新疆文库

هازىرقى زامان يازغۇچىلىرىنىڭ داڭلىق رومانلىرى

مۇھەممەت ئوسمان ئەسىرى

ناتونۇش يىگىت

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

新疆文库
هازىرقى زامان يازغۇچىلىرىنىڭ داڭلىق رومانلىرى
ناتونۇش يىگىت
قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

新疆文库

ISBN 978-7-5373-1838-9
9 787537 318389 >
定价:28.00元

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

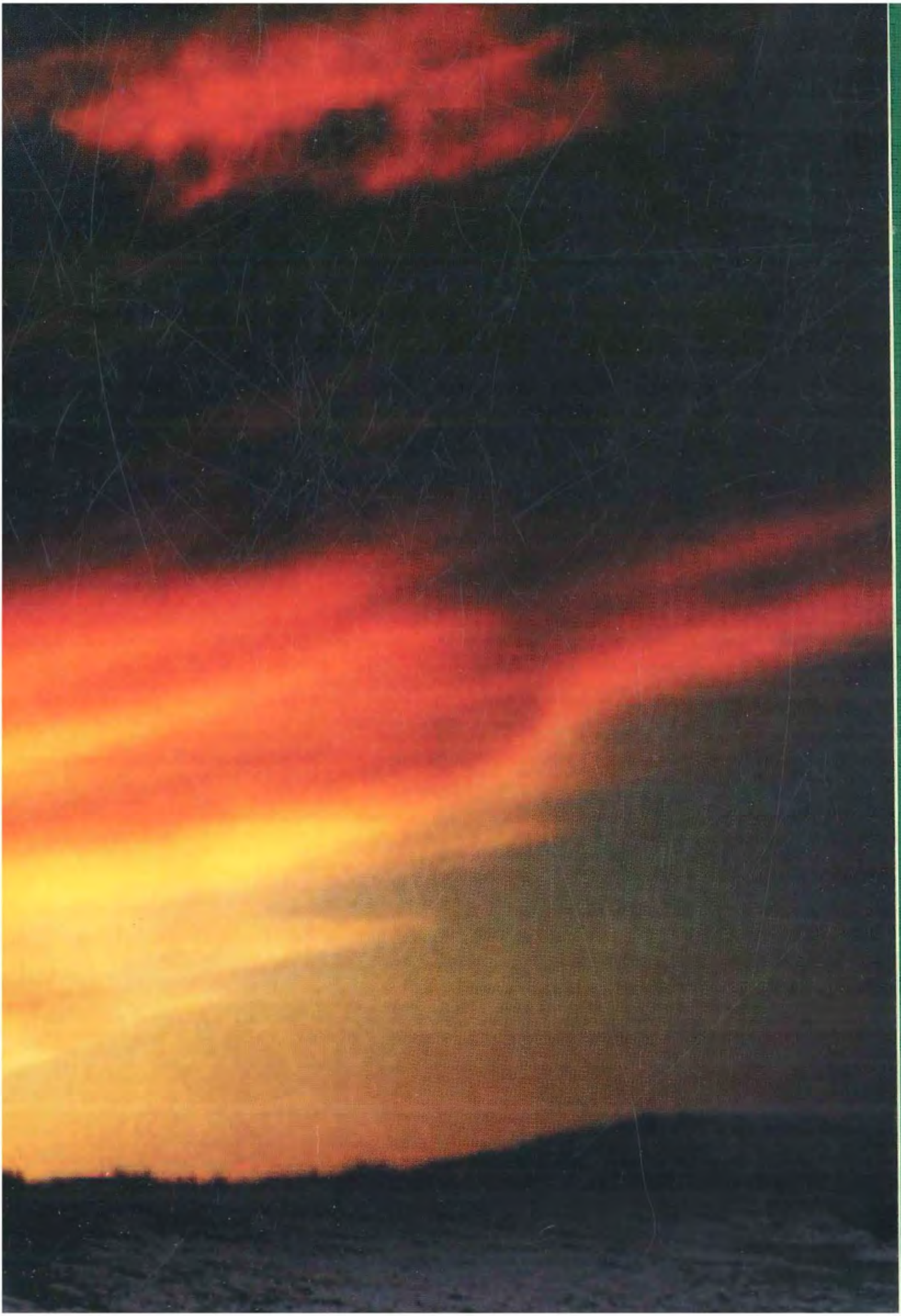

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

مۇھەممەت ئوسمان ئەمرى

ناتونۇش يىگىت

(تارىخىي رومان)

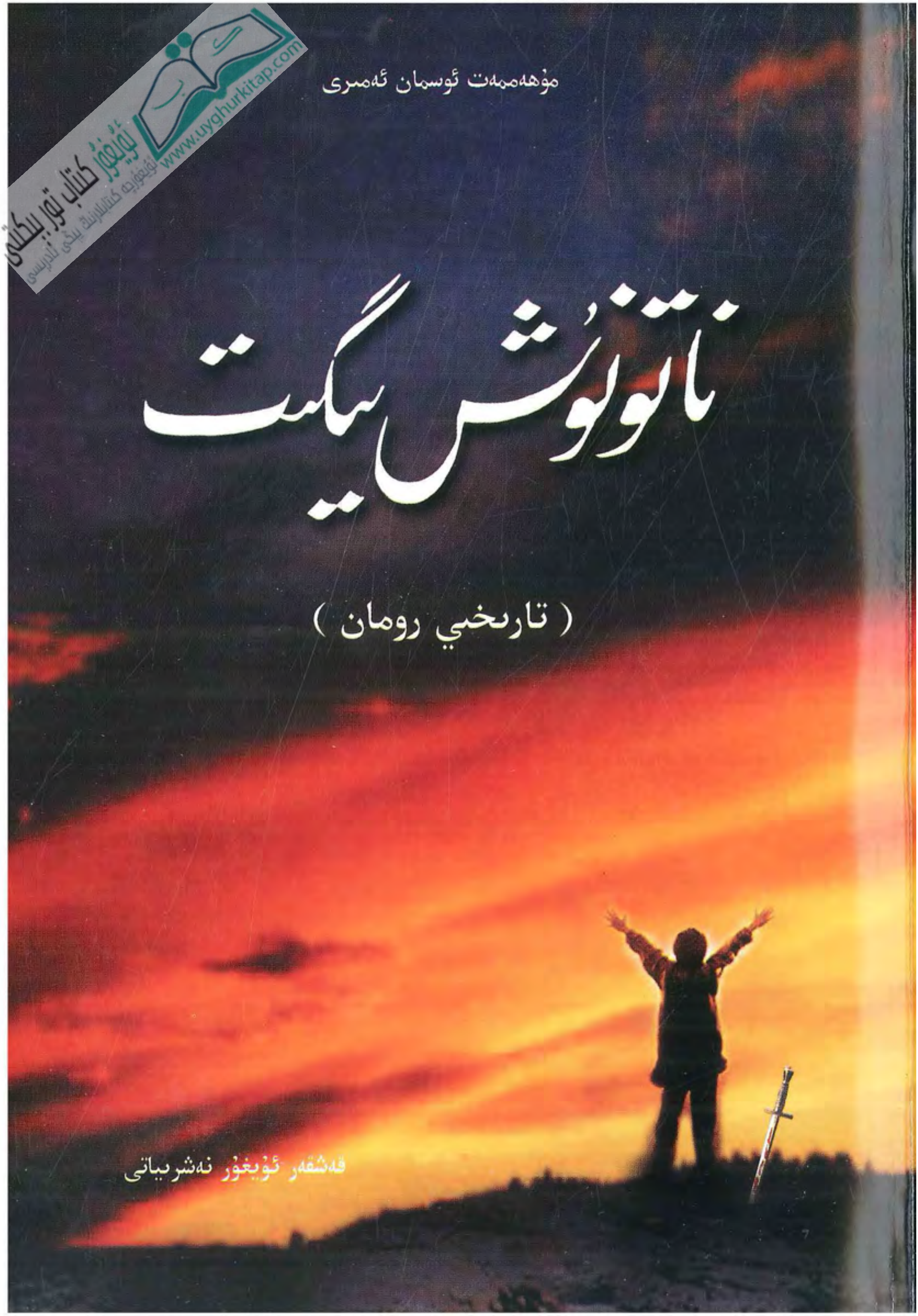

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

陌生的小伙子：维吾尔文/穆汗默德·奥斯曼著．—2版．—喀什：喀什维吾尔文出版社，2009.8
ISBN 978—7—5373—1838—9

Ⅰ.陌… Ⅱ.穆… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(2009)第132363号

编辑：图尔迪·库尔班·亚米古尔
责任编辑：热孜万古丽·阿布力米提
责任校对：阿尔祖姑丽·斯迪克

陌生的小伙子

作者：穆汗默德·奥斯曼

喀什维吾尔文出版社出版发行
(喀什市塔吾古孜路14号　邮编：844000)
各 地 新 华 书 店 经 销
新疆新华印刷厂印刷
880×1230毫米　1/32开本　10.625印张 3插页
2003年11月第1版
2009年8月第2版 2009年8月第1次印刷
印数：1——3000　定价：28.00元

如有质量问题，请与我社联系调换　电话：0998—2653927

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىكەت ئادرېسى

«شىنجاڭ كىتاب خەزىنىسى» تەھرىر ھەيئىتى

مۇدىر : نۇر بەكرى

مۇئاۋىن مۇدىرلار : لى يى، تىلىۋالدى ئابدۇرېشىت

ھەيئەتلەر : جۇ چيەن، ۋەن خەيچۇەن، شى يۇڭچياڭ، مىجىت قادىر، ليۇ چاڭمىڭ، جاڭ شىنتەي، ۋاڭ ياۋپىڭ، گۈلشەن تۇراخۇن، ليۇ شۇشىن، لى ۋېيچىڭ، ئابدۇراخمان ئەبەي، رېن چېڭ، دەي ياۋخوڭ، چېن گۇڭچىڭ، ئادىل مۇھەممەت، ماۋ جيەنشىن، دىلشاد قېيىيۇم، نۇرتاي قىياسبېك، جۇ لوڭچىن، ياسىن ئوبۇلقاسىم، شۇ جياڭ، ئابلىز قېيىيۇم، تاھىر ناسىر، يۈ فۇئېن، پەتتار ماخمۇت، يۈ ۋېنشېڭ، گو چۈەن، رەيقەتجان خېلىل، دىلشاد ئەلى

باش پىلانلىغۇچىلار : ليۇ چاڭمىڭ، مىجىت قادىر

باش تەھرىرلەر : شى يۇڭچياڭ، مىجىت قادىر، ليۇ چاڭمىڭ

مۇئاۋىن باش تەھرىرلەر : جاڭ شىنتەي، ۋاڭ ياۋپىڭ، گۈلشەن تۇراخۇن، ليۇ شۇشىن

ئىجرائىيە مۇئاۋىن باش تەھرىر : گۈلشەن تۇراخۇن

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

«شىنجاڭ كىتاب خەزىنىسى»گە
كىرىش سۆز

نۇر بەكرى

مەدەنىيەت ئىنسانىيەت مەدەنىيلىكىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. مەدەنىيەتنىڭ تەرەققىياتى ۋە گۈللىنىشى خەلق ئاممىسىنىڭ ماددىي مەدەنىيەت تۇرمۇشىنى بېيىتىپلا قالماي، مىللىي روھنى مۇستەھكەملەپ، مىللەتنىڭ ئومۇمىي ساپاسىنى ئۆستۈرىدۇ.

نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان شىنجاڭدىن ئىبارەت «يىپەك يولى» كېسىپ ئۆتكەن، شەرق ـ غەرب مەدەنىيىتى ئۇچراشقان بۇ زېمىندا ھەر مىللەت خەلقى ھۇزۇر ـ ھالاۋەت ۋە جاپا ـ مۇشەققەتتە بىللە بولۇپ، ئۆزئارا ئىناق ئۆتۈپ، ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا رايونىنى ئورتاق ئېچىپ، قۇرۇپ ۋە قوغداپ، شانلىق ماددىي مەدەنىيەت ۋە رەڭگارەڭ كۆپ مەنبەلىك شانلىق مەدەنىيەتنى بەرپا قىلىپ، تارىخ بېتىگە پۇتۇلگەن ئۆلمەس نۇرغۇن ئەسەرلەرنى ۋۇجۇدقا چىقاردى. بولۇپمۇ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن بۇيان جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، پارتىيىنىڭ مىللىي سىياسىتىنىڭ پارلاق نۇرى ئاستىدا شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ھەمنەپەس، تەقدىرداش، قەلبداش بولۇپ، بىرلىكتە ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىپ، ئورتاق گۈللىنىپ، «نامرات ھەم قالاق» ھالەتتىن باي، مەدەنىيەتلىك ۋە تەرەققىي قىلغان جەمئىيەتكە قەدەم قويدى. ئىقتىساد ۋە جەمئىيەتنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا

ئەگـــشــپ ، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت ئىشلىرىمۇ جۇش ئۇرۇپ تـەرەقـقـىـي قـىـلـىـشتـەك يېڭى باھارنى كۈتۈۋالدى ، مۇنەۋۋەر مـەدەنىيەت ـ سەنئەت ئەسەرلىرى ئۈزلۈكسىز بارلىققا كەلدى ، غـەيـرىـي مـاددىي مەدەنىيەت ئۇنۇملۈك قوغدىلىپ ۋە ۋارىسلىق قىـلـىـنـىـپ ، تـۈرلـۈك مـەدەنـىـيەت يادىكارلىقلىرى ، سەنئەت ئەڭگۈشتەرلىرى چولپان يۇلتۇزدەك چاقناپ ، سەلتەنىتى ۋە ئۆزىگە خاس بەدىئىي جەلپكارلىقىنى نامايان قىلىپ ، جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلاندى .

پـۈتـۈن جەمئىيەتتە ئورتاق غايىنى بەرپا قىلىش جۇڭگوچە ئـالاھىدىلىككە ئىگە سوتسيالىستىك مەدەنىيەت بەرپا قىلىشنىڭ نـېـگـىـزى . ئـاپـتـونـوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت مەدەنىيەت خـىـزمەتچىلىرى باشتىن ـ ئاخىر جۇڭگو ئىلغار مەدەنىيىتىنىڭ ئىلگىرىلەش يۆنىلىشىگە ئەمەل قىلىپ ، «ئىككى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش» يۆنىلىشى ۋە «بارچە گۈللەر تەكشى ئېچىلىش ، ھەممە ئېـقـىـمـلار بەس ـ بەستە سايراش» فاڭجېنىدا چىڭ تۇرۇپ ، ۋەتەنپەرۋەرلىكنى يادرو قىلغان مىللىي روھ ۋە ئىسلاھات ، يېڭىلىق يـارىـتـىشنى يادرو قىلغان دەۋر روھىنى زور كۈچ بىلەن جارى قـىـلـدۇرۇپ ، سوتسيالىستىك يادرولۇق قىممەت سىستېمىسىنى بـەرپا قىلىشى كېرەك . بولۇپمۇ ھەر مىللەت خەلقى «بىرلىكتە ئـىـتـتـىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىش ، ئورتاق گۈللىنىپ تەرەققىي قىلىش »تىن ئىبارەت باش تېمىنى چىڭ تۇتقا قىلىپ ، ھەرقايسى مـىـلـلـەتـلـەرنىڭ مەدەنىيەت ـ سەنئەت ئىشلىرىنى ئۈزلۈكسىز گۈللەندۈرۈپ ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇپ ، مەدەنىيەت ـ سەنئەتنىڭ جەمئىيەتكە باشلامچىلىق قىلىش ، خەلقنى تەربىيىلەش ، ئىلمىي تـەرەقـقـىـيـاتـنـى ئـىـلگىرى سۈرۈش ، جەمئىيەت ئىناقلىقى ۋە مـۇقـىـملىقىنى ساقلاشتىن ئىبارەت مۇھىم رولىنى ئەڭ زور دەرىـجـىـدە جارى قىلدۇرۇپ ، سوتسيالىستىك ئىناق جەمئىيەت

قۇرۇش ۋە ئەۋزەل مەدەنىيەت مۇھىتى بەرپا قىلىشى كېرەك.

بۇ گۇللەنگەن دەۋردە مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنى كۆپلەپ ئىجاد قىلىپ، ئالدىنقىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ، كېيىنكىلەرگە يول ئاچايلى. بۇ يىل يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانلىقىنىڭ 60 يىللىقى، شۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق نۇقتىلىق نەشر تۈرىگە رەھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسى تەھرىر ھەيئىتى تەشكىللەپ، «شىنجاڭ كىتاب خەزىنىسى» نەشر خىزمىتىنى قانات يايدۇردى. بۇ بىر تۈرلۈك شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى سىستېمىلىق رەتلەيدىغان، شىنجاڭنىڭ تارىخى ۋە ئېتنوگرافىيىسىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىدىغان، شىنجاڭ مەدەنىيىتىگە ۋارىسلىق قىلىدىغان زور مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى. «شىنجاڭ كىتاب خەزىنىسى»نى نەشر قىلىش شىنجاڭنىڭ كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى قېزىش، شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتى جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرىنى كەڭ كۆلەمدە مۇجەسسەملەش، جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىك ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە تايىنىپ، يىپەك يولى مەدەنىيىتى، غەربىي رايون مەدەنىيىتى ۋە شىنجاڭ مەدەنىيىتىنىڭ داڭلىق ماركىلىرىنى يارىتىش، نەشر بۇيۇملىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەتنى جۇغلاش، بىلىمدە يېڭىلىق يارىتىش، مەدەنىيەتكە ۋارىسلىق قىلىش رولىنى جارى قىلدۇرۇش جەھەتتە ئاكتىپ، رېئال ۋە ئۇزاق تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە، شۇنداقلا ئۇ بۈگۈنكى دەۋرگە مەنپەئەت يەتكۈزىدىغان، كەلگۈسىگە تۆھپە قوشىدىغان زور ياخشى ئىش.

«شىنجاڭ كىتاب خەزىنىسى»نىڭ ئىجادىيەت، تەھرىرلىك، نەشر قىلىش خىزمىتىگە قاتناشقان بارلىق مۇتەخەسسىس، ئالىملار ۋە يولداشلارنىڭ ئىلمىي تەرەققىيات قارىشىنى يېتەكچى قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىستىك ئىلغار مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى تەلىپىنى توغرا ئىگىلەپ، ھەر مىللەت ئاممىسىنىڭ مەنىۋى

مەدەنىيەت تۇرمۇشىغا بولغان يېڭى ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى توغرا تونۇپ ، يېڭى ئەسىردىن بۇيانقى شىنجاڭنىڭ مەدەنىيەت جەۋھەرلىرىنى نەشر قىلىشنى كۆڭۈل قويۇپ تەشكىللەپ ، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش بىلەن بىللە شىنجاڭنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىككە ۋە مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە مۇنەۋۋەر مەدەنىيىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىغا كاپالەتلىك قىلىپ ، ئۇنىڭغا ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى زور دەرىجىدە جارى قىلدۇرۇپ ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشى ۋە ئورتاق ئىلگىرىلىشىنى سىلجىتىپ ، شىنجاڭ مەدەنىيىتىنىڭ پارلاق دەۋر نۇرىنى ۋە ئەقىل ـ پاراسەت نۇرىنى تېخىمۇ چاقنىتىشىنى ، شۇ ئارقىلىق مەملىكەتكە ، دۇنياغا يۈزلىنىپ جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ زور گۈللىنىشى ۋە زور تەرەققىي قىلىشى ئۈچۈن مۇھىم تۆھپىلەرنى قوشۇشىنى ئۈمىد قىلىمەن !

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

قايتا نەشرى ھەققىدە

مەزكۇر رومان 2003- يىل 11- ئايدا «قانلىق ئېدىر» نامىدا نەشرىياتىمىز تەرىپىدىن تۇنجى نەشر قىلىنغانىدى . نەشر قىلىنغاندىن كېيىن كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قىزغىن ئالقىشىغا ئېرىشتى ۋە بازارنىڭ تەلىپى بىلەن بىر قېتىم قايتا بېسىلدى . يېقىندا مۇتەخەسسىسلەرنىڭ باھالاپ تونۇشتۇرۇشى بىلەن مەزكۇر رومان ئاپتونوم رايونىمىز يولغا قويغان «شىنجاڭ ئىجتىمائىي تېمىدىكى ئەسەرلەر خەزىنىسى» قۇرۇلۇشىغا كىرگۈزۈلگەندىن كېيىن ، نەشرىياتىمىز ئەسەرگە قارىتا ئەسلىسىنى ساقلاپ قېلىش ئاساسىدا تەھرىرلىك ، كوررېكتورلۇق سۈپىتىنى ئۆستۈرۈش مەقسىتىدە قايتا پىششىقلاش ئېلىپ باردى ھەمدە پۈتكۈل تېمىنى ئىخچام دەل جايىدا يورۇتۇپ بېرىش ئۈچۈن ، مەزكۇر رومانىنىڭ نامى «قانلىق ئېدىر»دىن «ناتونۇش يىگىت»كە ئۆزگەرتىلدى . ئوقۇرمەنلەردە ئۇقۇشماسلىق پەيدا قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن بۇ ھەقتە ئىزاھات بېرىشنى لايىق تاپتۇق .

نەشرىياتتىن
2009-يىل 7-ئاينىڭ 1-كۈنى

www.uyghurkitap.com

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ناتونۇش يىگىت 1

ئىككىنچى باب يوپيۇقسىز تاۋۇت 14

ئۈچىنچى باب تۆھمەت 40

تۆتىنچى باب قاراڭغۇ كۈنلەر 54

بەشىنچى باب سىرلىق شاپائەت 67

ئالتىنچى باب لەھەت ئىچىدىكى ھايات 79

يەتتىنچى باب خەيرلىك بىر كۈن 89

سەككىزىنچى باب يۇرتىغا سەپەر 109

توققۇزىنچى باب ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلغانلار 126

ئونىنچى باب ئاغۇدىكى مەخپىي سۆز 143

ئون بىرىنچى باب يېڭى يېتەكچى 160

ئون ئىككىنچى باب ئاخىرقى قارار 174

ئون ئۈچىنچى باب كۈتۈش 184

ئون تۆتىنچى باب شەۋۋالنىڭ 15 - كۈنى 195

ئون بەشىنچى باب دەسلەپكى چېكىنىش 206

ئون ئالتىنچى باب ئادەتتىكىدىن قىسقا بىر كۈن 220

ئون يەتتىنچى باب ئۆز مۇشتىدا يېرىلغان باش 233

ئون سەككىزىنچى باب تاقالغان شەھەر 241

ئون توققۇزىنچى باب ئوت ئىچىدىن كەلگەن كۈلكە 250

يىگىرمىنچى باب بوھراندىكى نالە - زار 266

يىگىرمە بىرىنچى باب ئوتلۇق قەسەم 275
يىگىرمە ئىككىنچى باب قان ئىزدىگۈچىلەر 288
يىگىرمە ئۈچىنچى باب ئالماشقان باش.......................... 296
يىگىرمە تۆتىنچى باب تۇيۇقسىز زەربە 304
يىگىرمە بەشىنچى باب قانلىق ئىدىر 315

بىرىنچى باب

ناتونۇش يىگىت

كۆز ئاخىرلىشىپ قىش يېتىپ كېلىشىگىلا ھاۋانىڭ جۇدۇنى ئۆرلىدى ، قارا بۇلۇتلار يەكەن ئاسمىنىنى قاپلاپ ، قۇياش نۇرىنى توسۇۋالغانىدى . سوغۇق يىللاردىكىدىن بورۇنراق چۈشۈپ ، كۈندىن - كۈنگە كۈچەيگەن شىۋىرغان يېتىم- يېسىر ،غېرىب- غۇرۋالارنى غەمگە چۆمدۈردى .كىشىلەر قىشنى قانداق چىقىرىش ئۈستىدە قايغۇرۇشاتتى .كۆنلۈك ئىشلەپ تاپقىنىنى ئۇدۇللۇق يەپ ،كېچىنى لەمپە ئاستىدا تۈنەپ ئۆتكۈزگەنلەر بولسا ،نەدە پاناھ- لانغۇدەك جاي باركىن دېگەندەك ،دالدىلارغا كۆز يۈگۈرتۈشەتتى .

يوقسۇللارنىڭ تارتىۋاتقان جاپاسى ئازلىق قىلغاندەك ، ئۈچ كۈندىن بۇيان چۈشۈۋاتقان قار تېخىچە توختىمايۋاتاتتى . «قار خۇدا- نىڭ قەھرى ، يامغۇر خۇدانىڭ رەھمىتى» دېگەن گەپنى كىم ئېيت- قان بولغىيدى ، شىۋىرغانلىق قار ئۆز قەھرىنى ئۆي - ماكانسىز بىچارىلەرگە سانجىيتتى .

كەڭ ئېتىزلار ، باغ - ئورمانلار ، ئىمارەت - ئۆگزىلەر ، ھەتتا پۈتۈن كائىنات كافۇردەك ئاپئاق قارغا پۈركىنىپ ، گويا قاچاندۇر بىر كۈنى يۈز بېرىدىغان ئېچىنىشلىق تراگېدىيە ئۈچۈن ئالدىنئالا تەزىيە بىلدۈرۈۋاتقان ماتەمداردەك تۈيغۇ بېرەتتى .

جىمجىت ، قاراڭغۇ كېچىنى پەقەت ئاپئاق قار غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى . تەننى شۈركۈندۈرىدىغان مۇشۇنداق سۈرلۈك كېچىدە تې- خى تاڭ شەپىسى بولمايلا تۇرۇپلا ، سوغۇق تەسىرىدىنمۇ ياكى ھايات

قايغۇلىرىنىڭ ئەندىشىسىدىنمۇ ، ئەيتاۋۇر ، توخۇلار جىملىقنى بۇ-
زۇپ ئارقا- ئارقىدىن چىللاشقا باشلىدى . توخۇلار ھامان تاڭ
ئاتىدىغانلىقىدىن بەلگە بېرىپ خېلىدىن كېيىن ئەزان ئاۋازى ئاڭ-
لاندى — يەكەن شەھىرىدىكى 114 مەسچىتنىڭ مەزىنلىرى خۇددى
كېلىشىۋالغاندەكلا تۈن جىمجىتلىقىنى بۇزۇپ ، كىشىلەرنى
غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى . ئۆي - ئۆيلەردە چىراغ ياند-
دى ، قارا چىراغلارنىڭ پىلىلدىغان نۇرلىرى ئىشىك يوچۇقلىرىدىن
ئاران - ئاران كۆرۈنەتتى . ئىشىكلەر غىچىلداپ ئېچىلىپ ، ئادەم-
لەرنىڭ قېقىلىپ يۆتىلىشلىرى ، بوۋاقلارنىڭ يىغىسى ، ئانىلارنىڭ
پەپىلىگەن ئاۋازى كەلدى . دېمەك ، ئەل يېڭى بىر كۈننى كۈتۈۋې-
لىش ھەلەكچىلىكىدە مورىلاردىن چىقارغان ئاچچىق تۈتۈنلەر قار
ئۇچقۇنلىرىغا ئارىلىشىپ ئاستا - ئاستا غايىب بولۇۋاتاتتى .

ئۇزاق ئۆتمەي كىشىلەرنىڭ كوچىلاردىكى قېلىن قارنى غار-
سىلدىتىپ دەسسەپ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىۋاتقان ئاياغ تىۋىشلىرى
كۆپىيىشكە باشلىدى . بۇلار كوچا - كوچىلاردىن چىقىپ بامدات
نامىزىنى ئۆتەش ئۈچۈن مەسچىتكە كېتىۋاتقانلارئىدى .

شۇنداق قىلىپ ، تاڭ ئاتتى ، كوچىلاردا ئادەملەر كۆپەيدى .
خوتۇن - قىزلار ئىشىك ئالدىلىرىدىكى قارلارنى سۈپۈرگىلى تۇر-
دى . يەكەن شەھىرىدە قەدىمدىن تارتىپ كۈندۈزلىرى مازاردا ،
كېچىلىرى بازاردا خوجايىنلىق قىلىشقا ئۆگىنىپ كەتكەن ، تورپاق-
تەك يوغان ، قاۋاشقا ئانچە مەيلى يوق ، ئادەملەردىن تەپ تارتىپمۇ
كەتمەيدىغان لالما ئىتلار كۆپ بولۇپ ، شۇ تاپتا خۇددى ئەلنى
كۆزگە ئىلمايدىغان سىپاھلاردەك ناۋايخانا ، ئاشپۇزۇل ، قاسساپ
بازىرى قاتارلىق جايلارنى تىنتىپ يۈرۈشەتتى . يېنىدىن ئۆتكەنلەر-
گە مەنسىتمىگەن نەزەردە قاراپلا قوياتتى .

تاڭ شەپىقى تارقاش بىلەن بامدات نامىزى تاماملاندى ، جاما-
ئەت نامازدىن يانغاندا مەسچىت ھويلىسىدىكى قارىياغاچ دەرىخىگە
چەمبەرچاس باغلانغان يالاڭۋاشتاق ، ئوتتۇرا بوي ، كىيىملىرى
جۇل- جۇل ، پۇتىغا كالا تېرىسىدىن تىكىلگەن چورۇق كىيىۋال-

غان ، مۇسكۇلىدىن بىر خىل كۈچ تېمىپ تۇرغان گەۋدىلىك بىر
يىگىت يۈز - كۆزلىرى پەرق ئەتكۈسىز دەرىجىدە قىپقىزىل قانغا
بويىلىپ ، بېشى ئۆلۈك چۈجىنىڭكىدەك ساڭگىلىغان هالدا تۇراتـ
تى . ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە بېشىغا ئۈچلۈق موزا ، ئۈچىسىغا
ئوخشاش فورما كىيىۋالغان ئىككى چېرىك بىلەن ئېگىز بوي ،
ئاقپىشماق ، سېرىق ساقال ، كۆك كۆز ، 40 ياشلاردىكى رەۋزەشەب
بېگى[1] هېكىم ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى .
جامائەت تەقى - تۇرقى يەكەنلىككە ئوخشايدىغان يىگىتنىڭ
پاجىئەلىك هالىنى كۆرۈپ هاڭ - تاڭ قالدى . جامائەتتە ئەنسىزلىك
پەيدا بولۇشقا باشلىدى : «يەنە كىمنى تۇتار ، نېمە گۇناھ قىلغان
بولغىيدى ؟ ئۇزايىدىن هېچ ئوغرىغا ئوخشىمايدۇ ، ئوغرى بولسا
بۇنچە يىلىك - يوپۇق قالارمىدى ؟چاكاردەك قىلىدۇ ،باينىڭ چىشىـ
غا تېگىپ قويغان بولۇشى مۇمكىن ،ئەتىگەندە ئۇنى بۇ يەرگە ئېلىپ
كېلىپ شېرىكىنى تاپىمىز دېيىشكەن ئوخشايدۇ ،قىيناقتا چىدىماي
بىرەرسىمىزنى چىشلەپ تارتىپ قالسا نەس باسقىنى شۇ ! خۇدايىم
ساقلا ، ئىسمىمىزنىمۇ بىلمەيدىغان تۇرسا . ئەگەر ئۇنداق نا-
مەردلەردىن بولغىنىدا بۇنچە ئازاب تارتقۇچە باشقىلارغا دۆڭگەپـ-
لا قۇتۇلغان بولاتتى···» چىرايىنى ئەندىشە قاپلىغان كىشىلەر-
نىڭ خىيالىدىن ئاشۇنداق ساراسىمىلىك ئويلار ئۆتمەكتە ئىدى .
هودۇقۇپ كەتكەن جامائەت بۇگۈن كۈنچىقىشقا قاراپ دۇئا قىلىدىـ
غان ئادىتىنىمۇ ئۇنتۇپ قالدى . شۇ چاغدا بىردىنلا رەۋزەشەب بېگى
هېكىم :
— جامائەت ! بۇ ئادەمنى تونۇمسىلەر ! ؟— دېدى باغلاقلىق
يىگىتنى كۆرسىتىپ .
— ···
— سىلەردىن سوراۋاتىمەن ، بۇ ئادەمنى تونۇمسىلەر ؟—
رەۋزەشەب بېگى كۆرسەتكۈچ بارمىقى بىلەن يىگىتنىڭ ئېڭەك ئاسـ
تىدىن يۇقىرى ئىتتىرىپ كۆتۈردى .

---

[1] رەۋزەشەب بېگى — كۆن - تون ئامبىلى .

ئاڭغۇچە يىگىتمۇ سەل ھوشىغا كەلگەندى . ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ، نۇرغۇن ئادەمنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغانلىقىنى كۆردى . ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى سىرقىراپ قاتتىق ئاغرىۋاتاتتى ، قامچا زەربىدىن يېرىلغان چېكىسىدىكى جاراھەتتىن تۇز قۇيغاندەك ئېچىشاتتى ، ئىككى بىلىكى مۇرىسىدىن كېسىپ تاشلانغاندەك سېزىمىنى يوقاتقانىدى . ئارغامچا پېتىپ بوغۇم - بوغۇم بولۇپ كەتكەن قوللىرى جۈۋىنىڭ يېڭىنى ئەسلەتتى . بىچارىنىڭ بىردىنلا چىرايى كۆكىرىپ ، بېشى ساڭگىلىدى ، پۇتلىرى يېرىم تىزلانغان ھالدا ئارغامچىنىڭ كۈچى بىلەنلا قارىياغاچ غولىغا ئېسىلىپ قالدى . چېرىكلەردىن بىرى رەۋزەشەب بېگىگە مەلۇمات تەرىقىسىدە ئېيتتى :

— ئۆلدى !

يەنە بىر چېرىك تۇتقۇننىڭ بۇرنىغا بىگىز بارمىقىنى تەگكۈزۈپ تەستىقلىدى .

جامائەت دەۋرەپ بىر - بىرىدىنى ئىتتىرىشىپ يېقىنلىشىۋاتاتتى .

— ئارقىڭلارغا يېنىڭلار !— رەۋزەشەب ھېكىمبەگ گېلىنى كېرىپ ،جامائەتنى توستى ،ئاندىن چېرىكلەرگە بۇيرۇق چۈشۈردى ،

— تېز يېشىڭلار !

باغلاقتىن بوشىتىلغان يىگىتنىڭ تىرىك ياكى ئۆلۈكلۈكىنى بىلگىلى بولمايتتى . يۈزلىرى قانغا بويالغانىدى ،قاپقارا قاشكىرپىكلىرى بىلەن خەت تارتقان بۇرۇتلىرى تېخى ئەمدىلا 20 ياشتىن ئاشقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى . ياشلىقىنىڭ قىرانلىق پەسلىگە قەدەم قويغان ناتونۇش يىگىتنىڭ خەۋپلىك ئەھۋالى جامائەتنى ئەندىشىگە سالماقتا ئىدى .

— ئېلىپ كېتىڭلار !— رەۋزەشەب ھېكىمبەگ چېرىكلەرگە قول شىلتىپ بۇيرۇق بەردى .

چېرىكلەر قانداق كۆتۈرۈپ مېڭىشنى بىلمەي تۇرغاندا ، ئىمام ئاخۇنۇم يول كۆرسەتتى :

— ئاۋۇ تاۋۇتنىڭ ئۈستىنى ئېلىۋېتىپ ، شوتىسىغا سېلىڭ-لار ! قېنى ساۋۇر ، ئابدۇرەھمان تاۋۇتنى ئېلىپ كېلىڭلار ! بىكار تۇرغۇچە بىكار ئىشلە دەپتىكەن ، چىرىكلەرگە ياردەملىشىپ ئاپىرى-شىپ بېرىڭلار !

تۇتقۇن يىگىتنى تاۋۇتقا ياتقۇزغاندا ، ئۇ گويا راستىنلا مۇردى-غا ئوخشاپ قالدى . جامائەت ئىچىدىن 80 ياشلار ئەتراپىدىكى پاكىز قېرىغان بىر بوۋاي چىقىپ سالماق قەدەم بىلەن تاۋۇتنىڭ يېنىغا كېلىپ :

— رازى بول ، ئوغلـۇم ! «كىمنىڭ ئەزىزى كىمگە خار بولماپتۇ» ، سېنىڭمۇ ئاتاڭ ، ئاناڭ بار بولغىيدى ، بۇ ھالىڭنى بىلسە ئۆزلىرىنى قويارغا يەر تاپالماي ، يۈرەكلىرى پارە - پارە بولۇپ كېتەر ، خەير ، ئاللا پاناھىدا ساقلىغاي !— دەپ ، ئۇچىسى-دىكى جۇۋىسىنى سېلىپ ئاۋايلاپ يېپىپ قويدى . ئۇنىڭ كۆز ياشلىرى مەڭزىنى بويلاپ سىرغىپ ، ساقاللىرىدىن مەرۋايىتتەك تۆكۈلمەكتە ئىدى . بۇ ھالدىن جامائەتنىڭ دىللىرى ئېرىپ ، بىچارە يىگىتنىڭ پاجىئەسى ئۈچۈن ئۇھسىنىپ ھەسرەت چېكىشتى . جاما-ئەت ئارىسىدىكى ياشلاردىن بىرنەچچىسى ئۆزلۈكىدىن پىدائىي بو-لۇپ تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ ماڭدى . ئەمما ، ئۇلار ئۇردا مەھكىمىسىگە بېرىشىنىمۇ ، زاراتگاھلىققا بېرىشىنىمۇ بىلمەيتتى .ئەسلىدە زارات-گاھلىققا ئاپىرىلىشتىن بۇرۇن مېيىتنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلۈشى كېرەك ئىدى ، لېكىن بۇ يىگىتنىڭ نامىزى چۈشۈرۈلمىگەنلىكى ئۇلارنى گاڭگىرىتىپ ، رەۋزەشەب بېگىنىڭ كۆزىگە قاراشقا مەجبۇر قىلدى .

ئۇ چىرىكلىرىگە :

— ئېلىپ مېڭىشمامسەن !— دەپ كارىكىرىدى . چىرىكلەرنىڭ بىرسى تاۋۇتنىڭ ئالدىنى ، بىرسى كەيـنىـنى كۆتۈرۈپ يۈرۈپ كەتتى .

— دىققەت !— رەۋزەشەب بەگ كۆپچىلىككە تەرتىپ ساقلاشنى ئاگاھلاندۇرۇپ ۋارقىرىدى ،— سىلەر بۇ مۇتتەھەمنىڭ كىملىكىنى

بىلمەيسىلەرغۇ ! ئۇنداق بولسا قۇلىقىڭلارنى دىڭ تۇتۇپ ئاڭلاڭلار ئەمىسە !

ئۇ مانجۇچە فورمىنىڭ يېڭىدىن بىر پارچە خەتنى چىقىرىپ ئوقۇشقا باشلىدى :

«ئامۇخاسقا يېتىپ مەلۇم بولغايكىم ، گۇناھكار توختى ، پەيزاۋاتلىق ، بۇ يىل 24 ياش ، ئاتا - ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قېلىپ ، ئاتا تەرەپ تۇغقىنى سامساق دولاننىڭ قولىدا چوڭ بولغان ، 10 يېشىدا پەيزاۋاتتىكى گۆرۈكەش مانجۇغا مالاي بولۇپ ئات باققان . ئارىدىن بەش يىل ئۆتكەندە ، سامساق دولان يەكەن سەككىز شەھەرنىڭ ھۆكۈمرانى ۋە بەگلىرىگە نارازى بولۇپ ، چىڭ سۇلالىسى خاقانىنىڭ ئادىللىقىغا شەك كەلتۈرگەنلىكى ئۈچۈن ھەپسىگە ئېلىنىپ ، ئۆز ئەجىلى بىلەن زىنداندا ئۆلگەن . توختى ئۈچ ئېلىش نىيىتىدە گۆرۈخانىدىكى مانجۇدىن مانجۇچە تىل - يېزىقنى ئۆگىنىپ يامان غەرەزدە يۈرگەن ، مانجۇ تىلىنى بىلگەچكە 〈توختى مانجۇ〉 دەپ نام ئالغان . بۇ قېتىم يەكەنگە تۇغقان ئىزدەپ كېلىپ ، كوچىدا كېتىۋاتقان لەشكەرلەرنى بارمىقىنى چىنەپ ساناۋاتقانلىقىنى تىڭتىڭچىلار سېزىپ قالغان . سوراققا تارتقاندا جاھىللىق قىلىپ گۇناھىنى تەن ئالمىغان . مەزكۇر ئۆتكۈزگەن گۇناھى ئۈچۈن ھەپسىگە ئېلىندى . كىمكى ئەمر - پەرمانغا ئاسىيلىق قىلىپ ، پەيغەمبەر ئەۋلادى شاھ باھادىرخان ئەفرىدۇن ۋاڭ ئالىيلىرىغا يامان غەرەزدە بولىدىكەن ، توختىغا ئوخشاش كۈنگە قالىدۇ .ئۆزى ھەپسىگە ئېلىنىپ ،مال- مۈلكى خەزىنىگە تاپشۇرۇلىدۇ ،ئەرلىرى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىپ ،خوتۇن- قىزلىرى پاشالىق قىلىنىدۇ . »

رەۋزەشەب ھېكىمبەگ پالاڭ قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى ئوقۇپ تۈگىتىپ ، ئاۋايلاپ يۆگەپ ، يەنە چاپىنىنىڭ يېڭىگە سالدى ، ئاندىن تۇرۇپلا بىر ئىش يادىغا كەلگەندەك چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ :

— بۈگۈن سۆزىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن ، بۇنىڭدىن كېيىن قەيەردىن چاتاق چىقىدىكەن ، شۇ تەۋەدىكى مەسچىتنىڭ ئىمامى بىلەن ھېسابلىشىمەن ،شەرئەتتە «خاننىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋا-

جىپ » دېيىلگەن . ئىمام ئاخۇنۇم بۇنى ھەممە مۇسۇلمانلارغا ئوبدان ئۆگىتىشى لازىم !— دېدى - دە ، مەسچىتنىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئۇجمە شېخىغا باغلاقلىق ئېتى تەرەپكە بۇرۇلدى .

ئىمام :

— ھوي !— دەپ يېنىغا قارىشىغا ، بوي - تۇرقى ۋىجىك ، يۈزلىرى قورۇق ، شالاڭ ساقاللىق ، تاز چىراي بىرسى ئات تەرەپكە ماڭدى . بۇ ئادەم مەسچىتنىڭ مەزىنى سۇلتان سوپى ئىدى .

رەۋزەشەب ھېكىمبەگ چوڭ سۆزلىسىمۇ ئىچىدە جىددىيلىشىۋاتاتتى . سەۋەبى توختىنى ئۈچ كۈندىن بۇيان ئۆزى سوراق قىلىپ ، ئۇرۇش ، ئېسىش ، گاڭزىغا بېسىش قاتارلىق قىيناش ۋاسىتىلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئىشلەتتى . ئەمما ، ھەرقانچە ئۇرۇنۇپمۇ دەلىل - ئىسپات بولغۇدەك بىرەر ئىقرارغا ئېرىشەلمىدى . ئەگەر ئۇ بىرەر پاكىتنى قولغا كەلتۈرۈپ توختىنىڭ ئىسيانچى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ چىقىدىغان بولسا ، مۇھەممەت ئەفرىدۇن ۋاڭ تەرىپىدىن دەرىجىسى ئۆستۈرۈلۈپ ، چوڭ مەنسەپكە مۇشەررەپ بولۇشىدا گەپ يوق ئىدى .

«توختى ئۆلگەن بولسىچۇ ؟ »

رەۋزەشەب ھېكىمبەگنىڭ نەزىرىدە بىرەر ئادەمنىڭ ئۆلۈم-كۆرۈمى بىر چىۋىننىڭ ھايات - ماماتچىلىك ئانچىكى ئىش بولسىمۇ ، بىراق توختى ئۆلسە ئۇنداق ئاسان قۇتۇلالمايتتى . چۈنكى ، بۇ ئىشتىن ئەفرىدۇن ۋاڭ خەۋەر تاپقانىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ قورقۇنچاقلىقىغا باقماي ، ئۇششاق ئىشلارغىچە كۆڭۈل بۆلەتتى . ياقا يۇرتتىن كەلگەن يېقىن كىشىلىرىدىنمۇ ئېھتىيات قىلاتتى . سىياسىي گۇناھكارلارنىڭ بىرسىنىمۇ تىرىك قالدۇرمىغانىنىڭ ئۈستىگە ، ئەۋلادلىرىنىمۇ بىر باھانىلەرنى تېپىپ يوقىتاتتى . ئوردا ئىشلىرىغىمۇ تەجرىبىلىك بولۇپ ، چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارلىرىنىڭ ھىيلە - مىكىرلىرىنى ئۆزلەشتۈرگەنىدى .

ئەفرىدۇن ئەسلىدە مۇھەممەد سەئىدۋاڭنىڭ ئوغلى بولۇپ ، مۇھەممەد سەئىدۋاڭ مەلۇم دېھقانلار قوزغىلىڭى جەنۇبىي شىنجاڭ-

نى ئىلكىگە ئالغاندا ئۆلگەن ، ئوغلى مۇھەممەد ئەفرىدۇن ئالتە ياشتا قالغانىدى . مۇھەممەد سەئىدۋاڭ ئۆلۈپ توققۇز ئاي ئۆتكەندە ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنى قەشقەرنى ئىشغال قىلىپ ، ئالدى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ سادىق كىشىسى مۇھەممەد سەئىدنى سۇرۇشتۇرۇش ئارقىلىق ئوغلى ئەفرىدۇننىڭ هايات ئىكەنلىكىنى بىلدى ھەمدە چىڭ سۇلالىسى ئەمەلدارى «خەبەر ئامبال جۇڭتاسى» تەرىپىدىن چىڭ سۇلالىسى خاقانىغا مەلۇم قىلىنىپ ، ئۇنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭ خەلقىنى تىنچىتىپ تىزگىنلەشتىكى ئۈمىد چىرىغىنى يورۇتۇۋەت-تى . چۈنكى ، چىڭ سۇلالىسى يەرلىك خەلقلەرنى باشقۇرۇشتا شۇ مىللەتلەرنىڭ خائىنلىرىنى قامچا قىلىپ ،بېيجىڭدا تۇرۇپ كۆزلە-گەن يەرگە ئۇرالايتتى . «ئات ئايلىخانىغا ، يول سارىخانىغا» دېگەن-دەك ،يەرلىك غالچىلارنى مەنسەپ بىلەن گوللاپ ،شۇلار ئارقىلىق خەلقنىڭ قان - تەرىنى شورايتتى . ئاڭسىز خەلق ھەممە ئىشنى ئۆز ئەمەلدارلىرىدىن كۆرەتتى ، «ھالۇينى ھېكىم يېدى ، تاياقنى يېتىم» دەپ ، ھە دېسە ئۆز مەنپەئىتىنىلا كۆزلەيدىغان چىڭ سۇلا-لىسى ئەمەلدارلىرى ۋاقتى كەلگەندە غالچىلارغا قاراپمۇ قويمايتتى ، شۇنداقتىمۇ مۇھەممەد سەئىدۋاڭ ئەجدادلىرىدىن تارتىپ سادىقلىق بىلەن خىزمەت كۆرسىتىپ كەلگەنلەر ئىدى ، شۇڭا خاقاننىڭ ئۇنى سۇرۇشتۇرۇپ ئۆزى يارلىق چۈشۈرۈشى بىكار ئەمەس ئىدى . ئۇ خاقاندىن يارلىق كەلگۈچە خەبەر ئامبال جۇڭتاسىنىڭ سايىسىدا كۈتۈپ تۇردى . ھەش - پەش دېگۈچە ئارىلىقتا بىرقانچە ئاي ئۆتۈپ كەتتى . كېيىنىرەك يارلىق چۈشۈپ ، ئەفرىدۇن «جاساق جۇنۋاڭ» لىق مەنسەپ بىلەن ئۆز يۇرتى تۇرپانغا ۋاڭ بولدى . بۇ چاغدا ئۇ تېخى كىچىك بولغاچقا ، ھاكىمىيەت باشقۇرۇشنى بىلمەيت-تى ، خاننىڭ يارلىقى بىلەن مەخسۇس كىشى تەيىنلىنىپ ، خەبەر ئامبال جۇڭتاسىنىڭ قولىدا تەربىيىلەندى . چىڭ سۇلالىسى تۇر-پان ، قۇمۇل خەلقلىرىگە «ئالتە شەھەر»لىككە قارىغاندا بىرقەدەر ئىشىنەتتى ، شۇ ۋەجدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا تەيىنلىنىدىغان ئەمەل-دارلار تۇرپان ، قۇمۇلدىن تاللىناتتى . ئۇلار چىڭ سۇلالىسىنىڭ

دىگەن يېرىدىن چىقىپ ، كۆتكىنىدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇپ خىز-
مەت كۆرسىتەتتى . ئەفرىدۇن مەنسەپ تۇتۇش يېشىغا يەتكەندىن
كېيىن ، بېيجىڭ خانى چاقىرتىپ مەخسۇس قوبۇل قىلدى ۋە ئۈچ
ئوتتۇغات بەردى . شۇنىڭ بىلەن شەرىئەتتە سەئىد ئەۋلادىغا ھەرقان-
داق گۇناھ ئۆتكۈزسىمۇ ئۆلۈم جازاسى بېرىش جايىز بولمىغىنىد-
دەك ، ئەفرىدۇن ئۈچ ئوتتۇغات خاسىيىتىدە تەڭ دەرىجىلىك مەن-
سەپدارلاردىن پەرقلىنىپ ، ئالاھىدە ئىشەنچ ئىمتىيازىغا ئېرىشتى ،
ھەممە يەرلىك خان - ۋاڭلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئىلى جاڭجۇنىد-
مۇ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارايتتى . بۇنداق يەۋقۇلئاددە مەنسەپ ئۇنىڭ
يۈرىكىنى كۈندىن - كۈنگە يوغىناتتى ، خانغا تۆھپە تەييارلاش يولىدا
سېلىنغان ئالۋان - ياساق ، باج - سېلىقنىڭ دەستىدىن تۇرپان
خەلقى قۇرۇق ئۇستىخانغا ئايلىنىپ قالدى .

ئەفرىدۇن مۇشۇنداق يول بىلەن نۇرغۇن ئالتۇن - كۈمۈش ،
سوۋغا - سالاملارنى توپلاپ ، 1852 - يىلىنىڭ بېشىدا ئىشەنچلىك
مۇلازىملىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا خاقانىنىڭ ھۇزۇرىغا يەنە بىر قېتىم
بېرىپ ، كۆرسەتكەن خىزمىتىنى ئاپارغان بايلىق بىلەن ئىپادىلە-
دى . بۇ نۆۋەت چىڭ سۇلالىسى خانى ئەفرىدۇننىڭ ئەجدادلىرىغا
ۋارىسلىق قىلىپ ، ئالاھىدە ساداقەت بىلدۈرگىلى بېيجىڭغا كەلگەن-
لىكىدىن مەمنۇن بولۇپ ، ئۇنىڭغا مانجۇچە كىيىم - كېچەك تەقدىم
قىلدى ، نەچچە كۈن ئوردىدا تۇرغۇزۇپ ھاردۇقى چىقىپ بولغاندىن
كېيىن ، خوتەن ، يەكەن ، يېڭىسار ، قەشقەر ، ئۇچتۇرپان ، ئاقسۇ ،
كۇچا ، قاراشەھەردىن ئىبارەت سەككىز شەھەرنىڭ ئومۇمىي ۋالىي-
لىقىغا تەيىنلەپ يولغا سالدى . شۇنىڭدىن باشلاپ خاقانىنىڭ ئىلتى-
پاتىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن يۇرت - يۇرتلاردىكى يەرلىك ئەمەل-
دار ۋە فېئوداللارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ ، ئۇلارنى ئۆز مۇددىئاسىنىڭ
ۋاستىسىگە ئايلاندۇردى .سەككىز شەھەر خەلقى ئەزەلدىن كۆرۈپ
باقمىغان زۇلۇملارغا ئۇچراپ ،جاندىن تويۇش دەرىجىسىگە يەتتى ،
ئەمما قانداق قۇتۇلۇش نادان خەلقنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى .ئەفرد-
دۇننىڭ خىزمىتى خاقانغا بەك ياراپ كەتكەنلىكتىن ، 1856- ،

1857- يىللىرى ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ، «سۇلا ئامبال جۇنۋاڭ خان» ، «جاۋباجى جىـن جۇمەن جاساق جۇنۋاڭ شاھ باھادىر- خان» ، «ئىنانچىخان» مەنسەپلىرىنى بېرىپ ، تېخىمۇ جان كۆيدۈ- رۈپ ئىشلەشكە رىغبەتلەندۈردى . ئەفرىدۇننىڭ ئويلايدىغىنى بايلىق توپلاپ خاقاننىڭ سۆلۈكىدىن ئۆتۈش ئىدى . لېكىن ، شۇنداقتىمۇ دائىم گۇدرەت ئىچىدە يۈرۈۋاتاتتى . قاچان بولمىسۇن بىر كۈنى ، ئەجدادلىرىدىن تارتىپ يېغىلىق بىلەنلا ئۆتكەن بۇ قارام خەلقنىڭ ئۆزىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرۈشىدىن ئەنسىرەيتتى . شۇڭا ، جەنۇ- بىي شىنجاڭ خەلقىنىڭ خۇراپىيلىققا بېرىلىشتەك ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ ئىتائەت قىلدۇرۇش قارارىغا كەلدى - دە ، ئۆزىنى «سەئىد» ئەۋلادى (پەيغەمبەر ئەۋلادى)غا چىقاردى . ئۇ ئەڭ يېقىن ئادەملىرىگىمۇ ئىشەنمەيتتى . بۇ دەۋردە شەھەر - شەھەردە ھەپسىگە ئېلىنغانلار كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىۋاتاتتى . بەگ - دورغىلارغا يانغان ، ئوردىنىڭ كەينىدىن غەيۋەت قىلغان ، سىياسىي جەھەتتە گۇمانلىق دەپ قارالغان كىشىلەر تۇتۇپ كېتىلدىمۇ ، بولدى ، ئىك- كىنچىلەپ كۆرۈنمەيتتى .

چىڭ سۇلالىسىنىڭ شىنجاڭدىكى مەمۇرىيەت تۈزۈمىدە ئالىي ھوقۇق ئىلى جاڭجۇنىنىڭ قولىدا ئىدى . ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى مۇئاۋىن ۋالىي دەرىجىلىك بىر مەسلىھەتچى ئامبال قەشقەر تەرەپ- نىڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى . مەسلىھەتچى ئامبال يەكەندە تۇراتتى . ئۇ ئىچكى ئىشلارنى باشقۇرۇشتا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئەڭ چوڭ ئەمەلدار ھېسابلانسىمۇ ، ئەمما دىپلوماتىيە ئىشلىرىدا ئىلىدى- كى جاڭجۇنگە بويسۇناتتى . ئىلىدىكى جاڭجۇنلا بېيجىڭ بىلەن مۇنا- سىۋەت قىلالايتتى . بۇ مەمۇرىي ئەمەلدارلارنىڭ قول ئاستىدا يەنە ياردەمچى ئامبال ۋە ئەمەلدارلار بار ئىدى .

ئىلگىرىكى شەھەرلەردىن سىرت ، «خەنچىڭ» دەپ ئاتىلىدى- غان يېڭى شەھەرلەر تەسىس قىلىنغان بولۇپ ، بۇ قورغانلاردا خەنزۇ ، مانجۇ ، تۇڭگانلاردىن تەركىب تاپقان چىڭ سۇلالىسى قو- شۇنلىرى تۇرغۇزۇلاتتى . ھەربىي قوشۇنلارغا ئاساسلىقى مانجۇ ۋە

خەنزۇلاردىن ھەربىي ئەمەلدار قويۇلاتتى . يۇقىرى دەرىجىلىك ئەد-
لىيە ئورۇنلىرى ۋە مەمۇرىي ۋەزىپىلەرگىمۇ ئادەتتە بويسۇنغان
مىللەتلەردىن باشلىق تەيىنلەنمەيتتى .

دەرىجىسى تۆۋەنرەك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسىنى يەكەن خانى
ياكى شۇ يەردە تۇرۇشلۇق باش خان ئامبال تەيىنلەيتتى . بۇنداق
ئەمەلدارلار پۈتۈنلەي دېگۈدەك مۇسۇلمانلاردىن بولاتتى . چىڭ سۇ-
لالىسى ھۆكۈمىتى ئېھتىيات يۈزىسىدىن ئالتە شەھەرلىكلەرنى ھەر-
گىز ئۆز يۇرتىدا مەنسەپكە قويمايتتى . ئەگەر بىرەر يەكەنلىكنى
مەنسەپكە قويماقچى بولسا ، چوقۇم ئۆز يۇرتىدىن يىراقراق جايغا
بېرىشى شەرت ئىدى . مۇسۇلمانلار ئىچىدە ئالىي مەنسەپ ھېسابلان-
غان ھاكىمبەگلىك ئاتاقتا چىڭ سۇلالىسى ئىچكىرىدىن ئەۋەتكەن
خان ئامبالنىڭ دەرىجىسى بىلەن ئوخشاش بولسىمۇ ،خاس ساقچى
قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى مانجۇلار ئىدى .ئادەتتىكى ئىش بېجىر-
گۈچىلەرلا يەرلىك خەلقتىن قويۇلاتتى . ئۇيغۇرلارنىڭ ئىچكى قىس-
مىدىكى ئەدلىيە مەمۇرىيىتى ، مالىيە ، ئاشلىق ، تاموژنا ، باج ۋە
شەھەر - بازارلاردىكى ئوقەت بېجى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى
يەرلىك ئەمەلدارلار باشقۇراتتى . خان ئامبال پەقەت سىياسىي ئىش-
لار ئۈستىدىكى مۇھىم نازارەتچىلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۆتەيتتى ،
مىللەتلەر ئارا دەۋا ئىشلىرى يۈز بەرگەندىلا ئارىلىشاتتى ،چىڭ
سۇلالىسى ئەمەلدارلىرى گەرچە ھاكاۋۇر بولسىمۇ ، ئەفرىدۇن ۋاڭ-
غا يول قويۇپلا قالماستىن ،بەلكى يېقىندىن قوللايتتى .يەرلىك ،
مىللىي ھاكىمىيەتلەر چىڭ سۇلالىسىنىڭ يېڭى شەھەرلەردە تۇ-
رۇشلۇق خان ئامباللىرىدىن كۆپ زالىم بولۇپ ، ئۆزلىرىنىڭ قىل-
مىشلىرىغا يارىشا پات - پات بېشىنى يەپ تۇراتتى .ئەگەر يەرلىك
ئەمەلدارلارنىڭ ھاكىمبەگلىرى ياكى خانلار كىشلەرنىڭ نەزىرىدىن
چۈشۈپ قالىدىغان ئەھۋال كۆرۈلسە ، خان ئامبال ئۇلارنى دەرھال
ئالماشتۇراتتى . خان ئامبال ھېچقانداق گۇناھى يوق دەپ قارىغانىد-
مۇ ،تەرتىپنى ساقلاش ياكى ۋەقە چىقىپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش
يۈزىسىدىن ئۇلارنى باشقا جايلارغا يۆتكىۋېتەتتى .چۈنكى ،خان ئام-

بال تەرتىپ ساقلاش ئىشلىرىغا مەسئۇل بولغاچقا ،زىددىيەت ئۇلغى-
يىپ كەتسە قورال ئىشلىتىشكە توغرا كېلەتتى ،شۇڭا ۋەزىيەتنىڭ
ھاكىمىيەتكە پايدىسىز تەرەپكە يۈزلىنىپ قېلىشىدىن قورقۇپ ،
ئۆزىنى ئادىل كۆرسىتىشكە تىرىشاتتى .بۇ ،يەرلىك خەلقلەرنىڭ ئى-
شەنچىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئەپچىل چارىسى ئىدى ،يەرلىك ئە-
مەلدارلار يىرى- بىرلىرى بىلەن جېدەللىشىپ قالسىمۇ ،خان ئامبالغا
دادلىناتتى .

ئەفرىدۇن بىۋاسىتە چىڭ سۇلالىسى خانى تەرىپىدىن تەيىنلەن-
گەن ئالاھىدە ئىمتىيازلىق خان بولغاچقا ، خان ئامبال يول قويۇش
بىلەن نازارەتنى تەڭ ئېلىپ باراتتى . ئۇ كۇنسايىن پەيدا قىلىنۋاتقان
يېڭى- يېڭى ئالۋان - سېلىقلار خەلقنى قاقشاتقانسېرى خان ئامبال
بىرەر چوڭ ۋەقە يۈز بېرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىسىمۇ ، يەنىلا
ئۇنىڭ ئىشلىرىنى «يامان»غا چىقىرىپ جاڭجۇڭگە يوللىمايتتى .
چۈنكى ، بۇنىڭ ھەممىسى چىڭ سۇلالىسى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى
بىلەتتى . يەرلىك خەلق بولسا ئۆزىگە كېلىنۋاتقان زۇلۇم - ستەم-
نىڭ يىلتىزىنى يەرلىك ئەمەلدارلاردىن كۆرەتتى .

ئەفرىدۇن ھاكىمىيەتنىڭ ئامان - ئېسەنلىكى ئۈچۈن شۇنداق
جان كۆيدۈرەتتىكى ، بىرەرسى مەلۇم بىر سىياسىي گۇناھ توغرۇ-
لۇق مەلۇمات يەتكۈزسە ياكى بۇ جەھەتتە ئاز - تولا خىزمەت
كۆرسەتسە ، ئۇنىڭغا كاتتا مۇكاپاتلار بېرىپ ، ئەمەل - مەنسەپلەرگە
تەيىنلەيتتى .

رەۋزەشەب ھېكىمبەگ ئاشۇنداق خام تەمە بىلەن مۇكاپات ئې-
لىش غەرىزىدە ، يەكەنگە كېلىپ قالغان ياقا يۇرتلۇق توختىنى
تۇتۇپ «سىياسىي گۇناھكار» دېگەن توقۇمنى توقۇپ ، ئەفرىدۇنغا
مەلۇم قىلغانىدى . ئەگەر ھېچقانداق پاكىتقا ئېرىشەلمىگەن ئەھۋال-
دا توختى ئۆلسە ، ئۇ ئاسان قۇتۇلالمايتتى . شۇڭا ، جامائەتكە
قىلىدىغان گەپ- سۆزىنى قىسقارتىپلا ئېتىغا مىنىپ زىندان تەرەپكە
تىكىۋەتتى .

جامائەتنىڭ كۆز ئالدىدىن توختىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالى نېرى

كەتمەيتتى، گەرچە ئاغزىدىن چىقىرالمىسىمۇ، كۆپچىلىكى توختىغا ھېسداشلىق بىلدۈرمەكتە ئىدى. لېكىن، ئۇنىڭ ئۆلۈك - تىرىكلىكىگە بىرنېمە دېيەلمەيتتى. جامائەت ئېچىگە تىنغان ھالدا بىردىن، ئىككىدىن تارقىلىپ، ئاتا - بوۋا، قوۋم - قېرىنداشلىرىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ، روھىغا دۇئا - تەكبىر قىلىش ئۈچۈن زاراتگاھلىققا قاراپ مېڭىشتى. كېچىنى شەھەر كوچىلىرىدا تىمىسقىلاپ ئۆتكۈزگەن لالما ئىتلار ئادەملەرنىڭ زاراتگاھلىقنى تېزرەك بىكارلاپ بېرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ، گۈمۈرۈلگەن گۆر، پۇچۇق گۈمبەزلەردىكى ئۇۋىلىرىغا يول ئېلىشقانىدى.

قەبرىستانلىقنىڭ ئۇيەر - بۇيەرلىرىدە ئىت غاجاپ تاشلىۋەتكەن ئادەم سۆڭەكلىرى كۆزگە چېلىقىپ تۇرسىمۇ، كۆمۈپ قويغۇچىلار چىقمايتتى. كىشىلەر ئىتنىڭ چاڭگىلىدىكى ئادەم ئۇستىخانلىرىنى كۆرگەندە بىر - بىرلىرىگە: «بۇ، قوي يىللىق ئادەم چېغى، قوي يىللىق ئادەمنىڭ ئۆلۈكىنى ئىت يەپ كېتەرمىشكەن!» دېيىشىپ ئۆتۈپ كېتىشەتتى. ئەپسۇسكى، بۇنىڭ قەبرە قوپۇرۇپ پۇختىراق دەپنە قىلىشقا قۇربى يەتمەي شامگۆرگە كۆمۈلگەن، ھاياتلىقىدا زالىملار، ئۆلگەندە بولسا لالما ئىتلار غاجاپ، ھەر ئىككى ئالەمدە خورلۇق كۆرمىگەن يوقسۇز بىچارىلەرنىڭ ۋە ئىگىسىز يېتىم - يېسىرلارنىڭ ئۇستىخانلىرى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئويلىمايتتى. ئۆزلىرىنىڭ نېمە بولۇشىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى. زاراتگاھلىقتىن قايتقانلارنىڭ بىر قىسمى ئۆيلىرىگە كىرىپ كەتكەندىن باشقا، كۆپچىلىكى ساۋۇر، ئابدۇرەھمانلار تاۋۇتنى قايتۇرۇپ كەلگەندە، ناتونۇش يىگىتنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن يەنە مەسچىت تەرەپكە يول ئالدى.

ئىككىنچى باب

يوپۇقسىز تاۋۇت

ساۋۇر بىلەن ئابدۇرەھمان ئىككىسى ئاكا - ئۇكىلار بولۇپ، ساۋۇر 25 ياشتا، ئابدۇرەھمان 23 ياشتا ئىدى. ئۇلار كىچىكىدىن ئەمگەك بىلەن چىنىققاچقا، بىلەكلىرى پولاتتەك مۇستەھكەم، ۋۇجۇدىدىن غەيرەت - شىجائەت ئۇرغۇپ تۇراتتى، ئاتىسى سادىق كىچىك ئوغلى ئابدۇرەھمان تۇغۇلۇپ 20 كۈندىن كېيىن قايسىبىر يۇرتنىڭ سىپىل ھاشارىغا تۇتۇلۇپ، شۇ كەتكەنچە ئىز - دېرەكسىز غايىب بولدى. ئانىسى زەينەپخان 22 يېشىدىلا تۇل قالدى. ئۇلارنىڭ ئىشىكى كوچىغا قارايدىغان، كىچىككىنە ھويلىلىق بىر ئېغىز چالما تاملىق ئۆيى بار ئىدى. ئېرىدىن ياشلا ئايرىلغان زەينەپخان كىشىلەرنىڭ يىپىنى ئىگىرىپ، كىرىنى يۇيۇپ ئۆينى قامداپ، ئىككى ئوغلىنى قاتارغا قوشتى، ئەمما بۇ جەرياندا كۈن ئۆتكۈزمەك ھەقىقەتەن تەسكە چۈشتى. شەھەر دېگەندە كۈچ بولغان بىلەن دەسمايە بولمىسا ھېچ ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئانا - بالا ئۈچەيلەن مەدىكارچىلىق بىلەن كۈن كەچۈرۈشكە توغرا كەلدى. شۇنداقتىمۇ تۇرمۇشى بەزىلەرنىڭكىدىن بىرقەدەر ياخشى ئىدى. بۈگۈن ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇشقا مەسچىتكە چىقىپ، ئۆزلىرى دېمەتلىك بىر يىگىتنىڭ قارىياغاچقا باغلانغان ھالىتىنى كۆرۈپ يۈرەكلىرى جىغىلداپ كەتتى. ساۋۇرنىڭ كۆزلىرى توختىغا تىكىلگىنى بىلەن، ئەمما خىيالى ئىرماش - چىرماش ئىدى: «بۇ زادى كىم؟ نېمە سەۋەبتىن بۇ ھالغا چۈشۈپ قالدى؟

www.uyghurkitap.com

تىرىكمىدۇ ياكى ··· مىدىر ـ سىدىر قىلمايدىغۇ ! مېنىڭ ئاتامۇ مۇشۇنداق قىينىلىپ ئۆلگەن بولغىيمىدى ، قانچە ئازابلانغاندۇ! مەنغۇ چىراينىمۇ ئەسلىيەلمەيمەن . تېخى ئارانلا ئىككى ياشقا كىرـ گەن تۇرسام ، ئاتام جان ئۈزۈش ئالدىدا بىزنى ئەسلىگەنمىدۇ ؟ ئەلـۋەتـتە ئەسلەيـدۇ ـ دە، بىز ئۇنىـڭ پۇشـتى ، يۈرەك پاردـ ـسى ئەمەسمۇ ! »

ساۋۇرنىڭ خىيالى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە هاياجاندىن هودۇقۇپ جىم بولدى . ئۆزىنى قانداقتۇر بىر غايىۋى كۈچ ئەيىبلەۋاتقاندەك ، خىجىللىق هېس قىلىۋاتاتتى . «ياق !— دېدى ئۇ كۆڭلىدە ،— مەن ئاتامنى ئىزدەيمەن ، ئۇنىڭ قانداق غايىب بولغانلىقىنى ئېنىقلاپ ، قاتىلنى تاپىمەن··· »

ساۋۇر بىردەم جىم بولۇپ ، تۇرۇپلا لاسىدە بوشاشتى . «تاپـ سامۇ نېمە قىلالايتتىم ، نى ـ نى ئادەملەر تۇتۇپ كېتىلىپ ، ئىزـ دېرەكسىز يوقاۋاتىدۇ ، ئۇلارنىڭ بالىۋاقىلىرى نېمە قىلالىدى ؟ » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ ، دىققىتىنى قارىياغاچقا باغلاقلىق يىگىتكە بۇرۇدى . بۇ چاغدا تۇتقۇننىڭ كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ، يۈزلىـ رى كۆكىرىپ ، پۇتلىرى گۈرۈچى چىقىپ كەتكەن هېسىپتەك بوشىشىپ ، يېرىم تىزلانغان هالدا دەرەخ گەۋدىسىگە ئېسىلىپ قالغانىدى .

خىيال دەرياسىغا غەرق بولۇپ ، قاشقا چىقالماي گاڭگىراپ تۇرغان ساۋۇر ، ئىمامنىڭ :

— ساۋۇر ! ئابدۇرەهمان ! تاۋۇتـنى ئېـلىپ كېلىڭلار !— دېگەن ئاۋازىدىن چۆچۈپ ئۆزىگە كەلدى ـ دە ، ئىنىسى ئابدۇرەهمان بىلەن بېرىپ ، تاۋۇتنىڭ ئۇستىدىكى يوپۇق جازىسىنى ئېلىۋېتىپ ، شوتىسىنى ئەكەلدى ، ئاندىن يىگىتنى باغلاقتىن يېشىپ ، ئۇنىڭغا سېلىپ ، شۇ مەهەللىلىك يەنە ئىككى بۇرادىرىنى چاقىرىپ ، مېـ يىتنى كۆتۈرگەندەك ئېلىپ ماڭدى . ئىككى چېرىك بولسا هازىدارـ لاردەك ئالدىغا چۈشۈپ يول باشلىدى . ئۇلار كېتىۋاتقاندا ، ئايالالار ئۆي ـ ئۆيدىن چىقىپ ئىشىك ئالدىلىرىنى سۈپۈرۈپ ، قار دۆۋىلەـ

ـرىنى كوچىغا ئىتتىرىۋاتاتتى . كوچىدىكى قارلار دەسسىلىپ ئوي-
ـدانلا يول چۇشكەندى . تۇتقۇنىنى ئېلىپ ماڭغانلار خان مەھكىمى-
ـسىنىڭ يېنى بىلەن ئۆتۈپ ، ئوردا تېمىنىڭ غەربىي تەرىپىگە تۇتاش
سېلىنغان سولاقخانىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ، ئېگىز سوقما سېپىل-
ـنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان يوغان قارا دەرۋازىنىڭ ئالدىدا
ئېگىز بوي ، بېشىغا ئۇچلۇق قالپاق كىيىپ ، ئىككى تال ئۆرۈمە
چېچىنى خوتۇنلاردەك ساڭگىلىتىۋالغان ساقالسىز بىر كىشى تۇرات-
ـتى . تاۋۇت يەرگە قويۇلۇشى بىلەن ئۇ تېز - تېز قەدەم تاشلاپ
كېلىپ ، قىيپاش يېپىلغان جۇۋىنى قايرىپ ، توختىنىڭ بېشىنى
ئاستا كۆتۈردى . بۇ چاغدا توختى باغلاقتىن بوشانغاندىن كېيىن
بوغۇلغان قانلار يۈرۈشۈپ ، ئاستا - ئاستا ھوشىغا كېلىشكە باشلى-
ـغانىدى . سولاقخانا ئالدىغا يېتىپ كەلگەندە ئۇ سەل ھوشىغا كەلگەن
بولسىمۇ ، سوغۇقتىن تىترەۋاتاتتى . بۇنى كۆرگەن فورمىلىق ئادەم
ئۆز - ئۆزىگە :
— تىرىككەن ، توڭۇپ كېتىپتۇ ،— دېدى ۋە مانجۇچە ئۇزۇن
چاپىنىنىڭ ئىچىگە كىيىۋالغان جۇيازىسىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋال-
ـغان بەلۋېغىغا ئېسىۋالغان ساپايىدەك نۇرغۇن ئاچقۇچلارنى ئېلىپ
قارا دەرۋازىنى ئاچتى ،ئاندىن ،— رۇستەم !ئاشپەزلەر بۇياققا كەل-
ـسۇن !— دەپ توۋلىدى .
چاچ - ساقاللىرى پاكىز قىرىلغان ، پۇقراچە كىيىنگەن 30
ياشلاردىكى بىرسى ئىككى يىگىتنى ئەگەشتۈرۈپ كەلدى . ھېلىقى
ئاچقۇچ باشقۇرغۇچى ئادەم ساۋۇرغا :
— سىلەر كۈتۈپ تۇرۇڭلار !— دەپ قويۇپ ، تاۋۇتنى كۆتۈر-
تۈپ قارا دەرۋازىنىڭ ئىچىگە قاراپ مېڭىشقا ئەمدىلا تەمشىلىپ
تۇرۇشىغا ، تۇيۇقسىزلا :
— ئاتا ، توختاپ تۇرۇڭ !— دېگەن قىزنىڭ يېقىملىق ئاۋاز
ئاڭلاندى .
تۇرغانلار كۆردىكى ، ئاغۋانىدىن تىكىلگەن نوچىيەك كۆڭلەك
ئۈستىگە داماس جۇيازىنى كىيىپ ، بېشىدىكى قوقەند دوپپىسىنى

باسۇرۇپ يارىشملىق گىلاۋا ياغلىقى چىگىۋالغان ، يۇمىلاق يۈز ، بۇغداي ئۆڭ ، كۆزلىرى ئاھۇنىڭكىدەك ، ئەۋرىشىم قامەت ، قاشلىـ ـرى ھىلال ئايدەك ، كىرپىكلىرى تۆكۇلۇپ تۇرىدىغان ، ئەمدىلا قۇرامىغا يەتكەن بىر قىز تېز - تېز قەدەم تاشلاپ ، سولاقخانىنىڭ غەربىي تەرىپىگە ياندىش سېلىنغان ھەشەمەتلىك قورۇ تەرەپتىن ئالدىراش كېلىۋاتاتتى . ئۇ تاۋۇتقا يېقىنلىشا - يېقىنلاشمايلا :

— تۇتۇۋاتقان ھايات ئادەملەر ئاز كېلىپ ، ئەمدى قەبرىستانـ ـلىقتىن جىنازا بىلەن ئۆلۈكلەرنىمۇ توشۇپ قاماۋاتامسىلەرـ ـنىمە ؟— دېدى ، ئاندىن جىنازىدىكى نىمجان يىگىتكە شۇنداق قاراش بىلەن ، گويا جىنازىدىن بىر ئوق چىقىپ يۈرىكىگە تەگكەندەك «ۋاي ! » دېۋەتتى ۋە بىردىنلا چىرايى تاتاردى . ئۇنىڭ يۈرەكـ ـباغرىنى قانداقتۇر بىر ئازاب ئاچچىق ئېچىشتۇرۇپ ، پارە - پارە قىلىۋاتاتتى .

توختىنىڭ بولسا ئازراق تىترەۋاتقانلىقىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى . قىز ئۇنىڭ ئېچىـ ـنىشلىق ھالىنى كۆرۈپ پەس ئاۋازدا :

— بىچارە !— دېگىنىچە ، قولىنى ئاستا ئاپىرىپ پېشانىسىگە قويدى .

قىزنىڭ ئىسسىق بارماقلىرى تېگىشى بىلەن توختىنىڭ چېكە تومۇرلىرىدىكى قانلار بىردىنلا جانلانغاندەك بولۇپ ، سائەت ئىستىـ ـرېلكىسىدەك مېڭىۋاتقىنى سېزىلدى . قىز بۇنىڭدىن ئۇنىڭ تېخى ھاياتلىقىنى بىلگىنىدە ئۈمىد چىرىغى يانغاندەك بولدىيۇ ، قولىنى ئىتتىك تارتىۋالدى . بىراق ، يۈزلىرى لاپپىدە ئوت ئېلىپ ، قانداقـ ـتۇر بىر خىل خىجىللىق ئىلكىدە ھاياجانلىنىشقا باشلىدى .

تەسۋىرلەۋاتقىنىمىز زىندان بېگىنىڭ يالغۇز قىزى بولۇپ ، بۇ يىل 15 ياشتا ئىدى . ئۇ بار - يوق بىرلا پەرزەنت بولغاچقا ، زىندان بېگى : «ئۆلۈپ كەتسەم دۇئا - تەكبىر ئوقۇغۇدەك ، قەبرەمنى يوقـ ـلاپ ، ئۆچكەن چىرىغىمنى يورۇتقۇدەك ئوغۇلنى خۇدا مەندىن ئايىدـ ـدى ، خۇدايىمنىڭ ماڭا بەرگىنى شۇ ئىكەن .ھېچبولمىغاندا روھىمـ

غا ئاتاپ دۇرۇت ئوقۇپ، ياغ پۇرىتىپ قويار دەپ، ئالتە يېشىدىلا كۆلبېشى مەسچىتىنىڭ ئىمامىنىڭ تەربىيىسىگە بەردى. ئۇ زېھنىنىڭ ئۆتكۈرلۈكىدىن بولسا كېرەك، دىنىي مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن پات پۇرسەتتىلا ئۇششاق سۈرىلەرنى يادلاشنى تاماملاپ، ھەپتىيەككە چىقتى، ئاندىن قۇرئانغا ئۆتتى. شۇنداق قىلىپ، 13 يېشىدا قۇرئاننى پۇختا ئىگىلەپ، «نەۋائى»، «سوپى ئاللايار» قاتارلىق كىتابلاردىن دەرس ئالدى. ئۇنىڭ ئوقۇشى تازا ئىلگىرى بېسىۋاتقاندا، ئاتا ـ ئانىسى مەسلىھەتلىشىپ، گەرچە قىزىنىڭ يېشى كىچىك بولسىمۇ، بوي ـ بەستى كۆندىن ـ كۆنگە يوغىناپ كېتىۋاتقانلىقى ئۈچۈن، سۆز ـ چۆچەك ئوبىيېكتىغا ئايلىنىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ مەكتەپتىن چىقىرىۋالدى. دېمىسىمۇ، ئۇ چاغلاردا چوڭ بولۇپ قالغان قىزلارنىڭ داۋاملىق ئوقۇۋېرىشى ئادەتكە سىغمايتتى.

قىز مەكتەپتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئۆيدە كىتاب ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭ ئوقۇيدىغىنى قۇرئان ئەمەس، بەلكى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ بېيىتلىرى ۋە باشقا ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىدى. ئاتىسى بولسا ئۇنى قۇرئان ئوقۇۋاتىدۇ، دەپ بىلىپ، خۇرسەنلىكىدىن دېگىنىنى قىلىپ بېرەتتى، رايىغا باراتتى. ئۇنىڭ گەپ ـ سۆزدىكى كەسكىنلىكى، ئەركىن، مەنتىقىلىق پىكىرلىرى چوڭلارنىمۇ ھەيران قالدۇراتتى. ئۇ مانا مۇشۇ كەمگىچە بىرەر كىشىگە بۈگۈنكىدەك مۇئامىلىدە بولۇپ باقمىغانىدى. توختىنىڭ پېشانىسىگە ئالىقىنى شۇنداق تېگىشى بىلەن تىل ئارقىلىق ئىپادىلىگۈسىز كۈچلۈك بىر يانغىن جىسمىغا تۇتىشىپ، يۈرەك ـ باغرىنى ئۆرتەشكە باشلىدى. «مەن نېمە بولدۇم؟» دەيتتى قىز ئۆز ـ ئۆزىگە روھىيىتىدە كۆرۈلۈۋاتقان قانداقتۇر غەيرىي سېزىمدىن چۆچۈپ، ئۇنىڭغا يۈرەك ـ باغرىنى بىركىم تۈيدۇرماي سۇغۇرۇۋېلىۋاتقاندەك بىلىنىپ، بەدىنى چۈشىنىكسىز ھالدا تىترەپ كەتتى. ۋۇجۇدىغا ئاغرىق يېپىشىۋاتقاندەك ياكى ئەڭ ئامراق نەرسىسىنى يوقىتىپ قويغاندەك ۋەياكى قانداقتۇر بىر يىرتقۇچ

هايۋان تاپ بېسىپ قوغلاۋاتقاندەك ، ئەنسىز تۇيغۇ پەيدا بولدى . ئۇ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي ئاتىسىدىن مەسلىھەت سورىماقچىدەك ، سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

ئاتىسى قىزىنىڭ روھىي ھالىتىدىكى باشقىچە ئەھۋالنى كۆردى . ئۇ قىزىنىڭ ناھايىتى رەھىمدىل ئىكەنلىكىنى بىلگەچكە ، تاۋۇتتىكى يىگىتنىڭ ھالىغا ئېچىنىۋاتىدۇ ياكى بولمىسا ئۇنى قىينىغۇچىلاردىن نەپرەتلىنىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ ، دەماللىققا خاتىرجەملەندۈرۈش ئۈچۈن ئېيتتى :

— جېنى بار ئىكەن ، تىترەۋاتىدۇ !

— شۇنداق !— دېدى قىز قاتتىق ھاياجانلىنىپ ،— قۇتقۇزۇپ قىلىڭ ، جېنىم ئاتا ، ساۋاب بولار ، ئۇنىڭمۇ ئاتا - ئانىسى ، ئۇرۇق-تۇغقان ، قېرىنداشلىرى باردۇر . بىچارىنى ئاتا - ئانىسى بۇ ھالەتتە كۆرسە نېمە بولۇپ كېتەر ، جېنىم ئاتا ، ئۇ ئۆلۈپ كەتمىسۇن !

قىز يۈرىكىدىن چىقىرىپ شۇنداق يالۋۇرۇپ ، ئاتىسى ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە يەنە سورىدى :

— نېمە گۇناھ ئۆتكۈزۈپتۇ ؟

— تايىنى يوقلا بىر ئىش ،— دېدى ئاتىسى ئېچىنغان ھالدا ،— ئاڭلىشىمچە ، كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چىرىكلەرنى سانىغانمىش . تېخى بۇنىمۇ ئېنىق كۆرگەن ئادەم يوقكەن ، ئۇ ئىقرار قىلمىغاچقا ، قاتتىق قىيناقلار مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويۇپتۇ . ماڭ ، ئىشىڭنى قىل . نېمىگە ھاڭۋېقىپ تۇرۇسىلەر ، قىنى ، ئېلىپ مېڭىڭلار !

— ياق !— دېدى قىز كەسكىن تۇردە ،— ئۇ سولاقخانىدا ئۆلۈپ كەتمىسۇن . سولاپ قويۇلسا ھالىدىن كىم خەۋەر ئالىدۇ ؟ ئۆيگە ئاپىرىپ داۋالاپ ، سەل ياخشىلانغاندا قامىسىڭىزمۇ ئوخشاشقۇ ، ئاتا ! ؟

— تەنتەك قىز ، يەۋاتقان نېنىڭدىن ئايرىلىپ داڭزىدا ياتقۇڭ كەلدىمۇ ؟ بىلەمسەن ، بۇ سىياسىي مەھبۇسمىش ، چېتىلىپ قالىدىغان بولساق باش كېتىدىغان گەپ ، باش !— ئۇ قىزىغا شۇلارنى

دەپ تازا بىر چەكـچىـيـىـۋېـتـىپ ، بىر دىنـلا يۇمشاپ قالدى ،— قىزىم رەيھانگۇل ، غەم قىلما ، ئۇ ئۆلۈپ قالمايدۇ . سېنىڭ رەھىمـدىللىكىڭگە داداڭ قايىل ، ئاپلا ، قېرىشقاندەك تەقدىرنىڭ مېنى مۇشۇنداق كۆڭۈلسىز ئىشقا ئورۇنلاشتۇرغىنىنى قارىمامدىغان···

زىندان بېگى گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋېتىپ ، تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ ماڭماقچى بولۇۋىدى ، بىر ئادەم كەملىك قىلىپ ، نېرىدا توختىدىن ئەنسىرەپ قاراپ تۇرغان ساۋۇرنى چاقىردى :

— كەل ، بۇنىڭ بىر تەرىپىنى سەن تۇت !

ساۋۇرغا بۇ «ۋەزىپە»تازا ياقتى .چۈنكى ،ئۇنىڭ ناتونۇش يىگىتنى شۇنداقلا تاشلاپ كەتكۈسى يوق ئىدى . «ئۇنى يەنە ئازابلارمۇ ؟ئۇنىڭ مۇشۇ ھالدا ئىكەنلىكىنى ئاتا ـ ئانىسى ،ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى بىلەمدىغاندۇ ؟بىز يەنە كۆرۈشەرمىزمۇ ؟ئەگەر كۆرۈشۈش نېسىپلا بولسا ئۆيۈمگە باشلايمەن ،يۇرتىغىچە ئۇزىتىپ بارىمەن . ئۇنىڭ بۇگۈنكى ھالىنى ئۆزىگە سۆزلەپ بېرىمەن··· » دېگەن خىياللار كۆڭۈل قېتىدا كېزىپ يۈرەتتى ، خىياللىرىغا بىردىنلا دەھشەتلىك سوئاللار ئارىلىشىش بىلەن ئەندىكىپ چۆچۈپ كەتتى . دەل شۇ چاغدا زىندان بېگىنىڭ چاقىرىپ ئىشقا بۇيرۇشى باياتىنقى ئويخىياللىرىغا مۇناسىپ كەلگەندەك ، ئۇنى يېنىكلەشتۈردى . ئۇ دەرھال بېرىپ جىنازىنىڭ ئارقا ئوڭ تەرىپىنى دەس كۆتۈرۈپ مۇردىسىگە ئېلىپ ، ھېلىقى ئۈچ ئادەم بىلەن قارا دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى . قىز ئۆز ـ ئۆزىگە دەۋاتقاندەك ئاۋازدا :

— ئىپلاسلار !— دېدى ـ دە ، تاۋۇتنىڭ كەينىدىن غەزەپ بىلەن قاراپ قالدى . ئۇنىڭ كىمنى تىللاۋاتقانلىقىنى (ئەفرىدۇنىنىمۇ ، رەۋزەشەب بېگىنى ياكى ئاتىسىنىمۇ) بىلگىلى بولمايتتى . شۇنداقتىمۇ سەل روھلانغاندەك بولۇپ ، كۆڭلىدە تەكرارلىدى : «ئۇ ئۆلمەيدۇ ، ھەرگىز ئۆلمەيدۇ» . چۈنكى ، ئاتىسىنىڭ كېيىنكى سۆزلىرىدە قانداقتۇر ھېسداشلىق ئىپادىسى بار ئىدى . بىراق ، قىزنىڭ تەلپىنى ئورۇنداشقا ئاجىزلىق قىلاتتى . رەۋزەشەب بېگى شەخسەن ئۆزى تۇتۇپ ، مەنسەپ ئۈچۈن يەمچۈك قىلماقچى بولغان

بىر «گۇناھكار»نى ، يەنە كېلىپ سىياسىي مەھبۇسنى قانات ئاستىغا ئېلىش كاللا بىلەن ئويىنىشىدىغان ئىش ئىدى . بۇنى رەيھانمۇ چۈشىنەتتى . ئەمما ، بۇ يەردىن كېتىشنى ياكى تاۋۇت كەينىدىن ئەگىشىپ مېڭىشنى بىلمەي گاڭگىراپ ، جايىدا قاققان قوزۇقتەك تۇردى . زىندان بېگى مانجۇچە ئۇزۇن فورمىسىنىڭ پەشلىرىگە پۇتلىشىپ قەدەم ئالغىنىچە قارا دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى . قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازا قېلىن تۆمۈر تاختايلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ ، ئوڭ قاناتنىڭ ئادەم بويى يېرىدە مەھبۇسلارنىڭ ئۆيلىرىدىن ئەكەلگەن نەرسىلەرنى سۇنۇپ بېرىدىغان چىنە پاتقۇدەك بىر تۆشۈك ، سول قانىتىدا ئادەم كىرىپ - چىقىدىغان تار ئىشىك بار ئىدى . ئادەتتە بۇ ئىشىك - تۆشۈكلەر مەھكەم تاقاقلىق تۇراتتى . زىندان بېگى بېرىپ چوڭ دەرۋازىغا سېلىنغان يوغان شەددە قۇلۇپنى ئېچىپ ، تۆمۈر لوكنى بىر تەرەپكە ئىتتىرىۋەتكەندىن كېيىن دەرۋازىنى ئاچتى ، ئاندىن ئىچكى دەرۋازا سىپىلىنىڭ نېرىراقىدا تۇرغان قاراۋۇلغا ئاڭلىتىپ :

— مەھبۇس كەلدى !— دەپ توۋلىۋېتىپ ، تاۋۇت كۆتۈرگەنلەرنى كىرگۈزدى ھەمدە ئىچكىرىكى دەرۋازىنىڭ تاشقىرىدىكىسىنىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدىغان لوكدانلىق زەنجىرنى تاقاپ ، ئۇنىڭغا ئات تۇيىقى شەكلىدە ياسالغان سېرىق ئورۇس قۇلۇپىنى سېلىۋېتىپ ، تاۋۇت كۆتۈرگەنلەرگە يول باشلىدى . ساۋۇر بۇنداق جاينى ئۆمرىدە تۇنجى كۆرۈۋاتاتتى . دەرۋازىدىن كىرىشىگىلا 10 مېتىرچە يىراقلىقتا ياغاچتىن ياسالغان قارا سىرلىق توسما تام بار ئىدى ، ئۇنىڭ چوڭلۇقى دەرۋازىنىڭ چوڭلۇقى بىلەن باراۋەر بولۇپ ، چوڭ دەرۋازىنى ئاچقاندىمۇ سىرتتا تۇرغانلار ھەرقانچە قارىغان بىلەن سولاقخانا ھويلىسىنى كۆرەلمەيتتى . تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ كىرگەنلەر توسما تامنىڭ يېنىغا كەلگەندە بۇرۇلۇپ يانداپ ئۆتتى . ئەتراپى سوقما سېپىل بىلەن قورشالغان كەڭ ھويلا دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىدە ئاشخانا ۋە قۇلۇپلاقلىق بىرقانچە ئۆي ، ئوڭ تەرىپىدە قاراۋۇللار سېپىل ئۈستى بىلەن سولاقخانىنىڭ ئۆگزىسىگە بارىدى-

غان خىش پەلەمپەي (شوتا) بار بولۇپ ،ياغاچ پەنجىرە بىلەن توسۇ-
لۇپ قۇلۇپلانغانىدى .سولاقخانا ھويلىسىدىكى يوغان قاپاق تېرەك
يېنىدا بىر ھىندى بىلەن ساقاللىق كەشمىرلىك كۆڭلەكچان ھالدا
چاپما ھەرىدە شال تىلىۋاتاتتى . ساۋۇرغا ھويلىدىكى بىر تال خەسمۇ
يېڭىلىق تۇيۇلۇۋاتاتتى .ساۋۇرلارنى كۆرگەن يوغان سالپاڭ قۇلاق
قارا ئىت قاۋىغىنىچە ئېتىلىپ كەلدى ، كەينىدىن ئىككى ئىت
ئەگەشتى . زىندان بېگى :

— كەت !— دەپ ئىتلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ ، تاۋۇت كۆتۈر-
گەنلەرنى ھىمايە قىلدى . دەل شۇ چاغدا ئاشخانىدىن بىرسى بىر
تەڭنە يۇندىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ : «موھ ! - موھ ! - موھ !»
دېيىشىگە ، ئىتلار قۇيرۇقلىرىنى شىپاڭلىتىپ يالاق تەرەپكە
كەتتى .

تاۋۇت كۆتۈرگەنلەر ئالاھازەل 100 — 150 مېتىر ماڭغاندا
يەنە بىر دەرۋازىغا دۇچ كەلدى . بۇمۇ ئوخشاشلا قۇلۇپلاقلىق تۇرات-
تى . زىندان بېگى ئاچقۇچنى شاراقلىتىپ ئېچىۋىدى ، كىچىك ھويلا
ۋە ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان كارىدور كۆزگە تاشلاندى . ئۇدۇلدىكى
تامدا بىر ئىشىك بار بولۇپ ، ئۇ ئارقىلىق كارىدور ئىچىدىكى
ھەممە كامېرلارغا كىرگىلى بولاتتى . ئەمما ، تاۋۇتنى كۆتۈرگەنلەر
زىندان بېگىنىڭ باشلىشى بىلەن كىچىك ھويلىنىڭ سول تەرىپىگە
بۇرۇلدى ، بۇ يەردە يەر ئاستىغا كىرىدىغان پەلەمپەي تۇراتتى .

— قېنى ، كەينىمدىن مېڭىڭلار !— دېدى زىندان بېگى ئالدىدا
يول باشلاپ ،— ئاۋايلاپ ئىلگىرىلەڭلار !...

ساۋۇر ئۆمرىدە كۆرۈش تۇگۇل ،ئاڭلاپمۇ باقمىغان بۇ دەھشەت-
لىك ئۆڭكۈردىن زادىلا چىقىپ كېتەلمەيدىغاندەك ،ئىچ - ئىچىدىن
قورقۇمسىرىماقتا ئىدى .

ئۇلار پەلەمپەي ئارقىلىق تۆۋەنلەپ ، ئۈستىدىن قويۇلغان تۈڭ-
لۈكتىن چۈشكەن يورۇقلۇق بىلەن غۇۋا يورۇپ تۇرغان ئۇزۇن
كارىدورغا كىردى . ئۇدۇل ماڭغاندا ئىككى تەرەپتە نۇرغۇن قاتار
ئىشىك بار ئىدى . بەشىنچى ئىشىككە كەلگەندە زىندان بېگى توخ-

تاپ ، يېنىدىكى ئاچقۇچلاردىن بىرنى ئايرىپ ئىشىكنى ئاچتى - دە :
— تاۋۇتنى قويۇپ ، ئۇنى ئېلىپ كىرىڭلار !— دېدى .
ساۋۇر بىلەن رۇستەم ئىسسىقلىق يىگىت توختىنى ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ كامېرغا ئېلىپ كىردى . چوڭقۇر كامېرنى ئاۋاقتەك تۆڭلۈكتىن چۈشكەن يورۇقلۇق يوق ھېسابتا يورۇتۇپ تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاستىغا زىغىر پاخىلى سېلىنغان بولۇپ ، كىچىكلىكىگە باقماي ئىشىك تۈۋىدە سۈيدۈك مالتىقى بار ئىدى ، سېسىقچىلىق دەستىدىن نەپەس ئېلىش تەس ئىدى . ساۋۇرنىڭ بۇرنىغا ئاچچىق بۇس كىرىپ ، كۆڭلىنى بىر قىسما قىلىۋەتتى .
كامېردا چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنلىكتىن ياش ياكى قېرىلىقىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان ، يۈز - كۆزلىرى قاسماق بىر ئادەم جۇۋىسىغا يۆگىنىۋېلىپ ، ئورۇن - كۆرپىسىگە يۆلەنگىنىچە ئولتۇراتتى .
— ھەي !— زىندان بېگى ئۇنى چاقىردى .
— خوش !— دەپ ئورنىدىن تۇردى مەھبۇس .
— بۇياققا كەل ، بۇنى ياتقۇزايلى ، توڭلاپ ئۆلمىسۇن يەنە ، ھازىرچە يوتقىنىڭنى يېپىپ قويۇپ تۇر ،— زىندان بېگى شۇنداق دېگىنىچە قولىنى توختىنىڭ يۈرىكىگە قويدى . ناتىۋان يۈرەك شۇنچە ئاجىز تارتقىنىغا قارىماي گۈپۈلدەپ سوقۇۋاتاتتى ،— خۇداغا شۈكرى !— دېۋەتتى زىندان بېگى ھاياجانلىنىپ ، ئاندىن ،— رۇستەم ، ئىسسىق چاي كەلتۈر ! ياندىكى ئۆيدە ئورۇن-كۆرپە ، كىگىز بار ، ئېلىپ كىر !— دەپ بۇيرۇپ ، مەھبۇسقا تاپىلىدى ،— ئەمسە بۇ بۇرادىرىڭنى ساڭا تاپشۇردۇم . ئەي قىلدۇال ، ئۆلسە جاۋاب قىلىسەن !
ئېھتىمال زىندان بېگى بۇنىڭدەك سېسىق كامېرلارغا داۋاملىق كىرىپ تۇرغاچقا ، كۆنۈپ قالغان بولسا كېرەك ، چىرايىدا قىلچە سەسكىنىش ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيتتى .
ئىشىك تاقالدى . ساۋۇر كارىدورغا چىقىپ چوڭ - چوڭ نەپەس ئېلىپ ، يەنىلا توختىنىڭ قايغۇسىنى يېدى . كۆڭلىدە :

«ئۆلۈپ كېتەرمۇ؟ ھايات قالغاندىمۇ، بۇنداق سېسىقچىلىقتا قانداق بەرداشلىق بېرەر» دېگەنلەرنى ئويلاۋاتاتتى.
زىندان بېگى بىلەن ساۋۇر سولاقخانىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقـقاندا، رەيھان بىلەن ئابدۇرەھمان تېخىچە شۇ يەردە تۇراتتى. ساۋۇر تاۋۇتنى كۆتۈرۈشۇپ ماڭغاندا، ئابدۇرەھمان قارا دەرۋازىـنىڭ ئىچىدە نېمە سىرلارنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ بېقىشقا ئىنتىلگەن بولسىمۇ، ئۇدۇلدىكى قارا توسما تام ھېچ نەرسىنى كۆرسەتمىدى، ئامالسىز ئىچى تىتىلداپ ئاكىسىنىڭ قايتىپ چىقىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتتى، ھەربىر دەقىقە ئۇنىڭغا بىر كۈندەك بىلىنمەكتە ئىدى. ئاكىسى چىقمىغانچە ۋۇجۇدىنى ئەنسىزلىك ئوراپ، يېنىدىـكى قىزدىن سورىغۇسى كەلدىيۇ، ئەمما ئەپتىگە قاراپ يالتايدى. چۈنكى، قىز جاۋاب بېرىدىغاندەك ئەمەس، قارا دەرۋازىغا قارىغىنـچە قېتىپلا قالغانىدى.
شۇ چاغدا، «غاچ!» قىلىپ دەرۋازا ئېچىلىپ، ساۋۇر بىلەن رۇستەملەر قۇرۇق تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ قايتىپ چىقتى.
ساۋۇر باشلىق يىگىتلەر تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ ئازراق مېڭىشىغا، قارشى تەرەپتىن ئاتلىق يېتىپ كەلگەن رەۋزەشەب ھېكىمبەگ قىـزىنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆي تەرەپكە كېتىۋاتقان زىندان بېگىنى كۆرۈپ:
— ھوي! ھاپىزبەگ! — دەپ توۋلىدى.
ھاپىزبەگ ئىنكاس قايتۇرماي، جايىدىلا توختاپ، رەيھانغا:
— سەن كىرىپ كەت! — دېدى، ئاندىن رەۋزەشەب ھېكىمـبەگنىڭ ئالدىغا ماڭدى.
تەكەببۇر ھېكىمبەگ ھاپىز بەگنى مەنسىتمىگەندەك، پەقەت ئالدىغا يېتىپ كەلگەندىلا ئاتتىن چۈشتى، ئۇنىڭ چىرايىدىن بىر خىل گۇدرەت ئىپادىلىنىپ، قانداقتۇر بىر ئىشتىن ئەنسىرەۋاتقانـلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. شۇڭا، ھاپىزبەگكە تىكىلىپ سورىدى:
— قېنى ئۇ؟
— زىنداندا!

ھاپىزبەگ چىرايىنىمۇ ئاچماي سوغۇققىنا جاۋاب بەردى . چۈن-
كى ئۇ ، رەۋزەشەب ھېكىمبەگنىڭ ئەدەپسىزلىك بىلەن قىلغان
تەكەببۇرانە مۇئامىلىسىنى ياقتۇرمىغانىدى . يەنە كېلىپ رەۋزەشەب
بېگنىڭ ۋەھشىيلىكى چەكتىن ئېشىپ ، كۈندە دېگۈدەك بىر -
ئىككى ئادەم زىنداندا تاشلىنىۋاتاتتى ، توختىنىڭ ۋەقەسى تېخىمۇ
ئوغىسىنى قايىنتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ھېكىمبەگ ئەسلىي
ئۈچتۇرپانلىق بولۇپ ، ئامبالنىڭ مىرزىسى ئىدى ، ئەفرىدۇن يە-
كەنگە خان بولغاندىن كېيىن ، يەرلىك خەلققە ئىشىنەلمەي : «ئالتە
شەھەرلىك يېغىلىقچى خەق ، ھامىنى بىر كۈنى قوزغالماي قالماي-
دۇ ، شۇڭا مۇھىم مەنسەپلەرگە باشقا شەھەرلەردىن ناتونۇش كىشى-
لەرنى تەيىنلەش كېرەك» دەپ ئويلايتتى . چىڭ سۇلالىسى خاقانى
ئۇنى قوبۇل قىلغاندىمۇ : «سىزنى يەكەن سەككىز شەھەرگە خان
قىلدىم . ئۇلار ھەم ياۋاش ،ھەم قارام خەلق ، لېكىن قورققۇچىلى-
كى يوق .قورال بىلەن باشقۇرماق قىيىن ،چۈنكى ئۇلار جەننەتكە
ئامراق ، ئۆلۈمدىن قورقمايدۇ . بۇنىڭ ئۈچۈن1000چېرىكنىڭ
ئورنىغا بىر موللا بولسا كۇپايە .موللىلار نادانلارنى بۇ ئالەمنىڭ
پاراغىتىدىن ۋاز كەچتۇرۇپ ،راھەتنى جەننەتتىن ئىزدەشكە كۆندۇ-
رەلەيدۇ .بۇ ئالەمدىكى جاپانىڭ ئۇ ئالەمدىكى راھەتنى بەخش ئېتى-
دىغانلىقىغا ئىشەندۈردۇ .شۇڭا ،موللا - ئاخۇنلارغا ئاز - تولا نەپ
يەتكۈزسەڭ ،ئۆز خەلقىنى تەركىدۇنيالىققا باشلاپ ،پۈتۈن مال -
دۇنيالىرىنى ئېلىپ كەتسىمۇ‹ ئاللانىڭ ھۆكمى › دەپ ، تەقدىرگە
يۈكلەپ تۈگىتىدۇ . ئىت بار يەردە ئوغرى يوق . موللىلارنى تويدۇ-
رۇپلا قويسىڭىز يۇرتىڭىزدىن چاتاق چىقمايدۇ ، شۇنىمۇ سەمىڭىزگە
سېلىپ قويايكى ، مۇھىم ئىشقا يەرلىكلەرنى قويماڭ ، چىقىشىۋې-
لىپ سىر بەرمەيدۇ ، سىرتتىن كەلتۇرسىڭىز ، يەكلەنگەندە ئايىغى-
ڭىزغا يىقىلىدۇ...» دەپ كۆپ نەسىھەتلەر قىلغانىدى . شۇڭا ، ئۇ
يەكەنگە كېلىپلا موللىلارنى ئىشقا سالدى ، ئاندىن مۇھىم مەنسەپ-
لەرگە ھەرقايسى شەھەرلەردىن ئادەم يۆتكىدى ، شۇ قاتاردا ھېكىم-
نى ئېلىپ كېلىپ ، ئامانلىق ئىشلىرىغا قويغانىدى .ئۇنىڭ پات -

پات تۇتۇپ قالىدىغان تەتۈرلۈكى ئەتراپىدىكىلەردىن يىراقلاشتۇر-دى ، تۈرۈپلا باش كۆتۈرۈپ قالىدىغان غەلىتە خۇيلىرى لەقەمگە ئايلىنىپ ، بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا ئىغىزغا ئىلىنىپ ، ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئىناۋىتىنى قويمىغانىدى . شۇنداقتىمۇ ئۇ ناھايىتى مۇھىم ۋەزىپىدە ، خانغا ئىشەنچلىك بولغاچقا ، ئىھتىيات قىلمايمۇ بولمايتتى .ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ يۇمۇرلۇق ئىشلىرى چوڭ - چوڭ سورۇنلارغىچە يېيىلىپ ،ئەفرىدۇننىڭ قۇلىقىغىمۇ يەتتى ،بارا - بارا ئىشلىرىدىن چاتاق چىقىپ ، تۇتقان ئادەملىرى بىگۇناھ بولۇپ چىقتى . بۇ ھال ئەفرىدۇننى شۈبھىلەندۈرۈپ ، دىق-قىتىنى قوزغىدى . شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇنىڭ مەلۇماتلىرىغا ئانچە ئىشىنىپ كەتمىدى . بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن ئىلگىرى ئۇ ئوردىغا كىرىپ : «بىر قوزغىلاڭچىنى تۇتتۇم ، ئۇ كىتىۋاتقان چېرىكنى ساناپتۇ !» دەپ مەلۇم قىلغاندا ، ئەفرىدۇن گەپ - سۆز قىلمايلا كۈلۈپ قويغانىدى .

ياخشى - يامانىنى ئانچە پەرق ئېتىپ كەتمەيدىغان رەۋزەشەب ھېكىمبەگ بۇ كۈلكىنى خۇشال بولغانلىق دەپ بىلدى . ئەمەلىيەتتە ئەفرىدۇن مازاق قىلىپ كۈلگەنىدى . چۈنكى ئۇ ، توختىنىڭ گۇنا-ھى توغرىسىدا ھېچنېمىنى ئىسپاتلاپ كۆرسىتەلمىگەنىدى .

مانا بۈگۈن توختىنىڭ تۇتقۇن قىلىنغىنىغا ئۈچ كۈن بولدى ، ئۇنى باغلاپ ئۇرغان ، ئىسىپ قىينىغان بولسىمۇ ھېچنېمىگە ئېرىد-شەلمىگەن ، ئىش ھېكىمنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقمىغانىدى . ھېكىم يەكەنگە يۆتكىلىپ كەلگەندىن بۇيان ، بىرلا ئىشنى كۆزلەۋا-تاتتى ، ئۇ بولسىمۇ ، ئۇچتۇرپانغا ئامباللىققا تەيىنلىنىپ بېرىپ ، دوست - دۈشمەنلىرىنىڭ ئالدىدا «ھېكىم دارىن» دىسە ، ھەممە ئادەم قورقۇپ ، قول باغلاپ تۇرغۇدەك دەرىجىگە يېتىش ئىدى . شۇڭا ، ئۇنىڭ كېچە- كۈندۈز ئويلايدىغىنى ئەفرىدۇننىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇش ئۈچۈن يوقىلاڭ ئىشلارنى يوغىنىتىپ «قىلنى پىل قىلىش» بىلەن خىزمەت كۆرسىتىشتە ئىدى ، ھەممىلا يەرگە «تىڭتىڭچى» لارنى قويۇپ ، كۈندە دىگۈدەك ئادەم تۇتۇۋاتاتتى .

ئۈچ كۈن ئىلگىرى، رەۋزەشەب ھېكىمبەگ نېمىنىدۇر خىيال قىلغىنىچە بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۆيى تەرەپكە كېتىۋاتاتتى، ئالدى تەرەپتىن چىقىپ كەلگەن بىر ئادەم:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم، بېگىم!— دەپ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، ئۆزىنى سەل چەتكىرەك ئالدى.

ھېكىم ئۇنىڭ سالىمىغا پىسەنت قىلماي مېڭىۋەردى.

— غوجام، ئەرزىم بار ئىدى!— دېدى ھېلىقى ئادەم تەكرارلاپ.

ھېكىم شۇنداق قاراپ، ئۆڭى سېرىق، فىروزا كۆز، ئۇزۇن ئېڭەك، ياشلىقىغا قارىماي تاز چىرايىغا قورۇق چۈشكەن، ئوتتۇرا بوي، پۇتىغا كونىرىغان كۆن ئۆتۈكنى كىيىپ، يېلىڭ ئىشتان بىلەن ئۈچىسىدىكى كونا قىزىل چەكمەننىڭ پەشلىرىنى بىرىنى ئېگىز، بىرىنى پەس قوۋۇشتۇرۇپ، ئۈستىدىن باغلىۋالغان قەشقەرنىڭ بالداقلىق يۇڭ بەلۋېغىغا تۇچتا پاينەكلەنگەن غىلاپلىق يوغان پىچاق ئېسىۋالغان ناتونۇش بىر ئادەمنىڭ قول باغلاپ ھىجىيىپ تۇرغىنىنى كۆردى ۋە ئۇنىڭغا ئىنچىكىلەپ سەپسېلىپ:

— نېمە گەپ؟ — دەپ سورىدى.

— مۇھىم، ناھايىتى مۇھىم گەپ!— دېگىنىچە سىلجىدى ئۇ.

— دېگىنە تېزرەك، تىلىڭنى چاينىماي.

— بىر توپىلاڭچىنى كۆردۈم.

— نېمە دېدىڭ؟

— ئىسيانچىنى...

— نەدە؟

— دۆرىقازا مەھەللىسىنىڭ روبىروسىدا، غوجام. مەن دۆرىقازا مەھەللىسىدىكى تار كوچا بىلەن، شىئەلەر سېلىۋالغان ئېگىز ئۆيلەرنىڭ نەقىشلىك ئىشىك - دەرۋازا ۋە بالىخانىلىرىنى تاماشا قىلغاچ دوقمۇشتىكى مىسكەر دۇكىنىنىڭ ئالدىغا كەلسەم، بىرسى 10 — 15 چېرىكنى ئىككىدىن قاتار قىلىپ مەشكە دەسسىتىپ

ئېلىپ مېڭىپتۇ . ئۇلارغا ھەۋەسىم كېلىپ قاراپ تۇرسام ، كوچى‑
نىڭ قارشى تەرىپىدە قارا نوچى تۇماق كىيىۋالغان ، يەكەنلىككە
ئوخشاپلا كېتىدىغان ، بۇقىدەك قاۋۇل ، ياشلا بىر نېمە بارمىقىنى
چىنەپ چېرىكلەرنى ساناۋاتقاندەك قىلدى . تۇرۇپلا كۆڭلۈمگە
«ئېھتىمال لەشكەرلەرنىڭ سانىنى بىلىۋېلىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشنى
پىلانلاۋاتقان ئوخشايدۇ» دېگەن گۇمان كەلدى ‑ دە ، كېچىچە شى‑
شىخال ئويناپ ئۇتتۇرغىنىمنى تولدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن جانابلىرى‑
دىن مۇكاپات ئالاي دەپ ئالدىلىرىغا چاپتىم . ئۇ تېخى يىراقتا
بارمىدى ، ئىشەنمىسىلە ھازىرلا تۇتۇپ ئەكېلەي .

ئۇنىڭ مەلۇماتى ھېكىمنىڭ ئۇمىد چىرىغىنى ۋاللى‑
دە يورۇتۇۋەتتى .

— قېنى ، باشلا ! تېز بول !— دېدى ھېكىم ھىندىستان
خورۇمىدىن يېشىل ساغرا بىلەن زىغزىق قويۇپ تىكىلگەن بېلىدى‑
كى ھەميانىدىن بىر سىقىم مىس تەڭگىنى ئېلىپ ئۇنىڭغا
سۇنۇپ ،— تۇتۇپ بەرسەڭ يەنە بېرىمەن .

— رەھمەت ، غوجام ، رەھمەت ! مانا بۇ تەرەپتە ...

ئۇ شۇنداق دەپ ، ئالدىدا يول باشلىدى ، ھېكىم گويا ئالتۇن
تېپىۋالغاندەك خۇشال بولۇپ ئارقىسىدىن ماڭدى . ئۇلار ئاپشاركى‑
لاردەك چېپىشىپ كېلىپ كۆردىكى ، دەرۋەقە بېشىغا قارا نوچى
كۆكمەت تۇماق ، ئۈچىسىغا چىرايلىق تىكىلگەن ئاق جۇۋا كىيگەن ،
قەددى ‑ قامىتى باتۇرلۇقتىن نىشان بېرىپ ، كۈچ ‑ قۇۋۋىتى
ئۇرغۇپ تۇرغان ياش بىر يىگىت يول ياقىسىدىكى دۇكانلارغا نەزەر
تاشلاپ كېتىۋاتاتتى . ھېكىمبەگ ئۇنى كۆرۈپلا «بۇ يىگىتنىڭ ياقا
يۇرتتىن كەلگىنى ئېنىق ، دەرھال تۇتۇش كېرەك . تاياق دېگەن
ھەرقانداق گەدەنكەش ئەزىمەتنىمۇ يۇمشاتماي قالمايدۇ ، ئىقرار
قىلدۇرۇۋالسام بولىدۇ» دېگەنلەرنى ئويلاپ ، خۇشاللىقىدا ھېلىقى
ئادەمگە يەنە كۈمۈش تەڭگىدىن ئىككىنى بېرىۋەتتى ، ئاندىن ئالدى‑
راپ بارغىنىچە ياقا يۇرتلۇق يىگىتنىڭ ئالدىنى توسۇپ سورىدى :

— سەن قەيەرلىك ؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— پەيزىۋاتلىق .
— قاچان كەلدىڭ ؟
— بۈگۈن ئەتىگەن .
— مەن بىلەن ماڭ !
— نېمىشقا ؟
— ھېلى بىلىسەن .

تۇختى ئاق - قارىنى پەرق ئەتمەيدىغانلار قاتارىغا كىرمەيتتى . ئۇ ،گۈرۈخانىدا ئىشلەش جەريانىدا خوجايىنى چاڭ شەنسىڭنىڭ بالىۋاقىلىرىدىن خەنزۇچە تىلىنىلا ئەمەس ،بەلكى خېلى كۆپ خەتنىمۇ ئۆگىنىۋالغانىدى .ئۇ چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيىگە كېلىپ - كېتىپ تۇرىدىغان بەگ - ئامباللار ۋە ھەر تەبىقىدىكىلەرنىڭ ئېتىنى يېتىلەپ ،چېپىنى توشۇپ يۈرۈپ كۆزى ئېچىلىپ قالغاچقا ،ئەمەلدارلاردىن ئانچە ئەيمىنىپ كەتمەيتتى .

تۇختى چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيىگە كىچىك كىرگەن بولۇپ ، بىرەر سەۋەبلىك ئۆتكۈزمىگەچكە ، بۇ پەزىلىتى خوجايىندا ئۇزلۇكسىز مېھىر پەيدا قىلدى ، بارا - بارا ئۆز پەرزەنتىدەك كۆردى ، چاكار ھېسابلىمىدى .تۇختىنىڭ قىلىدىغان مۇھىم ئىشى ئۆيگە كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئېتىنى سوۋۇتۇش ،ئوتۇن - ياغاچ تەييارلاش ،سۇ ئەكېلىش··· ئىدى ، باشقا چاغلاردا خوجايىنىنىڭ ئوغۇل-قىزلىرىدىن تىل ئۆگىنەتتى ،خەت مەشىق قىلاتتى .ئارىدىن 5— 6 يىل مۇشۇنداق ئۆتۈپ ، خەنزۇچە راۋان سۆزلىشىش ، خەت يېزىش ۋە ئوقۇشتا خوجايىنىنىڭ بالىلىرىدىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىگە يەتتى . چاڭ شەنسىڭ ئەسلىدە شەرقىي شىماللىق كىشى بولۇپ ، ئاتىسى ئۇششاق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىناتتى ، ئۆزى بولسا بىر باينىڭ ئۆيىدە ئائىلە ئوقۇتقۇچىلىقى قىلاتتى . كېيىن ئاتىسى شىنجاڭغا كېلىدىغان ھەربىي قوشۇنلارغا ئەگىشىپ سودا قىلماقچى بولۇپ قېلىپ ، چاڭ شەنسىڭنى ئۆزىگە ھەمراھ قىلىۋالدى . چاڭ شەنسىڭ شۇ سەۋەب بىلەن دەسلەپ قەشقەرگە ، ئاندىن پەيزاۋاتقا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ ، بالا - چاقىلىق بولغانىدى .

توختىنىڭ ئەخلاق ـ پەزىلىتى ، ئەقىل ـ پاراسىتى ئۇنى تولىمۇ قىزىقتۇردى . يېقىنقى 2 — 3 يىلدىن بۇيان چارچاپ قالغان چاغلىرىدا دۇكاندا ئولتۇرغۇزۇپ قويىدى . توختىمۇ ئۇنىڭ دېگەن يېرىدىن چىقىپ ، كۆڭۈلدىكىدەك رازى قىلاتتى . توختى يىللار ئۆتۈپ چوڭ بولغانسېرى ئاتا ـ ئانىسىنى ئەسلەپ غېرىبسىنىدىغان بولۇپ قالدى . ئاخىر سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ ، يەكەندىكى ئالتۇنلۇق مازىرىنىڭ يېنىدىكى بىر كوچىدا ئاتا تەرەپ تۇغقىنى قۇربان دولان ئىسىملىك كىشىنىڭ قادىر كۇلالچى دېگەن بىر ئوغلىنىڭ بارلىقىنى بىلگەن بولسىمۇ ، لېكىن خوجايىنىنىڭ كۆڭلىنى ئاياپ خېلى بىر مەزگىلگىچە ئېغىز ئاچالمىدى . بارا ـ بارا غېرىبلىق كۆڭلىنى ئەزدى ـ دە ، قىش كىرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە خوجايىنىنىڭ خۇشال ۋاقتىنى پەملەپ مۇددىئاسىنى ئېيتتى .

— بارغىن ،ئوغلۇم !—دېدى خوجايىن مېھربانلىق بىلەن ،— مېنىڭ باللىرىم كىرەكسىز چىقىپ قالدى . كۆرۈپ تۇرۇپسەن ، ماڭا قېرىلىق يەتتى . سېنى ئۆز باللىرىمدىن چارە كۆرۈپ كەلدىم . سەنمۇ ئۆز ئاتاڭدەك كۆيۈندۈڭ . تېز بېرىپ ، يولۇڭغا قاراتماي قايتىپ كەلگىن .

خوجايىن گېپىنى تۈگىتىپ ، چەندازىسىدىن تۆت سەر كۈمۈش پۇلنى ئېلىپ توختىغا بەردى . توختى ئەنە شۇ تەرىقىدە پىيادە يولغا چىقىپ ، تېخى بۈگۈن ئەتىگەندىلا يەكەنگە ئاياغ باسقانىدى . يەكەن شەھىرىنىڭ ئەگرى ـ بۈگرى ، توپىلاق كوچىلىرى ، بېشىغا چىلەكدەك يارىشىملىق سەللىنى ئوراپ ، دۇكان ۋە كارىۋاتلىرىغا رەڭگارەڭ ماللىرىنى تىزىپ ئولتۇرغان ئاپئاق ساقال بوۋايلار ، ئۆزگىچە كىيىنگەن ھىندىستان ، ئافغانىستان ، كەشمىر ، ئەنجانلىق ئادەملەرنىڭ ئۇياقتىن ـ بۇياققا لاغايلاپ يۈرۈشلىرى ،ئاشپەز ـ ناۋايلارنىڭ خېرىدار چاقىرىپ : «ياغ يەپ كەت !ياغ يەپ كەت !» دەپ گاللىرى يىرتىلغۇدەك توۋلاشلىرى ، «بىر مانتا ،ئىككى مانتا ، بەش مانتا ،ئون مانتا !» دەپ ۋارقىراپ ،خېرىدارىنىڭ باش ـ باشلىقىنى نامايان قىلىشلىرى ،گەزمال بازىرى ، كۇلال دۇكىنى ،

www.uyghurkitap.com

يىپ بازىرى ، پاختا بازىرى ، شىشە بازىرى ··· دا مال كۆرۈۋاتقان ، سودا قىلىۋاتقان ھەر خىل تائىپىگە مەنسۇپ ئادەملەر توختىنى ھەيران قالدۇرۇۋاتاتتى . ئۇ كوچا - كوچىدىكى يۈرۈش - تۇرۇش ، گەپ - سۆز ، ئۆزلىرىنى تۇزەشتۇرۇش جەھەتتە ئۆزىدىن كۆپ ئالدىدا تۇرىدىغان شەھەر خەلقىنى كۆرۈپ ، كۆڭلىدە : «〈شەھەر كۆرگەن ئىتتىن قورق〉 دېگەن تەمسىل راستكەن. دە ! ئەگەر پەيزاۋاتتىن چىقماي يۈرۈۋەرگەن بولسام ، جاھاننىڭ بۇ پەيزىنى سۈرەلمەس ئىكەنمەن ، 〈ئون ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا〉 دەپ ، مانا بۇگۈنلا نۇرغۇن ئىشلارنى بىلىۋالدىم» دېگەنلەرنى ئويلاپ ، ئەتراپنى تاماشا قىلىپ كېتىۋاتقاندا ، ھېكىمبەگ ئالدىنى توستى . بۇنىڭ سەۋەبىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن ؟ شۇڭا ھېچبىر پىسەنتىگە ئالماي كېتىۋەرمەكچى بولۇۋىدى ، ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىدىن ئەمەلدارلىقى بىلىنىپ تۇرىدىغان بۇ ئادەم ئۇنىڭ دوپپىسىغا جىگدە سالدى :

— قورقما ، ھازىرلا قايتىپ كېلىسەن .

توختى ئەگىشىپ خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، رەستىدىن چىكىندۈرۈپ سالغان ياغاچ دەرۋازىلىق ھەشەمەتلىك نۇرغۇن ئۆيلەردىن ئۆتتۇشتى ، ئاندىن غەربىي تامغا تۇتاش تار ئېغىزدىن ھالقىپ ، ئىككى قاناتلىق قارا دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ھېكىم توۋلىدى :

— ھوي ! ھاپىزبەگ !···

— مانا كەلدىم !— دەرۋازىنىڭ كىچىك ئىشىكىنى ئېچىپ ، ھاپىزبەگ چىقىپ كەلدى . رەۋزەشەب بېگى ھېكىم توختىغا بۇيرۇق قىلدى :

— كىرە !

ئۇنىڭ مىجەزى بىردىنلا ئۆزگىرىپ ، تەرى تۇرۇلگەنىدى . ئۇ دەرۋازىدىن كىرىپ ، توختىنى قاراۋۇلغا تاپشۇرغاندىن كېيىن ، ھاپىزبەگكە :

— سوراقخانىنى ئېچىڭلار !— دېدى ، ئاندىن سول تەرەپتىكى تاقاقلىق ئۆيلەرنىڭ بىرىنچىسىنىڭ ئىشىكىدە توختىدى .

بۇ ئۆيلەر سولاقخانىنىڭ سوراقخانىلىرى بولۇپ ، قىيناق ۋا-ستىلىرىنىڭ ھەممىسى تەل ئىدى . شۇڭا ، مۇھىم سوراقلار مۇشۇ يەردە ئېلىپ بېرىلاتتى . ھېكىمبەگ ھەممىنى بىر - بىرلەپ كۆز-دىن كەچۈرۈپ ، تەييارلىقتىن رازى بولغاندەك كەيپىياتتا قايتىپ چىقتى - دە :

— ھازىرچە ئۇنى سولاپ قويۇڭلار !— دەپ تاپىلاپ ، ئۆي تەرەپكە ئىشارەت قىلدى . ئۆزى جىددىي قەدەم تاشلاپ دەرۋازىدىن چىقىپ ئۇدۇللا ۋاڭ ئوردىسىغا يول ئالدى . شۇ تاپتا ئۇ قانداقتۇر بىر ئۈمىدى ھاسىل تاپقاندەك خۇشال ، كەيپى چاغ ھەم مەغرۇر ئىدى .

ھېكىمبەگ كىرىپ كەلگەندە ئەفرىدۇن ۋاڭ يەكەننىڭ ئۇلۇغ-لىرىدىن شەيخ ئىسلام ساھىب كىرام ۋە ئاخۇن مۇنەججىم زامان بىلەن داستىخان ئۈستىدە ئىدى . ھېكىمبەگ ئولتۇرمايلا توختى توغرىسىدىكى مەلۇماتنى يەتكۈزۈپ قايتىپ چىقىپ ، سولاقخانىغا كەلدى . ھازىر ئۇنىڭ پۈتۈن خىيالى توختىغا مەركەزلەشكەن بو-لۇپ ، كۆڭلىدە : «خىزمەت كۆرسىتىدىغان پەيت كەلدى ، قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن ، ئۇنىڭ ئىقرارىنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك » دەپ ئويلايتتى . شۇڭا ، تەقەززالىق ئىلكىدە يەنە سوراقخانا ئىشىكى-گە كەلدى . ئۇنى كۆرگەن ھاپىزبەگ خۇددى ماراپ تۇرغاندەكلا دەرھال پەيدا بولۇپ ، بېلىگە ئېسىۋالغان بىرمۇنچە ئاچقۇچلار ئىچى-دىن بىرنى تالااپ قۇلۇپنى ئېچىپ بەرگەندىن كېيىن ، قول باغلاپ ئارقىغا چېكىندى .

—تەييارلىنىڭلار !—دېدى ھېكىمبەگ كەسكىن تەلەپپۇزدا .

ھاپىزبەگ تېز - تېز قەدەم تاشلاپ قاراڭغۇل تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى ۋە ئۇزاق ئۆتمەي ئىككى ئادەمنى باشلاپ كەلدى . ئۇلار بېشىغا مانجۇچە قالپاق ، ئۇچىسىغا كونىرىغان لەشكەر كىيىمى كىيىۋالغانىدى . ھېكىمبەگ نېمىشقىدۇر سەل خاتىرجەملەنگەندەك بولدى ، ئاندىن سوراقخانىغا ئالدىدا كىرىپ ، گويا ئەزەلدىن كۆرۈپ باقمىغاندەك ئىنچىكىلەپ قاراپ كەتتى . سوراقخانىنىڭ ئىچى ئازادە

www.uyghurkitap.com

بولۇپ ، بىر تەرەپكە سوراقچى ئولتۇرىدىغان كۇرسى بىلەن كەنتىر قويۇلغانىدى ، تاملىرىغا قېقىلغان قوزۇقلارغا ئارغامچا ، تۆمۈر كويزا ، قامچا ، زەنجىر دېگەندەك جازا قوراللىرى ئېسىقلىق تۇراتتى . بىر بۇلۇڭدا تۆمۈر قىزىتىدىغان ئوچاق بولۇپ ، كۆمۈرلەر تەييارلاپ قويۇلغانىدى . تورۇستا خۇددى كىرانىڭكىدەك يوغان زەنجىر ، ئۇنىڭ ئۇچىدا ھەرىكەتلىك ھالقا ئېسىلىپ تۇراتتى ، بىر بۇلۇڭدىكى يوغان مالتاقتا يېرىم سۇ بولۇپ ، يېنىغا بىر دانە ياغاچ سوغا قويۇلغانىدى .

ھېكىمبەگ بۇلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن ، توختىنىڭ ئىقرار قىلماسلىقىدىن شۈبھىسى تۇگەپ ، سوراق كەنتىرىنىڭ ئالدىدىكى كۇرسىغا بېرىپ ئولتۇردى . ھاپىزبەگ ئۇنىڭ يېنىدا ئۆرە تۇردى .

— قېنى ، كەلسىلە ، — دېدى ھېكىمبەگ بىر تەرەپكە سەل سۈرۈلۈپ .

ھاپىزبەگ ھېكىمبەگنىڭ يېنىدىن ئورۇن ئالغاندىن كېيىن ، يولىيورۇق سوراۋاتقاندەك سىياقتا ھېكىمبەگكە قارىدى .

ھېكىمبەگ دېدى :

— قېنى ، باشلايلى !

— تۇتقۇن ئېلىپ كىرىلسۇن ! — توۋلىدى ھاپىزبەگ گېلىنى كېرىپ .

ھايالشمايلا ئىككى ئادەم توختىنىڭ قوللىرىنى گەجگىسىگە قايرىپ ، گەدىنىدىن باسقانچە سوراقخانىغا ئېلىپ كىرىپ ، قارشى تەرەپتىكى تورۇسقا ئېسىقلىق زەنجىرنىڭ ئاستىغا ئاپىرىپ توختاتتى .

ھېكىمبەگ سوراقنى باشلىدى :

— ئىسمىڭ نېمە ؟

— توختى .

— قايسى يۇرتتىن ؟

— پەيزىۋاتتىن .

— كەسپىڭ ؟
— چاكار .
— چاكار ؟ !
— شۇنداق .
توختى ئەپەندىن چاكاردەك كۆرۈنمەيتتى ، شۇڭا ھېكىمبەگ ـ نىڭ ئىشەنگۈسى كەلمىدى ، ئەمما بۇ توغرۇلۇق كوچىلاپ ئولتۇ ـ رۇشنى ئورۇنسىز ھېسابلاپ ، سوراقنى داۋاملاشتۇردى :
— يەكەنگە نېمىشقا كەلدىڭ ؟
— تۇغقان ئىزدەپ .
— تاپتىڭمۇ ؟
— بۇ يەرگە تېخى ئەتىگەنلا چۈشتۈم .
— تۇغقىنىڭنى كۆرسەڭ تونۇمسەن ؟
— ياق .
— بۇ يەردە تونۇشۇڭ بارمۇ ؟
— يوق .
— چېرىكلەرنى ساناپ نېمە قىلماقچىدىڭ ؟
توختى بۇ سوئالدىن ھەيران قېلىپ ، ھېچنېمىنى چۈشەنمەي ، ھېكىمبەگنىڭ كۆزىگە قارىدى .
— سۆزلە !··· — ھېكىمبەگ كەنترىنى قاتتىق مۇشتلاپ ، ئورنىدىن دەست تۇردى .
توختى ھەيران قالغان تەلەپپۇزدا ئىنكاس قايتۇردى :
— ھېچنېمىنى چۈشەنمىدىم .
— ئەتىگەن «دۆرتقازا مەھەللىسى»دە كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان چېرىكلەرنى بارمىقىڭنى چىنەپ سانىغىنىڭ راستمۇ ؟
— بىلمەيمەن .
— يۇزلەشتۇرسەم نېمە دەيسەن ؟
— يۇزلىشەي ، ئەگەر شۇنداق قىلغان بولسام ، ئۆلتۈرۈپ تېنىمنى پارە ـ پارە قىلىۋېتىڭلار .
— گۇۋاھچىنى ئېلىپ كىرىڭلار ! — ھاپىزبەگ جاكارلاپ بو ـ

www.uyghurkitap.com

لۇپ ،ئاغزىنى ھېكىمبەگنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ سورىدى ،— كىمنى ،
بېگىم ؟

ھېكىمبەگ جاۋاب ئورنىغا ئالاقزادە بولدى . چۈنكى ،پاش قىلـ-
غۇچى توختىنى تۇتۇپ بېرىپ پۇلنى ئېلىپلا تىكىۋەتكەنىدى .ئەمدى
پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ ئورنىغا كەلمەيتتى .تېخىمۇ يامىنى ،ئۇ-
نىڭ ئىسىم - شەرىپىنى ،نەدە تۇرىدىغانلىقىنى… سورىۋالمىغانلىقى
بولۇپ ، ئېتىكى كەڭرى بۇ جاھاندا نەدىن تاپقۇلۇق ؟

ھېكىمبەگ نېمە قىلىشنى بىلمەي بىردەم جىم تۇرۇپ قې-
لىپ ، ئاندىن بىردىنلا ئەقىل تاپقاندەك : «بۇنىڭ جاجىسى تاياق ،
قېنى ، ئىقرار قىلـمـىـغـىـنـىـنـى كۆرەي » دېـگەنـلـەرنى ئويـ-
لـىـدى - دە ، ئالدىدىكى كەنتىرنى مۇشتلاپ ۋارقىرىدى :

— ھۇ ! مۇتتەھەم ! ئەيمەنـمـەسـتـىـن تېخى يۈزلىشمەن
دەيسىنا !… ئۇرۇڭلار ئۇنى !…

ئىككى چېرىك ئۇنىڭ قوللىرىنى تورۇسقا ئېسىقلىق زەنجىر-
نىڭ ھالقىسىغا ئۆتكۈزۈپ قويۇپ ، ئىككى تەرەپتىن كىرىچ قامچا
بىلەن كۆچەپ ساۋاشقا باشلىدى .

— توختاڭلار !— ھېكىمبەگ ئۇلارغا بۇيرۇق بەردى . بۇ
چاغدا قامچىنىڭ زەھەرلىك تىلى توختىنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ
يېرىلغان جايدىن شورقىراپ قان ئېقىۋاتاتتى ، يۈز - كۆزلىرىمۇ
پىچاق بىلەن تىلىۋەتكەندەك جاراھەتلەنگەنىدى . توختى بولسا ،
كۆزلىرى يۇمۇلماي جان ئۈزگەن مۇردىدەك چەكچىيىپلا تۇراتتى .

— قانداق ، ئىقرار قىلامسەن - يوق ؟— ھېكىمبەگ ئورنىدىن
قوپۇپ توختىنىڭ قېشىغا يېقىن كەلدى .

— يۈزلىشمەن ، كۆرگەن - ئاڭلىغان ئادەم بولسا ئالدىمدا
ئىسپاتلىسۇن !—توختى غەزەپلىك نەزەردە ھېكىمبەگكە تىكىلدى .

— ئېسىڭلار !…— دېدى ھېكىمبەگ چىچاڭشىپ ،—قېنى ،
بۇنىڭ ئىقرار قىلمىغىنىنى كۆرەي . كۆڭـلـەكچان قـىـلـىـپ ئە-
دەپلەڭلار !

يېنىدا يالاپ تۇرغانلاردىن بىرسى زەنجىرنى تارتقانىدى ، توخ-

تىنىڭ پۇتلىرى يەردىن بىر گەز كۆتۈرۈلدى ، ئاندىن ئىككىسى ئىككى ياندىن قامچا بىلەن يەنە ئۇرۇشقا باشلىدى . توختىنىڭ چىشلىرى لەۋلىرىگە پېتىپ ، قامچا زەربىدە كۆڭلىكى تىتما - تالاڭ بولدى . قان تەپچىۋاتقان بەدەنلىرى تۇز سەپكەندەك ئېچىشىۋاتاتتى . ئاخىرىدا قامچا جان يېرىگىمۇ زەرب بىلەن تېگىشكە باشلىدى . ئاغغۇچە توختى ئالللىقاچان ھوشىدىن كەتكەنىدى .

— بوشىتىڭلار !— دېدى ھېكىمبەگ بۇيرۇق قىلىپ .

توختى قوللىرى زەنجىردىن بوشىتىلىش بىلەن گۇپپىدە يەرگە يىقىلدى .

— نېمە تۇرىسىلەر ! ؟— چەكچەيدى ھېكىمبەگ .

ئۇلار ئىككى سوغا سوغۇق سۇ چېچىۋىدى ، توختى ئەندىكىپ كۆزىنى ئاچتى . توختىنىڭ بەدىنىنىڭ ھەممە جايلىرى جا- راھەتلەنگەنىدى .

— ئىقرار قىلامسەن - يوق ؟— ھېكىمبەگ گېلىنى كېرىپ كاركىرىدى . توختى زەئىپ ئاۋاز بىلەن قەتئىي ئېيتتى :

— يۈزلىشىمەن !

— سۆزلىتىڭلار !— ھېكىمبەگ ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى .

توختىنىڭ پەقەت بېشىنىڭ ئۇستىلا ئازراق ساق قالغانىدى . يايىلار ئۇنى قولىقىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزۇپ تامغا ئۇستۇرۇشكە باشلى- دى . نەتىجىدە يۈز - كۆزلىرى ئىششىپ چىقتى ،بېشى ئايلاندى . ياشلار يېپى ئۇزۇلگەن مارجاندەك سىرغىپ ،كۆز قۇيرۇقلىرىدىن مەڭزلىرى بويلاپ ئاقتى .شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆڭلى ئېلىشىپ ،تامىقى قۇرۇپ ،قاتتىق تەشنالىق تۇتۇۋاتاتتى .

بېشىدا قاراپ تۇرغانلار ئۇنى «ئۆلدى»گە چىقىرىشتى .

ھېكىمبەگ ئىقرارنى ئالالمىغانلىقتىنمۇ ياكى ئۆلۈپ كەتسە جاۋابكارلىقنىڭ ئۆزىگە كېلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەنلىكتىنمۇ ، ئەيتاۋۇر ، كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ تۇرغاندا ، توختى :

— سۇ !— دەپ ،لاپپىدە كۆزىنى ئاچتى . شۇ كەمگىچە گەپ- سۆز قىلماي ئولتۇرغان ھاپىزبەگ بىرنوگاي سۇ ئەكېلىپ توختى-

نىڭ ئاغزىغا يېقىن ئاپاردى ، توختى ناھايىتى ئۇسساپ كەتكەچكە ھەممىسىنى ئىچىۋەتتى . ئۇنى ئەمدى يەنە داۋاملىق قىيناشنىڭ ئورنى قالمىغانىدى . ھېكىمبەگ ھاپىزبەگكە :

— زىندانغا ئاپىرىۋېتىڭلار ، ئۆلۈپ قالمىسۇن !— دەپ تاپىلاپ ، دەرۋازىدىن چىقىپ ئۆيى تەرەپكە ماڭدى .

توختىنىڭ كۆڭلەكچان بەدىنى قان ئارىلاش پاتقاقتا بۇلغانغاچقا ، شۇ پېتى تاشلاپ قويسا سوغۇق زىنداندا ئۇزاققا بەرداشلىق بېرەلمەيتتى . ھاپىزبەگ رۇستەمنى چاقىرىپ بۇيرۇۋىدى ، كونا بولسىمۇ پاكىز يۇيۇلغان كۆڭلەك - ئىشتان ، پاختىلىق چاپان ئەكېلىپ ، كىيىملىرىنى يەڭگۈشلەپ قويدى ، پۇتىغا كىگىز پارچىسىنى يۆگەپ كونا چورۇقنى كەيدى ، ئاندىن ئاشخانىدا ئىسسىندۇرغاندىن كېيىن ، ئىككى چېرىك قولتۇقلىرىدىن يۆلەپ زىندانغا ئېلىپ ماڭدى .

توختى شۇنىڭدىن باشلاپ كۈندە دېگۈدەك تۇرۇپ - تۇرۇپ ھوشىدىن كېتەتتى . ھېكىمبەگ ئۇنى سازايى قىلىپ بىر تەرەپتىن جامائەتنى قورقۇتۇش ، يەنە بىر جەھەتتىن تونۇيدىغان ياكى ھېسداشلىق قىلىدىغانلار چىقىپ قالسا ، «شېرىكى» دەپ تۇتۇپ ، ۋاڭغا بەرگەن مەلۇماتنى راستقا چىقىرىشقا ئالدىرايتتى . شۇڭا ، ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە جامائەتنىڭ بامداتتىن يېنىشىغا ئۈلگۈرتۈپ مەسچىت ئالدىغا ئاپارغانىدى ، قاتتىق باغلانغانلىقتىن قان تومۇرلىرى توسۇلۇپ يەنە ھوشىدىن كەتتى ، توختى ئۆلسىمۇ - ئۆلمىسىمۇ ، ۋەزىيەت ھېكىمبەگكە پايدىسىز ئىدى . ھەممىدىن قورقۇنچلۇقى ، توختى پاش قىلغۇچى بىلەن يۈزلىشىمەن دېگەن سۆزدە چىڭ تۇرۇۋاتاتتى . بۇ تەلەپكە قازى بەگمۇ بىرنىمە دېيەلمەيتتى . يۈزلەشتۈرۈش توغرا كەلسە پاش قىلغۇچىنىڭ ئىسمى ، يۇرتى ، تۇرالغۇسى ياكى تونۇش - بىلىشلىرىنى ھېچقايسىسى بىلمەيتتى ، ئەھۋال ئاشكارىلىنىدىغان بولسا ، ھېكىمبەگ ئوردا بەگلىرى ئارىسىدا قاتتىق رەسۋا بولاتتى . ئەگەر ئۆلۈپ كەتسىچۇ ؟… ئۇ چاغدا ، گۇناھىنى تەھقىقلىمەي ئادەم ئۆلتۈرۈش شەرىئەتكە خىلاپلىق قىلى-

غانلىق ھېسابلىناتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇنى ئەفرىدۇندىن باشقا ھېچكىم قوللىمايتتى. ياخشى كۇنىنىڭ يامىنى كېلىپ قالسا، بۇ سىرنى يوشۇرغىلى بولمايدىغانلىقىغا ھېكىمبەگنىڭ كۆزى يېتەتتى. توختىنىڭ ياقا يۇرتلۇق ئىكەنلىكىلا ئەمەس، بەلكى تەتۇرلۇكى بەگلەرنى زىرىكتۇرگەندى. ھاپىزبەگ ھېكىمبەگنىڭ يالغانچى، ۋەھشىيلىكىگە ئۆچ بولۇپ، نۇرغۇن ئاجىزلىقلىرىنى ئوبدان بىلگەنلىكى ئۈچۈن، گەرچە مەنسەپ دەرىجىسى ئۇنىڭدىن تۆۋەن بولسىمۇ، ئانچە ئەيمىنىپ قالمايتتى، گەپ - گەپكە توغرا كەلگەندە ئۆتكۇزۇۋەتمەيتتى. ھېكىمبەگ كۆڭلىدە: «ھامان بىر كۇنى ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كەلمەيدۇ» دەپ، باشقىلارغا قىلغاننى ھاپىزبەگكە قىلالمايتتى، ئەمما ئىچىدە بىلەتتى. بۈگۈن ئالدىراپ - تېنەپ سولاقخانىغا كېلىشىنىڭ سەۋەبى توختىدىن ئەنسىرىگەنلىكتىن ئىدى.

ھاپىزبەگ توختىنىڭ گۇناھسىزلىقىنى ئاللىقاچانلا ھېس قىلغان بولسىمۇ، بىراق ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. توختى كۇندىن - كۇنگە ئاجىزلاپ كېتىۋاتاتتى. ھېكىمبەگ سورىغاندا، پەقەت ئەھۋالى كۇندىن - كۇنگە ئېغىرلىشىۋاتىدۇ دەپلا قوياتتى. بۇنىڭ بىلەن ھېكىمبەگ جىمىپ قالاتتى. ھاپىزبەگنىڭ ئۇنىڭغا ھېسداشلىق مۇئامىلىدە بولۇشى، ناھەق جازالانغانلىقىغا ئىچ ئاغرىتقانلىقىدىنمۇ ياكى قىزى رەيھاننىڭ شۇنداق مۇلايىم ھالدا: «جېنىم ئاتا! ‹يېتىمنىڭ كۆڭلى خۇدانىڭ ئۆيى› دېيىلىدىكەن، توختى يېتىملىكتە چوڭ بوپتۇ دەۋاتىمىز، بىر كىتابنى كۆرسەم: ‹ئادەم ئۆلسە يىغلىماسلىق، پەقەت يېتىم - مۇساپىرلار ئۆلۈپ كەتسە، يەتتە كۈن يىغلاش لازىم. ئۇنىڭ ماتىمىنى پەرىشتىلەرمۇ تۇتىدۇ› دېيىلىپتۇ. رەھىم قىلىپ قۇتۇلدۇرۇپ قېلىڭ» دەپ بىچارىلىك بىلەن يالۋۇرۇشلىرىنىڭ كۈچىدىنمۇ بىلگىلى بولمايتتى. ھېكىمبەگ بولسا، گۇدرەت ئىچىدە ئۆزىنى باشقا بەگلەردىن قاچۇرۇپ يۇرىدىغان بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بۇرۇنقى مەنمەنلىكى تۇگەپ، تەتۇرلۇكى پەسىيىپ قالغاندەك قىلسىمۇ، نېمىلەرنى ئويلاپ يۇرگەنلىكى نامە-

www.uygurkitap.com

لۇم ئىدى . ئۇ بارا - بارا توختىنى ئانچە سوراپمۇ كەتمىدى ياكى چىقىرىۋېتىشكە ئىجازەت بەرمىدى . قارىغاندا ھېلىقى نامەلۇم ئادەم- نى تېپىپ ، پاكىتقا ئىرىشمەكچى بولۇۋاتقاندەك قىلاتتى . بىراق ، بۇ بىر سىر ئىدى .

ئۈچىنچى باب

تۆھمەت

تۈنۈگۈندىن بېرى زىنداندا يېتىۋاتقان توختى سەل ھوشىغا كەلگەن بولۇپ، پۈتۈن بەدىنى پىچاق بىلەن تىلغاندەك ئاچچىق ئېچىشىۋاتاتتى، ئۇستىخانلىرى چېقىپ پارە - پارە قىلىۋېتىلگەندەك چىدىغۇسىز ئاغرىيتتى. بېشى زىڭىلداپ، قۇلاقلىرى قاپاق ھەرە كىرىۋالغاندەك غوڭۇلدايتتى، ئاغزى قۇرۇپ كەتكەنىدى. كۆڭلى ئېلىشقانلىقتىن، زورۇقۇپ يۈز - كۆزلىرىدىكى قان ۋە پاتقاقلارنى سۈرتۈۋەتمەكچى بولۇۋىدى، ھەرقانچە قىلىپمۇ قوللىرىنى كۆتۈرەلمىدى. ئۇ تەستە كۆزىنى ئېچىپ كۆردىكى، يېنىدا شۇنداق قورقۇنچلۇق مەخلۇق ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇراتتى. ئېيىقتىن پەرقلەندۈرگۈسىز بۇ ھەمىراھىنىڭ مەيدە ۋە يۈز - كۆزلىرىنى قويۇق تۈك باسقان بەتبەشىرە تۇرقى ئۇنىڭغا گويا بىر قاباھەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقاندەك بىلىنىپ، شۇئان كۆزىنى يۇمۇۋالدى.

— ئۇكا، قورقما! كۆزۈڭنى ئاچ، — دېدى ئۇ ئادەم، — ھېچقىسى يوق، ئوڭلىنىپ قالىسەن، ھۇ!... مۇناپىقلار! شۇنداقمۇ قىينامدۇ!؟

توختىنىڭ سېزىمى توغرا چىقتى، ئۇنىڭ تارتىۋاتقان ئازابلىرى چۈشى ئەمەس ئىدى. ئەمدى ئۇ ئۇستىخانلىرىنىڭ تېخىمۇ ئاغرىۋاتقىنىنى ھېس قىلدى. شۇنداق ھارغىنلىق يەتكەن ئىدىكى، مىدىرلاشنىمۇ خالىمايتتى. ئەمما، ھەرقانچە شۈك ياتقان بىلەنمۇ، تارتىۋاتقان ئازابى يېنىكلەپ قالمايتتى. ئۇ ئاغرىق دەستىدىن ھو-

شىدىن كېتىپ ، بىردەمدىن كېيىن يەنە ھوشىغا كەلگەندە تىلى ئىششىپ ئاغزىغا پاتمايۋاتقاندەك ، قاڭشىرى يۈزىنىڭ باشقا بىر يەرلىرىگە چاپلىشىپ قالغاندەك ، قۇلاقلىرى قۇلاق ئەمەس ، ئېغىر ھەم ئارتۇقچە نەرسىدەك تۇيۇلدى . تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىر قاپاقلىرىنى مۇشەققەتتە مىدىرلىتىپ كۆزىنى ئېچىپ ، غۇۋا كامېر-نىڭ ئىچىدە بېشىنى ھېلىقى ئادەم قۇچىقىغا ئېلىپ ئۈمىد بىلەن تىكىلىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپلا ، قاتتىق مەيۈسلىنىپ كۆزىنى يەنە يۇمۇۋالدى . بىردىنلا چىرايلىرىنىمۇ كۆز ئالدىغا كەلتۈرەلمەي-دىغان ئاتا - ئانىسىنى ئەسلىدى ، تۇغقانلىرىنىڭ تەربىيىسىدىكى سەبىي چاغلىرىنى ئويلىدى . بۇنىڭغا ئۇلاپ ، يېتىملىكتە تارتقان خورلۇقلىرىنى بىر - بىرلەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى . تۇرۇپلا كۆز ئالدىغا چاڭ شەنسىڭ كەلدى . «چاڭ شەنسىڭ مېنىڭ ئۇستازىم ھەم تەربىيىچىم ،— دەپ پىچىرلىدى ئۇ ئۆز- ئۆزىگە ،— ئۇ مېنى تەربىيىلىدى ، ئوقۇتتى ، مۆڭگۈزلۈككە ئۆسۈتمىدى ، تومشۇقلۇققا چوقۇتمىدى ، ئۆز بالىلىرىدىن چارە كۆردى . ئەگەر مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغىنىمنى بىلسە ، ئاللىقاچان قۇتۇلدۇرۇۋالغان بولاتتى . مانا مېنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقىنىمنى ، نىمە كۈن كۆرۈۋاتقىنىمنى ئۇ بىلمەيدۇ . سوراقچىنىڭ ئويدۇرما سوئاللىرىدىن قارىغاندا ، مېنى بىرەر سىياسىي گۇناھكارغا ئوخشىتىپ قالغان بولسا كېرەك . ياق ، مېنىڭ نەدىن كەلگەنلىكىمنى ، كىملىكىمنى ئېنىق بىلىپ تۇرۇقلۇق ،قانداقمۇ بىرەر كىشىگە ئوخشىتىپ قالدىغان ئىش بول-سۇن ؟ھېلىقى پاش قىلغۇچى كىم بولغىيدى ؟ سوراقچى بەگ نىمە ئۈچۈن ئۇنى مەن بىلەن يۈزلەشتۈرۈشتىن قاچىدۇ ؟ ئېھتىمال مېنىڭدىن سوراۋاتقانلىرى سوراقچىنىڭ گۇماندۇر…» ئۇ ئۆزىنى بەزلىگىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى .

توختىنىڭ ئۇخلىغىنىنى بىلگەن ھېلىقى ئادەم ئۇستىنى ئوي-دان چۈمكەپ قويدى . توختى تۇرۇپ - تۇرۇپ ئىڭرايتتى ، بىرنې-مىلەرنى دەپ جۆيلۈيتتى . ئەمما ، ئاۋازىدىن باشقا ھېچنېمىنى ئۇققىلى بولمايتتى . ئۇ تۇرۇپلا جىمىپ كەتكەندە ھېلىقى ئادەم

قولىقىنى ئۇنىڭ تۇمشۇقىغا يېقىن ئاپىرىپ تىڭشاپ كۆرەتتى - دە ، بوش ئاڭلىنىۋاتقان غىڭ - غىڭ ئارىلاش تىنىقىنى سېزىپ كۆڭلى سەل تىناتتى .ناۋادا ئۇ ئۆلۈپ كەتكەن تەقدىردىمۇ دېرىكىنى قىلغۇدەك كىشى چىقمايتتى .پەقەت بىرلا ئادەم — رەيھانلا ئۇنىڭ پىنھان غېمىنى يەيتتى . رەيھان ئۇنى تاۋۇتقا سېلىپ ھەپسىخانىغا ئېلىپ ماڭغاندىن باشلاپ ئۇنتۇپ قالمىدى ، رەيھانىنىڭ روھىي ئازابىنى ئۇنىڭ ئازابىدىن 10 — 100 ، ھەتتا 1000 ھەسسە ئارتۇق دېيىشكە بولاتتى . چۈنكى ، ئۇنى كۆرۈش بىلەن تەڭ ئۇشتۇمتۇت تەگكەن ئىشق ئوقى قىزنىڭ يۈرىكىنى پارە- پارە ئەيلىگەنىدى . قىز شۇنىڭدىن بۇيان ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇش دەرىجىسىگە يەتتى ، پىكىرلىرى قالايمىقانلاشتى ، كۆزىدىن ئۇيقۇ قېچىپ ، بەقەمدەك قىزاردى . ئۇ گاھىدا ئاھ ئۇرسا ، گاھىدا ئۆز - ئۆزىگە بىرنېمىلەرنى دەيتتى . تۇرۇپلا يەنە ئەسلىگە كېلىپ ئۆزىگە : «نېمە ئىش بۇ ؟مەن نېمە بولدۇم ؟ » دېگەن سوئاللارنى قويۇپ ، كەيپىياتىنى ئوڭلىۋالاتتى ، لېكىن ئىچكى ئازابى بارغانسېرى كۈچىيىپ ، «چېقىن» يانغىنىغا ئايلىنىۋاتاتتى ، بۇ يانغىن مۇھەببەتنىڭ يانغىنى ، ئازاب بولسا ھىجران ئازابى ئىدى ، ئۇيقۇدىن بىدار چاغلىرىدا شېرىن خىياللارنىڭ ئەسىرىگە ئايلىناتتى - دە ، يوپۇقسىز تاۋۇت ، قانغا بويالغان ھېلىقى يىگىت كۆڭۈل ئېكرانىدا نامايان بولۇپ ، يۈرەك - باغرى ھەسرەتتىن پۇچىلىناتتى . ئەمما ، ئۇ ھېچقانداق «ئىش» كۆرمىگەنلىكتىنمۇ بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلمەيتتى . پەقەت ئۆزىنى داۋاسىز كېسەلگە مۇپتىلا بولغاندەك سېزەتتى .

رەيھان قەلبىدە روي بېرىۋاتقان تۈيغۇنىڭ تېگىگە ئاخىر يەتتى . ئۇ گويا ئەڭ ئامراق نەرسىسىنى يوقاتقاندەك بىئارام بولۇپ ، ئۆزىگە تەسەللى ئىزدىمەكتە ئىدى . ئۇنىڭ كۆزى ئويۇقتىكى كىتابلارغا چۈشۈپ قولىغا ئالغان بولسىمۇ ، ئەمما تازا ئوقۇغۇسى كەلمىدى . كىتابنى تېخى ئاچماي تۇرۇپ ، ئەلىشىر نەۋائىنىڭ قايسىدۇر غەزىلىدىكى :

www.uyghurkitap.com

«بىر كۆرۈپ ھۆسنىڭنى زارۇمۇپتىلا بولدۇم ساڭا،
نە بالالىغ كۈن ئىدىكىم ئاشىنا بولدۇم ساڭا.»

دېگەن بېيىتنى ئېسىگە ئالدى، ئاندىن كىتابنى ۋاراقلاپ ئۇنى تېپىپ، قومۇش قەلەمنى سىياھقا چىلاپ، تېگىگە:

«بىلمىدىم بولدى نەھال چۆكتۈم پىراق دەرياسىغا،
كۆرگىلى نېسىپ بولارمۇ، تەشنا بولدۇم ساڭا.»

دېگەن ئىككى مىسرانى يېزىپ قويدى. بۇنىڭدىن كۆڭلى بىر ئاز تەسكىن تاپقاندەك بولۇپ، نەۋائى يۇقىرىقى بېيىتنى گويا ئۇنىڭ بۈگۈنكى ھالىغا ئاتاپ يازغاندەك ھېسسىياتتا سۆيۈنۈپ تەكرارلىدى، «ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك،— دەيتتى ئۇ كۆڭلىدە،— بۇ ئىش ئاتامغا باغلىق، ئۇنى كۆندۈرۈشۈم كېرەك، ھە دېگەندە قىيىن - قىستاق، قىيا - چىيا، نالە - پەريادلار ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزگەچكە، ئۇنىڭ گۆشتىن يارالغان يۈرىكى تاشتەك قېتىپ كەتكەن. مەن تۇيغۇدىن مەھرۇم بۇ يۈرەكنى بالىلىق مېھرىم بىلەن ئېرىتىپ، ياردەمگە چاقىرىمەن، ئىگە - چاقىسىز ئۇ بىچارە يىگىتنى يېڭىۋاشتىن ھاياتلىققا ئېرىشتۈرىمەن!»

ئاخشام شۇنداق خىياللار بۆشۈكىدە ئەللەيلىنىپ، قايسى چاغدىدۇر ئۇخلاپ قالغان رەيھاننىڭ بامدات نامىزىمۇ قازا بولدى، ئانىسى ئۇنى نوقۇپ ئويغاتقاندا ئاللىقاچان تاڭ ئېتىپ، شەرقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش تۇمان ئارىسىدىكى سۇس نۇرلىرى بىلەن ئالەمنى يورۇتقان، يەكەن كوچىلىرىدىكى ماۋۇتەك ئاپئاق قالارمۇ دەسسىلىپ ئۇلگۈرگەنىدى.

رەيھان ناشتا قىلىش ئۈچۈن داستىخانغا كەلگەندە، كۆزلىرى قىزىل، قاپاقلىرى غورىدەك ئىششىق، روھىي ھالىتى سولغۇن كۆرۈنەتتى، ھاپىزبەگ بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلمىگەچكە، تاۋى يوق ئوخشايدۇ دەپ بىلدى بولغاي، كۆيۈمچانلىق بىلەن سورىدى:

— نېمە بولدۇڭ ، قىزىم ، مىجەزىڭ يوقمۇ ؟
— شۇنداق .
— نېمە بولدۇڭ ؟
— ئۇخلىيالمىدىم .
— قەيىرىڭ ئاغرىۋاتىدۇ ؟
— ھېچ يېرىم ئاغرىمىدى .
— ئەمىسە ئۇخلىيالماسلىقىڭ نېمە ۋەجدىن ؟
— تۇنۇگۇنكى ئىشقا...
ھاپىزبەگ گەپنى بۆلۈپ سورىدى :
— قايسى ئىشنى دەيسەن ؟
— ھېلىقى تاۋۇتتىكى ئادەمنىڭ ئىشى بولامدۇ ، ئاتا ! نېمە بولدىڭىزكىن ، دىلىڭىز يۇمشاق ئىدى ، ھېچ بىلمىدىم ، ئەمدى نېمە بولۇپ كېتىۋاتىدىغانسىز ، يېشىڭىزمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى . ئۇنداق قىلىپ كەتمەڭ ، كىشىلەرگە ئىچ ئاغرىتىشنى بىلىڭ . ئاخىرەتلىك ئۇچۇن بولسىمۇ ئاز - تولا ساۋابلىق ئىش قىلىڭ . ئاخىرەتنى ئويلاپ ئىبادەت قىلىدىغان ۋاقتىڭىزمۇ يەتتى...
— «ئىبادەت»نىڭ گېپىنى قىلىۋاتامسەن ! مەن قانداق ئىبادەت قىلاي . مەن زىندان بېگى بولغاندىن بېرى كۆرىدىغىنىم ، ئەركىنلىكىدىن ئايرىلغان ئاشۇ مەھكۇم جانلار ، ئاڭلايدىغىنىم ، ئېچىنىشلىق نالە - پەرياد ، يىغا - زار ، كۇنۇم ئاشۇ مۇدھىش قارا دەرۋازا ئىچىدە ئۆتۈۋاتىدۇ . سەن ئۇ تۇتقۇن يىگىتنى كۆرۈپ بەك ھاياجانلىنىپ كېتىپسەن . زىنداندا ئۇنداق ئادەملەر ئاز دەمسەن ؟ مەنمۇ بۇ مەنسەپكە يېڭى تەيىنلىنىپ كەلگەندە سەندەكلا ھاياجانلىنىپ ، گېلىمدىن غىزامۇ ئۆتمىگەن چاغلار بولغان . ئىلاج قانچە ، ئاستا - ئاستا كۆنۈپ قالدىم . ھەممىسى ئۆزلىرىنى گۇناھسىز دەيدۇ ، بۇنى كىم ئىسپاتلايدۇ ؟ كۆپىنچە ھاللاردا رەۋزەشەب ئامبال سوراقتا كىرگەندە مىرزىلىق قىلدىم . ئۇ كۇندە دېگۇدەك ئادەم تۇتمىسا كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمەيدۇ ، سولاقخانىغا قۇرۇق كەلمەيدۇ ، ھەتتا بىر دېھقان ھاشارغا ھەيدەپ بارغان دورغىنىڭ تاپان ھەققى

ئۈچۈن بىر چارەك قوناق بېرەلمەيتتىكەن ، شۇنىمۇ «خانلىق بىلەن
قارشىلىشىپ ، سېلىق تاپشۇرۇشقا ئۇنىمىغان» دەپ سىياسىي گۇ-
ناھكار قاتارىدا زىندانغا تاشلىدى ، بىچارە سوراقتا بەرداشلىق بېرەل-
مەي ئۆلۈپ كەتتى . مانا بۇ نۆۋەت بىر يىگىتنى «لەشكەر ساناپ-
سەن» دەپ تۇتۇپ ئەكېلىپ مۇشۇ ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى . مەلۇ-
مات يەتكۈزگۈچى ۋە تۇتۇپ بەرگۈچىنى شۇ تاپتا ھېكىمبەگ ئۆزىمۇ
دەپ بېرەلمەيدۇ . بۇغۇ تۇرۇۋەرسۇن ، ئاتۇشنىڭ ئاغۇ دېگەن كەنتى-
دىن «توپىلاڭچى» دەپ بىرسىنى يالاپ ئەكېلىپ زىندانغا تاشلىغى-
لى ئۈچ يىل بولدى ، قانچە قېتىملاپ قىيىن - قىستاقتا ئېلىپمۇ
ئاغزىنى ئاچقۇرالىغىنى يوق . ئاڭلىشىمچە ، ئۇ ئۆيىگە لوكچەكلەرنى
يىغقانمىش ، ئەمما نېمە قىلغانلىقى مەلۇم ئەمەس . مۇشۇ كۈنلەر-
دە ، مېھمان چاقىرغانلار ، باشقا يۇرتتىن توغقان يوقلاپ كەلگۈچى-
لەر ، ناتونۇش ئادەملەر ، بەگ - دورغىلارغا تىكىلىپ قارىغانلارنىڭ
ھەممىسى «توپىلاڭچى» دېيىلىپ ، زىندانغا تاشلىنىۋا-
تىدۇ ،— ھاپىزبەگ جىم بولۇپ قېلىپ ، بىردەمدىن كېيىن قو-
شۇپ قويدى ،— يېنىدا قارايدىغان ئادەم بار ، مەھبۇسلار يات بول-
سىمۇ ، بىر - بىرىگە بەك كۆيۈنىدۇ ، ئىشەنمىسەڭ مەن بىلەن
بېرىپ كۆرۈپ باق !— ئۇ قىزىنى سىناۋاتقاندەك كۆزلى-
رىگە تىكىلدى .

— بىرنەرسە ئېلىۋالايمۇ ؟ بىچارە ھېچنېمە يېمىگەندۇ
ھەقاچان ؟— رەيھان ئاتىسىنىڭ كۆزىگە تەلمۈرۈپ يېلىنغان تەرزدە
ئېيتتى ، ئاندىن ئولتۇرغان ئورنىدىن سورۇلۇپ ئەركىلەپ سۆۋاش-
تى ،— ماقۇل دەڭە ، ئاتا ، بىلسىڭىز بۇ سىزنىڭ قىلالمىغان
ئىبادەتلىرىڭىزنىڭ كاپارىتى بولىدۇ .

— يەنە شۇ ئىبادەتنىڭ گېپىما ! مۇشۇنداق ئىشنى قىلىدىغان
ئادەمگە ئىبادەتنىڭ نېمە كېرىكى ؟ بۇ ھالىمدا مەن ھەرقانچە ئىبا-
دەت قىلساممۇ ئاللا كەچۈرمەس دەيمەن . ياشلىقىمدا قىلماپتىمەن .
ئەمدى يېشىم بىر يەرگە يەتتى . «ياشلىقىدا قىلغان ئىبادەت تاشقا
مۆھۈر باسقاندەك ، قېرىغاندا قىلغان ئىبادەت قۇمغا خەت يازغاند-

دەك»مىشقۇ ؟

رەيھان قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، ھاپىزبەگمۇ قوشۇلۇپ كۈلدى. رەيھاننىڭ ئانىسى زۇمرەتخېنىم، ھەتتا تاماق توشۇۋاتقان خىزمەتكار قىزغىچە تېلىقىپ كۈلۈشتى.

تاماق كەلتۈرۈلۈپ، داستىخاندىكىلەر تائامغا قول ئۇزىتىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقاندا، زۇمرەتخېنىم قىزىنى ياقلاپ ئېيتتى:

— رەيھانگۈل راست ئېيتىدۇ، دادىسى، سىلى ئىبادەت قىلالمىسىلىمۇ، قىزىمىز ساۋابلىق تاپسا ئۇنىڭ خاسىيىتى سىلىگە تېخىمۇ چوڭ بولىدۇ. ئۇنى بېقىپ چوڭ قىلغانلىق، ئوقۇتقانلىق، ساۋابلىق ئىزدىشىگە يول قويغانلىقىنىڭ ئۆزى ھەممىنى بېسىپ چۈشىدىغان ئىبادەت جۈملىسىگە كىرىدۇ. قىلغانلىرى بىزنى بېقىش ئۈچۈن، بالامغا قالىدۇ دېگەن نىيەتتە بولدى. ئەمدى قازا بولغان ئىبادەتلىرىنى قىزىمىز رەيھانگۈل قىلىۋەتسۇن، سىلى گۇناھلىق ئىش بولمىسىلا ئۇنىڭ مۇددىئاسىنى ئىشقا ئاشۇرۇشغا يول قويسىلا بولىدۇ ئەمەسمۇ!؟

ھاپىزبەگ ئىپادە بىلدۈرمىدى، شۇنداقتىمۇ روھىي ھالىتىدىن زۇمرەتخېنىمنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. كۆڭلىدىن: «ئۇ راست ئېيتىدۇ، نېمە قىلسام جان باقىمەن دەپ قىلدىم. مەندىن كېيىن خوتۇن - بالىلىرىم كىشىنىڭ قولىغا قاراپ قالمىسۇن دېدىم شۇ. ۋاقتى كەلگەندە مېنىڭ قەدرىمگە يەتسىلا بولدى. 〈كىشىنىڭ دەردىگە يەتتى〉 دېگەن مانا شۇ. رەيھان مەن بىلەن بىرگە بارسا بارسۇن. ئېلىۋېلىشقا دورا بولسا ياخشى بولاتتى. قېنى، كۆرۈپ باقامدۇق» دېگەنلەرنى ئۆتكۈزۈپ، بىردىنلا ھەممە ئىشتىن رايى يانغاندەك، قېرىلىق مەۋسۇمى «ياۋاش بول!» دەپ گەجگىسىدىن بېسىۋاتقاندەك، مەغرۇر روھى بوشىشىپ، شۈكلەپ قالدى.

رەيھان كىچىكىدىن زېرەك، ئوقۇمۇشلۇق قىز ئىدى، ئۇ ئانىسىنىڭ ئۆزىنى قوللاۋاتقانلىقىنى، ئاتىسىنىڭمۇ يۇمشاپ قالغىنىنى سېزىپ خۇرسەن بولدى. «دۇئا» قىلىنىپ داستىخان يىغى-

لىش بىلەن ھەممىيلەن ئورنىدىن تۇرۇشتى ، قوللىرىمۇ يۇيۇلۇپ بولدى . رەيھان نېمە قىلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالدى . زۇمرەت-خېنىم ئاشخانا ئۆيگە كىرىپ كېتىپ ، ئارقىدىنلا :

— رەيھانگۈل !— دەپ چاقىردى .

رەيھان كىرگەندە زۇمرەتخېنىم بىر لېگەنگە ئۇسسۇلغان پولۇ-نىڭ ئۈستىدىنى ھەمەكىلەر بىلەن يېپىپ ، داستىخانغا ئوراۋا-تاتتى . ئۇ :

—گۈندىخانىغا بۇنى ئالغاچ كىرىڭلار ، نەزىر بولار ،— دېدى .

رەيھان شۇنداق خۇشال بولدىكى ، ئانىسىنى كۆتۈرۈپ نەچچە ئايلاندۇرۇپ دەسسىتىپ قويغۇسى كەلدىيۇ ، ئەمما ئۆزىنى تۇتۇۋال-دى . ئۇ داستىخاننى ئۆزى كۆتۈرۈپ ماڭالمايتتى ، ئۇنداق قىلىشقا ئانىسىمۇ يول قويمايتتى ، شۇڭا زۇمرەتخېنىم خىزمەتكار قىز رازىيەنى چاقىرىپ :

— سەن بۇنى ئېلىپ ، بېگىم ھەپسىخانىغا ماڭغاندا بىرگە بارغىن . سوراپ قالسا رەيھانگۈل بار ، دەپ قولىغا تۇتقۇزۇپ تۇرات-تى ، ھاپىزبەگ مەنسەپ فورمىسىنى كىيىپ بولۇپ ، قىزىنى چا-قىردى :

— رەيھانگۈل ! قېنى سەن !

رەيھان داستىخان كۆتۈرگەن رازىيەنى ئەگەشتۈرۈپ ئاشخانى-دىن چىقتى ، ھاپىزبەگ بۇنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سوراپ بولغۇچە ، رەيھان ئاتىسىغا ئېيتتى :

— كېچىدىن ئانام يامان چۈش كۆرۈپ قاپتىكەن ، بۇ بىر لېگەن ئاشنى گۇناھكارلاردىن ئىگە - چاقىسى يوق بىرسىگە بېرىۋې-تىڭلار دەپ تەييارلاپ قويۇپتۇ . رازىيە كۆتۈرۈشۈپ بىرگە بارسۇن دېدىم .

رەيھان ئاتىسىنىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا رازىيەنى ئەگەشتۈرۈپ ئالدىدا ئىشىكتىن چىقتى .

زۇمرەتخېنىم ساۋاتسىز بولغان بىلەن ناھايىتى زېرەك ئايال ئىدى . زۇمرەتخېنىم ئەسلىدە شەھەردە ئولتۇراقلىشىپ ئوقەتچى-

www.uyghurkitap.com

لىك قىلىدىغان بىر ئائىلىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ، ئەمدىلا 16 ياشقا قەدەم قويغان مەزگىللىرى بولسا كېرەك ، بىر كۈنى قاپاقنى مۈرىسىگە ئارتىپ كۆلگە سۇغا كېتىۋاتقاندا ، ھاپىزبەگنىڭ ئالدىغا ئۇچراپ قالغان ، ھاپىزبەگ شۇنداق كۆزى چۈشۈشى بىلەنلا يۈرىكىگە ئىشق ئوتى تۇتاشقان . ئۇ چاغدا ئۇ بازار بېگى تەۋەككۇلنىڭ مىرزىسى ئىدى . شۇ كۈندىن باشلاپ ئۇ زۇمرەتخېنىمنىڭ كويىدا يۈگۈرۈپ يۈرۈپ تەۋەككۇلبەگنى ئارىغا سېلىپ ئاخىر قولغا كىرگۈزگەن . ئۇ زۇمرەتتىن 10 ياش چوڭ كېلەتتى . تويدىن كېيىن زۇمرەت قېچىپ يۈرۈپ ئېرەن قىلمىدى . ۋاقىت ئۆتمەكتە ئىدى ، زۇمرەت تويى بولۇپ توققۇز يىلدىن كېيىن رەيھانغا ھامىلىدار بولدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن لاسسىدە پەسكويغا چۈشتى . يېشىمۇ 25 تىن ئاشتى . تۇغقاندىن كېيىن ۋاقىتنى بالا بېقىشقا قاراتتى . ئېرىمۇ ئۇنىڭغا ھەر جەھەتتىن يول قويۇپ ، رەنجىتمەيتتى ، ئائىلىدە ئۇنىڭ قىلغىنى قىلغان ، دېگىنى دېگەنىدى . بەزى -بەزى يامان چۈش كۆرۈپ قالغان چاغلىرىدا ، مەھبۇسلارغا كىيىم - كېچەك ، يېمەك - ئىچمەك كىرگۈزۈپ بېرىدىغان ئادىتى ئىلگىرىدىن بار ئىدى ، بۇ ھەرگىز چەكلىمىگە ئۇچرىمايتتى . بۈگۈنمۇ رازىيە داستىخانغا ئورالغان ئاشنى ئېلىپ ماڭغاندا ، بۇنىڭغا ئانچە دىققەت قىلىپ كەتمىدى .

زۇمرەتخېنىم بەكمۇ ئىش بىلىدىغان ئايال ئىدى . بۇ يىل 40 ياشقا كىرگەن بولسىمۇ ياش چوكانلاردەك كۆرۈنەتتى . ئۇ قىزى رەيھاننىڭ ئويلاۋاتقانلىرىنى سېزىپ ئۈلگۈردى . چۈنكى ، رەيھان ھە دېسە ھېلىقى يويۇقسىز تاۋۇت توغرىسىدا گەپ ئېچىپ ، شۈكلەپ قالاتتى ، تۇيغۇن ئانا كۆڭلىدە «قىزىمىز بىر ئادالەتسىزلىك ئۇچۇن ئېچىنىپ ، ھېلىقى تۇتقۇنغا ئىچ ئاغرىتىۋاتىدۇ» دەپ ئويلاپ ، قىزىنىڭ كۆڭلىگە تەسەللى بېرىش نىيىتىدە ھېلىقى ئاشنى يۆگەپ قويغان ئىدى ، ئەمما ئىشنىڭ باشقا يەردە ئىكەنلىكىنى زىنھار بىلمەيتتى .

ھاپىزبەگ بولسا ئادەتتىكى بىر مەنسەپدار ئائىلىسىدە دۇنياغا

كېلىپ ، كىچىك چاغلىرىدا كونا مەكتەپتە ئوقۇپ ساۋاتىنى چىقار-
دى . بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن ئۈچ يىل لەشكەر بولدى ، ئاندىن
خەتنى چىرايلىق يازىدىغانلىقى بازار بېگىنىڭ قۇلىقىغا يېتىپ ،
مىرزا بولدى . ھاپىزبەگ مىجەز جەھەتتىن كەم سۆز ، كىشىگە
ئالدىراپ سىر بەرمەيدىغان ، مەنسىپى ئۆزىدىن يۇقىرىلارغىمۇ ئەل
سالىمىنى قىلىپ ، ئانچە خوش - خوش دەپ كەتمەيدىغان ، ئوشۇق
گەپ قۇلىقىغا ياقمايدىغان ، كۆرۈنۈشتە تەرسا ، ئەمما ئۆز ئىشىغا
پۇختا ، چاتاق چىقارمايدىغان ئادەم ئىدى . شۇڭا ، زىندان بەگلىكى-
گە مۇۋاپىق كۆرۈلۈپ ، بۇ ۋەزىپىگە تەيىنلەنگەن . ئۇنىڭ بۇ ئىشنى
قىلىۋاتقىنىغا ھېسابتا 10 يىلدىن ئاشقانىدى . شۇنىڭدىن بۇيان
ئۇتقۇنلارنىڭ نالە- پەريادلىرى ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتاتتى . دەسلى-
پىدە بۇ خىل ئاھۇزارلار ئۇنى چوڭقۇر ئويلاندۇرۇپ تەگسىز رو-
ھىي ئازابلارغا سالدى ، كېيىنچە بولسا شەرىئەت ھۆكۈملىرىنىڭ
ھۆكۈم - پەتىۋالىرىنىڭ تېگىگە يېتىپ ئۇنچىقماس بولۇۋالدى .
ئۇنىڭچە ، بۇ ئىشلارنىڭ ، گەپنىڭ ھەممىسى ۋاقىتنىڭ ،بەرلىك باي-
ئەمەلدارلارنىڭ ، مۇستەبىت فېئودااللارنىڭ ، شۇنداقلا ئا-
تالمىش موللا - ئاخۇنلارنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىش ،
شۇلار ئارقىلىق مانجۇ ھاكىمىيىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشى يولىدا
تۆھپە كۆرسىتىش ، قارشى كۈچلەرنى باش كۆتۈرگۈزمەسلىك ئۈ-
چۈن ئىدى . شۇڭا ، ئۇ ھەممىدىن نەپرەتلىنىشكە يۈزلەنگەندىن
باشلاپ دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، ئارتۇقچە ئىشلارغا ئارىلاشمىدى ،
مىجەز جەھەتتە تېخىمۇ تەرسا بولۇپ كەتتى ، خىزمەتتە ئۆزىنى پاك
تۇتۇپ ، ھېچ نەرسە قوبۇل قىلمىدى ، ئەگەر ئازراق كەتكۈزۈپلا
قويسا ، ئورنىنى ساقلاپ قالالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى . ئۇنىڭ كى-
شىلەرگە ئانچە ئېچىلىپ كەتمەسلىكى ئاجىزلىقىنىڭ يوقلۇقىغا
ئىشەنگەنلىكىدىن ئىدى . ئەمما ، توختىنىڭ قىيىن - قىستاققا
ئېلىنىۋېرىشى قەلبىنى ئازابلىسىمۇ ، ئۇنى ئازاد قىلىۋېتىشكە قۇر-
بى يەتمەيتتى . بۇنىڭغا ئىچى قاتتىق پۇشاتتى .

ھاپىزبەگ مۇجمەل خىيال ئىسكەنجىسىدە ئۈن - تىنسىز كې-

تىپ باراتتى ، كەينىدىن تاپ بېسىپ كېلىۋاتقان رەيھان بۇنى بىلـ-
مەيتتى . ئۇلار زىندانغا كىرگەندە توختى تېخىچە ئۇخلاۋاتاتتى .
هاپىزبەگنى كۆرۈپلا ساقاللىق مەهبۇس ئورنىدىن تۇردى . هاپىز-
بەگ توختىنىڭ ئۆلۈكتەك ياتقىنىنى كۆرۈپ ، ساقاللىق مەهبۇس-
تىن سورىدى :

— ئەهۋالى قانداقراق ؟

— تېخىچە هوشىغا كەلمىدى .

رازىيە گۈندىخانا هويلىسىدىنلا قايتىپ كەتتى . رەيهان ئاتىسى-
نىڭ يېنىدىن بويۇنداپ توختىنىڭ چىرايىغا قارىدى . توختى كۆزد-
نى ئاچماي ياتقاچقا ، ئۇخلاۋاتقانلىقى ياكى هوشىدىن كەتكەنلىكىنى
بىلگىلى بولمايتتى . ئۇنىڭ بىچارە هالى رەيهاننىڭ يۈرەك - باغرى-
نى ئېزىپ ، نەپسى قىيىنلىشىۋاتقاندەك كۆڭلى بىر قىسما بول-
دى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆزىگە هېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى ، ئۇن
سېلىپ يىغلىغۇسى ، نومۇسنى بىر چەتكە قايرىپ قويۇپ يۈزىنى
يېقىپ ئىسسىق نەپەسلىرى ئارقىلىق هارارەت بېغىشلىغۇسى ، بىر
تەن ، بىر جانغا ئايلىنىپ ، دەردىگە دەرمان ، ئازابلىرىغا شېرىك
بولغۇسى كېلەتتى .

رەيهان شۇنداق خىياللار ئىلكىدە تۇرغاندا ، توختى كۆزىنى
ئېچىپ ،هەيران قالدى .چۈنكى ، كۆز ئالدىدا يۈز- كۆزىنى تۇك
باسقان بەتبەشىرە مەخلۇق ئەمەس ،بەلكى مىسلىسىز گۈزەل پەرد-
زات ،ئاي يۈزلۈك بىر قىز تۇراتتى .توختى ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن
قانداقتۇر بىر خىل مېھرىبانلىق ئالامەتلىرىنى سېزىپ ،قەلبى ئىل-
لىدى .ئەمما ،كەينىدىنلا ئۆزىگە ئۆزى سوئال قويۇپ ،يەنە ئۆزى
جاۋاب بېرەتتى : «بۇ زادى كىم ؟سوراقچىمىدۇ ؟ياق ،ياشلا قىز قاند-
داقسىگە سوراقچى بولسۇن !ئالدامچىمۇيا ؟بەلكىم ئاشپەز بولسا
كېرەك ،ئۇنداق بولمىغاندا بۇ يەرگە كىرەلىشى مۇمكىن ئەمەس ! »
توختى شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ ،بىردىنلا ساھىبجامال
قىزنىڭ يېنىدا تۇرغان ، تونۇگۇن سوراقخانىدا كۆرگەن ئەمەلدارنى
كۆردى .بۇ چاغدا قىز ئۇنى ئەمەلدارغا كۆرسىتىۋاتاتتى :

— قاراڭ ، ئاتا ! ئۇ كۆزنى ئاچتى !...
— خاتىرجەم بول ، قىزىم ! — دەيتتى ئەمەلدار ، — ئوڭلىنىپ كېتىدۇ ، قېنى ، ئاتاپ ئەكەلگەن نەزىرەڭنى ئۇنىڭغا بەرگىن ، بىچارە بۇ يۇرتقا مۇساپىركەن .
رەيھان :
— قېنى ئېلىپ كىرىڭلار !— دېيىشىگە ، بىرمۇنچە ئاچقۇچنى بېلىگە ئېسىۋالغان بىر ئادەم :
— مانا ، مانا... — دەپ داستىخاننى كۆتۈرۈپ كىردى .
ھاپىزبەگ ساقاللىق مەھبۇسقا تاپىلىدى :
— بۇنى ئۆزۈڭمۇ يېگەچ ئۇنىڭغا يېگۈزۈپ قوي .
بۇ دەل ئەتىگەنلىك تاماق ۋاقتى بولۇپ ، ئاشپەزلەر زىنداندىكىلەرگە نان بىلەن قايناق سۇ ئېلىپ كىرگەنىدى . كارىدوردا مەھبۇسلارنىڭ : « ماڭا يەنە ئازراق ، ماڭا يەنە ئازراق !» دەپ تۇۋلاشلىرى ، چۆمۈچنىڭ قاچىلارغا تەگكەن ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى . ھاپىزبەگ رەيھاننى زىنداندا قالدۇرۇپ كارىدورغا چىقىپ كەتتى . رەيھان مۇشۇنداق پۇرسەتكە تولىمۇ موھتاج بولۇپ ، توختىغا دەيدىغان نۇرغۇن گەپ - سۆزلىرى بار ئىدى . رەيھاننىڭ كۆزلىرىگە غىلىلداپ ياش كەلدى ، پۇت - قوللىرى بوشىشىپ ، ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيتتى . بۇ ھىجران گىرىپتارى ئەسلىدە مۇھەببەت دەشتلىرىدە سەرگەردان ئىدى . چۈنكى ، ھېسسىياتىدىكى ئەمدىلا بىخ سۇرگەن ئالامەتلەرنىڭ بۇنداق تېز تەرەققىي قىلىشىنى ئويلىمىغان قىز ھەقىقەتەن گاڭگىراپ قېلىۋاتاتتى . شۇڭا ، ئاتىسىنىڭ توساتتىن چاقىرىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كامىر ئىشىكى تەرەپكە قارايتتى . كارىدوردا قالايمىقان ئاۋازلار داۋام قىلىۋاتاتتى .
رەيھان كامىردا ئۇزاق تۇرۇشقا بولمايدىغانلىقىنى بىلگەچكە ، ئالدىراپ - تېنەپلا ئېيتتى :
— ئاكا ! ئەھۋالىڭىزدىن خەۋەر تاپتىم ، ھەممە ئىش چوقۇم ئايدىڭلىشىدۇ ، سىز گۇناھسىز . مەن تاشلىۋەتمەيمەن ، يەنە كېلى-

مەن . سىز يالغۇز ئەمەس ، خالىسىڭىز مەن ياردەمچىڭىز ۋە خىز-
مەتكارىڭىز بولۇشقا رازى . ئىسمىم رەيھانگۈل ، زىندان بېگىنىڭ
قىزى بولىمەن . ئىشىنىڭكى ، سىزنى قۇتۇلدۇرماي قويمايمەن .
ئاتاممۇ سىزنى ناھەقچىلىككە ئۇچرىدى دەپ ، ئىچ ئاغرىتىۋاتىدۇ .
خوش ، مەن چىقاي ، ئاتامنى خاپا قىلىپ قويسام يەنە كىرمىكىم
تەس بولىدۇ ، خوش !

رەيھان چىقىپ كېتىۋېتىپ ئارقىغا بۇرۇلۇپ ، توختىنىڭ يې-
نىدىكى مەھبۇسقا تاپىلىدى :

— سىز ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ قويۇڭ . ھەر ئىككىڭ-
لارنى يوقلاپ تۇرىمەن .

ئاڭغىچە ئەتىگەنلىك تاماق بېرىدىغانلار بۇ كامېرغىمۇ يېتىپ
كەلگەنىدى . رەيھان ئۇلارغا بۇ كامېردىكى نىجاسەت مالتىقىنى
تۆكتۈرۈۋېتىشنى بۇيرۇدى . ئۇنىڭچە ، ئاتىسىنىڭ بۇ يەردىن شۇن-
داق تېز چىقىپ كېتىشى سېسىقچىلىق دەستىدىن تۇرالمىغانلىقتىن
ئىدى . دېمىسىمۇ ئەركىن نەپەس ئېلىش تەسكە چۈشەتتى .

رەيھان ئاتىسىنىڭ يېنىغا كېلىشىگىلا :

— ماڭ كېتەيلى ! — دېدى .

ھاپىزبەگ زىندان خىزمەتكارلىرىغا ئىش تاپشۇرۇپ قويۇشنى-
مۇ ئۇنتۇغاندەك قىلاتتى .

بۈگۈن رەيھاننىڭ ئۆمرىدە تۇنجى قېتىم زىندانغا كىرىشى
ئىدى . بۇنداق جايدا تۇرۇشقا ئادەم تۈگۈل ھايۋانمۇ بەرداشلىق
بېرەلمەيتتى ، زەي بىلەن سېسىق ھەرقانداق بېجىرىم تەننى كاردىن
چىقىراتتى .

رەيھان ئاچچىقتىن ئۆتتەك ياندى «ئى خۇدا !— دەيتتى ئۇ
كۆڭلىدە كۆپۈرلۈقتا ياتىدىغان خىياللارنى سۈرۈپ ،— سەن ھەم-
مىدىن مېھرىبان ۋە شەپقەتلىك ئىدىڭغۇ !بۇ مېھرىبانلىقىڭ بىچارى-
لەرگە تېگىشلىك ئەمەسمۇيا ؟قارىغاندا ،زالىم ۋاڭ- غوجاملارغا ،
كەمبەغەللەرنىڭ قېنىنى شورىغۇچى بايلارغا مېھرىبان ئوخشايسەن .
بولمىسا ،مۇشۇنداق ناھەقچىلىكلەرگە يول قويماس ئىدىڭ !... »

رەيھاننىڭ سەممىي سۆزلىرىدىن ئىلھاملانغان توختى ئىزدىگەن تۇغقانلىرىنى تېپىۋالغاندەك بولدى ، ئەمما جاراھەتنىڭ ئېغىرلىقىدىن يەنە زارلىنىشقا باشلىدى . ئۇنىڭ ھالىنى كۆرگەن ھېلىقى مەھبۇس غەزەپ بىلەن ئېيتتى : «بۇ دوزاختىن ھاياتلا چىقىدىكەنمەن ، سەنلەرنىڭ تەختى - بەختىڭنى گۇمران قىلىپ ، زىندانغا ئۆزلىرىڭنى تىقمىغىنىمنى كۆر !» توختىنىڭ دۈمبە ، مۆرىلىرىدىكى قانلىق قامچا ئىزلىرى شەلۋەرەپ ، كۆڭلەكلىرى چاپلىشىپ كەتكەن ، بەدەنلىرىدىن چىققان قانلار گويا ئۇنى بىر پارچە گۆشكە ئوخشىتىپ قويغانىدى . مۇشۇنداق ئەڭ يامان كۈنلەردە ئۇنى ئويلايدىغان ، ھالىدىن خەۋەر ئالىدىغان بىرەر شاپائەتچىنىڭ چىقىشى خىزىرغا يولۇققانلىق بولاتتى ، ئەلۋەتتە . شۇڭا ، ئۇ ھەرقانچە ئازابلانسىمۇ ، قەلبىدە ئۈمىد چىرىغى يورۇغاندەك خۇشاللاندى ، پۇتكۈل ئەندىشىنى قايرىپ قويۇپ ، ھېلىقى قىزنىڭ گۈزەل ھۆسنىگە قانغۇچە قارىۋالغۇسى ، ئۇنىڭ بىلەن مۇڭداشقۇسى ، ھەتتا پۇتلىرىغا باش قويۇپ تۇرۇپ ، قاراڭغۇ زىنداندىكى يالغۇزلۇقتىن مۇشۇنداق غېرىبسىنغان كۈنلەردە بىردەم بولسىمۇ ھەمراھ بولۇشىنى تىلىگۈسى كەلدى . ساھىبجامال بۇ زۇلمەت دۇنياسىنىڭ لەنەتتەگكۈر قاراڭغۇ بۇرجىكىگە يەنە ئاياغ بېسىپ ، گۈزەل ھۆسنىنىڭ پارلاق نۇرى بىلەن ئېزىلگەن يۈرەكلەرگە چەكسىز خۇشنۇدلۇق بېغىشلايدىغاندەك كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمىدى . تاياق ئازابى ئاز كېلىپ ، يەنە يېڭى بىر ئازابلار كۈتۈۋاتقاندەك ئەندىشىلىك خىياللار يوپۇشماقتا ئىدى . ئەمما ، بۇنىڭ نېرىسىنى ئويلاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى . ئۇ ھېلىغۇ زىنداندا ، ئەگەر ئەركىن بولغاندىمۇ زىندان بېگىنىڭ قىزى رەيھاندىن مۇھەببەت كۈتۈشنىڭ ئۆزى ئاسماندىكى ئايغا قول ئۇزاتقاندەك ئەخمەقلىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، كەلگۈسى تەقدىرى ئۈستىدە خىيال دەرياسىغا چۆمدى .

تۆتىنچى باب

قاراڭغۇ كۈنلەر

زىندان كارىدورىدىكى ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ بېسىقتى ، ئاياغ تىۋى-
شى بارا ـ بارا ئازىيىپ ،يىراقلىشىشقا باشلىدى ، مەھبۇسلارنىڭ
ۋارقى ـ جارقىلىرى توختىدى . ئاشـپەزلەر ۋە نازارەتچىلەر گۈندى-
خانىدىن ئايرىلدى . سوراقخانىدىن يېڭىلا چىققان مەھبۇسلارنىڭ
ۋايساپ زارلىنىشلىرىنى ھېسابقا ئالمىغاندا جىمجىتلىق ھۆكۈم
سۈرمەكتە ئىدى .

ھېلىقى بەتبەشىرە ئادەم بىلەن بىر كامېردا قالغان توختى
توختىماي ئىڭرايتتى . توختىنىڭ يېنىدىكى مەھبۇس بۇ داد ـ
پەريادلارغا تاقەت قىلالمىدى بولغاي ، بېشىنى يۆلىدى .
ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە : «خەپ توختاپ تۇرۇش ، مۇشۇ كۈنلەرگە ئۆزلى-
رىڭنى گىرىپتار قىلمايدىغان بولسام » دەيتتى ، كۆزلىرىدىن خۇد-
دى يارىلانغان شىرنىڭكىدەك ئوت چاقناپ تۇراتتى . ئەمەلىيەتتە بۇ
ئىستىبدات چىلىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنىڭ قولچوماقلىرى بولغان
يەرلىك فېئودال ئەمەلدارلارنىڭ دەھشەتلىك زۇلمىغا قارشى ئۇچ-
قۇندىن پەيدا بولغان يانغىن ئىدى . چاڭگا ساقاللىق ، قاشلىرى
قويۇق ، ئوتتۇرا بوي ، بۇغداي ئۆڭ ، تۇرقى قورقۇنچلۇق كۆرۈند-
دىغان بۇ ئادەم مۇشۇ كامېردا ئۈچ يىلدىن بېرى يېتىۋاتاتتى ، مانا
ئەمدىلا بىر ھەمراھقا ئېرىشكەندى . بۇ يىگىت بىلەن بىر كامېردا
يېتىشنىڭ ئاراملىق ئېلىپ كەلمەي ، ئەكسىچە نۇرغۇن ئاۋارىچى-
لىكلەرگە دۇچار قىلىشىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن ؟ يىگىتنىڭ جاراھەت-

لىرى ، تارتىۋاتقان ئازابلىرىدىن جەمئىيەتتە ھۆكۈم سۈرۈۋاتقان زۇلۇمنىڭ ھەددىسىز ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى . ئۇ ئىچىدە: «زىنداندىن تىنچ ـ ئامان چىقسام ، ئېزىلگەن پۇقرالارنى ئويغىتى-مەن . زالىملارنىڭ قىلمىشىنى ئاشكارىلايمەن ، ھەپسىدە ئۆلگەن-لەرنىڭ ، بىگۇناھ يېتىۋاتقانلارنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىپ ، خەلقنىڭ كۆڭلىدىكىدەك بىر ھۆكۈمەتنى تىكلەيمەن . بىزنى سولىغان زىن-دانغا زالىملارنىڭ ئۆزلىرىنى سولاپ ، ئازابنىڭ تەمىنى ئوبدان بىر تېتىتىپ قويىمەن ! » دەيتتى .

مەھبۇس بىركەمدە توختىنىڭ بېشىغا ئۆزىنىڭ تەكىيىنى قو-يۇپ بەردى ، ئاندىن كامىردىكى پاخال ـ پالاقلارنى تېرىشتۇرۇپ «سېلىنچا» سىنى قېلىنلاتتى ، ئاندىن توختىنى چۈمكىۋەتكەندىن كېيىن ئېيتتى :

— ھە ، ئىنىم ! جاراھىتىڭ سەل ئارام بېرىۋاتامدۇ ؟ ھالىڭغا ئېچىنىمەن ، يېنى بولغىن ، جاراھىتىڭگە قاراپ باقاي ، ھەرنېمە بولسا قانلىرى توختاپ خېلى قېتىشىپتۇ . مەن يېڭى كىرگەندىمۇ بىر ئايغىچە ئورنۇمدىن تۇرالمىغان ، ئامال قانچە ، چىدىغىن ، بەر-داشلىق بەر . ئادەم بالىسىنىڭ بېشىغا بىر تۆشۈكتىن چىقىپ ، يەنە بىر تۆشۈككە كىرگۈچە نى ـ نى ئىشلار كېلىدۇ . بىلەمسەن ، جەمئىيەتتە بىزدىنمۇ ئېغىر كۈن تارتىۋاتقانلار ئاز ئەمەس . ئۇلار قاتمۇقات زۇلۇم دەستىدىن ياشاشتىن تويۇپ ئۆزلىرىگە ئۆلۈم تىلە-مەكتە . مېنىڭ بېشىمدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلار ئۆتكەن ، چىدىماسلىق قىلىپ ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغانلارنى كۆرگەنمەن . بۇنداق ئۆلۈم ئەبەدىي يۈزى قارا كېتىدىغان نەپرەتلىك ئۆلۈم ، ئەلۋەتتە . ئىمان ـ ئېشەنچتىن ئايرىلغان ئادەملەرلا شۇنداق قىلىدۇ . «يا-شاش» دېگەن «ئۈمىد» ئىگىلىرىگە مەنسۇپ . ئۈمىدسىز ئادەم ياشىغان بىلەنمۇ قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ ، بىلسەڭ ، تۆمۈرمۇ ئوتتا تاۋلىنىدۇ ، پەقەت بەرداشلىق بەرگەندىلا پولاتقا ئايلىنىپ ، ھەممە ئىشقا يارايدۇ . ئادەممۇ شۇنداق ، يامان كۈنلەر ئۇنى تاۋلاي-دۇ . تۆمۈر قانچە ئۇزاق تاۋلانسا ، شۇنچە ساپلاشقىنىدەك ، ئادەممۇ

قانچىلىك قىيىن ـ قىستاقلارغا دۇچ كەلسە ، ئىرادىسى شۇنچە مۇستەھكەملىنىپ ، ئۇستىدىكى بېسىمنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا باش قاتۇرىدۇ . بىراق ، بۇ بىر — ئىككى ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ ، بەلكى ئېزىلگەن مەزلۇم خەلق بىر نىيەتتە قوزغىلىشى كېرەك . قوزغالغان خەلققە جاھاننىڭ پۈتۈن ئاچچىق ـ چۇچۇكىنى تېتىپ ، بېشىدىن كۆپ ئىسسىق ـ سوغۇقنى ئۆتكۈزگەن يولباشچى ، يېتەكچىلەر بولمىسا بولمايدۇ . يىراقنى كۆرەر يولباشچىلار ئەل ـ جامائەتنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ ، ئۆزىنىڭ دوست ـ دۈشمەنلىرىنى ،زۇلۇم مەنبەلىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەندىلا ، ئەركىنلىك يولىدا كۆرەشكە ئاتلىنىپ ،زۇلۇم ـ زۇلمەتنى ئاغدۇرغىلى بولىدۇ . بىرلەشكەن كۈچ شۇنداق تەڭداشسىزكى ، ئۇ گويا دەھشەتلىك گۈلخانغا ۋە توغانسىز كەلكۈنگە ئوخشايدۇ ، ئۇ ئالدىغا ئۇچرىغاننى كۆيدۈرۈپ كۈلىنى كۆككە سورۇيدۇ ، لاۋا ـ لاتقىلارنىڭ ھەممىسىنى سۈپۈرۈپ تاشلايدۇ ، ئەگەر بۇنداق زور كۈچ پايدىلىق تەرەپكە يېتەكلەنسە ، مۇزلىغانغا ئىللىقلىق ، تەشنالارغا ئۇسسۇلۇق بولالايدۇ ، بۇنىڭغا پەقەت قورقماس ، باتۇر ، شەخسىيەتسىز يولباشچى كېرەك بولىدۇ ، يولباشچى دېگەن مانا مۇشۇنداق ئازاب ئوچىقىدا تاۋلىنىپ چىقىدۇ . رايىڭغا باقماي ، كۆپ سۆزلەپ كەتتىم . بۇ كەمگىچە گەپ قىلغۇچىمۇ ، ئاڭلىغۇچىمۇ ئۆزۈم ئىدىم . مانا ئەمدى سەن كەلدىڭ . يېشىم ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، كۆپ ئىشلارنى كۆرگەنمەن . چەت دۆلەتلەردىن نۇرغۇن جايلارغا باردىم ، ئەمما بىزدەك بوزەك ، نادان ئادەملەرنى ئۇچراتمىدىم . بىزدىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئۆز ئەركى بىلەن ئادەمـدەك ياشاش ئۈچۈن ئىنتىلىدىكەن ، بىزچۇ ؟ غوجام ،ئاخۇن ـ ئەشرەپ دېگەنلەرنىڭ ئاغزىغا قارايمىز ،بىزگە خىيالىي جەننەتنى كۆرسىتىپ قويۇپ ،ئۆزلىرى ئالدامچىلىق ۋە قاقتى ـ سوقتى قىلىپ يۈرسىمۇ كارىمىز يوق . ھەممىسىگە شۈكۈر دەيمىز ، ئەزگۈچى ، ئالدامچىلارنىڭ روھىي كىشەنلىرىگە چىرمالغىنىمىزنى ئۇقماي ، بۇ ئالەمدە جاپا تارتساق ئۇ ئالەمدە راھەت كۆرىدىكەنمىز ، دەپ ئاسماندىكى غازنىڭ شورپىـ

سىغا نان چىلاپ ئېغىز تاتلىق قىلىپ ئۆتۈۋاتىمىز.

ئۇ ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك ھېس قىلىپ، بىردىنلا جىمىپ قالدى. بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن توختىنىڭ كۆزلىرى ئوچۇق ھالدا ئۇن - تىنسىز ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى:

— ئاڭلاۋېتىپسەن - دە، ئۇكام، ئىسمىڭ نېمىتى؟ ئۇنتۇپ قالدىم.

— توختى.

— ھە، توختى! قۇلاق سال، ھېكايەم ئازابىڭغا ئاز - تولا ئاراملىق، روھىڭغا ئۈمىد بەخش ئېتىپ قالسا ئەجەب ئەمەس، سەن ئوقۇغانمۇ؟

— ئاز - تولا، خوجايىنىنىڭ ئۆيىدە يۈرۈپ ئۆگىنىۋالغان.

— خوجايىنىڭ ساۋاتلىقمىدى؟

— مۇئەللىم بولغانىكەن.

— قەيەردە؟

— دۈڭبېيىدا.

— ئىچكىرىغۇ ئۇ؟ ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، بىر ئۇيغۇر قانداق-سىگە ئۇ يەردە ئوقۇتقۇچىلىق قىلار؟

— ئۇ ئۇيغۇر ئەمەس.

— مۇنداق دە! ئۇنداقتا، خەنزۇچە ئوقۇدۇڭما؟

— شۇنداق.

— تىلىنى بىلەمسەن؟

— تىلىنىلا ئەمەس، خەتلىرىگىچە بىلىمەن. ئۇ ئادەم مانجۇ بولغان بىلەن گەپ - سۆز ۋە يېزىقتا خەنزۇچىنى ئىشلىتىدىكەن.

— ياخشى! — دېدى مەھبۇس يوتىسىغا پاققىدە بىرنى ئۇرۇپ، ئاندىن قىڭغايغان يېرىدىن رۇسلىنىپ ئولتۇرۇپ داۋام قىلدى، — سەن كەم تېپىلىدىغان ئادەمكەنسەن، يەنە كېلىپ خەنزۇچە بىلىدىكەنسەن. بۇ «ئۆزىنىمۇ بىلدى، ئۆزگىنىمۇ بىلدى» دېگەنلىك. مەن بۇنداق ئامەتكە ئېرىشەلمىگەن. ئۆيۈم ئاتۇشنىڭ

ئاغۇ دېگەن يېرىدە بولۇپ، بىز ئاتا - ئانىمىزدىن يەتتە قىز، ئۈچ ئوغۇل، جەمئىي 10 بالا ئىدۇق. مەن بالىلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقىسى بولغانلىقىم ئۈچۈن ئىسمىمنى «كىچىك ئاخۇن» قويىغانىكەن. لېكىن، بوي - بەستىم ئاكىلىرىمدىنمۇ چوڭ بولۇپ كەتتى دېسە،— ئۇ توختىنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈنمۇ، ئەيتاۋۇر، ئۆزىچە كۈلۈپ قويدى.

توختىنىڭمۇ بۇ «قورقۇنچلۇق» ئادەمنىڭ كىملىكىنى بىلگۈسى بولغاچقا، گەپلىرىنى زەن سېلىپ ئاڭلاۋاتاتتى.

— شۇنداق قىلىپ،— دەپ گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ئۇ ئادەم سەل تۇرۇۋېلىپ،— ئائىلىمىزدە ئادەم جىق، ئەمما يېرىمىز ئاز ئىدى، شۇڭا دادىمىز سودىگەرچىلىك قىلاتتى، بىز ئۈچ ئوغۇل چوڭ بولغاندىن كېيىن تېرىلغۇ يېرىمىز تېخىمۇ ئازلىق قىلدى. دادامنىڭ تاپقان ئاز - تولا پۇلى ئائىلىنى قامداشقا يەتمىدى. دادام ئاخىر ئىلاجسىز ئەھۋالدا ئوتتۇرانچى ئاكام رېھىم بىلەن مېنى قەشقەرگە ئاپىرىپ ئېشەكچىلەرگە چاكارلىققا بەردى...

— ئېشەكچى؟— ئەجەبسىنگەن توختى ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ سورىدى.

— ئېشەكچى دېگەن گەپ ساڭا سەت ئاڭلىنىۋاتامدۇ!؟— ئۇ كۈلۈپ كېتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى،— «كارۋان» دېسەمغۇ چۈشىنىدىغانسەن! كېيىن دادام بىلەن ئەنجانغا ماتا، چەكمەن يۆتكىدۇق، ئۇ يەردىن قەشقەرگە بەقەسەم ۋە باشقا توقۇلمىلارنى ئەكەلدۇق. بۇ جەرياندا نۇرغۇن ئەللەرگە چىقتۇق، مەن ئاشۇ چاغلاردا ئۆزۈمنى ناھايىتى كۈچلۈك ۋە ئەركىن ھېساپلايتتىم. بىراۋدىن ئاسانلىقچە قورقۇپمۇ قالمايتتىم. ئىلگىرى دۇنيانى ئاتۇشچىلىك كۆرۈپ يۈرگەن ئىكەنمەن. كونىلارنىڭ «شەھەر كۆرگەن ئىتتىن قورق» دېگەن تەمسىلى بىكار چىقمىغانىكەن. 10 يىل مەدرىسەدە يۈرگەندىن بىر قېتىم شەھەر كۆرگەن ئېشەك كېتىدىكەن. نۇرغۇن- نۇرغۇن ئىشلارنى كۆردۈم، ھاياتلىقنىڭ تەكتىگە يەتتىم. ئويلىسام، بىزدەك بوزەك خەلق ھېچ يەردە يوقكەن.

ئاردىن ئۈچ — تۆت يىل ئۆتكەندە دادام ئۇشتۇمتۇت كېسەل
تېگىپ قازا قىلدى . قىرىق نەزرى تۈگىگەندىن كېيىن 10 بالا
تالاشقىلى تۇرۇۋىدۇق ، دادامنىڭ تاپقان- تۈگكەنلىرى تالان - تاراج
بولۇپ تۈگىدى .شۇنىڭ بىلەن ھەرقايىسىمىز ئۆز يولىمىزغا راۋان
بولدۇق ،ئىككىنچى ئاكام كارۋانغا ئەگىشىپ چىقىپ كەتكەنچە قايـ-
تىپ كەلمىدى ،ئۆلۈك-تىرىكلىكىنىڭ ئۇچۇرىنىمۇ ئالالمىدۇق ،—
ئۇ چوڭقۇر ئۇھسىنىۋېتىپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ،— ئۇرۇق-
تۇغقانمۇ ئۆز كۈنى بىلەن قالغاندىن كېيىن بارا - بارا ئىزدەشمەيدىـ-
كەن .بىر ئۆي باشقا كىيىلسە ، تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىدە ئۆز ئىشىـ-
مىزغا بېشىمىزچە كىرىشىپ كېتىدىكەنمىز . بۇ ھال مېنى زېرىكـ-
تۇردى . ئەنجان ،قوقەند ، مەسكاپ① ،ھەتتا پەرەڭ تەرەپلەردە يۈرـ-
گەن چاغلىرىم كۆز ئالدىمدىن كەتمەيتتى . شۇ كۈنلەردە بىر مەھەلـ-
لىلىك تۇرسۇن ، كېرەم ، ھامۇت ، مەخەت قاتارلىق تەڭ دېمەت
ئاغىنىلىرىم بار ئىدى ، ئۆز ۋاقتىدا بىز موللامدا بىرگە ئوقۇغانىـ-
دۇق . دائىم شۇلارنىڭكىگە باراتتىم ، يەنە ئارازىللىق ئوسمان ،
ھەسەن بىلەنمۇ يېقىن ئۆتەتتىم . ھەسەننى قەشقەر خانلىق مەدرىسەـ-
دە ئارانلا بىر ئاي تۇرغاندا ئاغىنە تۇتۇۋالغانىدىم . ساۋاقداشلار ئۇنى
«ھەسەن باتۇر » دەپ ئاتايتتى . كېيىن كۆپ ئىزدەپ قەشقەر شەھىـ-
رىدىن تاپتىم . «ھەسەن تۇرك » دېسە ، قەشقەردە چوڭ- كىچىك
ھەممىسى بىلىدىكەن .
— تۈركمىكەن ؟ — قىزىقىپ سورىدى توختى .
— مىللىتى تۈركمۇ ياكى خەت بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن «قارا
قورساق » دېگەن مەنىدە شۇنداق ئاتىغانمۇ ، بۇنى بىلمىدىم . بىز
تونۇشقاندىمۇ شۇنداق ئاتايدىكەن . بىر كۆرگەن كىشىنىڭ ئۇنىڭغا
ھەۋىسى كېلىدۇ دېگىنە ، دادام مېنى مەدرىسەگە ئاپىرىپ بەرگەندە
14 ياشتا ئىدىم . ھەسەنجان ياشتا مەن بىلەن تەڭ بولسىمۇ ،
قۇرامىغا يەتكەن ئادەمدەك گەۋدىلىك ئىدى . كۈچتۈڭگۈرلۈكىدىن
ئىككى قولىنى بەلۋاغ بىلەن تېڭىپ بەرسىمۇ ئىككى بالا يىقىتالـ-

① مەسكاپ — موسكۋا دېمەكچى .

مايتتۇق . دۇم يېتىپ تۇرۇپ : «مېنى چىلىك بېسىڭلار» دەيتتى ، بىر - بىرىمىزنىڭ ئۈستىگە يىقىلىپ 10 نەچچىمىز بېسىۋالاتتۇق . ئۇ ئورنىدىن شۇنداق تۇرىدىغان بولسا ، ئۈستىدىن چامغۇردەك تۆكۈلۈپ كېتەتتۇق . ئۇنىڭغا بەكمۇ ھەۋەسىم كېلىپ ، ئاغىنە بولۇپ قالدۇق ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن دادام مېنى ئېلىپ كەتتى ، ھەسەنمۇ ئوقۇشنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپتۇ . كېيىنمۇ تاشلاشمىدۇق . ئاڭلىسام ، قەشقەردە شۇنداق تونۇلۇپ كېتىپتۇكى ، «ھەسەن تۆرك» دېسە ، تونۇمايدىغان ئادەم ، چۆچۈمەيدىغان لۈكچەكنوچىلار يوقكەن . مەن ئەنە شۇ ئاغىنىلىرىم بىلەن ئىزدىشىپ ئىچ پۇشۇقۇمنى چىقىرىپ يۈردۈم ، ئۇلارمۇ پات - پات ئىزدەپ كېلىپ تۇراتتى . نەتىجىدە بىزنىڭ مەھەللىدىكى ياشلارمۇ ئۇلار بىلەن تونۇشۇپ كەتتى ، بۇرادەرلەر يىغىلغاندا مەشرەپ قىلىدىغان بولدۇق . بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرىكى مۇشۇنداق قىش پەسلى ئىدى ، تۈنجى قار بىر تەرەپتىن ياغسا ، بىر تەرەپتىن ئېرىپ تۇراتتى . قەشقەردىن ھەسەن تۆرك ئۆزى دېمەتلىك يىگىتلەردىن بىرنەچچىنى باشلاپ چىقىپتۇ ، خۇشاللىقىمدا مەھەللە ياشلىرىغا خەۋەر قىلىۋىدىم ، ھەممىسى كەلدى . مەشرەپنى باشلىۋەتتۇق . بۇ كۈن ئولتۇرۇپ ، زاۋالدىن ئۆتكەن چاغ ئىدى ، مەھەللىكويدىكى ئەر - ئايال ، قولۇم- قوشنا ، يېقىن - يورۇقلار تەرەپ - تەرەپتىن بۇ يەرگە ئاقتى . نەغمە باشلىنىپ ، ئۇسسۇل ئەمدى قىزىۋاتقاندا : «مېھمان كەلدى !» دېگەن ئاۋاز قۇلىقىمغا كىردى . ئالدىراپ تالاغا چىقسام ، ئىشىك تۈۋىدە بىرمۇنچە ئادەم تۇرۇپتۇ . «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم» دەپ قولۇمنى شۇنداق سۇنۇشۇمغىلا بىرسى كاپپىدە تۇتتى ، يەنە بىرنەچچىسى ئەتراپىمغا چىۋىندەك يوپۇشتى - دە ، ئاغزىمغا بىرنەرسىنى كەپلەپ قويۇپ ، قولۇمنى قايرىپ باغلاپ ، بېشىمغا تاغارنى كىيدۈرۈپ ، ئاتقا ئارتىپ ئېلىپ ماڭدى . بۇ نېمە ئادەملەر ، نېمىشقا شۇنداق قىلىدۇ؟ زادىلا ئويلاپ يېتەلمىدىم . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىق بولۇپ ، 2 — 3 چاقىرىم يول يۈرگەندىن كېيىن تارقاپ - تارقاپ ، پەقەت 2 — 3 ئادەملا قالغىنىنى

ئاتلارنىڭ ماڭغاندىكى ئاياغ تىۋىشىدىن بىلدىم . ھېس قىلىشىمچە ، ناھايىتى ئۇزاق ماڭدۇق . ئەتراپ شۇنداق جىمجىت ئىدى . قايسى ياقتىندۇر تۈلكىنىڭ قاۋاشلىرى ئاڭلاندى . تۈن شۇنداق ئۇزاق داۋاملاشتىكى ، مەڭگۈ تاڭ ئاتمايدىغاندەك بىلىندى . بىر كەمدە ئىت-نىڭ قاۋىغان ئاۋازى ، ئادەملەرنىڭ كۇسۇرلاشلىرى قۇلىقىمغا كىردى . مەن ئارتىلغان ئات توختاپ ، ئىككىسى مېنى ئاتنىڭ ئۈستىدىن ئالغىنىچە بىر ئۆيگە ئەكىرىپ ئىشىكنى قۇلۇپلىدى . ئاردىن تېخى نەچچە مىنۇت ئۆتە - ئۆتمەيلا يەنە كۆتۈرۈپ ئاچىقىپ ھارۋىغا تاشلاپ ئېلىپ ماڭدى .

بېشىمغا تاغار كىيدۈرۈكلۈك بولۇپ ، ئۈستۈمگە كىگىز يې-پىلغانىدى . چۆل يەرگە كەلگەندە ھارۋىدىن چۈشۈرۈپ سىيدۈردى ۋە ئاز- تولا يېمەكلىك بەردى . ھارۋا تۆت نەپەر ئاتلىق قوروقچى-نىڭ مۇھاپىزىتىدە يولنى داۋام قىلاتتى . مۇشۇنداق مېڭىپ ، ئا-خىر مۇشۇ يەرگە ئەكېلىشتى .قارا دەرۋازىنىڭ ئىچىگە كىرگەندە بېشىمدىكى تاغارنى ئېلىپ ، باغلاقتىن بوشاتتى ، ئاندىن بۇ كامېرغا سولاپ قويدى .بىر ھەپتىگىچە گەپ - سۆزسىز ياتتىم . بىرەرسى «نېمە ئادەمسەن ؟ » دەپمۇ قويمىدى .بۈگۈن قويۇۋېتەر ،ئەتە قويۇ-ۋېتەر دېگەن ئۈمىد بىلەن كۈنلەرنى ئۆتكۈزدۈم .بىر كۈنى قۇلۇپ شاراقلاپ ئېچىلىپ ،ئىككى ئادەم ئىشىكنى تېپىپ ئاچتى - دە : «بۇياققا چىق ! » دەپ توۋلىدى . «ئەمدى قويۇۋەتسە كېرەك» دەپ-تىمەن ، نەدىكىنى ، قولۇمغا كويزىنى سېلىپ چەمبىرىنى بىرلا سىيرىپ تۈۋىگە ئاپىرىپ ، جۇپلەنگەن تۆشۈككە قۇلۇپ سېلىپ قويدى ، ئاندىن كېيىن زىنداندىن يالغىنىچە سوراقخانىغا ئېلىپ بېرىشتى . شۇنىڭدىن باشلاپ بىر ھەپتىگىچە ھەر كۈنى بىر قېتىم تەرگەۋ قىلىپ : «شېرىكلىرىڭ كىم ؟ قاچان قوزغالماقچى ؟ باشلى-قىڭچۇ ؟ » دېگەندەك سوئاللارنى سوراۋەردى . راستىنى ھېچ ئىشنى بىلمەيدىغانلىقىمنى ئېيتسام ، ئۇردى ، ئاستى ، ھەر خىل جازا قوراللىرى بىلەن قىينىدى . بىلمىگەندىكىن نېمىنى دەيمەن ؟ئىل-گىرى ھېچ ئىش بىلەن كارىم يوق ،ئوينىپ ئۆتۈۋېرىپتىمەن ،ئۇلار-

نىڭ ئورۇنسىز قىيىن - قىستاقلىرى يۈرىكىمدىن ئۆچ قىلىۋەتتى . سوراقچىنىڭ : «شېرىكلىرىڭ كىم ؟ !قاچان قوزغالماقچى ! ؟ »... دېگەندەك سوئاللىرى قەلبىمنى ئويغىتىپ ، شۇنچە يىگىتلەر تۇرۇپ ئەرك يولىدا قوزغالماي ، يەنىلا غەپلەتتە ياتساق تامامەن تۈگىشى-دىغانلىقىمىزدىن بېشارەت بەردى . «ئىسىت !— دېدىم ئىچىم-دە ،— ۋاقىت ئۆتتى ، ئەمدى ئەپسۇسلانغان بىكار . لېكىن ، يەنە ئىزدەنسەك پۇرسەت بار . ھەسەن تۇرككە ئوخشاش نۇرغۇن ئاغىنى-لىرىم بار . دەردمەنلەر ، ئۆز ئەركىنلىكى ئۈچۈن يولباشچى ئىز-دەپ قايمۇقۇپ يۈرگەن پۇقرالار ، خاسان ، تۇرغانبېككە ئوخشاش قىرغىز چەۋەندازلارنىڭ ھەممىسى بۇرادەرلىرىم ، قان - قېرىنداش-لىرىم ئەمەسمۇ ! شۇلارنى تاپىمەن ، دەردىمنى تۆكىمەن ، ياردەمگە چاقىرىمەن ، ئادالەتسىز جاھاننى يەكسان قىلىپ ، باراۋەرلىك چې-چەك ئاچقان ، ئەل خاتىرجەم ، خۇشال - خۇرام ، چىرايلاردا شادلىق تەبەسسۇملىرى جىلۋىلەنگەن يېڭى بىر دۇنيا قۇرىمەن ، بىگۇناھلار-نىڭ يۈزىگە قارا سۈۋاپ ، ئەركىنى دەپسەندە ئەيلىگەن زالىملارنى مەھكۇملۇق ئورنىغا چۈشۈرۈپ ، مۇشۇ زىنداندا ياتقۇزىمەن !» دې-گەن يەرگە كەلدىم . ئۆزۈمنى ئۆزۈم : «چىدامىلىق بول ، يىگىت ! بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ » دەپ رىغبەتلەندۈردۈم . مېنىڭچە ، سەنمۇ بىلىملىك يىگىتكەنسەن ، بۇ كەمگە تونۇپ يەتكەنسەن . ئەگەر بىز زىنداندىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇپ چىقساق ، ئۇدۇللا قېشىمغا بار . مېنىڭ دوستلىرىمنى كۆرسەڭ ھەيران قالىسەن . بىز ئاكا-ئۇكىلاردىن بولۇپ قالايلى . ۋىجدانلىق كىشىلەر : «ھەپىسىدىكى دوستلۇق — سىنالغان دوستلۇق » دەپ توغرا ئېيتىدۇ . مەنمۇ شۇنداق ئويلايمەن . سەن تېخى بىلىپ قالىسەن . مەن تارتقان ئازاب-لىرىم نەتىجىسىدە ئويغانغاندەك قىلىمەن . ھەرگىز ھەسرەتلىنى-شىم يوق . بۇ يەرگە كەلمىگەن بولسام ، جاھاندىكى مۇشۇنداق ئادالەتسىزلىكلەرنى بىلمەي يۈرۈۋېرەركەنمەن...

توختى ھەممە ئاغرىقلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا خۇددى ئانىسى ئېيتقان چۆچەكنى ئاڭلاۋاتقان سەبىي بالىدەك ئولتۇرۇپ ، كىچىك

ئاخۇنىنىڭ ئۇتلۇق ھېكايىلىرىنى تىڭشاۋاتاتتى . كۆز ئالدىدا : «ئال-
غا !» دەپ ھۇجۇمغا ئۆتكەن چەۋەندازلار ، ھەسەن تۇرك ، كىچىك
ئاخۇن ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرى ، مىڭلىغان ، ئون مىڭلىغان قېرى-
ياش ، ئەر - ئايال ، ئوغۇل - قىزلار نامايان بولاتتى ، ئۇلار قوللى-
رىغا پالتا- كەتمەن ، كالتەك - چوماقلارنى ئېلىپ ، بېشىغا چۇچە-
لىق قالپاق ، ئۇچىسىغا مانجۇچە فورما كىيىپ ، ئۆردەكتەك ئىر-
غاڭلاپ يۈرگەن بەگ - ئەمىرلەر ئۈستىگە شىددەت بىلەن باستۇرۇپ
كەلمەكتە ئىدى . توختى تۇرۇپلا يەنە رەيھان ئىسىملىك ھېلىقى
رەھىمدىل قىزنى ئېسىگە ئالدى . «ئەگەر ئاشۇنداق كۈنلەر كېلىپ
قالسا ، ئۇ قايسى تەرەپتە تۇرار» دېگەن خىيال لىپلا قىلىپ كاللى-
سىدىن ئۆتكەندە : «ئۇنى يەنە بىر كۆرسەم ئىدى ،— دېگەننى
كۆڭلىدىن كەچۈردى ئۇ ، يەنە ئارقىدىنلا ،— ياق ، مەندەك بىر تۇيۇ-
لۇقى يوق نامراتقا ئۇنىڭدەك ساھىبجامال قانداقمۇ نېسىپ بول-
سۇن . ئەمما ، دىلىمنىڭ يۇمشاقلىقى سۇنۇق كۆڭلۈمگە ئۈمىد بەخش
ئەتتى ، ماڭا شۇ كەمگىچە ھېچكىم ئۇنىڭچىلىك مېھرىبانلىق قىلىپ
باقمىغان . شۇنچە گۈزەللىكىگە قارىماي ، نېمىدېگەن رەھىمدىل ،
نېمىدېگەن سەمىمىي… ئۇ يەنە كەلمەكچى… » دېگەندەك مۇرەككەپ
ئوي - خىياللار ئىلكىدە نىمجان قۇشتەك تىپىرلىدى . ئۈمىد چىرى-
غى بىر ئۆچۈپ - بىر يېنىپ ، ئېزىلگەن دىلىنى ئەندىشىگە سېلىۋا-
تاتتى .

توختى كىچىك ئاخۇنىنىڭ ئۈمىدۋارلىققا تولغان سۆزلىرىنى
ئاڭلىغانسېرى ئاجايىپ بىر باتۇرغا ئۇچراشقاندەك بولۇپ ،ھەمراھى-
نىڭ دەسلەپكى يىرگىنچلىك ئوبرازى بىردىنلا يارقىنلاشتى ، تو-
رۇۋاتقان ئورنى سېسىق كامېر ئەمەس ، بەلكى دەرسخانا ، مەكتەپ ،
گوياكى ھەربىي گازارما ياكى قوماندانلىق شتابىدەك بىلىنىپ كەت-
تى ، ئۆزىنى بولسا بۇيرۇق ئاڭلاۋاتقان جەڭچىدەك سەزدى .

— گەپ قىلمايسەنغۇ ، يىگىت ! شۇنداق قىلساق بول-
مامدىكەن !؟— كىچىك ئاخۇن جىمىلىقنى بۇزۇپ سورىدى .

— بەكمۇ خۇش قىلىۋەتتىڭىز ، ئاكا !بىراق…

توختى گەپنىڭ ئاخىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇۋېتىپ ، كىچىك ئا-
خۇنغا قارىدى .
— نېمىگە ؟
— گەپنىغۇ قىلماق ئاسان ، ئىشنى قىلماق تەستە ، ئەگەر
دېگىنىڭىزدەك كۇنلەر كېلىدىغان بولسا ، ئىككىنچى ھەسەن تۇرك-
نى كۆرەتتىڭىز . بۇ يەردىن ھاياتلا چىقالىسام ، ئۇنى بىر كۆرگۈم
بار . شۇ تاپتا كۆرمەي تۇرۇپمۇ ھۆرمەت بىلدۈرگۈم كېلىۋاتىدۇ .
ياخشى كۇننىڭ يامىنى كەلگەندە ئۆلۈمدىن قورقىدىغانلاردىن ئە-
مەسمەن . ئۇنىڭ ئۇستىگە تارتىشىدىغان ھېچكىمىم يوق . لېكىن ،
مۇدھىش تۇتقۇنلۇقتىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇشنىڭ ئۆزى خۇدانىڭ
تەقدىرىگە باغلىق بولۇپ قالدى . شۇنداقتىمۇ سۆزلىرىڭىزنى ئاڭلاپ
دىلىم يورۇپ كەتتى .
— ئۇمىدۋار بول ، جەزمەن چىقىپ كېتىسەن ، يولۇڭنى ما-
ڭىدىغان كۇچلۇك شاپائەتچىڭ تۇرغان يەردە نېمىدىن غەم قىلى-
سەن ؟ لېكىن ، مېنىڭ قۇتۇلمىقىم ئاسان ئەمەس .
— نەدىكىنى ، دوپپام چۇشسە خۇدانىڭ زېمىنىغا چۇشىدۇ ،
ئۆلسەم كۆز يېشى قىلغۇدەك ئادىمىم يوق «قارا يېتىم» تۇرسام ،
قانداق شاپائەتچىم بولسۇن !
— ئۆلگەندە ئەمەس ، ھازىرلا يىغلاۋاتقان ھېلىقى قىزنى ئۇن-
تۇپ قالدىڭما ! ؟
— نەدىكىنى ، چاقچاق قىلماڭ !— توختى ناله - پەريادىنىڭ
ئورنىغا بىر قېتىم كۇلدى ، كۆڭلى ۋاللىدە يورۇغاندەك بولدى ،
ئۇ كىچىك ئاخۇننىڭ ھېلىقى قىز توغرىسىدا تېزرەك يېڭى ئۇچۇر
بېرىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۇتكەندەك قىلاتتى .
— ئەخمەق !— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— سېنىڭ ئوقۇغانلى-
رىڭ نەگە كەتتى ؟ «مال ئىگىسىنى دورىمىسا ھارام» دەپ ، ئوتتۇرا
ياشتىن ئاشقاندىمۇ مۇھەببەتنى چۇشەنمەيدىغان ،قىزلار بېشارەت
بېرىپ يوپۇشۇۋالسىمۇ ،چىشىنى كولاپ تاماق قالدۇقىنى پۇركۇپ
تۇرۇپ «ئۆردەكلىرىڭىز قانچە »دەپ سورايدىغان خەق —

ئۇستازىڭنى دوراپسەن. ده ! چاقچاق قىلمىدىم . قىزنىڭ ئەتىگەنكى ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەرسەم ھېچكىممۇ ئىشەنمەس بەلكىم . سەن تېخى كىچىككەنسەن . مەن دىققەت قىلدىم ، ئۇ بىكار كىرمىدى . بۇ قىز بالا كىرىدىغان يەر ئەمەس . ئېھتىمال ئۇنىڭغىمۇ ئاسان چۈشمىگەندۇ . كۆزلىرىدىن بىرنەرسىنى سەزمىدىڭمۇ ؟ ئۇنىڭ كۆزىدىن بىر خىل مۇھەببەت ـ نەپرەت ئوتلىرى چوغدەك ئايان بولۇۋاتىدۇ . بىر ناتونۇش كىشى ئۈچۈن ھېچكىمگە پەرۋا قىلماي كۆز ياش قىلىش ئاسانمۇ ؟

— ئېھتىمال ئېچىنىشلىق ھالىمغا ئىچ ئاغرىتقاندۇ !

— مۇشۇنداق ھالغا چۈشۈپ قالغان يالغۇز مەنلا دەيدىغان ئوخشىمامسەن ؟ بىلىپ قوي ، بۇ ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ خانلىق زىنداـ نى ، سەن ـ بىزدەك ئادەملەردىن كۆنگە نەچچىسى كىرىپ تۇرىدىغان جاي ، ھەممىسىنى ئۇرۇش ـ قىيناقلار بىلەن قارشى ئالىدۇ . باشقىلارغا نېمە ئۈچۈن ھېچكىم ئىچ ئاغرىتمايدۇ ؟ بۇ يەردە بىرەر سىر يوقمىدۇ ؟ زىندان بېگىمۇ سەل يۇمشاپ قالغاندەك قىلىدۇ ، مېنىڭ سەندىن خەۋەر ئېلىشىمنى تاپىلاۋاتىدۇ . ئاشۇ قىز يەنە كەلسە ياخشى بولاتتى . كۆڭلۈمدە بىزنى قۇتۇلدۇرۇۋالىدىغاندەكلا ئۈمىد تۇغۇلۇۋاتىدۇ دېگىنە .

كىچىك ئاخۇننىڭ ئوينىشىپ ئەمەس ، بەلكى جىددىي ھالدا ئېيتقان سۆزلىرى توختىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . ئۇنىڭ دېگەنلىرى راستتەك قىلاتتى .

— ھە ، راست !— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— « بۇغدايىنىڭ باھانىسىدا قارىمۇق سۇ ئىچىپتۇ » دەپ ، سېنىڭ سەۋەبىڭ بىلەن مەنمۇ ئاچ قالمايدىغان بولدۇم ،— ئۇ ئاياقتىكى بىرپارچە گۆش بېسىلغان پولۇنى ئىما قىلدى ،— ئېسىل غىزا يېيىشىڭنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ . بۇ يەرگە كىرگەندىن بۇيانقى ئۈچ يىل ئىچىدە مانا بۇگۈن تۇنجى قېتىم پولۇ بىلەن گۆشكە ئېغىز تېگىشىم . سەنمۇ زورلاپ يېگىن !

سوراقخانىدىكى قىيناق زەربىدىن توختىنىڭ چىشلىرىمۇ بو-

شاپ كەتكەنىدى ، ئاشتىن ئازراق يەپ ، قالغىنىنى كىچىك ئاخۇنغا بەردى .

شۇنداق قىلىپ ، كىچىك ئاخۇننىڭ ئۈمىدۋارلىققا تولغان گەپ-لىرى توختىنى كېيىنكى كۈنلەر توغرىسىدا تەپەككۇر دېڭىزىدا ئۈزدۈرۈپ ، ھەر تەرەپكە غۇلاچ ئاتتۇردى . لېكىن ، تۇرۇپلا ئانچە ئىشەنگۈسى كەلمىسىمۇ ، قىزنىڭ مۇلايىم قاراشلىرى ، ۋەدىلىرى ئۈمىدلەندۈرۈۋاتاتتى . ئۇلار شۇنداق ئۈمىدلىك پاراڭلار بىلەن كۆ-ڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرۇپ ، تاڭ ئاتاي دېگەندە ئۇخلاپ قالدى . ئويغان-غاندا ، زىندان قاراۋۇللىرى ۋە نازارەتچىلەر كامېرلارنى بىر-بىرلەپ ئېچىپ ، مەھبۇسلارغا ئادەتتىكىدەك كىچىككىنە زاغرا بىلەن بىر چۆمۈچتىن قايناق سۇ تارقىتىپ بېرىۋاتاتتى . نۆۋەت توختىنىڭ كامېرىغا كەلگەندە ، گۇندىپاي بىر ياغلىققا ئورالغان بوغداي نېنى بىلەن قەغەز بولاقنى بېرىپ :

— بۇنى كىرگۈزدى ، «قانتېپەر»نى ئىچسە ، تاياق زەربىسىنى پەسەيتىدىكەن ، كۈنىگە ئۈچ ۋاخ ئىچىلىدىكەن . چاي تۈگىسە ئى-شىكنى ئۇرساڭ بولىدۇ ،— دەپ تاپىلاپ ، ئىشىكنى تاقاتتى . بۇ ئادەم سولاقخانىنىڭ خادىمى رۇستەم ئىدى . كۈتمىگەن بۇ سوۋغا كىچىك ئاخۇننىڭ پەرىزىنى تەستىقلىغاندەك ،توختىنى ھەيران قال-دۇردى .كىچىك ئاخۇن كۈلۈپ كىنايە قىلدى :

— قانداق ، يىگىت ! مەن دېمىدىممۇ ، ئەمدىغۇ ئىشەنگەنسەن ! مانا بۇ ، سەن - بىز ئۈچۈن ياخشىلىقنىڭ بېشارىتى ، ماڭىمۇ كۆز ھەققى بېرەمسەن ياكى ھەممىنى ئۆزۈڭ يەمسەن ! ؟ ئۇنچىقمايـ-سەن-غۇ ، يېگىلى كۆزۈڭ قىيمايـ ، ئۇنى كۆرگەن كۆزدە قاراپ ئولتۇرماقچىمۇيا ! ؟

— مازاق قىلمىسىڭىزچۇ ، كىچىك ئاكا !

ئىككىيلەن كۈلۈشكىنىچە چاي ئىچىشكە تۇتۇندى .

توختى تېزلا يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەلەرگە ، ھېلىقى ناتونۇش قىزنىڭ يېقىنچىلىقىغا ، قورقۇنچلۇق بۇ ئادەمنىڭ بىردىنلا مېھرد-بانلىشىپ كەتكىنىگە ھەيران قىلىۋاتاتتى .

بەشىنچى باب

سىرلىق شاپائەت

كۈنلەر ھەپتىنى ، ھەپتىلەر ئاينى قوغلىشىپ ئۆتمەكتە . شۇنداق ، كۈن دېگەن كۈلگەنگىمۇ ، يىغلىغانغىمۇ ئوخشاش ئىكەن ، پەقەت ئۇ قىسقا ياكى ئۇزاق بىلىنىدىكەن ، خالاس .

باھار كېلىپ جاھان ئىللىدى . دەل - دەرەخلەر بىخ سۈردى ، ئۆرۈكلەر غۇچچىدە چېچەكلەپ ، باغلار تويى بولغان قىزدەك ئاپئاق لىباس بىلەن جابدۇندى . جان - جانىۋارلار شاخلارغا قونۇپ ، گۈل قېتىدىن «چاچقۇ » ئىزدىشەتتى . چېچەك ھەرىلىرى ئۆز تىللىرىدا مەدھىيە كۈيى ياڭرىتىپ ، گويا گۈلخان ئايلىنىپ «جەھرە» سېلىدۋاتقان سوپى - ئىشانلاردەك چېچەكلەر ئەتراپىنى جانلاندۇراتتى . قۇرت- قوڭغۇز تېپىدىكى ھايات ئىگىلىرى ئۆچەكتىن چىقىپ ، ئالدىراش ماكان ئىزدەيتتى . پاختەكلەر ئۆگزىلەردە ، بالداقلاردا ، دەرەخلەردە «گۇ - گۇ »لىشىپ ، ئۆز تەقدىرىدىن «بىر كۈن توق ! بىر كۈن ئاچ ، ئامال يوق !» دەپ شىكايەت قىلىشاتتى . غېرىب - غۇرۋا ، كەمبەغەللەر ئۆز غېمىدە ئاھلار ئۇرۇپ ، ئەتە ئۈچۈن قايغۇرماقتا ئىدى .

يەكەن شەھىرى ئېغىر مۈڭغا چۆمگەن بولۇپ ، كۈندۈزى ئېگىز كۈنگۈرىلىك سېپىل ، ھەشەمەتلىك سارايلار ، ئەگرى - بۈگرى كوچىلار ، بالىخانىلىق ئۆيلەر ، ھەيۋەتلىك ئوردا ، ياسىداق قەسىرلەر... ئەتىيازدىكى بىسىقماس بورانلارنىڭ شىددىتىدىن كۆتۈرۈلگەن ئاچچىق چاڭ - توزانلارغا كۆمۈلۈپ ، قۇياش نۇرىنى غۇۋالاش-

تۇرسا ، كېچىلىرى تەرەپ - تەرەپتە ھۇۋقۇشلارنىڭ ھۇۋلىشى ئا-
خۇن - ئەشرەپ ، بەگ- ئەمىر ، يۇقىرى - تۆۋەن ھۆكۈمرانلارنى
ئەندىشىگە سېلىپ ، قانداقتۇر بىرەر شۇملۇقتىن خەۋەر بېرىۋاتقان-
دەك تۇيغۇغا كەلتۈرەتتى . نامازشامدا توخۇ چىللاپ ، ئىتلار قاۋ-
شىپ ، زۇلۇم - ستەمكارلارنىڭ ئۆلۈمىنى تىلەپ ، غەپلەتتىكى
پۇقرالارنى كۈرەشكە ، ئۆز ئازادلىقى ئۈچۈن جان پىدا ئەيلەشكە
چاقىرىۋاتقاندەك قىلاتتى .

يەكەننىڭ ھەپسخانىسى يەنىلا زىمىستان ئىلكىدە ئىدى ، ئۇ-
نىڭ مۇدھىش قاپلىغان دەھشەتلىك قوينىدا يىغلاپ - قاقشاپ زارلى-
نىۋاتقانلارنىڭ نالە - پەريادلىرى يۈرەكلەرنى ئېزەتتى . توخۇ كاتى-
كىدەك كامېر ۋە يەر ئاستى زىندانلىرىدىكى بەتبۇي زەي ھاۋانىڭ
دىماغنى ئېچىشتۇرغىنى ئاز كەلگەندەك ، گۇپۇلدەپ ئۇرۇپ تۇرغان
نىجاسەت پۇراقلىرى كۆڭۈلنى ئېلىشتۇراتتى . ئۇ يەردە يىل -
يىللاپ ، ھەتتا 10 يىللاپ ياتقانلىقتىن چاچلىرى ئۆسۈپ ، چىرايلى-
رى زەپىراندەك سارغايغان ، ئاچلىق ۋە زەي تەسىرىدە ئورۇقلاپ
ماغدۇرىدىن كەتكەن ، قىيىن - قىستاق دەستىدىن ئەتىيانى شەلۋەرى-
گىنىدىن تۇرغۇدەك ماجالى قالمىغان كىچىك ئاخۇن ، توختى ماز-
جۇدەك نى - نى ئوت يۈرەكلەر باھار گۈزەللىكىدىن قورت -
قوڭغۇزلارچىلىك بەھرە ئالالماستىن قاراڭغۇ زىنداندا نىمجان پېتى
يېتىۋاتاتتى .

توختى چىرايىنىڭ سارغىرىپ كەتكىنىنى ھېسابقا ئالمىغاندا ،
ئانچە ئورۇقلاپ كەتمىگەن بولسىمۇ ، لېكىن ماغدۇرى يوق ئىدى ،
يورۇقلۇققا قارىيالمايتتى . ئۇ بىر ھەپتە ئىلگىرى كىچىك ئاخۇن-
نىڭ زىنداندىن قۇتۇلۇپ چىقىپ كېتىش ئالدىدىكى : « ئۇكام توخ-
تى ، ئامان - ئېسەن چىقساڭ مېنى ئىزدەپ بار ، ئېسىڭدە تۇت ،
ئاتۇشنىڭ 〈ئاغۇ〉 دېگەن يېرىگە بار . كېچىككەسەڭ ، بىر كۈنى
ئۆزۈم ئىزدەپ كېلىمەن . بۇنىڭغا جەزمەن ئىشەنگىن ! » دېگەن
سۆزلىرىنى ئەسلەپ ئاستا ئورنىدىن تۇردى ، كىچىككىنە تۈڭلۈك-
تىن يۇقىرىغا قارىدى ، ئاندىن ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ ، كارىدورغا

سەپسالدى . بۇ يەرنىڭ جىمجىتلىقى گويا گۆرىستانلىقتا
ئوخشايتتى .

توختى بىردەم قاراپ تۇرغاندىن كېيىن كەينىگە بۇرۇلۇپ ، قولىغا قوشۇقنى ئېلىپ دەستىسى بىلەن كۈندىكى ئادىتى بويىچە زىندان تېمىغا : « 1856 - يىل 4 - ئاينىڭ 1 - كۈنى » دەپ يېزىپ قويدى . ئۇ ھەيران بولۇۋاتاتتى ، چۈنكى ئاشۇ بىر قېتىملىق سوراقتىن كېيىن ھېچكىم «نېمە ئادەم »لىكىنى سوراپ قويمىغانىدى . ھېلىقى قىز «يوقلاپ » چىقىپ كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسىدىن باشلاپ نىجاسەت مالتىقىنى باشقا گۇناھكارلار تۆكىدىغان بولدى . كۈنلەر مانا شۇ تەرىقىدە ئۆتۈۋەردى . ئارىدىن ھەپتە ئۆتۈپ ھېلىقى قىز يەنە «يوقلاپ » كىردى ، لېكىن بۇ نۆۋەت ئۇنىڭ چىرايى سۇنۇق ، تولىمۇ غەمكىن كۆرۈنەتتى . بىللە كىرگەن ئاتىسى ئۇزاق تۇرغۇزمايلا ئېلىپ چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ دەيدىغان سۆزلىرى باردەك قىلاتتى ، ئاتىسىنىڭ يول قويمىغىنىغا ئۆكۈنۈۋاتقىنى روھىي ھالىتىدىن بىلىنىپ تۇراتتى . شۇنداقتىمۇ گاھىدا ھەر كۈنى دېگۈدەك ، گاھىدا ئىككى كۈندە بىر قېتىم بۇغداي نېنى ۋە ياخشى تائاملار ئۈزۈلۈپ قالمىدى . بۇ يىمەكلىكلەر مەھبۇسلارغا تاماق بېرىلىپ بولۇپ ئەتراپ جىمىغاندا قەرەلسىز ئەكىرىپ بېرىلەتتى . «ۋەزىپە» نى 30 ياش ئەتراپىدىكى ،پۇقراچە كىيىم كىيىۋالغان بىرلا كىشى بېجىرەتتى .بىر كۈنى ھاپىزبەگ كامىرىنىڭ ئىشىكىدە تۇرۇپ : «رۇستەم ! »دەپ چاقىرغاندا ،ئۇ ئادەمنىڭ كىرگەنلىكىنى كۆرگەن توختى ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلىۋالغانىدى .

توختى شۇلارنى ئويلاپ ، گادىرماچ خىياللار ئىلكىدە تۇرغاندا ، زىندان كارىدورىدا ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ ، ئاستا - ئاستا يېقىنلاپ كەلدى . بىر چاغدا قۇلۇپ ئېچىلىپ ، رۇستەم بىرقاچىدا پىشۇرۇلغان گۆش بىلەن شورپىنى كۆتۈرۈپ كىردى .

توختى ئۇنىڭ قولىدىكى قاچىنى ئېلىۋېتىپ چاقىرىپ سالدى :

— رۇستەم ئاكا !

رۇستەم ھەيرانلىق ئىلكىدە تۇرۇپلا قالدى ۋە سورىدى :

— مېنىڭ ئىسمىمنىڭ رۇستەملىكىنى قانداق بىلىسەن؟

— بىلىۋالدىم...

— قانداقچە!؟

— ئۆز تۇيغۇمغا تايىنىپ بىلىۋالدىم. بۇنى كىم كىرگۈزدى؟

— تېخى بىلمەمسەن، كالۋا!؟

— نەدىن بىلەي!

— رەيھانگۈل كىرگۈزدى. بۇ توغرۇلۇق ھېچكىمگە تىنغۇچى بولما، بولمىسا باش كېتىدۇ.

— ئۆزىچۇ؟

— ئۇ كېلەلمەيدۇ، ئىلگىرى خېلى ئەركىن ئىدى، مانا سېنى دەپ قانىتى بوغقۇچلاندى، كۆپ خاپىلىق تارتتى. سەن بولساڭ غېمىڭدە يوق يۈرىسەن، مەقسەت - مۇرادىڭنى خۇدادىن تىلە!

رۇستەم ئىشىكنى تاقاپ چىقىپ كەتتى. توختى ھەرقانچە قىلسىمۇ يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارنىڭ تېگىگە يېتەلمەيتتى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىگە: ناتونۇش بىر قىز نېمە ئۈچۈن مېنى دەپ خاپىلىق تارتىدۇ؟ بۇنىڭ سەۋەبى زادى نېمىدۇ؟ دېگەن سوئاللارنى قويۇپ، جاۋاب ئىزدىمەكتە ئىدى، ئۇ كىچىك ئاخۇنىڭ سۆزلىرىنى ئەسلەدىيۇ، ئەمما ئۇنداق بولۇشىنى ئەقلىگە سىغدۇرالمىدى: «مۇمكىن ئەمەس! زىندان بېگىنىڭ ئەتىۋارلىق قىزى ئۆتۈپ - تېشىپ مەندەك بىر مەھبۇسنى ياخشى كۆرەمدۇ!؟ كاللام ئېلىشىپلا كەتتىغۇ! ئىشەنمەي دېسەم، ئەمىسە نېمىشقا مېنىڭ قايغۇمدا قالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ھالىمدىن خەۋەر ئالىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن مېنى سوراق قىلىشمايدۇ؟ رۇستەم زادى كىم؟»

جاۋابى قىيىن سوئاللار توختىنى گاڭگىرىتىپ كاللىسىنى قاپاق قىلىۋەتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ سوئاللارنىڭ جاۋابى تولىمۇ مۇرەككەپ ئىدى. توختىنى سوراق قىلغاندا، رەۋزەشەب ئامبال ھېكىمبەگ پاسسىپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. توختى «پاش قىلغۇچى بىلەن يۈزلىشىمەن» دەپ قاتتىق تۇرۇۋالغاندا، پاش قىلغۇچىنى دەپ بېرەلمىدى. «پاش قىلغۇچى» پۇلنى ئېلىپلا تىكىۋەتكەچ-

كە ، ھېچ يەردىن تاپالمىدى . توختىنى قايتا سوراق قىلىپ ھەرقاند-
چە قىيىنىغان بىلەنمۇ ئىقرار قىلدۇرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى .
يەنە بىر جەھەتتىن ھاپىزبەگدىن ئىبارەت بۇ سىرلىق ئادەم ئىشەنچ-
سىز بولغاچقا ، ئەھۋالنى ئەفرىدۇنغا مەلۇم قىلىپ قويۇشتىن
قورقتى . نەتىجىدە ، مەنسەپكە ئۆرلەش شېرىن چۈشى كۆپۈككە
ئايلىنىپ ، بۇ شەھەردىن يوقىلىش ئارقىلىق ۋاڭنىڭ ئالدىدا رەسۋا
بولۇش ۋە بەگلەر ئارىسىدا مازاققا قېلىشتىن قۇتۇلۇش قارارىغا
كەلدى - دە ، ناۋاتسىمان تاشتۇزنى قايناق سۇدا ئېرىتىپ شاكىراب
تەييارلاپ ، تاماق ئورنىدا نان چىلاپ ئىچتى . ئاردىن ئۈچ كۈن
ئۆتكەندە ئىككى پاچىقى ۋە يۈزلىرى ھۆپپىدە ئىششىپ ، تونۇغۇسىز
بولۇپ كەتتى . بايقۇش بۇنىڭدەك ئىششىقتا بەدەننىڭ ئاغرىمايدىغاند-
لىقىنى بىلەتتى . شۇڭا ، ۋاڭغا كىشى ئەۋەتىپ مەلۇم قىلدۇرۇپ ،
ئەمىر ، بەگلەر يوقلاپ كەلگەندە كۆزىنى ئاچماي يېتىۋالدى . ئۇلار
ھېكىمبەگنىڭ ساقىيىشىدىن ئۈمىد يوقلۇقىنى جەزملەشتۈرۈشتى .
ئوردىنىڭ تېۋىپلىرى چاقىرتىلىۋىدى ، ئۇلارمۇ كېسەللىكنىڭ سە-
ۋەبىنى بىلەلمىدى .

ئۆز چارىسىدىن مەمنۇن بولغان ھېكىمبەگ مىرزىنى چاقىر-
تىپ ، ئەفرىدۇنغا مەلۇمات سۇندى . مەلۇماتنامىگە : «مەن ساقىيال-
مايدىغاندەك تۇرىمەن . ئۆز يۇرتۇمغا قايتىپ ، ئاتا - ئانامنىڭ
ئايىغىدا ياتسام...» دېگەندەك مەزمۇنلار يېزىلغانىدى .

شۇنداق قىلىپ ، ھېكىمبەگ يۇرتى ئۈچتۇرپانغا تىكىۋەتتى .
رەۋزەشەب بەگلىك مەنسىپىگە باشقا بىرسى ئولتۇردى . يېڭىدىن
مەنسەپ تاجى كىيگۈچى بۇرۇنقى ئىشلارنى نەزىرىدىن چەتتە قالدۇر-
مىدى ، ئەمما توختى توغرىسىدا بىرەر يازما مەلۇمات بولمىغاچقا ،
نېمە ئۈچۈن يېتىۋاتقانلىقى سۈرۈشتۈرۈلمەي بەش ئاي ئۆتۈپ كەت-
تى . توختىنى پەقەت رەيھانلا تاشلىماي يوقلاپ كېلىۋاتاتتى . رەيھان
توختى بىلەن تۇنجى كۆرۈشكەن كۈندىن باشلاپ ئەستىن چىقىرال-
مىغانىدى . رەيھان ئۇنى يوقلاپ زىنداندىن قايتىپ چىققاندىن كې-
يىن دادىسىغا يەر ئۈستى ھەپسخانىسىغا يۆتكەپ قويۇشنى ئېيتتى .

ئەمما ، ھاپىزبەگ ئىپادە بىلدۈرمىدى . زىندان بېگى ئۆز قىزىنىڭ دېگىنىنى قىلىدىغان جاھىل مىجەزىنى ئوبدان بىلەتتى . شۇڭا ، تەرسا قىزىنىڭ ئۇنىڭغا ياردەم قىلىپ بىرەر چاتاق چىقىرىپ قويۇ-شىدىن ئەنسىرىدى ، زىنداندىن يەر ئۈستى ھەپسخانىغا يۆتكەپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپ تۇرۇۋېلىشى گۇماننى تېخىمۇ قوزغىدى . قىزىد-نىڭ ئىككىنچى كۈنى زىندانغا يەنە كىرىشنى تەلەپ قىلىشى بۇنى تەستىقلايتتى . ئۇنىڭ بۇ تەلىپىنى ئورۇنداشقا زادىلا بولمايتتى . شۇڭا ، ھاپىزبەگ ئىنكاس قايتۇرمىغانىدى . ئەمما ، ئارزۇلۇق قى-زىنىڭ جاھىللىقى ئالدىدا تەڭ كېلەلمىگەن ئاتا ، بىر ھەپتىدىن كېيىن يەنە بىر قېتىم ئېلىپ كىردى .

— قارا ، ئۇ سەللىمازا ساقايدى ،— دېدى زىندان بېگى ،— ئەمدىغۇ ئىشەنگەنسەن !

ھاپىزبەگ رەيھاننى كۆپ تۇرغۇزماي ئېلىپ چىقىپ كەتتى . بۇ نۆۋەت رەيھان ئاتىسىغا ،ناتونۇش مۇساپىرنىڭ تىرىك ياكى ئۆلۈ-كىنى كۆزۈم بىلەن بىر كۆرەي ،دەپ يالۋۇرۇپ ئاران تەستە كىر-گەنىدى .زىندانغا يەنە كىرىشكە ئەمدى ھېچقانداق باھانە - سەۋەب قالمىغاچقا ، پۈتۈن كۈچى بىلەن چارە - ئامال ئىزدەپ ئانىسى زۇمرەتخېنىمغا يېلىنماقچى بولدى . بىراق ، بۇمۇ كار قىلمايدىغان-دەك قىلاتتى . ئۇ ئاخىر ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ بىر ئەقىل تاپتى . بۇنىڭدىن قىلچە چاتاق چىقمايتتى . ئۇنىڭ بۇ قېتىمقى چارىسى گۇندىخانا خىزمەتكارى رۇستەمدىن پايدىلىنىش ئىدى .

رۇستەم ئەمەلىيەتتە ھاپىزبەگنىڭ شىرەم بىر تۇغقىنىنىڭ ئوغلى بولۇپ ، يېشى خېلى بىر يەرگە يەتسىمۇ تېخىچە ئۆيلىنەلمى-گەنىدى ، ھاپىزبەگ ئۆيلەپ قويۇپ دېسىمۇ ئۇنىمايتتى . شۇڭا ، رۇستەمنى زىندان ئاشخانىسىغا مەسئۇل قىلىپ ، قوشۇمچە دەرۋا-زىۋەنلىكنى تاپشۇردى . كامېرلارنىڭ ئاچقۇچلىرى ئىككىدىن بو-لۇپ ، بىرسى ھاپىزبەگدە ، بىرسى رۇستەمدە ئىدى . مەھبۇسلارغا تاماق بېرىش ، نىجاسەت تۆكتۈرۈشنى رۇستەم بېجىرگەچكە ، ھا-پىزبەگ ئارىلاشمايتتى . رەيھان ئىنچىكە باش قاتۇرۇپ ، رۇستەم-

نىڭ يوقسۇزلۇقىدىن پايدىلىنىش قارارىغا كەلدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسى تېخى ھايات بولۇپ ، نامرات ئىدى ، ئۆيلەنمەسلىكى-نىڭ سەۋەبمۇ شۇ ئىدى ، «ئۆزىمىزنىڭ جېنىنى باقالمىغاندا ، خوتۇننى قانداق باقىمەن» دەپ ئويلايتتى . ئۇنىڭ ئۆيىگە قايتماي گۈندىخانىدا قونۇپ ئىشلەشتىكى مەقسىتىمۇ كۆپرەك پۇلغا ئېرى-شىش ئىدى . بىكار قالغان ۋاقىتلىرىدا ھاپىزبەگنىڭ ئۆيىگە چى-قىپ ئوتۇن يېرىش ، سۇ ئەكىرىش قاتارلىق پارچە - پۇرات ئىشلار-نى قىلاتتى .

بىر كۈنى ئەتىگەندە ھاپىزبەگ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ ، ئۇزاق ئۆتمەيلا «بېگىم ئوتۇن كەسلۇۋەت دەپ ئەۋەتتى» دەپ رۇستەم كىرىپ كەلدى . رەيھان كۆڭلىدە «ئۇنىغانىغا يونىغان» دەك ئىش بولدى دەپ ئويلىدى .

رۇستەم ھويلىدا ئوتۇن كەسلەۋاتاتتى ، رەيھان ئۇنىڭ يېنىغا بېرىپ ئاستا چاقىردى :

— رۇستەمكا !

رۇستەم پالتىسىنى كۆتۈرگەن بويى ئوتۇنغا چاپماي رەيھانغا قارىدى .

— تېز بۇنى ئېلىپ ، ئانىڭىزغا ئاپىرىپ بېرىڭ ، تېز بولۇڭ !

رەيھان جىددىي تەلەپپۇزدا شۇنداق دەپ ، تۆت دانە كۈمۈش پۇلنى تەڭلىدى . بۇ رەيھانىنىڭ جۇيازا تۇگمىلىرى بولۇپ ، ھەر بىرسى بەش مىسقاللىقتىن جەمئىي ئىككى سەر كۈمۈش ئىدى . بۇ ئىشقا ھەيران قالغان رۇستەم ئەندىكىپ ، ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى ، ئەمما رەيھان پۇلنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپلا كىرىپ كەتتى .

رۇستەم پۇلنى ھاپىلا - شاپىلا ئىشتانىنىڭ لېپىزىگە تۈگۈۋې-لىپ ، ئوتۇننى يېرىۋەردى . «بۇ نېمە ئىش ، ئوڭۇممۇ - چۈشۈمە-مۇ ؟— ئويلايتتى رۇستەم ،— ئاللا رەھىم قىلغاندۇر بەلكىم ، ھېچكىمگە دىگۈچى بولماڭ دەيدۇ تېخى ، دەپ نېمە قىلاتتىم ، 〈گالدىن ئۆتكەن غەنىيمەت !〉 ، خۇدانىڭ بەرگۈسى كەلسە تۇڭ-

لۇكتىنمۇ ، مورىدىنمۇ تاشلاپ بېرىدۇ 〉 دەپ ئاڭلىغۇدىم ، مانا بۇ-
گۇن ماڭا ئاسماندىن تاشلاپ بەردى دېسە ... » ئۇ ئىشتان لىپىزىدى-
كى پۇلنى يەنە بىر قېتىم مۇجۇپ باقتى - دە ، خۇشال بولغىنىدىن
كۆڭلىدە رەيھاننىڭ ئىنساپىغا يېنىش- يېنىشلاپ رەھمەت ئېيتتى :
ئۆزىنى بىردىنلا كۈچ - قۇۋۋەتكە تولغاندەك ، بىردىنلا خوجايىنغا
ئايلىنىپ ، خۇشامەتچىلەر تەرەپ - تەرەپتىن سوۋغا - سالام بېرىۋات-
قاندەك... ھېس قىلىشقا باشلىدى . كۆتەككە پالتىنى ھەربىر كۆ-
چەپ ئۇرغاندا يېرىندىلار تەرەپ - تەرەپكە چاچرايتتى .
رۇستەم مۇشۇنداق قىزغىنلىق بىلەن ئوتۇننى بىردەمدىلا يې-
رىپ بولۇپ ، زۇمرەتخېنىمغا :
— ئىشلىرىمنى تۈگىتىپ كېلەي !— دەپ قويۇپ ئۇچقاندەك
دەرۋازىدىن چىققان بويى بېرىپ ، ھېلىقى كۈمۈش پۇلنى ئانىسى-
نىڭ قولىغا تەگكۈزدى ، ئاندىن ھايالشىماي يەنە ھاپىزبەگنىڭ
ھويلىسىغا ئۆندى . بۇ پېشىندىن ئۆتكەن چاغ بولۇپ ، ئۆزىچە
ئىشچانلىقى تۇتۇپ ھويلىدىكى ئوتۇنلارنى تېرىپ توشۇۋاتقان رەيھان
كۆڭلىدە رۇستەمنى قانداق قىلىپ مۇددىئاغا كۆندۈرۈش توغرىسىدا
ئويلاۋاتاتتى . رۇستەمنىڭ كىرىپ كېلىشى رەيھاننى تولىمۇ خۇشال
قىلىۋەتتى .
— ئەجەب ۋاقتىدا كەلدىڭىز ، ئاكا !— دېدى رەيھان ئىچىگە
پاتمايۋاتقان خۇشاللىقىنى ئىللىق تەبەسسۇم بىلەن ئىپادىلەپ .
— نېمە ئىش ئىدى ؟— سورىدى رۇستەم تەقەززالىق
ئىلكىدە .
— ئىنتايىن مۇھىم ئىش .
— دەۋېرىڭ ، قولۇمدىن كەلسىلا مانا مەن تەييار .
رەيھان ئىككىلەنگەن ھالدا ئەتراپقا قارىۋېتىپ ، ھېچكىم كۆ-
رۈنمىگەندىن كېيىن خاتىرجەم تەلەپپۇزدا ئېيتتى :
— مۇنداق ئىش ئىدى قاراڭ ، يەنە كېلىپ ناھايىتى مەخپىي ،
شۇنداق ، ناھايىتى مەخپىي !
رەيھان بىردىنلا بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك جىم

بولۇپ قالدى .

رەيھاننىڭ بېشى بار ، ئايغى يوق بۇ سۆزلىرى رۇستەمنى تەقەززا قىلماقتا ئىدى ، شۇڭا ئۇنى ئالدىراتتى :

— تاقەتسىزلەندۈرمەي دېمەمسىز قېنى ؟

— بوپتۇ ، ئېيتاي ئەمىسە ، ئاكا ! مۇنداق بىر قېيىن ئىش ئىدى ئۇ ، سىزنى ئۇنارمۇ ـ ئۇنىماسمۇ دەپ ئىشىنەلمەي ...

— قېنى دەڭ ، ئاڭلاپ باقاي .

— ماقۇل ، مۇنداق ئىش ، مەن ئۇلۇشكۇن كېچە بىر چۈش كۆردۈم ، شۇنداق قورقۇنچلۇقكى ، شۇ قورقۇنچۇمدا ئويغىنىپ كېتىپ ، كۆزۈمگە زادىلا ئۇيقۇ كەلمىدى . تاڭ ئېتىشى ھامان ئورنۇمدىن تۇرۇپ كەتتىم .بامداتتىن كېيىن كوچىغا چىقىپ پالچىغا پال سالدۇرسام : «كۆرگەن چۈشىڭىز ناھايىتى خەتەرلىككەن ،ئاتىڭىزغا رەقىبلىرى ئورا كولاۋېتىپتۇ .قارىلىق چۈشۈۋاتىدۇ . بۇ چۈشنى كىشىگە دېگۈچى بولماڭ .بۇنىڭغا تەدبىر قىلماق بەك قىيىن جۇمۇ !— دەپ بولۇپ ،— ئۆزىڭىز كىم بولىسىز ؟» دېدى . زىندان بېگى ھاپىزبەگنىڭ قىزى بولىمەن ، دېسەم ، ئاغزىنى ئۇشتۇپ ئېيتتى : «ئاتىڭىزنى مەھبۇسلارنىڭ قارغىشى تۇتقان ئوخشايدۇ ، ھاياتى خەۋپ ئىچىدە تۇرغاندەك قىلىۋاتىدۇ !» بۇ گەپنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتتىم . ئاتامدىن ئايرىلساق ، ماڭىمۇ ، سىزگىمۇ بۇ گۈنكىدەك كۈن نەدە دەيسىز ! پالچىدىن : «ئىلاجى بارمۇ ؟» دەپ سورىسام ، «بار ، ئەمما بەك قىيىن . ئىگە ـ چاقىسى يوق ، ياقا يۇرتلۇق بىگۇناھ مەھبۇستىن بىرنى ئېنىقلاپ چىقىپ ، دەرھال قويۇۋېتىڭلار ، ئەگەر بۇنىڭغا ئاجىزلىق قىلساڭلار ، ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ مېھىر ـ شەپقەت يەتكۈزسەڭلارمۇ ئوخشاش» دېدى . بۇنى ئاڭلاپ كۆڭلۈم سەل تىنغاندەك بولۇۋىدى ، پالچى يەنە : «يات كىشىگە دېمەڭ ، ئاتا ـ ئانىڭىز ئاڭلىسا ، قانداق تەدبىر قىلغان بىلەنمۇ بىكار ، ھەممىسى كارغا كەلمەيدۇ ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىڭىزدىن بىرەرسى ئۇقۇپ ياردەملەشسە بولىدۇ» دېدى . كۆڭلۈم يېرىم بولغان ھالدا قار ـ يامغۇر يىغلاپ قايتىپ كەلدىم ،

www.uyghurkitap.com

ئويلىسام ، سىزدىن بۆلەك ئىشەنچلىك ئادەم يوقكەن . ئاتامدىن ئايرىلساق بىزگىغۇ خۇدايىم بىر كۈننى بېرەر ، سىز نەگىمۇ بارار-سىز . شۇڭا ، سىزنى بۇ ئىشقا كۆڭۈل بۆلىدۇ دەپ ئىزدىگەنىدىم .
رەيھاننىڭ «چۈشى» رۇستەمنى راستتىنلا ئەندىشىگە سېلى-ۋەتتى . ئەگەر ھاپىزبەگدىن ئايرىلسا ، رۇستەمنىڭمۇ ئىشى تۈ-گەپ ،گۈندىخانىدىن قوغلىنىشى ئېنىق ئىدى .رۇستەم ھاپىزبەگ-نىڭ سايىسىدا كۈن ئېلىپ كېلىۋاتاتتى .ھەر كۈنى قارا دەرۋازى-نىڭ ئىككى تەرىپىدە قاماقتىكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ئاش - تائام ،كىيىم - كېچەكلەرنى ئېلىپ كەلگەن ۋە كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىدىغان سەپ- سەپ كىشىلەر تۇرۇپ كېتىشەتتى .بۇ ئىشلارنى ھاپىزبەگ رۇستەمگە تاپىلىغان بولۇپ ،ئاسانلىقچە بەگكە گەپ كەل-تۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن ئىجازەت بەرمەيتتى ،گاھىدا كىشىلەر رۇستەمنىڭ قولىغا خۇپىيانە ھالدا ئاز - تولا بىرنەرسە تۇتقۇزۇپ قوياتتى . بۇنىڭ تەمىنى تېتىغان رۇستەممۇ بارا - بارا ئىشنىڭ يولىنى تېپىپ : «ئىت يوق يەردە مۈشۈكمۇ قاۋايدۇ ، پەخەس بول-مىساڭ تېخى تالايدۇ» دېگەندەك ، گۈندىخانىدا بەگلەر يوق چاغدا ئانچە - مۇنچە قاقتى - سوقتى قىلىشنى ئۆگىنىۋالغانىدى . ھال-كۈنى ئەمدىرەك ئاز - تولا ياخشىلىنىشقا يۈزلىنىۋاتقاندا ، «يېتىم-نىڭ ئاغزى ئاشقا تەگكەندە ، بېشى تاشقا تېگىدۇ» دېگەندەك ، رەيھاندىن ئاڭلىغان بۇ يامان چۈش رۇستەمنى ئۈمىدسىزلەندۈردى . يەنە بىر تەرەپتىن : «كىشىلەر مەندىن نارازى بولدى ، ئاتايىن ئەكەلگەن نەرسە - كېرەكلىرىنى قايتۇرۇۋەتتىم ، تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشتۈرمىدىم ، ناۋادا ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا ، ئۇلار ئۆچ ئېلىپ مېنى نېمە قىلىۋېتەر» دېگەن خىياللارنى سۈرۈپ ، يۈرىكى جىغغىدە قىلدى ، «بېگىمنى قوغداش كېرەك . ئۇ بولمىسا كۈن كەچۈرۈشۈم مۇمكىن ئەمەس» دېگەن نىيەتكە كەلدى .
— مەن ئويلاپ بولدۇم !— دېدى رۇستەم ئىشەنچ بى-لەن ،— بۇنىڭغا ئەڭ مۇۋاپىق كېلىدىغان ئادەم بار .
— ئۇ كىم ؟

— توختى مانجۇ ، ھېلىقى چاغدا سىز ئاتىڭىز بىلەن كىرىپ كۆرگەن ، مانجۇچە ئوقۇغان مۇساپىر يىگىت . ئۇنى سوراق قىلغاندا ، يۇرتىدىكىلەرنىڭ «توختى مانجۇ» دەپ ئاتايدىغانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدىم . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئاشۇ غەلىتە ئىسىم قەلبىمگە ئورناپ قالدى . ئۇ قالتىس يىگىتكەن ، بەدەنلىرىنى زەھەرلىك قامچا تىلىۋەتسىمۇ قىلچە زارلانمىغىنىغا قاراپ ، جەسۇرلۇقىدىن تەسىرلىنىپ ، يىگىت دېگەن شۇنداق بولسا ، دېۋەتكەن ئىدىم . ئۇنىڭدىكى چىراي ، قەددى ـ قامەت ، ۋۇجۇدىدىن تېمىپ تۇرغان غەيرەت ـ شىجائەت ، كۆزلىرىدىن چاقنىغان ئەقىل ـ پاراسەت كىمدە بار دەيسىز ! ؟ «ئون ئىتتىن بىر بۆرە ياخشى» دەپتىكەن ، خەۋەر ئالساق مۇشۇنداق ئادەمدىن ئالايلى ، كىم بىلىدۇ ، بەخت قۇشى بېشىغا قونۇپ ، كۆنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭغا موھتاج بولۇپ قالامدۇق تېخى ! سىز ئانچە غەم يەپ كەتمىسىڭىزمۇ بولىدۇ . بۇنى ئۆزۈم قاملاشتۇرىمەن ، ھە··· راست ، سوراپ باقاي ، زىندانغا ئىككى نۆۋەتلا كىرىپ ئۇنىڭدىن كېيىن يوقاپ كەتسىڭىز ، سىزنى ئەمدى ئۇنداق خەير ـ ساخاۋەتنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدۇ دەپتىكەنمەن . ئەسلىدە بېگىمدىن ئەنسىرەپ يۈرۈپتىكەنسىز ـ دە !

— بۇ گەپنى قىلىشمايلى ، — رەيھان ھەسرەتلىك تىنىدى ، — بەگ ئاتام : مېنىڭ يۈزۈمنى تۆكۈپ زىندانغا بارىدىكەن ، دەپ كۆپ رەنجىدى . ئۇ ئادەم بىلەن كۆرۈشكىنىم خېلى خاپىلىقلارنى تېرىدى . ئانام ئارىغا چۈشۈپتىكەن ، «قىزىڭنى باشقۇرمىساڭ ، ئىچىم ئاغرىدى دەپ بىرەر مەھبۇسنى قاچۇرۇۋەتسە قانداق قىلىمىز» دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن ئاناممۇ ئاتامنىڭ قارىشىغا قوشۇلۇپ ، مېنى ئەيىبلىدى .

— ئەمدى بۇ ۋەزىپىنى ماڭا تاپشۇرۇڭ ، سىز ئورۇنلاشتۇرغۇچى ، مەن ئىجرا قىلغۇچى بولاي .

— ناھايىتى ئاددىي ، سىز پەقەت ئىنسانپەرۋەرلىك قىلىسىز ، ئاچ قويمايسىز ، ئاپتاپقا سالمىسىز ، ھاياتىغا كاپالەتلىك قىلىسىز ، ھەممە سىرنى مەخپىي تۇتۇپ ، تەييارلىغان سەدىقەمنى يەتكۈزۈپ

بىرىسىز . قىسقىسى ، سالامەت زىنداندىن چىقىپ ، ئەركىنلىك ئاسمىنىدا پەرۋاز قىلىشىغا كېپىللىك قىلىسىز . بۇنىڭ مۇكاپاتىنى بۇ ئالەمدە مېنىڭدىن ، ئۇ ئالەمدە ئاللادىن ئالىسىز !

رەيھان ھاياجانلانغىنىدىن كۆزلىرىگە ياش ئالدى . ساۋابلىق يولىدا تۆكۈلگەن بۇ ياش رۇستەمنىڭ يۈرەك - باغرىنى تىترىتىپ ، دىلىنى شامدەك ئېرىتىۋەتتى .

شۇنداق قىلىپ ، رۇستەم ئەمدى كۆپ ئىشلارنى ئويلايدىغان ، خىيالچان يىگىتكە ئايلاندى . رەيھان بىلەن ھەر كۈنى كۆرۈشۈپ ، توختىدىن قانداق خەۋەر ئېلىش ئۈستىدە مەسلىھەت ئېلىپ تۇردى .

توختى يېقىنقى كۈنلەردىن بۇيان يۈز بېرىۋاتقان بۇ ئىشلارغا ھەيران قېلىۋاتاتتى . رۇستەم گاھىدا كۆك ھەمزەكتىن قىلىنغان ياغلىقىقا ئورالغان نان ، قەنت - ناۋات دېگەندەك نەرسىلەرنى ئېلىپ كىرىپ :

— بۇنى ئال !يەكەندىكى بۇرادەرلىرىڭ كىرگۈزدى ! — دەيتتى .

بۇنىڭدەك سوۋغات پەقەت ھەپتىدە بىر قېتىملا بولاتتى . بۇ ئادەتتە رۇستەم پەم بىلەن ئەكىرىپ بېرىدىغان گۆشلۈك تائاملارغا زادىلا ئوخشىمايتتى ، ئورالغان داستىخان ، تائام قاچىلىرى باشقا بىر كىشىنىڭ ئىكەنلىكى ئېنىق ئىدى . ئەمما ، توختى بۇ يېڭى تېپىشماقنىڭ جاۋابىنى تاپالمايتتى . باشقا ئېغىر كۈن چۈشكەن كۈنلەردە ناتونۇش بىر شەھەردە ئېرىشىۋاتقان قانداقتۇر شاپائەت - غەمخورلۇقلار تولىمۇ چۈشىنىكسىز ، سىرلىق ئىدى .

ئالتىنچى باب

لەھەت ئىچىدىكى ھايات

ھەش - پەش دېگۈچە بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ، يىل ئۆرۈلدى، قىش كېتىپ باھار، ئاندىن ياز كەلدى. ئادەمزات، ئۇچار قانات، جان - جانىۋار، قۇرت - قوڭغۇزلارغىچە يېڭى ھاياتقا ئېرىشىپ، يازنىڭ لەززىتىدىن بەھرىلەنمەكتە ئىدى.

زىنداندا بولسا قىش - ياز ئوخشاش، زەي، سوغۇق ھۆكۈم سۈرۈپ، سېسىقچىلىق ئادەمنى سەسكەندۈرەتتى. جان تالىشىپ ئىڭراشلار، نالە - پەريادلار، تىللاش، قارغاش، ۋارقىراشلار ئادەمنى بىزار قىلاتتى.

توختى ئورنىدىن تۇرۇپ، داۋاملاشتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئادىتى بويىچە قوشۇقنىڭ دەستىسى بىلەن ئىشىك يېنىدىكى تامغا يەنە بىرنى سىزىپ قويدى. ئۇ ھەر ئاي توشقاندا سىزىقلارنى جەملەپ يۇقىرىغا يېزىپ قويۇپ، ئاستىغا يېڭىۋاشتىن ھەر كۈنى بىر سىزىق سىزىپ قوياتتى. ھېسابلاپ بىلدىكى، ئۇ 1855- يىل 12- ئاينىڭ بېشىدا قامالغان، مانا يىل ئۆرۈلۈپ، 7 - ئايغا 14 بوپتۇ، سەككىز ئاي زىنداندا ياتتى دېگەن گەپ.

توختى يۇرتى پەيزاۋاتنى ئويلىدى: كەڭ ئېتىزلار، تۇتاش كەتكەن دېھقان ئۆيلىرى، بۇك - باراقسان باغ - ئورمانلار، ھويلا- ئارامنى چۈمكىگەن تەكلەر، قىياقلىق ئۆستەڭ بويلىرى، قاتار ئۇجمىلەر، سۇغا چۈمۈلۈۋاتقان، ئېگىز قاشقا چىقىۋېلىپ چوڭقۇر گۇم - قايناملارغا ئارقىسىچە چامولّلاق ئېتىپ، بېلىقتەك ئۈزۈپ

ئويناۋاتقان بالىلار ، پەيزاۋاتنىڭ كىچىك-كىنە بازىرىدا بىر - بىرىگە سوقۇلۇپ مىغىلدىشىپ يۈرگەن «بازارچى» دېھقانلار ، دۇكىنىدا قېنىق دەملەنگەن چاينى ئىچىپ ئولتۇرۇشقان دۇكاندار-لار ، خوجايىن ۋە ئەركە باللار كۆز ئالدىدىن بىر - بىرلەپ تىزىلىپ ئۆتتى ، يۈرتىنى ، دېمەتلىكلىرىنى سېغىنىدى ، قاراڭغۇ زىندان ، تارتقان ئازابلىرى كۆڭلىنى غەش قىلىپ ، كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى . دەردلىك يۈرىكى ئېچىشىپ ، قانداقتۇر بىر ئەجەللىك سىرتماق گېلىدىن بوغۇۋاتقاندەك نەپەس ئېلىشى قىيىنلىشىپ ، ۋارقىرىغۇسى ، زۇلمەتنىڭ كۆلىنى كۆككە سورىغۇسى ، ئۆزى ، شۇنداقلا تەقدىرداش مەھبۇسلار ، زۇلۇم تارتىۋاتقان ناتىۋان خەلق-نىڭ ھۆرلۈك - ئەركىنلىكى ئۈچۈن زالىملاردىن ئۆچ ئالغۇسى كەلدى ، تۇرۇپلا كىچىك ئاخۇننى ئەسلەپ قالدى . كىچىك ئاخۇن راست ئېيتىدۇ ، ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن كۈچ- قۇۋۋەت كېرەك . ئادەمنىڭ كۈچى پەقەت پۈتۈن مۇسكۇل - سىڭىرلاردىن يىغىلىپ مۇشتىغا مەركەزلەشكەندەئاندىن ئىپادىلىنىدۇ ، ئىتتىپاقلىق ھەم-مىدىن مۇھىم ، شۇنىڭدەك ئۇنىڭغا تەشكىللىگۈچى يېتەكچى كې-رەك ، كىچىك ئاخۇن بۇنىڭغا مۇناسىپ ئەر ، مەن زىنداندىن چىق-قىپلا كىچىك ئاخۇنكامنى تاپىمەن ، قولىغا قول ، دوستىغا دوست ، دۈشمىنىگە دۈشمەن بولىمەن . زالىم ئەمەلدارلارنىڭ جاجىسىنى بېرىمەن . ئاتلارغا پىتىقلىتىپ ، ناله - زار قىلغاندا پۇخا-دىن چىققۇدەك قاقاقلاپ كۈلىمەن ، پۈتۈن ئالەمگە ئاڭلانغۇدەك كۈلىمەن . بۇنىڭ ئۈچۈن ، بۇ زىنداندىن بالدۇرراق قۇتۇلۇشۇم ، كىچىك ئاخۇنكامنى تېپىشىم كېرەك . شۇغىنىسى بۇ ئاسانغا توخ-تىمايدۇ . پايدىلىق يېرى ھېلىقى قىز ماڭا ۋەدە بەردى ، جەزمەن قۇتقۇزىمەن دېدى ، سۆزىنىڭ ناھايىتى جىددىي ، كەسكىنلىكىدىن قارىغاندا راستتەك قىلىدۇ ، ئۇ خېلىدىن بېرى قارىسىنى كۆرسەت-مىگىنى بىلەن ، ماڭا كىرگۈزگەن كىيىم- كېچەك ،رۇستەم يەتكۈ-زۈپ بېرىۋاتقان تائاملار ئۇنتۇپ قالمىغانلىقى ئەمەسمۇ !بۇنداق يۈ-رەكلىك ئىشلار ئۇنىڭدىن باشقا كىمنىڭ قولىدىن كەلسۇن ؟ ! ئۇ

مېنىڭ ھاياتىمنى قۇتقۇزدى . ئۇ مۇشۇنداق خەۋەر ئالمىغان بولسا ،
ئاللىقاچان ئۇستىخانلىرىمنى چاشقانلار غاجاپ ، قاقشاللىرىنى ئۇۋا
قىلغان بولاتتى . ئەمما ، ھېچ بىلمىدىم ، ئۇ ماڭا نېمە ئۇچۇن
شۇنداق غەمخورلۇق قىلىدۇ ، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن يا تونۇشلۇ-
قۇم بولمىسا ؟ بەلكىم مېنىڭ قىپقىزىل قانغا بويالغان ئېچىنىشلىق
ھالىم ئۇنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغىغاندۇ ، ئۇنداق بولمىسىچۇ ؟
ياق ، ياق ! تونۇشماي ، بىر ئېغىز سۆزلەشمەي ،يۈرەك سىرلىرىنى
بىلىشمەيدىغان ئادەمنىڭ باشقىچە نىيەتتە بۇنداق مېھرىبانلىق قىلى-
شى مۇمكىن ئەمەس .ئۇنىڭ ئوتلۇق كۆزلىرىگە ماسلاشمىغان سۇ-
نۇق چىرايى ،ياش ئاقتۇرۇپ تۇرۇپ بەرگەن قەتئىي ۋەدىلىرى...
نى قانداق چۈشىنىش كېرەك ؟ ياخشى كۆرۈش ، مۇھەببەت ئىكەنلى-
كىگە ئىشەنمەيمەن ! ئۇ چوڭ باي ھەم مەنسەپدارنىڭ قىزى ، ئۇنى
كېلىن قىلىش كويىدا نەچچىلىگەن باي ئاتا - ئانىلار باش قاتۇرۇۋا-
تىدىغاندۇ . قانچىلىغان بەگزادىلەر ئۆزلىرىنى ياساپ ، دىققەت -
نەزىرىگە ئېرىشىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىدىغاندۇ . يەنە نەچچىسى ئۇنى
قولغا كەلتۈرۈش ئارقىلىق بايلىق ، مەنسەپ ئىگىسىگە ئايلىنىشنى
ئويلاۋاتىدىغاندۇ !...
مېنىڭچە ، ئۇ قىز ئۇنداقلارنى ياقتۇرمايدىغاندەك قىلى-
دۇ . «كۆز — قەلبنىڭ دېرىزىسى» دېگەندەك ، دىلى يۇمشاق ،
رەھىمدىل ، ئاق كۆڭۈللۈكى كۆزلىرىدىن بىلىنىپ تۇرىدۇ ، بەل-
كىم ساۋابلىق تاپقىلى شۇنداق قىلىۋاتامدىكىن ؟ ئۇنداقتا ، ماڭىلا
غەمخورلۇق قىلسا ساۋاب بولۇپ ،باشقىلارغا خەير- سەدىقە بەرسە
ساۋاب بولمامدۇ !؟ ياق ، باھاردا ھەممە گۈللەر ئېچىلغان بىلەن ،
قىزىل بولسىلا قىزىلگۈل دېگىلى بولمايدۇ ، «بازاردا مىڭ كىشى ،
كۆڭۈلدە بىر كىشى» دەپ ، كۆڭۈلدىكىسى ئايرىم بولىدۇ . گۈل-
زارلىق گۈللەرگە تولۇپ تۇرسىمۇ ، ئۈزگۈچى پەقەت كۆڭلىگە
ياققان بىرنى ئۈزىدۇ ، قايسىسىنى تاللاشنى ئۇ ئۆزى بىلىدۇ .
تۇرمۇشمۇ شۇنداق ، بىركىمنىڭ ياخشى كۆرگىنى باشقىلارنىڭ نە-
زىرىدە ھەرقانچە تۆۋەن سانالسىمۇ ، مۇھەببەتلىك قەلبتە تەڭداش-

سىز ئورۇن تۇتىدۇ . گەپنىڭ قىسقىسى ، ئۇ قىز ماڭا ئىچ ئاغرىتـ
قان بولسۇن ياكى باشقا مۇددىئانى ئويلىسۇن ، ئىشقىلىپ ، مېنى
قۇتقۇزۇپ قالدى ، ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان باتۇرلۇقى
بىلەن ۋەدىسىگە ۋاپا قىلدى ، ھەپسىدىن سالامەت چىقسام ، ئادەمـ
گەرچىلىك نۇقتىسىدىن بولسىمۇ ، ئۇنى ئىزدەيمەن ، رەھمىتىمنى
ئېيتىمەن ، بەرگەن تۇزىنىڭ ھەققى ئۇچۇن ئۆمۈرۋايەت چاكىرى
بولىمەن . ئۆزۈمنى نورمال ئەركەك سانىغاندا ، ئەگەر كىچىك
ئاخۇنكام دېگەندەك ، ئۇ مېنى ياقتۇرۇپ قالغان بولسىچۇ ؟ ياق ،
ياق ، بۇ مۇمكىنچىلىكى يوق ئىش . ناۋادا شۇنداق بولدى دېگەندىـ
مۇ ، ئۇنىڭ پەرىزاتنىڭكىدەك جامالىغا «داغ » بولۇشنى زىنھار
خالىمايمەن . ئۆزۈم كۆيۈۋاتقان مۇدھىش دوزاخقا ئۇنى ھەرگىز
سۆرەپ كىرمەيمەن .ئۇ راھەت - پاراغەتتە يايراپ چوڭ بولغان قىز .
مەن بولسام يېتىملىكتە خارلىنىپ ،يوقسۇزلۇقتا زارلىنىپ ياشىـ
غان ئاياغ ئاستىدىكى بىر تال خەسمەن .ئۇنى «كۆڭۈل — شەيتان »
راستىنلا شۇ كويغا سالغان بولسا ، ئۆزۈمنى قاچۇرۇشۇم ، ئۇنـ
تۇشقا شارائىت ھازىرلاپ ، مەن كۆرۈۋاتقان رەھىمسىز دۇنيانىڭ
پاجىئەلىرىدىن يىراق قىلىشىم لازىم . شۇندىلا ئۇنىڭ ياخشىلىقلىـ
رىغا جاۋاب قايتۇرغان بولىمەن .يەنە بىر ئىشنىمۇ نەزەردىن ساقىت
قىلىشقا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ ، ئۇ بولسىمۇ ئۇ قىزغۇ رۇستەم
ئارقىلىق ماڭا خەۋەندىخاھلىق قىلىپ كەلدى . بۇنىڭدىن باشقا ،
ھەپتىدە بىر قېتىم قولۇمغا تېگىدىغان دېھقان نانلىرى ،تاتلىق -
تۇرۇم ،مېۋە - چېۋىلەرنى كىم كىرگۈزدى ؟
توختى چىگىش سىرلارنىڭ تېگىگە يېتەلمەي تۇرغاندا ، زىنداـ
غا قاچاندۇر كىرىپ قالغان بىر چىۋىن گىژىلداپ ئۇچقىنىچە ئۆرـ
لەپ تۇڭلۇكتىن چىقىپ كەتتى . توختى قاتتىق پۇشۇقۇنۇپ ئۆزىـ
نىڭ ئاشۇ چىۋىنچىلىك بولالمىغىنىغا ئۆكۈندى : «ئەركىنلىك »
نېمىدېگەن ياخشى ، مانا ئۇ ئۇچتى ، خالىغان يېرىگە پەرۋاز قىلالايـ
دۇ ، چۈنكى ئۇ ئەركىن . مەنچۇ ؟ ھەممىدىن مەھرۇم ، ھەتتا
چىۋىنچىلىكمۇ ئاجىز...

توختى شۇلارنى ئويلاپ يۈرەك - باغرى پۇچىلىنىپ، زىندان-
نىڭ كىچىككىنە تۆڭلۈكىگە تىكىلگىنىچە ئۇزاق تۇردى. ئۇنىڭ
كۆز ياشلىرى قۇرۇپ، خىيالى مۇجمەللەشكەندى. ئۆزىنىڭ يې-
تىملىكى، يالغۇزلۇقى ئېسىگە كېلىپ، تۇتقۇن قىلىنغان چاغدىكى
يەنە بىر شەپقەتچى توغرىسىدا ئويلايتتى. ئەمما، ئارىلاپ - ئارىلاپ
هالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرغان سىرلىق شاپائەتچىنىڭ ئۆز ۋاقتىدا
يوپۇقسىز تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ، «لەھەت»كە ئېلىپ كېتىۋاتقان قې-
رىندىشى ئۇچۇن ياش تۆكۈۋاتقان ماتەمداردەك زىندانغىچە ئۇزىتىپ
بارغان ساۋۇر بىلەن ئابدۇرەھمان ئاكا - ئۇكىلار ئىكەنلىكىنى
خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى .بۇنىڭلىق بىلەن توختىنى ئەيىبلىگىلىمۇ
بولمايتتى ،چۈنكى ئۇ چاغدا هوشىسىز ،نىمجان هالەتتە ئىدى .ئاكا-
ئۇكىلار بولسا توختىنى بىلەتتى .كىشىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرد-
دىغان قەددى - قامەت ،يۈز- كۆزىدە قېتىپ قالغان بىغىر رەڭ
قانلار، چېكىسىدىكى شەلۋەرىگەن قامچا ئىزلىرى، چىرايىنى پۈر-
كەپ تۇرغان زۇلمەت پەردىسى ئۇلارنىڭ ئېسىدىن چىقمايتتى.

ئاكا - ئۇكىلار چوڭقۇر غەم - قايغۇ، ئازاب ئىلكىدە ھەسرەت-
نادامەتلەر بىلەن تاۋۇتنى كۆتۈرۈپ مەسچىتكە قايتۇرۇپ ئاپارغاندا،
ھېكمىبەگنىڭ ۋەزىرلىرىدىن ئاڭلاپ بولغان جامائەت قەبرىستانلىق-
نى يوقلاپ، باقىيدىكى ئاتا - ئانا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ روھىغا
ئاتاپ تىلاۋەت ،دۇئا- تەكبىر قىلىپ بولۇپ ،قانغا بويالغان مۇساپىر
يىگىت توغرىسىدا گەپ ئاڭلاش ئۇچۇن مەسچىت ئالدىغا يىغىلىشۋاتات-
تى .جامائەتتىن بەزىلىرى :«ئادەم سانىغانمۇ گۇناھمۇ!؟» دەپ
غەزەپلەنسە، بەزىلىرى : «ئارتاي دىسە گۇناھ تولا، ساتاي دىسە
گەپ» دىگەننى ئاڭلىمىغانمىدىڭلار؟ مۇشۇنداق بېشى قىيىپ كې-
لىپ قالغان بىرەر يىتىمچىنى تۇتۇپ قىيناش ئارقىلىق، تۆكۈلگەن
قېنىدا بىزنى قورقۇتماقچى. ئۇنداق بولمىسا، ئۆلگەن ئادەمنى
باغلاپ مەسچىتكە ئەكىلەمدۇ؟ بۇنىڭدەك ئىش يەكەندىلا ئەمەس،
ئالتە شەھەرنىڭ ھەممىسىدە بار» دېيىشەتتى. شۇ چاغدا گەپ
تىڭشاپ تۇرغانلار ئارىسىدىن بىشىغا كۆكمەت تۇماق كىيگەن،

ئۆچىسىدىكى كونىراپ كەتكەن قىزىل چەكمەن تونىنىڭ سول پېشى-
نى ئوڭ قولتۇقى ئاستىدىكى ئىككى تال بوغقۇچ بىلەن چىگىۋال-
غان، 50 ياشلاردىكى ئاق سېرىق، قوي كۆز، قويۇق ساقال -
بۇرۇتلۇق بىرەيلەن گەپكە ئارىلاشتى:

— بۇ ئاغىنە راست دەيدۇ، ۋاڭ غوجامنىڭ تەدبىرى جىق.
ئاڭلىساق ئۇ بېيجىڭ خانىدىن تەلىم ئالغانمىش. سىلەر بىلمىسى-
لەر، مەن ئىشكىمنى ھەيدەپ يۇرتمۇيۇرت كېزىپ، ئۆيمۇئۆي
دوقۇرۇپ، سۇزگۈچ - تارغاق، تارىشا گۇگۇت دېگەندەك نەرسىلەر-
نى سېتىپ جان بېقىپ كېلىۋاتقان ئادەم، ئاڭلىشىمچە، ۋاڭ غو-
جامنى بېيجىڭ خانى ئۆز پەرزەنتىدەك كۆرەرمىش. ئۇنىڭغا يەكەن
سەككىز شەھەرنىڭ خانلىقىنى بەرگەندە نەسىھەت قىلىپ: «سەن
ئۇزاق ياشايمەن دېسەڭ قاندىن قورقما. ئىمارەت ئۇزاق پايلىسۇن
دېسەڭ ئاستىغا تاش باس، تەختىم ئۇزاق ياشىسۇن دېسەڭ ئاستىغا
باش! لېكىن، شۇ ئىسىڭدە بولسۇنكى، ئۆزۈڭ ئۇقماس بولۇۋال،
ئاۋام ئىشنى سەندىن كۆرمەيدۇ، ئۇستىلىق بىلەن 1 — 2 ئادەمنى
قۇربانلىق قىلىۋەتسەڭ، خالايىق چاتاقنى شۇلارغا ئارتىپ، سېنى
ياشىسۇن دەپ تۇۋلايدۇ» دېگەنمىش. كۆپىنچىڭلار يۇرت كۆرمى-
گەن، كۆپ ئىشلارنى بىلمەيسىلەر، بايىقىدەك قانغا بويالغىنى بىرلا
ئادەم قالماڭلار، يۇرت- يۇرتلاردىكى زۇلۇم - ستەملەرنى
ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ. نەگىلا بارمايلى، خانلىققا قارشى چىق-
تىڭ دەپ تۇتۇۋاتقان، سولاۋاتقان، مال - مۈلكىنى بۇلاۋاتقان،
سولاقخانىلارنى كېڭەيتىپ پۇقرالارنى خانىۋەيران قىلىۋاتقان، قارا
دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىرسى: «ۋاي ئاتام!» دەپ يىغلىسا، بىرسى:
«ۋاي بالام!» دەۋاتقان ئېچىنىشلىق ئەھۋالنى ئۇچرىتىمىز، ئۇلار-
نىڭ نالە - زارلىرىغا چىداپ تۇرغىلى بولمايدۇ، تېخى دولان
تەرەپلەردە ئەھۋال بەكمۇ ئېغىر، بىر تەرەپتىن ھاشارغا ھەيدىسە،
بىر تەرەپتىن كېچە - كۈندۈز ئاراملىق بەرمەي تېرىقچىلىق قىلدۇ-
رۇۋاتقان. دولانلىقلار كۆرگەن دەرد- ئەلەملەرنى خۇدايىم سىلى-
بىزگە كۆرسەتمىسۇن! يەكەندىمۇ سىلى - بىز كۆرمىگەن ئىشلار

جىق ، سولاقخانىنىڭ ئالدىغا بارساڭلار بىلىپ قالىسىلەر . خانلىق
زىندانىغا كىرىش بار ، چىقىش يوقمىش . بۇ ۋەھشىيلىكلەر غوجام
ئۈچۈن ۋە غوجامنىڭ غوجىسى ئۈچۈن بولغاچقا ، «ئۆزۈڭنى بىل ،
ئۆزگىنى قوي ، كۆتۈڭنى قىس ، يولۇڭغا ماڭ » دېگەندەك ، بىزمۇ
دەردىمىزنى ئىچىمىزدە بىلىپ ، ئۆز ئىشىمىزنى قىلمىساق ، بىز-
گىمۇ بار ئاشۇ كۈن !...

شۇ چاغدا بىرەيلەن :

— ئەنە ، ساۋۇرلار كەلدى ! — دەپ كوچا تەرەپنى كۆرسەتكە-
نىدى ، ھەممەيلەننىڭ دىققىتى بۇرۇلدى . يىگىتلەر قۇرۇق تاۋۇتنى
ئەسلىدىكى ئورنىغا ئەكېلىپ ، يوپۇق جازىسىنى قۇراشتۇرۇپ قوي-
دى . توختىنىڭ ئۆلۈك ياكى تىرىكلىكىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇ-
ۋاتقان جامائەت يىگىتلەرنىڭ بۇ ھەقتە ئېغىز ئېچىشىنى كۈتۈپ ،
ئۇلارغا تىكىلىشتى .

— قانداقراق ؟ — سورىدى باياتىن كۆپ ئىشلارنى چۈشەندۈر-
گەن كۆكمەت تۇماقلىق ئادەم ساۋۇردىن .

ساۋۇر بىرگە بارغان ئۇچەيلەنگە قارىۋەتكەندىن كېيىن ، جا-
ۋاب بەردى :

— جېنى باردەك قىلىدۇ ، لېكىن كېسىپ بىرنېمە دېيىش
تەس . گەرچە ئۇ يىگىت ئۆلمىگەن بولسىمۇ ، پانىي دۇنيانىڭ دوزى-
خىدا قالدى !

ساۋۇر خانلىق زىندانىنى شۇنچىلىك جايىدا سۈرەتلەپ سۆزلە-
دىكى ،ئۇ يەرنىڭ ئۆلۈكلەر كۆمۈلگەن قەبرىستانلىقتەك جىمجىت
بولماستىن ،بەلكى «گۆشخور ئىتلار »دۆلەڭ ـ دۆلەڭ كېلىپ ئېتىد-
لىپ تۇرغان ،تەرەپ ـ تەرەپتىن ئاڭلىنىۋاتقان نالە ـ پەريادلارغا
قۇلاق بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان ، گۆردىنمۇ نەچچە ھەسسە چوڭ-
قۇر ، نەپەس ئالغۇسىز سېسىقچىلىق دىماغقا ئۇرۇلۇپ كۆڭۈلنى
ئېلىشتۇرىدىغان مۇدھىش كۆرۈنۈشى ئاڭلىغانلارنىڭ كۆز ئالدىدا
نامايان بولدى . ئۇلار بىچارە يىگىتنىڭ «لەھەت» ئىچىگە تىرىك
تاشلانغانلىقىنى ئىشىتكىنىدە گويا ئۆز قېرىنداشلىرىنى قانداقتۇر

ۋەھشىي جاللات تىرىك سويۇۋاتقاندەك ، ئۇلارنىڭ ئېچىنىشلىق نا-
لە ، ئاھۇزارلىرى تاغۇتاشلارنى ئېرىتىپ ، ئاسماندىن قان يامغۇرى
يېغىۋاتقاندەك ، كائىناتمۇ ئىنسانلار ئارىسىدىكى بۇنداق قاباھەتكە
ئۆكۈنۈپ ، بىگۇناھلارنىڭ ئۆلۈمىگە ماتەم تۇتۇش ئۈچۈن ئاق لە-
باس كىيىۋاتقاندەك ئېچىنىشلىق مەنزىرە ئىلكىدە توختىنىڭ قاي-
لىق ھالىتىنى ئەسلەپ ئېغىر سۈكۈتكە چۆمگەنىدى .
كۈتۈلمىگەندە «تەقۋادار» ئىمام گېلىنى قىرىپ :
— جامائەت ، ئۆيلىرىڭلارغا چىرايلىقچە قايتىڭلار !— دېدى
كۆپچىلىككە ،— ھېلى بىكار ئارىمىزدىن بىرسى چىقىپ چېقىش-
تۇرسا ، ھېلىقى يىگىتكە ھېسداشلىق قىلدىڭ ، دەپ يەنە نەچچە-
مىزنى تۇتۇپ ماڭمىسۇن . «كۈندۈزى گەپ قىلساڭ ئەتراپىڭغا
باق ، كېچىسى گەپ قىلساڭ ، ئېغىزنى قولاققا ياق» دېگەن گەپ
بار . بىز خەقنىڭ ئارىسىدا «ھە !» دەپ دۈمبىسىنى قېقىپ قويسا
ئالدىنىپ ، ئاتىسىنىڭ ساقىلىنى يۇلۇپ ، ئاچىسىنىڭ چېچىنى
قىرقىپ بېرىدىغانلار يوق ئەمەس ، بۇنىڭدەك تۇزكورلارغا ۋاڭ
غوجامنىڭ قولى ئۇچۇقمىش ، خۇدانىڭ بىزگە بەرگەن كۈنى شۇ
ئىكەن ، شۈكۈر قىلايلى !
ئىمام ھاسىسى بىلەن يەرنى چوقۇلاپ ئالدىدا ماڭدى . كۆپچى-
لىكمۇ چوڭقۇر غەم - قايغۇغا چۆمگەن ھالدا باشلىرىنى تۆۋەن
سېلىپ ئۆيلىرىگە راۋان بولۇشتى .
ساۋۇرنىڭ زىندان ،سولاقخانا دېگەننى تۇنجى كۆرۈشى ئىدى .
شۇ تاپتا كۆز ئالدىدىن توختىنىڭ ئېچىنىشلىق ھالى ،قارا دەرۋازا
ئىچى ، زىنداندا كۆرگەن نەپرەتلىك ھەم ئېچىنىشلىق مەنزىرىلەر
زادىلا كەتمەيتتى . «خەپ توختاپتۇرۇش ! ئاخىر ئۆچمىزنى ئالماي-
دىغان بولساق !— دەيتتى ئۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ،—
سەنلەرنىڭ قاقشايدىغان كۈنلىرىڭمۇ چوقۇم كېلىدۇ !···»
ساۋۇر يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قاتتىق غەزەپلەنسىمۇ ، ئاچچى-
قىنى قانداق چىقىرىشنى ، توختى ۋە سولاقخانىدا كۆرگەن ئادەملەر-
نىڭ ئۆچىنى قانداق ئېلىشنى بىلمەيتتى ، پەقەت «ئاينىڭ ئون بەشى

يورۇق بولسا ، ئۇن بەشى قاراڭغۇ » ئىكەنلىكىگە ئىشىنىپ ، تەڭرىنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە تەڭشەپ بېرىدىغانلىقىدىنلا ئۈمىد كۈتەتتى . ئەگەر شۇنداق پەيت كەلسە ، ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا رەۋزەشەب ئامبال ھېكىمبەگنى تىرىك تۇرغۇزۇپ سويۇشتىن يانمايتتى . بۇنىڭ نېرىسىنى ئويلاش قولىدىن كەلمەيتتى .

شۇنىڭدىن تارتىپ ، ساۋۇر توختىنى زادىلا ئۇنتۇيالمىدى ، قۇتۇلدۇرۇشقا كۆزى يەتمىدى . توختىنىڭ يۇرتىدا لەقىمى بىلەن قوشۇلۇپ «توختى مانجۇ» دەپ ئاتىلىدىغانلىقىنى بىلىۋالغانىدى ، شۇڭا بىرەر ئۇرۇق - تۇغقىنى چىقىپ قالارمىكىن دەپ ، يەكەنگە كېلىپ قالغان مۇساپىرلاردىن كۆپ سۈرۈشتۈردى ، ئەمما بىلىدىغانلار چىقمىدى . ئۇ پات - پات ھەپسىخانا ئالدى بىلەن مېڭىپ ، قارا دەرۋازىغا قارايتتى ، ئۇ يەردە قاراۋۇللاردىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى . ئىچىدىن بەزىدە ئىتنىڭ قاۋاشلىرى ئاڭلىنىپ قالاتتى .

ساۋۇر كۆزىتىش ۋە تىنىڭ تىڭشاشلار ئارقىلىق ، سولاقخانىنىڭ ھەپتىدە بىر قېتىم — ھەر جۈمە كۈنى مەھبۇسلارنىڭ ئۆيلىرىدىن كەلگەن نەرسىلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان قائىدىسى بارلىقىنى بىلدى . ساۋۇر شۇ كۈنگە توغرىلاپ نان ئاپىرىۋىدى ، نېمىشقىدۇر گۇندىخانا كۆزەتچىلىرى ئالغىلى ئۇنىمىدى . شۇنداقتىمۇ ھەر جۈمە كۈنى ئېلىپ بېرىۋەردى . ئاخىر بىر مەزگىلدىن كېيىن نەرسىلەرنى ئالدىيۇ ، ئەمما كىمنىڭ ئەكەلگەنلىكىنى توختىغا ئېيتمىدى . ساۋۇر ئېھتىيات يۈزىسىدىن ئىسمىنى ئېيتىپ بەرمىگەنىدى .

«ۋاقىت ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ» دەپ ، جامائەت ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بۇ پاجىئەنى ئۇزاق ئۆتمەيلا ئۇنتۇپ كەتتى . چۈنكى ، توختى پاجىئەسىدەك ۋەقەلەر يۇرت - يۇرتلاردا كۈندە دېگۈدەك يۈز بېرىپ تۇراتتى . بۇ خىل جىددىي ۋەزىيەت كىشىلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ ، ئاۋام خەلق ئۆزلىرىنىڭ ئامانلىقىدىن ئەنسىرەيدىغان ھالەت شەكىللىنىۋاتاتتى . بۇنداق دىشۋارچىلىقتا خاتىمە بېرىپ ، ئىنسانىي ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پۇرسەت

كۇتۇشكه توغرا كېلەتتى ، تېخىمۇ مۇھىمى ، ئامىنى زۇلۇمغا قارشى كۇرەشكە تەشكىللەيدىغان بىرەر قابىل يېتەكچى بولمىسا بولمايتتى . بۇ نۇقتىدىن ئالغاندا ، ھازىرچە ئاۋامنىڭ ئارزۇ - ئارمانلىرى كومپاسسىز كېمىگە ئوخشاش نىشانغا قاراپ ئىلگىرىلى- يەلمەي ، ئۆز مۇساپىسىدە قايمۇقۇپ يۇرمەكتە ئىدى .

يەتتىنچى باب

خەيرلىك بىر كۈن

بۇ يۇرتنىڭ پەسىل ئۆزگىرىشى نىسبەتەن مۇقىم بولۇپ، 7-ئاينىڭ 20 - كۈنلىرى چوڭ سەرەتان كىرىدۇ، يەر - جاھان تونۇردەك قىزىپ كېتىدۇ، چىكەتچۈشنىڭ ئالدى - كەينىدىكى تىنجىقنىڭ دەستىدىن پۈتكۈل جانلىقلار ئاپتاپتىن قېچىپ، سۆرۈن جايلارنى ئىزدەيدۇ. ئەمما، مۇشۇنداق تومۇزدا زىندان يەنىلا سوغۇق بولۇپ، زەي چىقىپ تۇراتتى، ھاۋاسى شۇنچىلىك ناچار ئىدىكى، نىجاسەت پۇرىقى تەر ۋە باشقا ھىدلارنى بېسىپ چۈشۈپ، نەپەس ئېلىشمۇ قىيىنغا توختايتتى. مەھبۇسلارنى كۈندە بىر قېتىم ئاپتاپقا سالىدىغان تۈزۈم بولسىمۇ، بۆلۈپ - بۆلۈپ ئاچىقىشقا توغرا كەلگەچكە، بەزى مەھبۇسلار ئۈستى يېپىق كارىدورنى ئايلاندۇرۇشقا ئاران ئۈلىشىپ، يەنە قاماپ قويۇلاتتى. ئۇلار بۈرگىلەرنىڭ دەستىدىن ئۇخلىيالمايتتى، زىيادە نەم تەسىرىدە خېمىردەك چىرىگەن جاراھەتلىك ئەتيانى تىنماي تاتىلىنىۋېرىپ يىغىر بولۇپ كېتەتتى. سوراقچىلارنىڭ قىيىن - قىستاق، تاياقلىرىسىزمۇ كامېردىكى ھەربىر دەقىقە دوزاخ ئازابىدىن نەچچە ھەسسە تەستە ئۆتەتتى.

توختىنىڭ ئەھۋالىنى نىسبەتەن ياخشىراق دېيىشكە بولاتتى. ئۇ رەيھان رۇستەم ئارقىلىق كىرگۈزگەن يېمەكلىكلەرنى يەپ، ئاچلىقنىڭ دەردىنى ئانچە تارتمىغان بىلەن، بۈرگىلەرگە يەم بولۇش، سوغۇق، زەي، سېسىقچىلىقنىڭ دەردىنى تارتىش جەھەتتە باشقا مەھبۇسلار بىلەن ئوخشاش ئىدى. مەھبۇسلار باشتىن كەچۈ-

رۇۋاتقان ئېچىنىشلىق كۆنلەر تېرىك تۇرغۇزۇپ سويغاندىن ، بەدەن-لىرىنى قىيما - قىيما قىلىپ توغرىۋەتكەندىن ئېشىپ چۈشەتتى . ئۆلارنىڭ تۇركۇملەپ ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقى ، ئۇرۇق - تۇغقان ، بالىۋاقىلىرىنىڭ قارا دەرۋازا ئالدىدىكى ناله - زارلىرى بۇنىڭ دەلىلى ئىدى . پاجىئەلەر زىندان بېگىنىڭ مۇزلىغان ۋۇجۇدىنى ئېرىتەلمىسىمۇ ، لېكىن قىزى رەيھاننىڭ كىتاب سۆزلىرىدىن نەقىل ئېلىپ ، قىيامەتلىك ئۈچۈن ئاز- تولا ساۋابلىق ئىزدەش توغرىسىدىكى تەشەببۇسلىرى تەسىرىدىنمۇ ، ئەيتاۋۇر ، مەھبۇسلارنىڭ ھالىغا ئانچە - مۇنچە كۆڭۈل بۆلىدىغان بولۇپ قالغانىدى .

مانا بۈگۈن توختى يېتىۋاتقان زىندانغا ياندىش زىنداندىكى بىرسى ئۆلدى بولغاي ، ھاپىزبەگنىڭ رۇستەمدىن :

— قاچانراق جان ئۈزدى ؟ئۇرۇق-تۇغقانلىرىنى بىلەمسەن ؟— دېگەندەك سوئاللارنى سوراۋاتقانلىقىنى توختى ئاڭلاپ قالدى .

رۇستەم جاۋابەن ئېيتتى :

— كېچىدىن ئۆلۈپتۇ . مۇشۇ ھەپتە ئىچىدە زىنداندىن بەش ، ئۈستى سولاقخانىدىن ئۈچ مەھبۇس ئۆلدى ، سوراقتا ئۆلگىنى بىلەن توققۇز ئادەم بولدى . ئىلگىرى بۇنىڭدەك كۆپ ئۆلىدىغان ئىش ئانچە كۆرۈلمەيتتى ، تۈنۈگۈن بىر ئۇبدان تۇرغاندەك قىلغان ، بۈگۈن ئۆلۈكى تۇرىدۇ ،كېسەللىك تارقالغاندەك قىلىدۇ ،بىگىم ، مەنمۇ قورقۇپ قالدىم ،بۇنىڭ نېمە ئىشلىقىنى زادىلا بىلەلمىدىم…

رۇستەمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغان توختىنىڭ ئەركىنلىكتىن كۈتكەن شېرىن ئۈمىدلىرى توزغاقتەك توزۇدى . ئۇ سوراق قىلىدىغان ئىشمۇ ، ئىز - دېرىكىنى قىلىدىغان ئادەممۇ بولمىغاچقا ، بىر نۆۋەتلىك سوراق بىلەنلا يېتىۋەردى . بۇنىڭ سەۋەبى ئۇنىڭغا سىر ئىدى ، پەقەت ھاپىزبەگ 1 — 2 كۈندە بىرەر قېتىم تەكشۈرۈپ تۇراتتى . بۇمۇ قاراپ بېقىش بىلەنلا كۇپايىلىنەتتى ، خۇش خەۋەر ياكى شۇم خەۋەر توغرۇلۇق تىنىپ قويمايتتى .

توختى رەيھاندىنلا ئۈمىد كۈتۈۋاتاتتى . چۈنكى ، رەيھان ياردەمنى توختاتمىغانىدى ، رۇستەممۇ ئۇبدان مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى .

توختى رەيھانغا بولغان رەھمىتىنى روستەم ئارقىلىق بىلدۈرۈپ كېلىۋاتاتتى. رەيھانغا بولسا توختىنىڭ ئاشۇ مىننەتدارلىقى يېتەرلىك خۇشاللىق بېغىشلىيالايتتى.

گۈندىخانىدا يېقىندىن بۇيان ئاۋۇپ كېتىۋاتقان ئۆلۈم - يېتىم ھاپىزبەگنى چۆچۈتۈۋەتتى. بىر ھەپتىدە توققۇز ئادەمنىڭ ئۆلۈشى ئېغىر ئەھۋال ئىدى. «بۇنداق ئۆلۈۋەرسە ئادەم توشامدۇ؟ — ئويلىدى ھاپىزبەگ باش قاتۇرۇپ، — ئېھتىمال بىرەر يۇقۇملۇق كېسەل تارقالغان بولسا كېرەك. بۇگۇن ئۇنىڭغا كەلگەن ئەجەل ئەتە يەنە بىرسىگە، ئاخىرىدا بىزگە كەلسە قانداق قىلغۇلۇق؟ يەنە كېلىپ بۇلارنىڭ تولىسى گۇناھسىز ئادەملەر، — ئۇ تۇرۇپلا توختىنى ئېسىگە ئالدى، — بېھۇدە ئۆلۈپ كەتسە، ئۇۋالى كىمگە؟» شۇ تاپتا، قانداق قىلىش كېرەك؟ دېگەن سوئال ھاپىزبەگنىڭ بېشىنى قاتۇرماقتا ئىدى.

ئۆيگە كىرىپ كەلگەن ھاپىزبەگنىڭ تۇتۇلغان چىرايى زۇمرەتخېنىمغا قانداقتۇر بىرەر كۆڭۈلسىزلىك يۈز بەرگەندەك تۇيۇلۇپ سورىدى:

— بەك خاپا كۆرۈنىلىغۇ؟ كۆڭۈللىرىنى غەش قىلىدىغان بىرەر ئىش بولدىمۇ - نېمە؟ يۈرىكىمنى ئاسقىتۇرماي ئېيتسىلا، زادى نېمە ئىش يۈز بەردى؟

— چاتاق چىقتى!

ئۆز ھۇجرىسىدا كىتاب كۆرۈپ ئولتۇرغان رەيھان ئاتىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قېشىغا چىقتى:

— نېمە ئەكەلدىڭىز، ئاتا؟ — دېدى ئەركىلەپ.

قىزنىڭ مەقسىتى ئاتىسىدىن ھەپسىخانا توغرىسىدا بىرەر ئۇچۇر ئاڭلاش ئىدى. ھاپىزبەگ ئىپادە بىلدۈرمىدى. زۇمرەتخېنىم ئېيتتى:

— قىزىم، ئاتىڭىزنىڭ ئىچى پۇشۇپ قالغاندەك قىلىدۇ، ئۇسسۇلۇق كەلتۈرۈڭ، ياخشىسى بىر چىنە دوغاپ قىلىڭ. قاپاقتا مۇزدەك سۇ بار.

— زىنداندا بۈگۈن يەنە بىرسى ئۆلۈپتۇ !— ھاپىزبەگ ناھايى-تى ئېچىنغان تەلەپپۇزدا دېدى .
زۇمرەتخېنىمنىڭ ئېسىگە شۇئان رەيھان كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مۇساپىر يىگىت توختى كەلدى - دە ، خۇددى يېقىن ئادىمى بىرەر پېشكەللىككە ئۇچرىغاندەك چۆچۈپ سورىدى :
— نەلىك ئادەمكەن ؟
— دولانلىق .
— قەيەر ئۇ ؟
— بارچۇق تەۋەسىدىكى يۇرت .
زۇمرەتخېنىم گويا چوڭ بىر خەتەر ئۆتۈپ كەتكەندەك يېنىك تىندى . رەيھان دوغاپنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ، ئاتىسى بىلەن ئانىسى-نىڭ جىددىي بىر ئىش ئۇستىدە سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى سەزدى-دە ، سورىدى :
— بىرەر ئىش يۈز بېرىپتىمۇ ؟ نېمە بوپتۇ ، ئانا ؟
— ھەپسىخانىنىڭ گېپى ،— دېدى ھاپىزبەگ رەيھاننىڭ ماڭلاي چېچىنى تۈزەشتۈرگەچ ،— مېنىڭ گېپىمنى قىلىۋاتىدۇ دەپ قالغان ئوخشىمامسەن ؟
— ئېنىقراق دەڭە ، ئاتا ، زادى نېمە ئىش ؟
— مەھبۇسلار كۈندە دېگۈدەك ئۆلۈۋاتىدۇ .
— يەنە كىم ئۆلۈپتۇ ؟
— بارچۇقلۇق بىرسى .
— نېمە گۇناھ بىلەن سولانغان ؟
— يوقىلاڭ ئىش ، ھېلىقى پەيزىۋاتلىقلا ئوخشاش .
— پەيزىۋاتلىقچۇ ؟
— ھازىرچە ياخشى ، ئەتە نېمە بولۇشىنى بىلمەيمەن .
— بۇ نېمە دېگىنىڭىز ئەمدى ؟
— بۈگۈن ئۆلگىنىمۇ تۈنۈگۈن ساق ئىدى .
رەيھان بۇنى ئاڭلاپ ، توختىنىڭ قېشىغا جاللات قىلچىنى يالىڭاچلاپ بېشىنى ئالغىلى كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ ، ۋۇجۇ-

دى ئەنسىزلىككە تولدى . ئۇنىڭچە ، توختىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىشكە بولمايتتى . يەنە كۈتۈپ تۇرۇۋېرىدىغان بولسا ، توختىنىڭمۇ جاندىن ئايرىلىشى تۇرغان گەپ ئىدى . يەنە بىر جەھەتتىن زىندان بېگىمۇ ئەيىبلىنىشى ، بۇ پېشكەللىك سەۋەبلىك پۈتۈن ئائىلە كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچرىشى مۇمكىن ئىدى ، ھاپىزبەگ كۆڭلىدە باشقا تەرەپلەر ئۈستىدە ئانچە باش قاتۇرۇپ كەتمىسىمۇ ، يېقىندىن بۇيانقى ئۆلۈۋېرىش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلىش قارارىغا كەلدى .

— ئەمدى قانداق قىلماقچىسىز ، ئاتا ؟— سورىدى رەيھان .

— يۇقىرىغا مەلۇم قىلايمىكىن دەيمەن .

—توغرا ئويلاپسىز ،دەرھال مەلۇم قىلمىسىڭىزبولمايدۇ .

ھاپىزبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ساندۇق ئۈستىدىكى مەنسەپ موزىسىنى كىيىپ :

— مەن رەۋزەشەب ئامبال مەھكىمىسىگە بېرىپ كېلەي ، رۇستەم كىرىپ قالسا ، ئېيتىپ قويۇڭلار ، زىندان - كامېرلارنى يەنە بىر قېتىم ئىنچىكە تەكشۈرۈپ چىقسۇن ، ئەھۋال بولسا مەلۇم قىلسۇن !— دەپ زۇمرەتخېنىمغا تاپىلاپ چىقىپ كەتتى .

ھاپىزبەگ ئامبال مەھكىمىسىگە كىرىپ كەلگەندە ، پاششاپ بەگلەردىن نەئمان مىراپ ، سادىق پاششاپلار شەھەر ئامانلىقى توغرىسىدا رەۋزەشەب ئامبالغا مەلۇمات بېرىۋاتاتتى . رەۋزەشەب ئامبالنىڭ جەمئىيەت بىخەتەرلىكىگە مەسئۇل بولۇشتىن باشقا ، يەنە يەرلىك چېرىكلەرنى باشقۇرۇش ۋەزىپىسىمۇ بار ئىدى . ئامبال ھاپىزبەگنىڭ مەلۇماتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بۇ ئەھۋالنى ياخشى پۇرسەت بىلىپ ، ئۆتكۈزۈۋەتكۈسى كەلمىدى . «يېڭى باشلىق بىر يىلغىچە كونا باشلىقنىڭ ئەيىبىنى ئىزدەيدۇ» دېگەندەك ، يېڭى تەيىنلەنگەن ئامبالمۇ ۋاڭنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچىنى قولغا كەلتۈرۈپ ئورنىنى چىڭىتىش ئۈچۈن ، ھېكىمبەگنىڭ نۇقسانلىرىنى كۆپرەك تېپىشى لازىم ئىدى . شۇڭا ، ھېكىمبەگنىڭ ۋاقتىدا قىلىنغان ئىشلاردىن چاتاقنىڭ كۆپرەك چىقىشىنى ئارزۇ قىلاتتى . بۇ ئارزۇسى ئىشقا ئاشسا ، يېڭى ئامبال ھەممە ئىشلارنى توغرا

بېجىرگەن ھېسابلىنىپ، ئىناۋەت ـ ئابرۇيى ئۆسەتتى. مۇ-
شۇنداق ئىشلار ئۇستىدە ئىزدىنىپ يۈرگەن ئامبال ئۇچۇن ھەپسە-
خانىدىكى ئۆلۈم ـ يېتىم خەۋىرى ھېكىمبەگ ۋاقتىدىكى ئىشلاردىن
نۇقسان تېپىشقا ئوبدان دەستەك بولدى. شۇڭا، ھاپىزبەگدىن كو-
چىلاپ سورىدى:

— ئۆلگەنلەر قانداق گۇناھكارلار؟

— ئېنىق ئەمەس!

ئۇنىڭ دىققىتى تېخىمۇ قوزغالدى:

— ئېنىق ئەمەس!؟

— شۇنداق.

— ئۇنداقتا، نېمە ئۈچۈن بىر تەرەپ قىلىنمىدى؟

— بۇ مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس.

— شۇنداق سولانغانلار يەنە بارمۇ؟

— بار.

— قانچىسى بار؟

— ئېنىق بىر نېمە دېمەك تەس، ھېچقانداق جىنايىتىنىڭ
تايىنى يوق سولىنىپ، تاشلىۋېتىلگەنلەر ئاز ئەمەس.

— بۇنىڭدىن ھېكىمبەگنىڭ خەۋىرى يوقمىدى؟

— ئۆزى تۇتۇپ كېلىپ،ئىقرار قىلدۇرالماي تاشلىۋەتكەن.

ئەسلىدىنلا ھېكىمبەگ بىلەن ئۆچ يېگى رەۋزەشەب ئامبال
ئۈچۈن بۇ مەلۇماتلار مۇھىم ئىدى. شۇڭا، دەرھال ۋاڭغا مەلۇم
قىلىپ، ھېكىمبەگنى سېستىماقچى بولدى. ئەمما، بۇنى ئۆزى
بىۋاستە مەلۇم قىلىشنى ئەپسىز كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ھاپىزبەگنىڭ
تىلى بىلەن چېقىشتۇرۇپ ئۆچ ئېلىش قارارىغا كەلدى.

— ناھايىتى مۇھىم ئىشكەن،— دېدى رەۋزەشەب ئامبال ھا-
پىزبەگكە،— ۋاڭ غوجامغا ئۆزىڭىز مەلۇم قىلغانىڭ يولى بار،
ھازىرچە ماڭا مەلۇم قىلغانلىقىڭىزنى ئېيتماڭ. مەن ھېكىمبەگ-
نىڭ ئىشىنى قىلىۋاتقان ئادەم، ۋاڭ غوجامدا باشقىچە قاراش
بولۇپ قالمىسۇن.

هاپىزبەگنىڭ مەلۇماتى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭمۇ دىققىتىنى قوز-غىدى . ۋاڭ كېيىنكى چاغلاردا ھېكىمبەگكە ئانچە ئىشەنمەس بولۇپ قالغانىدى . ۋاڭ دەرھال رەۋزەشەب ئامبال مەھكىمىسىگە پەرمان چۈشۈرۈپ ، داڭزا ، زىندانىنى تەكشۈرۈپ ، مەھبۇسلارنى بىرمۇبىر ئېنىقلاپ ، شەرئەت ھۆكمى بويىچە بىر تەرەپ قىلىشنى بۇيرۇدى . بۇ رەۋزەشەب ئامبالنىڭ غەرىزىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ ياخشى پۇر-سىتى بولغانىنىڭ ئۈستىگە ، گۇناھسىز قامىلىپ بىر تەرەپ بولماي تاشلىنىپ قالغان بىر قىسىم مەھبۇسلار ۋە شۇ قاتاردا توختىغىمۇ ئەركىنلىك ئېلىپ كېلىدىغانلىقى ئېنىق ئىدى .

هاپىزبەگ ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ھۇزۇرىدىن قايتىپ چىققاندا ، ئۆزىنى ناھايىتى يېنىك ، چوڭ بىر غەم - قايغۇ ياكى بالا - قازا ساقىت بولغاندەك سەزدى ، ئۇ روھىي ھالەت جەھەتتە بىرەر چوڭ ئىشنى يالغۇز پۈتكۈزۈپ ، زەپەر قۇچقاندەك خۇشال ھەم مەغرۇر ئىدى . ئۇنىڭ بۇ خىل كەيپىياتى زۇمرەتخېنىم بىلەن رەيھاننى تەئەججۈپلەندۈردى .

— قانداق بولدى ؟ — سورىدى زۇمرەتخېنىم ئېرىنىڭ كەيپى-ياتىنىڭ بىردىنلا ئۆزگىرىپ ، كۆزلىرىدە خۇشاللىق ئەكس ئېتىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ .

— ياخشى بولدى ،مەندىكى مەسئۇلىيەت تۈگىدى .مەھبۇسلار-نى تەكشۈرۈپ ، گۇناھسىزلىرىنى بىر تەرەپ قىلماقچى بولدۇق .

بۇ خەۋەر زۇمرەتخېنىم ئۈچۈنلا ئەمەس ، رەيھان ۋە ھاپىزبەگ ئۈچۈنمۇ روھىي ئازادلىك بېغىشلىدى ، ئەمما ئۈچەيلەننىڭ كۆزلى-گەنلىرى ئوخشىمايتتى .

هاپىزبەگ زىممىسىدىكى مەسئۇلىيەتنىڭ يېنىكلەيدىغان-لىقىدىن مەمنۇن بولسا ،زۇمرەتخېنىم دىنىي نۇقتىدىن ساۋابلىق ئىزدەيتتى ،رەيھاننىڭ كۆزلەيدىغىنى كۆڭلىدىكى بىردىنبىر سۆ-يۈملۈك ئادىمى توختىنىڭ ئازادلىقى ئىدى .ئەمما ،ئارىدىن يەنە بىر-نەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى .دېمىسىمۇ ، بۇنىڭدەك چوڭ ئىشنى «ھە-ھۇ» بىلەنلا بىر ياقلىق قىلىۋەتكىلى بولمايتتى .

نەچچە كۈندىن كېيىنكى بىر جۈمە ئەتىگىنى ھەپسخانا كاردورىدا ھاپىزبەگنىڭ ئاۋازى، ئاندىن ئاياغ تىۋىشلىرى ئاڭلاندى. ئۇزاق ئۆتمەي توختى ياتقان كامېرنىڭ قۇلۇپى ئېچىلىپ، ھاپىزبەگ:

— نەرسە - كېرەكلىرىڭنى يىغىشتۇرۇپ بۇياققا چىق! — دېدى ۋە شۇئان بىر گەپنى خاتا قىلىپ قويغاندەك ئېيتتى، — بولدى، ئورۇن- كۆرپىلەر جايىدا قالسۇن! — ئۇ توختىغا بېرىلگەن ئورۇن - كۆرپىنىڭ ھەپسخانىدىن بېرىلگەنلىكىنى ئېسىگە ئالغاندى.

توختى كامېردىن چىقىپ، كاردوردا 6 — 7 ئادەمنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇلارنىڭ ھالى توختىنىڭكىدىن نەچچە ھەسسە بەتتەر ئىدى. ھاپىزبەگنىڭ ئادەملىرى كامېرنى ئوچۇقلا قالدۇرۇپ:

— قېنى مېڭىڭلار! — دەپ، ئۇلارنى زىندان پەلەمپىيىدىن يۇقىرىغا ئېلىپ ماڭدى.

سىرتتا ھاۋا ئوچۇق بولۇپ، قۇياشنىڭ ئۆتكۈر نۇرلىرى نەچچە ئاي - يىللاردىن بۇيان ئاپتاپ كۆرمەي خانكورغا ئايلانغان غوۋا كۆزلەرگە نەيزىدەك سانجىلماقتا ئىدى. ئۇلار سولاقخانىنىڭ ھويلىسىدىكى يوغان تېرەك تۈۋىگە بارغاندا، ياغاچچىخانا ئالدىدا ئولتۇرغان 50تىن ئارتۇق مەھبۇس چاچلىرى ئۆسۈپ، چىرايلىرى سارغايغان، بەدىنى قۇرۇق ئۇستىخاندىن پەرقسىز بۇ ئادەملەرنى كۆرۈپ ئۆز كۆنلىرىگە شۈكۈر قىلىشتى. زىنداندىن ئېلىپ چىقىلغانلارمۇ ئۇلارنىڭ بىر يېنىدىن ئورۇن ئالدى. ئالدى تەرەپكە كەنتىر ۋە ئورۇندۇقلار قويۇلغان بولۇپ، خەبەر ئامبال مەھكىمىسىدىن كەلگەن بىر مانجۇ ئەمەلدار بىلەن ئىككى ئۇيغۇر مەنسەپدار ئولتۇراتتى. ھاپىزبەگ قاتارلىق بىرنەچچەيلەن يان تەرەپتىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇشتى. مانجۇ ئەمەلدار يېنىدىكى مەنسەپدارنىڭ قۇلىقىغا ئاغزىنى يېقىن ئاپىرىپ پىچىرلىۋىدى، ئۇ ھاپىزبەگكە:

— دارىن بېگىم سىزنى باشلىسۇن دەيدۇ، — دەپ تەرجىمە

قىلىپ بەردى .

ھاپىزبەگ قولقلۇق بىلدۈرۈپ ، سامان قەغەزگە يېزىلغان تىزىملىكنى ئوقۇدى :

— سالى باخشى !

40 ياشلار ئەتراپىدىكى جۇۋەك بىر ئادەم «خوش» دېگىنىچە ئورنىدىن تۇردى .

— سېنىڭ كېپىل بولغۇدەك ئادىمىڭ بارمۇ ؟

— بار .

— كىم ، قەيەرلىك ؟

— سېپىقكۆل بويىدا ئولتۇرۇشلۇق يۇنۇس باخشى .

— ياخشى !

ھاپىزبەگ مانا شۇ تەرتىپتە داۋاملاشتۇرۇپ ئوقۇپ ، ھەربىر ئادەمنىڭ كېپىل بولغۇچىسىنى تىزىملاپ ماڭدى . 51 - ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن نۆۋەت توختىغا كەلدى :

— توختى مانجۇ !

— بار !

— سېنىڭ كېپىل بولغۇدەك ئادىمىڭ بارمۇ ؟

— يوق .

ئەمەلدارلار توختىغا قاراشتى . بىر چەتتە ئولتۇرغان رۇستەم ئالدىراپ ئېغىز ئاچتى :

— سەندىن خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتقان ھېلىقى تۇغقىنىڭچۇ !؟ شۇ كېپىل بولسىمۇ بولا ؟

رۇستەم ھاپىزبەگكە قارىدى :

— بولىدۇ !— دېدى ھاپىزبەگ ئىپادە بىلدۈرۈپ ، ئاندىن سورىدى ،— ئۇ نەدە ؟

— ئۇ ھەر جۈمە كۈنى كېلەتتى . بۇ كەمگە دەرۋازا تۈۋىگە ئۈندىمىگىن ، مەن ئۇنى تونۇيمەن .

— بوپتۇ ئەمىسە ، بۈنىڭغا سەن ئىگە بول .

شۇنداق قىلىپ ، تىزىملىك 63 ئادەم بىلەن ئاخىرلاشتى .

ھاپىزبەگ تىزىملىكنى قاتلاپ مانجۇ ئەمەلدارنىڭ ئالدىدا قويۇپ، ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى.

مانجۇ ئەمەلدار ئورنىدىن تۇرۇپ، ئازاد قىلىنغان مەھبۇسلارغا دېدى:

— سىلەر چوڭ گۇناھ ئۆتكۈزگەنلىكىڭلار ئۈچۈن ھەپسىگە ئېلىنغان، خانلىقىمىزنىڭ قانۇنى بويىچە ئۆلۈمگە لايىق ئىدىڭلار. بىراق، بىزنىڭ خاندانلىقىمىز ناھايىتى رەھىمدىل بولغانلىقتىن، سىلەرگە ئىچىمىز ئاغرىپ، ۋاڭ بېگىمدىن گۇناھىڭلارنى تىلىۋالدۇق. بۇنىڭ ئۈچۈن، چىڭ خاقانىنىڭ شاپائىتىگە ھەشقاللا ئېيتىپ، ئەمر - پەرمانلىرىغا سادىق بولۇشۇڭلار كېرەك!...

تەرجىمان ئەمەلدارنىڭ سۆزىنى بىرمۇبىر تەرجىمە قىلىپ بەردى، ئاندىن سەھنىدىكىلەر چاۋاك چېلىشتى، بۇنىڭغا مەھبۇسلارمۇ قوشۇلدى.

— بۈگۈن سىلەرنى كېپىللىككە بېرىپ ئازاد قىلدىمىز، — دېدى ئەمەلدار يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — شۇڭا، ۋاقتىنى مۇسۇلمانلارنىڭ ئازاد كۈنى جۈمەگە توغرىلىدۇق. كىملا بولسا سىلەرنى ئېلىپ كەتسە بولىدۇ. ئەگەر قايتا گۇناھ ئۆتكۈزسەڭلار ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسىلەر!

ئارقىدىن رەۋزەشەب ئامبال سۆزلەپ، مەھبۇسلارنى كېپىلگە بېرىشنى ھاپىزبەگكە تاپشۇرۇپ، يىغىندىن تارقاشتى.

رۇستەم ئازاد قىلىنغان مەھبۇسلارنى باشلاپ، دەرۋازا يېنىدىكى ئاشخانا ئالدىغا ئاپىرىپ ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ھاپىزبەگدىن «بۇلارنىڭ تۇغقانلىرىنى نەدىن تاپىمىز، بېگىم؟» دەپ سورىماقچى بولۇپ تۇرغاندا، ھاپىزبەگ چاقىردى:

— رۇستەم! سەن دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ، يوقلاپ كەلگەنلەر بولسا، ئۇلارغا بىر - بىرلەپ تاپىلاپ بېرىۋەت، كەلمىگەن بولسا، ئۆزلىرى كېتىۋەرسۇن! بۇ ئانچە مۇھىم ئەمەس.

رۇستەم دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ، كىشىلەر ئارىسىدا كۈتۈپ

تۇرغان ساۋۇرنى كۆردى .

— ساۋۇر !— چاقىردى رۇستەم ياخشىچاق بولۇپ،— توختىنى ئېلىپ كەت . ئۇنى كېپىللىككە بېرىدىغان بولدۇق ، قانداق ، كېپىل بولالامسەن ؟

— ئەلۋەتتە ، بولىمەن ، ئەلۋەتتە . رەھمەت ، ئىنساپچىلارغا رەھمەت !— دېدى ساۋۇر ھاياجانلانغان ھالدا .

ساۋۇر نەچچە ئايدىن بېرى رۇستەمنىڭ مۇئامىلىسىدىن خېلى رازى ئىدى . باشتا رۇستەم ساۋۇرنىڭ ئەكەلگەن نەرسىلىرىنى ئالمىدى . رۇستەم ساۋۇرنى تاۋۇت كۆتۈرۈپ كەلگەندىلا تونۇۋالغان بولسىمۇ ، قانداق ئادەملىكىنى بىلمەيتتى . باشقىلار ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى يوقلاپ كەلگەندە رۇستەمنىمۇ قۇرۇق قويمايتتى . ساۋۇر بولسا ، بۇنداق يولنى تېخى ئۇقمايتتى . رەيھان رۇستەمنى ئىندەككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، توختىنى يوقلاپ كېلىدىغان ئىككىنچى بىر ئادەمنىڭ بارلىقىدىن خەۋەر تېپىپ ، تونۇشۇش ئىستىكى تۇغۇلدى . ئەمەلىيەتتە ساۋۇرنى رەيھانمۇ تونۇيتتى . شۇنداقتىمۇ ، «گۈلنى سۆيگەن تىكىنىنىمۇ سۆيۈپتۇ» دېگەندەك ، توختىنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن ، ئۇنىڭ دوستىنىمۇ كۆرگۈسى كەلدى ، ئۇلار ساۋۇر بىلەن تونۇشۇپ ، بىر نۆۋەت ئۇنىڭ ئۆيىگىمۇ بارغان ، شۇنىڭدىن باشلاپ رۇستەم ساۋۇر كېلىشى ھامان نەرسىلىرىنى گەپ - سۆزسىزلا ئالىدىغان بولغانىدى . بۇ نۆۋەت توختىنى ساۋۇرغا كېپىللىككە بېرىش ئارقىلىق رەيھاننى «رازى قىلىپ» ئۇنىڭ مۇكاپاتىغا ئېرىشىشنى ئويلايتتى . بۇ ، رۇستەم ئۈچۈن ئوبدان پۇرسەت ئىدى .

رۇستەم توۋلىدى :

— توختى ! پەيزىۋاتلىق توختى مانجۇ ! بۇياققا چىق !...

توختى پۇتلىرىنى ئەستە يۆتكەپ دەرۋازىدىن چىقتى . تۇغقانلىرى بىلەن كۆرۈشۈشكە تەقەززا بولۇپ تۇرۇشقان ئائىلە تاۋابىئاتلار توختىنىڭ زەئىپ ھالىغا ئېچىنىپ ، قاتتىق ئۇھسىنىشتى ، بىر دەردى مىڭ بولدى . «ئىسىت !— دەيتتى ئۇلار ،— بىزنىڭ

تۇغقانلىرىمىزنىڭ ئەھۋالى قانداق بولۇپ كەتكەندۇ؟ قويۇپ بېرىل-
گەنلەرنىڭ ھالى بۇنداق بولغان يەردە، ئۇلارنىڭ ھالى بۇنىڭدىنمۇ
بەتتەر ئىكەنلىكىگە گەپ كەتمەيدۇ ...» چىرايلاردىن يۈرەكلەرنىڭ
سەكپارە بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— قېنى ساۋۇر! بۇ تۇغقىنىڭنى ئېلىپ كەتسەڭ
بولىدۇ! — رۇستەم ئەزەلدىن تونۇشمايدىغاندەك قوپال تەلەپپۇزدا
ئېيتتى.

ساۋۇر ئېتىلىپ كېلىپ توختىنى قۇچاقلىدى، مۇڭلۇق كۆز-
لەردىن تۆكۈلگەن ئۈنچىدەك ياشلار ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىنى يېرىم
قىلدى. باغرى يۇمشاق ئاياللار ئۆز تۇغقانلىرىنى ئويلىغىنىدىنمۇ
ياكى بۇ قۇچاقلىشىشتىن ھاياجانلانغانلىقىدىنمۇ، ئەيتاۋۇر، رومال-
لىرىنىڭ ئۇچى بىلەن ياشلىرىنى سۈرتۈشتى. توختى بولسا بۇ
نامەلۇم يىگىتنى تونۇمايتتى، شۇڭا ھاڭۋېقىپ تۇرۇپلا قالدى.
ساۋۇر:

— ماڭايلى! — دەپ توختىنىڭ بىلىكىنى تۇتتى.

توختى ناھايىتى ئاجىزلاپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇياش
نۇرى كۈچلۈك يورۇقلۇققا تېخى ماسلاشمىغان نۇرسىز كۆزلەرنى
ئاچۇرمايۋاتاتتى. ساۋۇر ئەمانى يېتىلىگەندەك يېتىلەپ ماڭدى. ئۆز
ئىشى بىلەن بولۇۋاتقان رۇستەم ئىككىسىنى «ئۇزىتىپ» قويۇشنى-
مۇ ئۇنتۇپ قالدى.

ئوغلى ئابدۇرەھماننىڭ كۆڭلىكىنى ئەمدىلا ياماپ بولغان زەي-
نەپخان ئانا ئۇنىڭغا كىيدۈرۈپ يولغا سالماقچى بولۇپ تۇرغاندا،
ساۋۇر توختىنى باشلاپ كىرىپ كەلدى. ئاكا - ئۇكا ئىككىسى
ھامماللىق قىلىۋاتقاچقا كىيىملىرىنىڭ دولىسى يىرتىلىپ تۇراتتى.

زەينەپخان ئانا چاچلىرى ئۆسكەن، چىرايىدا قان دىدارى قال-
مىغان، كۆزلىرىنىڭ ئېقى يوغىناپ، سايىدا ئۆسكەن مايسىدەك
ئاجىزلاپ كەتكەن توختىنى كۆرۈپ داڭقېتىپ بىر ھازا تۇردى.
زەينەپخاننىڭ ئۆمرىدە ھالى بۇنداق ئېچىنىشلىق ئادەمنى ئۇچرىتى-
شى تۇنجى قېتىم ئىدى. ئۇ ئۆزىنى ئوڭلاپ ئىللىق سالاملاشقاندىن

www.uyghurkitap.com

كېيىن «مېھمان»نى كۆرپىگە باشلاپ ،داستىخان سالدى ،نان ،گېزەك ،چاي كەلتۈردى ،ئاندىن چاي ئىچىشىپ ئولتۇرۇپ سورىدى :

— ئوغلۇم ، ئۆزىڭىز ؟...

زەينەپخان گەپنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرۈپ بولغۇچە ساۋۇر جاۋاب بەردى :

— ئانا ، بۇ ھېلىقى يىگىت شۇ .

— ۋاي ، ئەقلىم نەگە كەتكەندۇ ؟ بۈگۈن قويۇپ بېرىدىغىنىنى ئېسىمدىن چىقىرىپ ، يەنە سوراپ يۈرگىنىمنى كۆرمەمدىغان !— زەينەپخان پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى ،— مۇبارەك بولسۇن ، ئوغلۇم ، خۇدايىم بالا - قازادىن ئامان ساقلاپتۇ...

چايدىن كېيىن ئۇلار ھويلىغا چىقىشتى . توختى سەككىز ئايدىن بۇيان قاراڭغۇ زىنداندا يېتىپ ، كۆك ئاسماننى ، يورۇق ئالەمنى ، رەڭگارەڭ گۈل - چېچەكلەر بىلەن بېزەلگەن گۈزەل دۇنيانى قەۋەت سېغىنغانىدى . يورۇق دۇنيانىڭ خوجىسى بولغان ئادەملەرلا ئەمەس ، بەلكى پۈتكۈل جان - جانىۋارلاردىن تارتىپ ھەربىر توپ گىياھ ، دەل- دەرەخ ، ئۆسۈملۈكلەرگىچە ھەممىسى كۆزىگە شۇنداق سۆيۈملۈك كۆرۈندى . ئۆزىنىڭ ھازىر ئەركىن دۇنيادا قەدەم تاشلاپ مېڭىۋاتقانلىقىغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى ، چەكسىز ئاسمان قۇببىسىگە ، قۇياشقا ، ئالەمنىڭ يىراق - يىراق چەتلىرىگە قانماستىن قارايتتى . شۇ چاغدا بىردىنلا ئۇنىڭ ئېسىگە تۇغۇلغان يۇرتى ، تونۇش - بىلىشلىرى كېلىپ ، كۆڭۈل ئېكرانىدىن غىل - پال ئۆتۈشكە باشلىدى . «ئەركىنلىك ، ئاھ ئەركىنلىك ! سەن نېمىدېگەن قەدىرلىك ! بىلەمسەن ، مانا مەن بۈگۈن ئەركىن ، باشقىلاردەك ئەركىن قەدەم تاشلاپ ، كوچىلاردا ، يوللاردا ، ھەممىلا جايدا ئىختىيارىي ماڭالايمەن ، كىشىلەر بىلەن سۆزلىشەلەيمەن ، ئارزۇ - ئارمانلىرىمنى ، پىكىرلىرىمنى دېيەلەيمەن ، ئۆز يۇرتۇمنى ، كىچىك ئاخۇنكامنى تاپىمەن ، زىنداندا ئازابلانغان مەھكۇم چاغلىرىمنى ، تۈرمىداشلارنى زىنھار ئۇنتۇيالمايمەن ، كىچىك ئاخۇنكام دېگەندەك ئىنتىقام ئالىمەن ، جەزمەن ئىنتىقام

ئالىمەن ! داڭزا ، زىندان دېگەنلەرنى كۆيدۈرۈپ ، ئاشۇ ئۈزۈن چاچلىق ئەمەلدار ـ يالاقچىلاردىن ھېساب ئالىمەن !...» ئۇ شېرىن خىياللار قايىنىمىدا ئۈزۈۋاتقاندا ، تالادىن يۈزى يېپىقلىق بىر قىز كىرىپ كەلدى ۋە رومىلىنى قايرىۋېتىپ :

— ئەسسالام !...— دەپ ئېگىلىپ سالام بەرگىنىچە كېلىپ زەينەپخاننىڭ مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ كۆرۈشتى ، ئاندىن ساۋۇر ، ئابدۇرەھمان — ئاكا ـ ئۇكا ئىككىسىگە سالام بەجا كەلتۈرۈپ ، نۆۋەت توختىغا كەلگەندە نېمە دېيىشىنى بىلەلمىدى . ئەگەر شۇ تاپتا ئېغىز ئاچىدىغانلا بولسا ، ھۆڭرەپ يىغلاپ كېتىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى . قىزنىڭ ئالدىدا سەككىز ئاي ئىلگىرى كۆرگەن ، ۋۇجۇدىدىن كۈچ تېمىپ تۇرغان ، قامەتلىك ، قاملاشقان بىر يىگىت ئەمەس ، بەلكى پۈتۈن كۈچ ـ مادارىدىن ئايرىلغان ، چىرايى قېنىنى تۇگەل شورىۋالغاندەك تاتىراڭغۇ ، چاچلىرى ئۆسۈپ ، باشقىچە بىر تۇسكە كىرىپ قالغان ئەبگار بىر ئەر تۇراتتى . قىز ئۆكسۈپ يىغلىۋەتتى ، ھازىر پەقەت ياش تۆكۈشكىلا كۈچى يېتەتتى . «ۋۇ ، قانخور جاللاتلار !» دەيتتى ئۇ كۆڭلىدە ، مەنسەپدارلارغا ، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتكە قاتتىق ئۆچمەنلىكى تۇتۇپ ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ بەگ ـ مەنسەپدارلارنى كۆيدۈرۈۋەتكۈسى كېلەتتى .

ھويلىغا بىتۇيۇقلا كىرگەن بۇ ساھىبجامال قىز ساۋۇر ئائىلىسىگە تونۇش ئىدى . ئاران بىر نۆۋەتلا كەلگەن بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ يوقسۇزلۇقىنى بىلىپ ، ھالىدىن ئاز ـ تولا خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتاتتى . زەينەپخان ئانا ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنچە مېھرىبانلىق قىلىپ كېتىۋاتقىنىنى تېخىچە بىلمەيتتى ، مانا بۈگۈنلا كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلار ئىشنىڭ تېگىگە يېتىشكە ئىمكان بەردى .توختى بولسا ئۇنى ئىككى نۆۋەت كۆرگەن بولۇپ ،رۇستەمنىڭ «بۇنى رەيھانگۈل كىرگۈزدى »دېگىنىدىن ئىسمىنىڭ رەيھانگۈل ئىكەنلىكىنى ئېسىدە تۇتۇۋالغانىدى . ئىلگىرى ئاتىسىنىڭ قېشىدىمۇ يۈزىنى ياپماي ئۆزىدىن ھال سورىغان قىزنىڭ ئەمدى يۈزىنى يېپىپ كىرگەنلىكىدىن يوشۇرۇن كەلگەنلىكىنى پەملىگەن توختى ئەڭ يېقىن

ئادەملىرى كېلىپ ھال سوراۋاتقاندەك كۆڭلى يېرىم بولدى، «غېرىب ئۆلسە كىم يىغلار، غېرىبقا غېرىب يىغلار» دېگەندەك، ئېزىلگەن قەلبى مۇجۇلۇپ، نۇرسىز كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— قېنى، ئۆيگە كىرەيلى! — زەينەپخان ئانا خۇشخۇيلۇق بىلەن ئۆيگە تەكلىپ قىلدى.

رەيھان ئالدىدا ماڭغىلى ئۇنىماي، توختىغا يول قويدى. مېھمانخانىغا كىرگەندىن كېيىن، توختى بىلەن رەيھان تۆردىن ئورۇن ئالدى. زەينەپخان ئانا ئابدۇرەھمانغا ئىشارەت قىلىۋىدى، بىر چىنە قېتىق بىلەن پەتنۇستا زاغرا كۆتۈرۈپ كىردى.

— «كەمبەغەلنىڭ ئېشى چىشقا دورا» دەيدىكەن، خېنىم، قېتىق بىلەن پورەك بولسىمۇ ئېغىز تېگەرمىكىن دېدىم! — زەينەپخان شۇنداق دېگىنىچە ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى.

— ئېلىڭ، توختىكا! بىر داستىخاندا، يەنە كېلىپ بىر چىنە قېتىق بىلەن بىر نانغا تەڭ ئېغىز تەگكۈزۈشمىز تازا كۆڭلۈمدىكىدەك ئىش بولىدىغان بولدى.

رەيھان توختىنىڭ ئالدىغا سۈرۈپ، كۆزلىرىگە مەنىلىك تىكىلدى. توختى بۇ تەكلىپ سۆزلىرىنىڭ تېگىگە قانداقتۇر چوڭقۇر مەنە يوشۇرۇنغانلىقىنى سېزىپ، تەكەللۇپ قىلمايلا تەكلىپنى قوبۇل قىلدى:

— بوپتۇ ئەمسە، تېخى بايىلا داستىخان ئۈستىدىن چىققان ئىدىم. شۇنداقتىمۇ خېنىمغا «ھە - ھۇ» دېيىشىپ بېرەي.

توختى بىر پارچە ناننى ئۇشتۇپ، قېتىققا پاتۇرۇپ ئاغزىغا سالدى.

رەيھاننىڭ يوشۇرۇنچە ئالاھىدە يوقلاپ كېلىشى ھەم ھېلىقىدەك مەنىلىك سۆزلىرى توختىنىڭ قەلبىدە يالقۇنلۇق بىر ئۈمىد پەيدا قىلىپ، بېشىدىن ئۆتكەن ئېغىر پاجىئەلەرنى ئۇنتۇلدۇردى. ئۇ ئۆزىنى ئاجايىپ بىر سېھىرلىك دۇنياغا سەپەر قىلىۋاتقاندەك، كۈچلۈك ياردەمچىگە ئېرىشىپ، تۇتقانلا نەرسىنى قومۇرغۇدەك كۈچ - قۇدرەتكە تولغاندەك، يېنىدىكى مانا بۇ ئەتقا بېشىغا قالقان،

قولىغا سىپەر بولۇپ، يەتتە قات يەر ئاستىغا چۆشۈپ كەتسىمۇ، زۇلمەت چاڭگىلىدىن قۇتۇلىدۇرۇۋالىدىغاندەك ھېس قىلى-ماقتا ئىدى.

— ئەمدى قانداق قىلماقچى؟— سورىدى رەيھان توختىدىن.

ئۇشتۇمتۇت سورالغان بۇ سوئال توختىنى تەمتىرىتىپ قوي-دى. شۇنداقتىمۇ جاۋاب بەردى:

— ھازىرچە بىلمەيمەن، ھەپسىدىن ئەمدىلا چىقتىم، يۇرتۇمغا كېتەرمەن شۇ، بىراق...— دەپ جىم بولدى.

— بىراق نېمە؟— رەيھان توختىغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى.

— كۆرۈۋاتىسىز، خېنىم، تۇرۇشۇم مانا، قولۇمدا ھېچنېمە يوق. بۇ پېتىم يولغا چىقىشىم مۇمكىن ئەمەس. بۇ ئۆيدىمۇ تۇرۇ-ۋەرگىلى بولماس. ئىش قىلىپ، پەيزىۋاتقا بارغۇدەك ماغدۇر، سەپەرگە ئاتلانغۇدەك نەرسىگە ئېرىشەلىسەملا يولغا چىقىمەن.

— بۇ يەردە تۇرسىڭىز بولمامدۇ؟

— مۇشۇ ئۆيدىما!؟

— ياق، مۇشۇ شەھەردە.

— تۇرالمايمەن.

— نېمىشقا؟

توختىنىڭ قاپاقلىرى بىردىنلا تۈرۈلۈپ، كۆزلىرىدە غەزەپ ئوتى يالقۇنجىدى.

— يۇرتقا كېتىمەن، ئەھلىمەھەللە بىلەن كۆرۈشىمەن، ئاند-دىن ئاتۇشقا بارىمەن، قايتىپ كېلىپ مېنى ناھەق قامىغان، قىيىد-ناپ مۇشۇ ھالغا كەلتۈرگەن ھېلىقى مۇناپىقنى تېپىپ، ئىنتىقام ئالىمەن.

— ئۇ قاچتى.

— نەگە؟

— ئۈچتۇرپانغا.

توختى جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، ئۆزى دۈچ

كەلگەن بۇ پاجىئەلەرنى ھېكمىبەگدىن كۆرەتتى ، بۇنىڭ سىنىپىي زۇلۇم ئىكەنلىكىنى ، ئازابلىغۇچى يالغۇز بىرلا ھېكمىبەگ ئەمەس ، ناھەق ئازابقا ئۇچرىغۇچىنىڭمۇ يالغۇز ئۆزى ئەمەسلىكىنى تونۇپ يېتىشكە تېخى ئۈلگۈرمىگەنىدى .

ئۇلار قىزغىن پاراڭلار بىلەن ئولتۇرغاندا ، زەينەپخان ئانا بىر چىنىدىن شورپا ئېلىپ كىردى :

— ئۆيدە نان تۈگىگەندە ئۇياتلىق مېھمان كەپتۇ دەپ ، بۈگۈن بەك سەت بولدى . ئۆزلىرىنى ساقلىتىپ قويماسلىق ئۈچۈن كىچىككىنە چاي قىلدىم ، قېنى بېقىشسىلا ، باللىرىم سىلەرمۇ داستىخانغا بېرىڭلار .

ئاخىرىدا زەينەپخان ئانا ئۆزىمۇ ئولتۇردى ، ھەممەيلەن بىر داستىخان بولدى .

رەيھانىنىڭ بولسا قولىدىكى بەخت قۇشى قاچقىپ بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك كۆڭلى يېرىم ئىدى ، گېلىدىن غىزامۇ ئۆتمەيۋاتاتتى . ئۇ توختىنى كەتكۈزمەسلىكنىڭ ئامالىنى ئىزدەش بىلەن ھەلەك ئىدى . ئاخىر ئىچى سىقىلىپ :

— يەكەنگە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى ئىزدەپ كەلگەن ئىكەن دەپ ئاڭلىۋىدىم ،— دېدى .

توختى خۇددى ھەربىر ئېغىز سۆزىنى تىللاغا ساتىدىغاندەك :

— شۇنداق ،— دەپلا جىم بولدى .

— كىم ئىدى ئۇ ؟— سورىدى زەينەپخان ئانا گەپ قىستۇرۇپ .

— قۇربان دولاننىڭ ئوغلى قادىر كۇلالچى .

— كىم ؟

— بەزىلەر قۇربان كۇلالچى دېيىشسە ، بەزىلەر قۇربان دولانمۇ دەيدىكەن ، شۇنىڭ ئوغلى قادىر .

زەينەپخان داڭقېتىپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇ يىراق سەپەرگە كەتكەن بىر پەرزەنتى ياكى باللىرىنىڭ ئاتىسى قادىر دولان قايتىپ كېلىپ ، بىر ئائىلە كىشىلىرى ھەمداستىخان بولۇۋاتقاندەك ھاياجانلانماقتا ئىدى . شۇڭا ، تەقدىرنىڭ بۇ كارامەتلىرىگە ھەيران

بولۇپ سورىدى :

— ئۆزىڭىز كىم بولىسىز ؟

— مەن قادىر دولاننىڭ ئاتا تەرەپ تۇغقانلىرىدىن بولىمەن ، بىراق مەن ئاتا ـ ئانامدىن كىچىك يېتىم قالغاچقا ، ئېنىق سۆزلەپ بېرەلمەيمەن . ئاڭلىسام ، ئۇ ئالتۇنلىرىمنىڭ يېنىدا كۇلالچىلىق قىلارمىش .

زەينەپخان بۇ يىگىتنىڭ قادىر كۇلالچى ھايات ۋاقتىدا سۆزلەپ بېرىدىغان پەيزاۋاتلىق تۇغقانلىرىنىڭ ئەۋلادى ئىكەنلىكىدىن شەكلەنمىدى . توختىنىڭ دېگەنلىرى بىلەن ئېرى قادىرنىڭ «ھېكايە» سى ئوخشاش چىقتى . ئۇ ھاياجان ئىلكىدە تونۇشلۇق بەردى :

— سىز تۇغقىنىڭىزنى تاپتىڭىز ، ئولتۇرغىنىڭىز قادىر كۇلالچىنىڭ ئۆيى ، بۇ بولسا ئۇنىڭ ئوغۇللىرى — قېرىنداشلىرىڭىز ، خۇدانىڭ بۇ كارامەتلىرىگە ئاپىرىن !

رەيھان ، توختى ، ساۋۇر ، ئابدۇرەھمانلار خۇددى «مىڭ بىر كېچە» ھېكايىلىرىدىكى ئۇچرىشىشلار ئۆز باشلىرىغا كېلىۋاتقاندەك ھەيران قېلىشتى ، داستىخان خۇشاللىق ئۇستىگە خۇشاللىق بىلەن تولدى . كۇتۇلمىگەن بۇ تونۇشۇش رەيھاننىڭ ئۇمىد چېچەكلىرىنى ئېچىلدۇرۇپ ، گويا پەلەكنىڭ قەرىدە پەرۋاز قىلىۋاتقان بەخت قۇشىنى دامىغا ئىلىندۇرغاندەك خۇشال قىلىۋەتتى . «ئەمدى ئۇ كەتمەيدۇ ، كۆرۈشۈپ تۇرىمەن···» دەپ ئويلىدى ئۇ .

داستىخان يىغىلىپ ، ھەممەيلەن ئورنىدىن تۇرۇشتى . رەيھان خوشلاشتى :

— مەن قايتاي ، توختىكام ياخشى ئارام ئېلىپ ، ئوبدان ئوزۇقلانسۇن ، رۇستەم ئاكامنى ھېلىلا ئەۋەتىمەن ، پۇرسەت چىقسىلا يەنە كېلىمەن ، ھازىرچە خۇداغا ئامانەت !

رەيھاننى ھەممەيلەن تالاغىچە ئۇزىتىپ چىقتى . رەيھاننىڭ سادا ئاغۋاندىن[1] تىكىلگەن نوجىيەك كۆڭلىكى گۈزەل قامىتىگە شۇنداق ياراشقان ئىدىكى ، بويى بىلەن تەڭ ئۆسكەن سۇمبۇل چاچلىرى

---

① ئېسىل رەختلەرنىڭ بىر تۈرى .

www.uyghurkitap.com

ھەربىر سىلكىنگەندە توختى گويا يۈرىكىگە ئوت تۇتىشىۋاتقاندەك كۆكرىكىنى سىلايتتى. دەر ھەقىقەت، ئۇنىڭ ھۆسن - جامالى بىلەن بوي - تۇرقى ئەلىشىر نەۋائىنىڭ:

«ئېنىڭ مەڭزىدە كىم مەڭ ياراتتى،
ساچى بىلەن بويىنى تەڭ ياراتتى.»

دېگەن بېيىتىدە ئەينەن سۈرەتلەنگەندى. ئەپسۇسكى، توختىنىڭ يۈرىكىدە گەرچە رەيھان ئۈچۈن مۇھەببەت دولقۇنى مەۋج ئۇرۇپ تۇرسىمۇ، ئۇنى ۋىسالىغا يەتكىلى بولمايدىغان ئاسماندىكى ئاي ياكى ھەددىسىز ئېگىز شاختىكى شاپتۇل ساناپ، چاپچىۋاتقان كۆڭلىگە ھاي بېرەتتى، رەيھان بولسا ئۇنداق ئويلىمايتتى، بەلكى توختىدىن ئىبارەت ۋىجدانلىق، باتۇر يىگىتنى مىسلىسىز قەھرىماندەك، دەھشەتلىك قىيىن - قىستاقلارغا بەرداشلىق بېرىپ، دوزاختىن ئامان-ئېسەن قۇتۇلۇپ چىقىپ، ئېزىلىشكە ئۇچراۋاتقان خەلقنى ئازادلىق يولىغا باشلاۋاتقان قابىل يېتەكچىدەك كۆرۈپ ھۆرمەتلەيتتى، شۇنداق سەمىمىي تۇيغۇ تۈرتكىسىدە: «توختى مېنىڭ، ئۆلسە ئۆلدەمەن، تىرىلسە تىرىلىمەن، ئۇ مېنىڭ بارلىقىم، ھاياتىم» دەپ قارايتتى. ئەمما، تەقدىرنىڭ يەنە نېمە كارامەتلىرى بارلىقىنى بىلمەيتتى.

رەيھان كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي رۇستەم كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ كەيپىمۇ ناھايىتى چاغ ئىدى، بۇ خۇشاللىقنى رەيھاندىن ئالغان ئىككى سەر كۈمۈش تەڭگە بەخش ئەتكەنمۇ ياكى ساۋۇردىن ئاز - تولا نەپ ئېلىشنى كۆزلىدىمۇ ئۇقۇقىلى بولمايتتى.

رۇستەم قوينىدىن بىر ھەميانىنى چىقىرىپ دېدى:

— خېنىم بۇنى توختىكامغا ئاپىرىپ بەرگىن دەپ ئەۋەتتى، — ھەميانغا 10 سەر كۈمۈش تەڭگە قاچىلانغانىدى، ئاندىن يەنە بىر تۇگۈچنى زەينەپخانغا بەردى، — بۇ تۆت سەر تەڭگىنى خىراجەت قىلسۇن دەپ سىلەرگە ئەۋەتتى.

دەرۋەقە ، بۇ ناھايىتى چوڭ ئىلتىپات بولۇپ ، ئۇلار يىل بويى ئىشلەپمۇ ئېرىشەلمىگۇدەك جىق پۇل ئىدى . ھەممەيلەن رەھمەت ئېيتتى ، توختى ھەمياندىن ئىككى سەر كۈمۈشنى ئېلىپ رۇستەمگە بېرىپ :

— بۇ بەك سەت ئىش بولدى . ھازىرچە قوبۇل قىلماي ئامالىمىز يوق . خېنىم مېنى قۇتقۇزغاننى ئاز دەپ ، يەنە بۇنچە غەمخورلۇق قىلىۋاتىدۇ ، جېنىم ئامانلا بولىدىكەن ياخشىلىقىنى چوقۇم قايتۇرىمەن . رەھمىتىمنى يەتكۈزۈپ قويغايسىز !—دېدى ، ئاندىن ھەميانني زەينەپخان ئانىغا بەردى ،— بۇنى ئېلىڭ .

بۈگۈن بۇ ئائىلىگە خېلىدىن بۇيان ئوڭ كۆزىدە باقمىغان خۇشاللىق نېسىپ بولغانىدى . بىراق ، توختى تەڭداشسىز ھۆرلىقانىڭ رەيھانگۈلنى ئويلايتتى . گەرچە ئۇ ئۆزىنىڭ ئىجتىمائىي باراۋەرسىزلىكىنى بىلسىمۇ ، كۆڭۈل قۇشى رەيھانىنىڭ دامىدا بولۇپ ، خۇددى :

«مۇھەببەت ئالدىدا خىسراۋ لىباسى
باراۋەر - تەڭ ئىرۇر پەرھاد كۈلاھسى .»

دېيىلگەندەك ، مۇھەببەت ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ئورنىنى نەزەرگە ئالماي ، كۆڭۈل رىشتىسى ئارقىلىق بىر - بىرىنى يېقىنلاشتۇرۇپ ئۆزئارا چېتىش كويىدا ئىدى .

كىتاب تورى بېكىتى
ukitap.com

سەككىزىنچى باب

يۈرتىغا سەپەر

كۈنلەر ، ھەپتىلەر ئۆتۈپ ، ھەش - پەش دېگۈچە 9 - ئاي كىرىپ قالدى . رەيھان توختى بىلەن كۈندە دېگۈدەك كۆرۈشۈپ تۇراتتى . ئۇ دائىم ساۋاقداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ بېرىپ تۇرىدىغان بولغاچقا ، ئەمدىلا 16 ياشقا قەدەم قويغان ئېيپەتلىك قىزدىن ھېچ-كىممۇ گۇمانلىنىپ يۈرمەيتتى . شۇ سەۋەبتىنمىكىن ، ئائىلىسىدى-كىلەرمۇ مېڭىش- تۇرۇشلىرىغا چەك قويمايتتى . رەيھاننىڭ يارد-مى نەتىجىسىدە زەينەپخان ئائىلىسىنىڭمۇ ھال - كۈنى خېلى ياخ-شىلىنىپ قالدى . توختى ياش بولغاچقا سالامەتلىكى تېزلا ئەسلىگە كەلدى . ئەمدى يېتىۋەرسە بولمايتتى . ئىشلىشى ياكى بولمىسا كىچىك ئاخۇننى ئىپىشى كېرەك ئىدى . ئۇ نۇرغۇن ئويلىنىشلاردىن كېيىن ، يۇرتىغا بېرىپ خوجايىنى بىلەن خوشلىشىپ ، ئاتۇشقا بېرىش قارارىغا كەلدىيۇ ، يەكەندىن ، توغرىسى رەيھاندىن قانداق ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي ئىككىلىنىپ بولۇپ قالدى . رەيھاندىن ئايرىلمايمەن ، بىرگە ياشايمەن دەيدىكەن ، يەكەندە ماكانلىشىشى كېرەك ئىدى . بۇ ئارزۇغا يېتىش ئۈچۈن كىچىك ئاخۇن ئىپىتقاد-دەك تىنچ ، خاتىرجەم ياشاشقا ئىمكان بېرىدىغان ئىزىش - ئىزد-لىشتىن خالىي ، ھەممە ئادەم باراۋەر ، ئادالەتلىك دۇنيا قۇچاق ئېچىشى كېرەك . كىچىك ئاخۇننىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا ، بۇنداق دۇنيا كۈرەشسىز يارىتىلمايدۇ . باش كېتىشتىن قورقماي كۈرەش قىلغاندىلا كىشىلىك ئەركىنلىكى قولغا كېلىدۇ . يۇقىرىقىلارنى

ئويلىغان توختى دەرھال يولغا چىقىپ ، يۇرتىدىكىلەر بىلەن كۆرۈ-شۈش ، ئاندىن ئاتۇشقا كىچىك ئاخۇننى ئىزدەپ بېرىش قارارىغا كەلدى . توختى بۇ ئويلىرىنى ساۋۇرغا ئېيتىپ مەسلىھەتلىشىش ئۈچۈن مۇۋاپىق پەيت كۈتۈپ تۇرغاندا ، «ئۇنىڭغا يونۇغان» دەك ، ساۋۇر بۈگۈن مەلۇم سەۋەب تۈپەيلىدىن ئىشقا چىقمىدى . توختى ساۋۇرنى ئۆيگە چاقىرىپ ، ئويلىغانلىرىنى ئېيتتى ، ئاندىن يۇرتقا قايتماقچى بولۇۋاتقانلىقى توغرىسىدا مەسلىھەت سالدى . ساۋۇرنىڭ قەلبىدىمۇ ئاتىسىنىڭ ئىنتىقامى يېلىنجاپ تۇرغاچقا ، توختىنىڭ مەسلىھەتى ياغدەك ياقتى .

— مەنمۇ سەن بىلەن بىللە باراي ، كىچىك ئاخۇن بىلەن تونۇشتۇرغىن ،— دېدى ئۇ ،— سەن نېمە بولساڭ ،مەنمۇ شۇ ، لېكىن رەيھانگۈلگە ئېيتىپ مەسلىھەتنى ئاڭلاپ باقساقمىكىن دەي-مەن…

ساۋۇرنىڭ گېپى ئۈزۈلگىچە ، بىر قولياغلىق شاپتۇلنى كۆتۈ-رۈپ رەيھان كىرىپ كەلدى . ئەگەشتۈرۈۋالغان 12 ياشلار ئەتراپى-دىكى بىر ئوغۇل بالا مەيدىسىگە تاقاپ ئاران كۆتۈرگەن يوغان بىشەكشىرىننى يەرگە قوياي دەپ تۇرغاندا ، توختى بېرىپ قولىدىن ئالدى . بۇ بالا باققالنىڭ ئوغلى بولۇپ ، قوغۇننى ئەكېلىشىپ بېرىپلا قايتىپ كەتتى . زەينەپخان ئانا رەيھاننىڭ قولىدىكى شاپتۇل-نى ئېلىپ ، ئۆيگە باشلىدى . ھەممەيلەن كۆرپىدىن ئورۇن ئېلى-شىپ ، ھال - ئەھۋال سورىشىپ بولغاندىن كېيىن ، رەيھان ئېغىز ئاچتى :

—توختىكا ،مىجەزىڭىز يوقمۇ - نېمە؟خاپا كۆرۈنىسىزغۇ ؟

—ياخشى تۇرۇۋاتىمەن ، بىراق داۋاملىق مۇشۇنداق يۈرۈۋەر-سەم بولماسمىكىن .

رەيھان يەنە سورىدى :

—نېمە قىلاي دەيسىز ؟

—يۇرتقا بېرىپ كېلەيمىكىن دەپ ئويلاۋاتىمەن .

—شۇنچە زۆرۈرمىدى ؟

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

— ھەئە .
— نېمە ۋەجدىن ؟
— قەرزىم بار ئىدى .
— ئۇنداق بولسا ، ساۋۇركامدىن ئەۋەتىپ بېرەيلى .
— بولمايدۇ ، ئۇ ئېلىم - بېرىم قەرزى ئەمەس ، ئادەمگەرچىلىك قەرزى .
— كىم ئىدى ئۇ ؟
— خوجايىنىم ھەم ئوقۇتقۇچۇم ، 10 يېشىمدىن باشلاپ تۇز - تائام بېرىپ چوڭ قىلغانىنىڭ ئۇستىگە ئوقۇتۇپ دىلىمغا ئىلىم سالدى ، ئۆز باللىرى قاتارىدا كۆرۈپ ئىشەندى . ئەمدى ئۇنى تاشلىۋەتسەم ، شاپائەتچىمنىڭ يۈزىگە پۇت قويغاندەك بولمامدىمەن ! خوجايىن ماڭا دائىم : كىشىنىڭ ئىززىتى راستچىللىق ، ئادەمگەرچىلىك بىلەن ئاشىدۇ ، يۈزى تىل سەۋەبىدىن ، يەنى يالغانچىلىق ، كاززاپلىق تۈپەيلى تۆكۈلىدۇ ، دەيتتى . بۇنى ئويلىغاندا ، ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشماي كەلمىسەم بولمايدۇ . يەنە بىر ئاكىمىزغىمۇ ۋەدە بەرگەن .
تۇختىنىڭ پەزىلىتى رەيھانغا چوڭقۇر تەسىر قىلدى . كۆڭلىدە : «نېمىدېگەن ۋىجدانلىق يىگىت بۇ ! ئۇ راست ئېيتىدۇ ، ئادەم راستچىل ، سەمىمىي بولۇشى كېرەك ، مانا مۇشۇنداق ئادەمگە قول بولسامۇ ئەرزىيدۇ ، ئۇنى چىن كۆڭلۈمدىن قوللايمەن . لېكىن ، يالغۇز يولغا چىقمىسۇن»دېگەنلەرنى ئويلىدى - دە ، ئېيتتى :
— ياخشى ئويلاپسىز . ئادەم دېگەن راستچىل ، لەۋزىدە تۇرىدىغان بولۇشى كېرەك . خوجايىنغا ، يەنە بىرسىگە ۋەدە بەرگەن ئىكەنسىز ، ئەلۋەتتە بېرىڭ . ئەمما ، ئىككى شەرت بار...
— قېنى دەڭ .
— بىرىنچىدىن ، ماڭا ۋەدە بېرىڭ ؛ ئىككىنچىدىن ، ساۋۇركام بىرگە بارسۇن .
— قانداق ۋەدە تەلەپ قىلماقچىسىز ؟
— چوقۇم قايتىپ كېلىسىز ، مەڭگۇ ماڭا مۇڭداش ۋە قوغدى-

غۇچى بولىسىز . سىزدىن ھازىرچە ئالىدىغان ۋەدەم شۇ ھەقتە بولىدۇ .

رەيھاننىڭ چىرايى بىردىنلا غەمكىنلەشتى ، كۆزلىرىگە غىلىل-داپ ياش كەلدى . كۆڭلىگە مەڭگۈ كۆرۈشەلمەيدىغاندەك ، بۈگۈنكى ۋىسال دەملىرى يېقىن كەلگۈسىدە ھەسرەتلىك ئەسلىمىگە ئايلىنى-دىغاندەك ۋەھىمە ھۆكۈمران ئىدى . شۇنداقتىمۇ توختى ۋەدە بەر-سىلا لەۋزىگە ئىشىنەتتى .

— بوپتۇ ، ۋەدە بېرەي ، سىزنىڭمۇ ھەددىسىز ياخشىلىقلىرى-ڭىز بار ، جاۋاب قايتۇرمىسام قارا يۈز بولۇشۇم ئېنىق ، سىز ھاياتىمنى قۇتقۇزدىڭىز ، شۇڭا مەڭگۈ قوغدىغۇچىڭىز ، خىزمەتكارى-ڭىز بولسام ئەرزىيدۇ . لېكىن ، مۇشۇ پۇرسەتكە ئېرىشىش ئۈچۈن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسىتىشكە توغرا كېلىدۇ .

— بەك ئوبدان گەپ بولدى ، سىزگە ئىشىنىمەن .

— ئەمىسە نېمىشقا يىغلايسىز ؟

— خۇشاللىقتىن ھاياجانلىنىپ يىغلاۋاتىمەن شۇ !

رەيھان ياغلىقى بىلەن ياشلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ ، زورلاپ كۈ-لۈمسىرىدى . كۈلكە يۈگۈرگەن چىرايىدىكى ياش قالدۇقلىرى گويا شەپەقتە تاۋلانغان گۈل بەرگىدىكى شەبنەمدەك جىلۋىلىنىپ ، سىر-غىغىنچە ئېتىكىگە چۈشۈۋاتاتتى . ساۋۇرنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدىمۇ ياكى رەيھاننىڭ كۆز ياشلىرىغا تاقەت قىلالمىدىمۇ ۋەياكى ئىككىسى گەپ- سۆزلىرىنى قورۇنماي قىلىشۋالسۇن دېدىمۇ ، ئەيناۋۇر ، ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقىپ كەتتى . شۇ تاپتا توختىنىڭ ئازابلى-رىغىمۇ گەپ سىغمايتتى ، كۆزلىرىدىن ياش ئەگىپ ، رەيھانغا تە-سەللى بەرمەكچى بولاتتىيۇ ، گەپ قىلالمايتتى . ئاخىر زورۇقۇپ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ئېيتتى :

— خاتىرجەم بولۇڭ ، خېنىم ! سىز بۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلۈ-ۋاتقان يەردە ، مەن جەزمەن قايتىپ كېلىمەن . ساۋۇرنىڭ بىللە بېرىشىغىمۇ قوشۇلىمەن . ئەمدىغۇ بولغاندۇ !

— ئەلۋەتتە بولدى ، سىزگە ئىشىنىمەن ، جەزمەن قايتىپ كې-

لىشكىزگە ئىشىنىمەن . لېكىن ، نېمىشقىدۇر كۆڭلۈم يېرىم ، بىر قىسمىلا بولۇپ تۇرۇۋاتىمەن . ئەبەدىي كۆرۈشەلمەيدىغاندەك خاتىرجەمسىزلىنىۋاتىمەن...

— گەپمۇ ئېغىزدىن ، جانمۇ ئېغىزدىن چىقىدۇ ، جەزمەن كېلىمەن . لەۋزىدە تۇرماسلىق ئوغۇل بالىنىڭ ئىشى ئەمەس ، لېكىن قاچان كېلىدىغانلىقىمنى بىلمەيمەن .

— بۇ «كەلمەيمەن» دېگەن بىلەن ئوخشاش گەپ بولدى ، نەچچە ئون يىلدىن كېيىن خوتۇن ـ بالىلىرىڭىزنى ئەگەشتۈرۈپ كەلسىڭىز يەنىلا كەلگەن بولىسىز ، ئۇ چاغدا ، قېنى ئۆزىڭىز دەپ بېقىڭە ، نېمە قىلغۇلۇق ؟

— ياق ، مېنىڭ گېپىمدىن ھەرگىز ئۇنداق مەنە چىقمايدۇ . ئىلاجى بار تېزرەك كېلىشكە تىرىشىمەن .

— بوپتۇ ، بېرىڭ . مەن قايتىپ دەرھال تەييارلىق قىلىشقا كىرىشەي . بۇنىمۇ دەپ قوياي ، ئەگەر كېچىكىپ قالسىڭىز ئۆزۈم بارىمەن جۇمۇ !

توختى رەيھاننى تالاغىچە بىللە چىقىپ ئۇزىتىپ قويماقچى بولغانىدى ، رەيھان :

— بولدى ، سىلەر چىقماڭلار ! — دەپ ، رومالىنىڭ قايرىلغان تەرىپىنى ئالدىغا تاشلىغىنىچە چىقىپ كەتتى . ئەمما ، ئۆيدىن چىققاندا كۈلگەندەك قىلغان بىلەن ، ئىشىكتىن چىقىشىغىلا كەلكۈندەك ئېقىشقا باشلىغان كۆز ياشلىرىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ توختىتالمىدى .

رەيھان ئۆيگە يېتىپ بارغاندا ، ھويلىدا ئوتۇن كەسلەۋاتقان رۇستەمدىن باشقا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى . شۇڭا ، يىغلىغان پېتى ھۇجرىسىغا كىرىپ ئۇخلاپ قالدى . زۇمرەتخېنىمنىڭ : «رەيھانگۈل ! »دەپ چاقىرغان ئاۋازى قۇلىقىغا كىرگەندە كەچ پېشىن بولغانىدى ،ئۇ يۈزىنى يۇيۇۋېتىپ ئانىسىنىڭ قېشىغا چىقتى .ئانا شۇنداق قاراپلا ئۇنىڭ ئايدەك جامالىنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئۆزگىرىپ ، سولاشقان ياپراقتەك بولۇپ قالغىنىنى كۆردى . «گاچا قىز-

www.uyghurkitap.com

نىڭ تىلىنى ئانىسى بىلىدۇ» دېگەندەك ،رەيھاننىڭ روھىي ھالىتىدىكى ئۆزگىرىشلەرنى زۇمرەتخېنىم ئۆز ۋاقتىدىلا سېزىپ ئۈلگۈرگەنىدى .نەچچە ئاي مابەينىدە رەيھاننىڭ مىجەزى ئۆزگىرىپ ، كەم سۆز ، ئېغىر - بېسىق ، گەپ - سۆز خالىمايدىغان ، كۆپىنچە ھاللاردا ھۇجرىسىدىن چىقماي كۈن - كۈنلەپ يالغۇز ئولتۇرىدىغان بولۇپ قېلىۋاتاتتى . مۇساپىر يىگىتنىڭ گېپى چىقسىلا ، ساۋابلىق توغرىسىدا كىتاب سۆزلىرىدىن نەقىل كەلتۈرۈپ ، ياردەم قىلىشنى ئۆتۈنەتتى . ئەمدى ئۇ يىگىتنى زىنداندىن ئازاد قىلىۋېتىش بىلەن ، بىر كۈنمۇ ئۆيدە ئولتۇرمايدىغان ، ساۋاقداشلىرىنى تولا يوقلايدىغان بولۇۋالدى . ئۇنىڭ بۇ قىلىقلىرى «ئىشنى كارداڭدىن سوراڭ ، ئۇنى باداڭدىن»دېگەندەك ، زۇمرەتخېنىمنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويۇۋاتاتتى ، مۇھەببەت تارىسىنى يۈرەك بېغىشىدىن باغلاپ يىگىت تامان سۆرەپ يۈرگەنلىكى ئانىغا ئايان ئىدى ، بايا قىزى ھويلىغا كىرىپ كەلگەندە يۈز - كۆزلىرىدىكى ياش قالدۇقلىرىنى كۆرۈپ ئۆزىنى دالدىغا ئالغانىدى .

زۇمرەتخېنىم قىزىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە خاپا بولمىدى . چۈنكى ، نورمال يېتىلگەن ئىنسان بالىسى بۇ باسقۇچنى بېسىپ ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلەتتى . توختىنى گەرچە كۆرمىگەن بولسىمۇ ، ھاپىزبەگدىن ھېكايىلىرىنى نەچچە نۆۋەت ئاڭلىغان ، تېخى بىر نۆۋەت «توختىغا شۇنداق ھەۋىسىم كېلىدۇكى ، گاھىدا ئۇنى مېنىڭ ئوغلۇم بولۇپ قالغان بولسىچۇ ، دەپ قالىمەن» دېگىنى قۇلىقىدىن كەتمەيتتى . شۇنىڭدىن تارتىپ توختىنىڭ سىيماسىنى خىيالەن كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، ئەڭ قاملاشقان ، باتۇر ، تەڭداشسىز پالۋانلارغا ئوخشىتاتتى . رەيھاننىڭ توختىغا كۆيۈنۈشىنى ھەرگىز ئەيىبلىمەستىن ، ئىمكانىيەت تاپسا ياردەم بەرگۈسى ، ھاپىزبەگ ئۇنىسا كۈيئوغۇل قىلىۋالغۇسى كېلەتتى . ھازىر رەيھاننى چاقىرىشىنىڭ سەۋەبىمۇ ئوتتۇرىدىكى پەردىنى قايرىپ قويۇپ ، سىردىشىش ئۈچۈن ئىدى .

رەيھان كىرگەندە زۇمرەتخېنىم ئۇنىڭ يۈيۈقلۇق كىيىملىرى-

www.uyghurkitap.com

نى قاتلاۋاتاتتى .

— ئۆيقۇڭغا قاندىڭمۇ ؟— ئانا كۇلۇپ تۇرۇپ ، چاقچاق ئارىلاش سورىدى .

— بېشىم ئاغرىۋاتىدۇ ،— دېدى رەيھان جاۋاب بېرىپ ، ئاندىن كاتىنىڭ تۆپىسىگە چىقىپ ئانىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى .

— قىزىم ! ئۆزۈڭنى قىيىنىما ، مۇھەببەتنى بىلىمەن ، خىجىل بولماي سىرىڭنى ئېيت ، يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق . كۆڭۈل شۇنداق نەرسىكى ، ئۇ باي - كەمبەغەل ، سەت - چىرايلىق دەپ ئايرىمايدۇ . ئۆز مۇددىئاسىغا يېتىشتە ھېچنېمىگە بېقىنمايدۇ ، ئوتتۇرىدىكى سىرنى پەقەت ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ كۆزىلا ئاشكارىلايدۇ ، مانا بۇ مۇھەببەت دېيىلىدۇ . سېزىپ تۇرۇۋاتىمەن ، سەن بىر سۇمۇرغنى تاللىدىڭ ، ئەمما يوشۇرۇۋاتىسەن . كۆزلىرىڭدىن چەقىپ تۇرۇۋاتىدۇ . قانداق كېپىڭ بولسا ئوچۇقىنى دېگىن . مېنىڭچە ، سەن پۇل - مال ، بايلىقنى ئەمەس ، ھەقىقىي سۆيگۈنى كۆزلىدىڭ ، مەن قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمەن ھەم ياردەم بېرىمەن .

ئانىسىنىڭ بۇ قەدەر مېھرىبانلىقى ھەم يۇمشاق كۆڭۈللۈكىدىن دىلى ئېرىگەن رەيھان :

— ئانا !...— دېگىنىچە زۇمرەتخېنىمنىڭ باغرىغا ئۆزىنى ئاتتى ، ھاياجان ياشلىرىنى سەلدەك ئاقتۇرۇپ ، يۈزىنى كۆكرىكىگە ياقتى .

— بولدى قىل ، قىزىم ، بولدى قىل !— دېدى زۇمرەتخېنىم ،— مۇھەببەت مالامەتنى چۈشمەيدىغان ئادەم يوق ، غەم قىلما . مەن ياردەم بېرىمەن !

زۇمرەتخېنىم بەزلىگەنچە رەيھان ھېقىقلاپ يىغىسىنى تەستە توختاتقاندىن كېيىن :

— راست ئېيتتىڭىز ،ئانا !بۇ بىر سەۋداكەن ،ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن ،ئۇنى كۆرمىسەم تاقەت قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتىم .توختى يۇرتىغا قايتماقچى...— دەپلا يەنە يىغلاپ تاشلىدى .

— سەن نېمە دېمەكچى ؟— سورىدى زۇمرەتخېنىم .

— ئۇنىڭ بىرىشىغا قوشۇلماي ئىلاجىم بولمىدى .
—ئۇ ھازىر نەدە تۇرۇۋاتىدۇ ؟
— تۇغقىنىنىڭ ئۆيىدە .
—تۇغقانلىرىنى ماڭا تونۇشتۇرۇپ قوي .
—ماقۇل .
— سەن قانداق قىلماقچى بولۇۋاتىسەن ؟
— ئۇ تۇغقىنى ساۋۇر بىلەن يولغا چىقماقچى ، بىرىپ كىلىشىگە بىرەر ئايچە كىتەر . بۇ جەرياندا ساۋۇرنىڭ ئائىلىسىمۇ قىيىنىلىپ قىلىشى مۇمكىن . ئىككىسىنىڭ سەپەر خىراجىتى ئۇچۇن ياردەم بەرسەك بولاتتى .
— مىنى ھىچنىمىنى ئۇقمايدۇ دەمسەن ؟ !
زۇمرەتخېنىم رەيھاننىڭ باش - كۆزىنى چوڭقۇر ئانىلىق مىھىرى بىلەن سىلىدى . رەيھان ئۆتكۈنچى يامغۇردىن كىيىنكى قۇياشتەك كۈلۈپ زۇمرەتخېنىمنى تىخىمۇ چىڭ قۇچاقلىدى .
—بولدى ، قويۇۋەت !— دىدى زۇمرەتخېنىم رەيھاننىڭ قولىنى ئىتتىرىۋېتىپ ، ئاندىن ئۆيگە كىرىپ كىتىپ ، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئارىلىقتا بىر ھەميانىنى ئىپلىپ چىقىپ رەيھانغا تەڭلىدى ،— بۇنى ئۇ يىگىتكە ئاپىرىپ بەرگىن ، ئىككىسى قانچە خىراجەت قىلسا يىتىپ ئاشىدۇ . ھە ، توختا ، بۇ تۆت شوينا يارماقنى ساۋۇر دىگەن يىگىتنىڭ ئائىلىسىدىكىلەرگە بەرگىن . ئوغلى كەلگۈچە خىراجەت قىلسۇن . ئەمدىغۇ بولغاندۇ ؟
— بولدى ، ئويلىغىنىمدىنمۇ نەچچە ھەسسە ئارتۇق بولدى .
رەيھان ئىتىلىپ بىرىپ ئانىسىنىڭ ئىتتەرگىنىگە ئۇنىماي نەچچىنى سۆيۈۋەتتى . زۇمرەتخېنىم يەنە بىر ئىش ئۇستىدە ئۇچۇر بەردى :
— ئاتاڭ ھەجگە بارىمەن دەپ يۈرىدۇ ، قارىغاندا ، سولاقخانا ئىشىدىن رايى يانغاندەك قىلىدۇ ، كىيىنكى ئىشلار ئاتاڭ خەيرلىك ھەجدىن كەلگەندە بىر گەپ بۇلار .
رەيھان ئانىسى يەتكۈزگەن ئۇچۇرنىڭ كىيىنكى ئىشلىرىغا

تېگىدىغان پايدىسىنى مۆلچەرلەپ ئۈلگۈردى :

— بەك ئوبدان بوپتۇ ، ئانا ! ئاتام بۇرۇنراق شۇنداق قىلىشى لازىم ئىدى . ھەجگە بېرىپ كەلسىمۇ بەگلىك مەنسىپى قېچىپ كەتمەيدۇ ، ئۇ چاغدا ھۆرمىتى تېخىمۇ ئاشىدۇ ، بىزگىمۇ ياخشى . مەن دەرھال توختىغا بۇ پۇللارنى ئاپىرىپ بېرەيمىكىن ؟

— ماقۇل ، تېز بېرىپ كەل ، كەچ بولۇپ كەتمىسۇن !

زۇمرەتخېنىم رەيھان بىلەن ھويلىغا بىللە چىقتى .

رەيھان شۇنچىلىك خۇشال ئىدىكى ، توختى بۇ پۇللارنى ئېدىتلىق سەرپ ئەتسە خېلى بىر مەزگىل ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق تارتمايتتى . ساۋۇرنىڭ ئائىلىسىمۇ تۆت شوينا يارماقنى خېمىرتۇرۇچ قىلىپ تۇرمۇشىنى قامداپ كېتەتتى . رەيھان زەينەپخان ئانىنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ، توختى بىلەن ساۋۇر ئىشىك ئالدىدىكى ياغاچنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، بىرەر ئىش ئۈستىدە مەسلىھەتلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . زەينەپخان ئانا كەچلىك تاماققا كۆكتات توغراۋاتاتتى . رەيھاننىڭ قانداقتۇر زۆرۈر ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى پەملىگەن يىگىتلەر دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا باردى . ئىككىسىنىڭ چىرايلىرىدىكى جىددىيلىكنى كۆرگەن رەيھان :

— ھېچ ئىش يوق . قېنى ، ئۆيگە كىرەيلى ، — دەپ ، توختى بىلەن ساۋۇرنى ئالدىدا مېڭىشقا ئۈندىدى . ئەمما ، ئۆي ئىگىلىرى تەكلىپنى قوبۇل قىلماي ، رەيھان ئالدىدا ماڭدى ۋە چاقىردى :

—زەينەپخان ئاچا !

زەينەپخان ئانا قىلىۋاتقان ئىشىنى قويۇپ ئۆيگە كىردى . رەيھان قولىدىكى ياغلىقنى يېشىپ تۆت شوينا يارماقنى تەڭلىدى :

— بۇنى ئانام سىلەرگە ئەۋەتتى .

— رەھمەت ، خېنىم ، رەھمەت !— دېدى زەينەپخان ئانا ئىككى قوللاپ ئېلىپ ،— بۇ ياخشىلىقلىرىنى قانداقمۇ قايتۇرارمىز . بىزدىن يانمىسا خۇدايىمدىن يانا .

رەيھان ھەميانىنى توختىغا تەڭلىدى :

— بۇنىڭدا 30 سەر كۈمۈش بار ، بۇنىمۇ ئانام ئەۋەتتى .

ئىككىڭلارنىڭ سەپەر خىراجىتىگە يېتىدۇ .
نەچچە كۈندىن بۇيان ئانىسىدىن ۋە ئاتىسىدىن ئېھتىيات قىلىپ كېلىۋاتقان رەيھاننىڭ بۈگۈن بىردىنلا «ئانام ئەۋەتتى» دەپ خېلى جىق پۇلنى كۆتۈرۈپ كېلىشى ئۇچەيلەننى ھەيران قالدۇردى .
— ئانام ئەۋەتتى؟— سورىدى توختى .
— ھەيران قېلىۋاتامسىز ؟
— قانداقچە ئەمدى ؟
— قورقماڭ ، ھېچ ئىش يوق ، ئانام بەك ياخشى ئايال . مەن يوشۇرۇپ يۈرگەن بىلەن ، ئۇ ھەممىنى بىلىپ بوپتۇ . ئۇ ماڭا : « ھېچۋەقەسى يوق . بالىسىنىڭ بېسىۋاتقان قەدىمىنى ئانا بىلمىسە قانداق بولىدۇ ؟ سەن ئۆتمەكچى بولغان 〈 كېچىك〉 تىن ئۆتمەيدىغان ئىنسان يوق . بۇنى ئەيىبلەش ھاجەتسىز ، بۇنىڭدىن كۆرە ياردەم بەرگەن ياخشى… » دېدى ھەم بۇ پۇللارنى ئەۋەتتى .
— بېكىتىم بىلىپ قالسىچۇ ؟
— بىلمەيدۇ ،ئاڭلىشىمچە ،ئاتام ھەجگە بارغۇدەك ،مۇددەتتىن بىرقانچە ئاي بۇرۇن مېڭىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتقۇدەكمىش .بىلىپ قالسىمۇ نېمە قىلالايتتى .ئەمدى گەپ سىلەردە قالدى . تېزرەك يولغا چىقىپ ، قانچە بالدۇر كەلسەڭلار شۇنچە ياخشى .
— خۇشاللىق ئىسەنگىرىتىپ ، رەھمەت ئېيتىشنىمۇ ئۇنتۇپتىمەن ، رەھمەت ، خېنىم !…
توختى گەپنى ئاخىرلاشتۇرۇپ بولغۇچە رەيھان بۆلۈۋەتتى :
— ئەمدى مېنى «خېنىم» دېگۈچى بولماڭ ، «رەيھان» دەۋېرىڭ ، بولمىسا رەنجىپ قالىمەن ،— قىز لەۋلىرىنى يىمىرىپ يېقىملىق كۈلدى .
— ماقۇل ، سىز رەنجىيدىغان ئىشنى ئىككىنچى قىلمايمەن . گېپىمگە ئىشىنەرسىز ؟
— ئەمدى بولدى !
— زۇمرەتخېنىمغىمۇ رەھمەت ، ئاتا ـ ئانام بولسىمۇ بۇنچىلىك

قىلالمايتتى . قىلغان ياخشىلىقىنى بۇ دۇنيا ـ ئۇ دۇنيا ئۇنتۇ-
مايمەن !— توختى كۆزلىرىگە ياش ئالدى .
—باشقىسىنى قويۇپ ، مېنىلا ئۇنتۇمىسىڭىز كۇپايە .
—ھەرگىز ـ ھەرگىز ، ئۇنتۇمىدىغان !
ھەممەيلەن تەڭلا كۈلۈشتى ، ئاندىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ
تالاغا چىقىشتى . قۇياش پەسلەپ ناماز ئەسىر بولغانىدى .
— ھە ... راست ، بىلىپ قالاي ، سەپەر قاچان ؟ — رەيھان
توختىدىن سورىدى .
— تەييارلىق پۈتتى . ئەتە باش توخۇدا يولغا چىقساقمىكىن .
— يەنە بىر گەپ بار ئىدى .
— قېنى دەڭ .
— سىزگىلا تەئەللۇق گەپ ئىدى .
— ئىككىسى ئۆزرە ئېيتىپ ئۆيگە ماڭدى . توختى ئىشىكنى
يېپىپ قويۇپ ، رەيھاننىڭ كۆزلىرىگە تىكىلدى :
— نېمە گەپ ئىدى ؟
رەيھان توختىنىڭ كۆزىگە تەشنالىق ئىلكىدە تىكىلدى . گەرچە
ئۇ كۈلۈپ تۇرسىمۇ ، كۆز ياشلىرى گويا ئاپتاپلىق ئاسماندىن
چۈشۈۋاتقان يامغۇردەك تامچىلىماقتا ئىدى . قىز شۇ ھالەتتە بىردەم
قاراپ تۇرغاندىن كېيىن ئۆزىنى توختىنىڭ قۇچىقىغا ئېتىپ ، چىڭ
يوپۇشقىنىچە ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىدى . توختىمۇ قىزنى باغرىغا
باستى ، قەيسەر يىگىتلىكىگە ماسلاشمىغان ھالدا كۆز ياشلىرى
قىزنىڭ باش ـ كۆزىگە سىرغىشقا باشلىدى .
— كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ !— دېدى توختى رەيھانغا تە-
سەللى بېرىپ ، ئاندىن ئالمىنىڭ يارتىسىدەك ئېڭىكى ئاستىغا بار-
ماقلىرىنى تەگكۈزۈپ يۇقىرى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە قاراتتى . رەيھاننىڭ
جان بېرىش ئالدىدىكى ئاھۇنىڭكىدەك كۆزلىرى گويا پاناھلىق تىلە-
ۋاتقاندەك مۆلدۈرلەپ تۇراتتى . توختى بويىنىنى ئېھتىياتچان سەي-
ياھتەك ئاستا ئېگىپ ، ئەرلىك جاسارەت تېمىپ تۇرغان لەۋلىرىنى
قىزىلگۈل بەرگىسىمان نازۇك لەۋلەر ئۈستىگە قويدى . جۇپلەن-

گەن بۇ لەۋلەر شۇ تاپتا بىر جۈپ چوغنى ئەسلەتتى . بەجايىكى ، بىر - بىرىگە تېگىش بىلەن كۈچلۈك يېلىنجاپ ئىككى يۈرەكنى كۆيدۈرمەكتە ئىدى . بىر گەۋدىگە ئايلىنىپ ، بىر - بىرىگە سىڭ- گىپ كېتىۋاتقان ئىككى تەن دۇنيانىڭ ئىشلىرىنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇ- غان ، ئۆي ئىگىلىرىنىڭ تۇيۇقسىز كىرىپ قېلىشىدىنمۇ ئەنسىرەي- دىغاندەك قىلمايتتى ، بەلكى مۇشۇ كۆرۈنۈشنى پۈتۈن ئامۇخاس كۆرگىنىدە پەخىرلەنگىنىدىن ئاشىق - مەشۇقلۇق بابىدا مەشھۇر پەرھات - شىرىن ، لەيلى - مەجنۇن ، تاھىر- زۆھرەلەردەك مەڭگۇ ئۆلمەسلىك شەرىپىگە ئېرىشىشنى تىلەيتتى .

شۇنداق قىلىپ ، ئۇلار بىر - بىرىدىن چالا بوغۇزلانغان قۇش- تەك كۆرمىڭ ئازاب ئىچىدە تەستە ئايرىلدى .

— خۇداغا ئامانەت ، مېنى تەقەززا قىلماي ، تېز بېرىپ ، كېچىكمەي كېلىڭ !— دېدى رەيھان ۋە خوشلىشىش سوۋغىتى سۈپىتىدە تاتلىق بىرنى سۆيۈپ قويدى .

ئۇلار چىققاندا زەينەپخان ئانا بىلەن ساۋۇر ھېچ يەردە كۆرۈن- مەيتتى . توختى رەيھاننىڭ ئارقىسىدىن تاكى قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇردى ، پەقەت ساۋۇرنىڭ :

— توختى !— دەپ چاقىرغىنى قۇلىقىغا كىرگەندىلا ھويلىغا قايتىپ كىردى . ئەمما ، شۇ تاپتا يۈرىكىنى بىر كىم سۇغۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك تۇيغۇدا ئىدىكى ، رەيھاننىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ بې- رىپ ، ئېغىر كۈنلەردە مېھرىبانلىق كۆرسىتىپ ھاياتىنى قۇتقۇ- زۇپ قالغۇچى بۇ پەرىشتىنىڭ شاپائىتىگە يېنىش - يېنىشلاپ رەھ- مەت ئېيتقۇسى ، يېتىملىكتە تارتقان پۈتۈن دەرد - ئەلەملىرىنى قالدۇرماي سۆزلەپ بېرىپ ، ئەڭ - ئەڭ قەدىرلىك ، قەلبىنى ئەڭ چۈشىنىدىغان ساھىبجامال بىلەن قانغۇچە مۇڭداش بولۇپ ، خارۇ- زارلىق ، زۇلۇم ، كۈلپەتتە ئۆتكەن ھەسرەتلىك كۈنلىرىنى تولۇق- لىغۇسى كېلەتتى .

ساۋۇر ئائىلە ئىشلىرىنى ئىنىسى ئابدۇرەھمانغا تاپىلىدى :

— بىز ئۇزاققا قالماي قايتىپ كېلىمىز . ئىش قوغلىشىپ

يىراقتا كېتىپ قالما، ئانام ئۆيگە قارىسۇن، بولمىسا رەيھانگۈل كېلىپ قالسا تاپالماي قالىدۇ.

توختى رەيھان بىلەن خوشلاشقانىنىڭ ئەتىسى ئەتىگەندە ساۋۇر بىلەن پەيزاۋاتقا يۈرۈپ كەتتى.

بۇ 10 - ئاي بولۇپ، ھاۋا سەگىگەن چاغلار ئىدى. توختىلار پىيادە يول بېسىپ، ھارغاندا دەرەخ سايىلىرىدا ئارام ئالدى، ھار-دۇقى چىققاندا كېچە - كۈندۈز دېمەي مېڭىپ، ئاخىر پەيزاۋاتقا يېتىپ كەلدى - دە، چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيىگە چۈشتى.

چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيى پەيزاۋات ئۆتەڭ بازىرىنىڭ رەستە كو-چىسىدا بولۇپ، قوش قاناتلىق ھويلا ئىشىكىدىن كىرىشكىلا ئۈلاپ سېلىنىغان تۆت ئېغىزلىق ئۆي، ئاندىن بىر چەتتىكى ئاتخانا كۆزگە تاشلىناتتى. دەرۋازىنىڭ يېنىدىلا ئىشىكى كوچىغا قارايدىغان گۆ-رۈخانىسى بار ئىدى. ئىككىيلەن ھويلىغا كىرىشى بىلەن بويىنىغا ئۇششاق قوڭغۇراقلار ئېسىلغان بىر جۈپ پىستە قاۋاپ كېلىپ، توختىنىڭ پۇتلىرىنى يالاپ ئەركىلەشكە باشلىدى. ساۋۇر توختى-نىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋالدى. ئىتلىرىنىڭ باشتا قاتتىق قاۋاپ، كې-يىن بىردىنلا توختاپ قالغانلىقىنى سەزگەن چاڭ شەنسىڭنىڭ قى-زى يۈگۈرۈپ چىقىپ توختىنى كۆرۈپ، كەلگەن پېتى بىلىكىگە ئېسىلىپ توۋلىدى:

— بابا! نىكەن سۇي لەيلى[1]؟

توختى بۇ ئۆيگە كەلگەندە چاڭ خۇا تېخى ئالتە ياشتا بولۇپ، ھازىر بويى ئۆسۈپ، كۆكسى كۆتۈرۈلۈپ، كۆز چۈشكۈدەك تولغا-نىدى. بىراق، چاڭ خۇامۇ ئەينى زامانىنىڭ فېئوداللىق قائىدە-يوسۇنلىرىدىن چەتتە قالالمايتتى. شۇنداقتىمۇ دادىسى چاڭ شەنسىڭ ئوقۇمۇشلۇق كىشى بولغاچقا، مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىگە ئانچە ئەمەل قىلىپ كەتمەيتتى. شۇڭا، قىزىنىڭ پۇتلىرىنى قىزىق سوغا چىلانغان ماتا بىلەن تېڭىپ، ئۆچكىنىڭ شاخشىقىدەك ھالغا كەلتۈ-رۈپ، ئىرغاڭلاپ ماڭىدىغان قىلىپ قويمىغانىدى. توختى بىلەن

---

① «دادا! قاراڭ، كىم كەلدى؟» دېگەن جۈملىنىڭ خەنزۇچە تەلەپپۇز قىلىنىشى.

چاڭ خۇا كىچىكىدىن بىر ئۆيدە ئۆسكەچكە ،قېرىنداشلاردەك بىر-بىرىگە مېھرىبان ۋە ئىناق - ئىجىل ئىدى . توختىمۇ چاڭ خۇانى ئۆز سىڭلىسىدەك يېقىن كۆرەتتى . ئۇلارنىڭ بىر جايدا تۇرغاندىكى ھالىتىنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم «ئەجەبمۇ ئامراق ئاكا - سىڭىل-لاركەن »دېمەي قالمايتتى .

چاڭ شەنسىڭ ، ئوغلى چاڭ شۇ ۋە باشقا ئائىلە ئەزالىرى كەينى - كەينىدىن ئۆيدىن چىقىشىپ ، توختى ۋە ساۋۇر بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ ، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن ئۆيگە باشلىدى . توختى ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ساۋۇرغا ئۇدۇللۇق تەرجىمە قىلىپ بەردى . چاڭ خۇا دەرھال يۇز - قول يۇيۇش ئۇچۇن داس ، لۆڭگە ، سوپۇن ، سۇ تەقلىدى . توختى بىلەن ساۋۇر يۈز- كۆزلىرد-نى يۇيۇپ بولۇپ ، شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىگە قويۇلغان ئورۇندۇق-لاردىن ئورۇن ئالدى . چاڭ خۇا پىيالە ۋە چاي ئەكىلىپ قويۇپ ، بازارغا سامسىغا چىقىپ كەتتى .

— ئەيىۇ !··· توختى ، نەگە باردىڭ ؟— دېدى چاڭ شەنسىڭ پىيالىلەرگە چاي قۇيغاچ ،— سىنى سۇرۇشتۇرمىگەن يەر قالمىدى . ئاخىر ئىلاجسىز قېلىپ ، بىرەر يەردىن خەۋەرىڭنى كۇتۇپ يۇرگەن ئىدىم . بۇگۇن بىزنى ئەگرى كۆرۈشتۇردى ، نەچچە ئايلاردىن بۇيان نەلەردە يۇردۇڭ ؟

— بۇ مېنىڭ ئىزدىگەن توغقىنىم ساۋۇر بولىدۇ !— تونۇشتۇردى توختى ئالدى بىلەن .

چاڭ شەنسىڭ خۇشال كەيپىياتتا ئورنىدىن تۇرۇپ ، ساۋۇر بىلەن قايتا كۆرۈشتى ، ئاندىن توختى چاي ئىچكەچ پەيزاۋاتتىن قاڭقىپ چىقىپ يەكەنگە بارغاندىن كېيىن كۆرگەن كۇنلىرىنى بىر-بىرلەپ خەنزۇچە سۆزلەشكە باشلىدى .چاڭ شەنسىڭ تۇرۇپ - تۇ-رۇپ «تامادى ! » دەپ يوتىسىغا ئۇرۇپ قوياتتى ، چاڭ خۇا بولسا قىزلارغا خاس نازۇكلۇق بىلەن ياش كەلكۇنىگە پوتلىسى قوشۇلۇپ ئېقىپ چۇشمىگۇچە سۇرتمەستىن گەپنى تىڭشاپ ئولتۇراتتى . سا-ۋۇر بولسا بىردە توختىغا ، بىردە چاڭ خۇاغا قارايتتى ، توختىنىڭ

نېمە دەۋاتقانلىقى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى . لېكىن ، چاڭ شەنىسىڭنىڭ چىراي ئىپادىسىدىن توختىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىگە ئېچىنى-ۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى .

چاڭ شەنسىڭ ئائىلىسى بۈگۈن خۇشاللىقتا چۆمگەن بولۇپ ، ئۆي تامىقىدىن سىرت ، بازاردىن ھەر خىل يېمەكلىكلەر كەلتۈرۈ-لۈپ ، تاماق شىرەسى نازۇنېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇۋېتىلدى . ئائى-لىدىكىلەر ئىچىدە چاڭ شەنسىڭ ھەممىسىدىن خۇش كۆرۈنەتتى . توختى يوقاپ كەتكەندىن كېيىن ، كۆپ ئىزدەپ سۈرۈشتۈرگەن بولسىمۇ ، ھېچ يەردىن خەۋىرىنى ئالالمىدى .يېقىن - يىراق بارمى-غان يەر قالمىدى . توختى ناھايىتى قائىدىلىك ، ئەخلاقلىق يىگىت بولغاچقا ، ھەپسىگە كىرىپ قېلىشىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى . چاڭ شەنسىڭ توختىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن غەزەپلىنىپ دېدى :

— ھازىر زۇلۇم چېكىدىن ئېشىپ ، ھۆكۈمەت خەلقنىڭ دۈش-مىنىگە ئايلىنىپ قالدى . بۇنى خاقان بىلمەيدۇ ،بۇنىڭغا ئوتتۇرا-تۆۋەن قاتلامدىكى ئەمەلپەرەس ، نەپسانىيەتچى يەرلىك ئەمەلدارلار سەۋەب بولۇۋاتىدۇ . پۇقرالارنىڭ يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم دەپ پالتا-كەتمەنلىرىنى كۆتۈرۈپ چىقىشى قاش - كىرپىك ئارىلىقىدا تۇرۇۋا-تىدۇ . ئەھۋال مۇشۇنداق داۋاملىشىۋەرسە ، خەلق تاقەت قىلالمىغۇر-مەيدۇ . بىرەر چاتاق چىقىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەۋاتىمەن .

چاڭ شەنسىڭنىڭ ۋەزىيەت ئۈستىدىكى بۇ قاراشلىرى رېئال ئاساسقا ئىگە ئىدى .

توختىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرى پەيزاۋات بازىرىدىكى تونۇش-بىلىشلىرىنىڭ قۇلىقىغا تېزلا يېتىپ ، ئەل - ئاغىنىلىرى ئۇچمۇ-ئۇچ يوقلاپ كېلىشتى ، ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلىشتى . توختى بىلەن ساۋۇر داخىل بولغان سورۇنلار قىزىپ كېتەتتى . توختى يەكەندە كۆرگەن كۈنلىرىنى ، داڭزا ، ھەپسىدە تۇتقۇنلارنىڭ بېشىغا چۈش-كەن كۈلپەتلەرنى ،ئىنسان قېلىپىدىن چىققان قىيىن - قىستاقلار ، بىئەجەل ئۆلگەنلەرنىڭ پاجىئەلىرى ۋە قارا دەرۋازا ئالدىدىكى نالە-

پەريادلارنى تەسىرلىك تۇستە سۆزلەپ بېرەتتى . توختىنىڭ تەسىر-لىك ھېكايىلىرى سورۇندىكىلەرگە : «ھەي خەلق ! يەنە غەپلەت ئۇي-قۇسىنى ئۇخلاۋېرەمسەن ! تېزدىن قوزغىلىپ دۇشمەنلىرىڭنى يو-قاتمىساڭ ، ئۇلار سېنى يوقىتىدۇ .ئەمدى نۆۋەت ساڭا كەلدى ! » دەپ چاقىرىق قىلىنىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . ھازىر دېمىسىمۇ توختى ئىلگىرىكى ھېچكىم نەزىرىگە ئىلىپ كەتمەيدىغان گۆرۈخاندىكى چاكار توختى ئەمەس ، بەلكى تەمكىن ، كۆپنى كۆرگەن ، بىلىملىك يولباشچىغا ، قولىغا شەمشەر ئېلىپ زالىملارنى قىرىپ تاشلاپ ، ئاجىز پۇقرالارنى قۇتقۇزىدىغان قەيسەر سەركەردىگە ئوخشايتتى . چۈنكى ، ئۇنىڭ ھۆرمەت - ئىناۋىتى بىردىنلا ئېشىپ ، شۇنداقلا قول شىلتىيدىغان بولسا ، ھەممە ئادەم ئۇنىڭغا ئەگىشىدىغاندەكلا قىلاتتى .

توختى پەيزاۋاتقا كېلىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن ، چاڭ شەنسىڭ بىلەن خالىي قالغان بىر ئەتىگىنى مەسلىھەت سالدى :

— ئاتۇشتا زۆرۈر بىر ئىشىم بار ئىدى ، شۇ يەرگە بېرىپ كەلسەم دېۋىدىم . كىچىكىمدىن ئاتىدارچىلىقىڭىز سايىسىدا چوڭ بولدۇم . ئەمدى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىم بىلەن تېپىشتىم . سىزنىمۇ تاشلىماي يوقلاپ تۇرىمەن . چوڭ بولۇپ قالغاندا بىر ئۆيدە تۇرۇ-ۋەرگىلىمۇ بولماس ، شۇڭا ئىجازەت بەرگەن بولسىڭىز .

— بولسىغۇ كەتمىسەڭ ئاتا - بالىدەك ئۆتۈۋېرەتتۇق ، سېنىڭ سۆزلىرىڭمۇ يوللۇق . دەرۋەقە ، ئۆز يولۇڭنى تاپقۇدەك بولغاندا يەنە تۇتۇۋالسام بولماس ، بارغىن ، بالام . بىراق ، ئېھتىياتچان بولغىن ! ئېيتقىنا ، بايا نەگە بارىمەن دېدىڭ ؟

— ئاتۇشقا بارىمەن ، ئاندىن كېيىن يەكەندە تۇرىمەن .

— بوپتۇ ، ئەتە يولغا چىقىڭلار .

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە غىزالىنىپ بولغاندىن كېيىن ، توختى بىلەن ساۋۇر مېڭىشقا تەمشىلىپ ھويلىدا ھەممەيلەن بىلەن خوشلىشىشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقاندا ، چاڭ شەنسىڭ :

— قېنى ھېلىقى ؟— دەپ چاڭ خۇاغا قارىغانىدى ، قىز يۈگۈ-

رۇپ ئۆيگە كىرىپ كېتىپ بىر ھەميانىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ دادىسىغا بەردى .
توختى بىلەن ساۋۇر ئىككىيلەن تەئەججۈپلىنىپ تۇرغاندا ، چاڭ شەنسىڭ ھەميانىنى توختىغا تۇتقۇزۇپ ، دېدى :
— ئۇزاق يىل ئىشلىدىڭ ، ھەققىڭنى قانچە قىلسامۇ تۆگە-تىپ بولالمايمەن . ئاز بولسىمۇ بۇنى ئېلىۋال . بېشىڭغا كۈن چۈشكەندە لازىم بولار .
ئۇلار ماڭماقچى بولۇۋاتقاندا ، چاڭ خۋا :
— توختاڭلار !— دەپ يەنە ئۆيگە كىرىپ كېتىپ ، كىچىك بىر بوغچىنى كۆتۈرۈپ چىقتى ، — بۇ سىزنىڭ كىيىملىرىڭىز ، يۇيۇپ قاتلاپ قويغانىدىم !
ئەمما ، كىيىملەرنىڭ ئارىسىدا قىز ئۆز قولى بىلەن توختىغا ئاتاپ تىككەن ، چەمىگە «چاڭ خۋا» دېگەن ئىككى خەت كەشتىلەن-گەن لاتا خەينىڭ بارلىقىنى باشقىلار بىلمەيتتى .

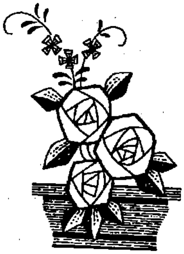

توققۇزىنچى باب

ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلغانلار

توختى بىلەن ساۋۇر پەيزاۋاتتىن ئايرىلىپ، ئاتۇشنىڭ ئاغۇ
دېگەن يېرىگە كەلدى. ئۇلار تارقاق ئۆيلەرنىڭ قايسىسى كىچىك
ئاخۇننىڭ ئۆيى ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي، سوراي دېسە بىرەر ئادەم
تېخى ئۇچرىماي گاڭگىراپ تۇرغاندا، يىراقتىن ناخشا ئاۋازى ئاڭ-
لاندى. كۆپ ئۆتمەي ئېشەكلىك بىر ئادەمنىڭ قارىسى كۆرۈندى.
بۇ كەچ كىرگەن چاغ بولۇپ، قۇياش تاغ كەينىگە مۆكۈش ئالدىدا
تۇراتتى. توختى بىلەن ساۋۇر نېمە قىلىشىنى بىلمەي تۇرغاندا ئۇ
ئادەمنىڭ كېلىپ قېلىشى غەش بولغان كۆڭۈللەرنى ۋاللىدە يورۇ-
تۇۋەتتى. ئەمەلىيەتتىمۇ بۇ خۇشال بولۇشقا تېگىشلىك ئىش ئىدى.
ئۇ ئارازىللىق يىگىت بولۇپ، كىچىك ئاخۇننىڭ ئۆيىدىن كېلىۋا-
تاتتى. ئېشەكلىك ئادەم ئۇلارغا يېقىنلىشىش بىلەن ناخشىنى توخ-
تىتىپ، پۇتلىرىنى هە دەپ لىكىلدىتىپ ئېشەكىنىڭ قورسىقىغا
دۆشكەلەپ تېزرەك مېڭىشقا زورلايتتى. ئۇ قاراپلا باشلىرىغا بىر
خىل قارا نوچى تۇماقنى قاملاشتۇرۇپ قىستۇرۇپ ئىسپانكىدەك
يارىشىملىق قىلىپ كىيىۋالغان ئىككى دولانلىقنى كۆردى. ئۇلار-
نىڭ سىرتتىن كەلگەنلىكىنى بىلىپ، گەپ - سۆز قىلماي ئۆتۈپ
كەتمەكچى بولۇۋىدى، توختى ئۈنلۈك ئاۋازدا:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!— دېدى.

ئېشەكلىك ئادەم بېشىنى سەللا مىدىرلىتىپ «سالام»نى ئىد-
لىك ئالدى.

www.uyghurkitap.com

— كىچىك ئاخۇنكامنىڭ ئۆيىگە ماڭغان ئىدۇق، تاپالماي قالدۇق، ئۆزلىرى مۇشۇ يۇرتتىن بولسىلىرى بىلەملىكىن؟— سورىدى توختى.

— «يولۇچى» ئىشەكتىن سەكرەپ چۈشۈپ ئىككىيلەن بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن، بېشىدىن ئايىغىچە سەپسې-لىپ قارىۋېتىپ، ئاندىن:

— ئىككىلىرى نەدىن كېلىشلىكىن؟— دەپ سورىدى.

— پەيزىۋاتتىن.

— ئات - ئۇچۇرلىرىنى بىلىشكە بولامدىكىن؟

— ئىسمىم توختى. كىچىك ئاخۇنكام بىلەن يېقىن ئۆتىمىز.

— ماۋۇ ئىشنى كۆرمەمدىغان، كىچىك ئاخۇنكام داۋاملىق گەپلىرىنى قىلىپ بېرىدىغان پەيزىۋاتلىق توختى مانجۇ دېگەن كىشى بولمىسىلا يەنە!

—توغرا، شۇ بولىمەن.

— بەللى، خۇدا خالاپ مانا بۈگۈن كۆرۈشۈشكە نېسىپ بوپ-تۇ، مەن هازىرلا كىچىك ئاخۇنكامنىڭ ئۆيىدىن كېلىشىم، ئارا-زىلىغا كېتىۋاتقانىدىم. يۈرۈشسىلە، مەن باشلاپ باراي. ھە، قانداق بولۇپ بىتۇيۇق كېلىپ قېلىشتىلا؟

— ئالاھىدە شارائىتتا تونۇشقان ئاكىمىز بىلەن كۆرۈشۈش ئارزۇسى ئارامـــمـــزدا قويمـاي قەدەم رەنج قىلىپ، بۇ يۇرتقا ئاياغ باستۇق.

ئۇلار شۇنداق پاراڭلار بىلەن مەھەللىدىن خېلى چەتتىكى بىر ئۆيگە يېتىپ كېلىشتى، چالما - كېسەك بىلەن سېلىنغان ئۆيلەر-نىڭ ئالدى سوقما تاملىق هويلا بولۇپ، ئەپچىلگىنە دەرۋازا ئورنى-تىلغانىدى. ئالدىدىكى چوڭ كۆلنى ئايىنغان جىگدىلەر ھىمايىسىگە ئېلىپ، يىراقتىن قارىغان كىشىگە خۇددى بوك - باراقسان باغدەك كۆرۈنەتتى. دەرۋازىغا يېقىنلاشماستىنلا ئىچىدىن ياتنىڭ ھىد-تىۋشىنى سەزگەن ئالا بويناق ئىككى ئىت قاۋىغـــنـــچە ئۇلارنىـــڭ ئالدىغا ئېتىـــلـــىپ چىقتى. ئارقىدىن: «كەت!»

دېگەن تونۇش ئاۋاز ئاڭلىنىپ ، كىچىك ئاخۇن كۆرۈندى . ئۇ ، شۇنداق قاراپلا توختىنى تونۇپ ، كەلگەن بويى ئۇزاقتىن كۆرۈشمىگەن قېرىنداشىدەك قۇچاقلىدى . كىچىك ئاخۇن قىزغىن سالام - سەھەت ، ھال - ئەھۋال سورىشىشلاردىن كېيىن ، مېھمانلارنى ئۆيگە باشلىدى . ھويلا - ئارام كەڭتاشا بولۇپ ، پېشايۋان ، سىلىق سۇۋالغان دېرىزىلىك ئۆيلەر بۇ ئائىلىنىڭ خېلى ھاللىق ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى . شۇ يۇرتقا نىسبەتەن ھەشەمەتلىك كۆرۈنىدىغان قورۇ - جاي كىچىك ئاخۇنغا ئاتىسىدىن قالغان بولۇپ ، كېيىن مىراس تالان - تاراجقا ئۇچراش ، ئۇنىڭ ئۇستىگە كىچىك ئاخۇن ئۈچ يىلغىچە ھەپسىدە يېتىش تۈپەيلى ئىگىلىكى خارابلاشقان ، ئاخىر بۇرۇنقىدەك ماغدۇرى يوق ، «تېشى پال - پال ، ئىچى غال - غال»غا ئايلانغاندى . شۇنداقتىمۇ يۇرت ، مەھەللىكوي يوقسىز دېمەيتتى .

توختى بىلەن ساۋۇر ئوڭ تەرەپتىكى مېھمانخانىنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالغاندىن كېيىن ، يول باشلاپ كەلگۈچى :

— ھازىرچە خەير-خوش ،مەن كەتتىم ،ئەتە كۆرۈشەيلى !— دېدى ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ، ئاندىن ئادەمگەرچىلىك يۈزىسىدىن قوشۇپ قويدى ،— ئوبدان ئارام ئېلىشىسىلا ، ئەتە - ئۆگۈن ئارازىلىغا ئاپىرىمەن ، شۇ چاغدا مۇڭدىشۇالارمىز .

ئۇ ئەمدىلا دەرۋازا تۈۋدىگە بېرىشىغا ، كىچىك ئاخۇن چاقىردى :

— ھوشۇرجان !

ھوشۇرجان كەينىگە ياندى ، كىچىك ئاخۇن ئۇنىڭغا پىچىرلاپ بىرنېمىلەرنى دېگەندىن كېيىن «ئەمدى كەتسەڭ بولىدۇ» دەپ ئۇزىتىپ قويدى ، ئاندىن ئۆيگە قايتىپ كىرىدىپ ، توختىدىغا چۈشەندىچە بەردى :

— ھازىرچە پاراڭ سېلىپ يۈرمىگىن ، توختى بىرنەچچە كۈن ئارام ئېلىۋالسۇن دەپ تاپىلىدىم . بولمىسا كۆرۈشكىلى كېلىدىغانلار ئاۋۇپ ، ئارام ئالغىلى قويماسمىكىن دېدىم .

www.uyghurkitap.com

— نەدىكىنى ،— دېدى توختى كۈلۈمسىرەپ ،— ئازغىنە يول يۈرگەنگە ھېرىپ كەتسەك قانداق ئوغۇل بالا ھېسابلىنىمىز...

ھەممەيلەن كۈلۈشتى . كىچىك ئاخۇن سورىدى :

— ھە ، ئۇكام ، بۇ يىگىتنى تونۇشتۇرمايسەنغۇ ؟

— ئەيىبكە بۇيرۇماڭ ، يۈز كۆرۈشۈش خۇشاللىقىدا ئۇنتۇپتى-مەن . بۇ مېنىڭ يەكەندىكى تۇغقىنىم قۇربان كۆلالچىنىڭ نەۋرىسى ساۋۇر بولىدۇ . تاغام قادىر سېپىل ھاشاسىدا غايىب بوپتۇ . بۇ ئىنىم خۇدانىڭ كارامىتى بىلەن مېنى زىندانغا ئاپىرىش ئۈچۈن سالغان تاۋۇتنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىپتۇ . كېيىن ، ئىچ ئاغرىتىپ يوق-لاپ تۇرۇپتۇ . ھېلىقى نامەلۇم شاپائەتچىنىڭ بىرسى مۇشۇ ئىنىم ئىكەن ئەمەسمۇ ؟ مېنى قويۇۋېتىدىغاندا كېپىل بولغىلى تونۇش ئا-دەم تاپالماي ، رۇستەم ئاز - تولا تونۇشىدىغانلىقى يۈزىسىدىن تېپىپ كەپتۇ . ئۇ چاغدا ماڭغۇدەك ھالىمىمۇ يوق ئىدى . بىر كۈنى مۇڭدى-شىپ ئولتۇرۇپ گەپتىن - گەپ چىقىپ ، تونۇشۇپ قالدۇق . تەقدىرنىڭ كارامىتى بىلەن دەل ئىزدەپ يۈرگەن تۇغقانلىرىمنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرۇۋاتقىنىم خىيالىمغا كەلسۇنمۇ !...

— شاپائەتچىنىڭ يەنە بىرسىچۇ ؟ ئۇ ھەقتە تېخى ئېغىز ئاچمىدىڭ !

— شاپائەتچى ؟

توختى شۇئان كىچىك ئاخۇننىڭ رەيھاننى دەۋاتقىنىنى بىلدى . كىچىك ئاخۇن زىنداندىكى چاغلىرىدىمۇ ئۇ قىزنى «شاپائەتچى» دەپ ئاتايتتى .

— ئۇ ياخشى تۇرۇۋاتىدۇ .

— ئۇ ؟ «ئۇ» دېگىنىڭدىن قارىغاندا گېپىڭنىڭ تېگىدە گەپ باردەك قىلامدۇ نېمە ؟

— نېمە گەپ بولاتتى ، ئۇنىڭ ھەم ئانىسىنىڭ ياخشىلىقىنى بۇ ئۆمرۈمدە قايتۇرۇپ بولالمايمەن .

— ئوچۇقراق دېمەمسەن ؟

— ئۇ ماڭىلا ياردەم بېرىپ قالماي ، ھەتتا ھەممىمىزگە ياردەم

بەردى . ئۇنىڭ ياردىمى بىلەن زەينەپخان ئانام ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ هال - كۇنى ياخشىلىنىپ خەققە ياللانمايدىغان بولدى . ئانىسى هەممىنى بىلىپتۇ ، بۇ نۆۋەت كۆپ ياردەم قىلدى . شۇڭا ، بىز سەپەرگە خاتىرجەم ئاتلىنىپ ، بۇ يەرگە كېلەلىدۇق .

— مۇنداق ئىش دېگىن ، ئۇ قىزنىڭ سېنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنى بۇرۇنلا سەزگەنىدىم . ئەمدى قانداق قىلاي دەيسەن ؟

— ئۇنى تاشلىيالمايمەن .

— ئەمىسە نېمىشقا ئۇنى هىجران ئوتىغا تاشلاپ كەلدىڭ ؟

— ئۇنى تاشلىماسلىق ئۈچۈن .

— گېپىڭنى چۈشەنمىدىم ، ئوچۇقراق ئېيتساڭچۇ ؟

— مەن ئۇنى تاشلىيالمايمەن ، لېكىن ئۆمۈرلۈك ۋىسال ئۈ-چۈن خاتىرجەملىك كېرەك . قېنى سوراپ باقاي ، سىز گۇناھ ئۆتكۈزگەنمۇ ؟ مەن گۇناھ ئۆتكۈزگەنمۇ ؟ هەپسىدە ياتقانلارنىڭ هەممىسى گۇناھ ئۆتكۈزگەنلەرمۇ ؟ ئۇلارنىڭ گۇناھلىرىنى بىلەم-سىز ؟ قارا دەرۋازا ئالدىدىكى نالە - پەريادلارنى ئاڭلىغانمۇسىز ؟ كوچىلارغا چىقىپ باقتىڭىزمۇ ؟ مەدىكار بازىرىدىكى بىچارىلەرنىڭ هالىنى كۆردىڭىزمۇ ؟ ئۇلارغا ئىش يوق ، بىر پارچە زاغرا ياكى بىر هېجىر ئۇماچ كۆزىگە ئوت كۆرۈنىدۇ ،لەۋلىـــرىـدىــى گەز باغلاپ ، چىرايىنى توپا بېسىپ ، كۈن - كۈنلەپ ئاچ - زېرىن ئولتۇرۇشىدۇ ، ئامال قانچە ؟ جاهان زورنىڭ ، تاماشا كورنىڭ بولۇۋاتسا ، ئەركىنلىك پايخان قىلىنىۋاتسا ، ئەل جامائەت يىغلاۋات-سا بىز قانداق كۈلەلەيمىز ؟ كۆرمەسكە سېلىپ هۇزۇر - هالاۋەت سۈرەلەيمىز ؟ بىزنىڭ خۇشاللىقىمىز ئەلنىڭ خۇشاللىقى ئىچىدە بولۇشى كېرەك .

— سۆزلەپلا كەتتىڭغۇ ! دەرس ئالدىڭمۇ نېمە ؟

— دەرس ئالدىم دېسەممۇ بولىدۇ . ئۇنىڭدىنمۇ ئۆگەندىم . بىر كۈنى ئۇ ماڭا ناهەقچىلىك توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ ، ئادەم ئۆز ئەركىنلىكىنى تاپمەن دېسە ، قاندىن ئىزدەش كېرەك . ئەركىنلىك قانلىق جەڭ بەدىلىگە كېلىدۇ دېگەن ، ئاندىن كېيىن بۇ شېئىرنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

دېكلاماتسىيە قىلىپ بەرگەن:

غۇربەتتە غېرىب شادىمان بولماس،
ئەل ئاڭا رەپىق، مېھرىبان بولماس.
قەپەس ئالتۇندىن، ئىچى گۈل بولسا،
بۇلبۇلغا زىنھار ئاشىيان بولماس.

شېئىرنىڭ مىسرالىرى ھازىرغىچە يۈرەك - باغرىمنى تىترىتىپ، «ئەركىنلىك ئىزدە، بۇ جاھان كۆڭۈل ئارزۇلىرىڭغا باقمىغان ئىكەن، جەڭ بىلەن يوقىتىپ، ئەركىن دۇنيا قۇر. ئەزگۈچىلەر ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنىڭدۇر. سەنمۇ ئېزىلگەنلەرنى خۇڭ شيۇچۈەن، ياڭ شيۇچىڭلەردەك يېتەكلەپ، پۇقرالارنىڭ ئەركىنلىكى ئۈچۈن كۆرەش قىل!» دەپ جەڭگە ئۈندەۋاتقاندەك بىلىنىدۇ، شۇڭا مەن كۆرەش قىلىمەن، بىز كۆرەش قىلىمىز. كۆرەش بىلەن يارىتىلغان خۇشاللىق كۈنلەر بىزنىڭ مەركىمىز بولىدۇ.

— نېمە؟ ئىككى خەنزۇنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغاندەك قىلدىڭ، ئۇلار كىم؟ سېنىڭ مانجۇ قېرىنداشلىرىڭمۇيا؟ — كىچىك ئاخۇن چاقچاق تەرىقىسىدە سورىدى.

— شۇنداق دېسەكمۇ بولىدۇ، ئۇلار بىزنىڭ ئىچكىرىدىكى قېرىنداشلىرىمىز. ئەزگۈچىلەر بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى بولسا، ئېزىلگۈچىلەرمۇ تەقدىرىمىز ئوخشاش قېرىنداشلار، ئەلۋەتتە. مىللەت ئايرىمىسى ئوخشىمىغان بىلەن ھەممە ئادەم نىيىتى دۇرۇس بولسىلا ئوخشاش. تىل، ئۆرپ - ئادەتلىرى پەرقلەنسىمۇ، يۈرىكى ياخشىلىق يولىدا سوقسىلا قەلبى پەرقلەنمەيدۇ. ھەممە ئىنسانلار ئەركىنلىككە موھتاج، خۇددى ئۇسسۇزلار سۇغا موھتاج بولغاندەك. مەن بايا تىلغا ئالغان ئىككى ئادەمنىڭ ئىسمىنى چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيىدىكى بىر خەنزۇچە گېزىتتىن كۆرۈپ بىلىۋالغان. ئۇلار ئەسلىدە گۇاڭشى ئۆلكىسىنىڭ گۇيپىڭ ناھىيىسىدىكى جىنتيەن كەنتىدە دېھقانلارنى قوزغاپ، ئۇلارغا رەھبەرلىك قىل-

لىپ، بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن، يەنى 1851 - يىلى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، «تەيپىڭ تيەنگو» دۆلىتىنى قۇرۇپتۇ. ھازىر ئۇنىڭ تەسىرى 17 ئۆلكىگە كېڭىيىپتۇ. بىزمۇ ئوخشاش ئادەم، ئۇلار قىلغاننى نېمىشقا قىلالمايدىكەنمىز.

كىچىك ئاخۇن «ئىپادىسىز» ئولتۇرغاندەك قىلغان بىلەن توختىنىڭ سۆزلىرى «يەلپۈگۈچ» لۈك رول ئويناپ، قەلبىدىكى ئوتنى ئۇلغايتماقتا ئىدى. كىچىك ئاخۇن ئۆز كۆڭلىدە بۇ ھەقتە نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرغاندا توختىنىڭ قايىل قىلارلىق سۆزلىرىدىن كۈچىگە كۈچ قوشۇلغاندەك ۋەياكى ئىزدەپ يۈرگەن يېتەكچىنى كۆز ئالدىدا كۆرۈۋاتقاندەك ئۈمىدكە چۆمدى. كىچىك ئاخۇن ئۆز نەزىرىدە توختىنى ئەڭ ئىشەنچلىك سانىسىمۇ، ساۋۇرنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلمەيتتى. ئەگەر بىرەر ئىش يۈز بەرسە، نۇرغۇن ئادەمنىڭ بېشى كېتىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى، شۇڭا ھېچ ئىشنى بىلمىگەن بولۇۋېلىپ ئولتۇرۇۋاتاتتى.

— شۇنداق! — دېدى ساۋۇر توختىنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ، — ھازىر يۇرتىمىز دوزاختا ئايلاندى، پۇقرالار دەھشەتلىك ئوت ئىچىدە كۆيۈۋاتىدۇ. ئاتامۇ ھۆكۈمەتنىڭ ھاشىرىدا ئۆلدى. بۇنداق تەقدىرگە يولۇققىنى پەقەت بىرلا كىشى ئەمەس، كۈرمىڭلىغان ئادەملەر ناھەقچىلىككە چىدىماي قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە يول ئىزدەپ، ئۆزىگە يولباشچى تاپالمايۋاتىدۇ. توختى ھازىر مانا شۇنىڭغا مۇناسىپ، خەلق توختى تەرەپتە، يەكەن، پەيزىۋات خەلقى ئۇنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ. بىز ئىنتىقام ئالىمىز، جەزمەن دېگەنلىرىمىزنى ئەمەلگە ئاشۇرىمىز.

كىچىك ئاخۇن ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنىڭ بىر يەردىن چىقىۋاتقانلىقىدىن مەمنۇن بولدى، كۆڭلى شادلىق، ئۈمىدۋارلىققا تولدى. «بۇ گەپلەر ھەقىقەتەن ئورۇنلۇق، — دەيتتى كىچىك ئاخۇن كۆڭلىدە، — بىز قىساس ئېلىشىمىز، ئۆزگىچە بولغان ئەركىن دۇنيا قۇرۇشىمىز كېرەك...» ئۇ خىياللار ئىلكىدە تۇرغاندا، قىزى زۇلپىيە داستىخان كۆتۈرۈپ كىردى.

كىچىك ئاخۇن :

— ئاۋۋال قولغا سۇ بەرمەسەن ،شۇنچىلىك قائىدىنىمۇ بىلمىگىنىنى كۆرمەمدىغان ! «بالا ، قىلغان ئىشى چالا » دېگەن شۇدە !— دېگىنىچە كۈلدى .

— مانا هازىر ، گەپ تىڭشاپ ئولتـۇرۇپ ، ھەممـىنى ئۇنتۇپتىمەن .

— نەدە تۇرۇپ تىڭشىدىڭ ؟

— ياندىكى ئۆيدىچۇ ، تىڭشىغىنىم بولماپتىما ؟

— سەن دېگەن قىز بالا .

— رەيھانمۇ قىز بالىكەنغۇ ، ئۇنىڭ ئاتەشتەك يالقۇنلۇق مىسرالىرىنى ئاڭلاپ ، شۇ تاپتا ئىچىمگە ئوت كىرىۋالدى ، كۆرگۈم كېلىپ كەتتى .

— ئۇنى ئىزدەپ كېتىپ قالمىغىن يەنە !— كىچىك ئاخۇن كۈلۈپ چىقىشىپ قويدى .

داستىخان سېلىنىپ ، بىر تاۋاقتىن سۇيۇقئاش كەلتۈرۈلدى . داستىخاندا كىچىك ئاخۇنغا شۇنداق ئوخشىشىپ كېتىدىغان ، ساقال- بۇرۇت قويۇۋالغان بىر كىشىمۇ بار ئىدى . ئۇ گەپ قىلىشتىن پەرھىز تۇتقاندەك ئولتۇراتتى . تاۋاقلارنىڭ بىكارلىنىشىغىلا زۇلپىيە بىر لېگەن پىشۇرۇلغان گۆش ئېلىپ كىردى . بويىغا يەتكەن بۇ قىز تىلىنىڭ چوچۇكلۇكى ، خۇشخۇي مىجەزى بىلەن بىر كۆرۈشتىلا كىشىگە يېقىپ قالاتتى . كىچىك ئاخۇن تۇنجى پەرزەنتى بولغاچقىمىكىن ، قەۋەتلا ئامراق ئىدى .

— قېنى ئۈكىلىرىم ،تارتىنماي ئېلىڭلار ،يېمىسەڭلار ياراتمىدى دەپ قالىمەن جۇما !— دېدى كىچىك ئاخۇن ، ئاندىن ئۆزىگە ئوخشايدىغان ئادەمگە قاراپ ئېيتتى ،— ئاكا ،سىز نېمە قاراپ ئولتۇرىسىز ؟سىز ئولتۇرۇۋالسىڭىز مېھمانلار قورۇنۇپ قالامدۇ ؟

شۇنداق قىلىپ ، بىر- بىرىنى زورلاشلار بىلەن تائام يېيىلىپ ، داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ، قوللارغا سۇ بېرىلدى ، ئاندىن مېھمانلار بەھوزۇر ئولتۇرۇشتى .

— ئەمدى پۈت - قوللىرىڭلارنى سۇنۇپ ، ئوبدان ئارام ئېلىۋېلىڭلار ،— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— مەن چىقىپ ئىتلارنى باغلىۋېتەي . ھېلىقى ئىش يۈز بەرگەندە ، ئىت باقمىغىنىمغا كۆپ پۇشايمان قىلدىم . ئەگەر ئىت بولغان بولسا ، مېنى «ئوغرىلاپ» قاچقىدنىنى بىرسى كۆرمىسە ، بىرسى كۆرەتتى . ھەسەن «تۇرك» ئىزدەپ يۈرۈپ دېرىكىمنى ئېلىپ ، ئاكامغا خەۋەر يەتكۈزمىگەن بولسا ، بۇ كەمگىچە نېمە بولاتتىمكىنتاڭ ، بىلمەيمەن . بۇگۈنچە مۇشۇنچىدلىك دەپ تۇراي ، ۋاقىت دېگەن كۆپقۇ ، يەنە پاراڭلىشارمىز .

گېپىنى تۈگىتىپ چىقىپ كېتىۋاتقان كىچىك ئاخۇننىڭ كۆزى بىردىنلا ئويۇق تۆپىسىگە قويۇپ قويغان كىچىككىنە كۆك ھەمزەك بوغچىغا چۈشۈپ سورىدى :

— توختى ، بۇ سېنىڭمۇ ؟ ئىچىدە نېمە بار ؟

— كىيىم - كېچەكلىرىڭنى يۆگەپ قويدۇق دەپ ئاچىقىپ بەرگەندى ، ئېچىپ قاراپمۇ باقمىدىم ، كونا كىيىملىرىم بولسا كېرەك .

كىچىك ئاخۇن بوغچىنى مۇجۇپ باققاندىن كېيىن دېدى :

— ئىچىدە قاتتىق بىرنېمە تۇرىدىغۇ ؟

كىچىك ئاخۇن بوغچىنى ئېچىۋىدى ، يېڭى تىكىلگەن كۆڭلەك- ئىشتان بىلەن بىر جۈپ قوش زىغزىقلىق لاتا خەي چىقتى .

— بەللى ، توختى ، بەللى ! «مانجۇلارنىڭ قىزلىرى ئاشىنىسىغا خەي سوۋغا قىلىدۇ» دەپ ئاڭلىغانىدىم . قوشناچىڭغۇ ئۆگىنىپ قالمىغاندۇ ؟

كىچىك ئاخۇن قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . توختىمۇ كۈلدى ، كۈلكە بىرھازاغىچە داۋاملاشتى . زۇلپىيە خەينى قولىغا ئېلىپ ، بىلىنەر- بىلىنمەس ، سىپتا يىڭنە ئىزلىرىدىن بۇ بىر جۈپ خەيگە سىڭدۈرۈلگەن مېھنەت بىلەن سەنئەتنى ھېس قىلدى . توختىنىڭ ئۇزايىدىن سەل خىجىل بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى . دېمىسىمۇ ، باشقىلار بىلمىگەن بىلەن خەينىڭ چەمىگە قارا يىپ بىلەن تىكىلگەن «چاڭ خۇا» دېگەن خەت روشەن چېلىقىپ تۇراتتى . توختى بۇنى

چۈشىنىپ ، بېشىدىن ئۆتكەن كۈنلەرنى ، رەيھاننى ، ھەممە - ھەممىنى بىر - بىرلەپ ئەسلەپ چىقتى .

قاراڭغۇ چۈشتى ، زۇلپىيە كىرىپ ئورۇن سېلىپ بەردى . ئۇلار پىيادە يول يۈرۈپ ھېرىپ كەتكەچكە ، شۇ ئۇخلىغانچە ئەتىسى قۇياش كۆتۈرۈلۈپ ، ئۆي يورۇغاندا ئويغاندى . ناشتىدىن كېيىن كىچىك ئاخۇن بىلەن دەرقەمتە ئولتۇرۇپ كەچۈرمىشلىرىدىن ھېكايە سۆزلىشىپ ، يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ تېگىگە يېتىشتى . توختى بىلەن ساۋۇر كىچىك ئاخۇننىڭ مەھەللە ئىمامى تەرىپىدىن تۈتۈپ بېرىلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ناھايىتى ئېچىندى . ۋەقەنىڭ جەريانى مۇنداق ئىدى :

كىچىك ئاخۇن ناھايىتى خۇش پېئىل ، چىقىشقاق ، دۆلەت ئىچى- سىرتىدا كۆپ يەرلەرنى كۆرگەن كىشى بولغاچقا ، كىشىلەر ئۇنىڭ چاقچاقلىرىنى ، چەت ئەللەر ھەققىدىكى ئاجايىپ - غارايىپ ھېكايىلىرىنى ئاڭلاشقا ئامراق ئىدى . مەھەللە ياشلىرى ئۇنى ئۆزدىنىڭ سەرداردەك كۆرۈپ ، ھۆرمىتىنى قىلاتتى . ئىشلىرى بولسا مەسلىھەت سالاتتى ، ئۇنىڭ يالغۇز ئاغۇدىلا ئەمەس ، ئاتۇش ، ئارازىل ، قەشقەر ۋە باشقا جايلاردىمۇ نۇرغۇن ئەل - ئاغىنىلىرى بار بولۇپ ، ئۆيىگە پات - پات توپلىشىپ كېلىپ ، 3 — 4 كۈنلەپ ئويناپ كېتەتتى ، بۇ ئىشقا دىققىتى قوزغالغان ئىمام نامازدىن كېيىن جامائەتكە :«بۇ نىمىلەر كىچىلىرى ھاڭرىشىپ مەشرەپ ئويناپ ، ئەتىسى مەسچىتكە چىقمايدۇ ، بالىلىرىڭلارغا نەسىھەت قىلىڭلار !» دەپ چالۋاقاپ باقتى ، ئەمما ئىمامنىڭ سۆزلىرىنى ھېچكىم پىسەنتىگە ئالمىدى . ئاخىر قورساق كۆپۈككە چىدىمىغان ئىمام ئېشكىنى مىنىپ پاششاپ بېگىنى ئىزدەپ ئاتۇشقا ماڭدى . ئىمام كىرىپ كەلگەندە پاششاپ بېگى بىر ئادەمنى ئېسىپ قويۇپ سوراق قىلىۋاتاتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ، بېگىم !— دېدى ئىمام «سوراقخانا» غا ئۇسۇپلا كىرىپ .

پاششاپ بېگى ئىمامنى كۆرۈپ دەرھال ئورنىدىن تۇردى ۋە :

— قېنى ، مېھمانخانىغا كىرەيلى !— دېدى ، سوراقتىكى ئادەم شۇ پېتى قالدى .

— بولدى ، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلغۇدەك ئىشمۇ يوق ،ئالدىراش ئىكەنلا ،ئىككى ئېغىزلا گەپ بارئىدى ،ئۆزى ناھايىتى مۇھىم ،سەمىلىرىگە سېلىپ قويۇاي دېگەن نىيەتتە كېلىشىم ،— ئىمام بوسۇغىدىن ئاتلاۋېتىپ پاشاپ بېگىگە قارىدى .

— بوپتۇ ئەمىسە ، ئويلىغانلىرىدەك بولسۇن .

— ئاغۇدىن بىرەر چاتاق چىقىدىغاندەك تۇرىدۇ .

— نېمە چاتاق ؟

— قوزغىلاڭ .

— نېمە دېدىلە ؟— پاشاپ بېگى جىددىيلىشىپ ئىمامنى مېھمانخانىسىغا باشلاپ كىردى ، ئاندىن دېدى ،— ئەمدى ئېيتسىلا ، قوزغىلاڭ دەملا ؟

پاكار بوي ، يوغان قورساق ، تۇرقى خۇددى بوغاز ئورۇق ئۆچكىدەك سەت ، تۇڭگان قاپاق ، كەش بۇرۇن ، كالچاڭ ئاغزىنى جىلغا بويلىرىدا ئۆسۈپ قالغان تال - تال گىياھلاردەك شالاڭ ساقال - بۇرۇتلار قاپلاپ تېخىمۇ سەتلەشتۈرۈۋەتكەن ، مۇشۇكنىڭكىدەك كۆزلىرى ۋەھشىيلىكىنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان پاشاپ بېگى ، ئىمامنىڭ مەلۇماتىغا تەقەززالىنىپ تۇراتتى .

— شۇنداق ، قوزغىلاڭ چىقارمىكىن دەپ قورقۇۋاتىمەن .

— نېمە ۋەجىدىن بۇنچە ئەندىشىگە چۈشۈپ قالدىلا ؟

— بىزنىڭ مەھەللىدە دۆلەت ئىچى ۋە چەت ئەللەردىن تارتىپ كۆرمىگەن يېرى قالمىغان كىچىكۋاي ئىسىملىك بىرسى بار ئىدى . ئۇ ئەتراپىغا ئادەم توپلاۋاتىدۇ . ھەدېسە جەدىتلىكنى تەرغىب قىلىۋېرىپ ،ياشلار مەسچىتكە كىرمەس بولدى .يۇرت - يۇرتلاردىن ئۇنى ئىزدەپ كېلىدىغانلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيدۇ . بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى ئېشىمىزغا توپا سېلىشىدىن ئەنسىرەپ ، مەلۇم قىلىپ قويغىلى كەلدىم . ئىشەنمىسىلە ، شۇ تاپتىمۇ ئۇنىڭ ئۆيىدە نۇرغۇن ئادەم بار .

— ياخشى ! ئەگەر گەپلىرى راستلا بولسا ، ئالىدىغان مۇكاپاتـ
لىرى ئاز ئەمەس . دەرھال رەۋزەشەب ئامبالغا مەلۇم قىلاي!
پاششاپ بېگى گۆھەر تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ ، ئىمامنى
يولغا سېلىۋەتتى . ئەگەر ئەھۋال ئىمامنىڭ دېگىنىدەكلا بولسا ،
پاششاپ بېگىنىڭ دەرىجىسىنىڭ ئۆرلىشىدىمۇ گەپ يوق ئىدى .
شۇڭا ئۇ ، ھەممە ئىشنى قويۇپ ، رەۋزەشەب بېگى ھۇزۇرىغا چاپـ
تى . مەلۇماتتىن خەۋەر تاپقان رەۋزەشەب بېگى شۇئان بىر بەن
چېرىكنى پۇقراچە كىيىندۈرۈپ ، پاششاپ بېگىنى مەسئۇل قىلىپ ،
كىچىك ئاخۇننى تۇتۇشقا ئەۋەتتى .ئۇلار كىچىك ئاخۇننىڭ ئىشكى
ئالدىغا كېلىپ ،ھويلىدىن ئاڭلىنىۋاتقان ۋاراڭ - چۇرۇڭلاردىن
نۇرغۇن ئادەم بارلىقىنى بىلدى - دە ، تەڭ كېلەلمەسلىكتىن قورـ
قۇپ ،يالغۇز كىچىك ئاخۇننىلا چاقىرتىپ ، غەلۋە - غۇدۇرسىزلا
ئېلىپ ماڭدى . ئاتۇشقا كېلىپ ئىمام يەتكۈزگەن مەلۇماتنىڭ راستـ
لىقىنى ئىسپاتلىغاندىن كېيىن ، كىچىك ئاخۇننى سىياسىي مەھـ
بۇس قاتارىدا يەكەنگە يەتكۈزۈپ بەردى .
كىچىك ئاخۇن يوقاپ كەتكەندىن كېيىن ئەل - ئاغىنىلىرىنىڭ
ئىزدىمىگەن يېرى قالمىغان بولسىمۇ ،ھېچ يەردىن ئىز - دېرىكىنى
ئالالمىدى . كىچىك ئاخۇن ئائىلىسىدە تۇزۇكرەك ئەمگەك كۈچى
بولمىغاچقا ، تۇرمۇشى كۈندىن - كۈندىن يامانلاشتى . كىچىك ئاـ
خۇننىڭ ئەل - ئاغىنىلىرى ئىچ ئاغرىتقاندىن باشقا نېمە قىلىپ
بېرەلىسۇن؟ پەقەت خوتۇن - بالىلىرىدىن ھال سوراپ قوياتتى ،
خالاس . كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ ئۆتۈپ ، كىچىك ئاخۇنـ
نىڭ سولاققا كىرىپ قالغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشتى .
بىر كۈنى ھەسەن «تۈرك » ئۈچ ئاغىنىسى بىلەن ھارۋا كىرا
قىلىپ ، تاپقانلىرىنى ئېلىپ كىچىك ئاخۇننىڭ خوتۇن - بالىلىرىـ
دىن ھال سورىغىلى كېلىۋاتقاندا ، ئالدىغا ئىمام ئۇچرىدى . يىگىتـ
لەر ئۇنىڭغا ھۆرمەت يۈزىسىدىن سالام قىلغانىدى ، سالامنى ئىلىك
ئېلىش ئورنىغا ئۇلاردىن سورىدى :
— نەدىن كەلدىڭلار ؟

— قەشقەردىن !— دېدى ھەسەن تۆرك جاۋابەن .
— نەگە بارىسىلەر ؟
— كىچىك ئاخۇننىڭكىگە .
— ئۇ يوق ، بۇ كەمگە زىنداندا ئۆلۈكىمۇ چىرىپ كەتكەندۇ . ئۇ يۇرت بۇزۇقى ، قوزغىلاڭچى ، ياخشىسى ، بارماڭلار ، بولمىسا سىلەرمۇ ئۆزۈڭلارنى يەكەندە كۆرۈپ ، ئۇنىڭ كۈنىگە قالماڭلار يەنە !

ئىمامنىڭ ھەممىدىن خەۋەرداردەك سۆزلىرى زېرەك ھەسەن تۆركنىڭ دىققىتىنى قوزغىدى :

— نەسىھەتلىرى يوللۇق ، ئاخۇنۇم . بىز بۇنى بىلمەيدىكەن-مىز ، كونا ئېلىم - بېرىملىرىمىز بار ئىدى . شۇنى سۈيلەپ كەل-گەن ئىدۇق . گەپلىرىچە كىچىك ئاخۇن يوق ئىكەن - دە ؟

—شۇنداق ، تۇتقان كىچىسىلا يەكەنگە يالاپ ئېلىپ كەتكەن . بۇنى پاششاپ بېگىم ئۆز ئاغزى بىلەن ماڭا دېگەن ئىدى . مېنىڭ نەسىھىتىمنى ئاڭلاپ ، يېنىغا ئادەم توپلىماي نامىزىنى ئۆتەپ تىنچ يۈرگەن بولسا ، مۇشۇنداق ئاقىۋەتكە قالمايتتى . بۇنى ئۆزىدىن كۆرسۇن ! قېنى ، بېرىپ بېقىڭلار ، پۇلغا يارىغۇدەك نەرسىلىرى بولسا ئېلىپ كېلەرسىلەر...

ئىمام يولىغا ماڭدى . ھەسەن تۆرك بىلدىكى ، كىچىك ئاخۇن-نى ئىمامنىڭ تۇتۇپ بەرگەنلىكى ناھايىتى ئېنىق ئىدى . ئۇلار كىچىك ئاخۇننىڭكىدە ئۇزاق تۇرالمىدى . ئاپارغان ياغ - گۈرۈچ ، بىرنەچچە تىزىق يارماق دېگەندەك نەرسىلەرنى خوتۇنىغا بېرىپ ، كىچىك ئاخۇننىڭ يەكەندە ئىكەنلىكىنى يەتكۈزدى . ئەمما ، بۇ خە-ۋەرنى كىچىك ئاخۇن ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئۇققىنى بىكار ئىدى ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى . شۇڭا ، كىچىك ئاخۇننى قۇتقۇزۇپ چىقىشنى ھەسەن تۆرك ئۈستىگە ئالدى . شۇنىڭدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتۈپ ، ھەسەن تۆركنىڭ ئېسىگە مۇھىم بىر ئىش كەلدى .قەشقەر-دە ئەفرىدۇن ۋاڭ بېگىم سەيىد ئەۋلادىمىش[1] ،

① پەيغەمبەر ئەۋلادى دېمەكچى .

قوقەندتىكى ۋەلىخان خوجا بىلەن تۇغقانىمىش .قەشقەردىن بارغانلار ئۇنىڭ قېشىغا زىيارەت قىلىپ كىرگەندە ،‹مەن ئەگەر ئەفرىدۇن ۋاڭ بىلەن تۇغقان بولمىغان بولسام ،سەككىز شەھەرنى ئاللىقاچان قولغا كىرگۈزۈپ ،شەرىئەت تۈرغۈزۈپ بولاتتىم› دەپتىمىش »دېگەن پاراڭلار تارقالغانىدى .ھەسەن تۆرك يەنە كىچىك ئاخۇننىڭ ئىككىن-چى ئاكىسى كارۋانلارغا ئەگىشىپ ئەنجانغا بارغاندا پېشكەللىككە ئۇچراپ پۇل - ماللىرىدىن ئايرىلىپ ،ۋەلىخان خوجىغا مىراخورلۇق قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى . شۇنداقتـــىمۇ ئالدى بىلەن كى-چىــك ئاخۇننىڭ ھايات - ماماتلىقىنى ئېنىقلاش زۆرۈر ئىدى . شۇڭا ، قەشقەرنىڭ قوم دەرۋازىدىكى گۇندىخانىسىدا ئىشلەيدىغان تونۇشى بىلەن كۆرۈشۈپ ، كىچىك ئاخۇننىڭ نەدىلىكىنى دېرەكلەپ بېقىشنى ئۆتۈندى . ئارىدىن ھەپتە ئۆتكەندە ھېلىقى تونۇشىنى ئىز-دەپ بېرىۋىدى ، ئېرىشكەن مەلۇماتى ئىمامنىڭكى بىلەن ئوخشاش چىقتى .

ئاڭلىغان بۇ ئۇچۇر ھەسەن تۆركنى ئۈمىدسىزلەندۈرگەن بول-سىمۇ ، بۇرادەرلىرىنى يىغىپ مەسلىھەتلەشتى ، ئەمما ھېچقايسىسى ئىشەنچلىك تەدبىر كۆرسىتەلمىدى . ئاخىرقى مەسلىھەت : «كى-چىك ئاخۇننىڭ ئاكىسىغا خەۋەر يەتكۈزۈش ، ئۇنى ۋەلىخان خوجىغا ئىلتىماس سۇندۇرۇپ ، ئىنىسى كىچىك ئاخۇننى ئازاد قىلىۋېتىش توغرۇلۇق ئەفرىدۇن ۋاڭدىن خەت ئېلىپ بېرىشكە كۆندۈرگۈ-زۈش ، شۇ ئارقىلىق كىچىك ئاخۇننى قۇتۇلدۇرۇش» بولدى .

شۇنداق قىلىپ ، مەسلىھەت «پىشقان»نىڭ ئەتىسى ئەتىگەندە ھەسەن تۆرك ھېيتگاھ جامەنىڭ ئالدىغا كېلىپ خەتتات موللامدىن بىرنى تېپىپ ، يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بايان قىلىپ ، قوزغىلاڭچى دەپ تۇتۇپ كېتىلگەنلىكى ، بۇنىڭغا ۋەلىخان خوجىدىن باشقا ھېچكىم ئارىلىشالمايدىغانلىقى ، شۇڭا ئۇنىڭدىن ياردەم سو-راپ ، ئىككىلىك خەت ئېلىپ كېلىشنى ئۆتۈنگەن مەزمۇندا بىر پارچە خەت يازدۇرغاندىن كېيىن لېپاپقا سېلىپ پۈختا يەملەپ ، ئەنجانغا بارىدىغان كارۋان بېشىدىن ئەۋەتتى . خەت كىچىك ئاخۇن-

نىڭ ئاكىسىغا ئۈچ ئايدىن كېيىن تەگدى . بۇ كىچىك ئاخۇننىڭ زىنداندا يېتىۋاتقىنىغا ئۈچ يىل بولغان چاغ ئىدى . رېھىمجان خەتنى ئوقۇتۇپ ئاڭلاپ ، ماتەمدارلاردەك چوڭقۇر ھەسرەت بىلەن ۋەلىخان خوجىنىڭ ھۇجرىسىغا كىردى . ۋەلىخان خوجا ناماز پېشىنىنى ئۆتەپ بولۇپ ، تەسۋى سىيرىپ ئولتۇراتتى ، رېھىمجان ئۇنىڭ ئالدىغا كىرىپ ، قول باغلاپ تۇردى .

—نېمە گەپ ؟— سورىدى ۋەلىخان خوجا .

ئىنىسىنىڭ زىنداندا ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، نېمە قىلىشىنى بىلمەي تەمتىرەپ كەتكەن رېھىمجان ئەگەر ئاغزىنى ئاچسىلا يىغلىۋېتىدىغاندەك پەرىشان ئىدى . كۆزلىرىدىن غىل - غىل ياش ئاقاتتى . رېھىمجان قوينىدىن خەتنى ئېلىپ ۋەلىخان خوجىغا سۇندى . ۋەلىخان خوجا خەتنى ئوقۇپ ، «قوزغىلاڭچى دەپ زىندانغا سالغان» دېگەن يەرگە كەلگەندە بىردىنلا دىققىتى قوزغىلىپ ، كۆڭلىدە ئۆزىگە پايدىلىق بىر ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى پەملىدى - دە ، «مەھبۇس »نى زىنداندىن ئازاد قىلىپ ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە كۈشكۈرتۈشنى ، ۋاقتى كەلگەندە دەرھال يۈرۈش قىلىپ ، جەنۇبىي شىنجاڭنى قولغا كىرگۈزۈشنى ئويلىدى . مانا بۇ ، ۋەلىخان خوجىنىڭ بىردىنبىــر ئارزۇسى ئىدى . كۈتۈلمىگەن بۇ ئىشنى خۇدانىڭ ئۆزىگە بەخش ئېتىدىغان نۇسرىتىنىڭ شەپىسى دەپ بىلگەن ۋەلىخان خوجا خەتنى ئوقۇپ بولۇپ دېدى :

— سەن ئىلكىمدە تۇرغىلى بىر يىلدىن ئاشتى ، خىزمىتىمنى ئوبدان قىلدىڭ . مەن ساداقەتمەنلىكىڭنىڭ يۈز - خاتىرىسىنى قىلاي . ئۇلارنىڭ ئېيتقىنى راست ، مەن ئەفرىدۇن ۋاڭ بىلەن تۇغقان كىلىمەن ، قاتۇرۇپ خەت يېزىپ بېرەي . مەن ئۇنىڭغا تۇغقان دەپ يۈز قارىمايمەن . ئۇ ئەسلىدە ھاكىمىيەت باشقۇرۇشقا لايىق ئەمەس . ئۇنى تۇرپانغا قوغلىۋېتىدىغانلار چىقسا قوللايمەن . بىز چىقىشالمىغاچقا ، ئانچە ئىزدىشىپ كەتمەيمىز . شۇنداق بولسىمۇ خېتىمنى ئاپىرىپ باق . ئىنىڭغا تاپىلىغىن ، ئەگەر كېيىن - ئىلگىرى بىرەر ئىش يۈز بېرىپ ، قىيىنچىلىق تارتىپ قالسا ئۇدۇللا مېنى ئىزدى-

سۇن . ئەمسە بىرئاز كۈتۈپ تۇرغىن !
ۋەلىخان خوجا سىياھ قۇتىسى بىلەن قومۇش قەلىمىنى ئەكەل-دۈرۈپ ، بىر ۋاراق پالاڭ قەغەزگە خەت يېزىشقا باشلىدى ، ئاندىن پۈتكەن خەتنى بىرقۇر ئوقۇۋېتىپ چىرايلىق قاتلاپ رىھىمجانغا تۇتقۇزدى :
— ساڭمۇ رۇخسەت قىلدىم ، خەت ئېلىپ كەلگەن كارۋانلار-غا قوشۇلۇپ ، يەكەنگە بارغىن . بۇ خەتنى ئاپىرىپ ، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئۆزىگە بەرگىن . ئىنشائاللا ، خۇدا كۆڭلىگە ئىنساپ بې-رىپ ، ئىنىڭنى قويۇپ بەرسە ئەجەب ئەمەس .
رىھىمجان ئەمدىلا بوسۇغىدىن پۇتىنى ئېلىشىغا ۋەلىخان خوجا چاقىرىپ توختاتتى ۋە ئاستىدىكى كۆرپىنى قايرىپ بىر شوينا يارماقنى ئېلىپ سۇندى .
— ئالە بۇنى خىراجەت قىلىپ كەت ، يەنە كەلسەڭ ئىشىك ئوچۇق . خۇداغا ئامانەت ، يول بولسۇن !
رىھىمجان ياتاقخانىسىغا كىرىپ نەرسە - كېرەكلىرىنى يىغىش-تۇرۇپ قويۇپ ، كارۋان سارىيىغا بارغاندا ، يۈك - تاقلار ئات - ئۇلاغلارغا ئارتىلىپ مېڭىشقا تەييارلىنىۋاتاتتى . رىھىمجان دەرھال بېرىپ نەرسە كېرەكلىرىنى ئەكەلدى - دە ، ئۇلار بىلەن يەكەنگە قاراپ يولغا چىقتى . رىھىمجان يەكەنگە كېلىپلا ھارغان - ئاچقىنىغا باقماي ، ۋاڭ ئوردىسى ئالدىغا كەلدى . ئوردىغا كىرىش ئۈچۈن قاتمۇقات دەرۋازىلاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى . ھەربىر ئىشىكتە قاراۋۇللار بار بولۇپ ، پۇقرالار ۋاڭ بىلەن خالىغانچە كۆرۈشەل-مەيتتى . شۇڭا ، رىھىمجاننىڭ خېتىنى قاراۋۇللاردىن بىرسى ئې-لىپ ، ۋاڭنىڭ قېشىغا كىرىپ كەتتى . خەتكە مۇنداق يېزىلغانىدى :

ئەينى جانابى مۆھتەرەم ،ئىززەتلىك ۋە ھۆرمەتلىك ئىناق-چىخان ئەفرىدۇن ۋاڭ ئالىيلىرىغا :
يېتىپ مەلۇم بولغايكى ، بىزنىڭ بىر ئادىمىمىز ، يەنى ئاتۇشلۇق كىچىك ئاخۇن دېگەن كىشى قوزغىلاڭچى دېگەن

بەتنام بىلەن زىندانغا چۈشۈپ قاپتۇ . ئۇنىڭ ئاكىسى مىر-
نىڭ يېنىمدا . بۇلار ئىشەنچلىك كىشىلەر ئىدى . ئاڭلى-
ساق ، چىقىمچىنىڭ دامىغا چۈشۈپ قاپتۇ . مۇمكىن بول-
سا ، تۇغقاندارچىلىقنىڭ خاتىرسىنى قىلىپ ، ئاكىسىنىڭ
قولىغا بەرگەيلا…

كەمىنىلىرى : ۋەلىخاندىن .

رەجەبنىڭ 30- كۈنى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ خەتنى كۆرۈپ ، رەۋزەشەب ئامبالغا پەرمان
قىلدى . ئۇ هاپىزبەگنى ئالدىغا چاقىرتىپ ، كىچىك ئاخۇننى ئاكى-
سىنىڭ قولىغا بىرىشنى تاپشۇردى .

ئايان بولدىكى ، ئەگەر هەسەن تۇرك ۋە ئۇنىڭ بۇرادەرلىرى
مەسلىهەتلىشىپ ۋەلىخان خوجىنى ئىشقا سالمىغىنىدا ، كىچىك
ئاخۇننىڭ ئۆلۈم چاڭگىلىدىن قۇتۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى .
ۋەلىخان خوجا بولسا ئاتۇشلۇقنىڭ قوزغىلىشىنى ئۇمىد قىلاتتى .
بىرەر ۋەقە چىققاننى ئاڭلىسىلا ئالتە شەهەر تامان ئاتلىنىشقا تەييار
ئىدى . شۇغىنىسى كىچىك ئاخۇن زىنداندىن چىققىلى بىرقانچە ئاي
بولغان بولسىمۇ ، بىرەر خەۋەرنىڭ قۇلىقىغا يەتمەسلىكى ۋەلىخان
خوجىنىڭ ئىچىنى پۇشۇرۇۋاتاتتى . كىچىك ئاخۇنغا بولسا ۋەلىخان
خوجىنىڭ يامان نىيەتلىرى نامەلۇم ئىدى ، پەقەت ئاكامنىڭ بىر
يىلدىن بۇيان هەقسىز ئىشلەپ بەرگىنىنىڭ يۈز - خاتىرىسى ئۈچۈن
ياردەم قىلدى دەپ بىلەتتى .

كىتاب تور بېكىتى
www.turkitap.com

ئونىنچى باب

ئاغۇدىكى مەخپىي سۆز

كىچىك ئاخۇن تۇتۇپ كېتىلگەندىن كېيىن ، ئاتۇش تەۋەسىدە ھەر خىل مىش - مىش گەپلەر تارقىلىپ :« ئاغۇلۇق كىچىكۋاي دېگەن بىرسى ئۆيىدە مەشرەپ ئۆتكۈزۈۋاتقان كېچىسى يوقاپ كېتىپتىمىش ، ئىزدەپ دېرىكىنى ئالالماپتۇ . ئۇ مەسچىتكە دالالەت قىلغان ئىمام بىلەن تاكاللاشقاچقا ، قارغىۋەتكەنمىش »دېگەن گەپلەر تېزلا يۇرتنى بىر ئالدى . مەسچىت - خانىقالاردىمۇ ئىماملار بۇنى دەستەك قىلىپ ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي :«ناماز ئوقۇمىغانلار ، شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئويۇن - تاماشا ، مەشرەپكە بېرىلگەنلەر ،ھۆكۈمەتنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىغا بويسۇنۇشنى 〈ۋاجىپ〉 بىلمىگەنلەر ئاغۇلۇق كىچىكۋايدەك ئۆزىنىڭ بېشىنى يەيدۇ »دەپ ، كىچىك ئاخۇننىڭ غايىب بولۇش ۋەقەسى ئارقىلىق خەلققە تەنبىھ بېرىشەتتى . ۋاقىت ھەممىنى ئۇنتۇلدۇرار دېگەندەك ، بارا - بارا بۇ گەپلەرمۇ بېسىقىپ ، كىچىكۋاي ۋەقەسى كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ ئۈچ يىلچە ئۆتكەندە ، كىچىك ئاخۇننىڭ ئاغۇغا پەيدا بولۇشى دوست - بۇرادەرلىرىنى خۇشال قىلىۋەتتى . كىچىك ئاخۇننى يوقلاپ كېلىدىغان ئەل - ئاغىنىلىرىنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . كىچىك ئاخۇن بولسا ئۈچ يىل مابەينىدە زىنداندا يېتىۋەرگەچكە كۆزلىرى نۇرسىزلانغان ، ئورۇقلاپ ، بىر تېرە - بىر ئۇستىخانغا ئايلانغان ، ھايات تۇرۇپ بەدەنلىرى چىرىپ ، چىرايلىرى ساپسېرىق بولۇپ كەتكەن ، كۆرگەنلەرمۇ دەمال تونۇيالمىغۇدەك ھالغا يەتكەن-

ـدى . كىچىك ئاخۇن ئۆيگە كىرگەندە ھەتتا خوتۇن ـ بالىلىرىمۇ تونۇيالمىدى ، پەقەت پىلدىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىلا كىچىك ئاخۇن ئىكەنلىكىگە گۇۋاھلىق بېرىپ تۇراتتى . ئەبگار تەقى ـ تۇرقى يوقلاپ كەلگەنلەرنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ ، زالىم زامانغا ، ئەمەلـ ـدارلارغا بولغان ئۆچمەنلىكىنى كۈچەيتتى ، بۇ ئەفرىدۇن ۋاڭ ھاكىمىيىتىنىڭ چىكىدىن ئاشقان زالىملىقىنىڭ ئەمەلىي پاكىتى ئىدى .

كىچىك ئاخۇننىڭ قايتىپ كەلگەنلىك خەۋىرى تېزلا ئەتراپقا تارقالدى . ئۈچىنچى كۈنى كەچقۇرۇن كىچىك ئاخۇن كەچلىك تاماقنى داستىخانغا كېلىپ تۇراتتى ، ئىشىك ئالدىدا پاراڭ ئاڭلاندى . زۇلپىيە يۈگۈرۈپ چىقىپ كىرىپ :

— مېھمان كەلدى !— دەپ خەۋەر قىلدى .

كىچىك ئاخۇننىڭ ھالى ئوسال بولغاچقا ،مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئاكىسى رېھىمجان چىقتى .بىر كەمدە ئۆزئارا تەكەللۇپ ـ تەكلىپ قىلىشلاردىن كېيىن ، بادام دوپپىلىق ، ئۆڭى ئاق سېرىق ، قوي كۆز ، شاپ بۇرۇت ، ئېگىز بوي ، كۆكرىكى كەڭ ، ناھايىتى تەمبەل بىر يىگىت :

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !— دەپ ئىشىكتىن كىرگىنىچە كىـ ـچىك ئاخۇننىڭ قېشىغا كېلىپ قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، كۆزلىـ ـرىگە ئىشەنمەيلا قالدى . كىچىك ئاخۇننىڭ شۇنچىلىك ئەبگار ، ھەتتا ئورنىدىنمۇ تۇرالمىغۇدەك ھالىتىگە ھەيرانۇھەس بولۇۋاتقان بۇ ئادەم قەشقەرلىك باتۇر — ھەسەن تۇرك ئىدى ، ئۇنىڭ شۇ تاپتا ئاۋۋال كىچىك ئاخۇننى تۇتۇپ بەرگەن ئىمامنى بوغۇزلاپ ، زەھەر تىلىنى كېسىپ ،ئاندىن بۇلاپ قاچقانلارنى ئىزدەپ تېپىپ قىيما ـ چىيما قىلغۇسى كەلمەكتە ئىدى . لېكىن ، ئاچچىقىغا ھاي بېرىپ ، كىچىك ئاخۇننىڭ يېنىدا ئولتۇردى ، بىللە كەلگەن تۆت بۇرادىرىمۇ كۆرپىدىن ئورۇن ئېلىشتى .

— كىچىككۋايمۇ سەن ، ئاداش !؟— ھەسەن تۇرك ئۇنىڭ قوـ ـلىنى تۇتۇپ تۇرۇپ سورىدى .

www.uyghurkitap.com

— شۇنداق، نېمانچە يوغىناپ كەتتىڭ، ھەسەنجان، 10 ئادەمنىڭمۇ كۈچى يەتمىگۈدەك ساڭا.

— ئادەم ھەرقانچە يوغان، كۈچلۈك بولسىمۇ، ئۇنى ئىشقا سالمىسا بىكار، بىز 10 ئادەم ئەمەس، 10 مىڭ، ھەتتا 100 مىڭ ئادەمگە تاقابىل تۇرىدىغان پەيت بىزنى كۈتۈۋاتىدۇ! مانا سەن قانداق يىگىت ئىدىڭ، قارىغىنا ئەپتىڭگە! بىز نېمە قىلدۇق؟ مەشرەپ ئوينىغانغىمۇ شۇنچە قىلىش كېتەمدۇ؟ بىز يەنىلا بىخۇد تۇرۇۋەرسەك، بۈگۈن ساڭا كەلدى، ئەتە ماڭا كېلىدۇ، ئۈگۈنى يەنە بىرسىگە. مەن ئەمدى ئۆلۈمنى، زىنداننى كۈتۈپ تۇرمايمەن، ئىنتىقام ئالىمەن!

— راست دەيسەن، جەزمەن ئىنتىقام ئېلىشىمىز كېرەك!— كىچىككۋاي ھەسەن تۇركىنىڭ سۆزىنى تەستىقلاپ ئېيتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئادەم كۆپەيگەچكە، قايتىدىن داستىخان سېلىنىدى، زۇلپىيە ئانىسى ھەپىزە بىلەن پولۇغا تەرەددۇت قىلدى. ھەسەن تۇركىنىڭ ئادەملىرىمۇ بىر - بىرىدىن قېلىشمايدىغان تەمبەل يىگىتلەر ئىدى، كىچىك ئاخۇننىڭ ئېچىنىشلىق ھالىتى ئۇلارنىڭ قەلبىدىمۇ يەرلىك ئەمەلدارلارغا بولغان غەزەپ ئوتىنى يالقۇنجاتتى. مېھمانلار تاماقتىن كېيىن كىچىك ئاخۇن بىلەن ھال - مۇڭ بولۇشۇپ بىر ئۆيدە ياتتى. كىچىك ئاخۇن، ھەسەن تۇرك ئىككىسى مۇڭدىشىپ كېچىنى كىرپىك قاقماي ئۆتكۈزۈشتى.

— بىز تەشكىللىنىشىمىز لازىم!— دەيتتى كىچىك ئاخۇن ھاياجانلىنىپ،— پىچاق سۆڭەككە يەتتى، زۇلۇم چېكىدىن ئېشىپ، ھۆكۈمەت خەلقنىڭ دۇشمىنىگە ئايلاندى. خەلق جاننى ئالىقانغا ئېلىپ «يا ئۆلۈم - يا كۆرۈم» دېگەن باسقۇچتا تۇرۇۋاتىدۇ، بۇنداق ياشىغاندىن ئۆلۈم ئەۋزەل بولۇپ قالدى. «يېتىپ قالغۇچە، ئېتىپ قال» دەيدىغان گەپ بار، سىلەر يەكەن ھەپسىخانىسىدىكى بىگۇناھ ئادەملەرنىڭ نالە - پەريادلىرىنى ئاڭلايدىغان، ئازاب - ئوقۇبەتلىرىنى كۆرىدىغان بولساڭلار ئاندىن بىلىسىلەر، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ كۆز ئالدىدا شۇنداق ناھەقچىلىكلەر بولۇۋاتقاندا،

بۇ يەرلەردە نېمە بولماقچى ئىدى ؟ ناھەقچىلىككە ئۇچرىغانلار دەردى-
نى ئېيتقۇدەك بىر ھۆكۈمەت بولمىسا ، شۇمۇ كۈن كەچۈرۈش
بولدىمۇ ؟ بوزەك قىلىنغانلار كىمنى ئىزدەيدۇ ؟ ئەفرىدۇن ۋاڭىند-
ما ! ھەممە ئىشنى شۇ قىلىۋاتقان تۇرسا ، بۆرىدىن قويغا رەھىم-
شەپقەت كېلەتتىمۇ ؟ بەلكىم زاماندىن نارازى بولدۇڭ دەپ ھەممە
ئادەمنى ماڭا ئوخشاش ھالغا كەلتۈرەر شۇ ! بىز تەشكىللىنەيلى ،
خەلقنى يېتەكلەپ ئۇلارغا ھۆرىيەت يولىنى كۆرسىتىپ بېرەيلى ،
ئۆلۈپ كەتسەكمۇ ، ئەڭ ئەشەددىيسىدىن بىر — ئىككىنى يەر
چىشلىتىپ ، ئاندىن ئۆلەيلى . بىز خەلق ئىچىگە چۆكۈپ ، ئۇلارنى
غەپلەتتىن ئويغىتايلى ، ئالدى بىلەن زىندانغا ھۇجۇم قىلايلى .
توختى مانجۇدەك ئەل ئوغلانلىرى زىنداندا يېتىۋاتىدۇ . ئۇلارنىڭ
ھەربىرى بىر ئاتەش ،ۋاقتى كەلگەندە مىڭغا تېتىيدۇ ، ۋولقاندەك
پارتلاپ ،زالىملار تەختىنى ئەرەختەم - پەرەختەم قىلالايدۇ .
— راست دەيسەن ،— ھەسەن تۈرك بۇنى تەستىقلايتتى ،—
بىز قوزغىلايلى . ئوبدان تەشكىللىنىپ ، ئالدى بىلەن قەشقەرنى
ئالايلى ، قەشقەر خەلقى مۇشۇنداق بىر پۇرسەتنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقى-
نى نەۋاق ، شۇنىڭ ھەيۋىسىدە باشقا يۇرتلارنى ئېلىش ھېچ گەپ
ئەمەس ، چۈنكى مىڭلىغان ئېزىلگەن خەلق بىز تەرەپتە . پۈتۈن
خەلق بىزنىڭ قوشۇنىمىز دېسەك قىلچە خاتالاشمايمىز . مەن ھەر
كۈنى يوقسۇزلارنىڭ ئارىسىدا ، ئۇلار بىزگە ئوخشاش شىر يۈرەك
ئەزىمەتلەرگە موھتاج !
كىچىك ئاخۇن بىلەن ھەسەن تۈرك ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ زۇلۇمە-
لىرىغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ ، ئۆز ئازادلىقى ئۈچۈن جەڭگە
ئاتلىنىش ئۈستىدە پاراڭلىشىپ تاڭ ئاتقۇزدى .
ئەتىسى ناشتىدىن كېيىن كىچىك ئاخۇن :
— بۈگۈن بىز چېكىمىزنى توختىتايلى !—دېدى ھەسەن
تۈرككە ،— ئىككىمىز خالىي جايدا ئايرىم سۆزلىشەمدۇقيا ؟
—خاتىرجەم بول ،ئاغىنىلىرىمنىڭ ھەممىسى ئىشەنچلىك .
—ئۇنداق بولسا ياخشى ، مەن ساڭا ئىشىنىمەن . تۇتۇپ كېتىد-

لىشتىن بۇرۇن ئەمەلدار ، ھۆكۈمەت دېگەن بىلەن قىلچە ئاداۋىتىم يوق ئىدى ، تۇتقۇن قىلىنغاندىن كېيىن شۇنداق ئۆچ بولۇپ كەت- تىمكىن ، تۇرمە جازاسى ئادەمنى ئۆزگەرتىدۇ دېگەنگە قىلچە ئى- شەنمەيدىغان بولدۇم ، مەھبۇسلۇق ئورنىغا چۈشكەن ئادەم قانچە قىيىن - قىستاققا ئېلىنغانسېرى ھۆكۈمەتكە شۇنچە ئۆچلىشىپ كېتىدىكەن . ئەمەلىيەتتە زىندان - ھەپسە دېگەنلەر زالىملارنىڭ ئۆزىگە ئۆزى دۈشمەن تەربىيىلەيدىغان مەكتەپ ئىكەن . مەن ئەنە شۇ مەكتەپتە ئوقۇپ چىقتىم . قەلبىم جاراھەتلەندى ، «جاراھەت» ساقايسىمۇ ، ئىزى يوقالمايدۇ . ئۇلار ئۆز خىيالىچە قورقۇتۇپ ئۆ- زىمىزگە مايىل قىلىمىز دەيدۇ ، ئەمەلىيەتتە قارشىلىقنى كۈچەيتى- دۇ . بىز ئىككىلەنمەي تەشكىللىنەيلى ، ئاغۇدا بىز دېمەتلىك ئى- شەنچلىك ئاغىنىلىرىمدىن تۇرسۇن ، كېرەم ، ھامۇت ، مەخەت قا- تارلىقلار بار ، ئارازىلدا ئوسمان ، خاسان ، تۇرغانبېكلەر بار . ئۇلار- نىڭ ھەربىرى بىردىن قوشۇنغا باشچى بولالايدۇ . مانا بۇ يىگىتلەر- نىڭ ۋۇجۇدىدىنمۇ پالۋانلىق ، جاسارەت ئۇرغۇپ تۇرۇپتۇ . ئۇنداقتا نېمە ئۈچۈن زىنداندىكى ئاراب چېكمۇۋاتقانلارنى قۇتقۇزمايمىز .

— مېنىڭچە ،بۇ ئىش ئۈستىدە پۇختا ئويلىنىش كېرەك ، بىز ئاۋام ئارىسىغا يەنىمۇ ئىچكىرىلەپ كىرىپ ، خەلقنىڭ رايىنى دەڭ- سەپ باقايلى ، قوزغىلاڭ دېگەنلىك — قانغا سەكرەش دېمەكتۇر . قورقۇنچاقلار بۇنىڭغا جۈرئەت قىلالمايدۇ . بۈگۈن ھېلىقى ئاغۇلۇق تۆت يىگىت بىلەن ئارازىللىق يىگىتلەرنى چاقىرتايلى ، ماڭا ئەگى- شىدىغانلار قەشقەردە نەچچە يۈزگە يېتىدۇ ، ئاشۇ نامراتلار ، دەرد- مەنلەرنىڭ ھەممىسى مېنىڭ قوشۇنۇم . ۋاقتى كەلگەندە ئۇلارنىڭ ئارىسىدىن نى - نى ئادەملەر چىقىشى مۇمكىن . لېكىن ، ئىرادىسىز كىشىلەرنىمۇ يوق دېگىلى بولمايدۇ . جان بېقىش ئۈچۈن خائىنلىق قىلىدىغانلاردىن ھەزەر ئەيلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ . شۇڭا ، ھەر- قانچە غەزەپلەنسەكمۇ ئۆزىمىزنى بېسىۋېلىشنى بىلىشىمىز لازىم . قوزغىلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن قابىل بىر يېتەكچى ، باش بولىدى- غان ئادەم كېرەك . كېيىنكى ئىشلارنى نۆۋىتىدە بىرنېمە دېيىش-

سەك ،بۇنىڭغا قانداق قارايسەنكىن ،ئۆز قاراشلىرىڭنى دېگىن !—
ھەسەن تۇرك ئېھتىياتچانلىق بىلەن كىچىك ئاخۇنغا قارىدى .
—شۇنداق بولسۇن !— دېدى كىچىك ئاخۇن ، ئاندىن سەل
تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ،— بۇ ئىشنى ئورتاق قىلايلى ،
ئەمما تارقاق ئىجرا قىلايلى ،يەنى ھەربىرىمىز بىردىن جايغا مەس.
ئۇل بولايلى . مەن تېخى ئەسلىمگە كېلىپ بولالمىدىم .بۇ ھالدا
ھازىرچە بىر ئىش قىلالمايمەن ،ئوبدانراق كۈتۈنسەم ئۇزاققا قالماي
ئوڭلىنىپ كېتىشىم مۇمكىن ،ئىشنى شۇ چاغدا باشلىساقمىكىن...
— بولمايدۇ !— ھەسەن تۇرك جىددىي ھالدا ئېيتتى ،—
تۆمۈرنى قىزىقىدا سوق ، دەيدىغان گەپ بار ، سېنىڭ مۇشۇ ھالغا
چۈشۈپ قالغىنىڭ ئاممىنى قوزغاش ، ئۇلارنى غەزەپلەندۈرۈش ئۈ.
چۈن ئەڭ ياخشى پۇرسەت . سېنىڭ بۇ ھالىڭغا دوستۇڭنىڭلا ئە.
مەس ، دۈشمىنىڭنىڭمۇ ئىچى ئاغرىيدۇ ، ئەلۋەتتە . شۇڭا ، ئىشنى
ھازىردىن باشلاش لازىم . سەن ۋاقتىنچە تۇرالمىساڭ كارايىتى
چاغلىق ، ساقلىرىمىز ۋاقتىنى بىكار ئۆتكۈزمەيلى ، بۇنىڭغىمۇ تەي.
يارلىق كېرەك ، قوزغىلىمىز دەپلا يۈگۈرۈپ چىققىلى بولمايدۇ .
نۇرغۇن تەييارلىق خىزمەتلەرنى ئىشلىشىمىزگە توغرا كېلىدۇ .
بۇنىڭغا خېلى ئۇزاق جەريان كېتىدۇ .ھەرقانداق ئىش كىچىكتىن
زورىيىدۇ ،ئالدى بىلەن تەشكىللىنىپ تۇرايلى .
— قوشۇلىمەن ، شۇنداق بولسۇن . بۈگۈن يىغىلىش ئۆتكۈ.
زۈپ ئورۇنلاشتۇرايلى ئەمىسە .
شۇنداق قىلىپ ، رېھىمجان ئارقىلىق خەۋەر يەتكۈزۈلۈپ چا.
قىرىلغانلارنىڭ ئاخىرى چۈشكە يېقىن كېلىپ بولدى . كىچىك
ئاخۇننىڭ مېھمانخانىسىدا ئاغۇلۇق تۆت نەپەر ، ئارازىللىق تۆت
نەپەر ، قەشقەرلىك بەش نەپەر ، ئاندىن كىچىك ئاخۇن قوشۇلۇپ
14 نەپەر ئادەم داستىخاننى چۆرىدەپ ئولتۇرۇشتى . رېھىمجان
دەرۋازىغا كۆزەتچىلىككە قويۇلدى . قوزغىلاڭنىڭ تۇنجى قەدىمى
ئاخىر بېسىلدى .
— قېرىنداشلار !— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— بۈگۈن ناھايىتى

مۇھىم بىر ئىشنى مەسلىھەتلەشمەكچىمىز ، قېنى ھەسەنجان ، مۇد-
دىئانى ئوتتۇرىغا قويغىن .

— سەن دەۋەرگىن ، سەۋەب ، سەن دېگەن شەھەر كۆرگەن ئادەم ، ئۇنىڭ ئۈستىگە خەت ئوقۇيالايسەن . مەن بولسام بىر قارى-تۇرۇك① ، سۆزلىگەن بىلەنمۇ قاملاشتۇرالمايمەن .

— ماقۇل ، بۈگۈنكى مەجلىستە توختى مانجۇ بولغان بولسا تېخىمۇ ياخشى بولاتتى .ئۇ ناھايىتى بىلىملىك ،مانجۇچە تىل - يېزىقنى بىلىدىغان ، شۇڭقاردەك يىگىت ئىدى ، شۇ تاپتا زىنداندا ياتىدۇ . ئىشىمىزنى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن ئۇنى قۇتۇلدۇرمىساق بولمايدۇ . بىز قوزغىلىپ ،پۇقرالارنى قىينىغان ، قاسىغان ، ئۆلتۈرگەن زالىملارنى يوقىتىپ ، ئەلگە ياققۇدەك ھۆكۈ-مەت قۇرساق دەيمىز . بۇ قولغا قورال ئالماي ، دۈشمەننى تەلتۆ-كۈس يوقاتماي تۇرۇپ مۇمكىن بولمايدىغان ئىش . ئۆز تىلىمىزدا بۇنى «قوزغىلاڭ» دەيمىز ، رۇسچە رېۋولىيۇتسىيە ، يەنى ئىنقىلاب دېيىلىدۇ ،— كىچىك ئاخۇن چەت ئەللەردە يۈرگەندە ئۆگىنىۋالغان ئىككى سۆزنى ئالاھىدە قىستۇرۇپ قويدى ، — سىلەرنىڭ ھەربىر-رىڭلار بىردىن قوشۇنغا سەركار بولىسىلەر ، لەشكەرلىككە قاۋۇل يىگىتلەردىن تاللايسىلەر ، لېكىن ھازىرچە بىلمەيمىز . يارامىلىق ئادەملەرنى خەلق ئارىسىدىن ئۆزىمىز تاپىمىز . تەرغىبات ئارقىلىق خەلقنى دۈشمەنگە قارشى غەزەپلەندۈرسەك بىزگە كىرەكلىك يىگىت-لەر ئۆزلىرى مەيدانغا چىقىدۇ ، مۇشۇنداق چوڭ ئىشنى قىلىش-قىلالماسلىق سىلەرگە باغلىق . شۇڭا ، سىلەرنى چاقىرتقان ، قې-نى ، كۆپىنىڭ ئەقلى كۆپچە بولىدۇ ، گەپ قىلىپ بېقىڭلار ، ھەمى-مىز ئويلىغانلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويايلى . ھازىرچە گېپىم تامام ، ئەمدى ھەسەنجاننىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى .

—مېنىڭ باشقا گېپىم يوق ، قېنى قوزغىلاڭ قىلىمىز دېگەن-لەر قول كۆتۈرۈڭلار !

ھەممەيلەن بىردەك قول كۆتۈردى .

① ساۋاتسىز مەنىسىدە

— ئەمدى يەنە بىر مۇھىم ئىش بار !— دېدى ھەسەن تۇرك ،— بىزگە بىر يولباشچى كېرەك . بىزگە توغرا يول كۆرسىتەلەيدىغان ئادەمدىن بىرنى سايلاپ چىقايلى ، قوشۇلامسىلەر ؟

—قوشۇلىمىز !— كۆپچىلىك ئاۋاز قوشتى .

— مەن كىچىك ئاخۇننى كۆرسىتىمەن ، سىلەرچە قانداق ، بۇرادەرلەر !— ھەسەن تۇرك تۇنجى بولۇپ نامزات كۆرسەتتى .

— بولمايدۇ !— كىچىك ئاخۇن رەت قىلدى .

ھەسەن تۇرك :

— مەندە كۈچ بولغان بىلەن ئەقىل كەم ، ئالدىراپ مۇشت ئېتىپ قويىمەن ، مەن ئالدىراڭغۇلۇق قىلغاندا ، «ھاي !» دەپ تەنبىھ بەرگىلى كىچىك ئاخۇندەك ئادەم كېرەك . شۇڭا ، بۇنىڭغا كىچىك ئاخۇن ئەڭ مۇۋاپىق ، شۇنداقمۇ ، كۆپچىلىك ،— دېۋىدى ، ئولتۇرغانلار بىردەك قوشۇلدى .

—ھازىرچە مۇشۇنداق بولۇپ تۇرسۇن ، لېكىن توختى مانجۇ قاچان ئازاد بولىدىكەن ، يېتەكچى سەردار شۇ بولىدۇ . بۇنىڭغا قوشۇلمىساڭلار ، مەن بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن ، بۇنىڭغا نېمە دەيسىلەر ، ئاغىنىلەر ؟ !

— سىزنىڭ دېگىنىڭىزچە بولسۇن !— دېيىشتى كۆپچىلىك قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ .

—ئۇنداق بولسا ،— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— دەسلەپكى ئىشىمىز خەلقنىڭ رايىنى بىلىش ، ئۇلارغا زۇلۇمنىڭ مەنبەسىنى تونۇتۇپ ، دۈشمەنگە بولغان نەپرىتىنى قوزغاش بولسۇن ، نىشانىنى شەخسىي دۈشمەنگە ئەمەس ، ئومۇمىي دۈشمەنگە ، يەنى ئەفرىدۇن ۋاڭنى يوقىتىشقا قارىتايلى . گەپ - سۆز ، ئىش - ھەرىكىتىمىزنى سىر تۇتايلى ، ئۆزۈڭلارنى ئاشكارىلاپ قويماڭلار . پىكىرىڭلار بارمۇ ؟ سورايدىغان گەپ بولسا سوراۋېرىڭلار . گەپ بولمىسا تارقايلى ، كۆرۈشىدىغاندا توپلىشىپ كەلمەڭلار . بىز ھەسەنجان بىلەن يەنە مۇھىم ئىشلارنى بېكىتىپ ، ئاندىن سىلەرگە ئۇقتۇرىمىز . قايتساڭلار بولىدۇ .

كىچىك ئاخۇن سۆزىنى تۈگىتىشىگىلا بېشىغا ئاق دوپپا، ئۈچىسىغا قىزىل چەكمەن چاپان كىيىۋالغان، بۇغداي ئۆڭ، قارا قاش، 30 ياش ئەتراپىدىكى ئاغۇلۇق يىگىت تۇرسۇن قولىنى كۆتۈرۈپ سورىدى:
—قوزغىلاڭنى نېمە بىلەن قىلىمىز؟
—قورال بىلەن...
— دۈشمەندە مىلتىق، زەمبىرەكلەر تۇرسا، بىز قايسى قورال بىلەن ئېلىشىمىز؟ مەھەللىدىكى ئاشۇ بىرنەچچە تال قارا مىلتىقنى يىغىپ شۇنىڭ بىلەنما!؟
—بىزمۇ مىلتىق، زەمبىرەك بىلەن ئېلىشىمىز-دە!
—چاقچاق قىلمىسىڭىزچۇ، كىچىك ئاخۇنكا، مەن راستىنىلا سوراۋاتىمەن.
—مەنمۇ راست گەپ قىلىۋاتىمەن.
— ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ، ئۇنداق قوراللار نەدە؟
— دۈشمەننىڭ قولىدا.
تۇرسۇن جىم بولۇپ قالدى. كۆڭلىدە «مېنى مازاق قىلدى» دېدىمىكىن، ئۇزايىدىن شۇنداق ئىپادە چىقىپ تۇراتتى.
— كۆپچىلىك! — دېدى كىچىك ئاخۇن جىددىي هالدا، — بىز جەڭنى ئوبدانلا پىلانلىيالايدىغان بولساق، دۈشمەننىڭ قولىدىكى قورالنى جەزمەن تارتىۋالالايمىز. شۇڭا، تۇنجى قەدەمنى ناهايىتى پۇختا بېسىش كېرەك. تۇرسۇن بۇ سوئالنى ياخشى قويدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ئىش ئايدىڭلاشتى.
تۇرسۇن بېشىنى كۆتۈرۈپ يېنىدىكىلەرگە كۈلۈمسىرەپ قارىدى.
— ياخشى تەدبىر زەمبىرەكتىن كۈچلۈك، — داۋام قىلدى كىچىك ئاخۇن، — ئۇرۇش «بىرسى جەڭ، توققۇزى رەڭ» دېگەن گەپ بار. كۆڭلۈمدە سان بار، ۋاقتى كەلگەندە بىلىپ قالىسىلەر، پۈتۈن مەھەللىدىكى قارا مىلتىقنىڭ سانىنى ئېلىپ چىقىڭلار! ئەمدى يەنە پىكىر بارمۇ؟ — كىچىك ئاخۇن كۆپچىلىككە بىر-

بىرلەپ نەزەر سېلىپ چىقتى. كۆپچىلىك بىردەك: «پىكرىمىز يوق!» دېيىشتى. كىچىك ئاخۇن ئېيتتى، — ئەمدى ئۆز پارىڭىمىزغا كېلەيلى، بىرىڭلار ئاكامنى چاقىرىڭلار!
تۇرسۇن ھويلىغا چىقىپلا توۋلىدى:
— رېھىمجان ئاكا! بۇياققا كېلىڭ!
كىچىك ئاخۇن ئاكىسىغا قازناقتىن قوغۇن ئاچىقىپ پىچىشنى ئېيتتى. قوغۇن بىلەن نان يېيىلىپ قورساق ئەستەرلەنگەندىن كېيىن، ئاغۇ، ئارازىلىدىن كەلگەنلەر قايتىپ كېتىشتى.
كىچىك ئاخۇننىڭ ھەسەن تۇرك بىلەن مەسلىھەتلىشىدىغان نۇرغۇن ئىشلىرى بار ئىدى. ئىشنى نەدىن باشلاش ۋە قانداق باشلاش كېرەك، ئۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۈستىدە باش قاتۇرماي بولمايتتى.
كىچىك ئاخۇن تەمكىن تەلەپپۇزدا ئېيتتى:
— ھەسەنجان، بىز بۇرادەرلەرنى قوزغاشنىغۇ قوزغىدۇق، ئۇلارمۇ مۇشۇنداق قىلىشىمىزنى ئۈمىد قىلاتتى. ئەمدىكى گەپ بىز باشلامچىلاردا قالدى، مېنىڭچە ئىشنى كەينىگە تارتمىساق دەيمەن. قوشۇن جەڭ داۋامىدا كۆپىيىدۇ، نىيىتىمىز توغرا، ئىشىمىز ئادىل بولىدىكەن، خەلق بىزنى قوللايدۇ، گەپ ئۇلارغا دادىل يېتەكچىلىك قىلىشتا. ئەگەر توغرا تەدبىر قوللىنالمىساق، كۆپچىلىكنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىمىز. بۇنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىش تەس بولىدۇ. سىزنىڭچە ئىشنى قەيەردىن باشلىساق بولار؟
— بۇنىڭغا ئۆزۈڭ بىرنېمە دە، مەنمۇ بىلەلمەيۋاتىمەن. مېنىڭچە ھەممىمىز قەشقەرگە كىرىپ، كېچىسى ھەممە ئادەم ئۇيقۇغا كەتكەندە مۇھىم جايلاردىكى قاراۋۇللارنى بوغۇزلىۋېتىپ، «ئالغا!» دەپ بىرلا چۇقان كۆتۈرسەك، تۆشەكتە ياتقان ئەمەلدار ۋە چېرىكلەر قورقۇپ، جان قايغۇسىدا قورالنى تاشلاپ قاچارمىكىن دەيمەن. باشلىقلىرىنى ئۇجۇقتۇرساق، چېرىك ھەرقانچە كۆپ بولسىمۇ، بۇيرۇقسىز ئوق ئاتالمايدۇ. مانا شۇ ئارقىلىق قورالنى قولغا چۈشۈرسەك، ئاندىن كېيىن نېمە قىلىمىز دېسەك قىلالايتتۇق.

ھەسەن تۈركنىڭ بۇ قارشى تولىمۇ ئاددىي ۋە ئىشەنچسىز بولۇپ ، ئاغۇ ، ئارازىلىدىن توپلانغان ئازغىنە ئادەم بىلەن قەشقەرنى ئېلىش ئەقىلگە سىغمايتتى . ئەگەر قاراملىق قىلىپ يېڭىلىپ قالىدىغان بولسا ، يوشۇرۇنغۇدەك جاي ، ھىمايىسىگە ئالىدىغان ئادەم چىمايتتى . بۇ چارىنى قوللىنىشقا توغرا كەلسە قەشقەر خەلقىنى قوزغاش ئارقىلىق تېز كېڭىيىپ دۈشمەننى ئۈركۈتۈۋېتىپ ، ئەقىل-ھوشىنى تېپىپ بولغۇچە شەھەرنى ئىشغال قىلىش ، بۇنىڭ ئۈچۈن قوشۇننى يېتەكلەشكە ماھىر ، ئەل ئىچىدە ئابرۇيلۇق ، كۈچلۈك تەسىرگە ئىگە ، ئاۋام ئەگىشىدىغان بىر ئادەم بولۇشى لازىم ئىدى ، كىچىك ئاخۇن ياكى ھەسەن تۈركلەر پەقەت ئۆز تەۋەسىدە تىلغا ئېلىنىپ يۈرگەن بىلەن بىرەر چوڭ ئىش قىلىپ باقمىغان . شۇ ۋەجىدىن خەلقنىڭ ئۇلارغا ئەگىشىپ ، قان دەرياسىغا سەكرىشى ناتايىن ئىدى . بۇ جەھەتتىكى ئىشلارنى شەھەر كۆرگەن كىچىك ئاخۇن ئوبدان چۈشىنەتتى .

— ئۇنداق قاراملىق قىلىشقا بولمايدۇ . بىز بۇ پېتى قەشقەرگە كىرىدىغان بولساق ، خەلق دۈشمەنگە ئەمەس ، بەلكى بۇلاڭچى كەپتۇ دەپ بىزگە ھۇجۇم قىلىشى تۇرغان گەپ ، بىز نامى «ئۇلۇغ» بىرەر ئادەمنى ئۆزىمىزگە باشچى قىلىپ مەيدانغا چىقىشىمىز ۋە يەنە تەشكىللەنگەن پىيادە ، ئاتلىق قوشۇن ، مۇكەممەل تەرتىپ - ئىنتىزاملىرىمىز ھەمدە دۈشمەنلىرىمىزدىن پەرقلىنىپ نىشانىمىزنى ئىپادىلەپ تۇرىدىغان تۇغ - ئەلەملىرىمىز بولۇشى لازىم . شۇ چاغدىلا كۈچ - قۇدرىتىمىز خەلقنى تەسىرلەندۈرەلەيدۇ . ئاپلا ، كەم ئەقىللىق قىپتۇق ! — كىچىك ئاخۇن سەل تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى ، — بۇرادەرلەرنى كەتكۈزمىسەك بولغان ئىكەن . بىرلىكتە مەسلىھەتلەشسەك بىرەر ياخشى تەدبىر چىقىپ قېلىشىمۇ مۇمكىن ئىدى .

— مېنىڭچە ، سىز دېگەندەك قىلساق ئانچە ئوبدان بولماسمىكىن دەيمەن ، — دېدى ھەسەن تۈرك ، — بۇ كەمدىكى ئابرۇينىڭ ھەممىسى مۇشتۇمزورلۇقتىن ، قورال - ياراغدىن ، پۇل - مالدىن ، مەنسەپ - ھوقۇقتىن ، سەللە - پەرجىدىن كەلگەن . ئېيتىپ بېقى-

ڭە ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە پۇقرالار بىلەن نىيىتى ئوخشاشلاردىن كىم بار ؟ ھەممىسى بىر- بىرىگە ماسلىشىپ جان باقىدىغان چىلبۆرىلەر ، خالاس .ئەگەر ئۇلاردىن بىرەرسىنى كۆتۈرۈپ چىقساق ، ئىش ئوڭ- دىن چىقىپ قېلىپ نۇسرەت قازانساق ، ھەممىمىزنىڭ بېشىغا چىقىۋېلىپ قىلىدىغاننى قىلسا ، ئۇ چاغدا قانداق قىلىمىز ؟ بۇرا- دەرلەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايمىز ؟ سىزنىڭ دېگەنلىرىڭىزمۇ خاتا ئەمەس . دەرۋەقە ، ھازىر بىزنى كىشىلەر لۈكچەك ، يالاڭتۆش دەپ قاراپ ، ئەگەشمەسلىكى مۇمكىن ، ئەمما مۇشتىمىزنىڭ كىمنىڭ بېشىغا تېگىۋاتقانلىقىنى بىلسىلا ، جەزمەن ئەگىشىدۇ...

ھەسەن تۇركىنىڭ قاراشلىرى كىچىك ئاخۇننى سەگەكلەشتۈر- دى . «ئەگەر قوشۇنغا ئابرۇيلۇقلاردىن بىرەرسىنى سۆرەپ كىرىدى- غان بولساق ، ھوقۇقنى قولغا ئېلىۋېلىپ قىلىدىغاننى قىلسا ، تۆككەن قانلىرىمىز بىكار كەتمەمدۇ ، بۇنداق قىلىشقا بولمىغۇدەك ! ئەمما مەلۇم تەسىرگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن دەسلەپكى باسقۇچتا ئاشۇنداق ئادەمدىن بىرنى تېپىش ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ، ئاندىن بىردىنلا ئۆزىنىڭ زىندان- دىن قۇتۇلۇپ چىقىشىغا ياردەم بەرگۈچى ۋەلىخان خوجا ئېسىگە كەلدى -دە ، ئۈمىد چىرىغى ۋاللىدە يورۇغاندەك بولدى ، ئۇ ۋەلى- خان خوجىنىڭ رېھىمجاننى ئۆزىتىپ قويغاندا : «بىرەر ئىش چى- قىپ قالسا ، مېنى ئىزدەڭلار ، ئەفرىدۇن بىلەن ئۇرۇق - تۇغقانچى- لىقىمىز بولغان بىلەن ، ئۇ شەھەر سوراشقا لايىق ئەمەس» دېگەنلى- كىنى ئاڭلىغانىدى .

— ھەسەنجان !— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— بىر ئادەم ئېسىمگە كەلدى .

— كىم ؟

— ۋەلىخان تۆرەم .

— گېپىڭىزنى چۈشىنەلمىدىم . سىزچە ئۇ ئىناۋەتلىكما ! ؟ ئۇ بىر قاراقچى ، ماراپ چىشلەيدىغان ئىت ، ئۇنىڭ سىز - بىزگە ياردەم بېرىشى قۇترانقۇلۇق بىلەن ئادەم توپلانقۇزۇپ ، ۋاقتى كەل-

گەندە قوشۇندىن پايدىلىنىپ بۇلاڭچىلىق قىلىش . قازى ـ قۇززات ، ئاخۇن ـ ئەشرەپ ، خوجام ـ ئەۋلىيا دېگەنلەرنىڭ يوقسۇزلىرىنى كۆردىڭىزمۇ ؟ ئۇلار تەركىدۇنيالىقنى تەرغىب قىلىدۇ . ئۆشرە ـ زاكات بېرىڭلار دەيدۇ . كىمگە بېرىشنى سورىسا ، پېقىرغا بېرىش كېرەك دەيدۇ ، بۇ خەقنىڭ ئۇستىلىقىنى قارىمامدىغان ! ئۇلارنىڭ «پېقىر » دېگىنى ئىككى خىل مەنىدە بولۇپ ، بىرى ، يوقسۇزلارنى كۆرسەتسە ، يەنە بىرى ، ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ . بىلگەنلەر ئۇچۇن «يوقسۇزلارغا بېرىڭلار » دېگەن مەنىنى بەرسىمۇ ، كۆپىنچە جامائەتلەر ئۇچۇن «ماڭا بېرىڭلار » دېگەن مەنىنى بېرىدۇ . بۇ قوش مەنىلىك سۆز بولغاچقا ،بىراۋ چاتاق چىقىرالمايدۇ ،ئۇنىڭ ئۇستىگە كىمگە بېرىش ـ كىمگە بەرمەسلىك نەزىر ـ سەدىقە ، ئۆشرە ـ زاكات بەرگۈچىلەرنىڭ ئۆز ئىختىيارى ـ دە ، كىمگە بەرسە ئۇنى بىركىم توسۇيالمايدۇ . شۇ ئارقىلىق بىزدەك نادانلارنى گوللاپ يەيدۇ . پۇلنى بەرسە ، توڭگۇز گۆشىنىمۇ هالال دەپ پەتىۋا چىقىرىدۇ . بۇلاردا ئىنساپ ، ئادەمگەرچىلىك نېمىش قىلسۇن ! مەن بۇ گەپلەرنى بىر ئاغىنەمدىن ئاڭلاپ دەسلەپتە چۇشەنمەپتىمەن ، كېيىن ئويلىسام هەممىسى راستكەن ، مەيلى قايسى خوجا ياكى تۆرە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر هەممىسى بىر جاڭگالنىڭ بۆرىلىرى ئىكەن . مەن ئۇلارنىڭ ساختا تەبلىغلىرىگە زادىلا ئىشەنمەيمەن .

— راست دەيسەن ! — كىچىك ئاخۇن تەستىقلىدى ، — ئۇلارنىڭ هەممىسىنىڭ تەبىئىتى ئوخشاش . ئوخشىتىش توغرا كەلسە ئىتقا ئوخشاتسا جايىدا بولىدۇ . ئىتلارنى ئالساق ، غاجايدىغان سۆڭەك بىر تال بولسا ، نەچچىسى تالىشىپ بوغىشىدۇ ، ئەگەر سۆڭەك كۆپرەك بولسا ، هەربىرى خالىغىنىچە ئېلىپ ، بۇلۇڭ ـ پۇشقاقلارغا تارقاپ بىردەمدىلا يارىشىدۇ . پايدا ـ مەنپەئەتنى كۆرگەندە ئىنساپتىن كېچىدۇ . ۋەلىخان تۆرىنى ئالساق ، نەپ تەگمەي تەمەدە يۈرگەن ئىتقا ئوخشايدۇ . ئەگەر قورسىقى تويغانغا شۈكۈر قىلماي هەممىگە ئىگە بولۇش كويىدا خىرس قىلىدىكەن ، ۋاقتى كەلگەندە دۈمبا يەيدۇ . مېنىڭ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇم ،

www.uyghurkitap.com

توڭگۇزنى ئىت بىلەن قوغلايلى ، دېگەننى بىلدۈردۇ . ئىت قوناقنى توڭگۇزدىن قوغدىسىمۇ ، ئۇنى ئۆيگە ئەكىرىۋالغىلى بولمايدۇ . ئۇ- نىڭ ئورنى ھويلىنىڭ بۇلۇڭى ، يېيىشى كېپەك بولىدۇ ، ئەگەر ئۇنى كۆرسەتكەن خىزمىتىگە يارىشا ئۆيگە كىرگۈزۈپ قويساڭ ، ھەرقانچە ياخشى كۈتكەن بىلەنمۇ يەنە ئۆگەنگەن خۇيىنى تاشلىيال- ماي ، نىجاسەت بىلەن داستىخاننى بۇلغايدۇ ، يەنە كېلىپ سەللا دىققەتسىزلىك قىلىنىدىغان بولسا ، ئۆيدىكى بار - يوقنى ئۆز ئۈۋۇ- سىغا توشۇيدۇ . مانا بۇ ۋەلىخان خوجىنىڭ ئالاھىدىلىكى . لېكىن ، ئاكامنىڭ ئېيتىشىچە ، ۋەلىخان تۆرە ئەفرىدۇن ۋاڭغا خىرىس قى- لىۋاتقۇدەك ، بىز بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ خەۋەر بېرىدىغان بول- ساق كەلمەي قالمايدۇ ، جەنۇبتىكى ئالتە شەھەر خەلقى ئۇنى پەي- غەمبەر ئەۋلادى ، كەينىگە ئەگىشىپ ئۆلسەك شېھىت ، تىرىك قالساق غازى بولىمىز دەپ قارايدۇ . بىز ئۇنى ئالدىغا چىقىرىپ تۇرۇپ خەلقنى قوزغاپ قەشقەرنى ئېلىۋالساق ، ئاندىن ئۆز يولىغا سېلىپ قويىمىز .

— بۇ بەكمۇ خەتەرلىك ! — دېدى ھەسەن تۇرك ،— گەرچە ۋەلىخان خوجىنى كۆرۈپ باقمىغان بولسامۇ ، ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلى- رىدىن تارتىپ قەشقەردە قالايمىقانچىلىق تۇغدۇرۇپ يۈرگەنلىكى توغرىسىدا نۇرغۇن پاراڭلارنى ئاڭلىغانمەن ، ئۇنىڭ ئۈستىگە خوجى- لار يېغىلىقلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆردۇق ، ئۇلار مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتۈپ ياتىدۇ . بۇنىڭدىن 40 يىل بۇرۇن سامساق خوجىنىڭ كىچىك ئوغلى جاھانگىر خوجا قەشقەر- نىڭ غەربىدىكى تاشمىلىقتا مەنچىڭ ھۆكۈمىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈرگەندىن باشلاپ ، ئۇلارنىڭ ئەۋلادى قەشقەرگە خوجا بولۇش ئۈچۈن توختىماي قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ كېلىۋاتىدۇ . بۇ قېتىم ۋەلى- خان خوجىنى تەكلىپ قىلىدىغان بولساق ، پولۇنى دۈملەپ قويۇپ قاراقچىنى كۈتۈپ ئولتۇرغاندەك ئىش بولارمىكىن . ئەگەر ئۇلار- نىڭ ئىناۋىتىدىن پايدىلانماقچى بولساق ، ۋەلىخان خوجىنى ئەمەس ، جاھانگىر خوجىنىڭ ئوغلى بۇزرۇكخان تۆرىنى تەكلىپ قىلايلى .

www.uyghurkitap.com

ئۇ مېھرىبان ۋە مۇلايىم بولغاچقا ، ئەل ئارىسىدا يۇقىرى ئابرۇيغا ئىگە . ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىسا ، ھەممە ئادەم ئەگىشىدۇ ، لېكىن ئالىلىقاچان خەلقنىڭ نەزىرىدىن چۈشكەن ۋەلىخاننىڭ نامى تىلغا ئېلىنسا ، بىزنى ھېچكىم قوللىمايدۇ .

— دېگىنىڭچە بولسۇن ، سەن شەھەردە يۈرگەن ئادەم ، مەن تېخى ھەپسىدىن يېڭى چىقتىم . ۋەلىخاننىڭ قۇتۇلدۇرۇپ قويۇشى بىلەن يورۇقلۇققا چىققانلىقىم ئۈچۈن ، ئۇنىڭ گېپى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئالدىدا ئۆتكەن يەردە ، جەمئىيەتتە چوقۇم ئىناۋەتلىك بولسا كېرەك دەپ ئويلاپتىمەن . ئۇنداق بولسا ، ئىش پۈتكەندە بۈزرۈكخان تۆرىنى ئىزدەيلى .

كىچىك ئاخۇن ھەسەن تۆرىنىڭ پىكرىگە قوشۇلدى . ئەمما ، بۇ ئىشنى ئەڭ كېيىنگە قالدۇردى .

ھەسەن تۆرىنىڭ ئېيتقانلىرى تارىخىي چىنلىققا ئۇيغۇن ئىدى . خوجىلار ئىلگىرى - كېيىن نەچچە قېتىم قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ مەغلۇپ بولۇپ كەلگەن . بۇ مۇناسىۋەت بىلەن 1831- يىلى قوقەند ۋە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەرەپ تىنچلىق كېلىشىمنامىسى ئىمزالىغان ، ئۇنىڭ 4- ماددىسىدا :

«قوقەند تەرەپ خوجىلارنى باشقۇرۇشى ، ئۇلارنىڭ قوقەند زېمىنىدىن ئاتلاپ چىقىپ كېتىشىگە يول قويماسلىقى لازىم . ئەگەر خوجىلار قېچىپ بارسا ، قوقەندلىكلەر ئۇلارنى قوبۇل قىلماسلىقى كېرەك » دەپ بەلگىلەنگەن .شۇنىڭدىن تارتىپ 1845- يىلى ، تېخى ياش قۇرامىغا يەتمىگەن خۇدايارخان قوقەندتە تەختكە چىققانغا قەدەر خوجىلارنىڭ ھەرىكىتى قاتتىق تەقىب قىلىنغان . 1845 - يىلىغا كەلگەندە ، قوقەندتە غەليان يۈز بېرىپ ، قوقەندنىڭ خوجىلارغا بولغان تەقىبى بوشاپ قالغاندى . بۇ غەليان سەۋەبىدىن قوقەند بىلەن قەشقەرنىڭ مۇناسىۋىتى تەسىرگە ئۇچرىدى . قوقەند ھۆكۈمىتىنىڭ ئاجىزلىقىشى بىلەن ئۇلارنى چەكلەشكە مەسئۇل بولغان ئاقساقال پارا يېگەنلىكتىن بۇ ئىشنى نەزىرىدىن ساقىت قىلدى . نەتىجىدە قوقەندتە يۈز بەرگەن غەليان خوجىلارغا پايدىلىق

بولدى ، 1847 ـ يىلى ئەتىيازدا «يەتتە خوجا» دەپ ئاتالغان كاتتا تۆرە (خوجا تۆرە دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ، ئۇكىسى كىچىكخان تۆرە ، كاتتا تۆرىنىڭ ۋەلىخان تۆرە ، تەۋەككۇل تۆرە ، ئاقتاجىخان تۆرە ، سابىرخان تۆرە ۋە ئىشانخان تۆرە قاتارلىق نەۋرە ئىنىلىرى ئالتە شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن قوقەندتىن تاغ- لىق جايلارغا قېچىپ بىرىۋېلىپ ، 1000 كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن تەييارلىدى . ئۇلار چېگرىدىكى قاراۋۇللارنى ئۆلتۈرۈپ قەشقەرگە بېسىپ كىرگەن بولسىمۇ ، بىرىنچىدىن ، يەرلىك خەلقنىڭ قوللى- شىغا ئېرىشەلمىدى ؛ ئىككىنچىدىن ، چىڭ قوشۇنلىرىنىڭ سان جەھەتتىكى ئۈستۈنلۈكىدىن قورقۇپ ، قەدىمى يەتكەنلىكى جايدا بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىپ توپلىغان بايلىقنى ئېلىپ قېچىپ كەتكەنىدى . ئاقىۋەتتە خوجىلار سادىر قىلغان جىنايەتلىرى ئۈچۈن خەلقنىڭ كۆچلۈك نەپرىتىگە ئۇچراپ ، جىم يېتىشقا مەجبۇر بولغان بولسى- مۇ ، 1855 ـ يىلى ۋەلىخان تۆرە بىلەن ئۇنىڭ ئىنىسى كىچىكخان خوجا قەشقەر چېگرىسىدا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ تاكى1856- يىلىغىچە ھەرىكىتىنى توختاتماي پۇرسەت كۈتۈپ يۈرمەكتە ئىدى . ئەگەر كىچىك ئاخۇن باشچىلىقىدىكى يېڭىدىن تەشكىللىنىش ئالدى- دا تۇرغان قوشۇن ۋەلىخاننى تەكلىپ قىلىدىغان بولسا ، ئۇنىڭ تاجاۋۇزچىلىق نىيىتىگە ئاجايىپ ماس كەلگەن بولاتتى . شۇڭا ، خوجىلارنىڭ رەھىمسىزلىكلىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، دەر- دىنى تارتىپ باققان ھەسەن تۇرك كىچىك ئاخۇننىڭ پىكرىگە قو- شۇلمىغانىدى .

ۋەلىخان تۆرىنىڭ كىچىك ئاخۇننىڭ ئاكىسى رېھىمجاننىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلىپ ئىچ ئاغرىتقان تەرزدە ئەفرىدۇنغا خەت يېزىپ بىرىشتىكى مەقسىتى ، قوزغىلاڭچى دەپ ھەپسىگە ئېلىنغان كىچىك ئاخۇننى زىنداندىن قۇتقۇزۇۋېلىش ئارقىلىق ئۆزىگە چوقۇندۇ- رۇش ھەمدە ئىچكى جەھەتتىن قوشۇن توپلاتتۇرۇپ قەشقەرنى قولغا كىرگۈزۈپ ، 1678 ـ يىلى ئاپپاق خوجا دالاي لامانىڭ مەسلىھەتى بويىچە غالدان بۆشۈكتۈنىڭ ياردىمى بىلەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ

www.uyghurkitap.com

ئاخىرقى خانى — رەقىبى ئىسمائىلخاندىن ھوقۇق تارتىۋېلىپ، بۆشۈكتۈنىڭ ۋەكىلى سۈپىتىدە قەشقەرگە خان بولغاندىن باشلاپ، ئالتە شەھەرنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن توختىماي توپىلاڭ كۆتۈرۈپ مەقسىتىگە يېتەلمەي كېلىۋاتقان خوجىلارغا ۋارىسلىق قىلىپ، قەشقەرگە خوجا بولۇش ئىدى. كىچىك ئاخۇن بولسا دەل ئۇنىڭ كۆزلىگەن يېرىدىن چىقىۋاتاتتى. ھەسەن تۇرك دەرھال ئاگاھلاندۇرمىغىنىدا ئىشنىڭ ئاقىۋىتىنى مۆلچەرلىگىلى بولمايتتى.

ئون بىرىنچى باب

يېڭى يېتەكچى

كىچىك ئاخۇن ھەپسىدىن چىققاندىن كېيىن، قاراڭغۇ، نەم كامېردا يېتىۋېرىپ لەشلىشىپ كەتكەن يۈز - قوللىرىنىڭ تېرىلدىرى قۇياش نۇرىدا كۆيۈپ، بىر قېتىم قاپالچۇقلاپ ساقايدى. ئارىدىن ئۈچ كۈن ئۆتكەندە، ھەسەن تۇرك ۋە ئاغىنىلىرى، مەھەللىلىك تۇرسۇن، كېرەم، ھامۇت، مەخەت ۋە ئارازىللىق يىگىتلەر بولۇپ 14 كىشى باش قوشۇپ كىچىك ئاخۇننى باشلىق سايلاپ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشنى قارار قىلىشقان بولسىمۇ، ئۇنىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كېلىپ بولالمىغانلىقتىن، دېيىلگەن گەپلەر جايىدا قېپقالدى. نېمىشقىدۇر بارا- بارا ئەھۋالى ياخشىلىنىپ ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىنمۇ قوزغىلاڭ گېپىنى ئانچە قىلىپ كەتمىدى، ئۇنىڭ گەپنى چىقىرىپ قويۇپ يوقاپ كەتكىنىگە ھەسەن تۇركنىڭمۇ ئىچى پۇشۇۋاتاتتى.

كىچىك ئاخۇننىڭ جىم تۇرۇۋېلىشىغا كەلسەك، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مۇناسىۋەتلىك نۇرغۇن مەسىلىلەر تېخى ئايدىڭ ئەمەس ئىدى. كىچىك ئاخۇن ئاخىر ئۆزىگە ئوخشاش ئازاب چەككەن، ئۆزىدىن قابىلىيەتلىك بىرەرسىنى تېپىش نىيىتىگە كەلدى، ئاندىن كېيىن ئىش باشلىسا ئۇنۇمى كۆرۈلەتتى. شۇنىڭغىمۇ سۈكۈت قىلماي بولمايتتى. باشقا يىگىتلەرنىڭ ۋۇجۇدى چوغدەك يالقۇنجاپ تۇرسىمۇ، ياندۇرغۇچى بولمىسا يانغىن ھاسىل قىلالمايتتى،تىت- تىت بولۇپ يۈرمەكتىن باشقا ئىلاج يوق ئىدى. مانا مۇشۇنداق

پارتلاش ئالدىدا تۇرغان ۋولقان ئۈستىگە توختى مانجۇ بىلەن سا-
ۋۇرنىڭ يېتىپ كېلىشى كىچىك ئاخۇننىڭ ئۇلۇغۋار غايىلىرىنى
مىسلىسىز مۇشكۈللىرى ئاسان بولغاندەك زور ئۈمىدكە تولدۇر-
دى . ئەمما ، كۆپنى كۆرگەن كىچىك ئاخۇن ساۋۇردىن ئېھتىيات
قىلىپ توختىغا ئالدىراپ سىر بەرمىدى . توختىنىڭ ئىسيانكارلىق
غايىلىرىنى ئاڭلاپ ئىچىدە ھاياجانلانغان بولسىمۇ ، گەپكە لوقما
سالمىدى . پەقەت ساۋۇرنىڭ سۆزلىرىنى ئىشتكەندىلا كۆز ئالدىدا
ھېچقانداق توسالغۇ تەڭ كېلەلمەيدىغان ئىككى يانار تاغنىڭ تۇرغاز-
لىقىغا كۆزى يەتتى . كىچىك ئاخۇننىڭ كۈتكىنى دەل مۇشۇنداق
پۇرسەت ئىدى .

توختى بىلەن ساۋۇر ئورنىدىن تۇرۇپ يۈز - كۆزلىرىنى
يۇيۇپ بولغاندىن كېيىن سۈتلۈك چاي بىلەن ئىسسىق ناندا ناشتا
قىلدى . ئۇلار ئانچە تارتىنىپ كەتمىدى . چۈنكى ، تۇرمىداشلىقنىڭ
ئۆزى سىرداش دېگەنلىك بولۇپ ، قېرىنداش دېسەكمۇ مۇبالىغە
بولمايتتى . بۇنداق ئېغىر كۈنلەردىكى دوستلۇق قېرىنداشلىقتىنمۇ
مىڭ كەررە ئارتۇق ئىدى .

داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن ، توختى بىلەن ساۋۇر ئىلگىرى
ئاتۇش دەپ ئاڭلىغان بولسىمۇ كۆرۈپ باقمىغان بۇ يۇرت خەلقىنىڭ
ئولتۇراقلىشىش ئۆزگىچىلىكلىرىنى تاماشا قىلىش ئۈچۈن دەرۋازا
ئالدىغا چىقىپ ، بىر - بىرىگە يىراق - يىراق جايلاشقان تارقاق
ئۆيلەر ، بۈك - باراقسان دەل - دەرەخلەرگە قاراپ تۇرغاندا ، ئىسمى
يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئاغۇلۇق يىگىتلەر خۇددى بىر ئۆينىڭ
ئادەملىرىدەكلا چىقىپ كەلدى . ئۇلار ناھايىتى خۇشخۇي ، قەدەملىـ
رى زەبەردەست ئىدى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !

تۇرسۇن بەش قەدەم نېرىدىنلا سالام قىلدى ، ئاندىن كېرەم
قاتارلىقلار ئىككى قولىنى تەڭ سۇنۇپ ، توختى ، ساۋۇر بىلەن
قىزغىن كۆرۈشتى . سالاملىشىش بەجا كەلتۈرۈلۈپ بولغاندىن كې-
يىن ، ئۆزئارا ئەھۋال سورىشىش داۋام ئەتتى . بۇ چاغدا ھويلىدىكى

باغلاقلىق بىر جۈپ ئىت زەنجىرلىرىنى ئۈزۈۋەتكۈدەك تارتىپ، كۈچەپ قاۋىماقتا ئىدى. ئادەم كەلگەنلىكىنى بىلگەن كىچىك ئاخۇن ئالدىراپ ئىشىك ئالدىغا چىقىپ، ئاغۇلۇق يىگىتلەرنى كۆردى، ئەمما ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مەخەت كۆرۈنمەيتتى.

— مەخەت يوقمۇ؟— كىچىك ئاخۇن ھامۇتتىن سورىدى.

— كېلىۋاتىدۇ،— كىرەم ھامۇت ئىغىز ئېچىپ بولغۇچە جاۋاب بېرىپ ئۈلگۈردى.

— قېنى ئۆيگە كىرەيلى،— دېدى كىچىك ئاخۇن دەرۋازىنىڭ ئىككىلى قانىتىنى ئىتتىرىپ ئېچىپ.

شۇ ئەسنادا ئۆچكىنىڭ مەرىگىنى ئاڭلىنىپ، ئارقىدىنلا ئې-شەكنىڭ ئالدىغا بىر ئوغلاقنى ئارتىپ مەخەت چىقىپ كەلدى.

— ئەقلىڭ بار جۇمۇ،مەخەت، كۆڭلۈمدىكىنى تاپىسەن!— كىچىك ئاخۇن ئوغلاقنى ئالغىلى ماڭدى.

— كۆڭلىڭىزدىكىنى بىلمىسەم سېرىق ئوغلاق ئەكېلەمدى-مەن، ھەقاچان ئەڭگىز تارتىدۇ دەپ سېرىق ئوغلاق بۇيرۇيتىڭىزغۇ دەيمەن!

مەخەت ئېشەكتىن تاققىدە سەكرەپ چۈشۈپ، ئوغلاقنى چۇ-شەلگەن پېتى ھويلىغا ئېلىپ كىرىپ، قىبلىگە قارىتىپ ياتقۇز-دى-دە، غىلاپتىن پىچاقنى چىقىرىپ بوغۇزلىدى.

بۈگۈن كىچىك ئاخۇنمۇ، ئۇنىڭ بىر مەھەللىلىك بۇرادەرلى-رىمۇ خۇشال ئىدى،ئۇلار توختىنىڭ بەرجەس قەددى - قامىتىگە، قاملاشقان تەقى - تۇرقىغا ھەۋەس بىلەن قارىشىپ،تۇنجى كۆرۈش-كەن بۇ ئەزىز مېھمانلاردىن قايسىنىڭ «توختى مانجۇ» ئىكەنلىكىنى بىركىم تونۇشتۇرمىسىمۇ ۋۇجۇدىدىكى باتۇرلۇق ئالامەتلىرىدىنلا بىلىۋالغانىدى.

بۇ 11 - ئاي مەزگىلى بولۇپ، تالا سوغۇق ئىدى،شۇڭا كىچىك ئاخۇن مېھمانلارنى ئۇدۇللا مېھمانخانىغا باشلىدى. ھەممەي-لەن كۆرپىدىن ئورۇن ئېلىپ بولغاندىن كېيىن ئورنىدىن قوزغى-لىپ كىچىك ئاخۇندىن تىنچ - ئامانلىق سورىدى، ئاندىن كىچىك

ئاخۇن كۆپچىلىككە توختى بىلەن ساۋۇرنى تونۇشتۇردى:

— بۇ كىشى مەن داۋامەت ئاغزىمدىن چۈشۈرمەي كېلىۋاتقان ئوت يۈرەك يىگىت توختى مانجۇ بولىدۇ. بۇ يىگىت بولسا توختىنىڭ تۇغقىنى، ئېنىقراق قىلىپ ئېيتساق، قېرىندىشى، بىزنىڭ زىنداندىكى شاپائەتچىمىزنىڭ بىرسى، ئىسمى ساۋۇر بولىدۇ.

كىچىك ئاخۇننىڭ «شاپائەتچىمىز» دېگەن سۆزى توختىنىڭ ئېسىگە رەيھاننى سالدى. خىيالىدا رەيھان خۇددى «توختىكا!» دەپ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقاندەك يارقىن سىيما نامايان بولۇپ، ئۇنىڭ خۇشلىنىشى ئالدىدىكى كۆز ياشلىرى قەلب تارىنى تىترەتمەكتە ئىدى.

— ئەمدى سىلەرنى تونۇشتۇراي! — دېدى كىچىك ئاخۇن مەھەللىدىكىلەرنى بىر - بىرلەپ ئىما قىلىپ، — بۇ يىگىت تۇرسۇن، تۇرسۇنجان دەپمۇ ئاتايمىز. يېنىدىكىسى هاموت بولىدۇ. يەنە ئۆلگۈرۈپ كېلەلمىگەن مېھمانلىرىمىز بار. تونۇگۈن هوشۇرجاننى ئەۋەتكەنىدىم، بۈگۈن نەدىلا بولسا يېتىپ كېلىدۇ...

كىچىك ئاخۇن گېپىنىڭ ئاخىرىنى چۈشۈرگىچە ئارازىلدىكى ئوسمان، خاسان، تۇغانبېكلەر كىرىپ كەلدى، كىچىك ئاخۇن يېڭى كەلگەنلەرگە توختىنى تونۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ بىلەن زىنداندا ئۆتكەن كۈنلىرىنى، تۈنجى قېتىملىق قىيىن - قىستاقتىن كېيىنكى ئىمجان هالىنى تىلغا ئالغاندا كۆز چاناقلىرىدىن تاشقىنلىغان ياشلار ئىڭەكلىرىدىن يامغۇردەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى. گەپ ئۆزلىرىگە ئوخشاش يۈزلىگەن گۇناھسىز خەلقنىڭ دەرد - ئازابلىرى، قارا دەرۋازا ئالدىدىكى نالە - زار، قىيا - چىيالارغا كەلگەندە، يىگىتلەر گويا ماتەمدارلاردەك ئېغىر سۈكۈتكە چۆمدى، چوڭقۇر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشلار ئۆينى بىر ئالدى. ئاق كۆڭۈل ئايال هەپىزەنىڭ ئۆكسۈپ هېقىقداشلىرى خۇددى قىيامەت قايىم بولۇپ يەر - جاهان زىلزىلىگە كېلىۋاتقاندەك، هەممەيلەننىڭ يۈرەكلىرىنى ياپراقتەك تىترىتىپ، داستىخان كۆتۈرۈپ كىرگەن سەبىي قىز زۇلپىيەنىمۇ يىغلىتىۋەتتى. مەسلەكداش دوستلارنىڭ بۈگۈنكى يى-

غىلىشى تەنتەنە ئەمەس، بەلكى بىئەجەل ئۆلگەنلەرنىڭ ماتەمگە ئايلاندى.

— ئىنتىقام ئالىمىز! — بۇ تۇرسۇننىڭ كەسكىن ئاۋازى ئىدى. يىگىتلەر مۇشتلىرىنى چىڭ تۈگۈپ ئىپادە بىلدۈرۈشتى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا:

— جىنىمنى تىكىپ قويدۇم! — دېدى هامۇت.

— ئىنتىقام ئالىمىز! يا ئۆلۈم - يا كۆرۈم! بېشىمىزغا كەلگەننى كۆرىمىز، بەگ - ئەمەلدارلارنى، مۇتەئەسسىپ هارامزادىلەرنى، ئەفرىدۇننى يوقاتماي قويمايمىز! مەهبۇسلارنى، زالىملارنىڭ ئايىغى ئاستىدا ئېزىلگەنلەرنى ئازاد قىلىمىز. هەپسە - زىندانلارنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇيمىز!

يىگىتلەرنىڭ كۈچلۈك ئىرادىسى توختى ۋە كىچىك ئاخۇندا زور ئىشەنچ پەيدا قىلىپ، جەڭگىۋار لەشكىرىي قوشۇنغا ئىگە بولغاندەك مەغرۇرانە هېسسىياتقا كەلتۈردى. كىچىك ئاخۇن ئىشنى نەدىن باشلاشنى، نېمە دېيىشنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى، شۇڭا پەقەت زىنداندا كۆرگەنلىرىنىلا سۆزلەپ بەردى. بۇ، ئاڭلىغۇچىلارغا نىسبەتەن ئەڭ جانلىق پاكىت ئىدى. ئەمەلىيەت ئەزگۈچى كۈچلەرنىڭ زۇلمى چېكىدىن ئاشقانلىقىنى، ئەمدى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ يوقاتمايدىغان بولسا، يەنە تۈمەنلىگەن بىگۇناھ خەلقنىڭ ياشاشقا ئامالسىز قالىدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ تۇراتتى. يىگىتلەرنىڭ غەزەپ - نەپرەتلىرىدىن خەلق ئاممىسىنىڭ كۈرەشكە قىزغىن قاتنىشىدىغانلىقىنى پەرەز قىلىشقا بولاتتى. ئەمدىكى گەپ تېزرەك تەشكىللىنىپ دەرهال قوزغىلىشتا قالغان بولۇپ، كېچىكىش پايدىسىز ئىدى. كۆپچىلىك مۇشۇنداق قىزغىن تالاش - تارتىش قىلىشىۋاتقاندا قەشقەردىن هەسەن تۈرك تۆت ئاغىنىسىنى ئېلىپ هوشۇرجان بىلەن يېتىپ كەلدى. مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ بېرىۋاتقان كىچىك ئاخۇن ئىشنى تۈگىتىپ چىقىپ ئۇلار بىلەن كۆرۈشتى. كىچىك ئاخۇننىڭ هويلىسى بايرام تۈسىگە كىرگەنىدى. ئەگەر بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇنقى چاغ بولىدىغان بولسا ئىمام تالىپلىرى

بىلەن گېپىنى بىر قىلىپ ،كىچىك ئاخۇن ئۆيىگە توپىلاڭچىلارنى توپلىدى دەپ پاشاپ بېگىنىڭ قېشىغا ئېشىكىنى چاپتۇرۇشى تۇرغانلا گەپ ئىدى .بۈگۈن بولسا ئىشلار ئوڭغا تارتقاندەك ئەتراپ شۇنداق تىنچ ، بىرەر غەيرىي ئادەممۇ كۆرۈنمەيتتى . بۇ ، ۋەزىيەتنىڭ ئۇلارغا پايدىلىق بولۇۋاتقانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى .

— ھەسەنجان ، كىم كەلدى ؟ ماڭا قارا ! ساڭا سۆزلەپ بېرىپ ، كۆرۈشتۇرۇشنى كۈتۈپ كېلىۋاتقان توختى مانجۇ دېگەن مانا مۇشۇ ! قانداق ؟ توغرا دەپتىكەنمەنمۇ ؟

كىچىك ئاخۇن ھەسەن تۆركتىن جاۋاب كۈتمەستىن سۆزلەپلا كەتتى .

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ! يەنە بىر كۆرۈشۈۋېتەيلى ،— ھەسەن تۆرك توختىغا قول سۇندى .

كىچىك ئاخۇن ئارقىدىن ساۋۇرنى تونۇشتۇردى . ئەمما ، ھەسەن تۆركنىڭ نەزىرى تېخىچە توختىدا بولۇپ ، كۆڭلىدە كىچىك ئاخۇننىڭ قىلچىمۇ ئاشۇرۇۋەتمىگەنلىكىنى جەزملەشتۈرمەكتە ئىدى .

— ئەمدى قوزغىلاڭنىڭ پەيتى كەلدى !— دېدى ھەسەن تۆرك ،— بەش — ئالتە ئاينىڭزى ھەسرەت يۇتۇپ كېلىۋاتقاندىم . شۇ تۇرقىدا قانات - قۇيرۇقىمىز يېتىلدى دېسەكمۇ بولىدۇ . قابىل ئىككى يېتەكچىگە ئېرىشتۇق . جەڭ قىلىدىغانغا مانا بىز بار . ھازىر قەشقەر خەلقى مىللىي مۇناپىقلارنىڭ زۇلمىدىن جاق تويدى . ئەگەر شۇنداق قوزغىلىدىغان بولساقلا ، ھەممە ئادەم ئۇۋىسى بۇزۇلغان ھەرىلەردەك ئېتىلىپ چىقىپ بىزگە قوشۇلىدۇ . ھەربىرى 100دىن چېرىككە تېتىغۇدەك يىگىتلەردىن مېنىڭ ئىتائىتىمدىكىلەرلا 100دىن ئاشىدۇ . ئۇلار جېنىدىن كەچسە كېچىدۇكى ، گېپىمنى يېرمايدۇ . ئەمدى كۈتۈپ تۇرالمايمەن . سىلەر يەنە ئىككىلەنسەڭلار ، كۈتۈپ تۇرۇڭلار ، مەن ئۆزۈمنى سىناپ باقاي ، ئەگەر سۆزۈمگە كىرسەڭلار بۈگۈن چېكىمىزنى توختىتايلى . قېنى سىلەرنىڭ نېمە مەسلىھەتلىرىڭلار بار ، ئاڭلاپ باقاي دەپ كەلدىم . گېپىمگە قارىتا

مېھماننىڭ قانداق كۆزقارىشى بار، ئۇنىمۇ ئاڭلاپ باقساق دەيمەن.

توختى ئىپادە بىلدۈرمەي جىم ئولتۇردى. بىردەملىك سۈكۈتتىن كېيىن، كىچىك ئاخۇن تەمكىن ھالدا ئېغىز ئاچتى.

— مەن ھەممىنى چۈشىنىمەن! — ئۇ دېمەكچى بولغان سۆزىنى تاپالمايۋاتقاندەك بىردىنلا توختىۋالدى، ئاندىن ئولتۇرغانلارنى خۇددى تۇنجى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك ھەممەيلەنگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ كەسكىن تەلەپپۇزدا داۋام قىلدى، — بۇرادەرلەر! ھەسەنجاننىڭ دېگەنلىرى توغرا، ھەقىقەتەن كىچىكتۇق. ئەمما، نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەندى. مەن ئالدىرىمايۋاتقىنىم يوق، ھازىرلا ئېتىدلىپ چىققۇم بار. بۇنداق قىلىش ئۆزىنى بىھۇدە ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەرگەنلىك بولىدۇ! بىزنىڭ كۈچىمىز يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىۋاتىدۇ. ھازىر قولىمىزدا تارقاق ھالدا تۇرۇۋاتقان 10 دانە قارا مىلتىق بار. ئاغۇ، ئارازىلدىكى ئومۇمىي مىلتىقنى يىغساق ھەممىسى 20 ئەتراپىدا بولىدىكەن. ئاتمۇ يېتەرلىك ئەمەس. بىزدە غەيرەت بولغان بىلەن تەييارلىق ئاجىز، نىشانىمىز ئايدىڭ ئەمەس. كىمنى يوقىتىمىز، قەيەرگە بېرىپ، قەيەردە توختايمىز؟ بۇنى تېخى بېكىتمىدۇق. قوشۇنغا يېتەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن قابىلىيەتلىك يېتەكچى بولمىسا بولمايتتى. شۇ سەۋەبتىن تۇرۇپ قالدۇق. مانا ئەمدى ۋاقىت كەلدى. نۇرغۇن جەڭنامىلەرنى كۆرگەن، بىلىملىك بىر يىگىتكە ئېرىشتۇق. ئۇ يىگىت مانا بۇ توختى. بىز ھەسەنجان بىلەن كۆپ باش قاتۇرۇپ، ئالدىراپ قول سالغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن، ھازىر ئاغۇ، ئارازىلدا ياش - ئوتتۇرا ياشلىقلاردىن مەيدىسىگە مۇشتلاپ جەڭگە كىرىدىغانلار 100 گە يېتىدۇ؛ بۇنىڭغا ھەسەنجاننىڭ ئادەملىرىنى قوشساق 200 دىن ئاشىدىكەن. بىز شەھەر شارائىتىنى شەھەرلىكلەردەك بىلمەيمىز. يىگىتلىرىمىزگە بىردىن ئات كېرەك، بۇنى ۋاقتى كەلگەندە ھەل قىلارمىز، لېكىن ھەممىمىز نامرات تۇرساق، بىزدە ئات نېمە قىلسۇن؟ ھازىرچە بۇ گەپنى قويۇپ تۇرايلى. بار ئادەملىرىمىزنى تەشكىللەپ، قوزغىلاڭ تەييارلىقىنى رەسمىي باشلايلى. بىز توخ-

تىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈۋاتقان . ساۋۇرنىڭ دېيىشىچە ، پەيزاۋات ، يەكەن ياشلىرىمۇ يولىمىزغا قاراپ تۇرۇپتۇ . ھازىرنىڭ ئۆزىدىلا باشلىق بولغۇچىنى سايلاپ چىقايلى ، ئاندىن شۇنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىش تۇتايلى . بۇنىڭغا قارىتا كۆپچىلىكنىڭ يەنە قانداق پىكرى بار ، ئاڭلاپ باقايلى .

ئولتۇرغانلار بىر - بىرلىرىگە قارىشىپ «قېنى ، سۆزلىمەمسەن» دېگەندەك ئىپادىلەرنى قىلىشىۋاتقاندا ، داستىخان سېلىنىپ ، ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر تەڭنە گۆش قويۇلدى . شۇنىڭ بىلەن كۇسۇرلىشىشلار جايىدا توختاپ ، ھەممەيلەن گۆش يېيىش بىلەن بولۇپ كەتتى .

— ئەمدى پارتىيىمىزنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرايلى ،— دېدى كىچىك ئاخۇن دۇئادىن كېيىن كۆپچىلىككە مۇراجىئەت قىلىپ ،— بىزنىڭ بۇنىڭدەك يىغىلىمىقىمىز ئاسان ئەمەس . يەنە بىر جەھەتتىن تولا يىغىلىشىۋەرسەك كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويىمىز . شۇڭا ، پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ، ئالدى بىلەن باشلىق سايلىۋالايلى ، ئاندىن باشقا گەپكە ئۆتەيلى . مەن دەسلەپىدىمۇ «ۋاقتىنچە بولۇپ تۇراي» دېگەنىدىم . ئەمدى ۋاقتىم توشتى ، شارائىتمۇ پىشىپ يېتىلدى . مېنىڭچە بۇ ئىشنى توختىغا تاپشۇرساق ، قانداق دەيسىلەر ؟ كۆپچىلىك كۆزقارىشىنى قويۇپ باقسۇن !

— ئۇنداق بولسا ، سىزگە بىر ياردەمچى قوشايلى ، ئىككىڭلار باشقۇرۇڭلار ، بۇنىڭدەك خەتىرى چوڭ ئىشقا بىر ئادەمنى ئىگە قىلىپ قويساق بولمايدۇ . بىرەر چاتاق چىقىپ قالسا ، ھەممىمىزنىڭ تۇگەشكىنى شۇ ! قانداق دېدىم ، كۆپچىلىك ؟

— شۇنداق قىلايلى ،— ھەسەن تۇركىنىڭ بۇ تەكلىپىگە تۇرسۇن بىلەن كېرەم تەڭلا قوشۇلدى . ئارقىدىن ھەممەيلەن بۇنىڭغا رازىلىق بىلدۈرۈپ ، باشلىق سايلىماقچى بولۇشتى .

— مېنىڭچە ، توختى باش سەردار بولسۇن ! — دېدى كىچىك ئاخۇن ئاۋۋال ئېغىز ئېچىپ .

— قوشۇلىمەن ، كىچىك ئاخۇن ئورۇنباسار بولسۇن ! —

تەستىقلىدى ھەسەن تۈرك .
— ھەسەنجان مەشقاۋۇل بولىغاي . باش سەردارلىرىمىز جەڭ-
گە كىرسە بولمايدۇ . جەڭگە ھەسەنجاندەك باتۇرلار كېرەك !—
قەشقەرلىك كەسكىن تۈردە ئېيتتى .
— شۇنداق بولسۇن ! — تۇرسۇن قولىنى كۆتۈرۈشى بىلەن
باشقىلارمۇ ئوڭ قوللىرىنى كۆتۈرۈپ قارار قىلىشتى .
توختى ، بۇنىڭدەك چوڭ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن ،
دەپ ھەرقانچە يالتايسىمۇ ، كۆپچىلىك ئۇنىڭ رايىغا باقماي سايلى-
ۋەتتى . ئەمدى قارارنى ئۆزگەرتكىلى بولمايتتى ، يەنە بىر جەھەت-
تىن ئۇنىڭدىكى ئوتتەك لاۋۇلداپ تۇرغان ئىسيانكار قەلب «كۆ-
رەشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايمەن» دېيىشكە يول قويمايتتى . چۈن-
كى ، ئۇ مۇشۇنداق پۇرسەتنى كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى . شۇڭا ، كۆپچى-
لىك ئىشەنچ بىلەن كۆتۈرگەن قوللىرىنى چۈشۈرۈپ بولغاندىن
كېيىن ، ئورنىدىن تۇرۇپ سايلامغا ئىپادە بىلدۈردى :
— ئىشەنگىنىڭلارغا رەھمەت ! كۆپچىلىك كۆڭۈل رايى بويىچە
ئەقىدە قىلىپ مېنى سايلىغانىكەن ، مەن ئەلۋەتتە كۈتكەن يېرىڭلار-
دىن چىقىشىم كېرەك . بۇنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ، ئالدى بىلەن
سىلەر مېنىڭ دېگەن يېرىمدىن چىقمىساڭلار بولمايدۇ ، گېپىم
توغرىمۇ ، كۆپچىلىك ! ؟
— توغرا ،— تەڭلا ئاۋاز قوشتى كۆپچىلىك ، — سەردار
ھەرقانچە قابىل بولغان بىلەن لەشكەرلەر ماسلاشمىسا ، جەڭدە
غەلىبە قىلغىلى بولمايدۇ .
— ئۇنداق بولسا سىلەر نېمە ئىش قىلماقچى ؟— سورىدى
توختى كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ .
— سىز نېمە دېسىڭىز شۇنى قىلىمىز !— ئولتۇرغانلاردىن
بىرسى ئېغىز ئاچتى .
— توغرا ئەمەس ! ھەممىڭلارنىڭ ۋەزىپىسى ماڭا ئوخشاشلا
مۇھىم . بىز يالغۇز جەڭ قىلالمايمىز . سىلەر ئاممىنى ئويغىتىپ ،
زالىملارغا قارشى غەزىپىنى قوزغايسىلەر ، ئازادلىق يوللىرىنى

كۆرسىتىپ بېرىسلەر . لېكىن ، ئۇلارنى زورلاپ باشلاپ كېلىشكە بولمايدۇ ، بەلكى ۋاقتى كەلگەندە «ئالغا !» ساداسىنى ئاڭلاپلا ، ھەممىسى ئۆزلۈكىدىن سېپىمىزگە قوشۇلىدۇ . بۇنىڭغا نىسبەتەن قارىشىمىز ئېنىق بولۇشى كېرەك . بۇ يەردىكى قارا كۆز يىگىتلەر لەشكىرىڭلارنى ئۆزۈڭلار تاپىسىلەر . ھەر - قايسىڭلار ئۆزۈڭلارنىڭ لەشكەرلىرىڭلارنى تەشكىللەپ سەپ تۈزۈپ ، بۇيرۇقۇم بويىچە ئىش كۆرسىلەر . بۇيرۇققا ئىتائەت قىلماي بىھۇدە ئادەم ئۆلۈشكە سە- ۋەبچى بولساڭلار ، قاتتىق جازاغا تارتىلىسىلەر .

— قوللايمىز !— كۆپچىلىك بىردەك ئىپادە بىلدۈرۈشتى .

— ئۇنداق بولسا ،تۆۋەندە قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى بىر- بىرلەپ قارار قىلىۋالايلى : بىرىنچى ، ئالدى بىلەن ھەرقايسىمىز- نىڭ قىلىدىغان ئىشىمىز ئايدىڭ بولۇشى كېرەك ؛ئىككىنچى ،ھا- زىردىن باشلاپ قورال ۋە ئوق-دورا تەييارلىشىمىز لازىم··· شۇنى قايتا تەكىتلەيمەنكى ، جەڭ قىلىش ئۈچۈن قورال بولۇش كېرەك . قورال دېگىنىمدە هازىرچە ئوۋچىلىقتا ئىشلىتىلىدىغان قارا مىلتىق بولسىمۇ بولىدۇ .لېكىن ،بۇنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىگىسى بار ،سېتىد- ۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ .ئەپسۇس ،بۇ يەردە ئولتۇرغانلىرىمىزدا پۇل يوق ،پۇلى بارلارنىڭ دەردى يوق .قانداق قىلىش كېرەك !؟— توختى كۆپچىلىككە تەكشى قارىۋېتىپ ، قوينىدىن رەيھان بەرگەن ھەميانىنى ئالدى ،— بۇنىڭدا 30 سەر كۈمۈش بار . قارا مىلتىقتىن 30 نى ياكى ئېپى كېلىپ قالسا 40 نى سېتىۋالغىلى بولىدۇ . ئوق - دورا سېتىۋالىمىز دېسەك يەنە پۇل كېتىدۇ . ياخشى يېرى ، دورا ياساشنى ھەممەيلەن بىلىمىز ، قوغۇشۇننىڭ باھاسى ئەرزان ھەم ئاسان تېپىلىدۇ ، تەڭلىك تارتمايمىز ، مېنىڭچە ، بۇنىڭغا بىر ئادەم مەسئۇل بولسۇن ،بەزى ئىشلارنى مەن ئورۇنلاشتۇرىمەن ،— توختىنىڭ خىيالىغا شۇئان زۇمرەتخېنىمدىن ياردەم سوراش ئويى كېلىپ ، ساۋۇرنى ئەۋەتىشنى كۆڭلىگە پۈكتى .

توختىنىڭ بۇ ئورۇنلاشتۇرۇشى كۆپچىلىكتە ئىشەنچ تۇرغۇ- زۇپ دىللىرىنى يايرىتىۋەتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە توختى كىچىك

ئاخۇندەكلا گەپدان ، ناتىق ئىدى ، ئارقىدىن كىچىك ئاخۇن سۆز ئالدى . ئىككىيلەننىڭ گېپى بىر يەردىن چىققاچقا ، ئولتۇرغانلار هازىرلا ئۆزلىرىنى ئوق يېغىۋاتقان جەڭ مەيدانىدا تۇرۇۋاتقاندەك ، قۇرۇق قول قەشقەرگە بېسىپ كىرىپ دۈشمەننىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىشتى . توختىنىڭ بۇ يەردىكىلەردىن كىچىك ئاخۇندىن باشقىلار ئۆمرىدە ئېرىشىش تۈگۈل قولىغا ئېلىپ ساناپ بېقىشمۇ نېسىپ بولمىغان شۇنچە جىق پۇلنى ھەميان بىلەنلا قوزغىلاڭ ئۈچۈن بەخش ئېتىشى قاتتىق ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەن يە-گىتلەر بىردىنلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، قەسەمياد قىلىشتى :

— جېنىمىز پىدا !

— ئۆلۈمدىن قورقمايمىز !

— زالىملارنىڭ ئەدىپىنى بېرىمىز !

— بىز جەزمەن غەلىبە قىلىمىز !

كىچىك ئاخۇننىڭ مېھمانخانىسى ئاجايىپ جانلىنىپ كەتتى . بۇ هال توختىنىڭ ئىشەنچىسىنى تېخىمۇ ئاشۇرۇپ ،كۈتكەن ۋاقتى-نىڭ ئۇزاق قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدۇردى . ئولتۇرغانلار ئىچى-دىن تۇرسۇن قول كۆتۈرۈپ كەسكىن ئىپادە بىلدۈردى :

— قورال سېتىۋېلىشقا مەنمۇ پۇل چىقىرىمەن .ئاتا - ئانام قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەندىنمۇ بەك تەقەززا .شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ ئىچى تىت- تىت بولۇۋاتىدۇ .ئائىلىمىزدىكىلەر بار - يوق ئۇلاغ - چارپايلارنى تاغقا ئاپىرىپ قىرغىزلار بىلەن مىلتىققا تېگىشىپ تەقلەپ قويغىنى نىكەم . بىز ئىككى ئوغۇل دادام بىلەن قوشۇلۇپ جەڭگە ئۆزىمىزنى ئاتاپ قويدۇق . ئەمدى بىزگە پۇل - مالدىن زۆرۈرى ئەركىنلىك ! ئايرىم بېقىۋاتقان ئىككى قويىنىمۇ قورالغا تېگىشەيلى !

بۇنىڭدىن ئىلھاملانغان كۆپچىلىك بەس - بەستە كۆڭۈل ئىز-هار قىلىشتى .ھەممەيلەننىڭ ۋۇجۇدى قوزغىلاڭ ئۈچۈن گۈلخان-دەك يانغانىدى .توختى بىلەن كىچىك ئاخۇننىڭ كۆز ئالدىدا يۈزلە-گەن - مىڭلىغان ئادەملەر : «ياشىسۇن ئەركىنلىك ، ياشىسۇن

مىللىي ئازادلىقىمىز !» دەپ تەنتەنە قىلىشۋاتقاندەك قايىنام ـ تاشقىنلىق كۆرۈنۈش نامايان بولدى .
— رەھمەت سىلەرگە !— دېدى توختى كۆپچىلىككە رازىمەنـ لىك بىلەن قاراپ ،— بىز خەلقىنىڭ ئارقىسىدا قاپتىمىز . ھەربىر ئائىلە بىر گۇرۇپپا جەڭچىلەرگە ئايلىنىپ بوپتۇ . شۇڭا ، تېزدىن ھەرىكەتكە كېلىپ ، قوزغالغان خەلققە قوماندانلىق قىلىشىمىز ، تارقاق كۈچنى توپلاپ ، قوشۇننى زورايتىشىمىز لازىم !
ئولتۇرغانلار ھاياجانلىنىپ چاۋاك چېلىشتى .
بايىدىن بېرى زۇۋان سۈرمەي ، تىڭشاپ ئولتۇرغان ھەسەن تۆرك ئېغىز ئاچتى :
— بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزدە ئۈمىد بار . مەن كۆپچىلىكنىڭ قىزغىنلىقىدىن كۈتمىگەن خۇشاللىققا ئېرىشتىم . ھەرقانداق نەرسە يوقلۇقتىن بارلىققا كېلىدۇ ، ئاندىن شەرت ـ شارائىتنىڭ پىشىپـ يېتىلىشى بىلەن تەرەققىي قىلىپ زورىيىدۇ ، بىر نىيەتتە ئۇيۇشقان خەلقنىڭ كۈچىگە ھېچ نەرسە تەڭ كېلەلمەيدۇ . گەرچە ھازىر قورال يېتەرلىك بولمىسىمۇ ، قولىمىزدا كەينىدىن ئوقلىنىدىغان مىلتىقـ تىن بىرقانچىسى ، تەپكىلىك مىلتىقتىن بىرسى بار...
— نېمە ؟ تەپكىلىك مىلتىق دېدىڭما ! ؟— كىچىك ئاخۇن ھاياجانلانغىنىدىن ھەسەن تۆركنىڭ گېپىنى بۆلۈپ سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يالقۇنجاپ كەتكەنىدى .
— ھەئە ،تەپكىلىك مىلتىق .بىر مانجۇ چېرىكى بىلەن قىمار ئويناپ ئۇتۇۋالدىم ،— ئولتۇرغانلار پاراققىدە كۈلۈشۈپ كەتتى ،— ھەسەن تۆرك سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ ئېيتتى ،— باشقىلىرىنى رەۋزەشەب يامۇلىنىڭ قورال ئامبىرىدىن بۇرادەرلەر ئوغرىلاپ كەلدى .
— قالتىس ! قالتىس ئىش بوپتۇ . مانا سەن ھەقىقىي قوماندان ! بىزنىڭ قايغۇمىزنى تۈگىتىپ ،ئىرادىمىزنى چىڭىتتىڭ !
كىچىك ئاخۇن ئۆزىنى تۇتالماي قىلىۋاتاتتى . ھەممەيلەننىڭ كۆزى ھەسەن تۆركتە ئىدى . ھەسەن تۆرك شۇ تاپتا ھېچقانداق

كۆچ تەۋرىتەلمەيدىغان سېھىرلىك ئادەمدەك كۆرۈنمەكتە ئىدى، نېمىشقىدۇر چىرايىدا كۆپچىلىكنىڭكىدەك كۈلكە ئەمەس، بەلكى قايغۇ ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن ھەيران بولغان كۆپچىلىك دەرھال كۈلكىدىن توختاپ، ھەسەن تۆركنىڭ ئاغزىغا قارىدى:

— بار قورالنىڭ ھەممىسى ئارانلا 20 تال، — دېدى ھەسەن تۆرك تەمكىن تەلەپپۇزدا، — ئادەم بولسا ناھايىتى كۆپ. قەشقەر خەلقى قوزغىلاڭنىڭ تېزرەك پارتلىشىنى كۈتۈۋاتىدۇ. قوزغىلاڭدا غەلىبە قازىنىش ئۈچۈن يەنىلا قوراللىنىشقا ئەھمىيەت بەرمىسەك بولمايدۇ. قولىمىزدا بار بولغان ئازغىنە قارا مىلتىق قانائەتلىنىشكە ئەرزىمەيدۇ، بەلكى ۋاقتى كەلگەندە ئوقياچىلىق كېرەككە كەلمەسلىكى مۇمكىن. جەڭدە ھەممىدىن مۇھىمى خەلقنىڭ بىر نىيەتتە قوزغىلىشى، پەقەت خەلق قوزغالسىلا دۈشمەننىڭ زەمبىرەكلىرىمۇ كېرەككە كەلمەي قالىدۇ. شۇڭا، بۇ ئەتراپلىق ئويلىنىشقا تېگىشلىك مەسىلە دەپ قارايمەن.

يىغىن قىزغىن داۋام قىلغاچقا، كۈننىڭ قانداق كەچ بولغىنىنى بىلمىدى. ئۇلار مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ ئۆيلىرىگە تارقىغاندا، تۈن نىسپىدىن ئۆتكەن بولۇپ، نېرىدىكى تاغ تەرەپتىن بۆرىلەرنىڭ ھۇۋلاشلىرى تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاڭلىناتتى. قەشقەردىن كەلگەنلەر ۋە ئارازىللىق يىگىتلەر قونۇپ قالدى. كۈندۈز يېتىشمەي تۈن نىسپىگىچە داۋاملاشقان ئاغۇدىكى بۇ يىغىلىشتا قوزغىلاڭنىڭ دەسلەپكى تەشكىلىي قۇرۇلۇشى قارارلاشتۇرۇلۇپ، توختى مانجۇ باش سەردار، كىچىك ئاخۇن ئورۇنباسار سەردار، ھەسەن تۆرك مەشقاۋۇل بولدى. قالغان يىگىتلەرگە ئۆز ئالاھىدىلىكىگە يارىشا ئىش تەقسىم قىلىنىپ، ساۋۇر يەكەنگە بېرىپ قوزغىلاڭچى كۈچلەرنى تەشكىللەشكە، تۇرسۇن قاتارلىقلار ئاغۇ خەلقى بىلەن سىردىشىپ، ھەرقايسىسى ئۆز ئادەملىرىگە مەسئۇل بولغان ئاساستا ئۇلارنى قوراللاندۇرۇپ، بۇيرۇق كۈتۈشكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

ئوسمان ۋە خاسان قاتارلىقلار ئارازىلغا مەسئۇل بولۇپ، خەلقنى ئومۇميۈزلۈك ھەرىكەتكە كەلتۈرۈشنى قولغا كەلتۈرۈش

بىلەن ، ھەقىقىي ئىشەنچلىكلەرنى قوراللاندۇرۇشنى ؛ ھەسەن تۆرك قەشقەر خەلقىنى قوزغاپ ، جەڭ تەييارلىقى ھالىتىگە كەلتۈ- رۈپ ،قوزغىلاڭچىلار قەشقەرگە ھۇجۇم قىلغاندا ، تەرەپ - تەرەپتىن چىقىپ ماسلىشىشقا پىتەكلەشنى ئۈستىگە ئالدى .

توختى مانجۇ بولسا پەيزاۋات ياشلىرىنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەش- تىن سىرت ، ئالتە شەھەر تەۋەسىدە قەبىھ ئىزىلىشكە ئۇچرىغان نامرات ، ئىسيانكارلىق روھى كۈچلۈك خەلق باتۇرلىرىنى تەكشۈ- رۈپ ئىنىقلاپ ، ئىشەنچلىك بولغانلىرىغا خەلقنى ئويغىتىش ۋەزى- پىسىنى بېرىش ، كەنت - مەھەللىلەرنىڭ جۇغراپىيىلىك تۈزۈلۈ- شى ، ئېرىق - ئۆستەڭ ، دەريا - كۆللىرى ، يول ۋە باشقا ئىستراتې- گىيىلىك ئالاھىدىلىكلىرىنى تەكشۈرۈپ خاتىرىگە ئېلىشنى تەشەب- بۇسكارلىق بىلەن ئۈستىگە ئالدى .

كىچىك ئاخۇن تەرەپ - تەرەپكە بۇيرۇق يەتكۈزۈشكە مەسئۇل قىلىندى . ئەمما ، قوزغىلاڭنى قاچان ، قانداق باشلاش ئۈستىدىكى پىكىرلەردە تېخى بىرلىككە كەلمىگەچكە ، بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلار توختى ، ھەسەن تۆرك ، كىچىك ئاخۇننىڭ قارار قىلىشىغا قالدۇرۇلدى .

ئون ئىككىنچى باب

ئاخىرقى قارار

يىغلىش توگەپ ، ئۆزىغانلار ئۆيىگە ، قالغانلار تاتلىق ئۇيقۇغا كەتتى . توختى نىمىشقىدۇر تاڭ ئاتقۇچە زادىلا ئۇخلىيالمىدى . ئۇ تونۇگۈندىن باشلاپ بۇرۇنقىدەك خالىغان يەرگە بىرىپ ، نىمە خىيالىغا كەلسە شۇنى قىلىدىغان توختى ئەمەس ، بەلكى يۈزلىگەن ، مىڭلىغان ، ھەتتا ئون مىڭ - يۈزمىڭلىغان خەلقنىڭ ھايات - ماماتىغا مەسئۇل بولىدىغان ئادەمگە ئايلانغانىدى ؛ قوزغىلاڭنىڭ چوڭ يانغىن ياكى كەلكۈنگە ئوخشاش دەھشەتلىك ھادىسە ئىكەنلىكىنى ، نىمىلەرنىڭ كۆلىنى كۆككە سورۇپ ، نىمىلەرنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇرغا سىغدۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى . شۇڭا ، ئويلىغانسىرى شۇنچە قورقۇنچ باسقاندەك بولاتتى ، كۆز ئالدىدىن قانغا مىلەنگەن جەسەتلەر نىرى كەتمەيتتى . يىغا - زار ، نالە - پەريادلار قۇلىقىدا جاراڭلايتتى . ئۇنىڭ ئىسىگە بىردىنلا زىندان ھاياتى ، نىمجان مەھبۇسلار ، ئازاب-قىيناقلار كەلدى - دە ، ۋۇجۇدىدا غەيرەت ، ئىشەنچ پەيدا بولۇپ ، قەلبىدىكى غەزەپ ئوتى لاۋۇلداشقا ، شىجائىتى مەۋج ئۇرۇپ دىڭىزدەك دولقۇنلىنىشقا باشلىدى . خىيال يەلكىنى ھايات كىمىسىنى ماياك تامان ئىلگىرىلەتتى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى ، قاچان قوزغىلىش ؛ يەنە بىرى ، زالىملارغا قانداق تاقابىل تۇرۇش ئىدى . ئۇنىڭچە بولغاندا بۇنى قايتىدىن مەسلىھەتلەشمىسە ھەرگىز بولمايتتى .

تاڭ ئېتىپ ، بامدات نامىزىدىن كېيىن ناشتىغىچە ئارىلىقتا
يەنە تالاش - تارتىش بولدى . توختى مانجۇ بىرىنچى بولۇپ سۆز
ئالدى :
— بۇرادەرلەر ، بۈگۈن ئىككى مەسىلىنى بېكىتىشۋالايلى ، ئال-
دى بىلەن قوزغىلاڭنى قاچان باشلايمىز دېگەن مەسىلىنى قارارلاش-
تۇرساق دەيمەن . بۇنىڭدا شۇنى نەزەرگە ئېلىش زۆرۈركى ، ھازىر
11- ئايغا 28 ، دېمەك ئىككى كۈن ئۆتسە 12 - ئاي كىرىدۇ ،
تەييارلىق تېخى پۈتمىدى . ئەگەر سوغۇق چۈشۈپ كەتسە ، جەڭنى
ئۆيدە ئولتۇرۇپ قىلىمىزمۇ ؟ قوزغىلاڭچى قوشۇن پۈتۈنلەي نامرات-
لاردىن تەركىب تاپقان ،قەھرىتان قىشتا تالا - تۈزلەردە يېتىپ
بەرداشلىق بەرمەك قىيىن ، شۇڭا قىشنىڭ چىقىشىنى كۈتۈشكە
توغرا كېلىدۇ . ئۇنداقتا زادى قاچان ، قايسى كۈنى قوزغىلىمىز ؟
بۇنى ئايدىڭلاشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن ئىككىنچى مەسىلىگە ئۆتىد-
مىز . قېنى ، بىر - بىرلەپ پىكىر بايان قىلايلى ، كىچىك ئاخۇنكا ،
گېپىم توغرىمۇ ؟
— مېنىڭچە ،— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— رامىزاندىن كېيىن
باشلىساقمىكىن .
— رامىزان قاچان ؟— سورىدى توختى .
كىچىك ئاخۇن بارماقلىرىنى پۈكۈپ ساناپ ، جاۋاب بەردى :
— 4- ئاي ، بۇ چاغدا سوغۇق بوشايدۇ ، يېلىڭ كىيىم بىلەن
سىرتتا ياتسا توڭلاپ قالمايدۇ ، توڭ ئېرىپ ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرگە
سۇ كېلىدۇ . تۇرمۇش قۇلايلىق بولىدۇ .
— شۇنداق بېكىتەيلى !— ھەسەن تۇرك ئاۋاز قوشتى ،—
دەرۋەقە يۇقىرىقى ئىككى مەسىلە ناھايىتى مۇھىم ئورۇندا
تۇرىدۇ .
شۇنداق قىلىپ ، 4- ئايدا قوزغىلىش قارارلاشتۇرۇلدى . توخ-
تى يەنە بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى :
— رامىزاندىن كېيىن قوزغىلىشنىغۇ بېكىتتۇق . ئەمدى كۈن-
مۇ ئايدىڭ بولۇپ كەتسۇن !

— روزى ھېيتىنىڭ 15- كۈنى بولسۇن . بۇ چاغدا ئاي تولۇپ ، سۈتتەك ئايدىڭ بولىدۇ . خېلى يىراقتىكى ئادەمنىڭ قولىدا نېمە بارلىقىنى بىلمەك ئاسان ، ئادەملىرىمىزنىڭ ھەممىسىدە مىلتىق بولۇشى ناتايىن . ئايدىڭدا «قورققانغا قوش كۆرۈنۈپتۇ» دەپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەيۋىسىدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتكەنلەر ئادەملىرىمىزنىڭ قولىدىكى تاياق - كالتەكلەرنىمۇ مىلتىققا ئوخشىتىپ قېلىپ شىجائىتى يىمىرىلىدۇ ، يەنە بىر جەھەتتىن ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكىنى پەرق ئېتەلەيدۇ ، ئەگەر قاراڭغۇدا قوزغىلىپ قالساق ، تەربىيىلەنمىگەن قوشۇنىمىز ئوقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپلا پاتپاراق بولۇپ ، ئاسانلا قولغا چۈشىمىز ، قانداق دېدىم ؟— كىچىك ئاخۇن ئۆز مۇھاكىمىسىدىن مەمنۇن بولغاندەك ئەتراپىغا قاراپ قويدى .

— بۇ پىلان بولىدىكەن ، سىزچە قانداق ؟— توختى ھەسەن تۈرككە تىكىلدى .

— شۇنداق بولسۇن ، مېنىڭچە قوزغىلاڭنىڭ كونكرېت ۋاقتىنى روزى ھېيتىنىڭ 15- كۈنى يېرىم كېچىگە بېكىتەيلى . قارشى پىكىر بولمىسا ، قولۇڭلارنى كۆتۈرۈڭلار .

شۇنداق قىلىپ ، قوزغىلاڭنى 1857- يىل 4- ئايدا باشلاشتىن ئىبارەت بىرىنچى مەسىلە قارارلاشتۇرۇلدى .

— ئىككىنچى مەسىلە ،— دېدى توختى ،— بىزدە قورال ئاز ، يەنە كېلىپ شۇ ئازغىنە قورالىڭمۇ ھەممىسى قارا مىلتىق . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئادەملىرىمىز تەربىيىلەنمىگەن ، سان جەھەتتىن كۆپ ئەمەس . يامان يېرى بىزنى خەلق تونۇمايدۇ ، خەلقنى ئۆزىمىزگە مايىل قىلالمىساق مەغلۇبىيەت كۈتىدۇ ، خالاس . ئەگەر قەشقەر خەلقى بىزگىمۇ 1847 - يىلى ئەتىيازدا كاتتا تۆرە باشچىلىقىدىكى يەتتە خوجا يېغىلىقىدا كاتتا تۆرە تاكى قورغاننى ئالغانغا قەدەر شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بەرمىگەندەك پوزىتسىيە تۇتسا قانداق قىلىمىز ؟ شۇنىڭ ئۈچۈن ، قوزغىلاڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرۈشتە قەشقەر ئاھالىسىنىڭ ئىشەنچىگە ئېرىشىشىمىز ھەممىدىن مۇھىم ، بىراق بۇ ئۇنداق ئاسانغا توختايدىغان ئىش ئەمەس . بۇنىڭ

چارسى ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى بىر ئادەمنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، شۇنىڭدىن پايدىلىنىشتۇر .

بىردەم جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈردى . ئىلگىرىمۇ بىر نۆۋەت كىچىك ئاخۇن بىلەن ھەسەن تۆرك تالىشىپ بىرلىككە كېلەلمىگەن بۇ ئىشتا «ھە ـ ھۇ» بىلەنلا بىرلىككە كېلىش ئۇغاي توختىمايتتى . توختى مانجۇنىڭ بۇ مەسلىنى ئالاھىدە مۇزاكىرىگە قويۇشى ھازىر ھەسەن تۆرككە ئاشۇنداق بىر ئادەمنىڭ بولۇشى زۆرۈرلۈكىنى تونۇتتى . كىچىك ئاخۇن بولسا بۇرۇندىن ئويلاپ كەلگىنى بىلەن كىمدىن پايدىلىنىشنى بىلەلمەي كېلىۋاتاتتى . بىرپەس داۋاملاشقان سۈكۈتتىن كېيىن ھەسەن تۆرك ئېغىز ئاچتى :

— بىز بۇرۇنمۇ بۇ ئىش ئۈستىدە تالىشىپ بىرلىككە كېلەلمىگەندۇق . گەپنىڭ راستىنى دېسەم ، مېنىڭ زادىلا قوشۇلغۇم يوق ئىدى . ئەمدى ئويلىسام شۇنداق قىلمايمۇ بولمايدىكەن . خۇراپاتلىق ئىسكەنجىسىدىكى ئالتە شەھەردە ، بېشىغا سەللە ئورىۋېلىپ ، تېرىسىنى تەتۈر سويسىمۇ جەننەتكە كىرگۈزۈپ قويىدىغان بولدى ، دەپ جىم يېتىپ بېرىدۇ ، قەشقەر ئاھالىلىرىگە تېخىمۇ گەپ توغرا كەلمەيدۇ . بۇنىڭغا خوجىلارنىڭ ۋەھشىيانە قىلمىشى مىسال بولالايدۇ . يەرلىك مۆتىۋەرلىرىمىز «پەيغەمبەر ئەۋلادى»دېگەن پەتىۋانى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، ئەقىلگە سىغمايدىغان ئەپسانىلەرنى ئۇلارنىڭ كارامىتى دەپ مۇبالىغە قىلىدۇ . ئاپپاق خوجىنىڭ كۆپتۈرۈلۈشى بۇنى ئىسپاتلايدۇ . ئەمەلىيەتتە بىزنى گادايلىققا ئۈندەپ ،ئۆزلىرى بولاڭچىلىق ئارقىلىق مال ـ دۇنيا توپلايدۇ ، يەرلىك ئەمەلدار ۋە ئۆلىمالار ھەققىدىمۇ ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ! كۆپ ئويلاندىم ، ئەگەر ئىجتىمائىي ھۆرمىتى چوڭ بىرەرسىنىڭ نامىدىن پايدىلىنىش توغرا كەلسە ، پەيغەمبەر ئەۋلادى دېيىلگەنلەردىن جاھانگىر خوجىنىڭ يالغۇز ئوغلى بۇزرۇكخان تۆرىنى تەكلىپ قىلساقمىكىن دەيمەن . ئاڭلىشىمچە ، ۋەلىخانمۇ بۇزرۇكخاننىڭ نامىدىن پايدىلىنارمىش .بۇزرۇكخان تۆرە مېھرىبان ،مۇلايىم بولغاچقا ، ئۆزىنىڭ ياخشى پەزىلىتى بىلەن يۇقىرى ئابرۇيغا ئېگىمىش .قەش-

قەر خەلقى بۇزرۇكخاننىڭ ئېتى چىقسا، گويا نۇشرىۋاندەك تەرىپلەشىدىكەن...

كىچىك ئاخۇن ھەسەن تۇرك بىلەن ئىلگىرى قىلىشقان تالاش-تارتىشلاردىن كېيىن، كۆپ ئويلىنىپ، ھەسەن تۇركنىڭ دېگەنلىرىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەسكەن دېگەن يەرگە كەلگەنىدى. شۇنداقتىمۇ، ئەل-جامائەت ئېتىراپ قىلىدىغان بىرەر ئابرۇيلۇق كىشىنىڭ نامى بىلەن مەيدانغا چىققاندا، خەلقنىڭ قوللىشىغا ئېرىشكىلى، دۈشمەننى يېتىم قالدۇرغىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلىدى. بۇ ئىش ئۈستىدە بېشى قېتىپ، قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغىنىدا، توختى مانجۇمۇ بۇ ئىشنى ئوتتۇرىغا قويدى. كىچىك ئاخۇن ھەسەن تۇركنىڭ گېپى تۈگىگەندىن كېيىن ئېيتتى:

— مەن قارىشىمنى دەپ باقاي. بىز ئىلگىرىمۇ بۇ ھەقتە بىر نۆۋەت تالاش-تارتىش قىلىپ بىرلىككە كېلەلمىگەنىدۇق. دەرۋەقە، بىزنى ھېچكىم تونۇمىغان، نىيەت-ئىقبالىمىزنى چۈشەنمىگەن ئەھۋال ئاستىدا، تەسىر كۈچى بار بىرەر نام بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ، ئاممىنىڭ ھېسداشلىقىنى قولغا كەلتۈرمەي ئامال يوق. مەنمۇ ھەسەنجاننىڭ قاراشلىرىغا قوشۇلىمەن.

توختى مانجۇ ياش جەھەتتىن ئىككىسىدىن كىچىك بولسىمۇ، بىلىم جەھەتتە ئۈستۈن ئىدى. ئۇ ئۇستازى ھەم خوجايىنى چاڭ شەنسىڭدىن كۆپ نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالغان بولۇپ، خەنزۇچە تارىخىي كىتابلارنى قىزىقىپ ئوقۇيتتى. ئۇنىڭ قارىشىچىمۇ بۇزرۇكخان نۆۋەتتىكى قوزغىلاڭدا پايدىلىنىشقا بولىدىغان ئەڭ مۇۋاپىق شەخس ئىدى. بۇزرۇكخاننىڭ بوۋىسى ساماساق خوجا، ئاتىسى جاھانگىر خوجىلار ئالتە شەھەر خەلقىگە ئوبدان مۇئامىلىدە بولغانلار بولۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنى باراۋەر كۆرگەچكە، خەلق پەقەت زالىملار ئۈستىدىنلا ئىسيان كۆتۈرەتتى. ئاتىسى جاھانگىر خوجا 1826-يىلى ئالتە شەھەرگە باستۇرۇپ كەلگەندە، پۇقرالارنى قاقتى-سوقتى قىلىپ زار قاقشاتقان قەشقەرنىڭ قۇمۇللۇق بېگىنى شەرىئەت بويىچە ئۆلۈمگە بۇيرۇغانىدى، ئۇ مۆتىدىل سىياسەت

يۇرگۈزۈپ ، قەشقەرنىڭ يەرلىك بېگىدىن باشقا ھەممە بەگلەرنىڭ ئەسلىدىكى ۋەزىپىلىرىنى ساقلاپ قېلىپ ، چىڭ پەرەسلەرنى ئۆزىگە مايىل قىلىش بىلەن پۇقرالارنىڭ ھېسداشلىقىغا ئېرىشكەن . يېڭى-سار ، يەكەن ، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەردىكى پۇقرالارمۇ جاھانگىر خوجىنىڭ قەشقەرنى ئالغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپلا تۇشمۇتۇشتىن قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ جاھانگىر خوجىنى قوللىغانلىقتىن «سەيىد جاھانگىر سۇلتان »دەپ نام ئالغانىدى . جاھانگىر خوجا 1827- يىل 2 - ئايدا چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن بولغان جەڭدە يېڭى-لىپ ، ئەسىر سۈپىتىدە بېيجىڭغا ئاپىرىلغاندا ، ئوردا ئۇلۇغلىرى جاھانگىر خوجا قوزغىلىڭىنىڭ كۆتۈرۈلۈشىگە ئۆزلىرىنىڭ ئالتە شەھەر خەلقىگە سالغان زۇلۇملىرى سەۋەب بولغانلىقىنى خان جا-ھانگىر خوجىنى سوراق قىلغاندا بىلىپ قېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ جازا-لىنىشىدىن ئەنسىرەپ جاھانگىر خوجىغا ئوغا بېرىپ گەپ قىلالماس ھالغا كەلتۈرۈپ قويمىغان بولسا ئىدى ، خان ئۇنى ئۆلۈمگە بۇي-رۇپ ، بەدەنلىرىنى خامتالاش قىلىپ ، ئىتقا تاشلاپ بەرمىگەن بولاتتى . ئەكسىچە ، 1826- يىل 6- ئايلاردا يۈز بەرگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى بىلەن بولغان 70 كۈنلۈك جەڭدە قەشقەر «گۈلباغ » قورغىنىدىكىلەر تەسلىم بولۇپ ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈ-مىتىنىڭ بۇ يەردىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆلۈۋې-لىشى ۋە 8 — 10 مىڭ چېرىك ئىچىدىكى 400 تۇڭگان ۋە ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلغان بىر تۈركۈم ئادەمدىن باشقا ھەممىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ئۆزىگە ئارتىلىشى ، بەلكى يوشۇرۇنچە زۇلۇم يۈر-گۈزگەن ئوردا ئەمەلدارلىرىدىن نەچچىسى جاھانگىر خوجىغا ئوخ-شاشلا غالجىر ئىتلارغا تۆئمە بولۇشى مۇمكىن ئىدى . مانا بۇ تەسىرلىك تارىخنى خەلق ئاممىسى ناھايىتى ئېنىق بىلەتتى . جاھان-گىر خوجىنىڭ ئوغلى بۇزرۇكخان خەلققە يۈز كېلەلمەيدىغان بىرەر ئىش كەلتۈرۈپ چىقارمىدى ، ئۇنىڭ خاراكتېرىدىكى قىسمەن ئا-جىزلىق ۋە قابىلىيەتسىزلىكنى نەزەردىن ساقىت قىلغاندا ، ئالىيجا-نابلىقى ۋە مېھرىبانلىقى بىلەن خەلق ئىچىدە داڭق چىقىرىپ ،

يۈكسەك ئابرۇيغا ئېرىشكەنىدى . ئەگەر بۇ قوزغىلاڭ ئۇنىڭ نامى-
دىن پايدىلىنالىسىلا ئالتە شەھەر خەلقى ئۆزلۈكىدىن قوزغىلاڭغا
قاتنىشىشى مۇمكىن ئىدى . شۇڭا ، توختى ئىككى بۇرادىرىنىڭ
قارىشىغا قوشۇلغان بولسىمۇ ، ئۈمىد چوڭ ئەمەس ئىدى ، ئەگەر
ئۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىسا ، يەنىلا تەۋەككۈلىسىگە ئىش ئېلىپ
بارماي بولمايتتى .
توختىمۇ ھەسەن تۆرك بىلەن كىچىك ئاخۇنلارنىڭ پىكرىگە
قوشۇلۇپ ئىپادە بىلدۈردى :
— مەنمۇ قوشۇلىمەن ، شۇنداق بېكىتتۇق ئەمىسە ، ئەمما
ئۇنىڭ قېشىغا كىم بارىدۇ ؟
— مەن باراي !— دېدى كىچىك ئاخۇن بىر دەملىك سۈكۈتتىن
كېيىن .
— يەنە ئويلىنايلى ،— توختى كىچىك ئاخۇننىڭ بېرىشىغا
قوشۇلمىغاندەك پوزىتسىيىدە ھەسەن تۆرككە قارىدى .
— مېنىڭچە ،— ھەسەن تۆرك دەرھال ئىپادە بىلدۈردى ،—
رېھىمجان بارسۇن . ئۇنىڭ ھازىرچە ۋەزىپىسى يوق . يەنە بىر
جەھەتتىن ، چوڭ كارۋان بىلەن نەچچە قېتىم قاتنىغاچقا ، ئەھۋال-
لارنى بەش قولدەك بىلىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىدىگە نەچچە يىل
شۇ تەرەپتە تۇرۇپتۇ .
— بوپتۇ ئەمىسە ، رېھىمجان ئاكام ئۆزى نېمە دەيدۇ ئاڭلاپ
باقايلى ، سىزچە قانداق ؟— توختى كىچىك ئاخۇنغا قارىدى .
— شۇنداق بولسۇن ، ئاكا !… قېنى سىز بۇياققا كىرىڭ !
رېھىمجان كىردى .
— بۇياققا كېلىڭ ! — توختى يېنىدىن ئورۇن كۆرسەتتى ،
سىزگە ھاجىتىمىز چۈشۈپ قالدى .
— قېنى ، ئاڭلاپ باقاي ، قولۇمدىن كېلىدىغانلا ئىش بولسا ،
مانا مەن تەييار !
توختى ئۇدۇللا ئېيتتى :
— سىزنى قوقەندكە بېرىپ كەلسە دېيىشتۇق .

— نېمە ۋەجدىن ؟
— بۇزرۇكخان بىلەن كۆرۈشۈپ كېلىسىز .
— تۇرار جايى نەدىكىن ؟
— بىلمەيمىز .
— بوپتۇ ، بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ، تاپالمىسام ۋەلىخان تۆرەم بىلمەي قالمايدۇ ، يوقلاپ ئۆتكەچ ئۇنىڭدىن سورارمەن . قاچان يولغا چىقىمەن ؟
— بۇگۇنلا قەشقەرگە كىرىپ ، سارايۋەنلەر بىلەن كۆرۈشۈڭ . ئىشلەپ يۈرۈپ ئىزدەشكە توغرا كېلىدۇ ، بولمىسا چاندۇرۇپ قويىمىز . ئۇنىڭ ئۇستىگە بىرىدىغان راسخوتمۇ كۆپ ئەمەس . قېنى ، كىچىك ئاخۇنكا ، ھېلىقى قورال ئالىدىغان كومۇشتىن ئاز - تولا ئايرىپ بېرىڭ ، سىلەرچە يەنە نېمە ئىشلار قالدى ؟ — توختى ئىككىيلەنگە قارىدى .
— رېھىمجان پىلانىمىزنى ئېنىق بىلىشى كېرەك . بۇزرۇكخان تەكلىپىمىزنى قوبۇل قىلىپ ۋەدە بەرمىگۈچە سىر بەرمىسۇن . نامدار زاتلار سۆزىدىن يانمايدۇ . ئۇ ۋەدە بېرىپ بولغاندىن كېيىن پىلانىمىزنى بىلسۇن . ئۇنىڭ يەنە قانداق ياخشى پىلانى بار ، رېھىم- جان بىلگەچ كەلسۇن . كېلىش ۋاقتىنىمۇ ئۆزى بېكىتسۇن ، ھا- زىرچە باشقا گەپ يوق ، — دېدى ھەسەن تۇرك .
مەقسەت - مۇددىئالار تۈگەللەنگەندە كۈن چۈش بولغانىدى ، رېھىمجان ھەسەن تۇركلەر بىلەن قەشقەرگە ماڭدى . ساۋۇرنى ھەم- راھ قىلىپ يولغا چىققان توختى ئۆزىنىڭ پەيزاۋات ، دولان ياكى يەكەن دىيارلىرىدىن قايسىسىغا بېرىشنى بىلمەيتتى . ئۇ ئاخىر ئەڭ مۇھىم ئىش قورال غەملەش ئىكەنلىكىنى ئويلىدى . ھازىرقى بار قوراللار 40تىن ئاشمايتتى ، يەنە سېتىۋېلىش ئۈچۈن پۇل كېتەت- تى ، بىراق بۇنچە پۇل نەدە ؟ رەيھان بەرگەن 30 سەر كومۇشكە چاڭ شەنسىڭ بەرگەن 20 سەرنى قوشقان بىلەنمۇ ئىش پۈتمەيتتى ، جەزمەن بىرەر چارە تېپىش لازىم ئىدى . توختى ئاشۇنداق چىگىش خىياللار ئىلكىدە كېتىۋاتقاندا ، ساۋۇر زېرىكىشلىك جىملىقىقا خاتد-

مە بەردى :
— نەگە بارىمىز ؟
— هازىرچە ئېنىق ئەمەس .
ئۇلار ئۇن- تىنسىز خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، ساۋۇر تىت-
تىت بولۇپ يەنە سورىدى :
— دىسەڭچۇ ، نەگە بارىمىز ؟
— هازىرچە پەيزىۋاتقا بارىمىز .
— ئاندىن كېيىنچۇ ؟
— بىلمەيمەن .
— نېمە ئۈچۈن ؟
—بىزگە پۇل بولسا بولاتتى . قورال ئېلىشقا پۇل كېتىدۇ .
لېكىن ، ئۇنچىۋالا پۇل نەدە ؟
— قورالنى يىگىتلەر ئۆزلىرى هەل قىلسۇن .
— هەسەن تۇركتەك ئوغرىلاپمۇ ! ؟
— شۇنداق قىلالىسىغۇ بەك ياخشى بولاتتى . نېمىدېگەن يۇ-
رەكلىك ئادەم ئۇ ، كۆرگەن ئادەمنىڭمۇ تېنى ئەيمىنىدىكەن . مەنمۇ
دەسلەپتە كۆرۈپلا هەيران قالدىم .
— مېنى دېمەمسەن ؟— توختىمۇ كۈلۈپ كەتتى ،— شۇنداقمۇ
قاۋۇل ، ئۇستىخانلىق ئادەملەر بولىدىكىنە جاهاندا ، ئىشىكتىن
كىرىپ كېلىۋىدى ، يۈرىكىم ئېغىپ كەتتى . ئەمدى ئۆز گېپىمىزگە
كېلەيلى ، سىڭىڭچە ئامال تېپىلارمۇ ؟
— بۇ مەسلىھەتنى رەيھانغا سالغىن .
توختى دەل مۇشۇنداق جاۋابقا تەشنا ئىدى . چۈنكى ، پۇل
مەسىلىسىدە رەيھاندىن باشقىسىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايتتى .
پۇل بولمىسا قوشۇننىڭ ئىنتىزامىغا كېپىللىك قىلىشمۇ تەس
ئىدى . تەربىيە كۆرمىگەن قوشۇن قورسىقى ئاچقاندا ئالدىغا ئۇچرى-
غاننى بۇلاپ - تالاپ يەپ ، خەلقنىڭ نەزىرىدىن چۈشسە ، مەغلۇبى-
يەت كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇراتتى .
— شۇنداق بولسۇن ، لېكىن...

— «لېكىن» نىڭ كەينىنى يۇتۇۋەتتىڭغۇ، نېمە دېمەكچىسەن؟— سورىدى ساۋۇر.

— نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەيۋاتىمەن.

— بىلەلمەيدىغان نېمىسى بار؟

— رەيھاننى ئىزدىسەك ئىزدەيلى، ئەمما پەيزىۋات ياشلىرىنى تەشكىللەپ قويۇپ، ئاندىن ماڭساقمىكىن دەيمەن.

— ھېلىقى چاڭ خۇا دېگەن قىزنىمۇ كۆرگىلى بارىدىغانسەن ھەقىچان؟

— نەدىكى گەپنى قىلما!— توختى ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈپ كەتتى. ئەمما، يۈزلىرى بوينىغىچە قىزىرىپ ئۈيىلىدىش تۇسىنى ئالدى.

— بولدى قورقما، رەيھانگۈلگە دېمەيمەن.

— بولدىلا، چاقچىقىڭنى قوي!

ئىككىسى ئۆزئارا بېقىشىپ بىرھازا كۈلۈشتى.

— راست گەپنى قىل، ئاۋۋال نەگە بارىمىز؟

— يەكەنگە،— دېدى توختى جاۋاب بېرىپ، شۇئان ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا رەيھاننىڭ سىيماسى گەۋدىلەندى، شېرىن ئارزۇلار يەلكىنى يەكەنگە تېزرەك يېتىپ بېرىپ، رەيھاننىڭ گۈزەل جامالىنى كۆرۈش ۋۇجۇد كېمىسىنى ئالدىراتماقتا ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار سەپەر مەنزىلىنى يەكەنگە بېكىتتى.

ئون ئۈچىنچى باب

كۈتۈش

توختى بىلەن ساۋۇر ئاغۇدىن ئايرىلغاندىن كېيىن ، يەكەنگە بېرىشقا ئانچە ئالدىراپ كەتمىدى . يول ئۈستىدە پەيزاۋاتنى ئارىلىدى ،يوپۇرغىنىڭ سىيەك ،ئەشمە ،ئاچچىق ،تېرىم ، ئاخۇنلۇقۇم… مارالبېشىنىڭ مەكىت كەنتى ، پوسكام ، يەكەن ، قاغىلىقنىڭ دولانلىقلار ئولتۇراقلاشقان نامرات يېزا ـكەنتلىرىدە تۇغقان ئىزدەش باھانىسى بىلەن ئايلىنىپ يۈرۈپ ، قاتناش ، يەر تۈزۈلۈشى ، ئىجتىمائىيەت ، پۇقرالارنىڭ ھال ـ كۈنى ، خەلقنىڭ دەرد ـ ئەھۋالىغىچە ئىگىلىدى . ئاڭغۇچە 1857 ـ يىل كىرىپ ، 1 ـئايمۇ ئاخىرلاشتى . ئارىلىقتا ساۋۇر يېڭى مەلۇماتلاردىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن ئاغۇغا ئىككى قېتىم بېرىپمۇ كەلدى . ئۇ ئېلىپ كەلگەن خەۋەردە ، ئاغۇ ، ئارازىل خەلقى قوزغىلىپ ، پارتلاش ئالدىدىكى بومبىدەك قوزغىلاڭنى تەقەززا بولۇپ كۈتۈۋاتقانلىقى ، قورال سانى 60 قا يەتكەنلىكى مەلۇم قىلىنغانىدى . ھەسەن تۈركنىڭ مەلۇماتىدىمۇ ، نەق بار قوراللاردىن باشقا ، بىر بۆلەك قىلىچ ، نەيزە… تەييارلىنىۋاتقانلىقى ئېيتىلغانىدى . بۇ ئاخباراتلار توختىنىڭ ئېخىمۇ ئىرىشچانلىق كۆرسىتىپ ، كېيىنكى ئىشلارغا دادىل يېتەكچىلىك قىلىشىنى كۈتۈۋاتاتتى . توختى زىممىسىدىكى ۋەزىپىنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىرلىقىنى ئويلىغىنىدا ،كېچە- كېچىلەپ ئۇيقۇسى كەلمەيتتى .چۈنكى ،كەلگۈسىدە نەچچە ئون مىڭلىغان ئادەمنىڭ ھاياتىغا كېپىللىك قىلىش ئۇنىڭغا يۈكلەنگەن بولۇپ ،ئۇلارنىڭ ئائىلە- تاۋابىئاتلىرىنىڭ ئاق

www.uyghurkitap.com

باغلاپ ، ئېچىنىشلىق يىغا ـ زار قىلىشىۋاتقىنىنى كۆرۈشنى خالىمايت-
تى . بۇنى خىيالىغا كەلتۈرسىمۇ يۈرىكى تىترەيتتى . ئۇرۇشتا قان
تۆكۈلىدىغانلىقى ئېنىق ، لېكىن غەلىبە ماتەمنى تەنتەنىگە ئايلاندۇ-
رالايدۇ ، بىراق مەغلۇبىيەت مەڭگۈلۈك مۇسىبەت ، غەم ـ قايغۇ ،
ھەسرەت ـ نادامەتتە قالدۇرىدۇ ، بۇ ھەقىقەتنى توختى ئوبدان بىلەت-
تى . شۇڭا ، كەلگۈسى جەڭنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى ئۈچۈن ئىشلار-
نى ئىنچىكە پىلانلىماي بولمايتتى . ئالدىراڭغۇلۇق پۇشايمان ئېلىپ
كەلمەي قالمايتتى .

توختى بىلەن ساۋۇر يەكەنگە قايتىپ كەلگەندە 2 ـ ئايغا 15
بولغان ، يوللارنىڭ نەم جايلىرى پاتقاقلىشىشقا باشلىغانىدى . دېھ-
قانلار ئەمدىلا ئۇستى ئېرىگەن يەرلەرگە توڭغا يۆلەپ يازغى بۇغداي
تېرىۋاتاتتى . ئاسمان بۆرە تېرىسىنى كىيىپ ، كۈندە دېگۈدەك چې-
قىپ تۇرىدىغان ئەتىيازنىڭ بورىنى ئەتراپنى كۆرگۈسىز چاڭ ـ
توزان بىلەن قاپلىغانىدى .

زەينەپخان ئانا بىلەن ئابدۇرەھمان توختى ساۋۇرنى ئېلىپ
چىقىپ كەتكەن ئۈچ ئايغا يېقىن ۋاقىت ئىچىدە ئۇلارنىڭ دېرىكىنى
ئالالمىدى . رەيھان بولسا كۈن ئاتلىماي زەينەپخان ئانىنىڭ قېشىغا
كېلىپ سورۇشتۇرەتتى ، لېكىن بىرەر ئۇچۇر بولمىغاچقا ، ئۈمىد-
سىزلىنىپ كېتىپ قالاتتى . ئاخىر تاقەتسىزلەنگەن رەيھانگۈل زەي-
نەپخان ئانا بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئابدۇرەھماننى پەيزاۋاتقا ئەۋەت-
تى . ئابدۇرەھمان نەچچە كۈنلەردىن كېيىن قايتىپ كېلىپ ، توخ-
تى بىلەن ساۋۇر چاڭ شەنسىڭنىڭ ئۆيىدە بىرقانچە كۈن تۇرغاندىن
كېيىن خوشلىشىپ ئاتۇشقا كەتكەنلىكىنى ، چاڭ شەنسىڭنىڭ يۇز-
لىرى ئوخشىتىپ قويغان ئۆپكىدەك ، قامىتى ئاجايىپ قاملاشقان ،
ساھىبجامال ، چاڭ خۇا ئىسىملىك بىر قىزى بولۇپ ، ئۇ ئابدۇرەھ-
مانغا ئالاھىدە تاپىلاپ ، توختىنى تاپقان ھامان ھازىرقى ئەھۋالىدىن
ئۇچۇر بېرىپ قويۇشنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئۆيغۇرچە راۋان
ئېيتقانلىقىنى ئېيتتى . رەيھاننىڭ ۋۇجۇدى رەشىك ئوتىدا يې-
نىپ ، يۈرىكى توز قويغاندەك ئېچىشتى ، بۇنىڭغا ھىجران ئازابى

قوشۇلۇپ ، بورانغا يولۇققان مەجنۇنتالدەك قەددى پۈكۈلدى ، ھېچ-
نېمىنى ئاڭقىرالماي گاڭگىرىغىنىچە بېرىپ سۇپىنىڭ قىرىدا ئول-
تۇرۇپ قالدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ بەدىنىگە خەنجەر ئۇرسىمۇ
سەزمەيتتى . ئۇ بىرھازادا ئېسىنى تاپتى ، كۆز ئالدىدىكى قىزىل-
لىق ئاستا - ئاستا سۇزۇلدى . «مەن نېمە بولدۇم ؟— دېدى ئۆز-
ئۆزىگە ،— ياق ، توختى مېنىڭ ، ئۆز ۋاقتىدا ماڭا ۋەدە بەرگەن .
توختى بولمىسا ماڭا ھاياتنىڭ نېمە كېرىكى ؟ ھايات - ماماتىمىز
باغلانغانغۇ ! توختى سۆزىدە تۇرىدۇ . ھېلىقى خوجايىنىنىڭ قىزىغا
كەلسەك ، كىچىكىدىن بىر ئۆيدە چوڭ بولغاچقا ،بەلكىم مېھرى
چۈشۈپ قالغاندۇ ياكى ئاكا - سىڭىللىق رىشتى باغلىنىپ ، كەتكى-
نىگە كۆزى قىيمىغاندۇ . ‹ ياخشىنىڭ نامى ئۆچمەيدۇ ،يامانىنى ئەس-
لىمەس ھېچكىم › دېگەن شۇ .ئۇنى مەنمۇ ياخشى كۆرىمەن ، باشقى-
لارمۇ ياخشى كۆرىدۇ ، چۈنكى قىزىلگۈلگە بۇلبۇل ئاشىق بولغان-
دەك... » رەيھان شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزىنى بەزلەپ ، زەينەپ-
خان ئانىدىن ئابدۇرەھماننى يەنە ئەۋەتىپ ،ساۋۇر بىلەن توختىنى
تاپتۇرۇپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپ ،چوڭقۇر ئەندىشىلىك غەم - قايغۇ
ئىچىدە كېتىپ قالدى . رەيھانىنىڭ غەمكىن تۇرقى ، سارغايغان
چىرايىنى كۆرگەن ئانىسى زۇمرەتخېنىممۇ يالغۇز قىزىدىن ئەنسى-
رەپ ، گاھىدا تۇن بويى كۆز يۇمماي چىقاتتى . ھاپىزبەگ بولسا ،
رەيھاننى ئاغرىق دەپ بىلەتتى ، كۆپ تەدبىر قوللىنىپ باقسىمۇ
بىرەر ياخشىلىنىش ئىپادىلىرى كۆرۈلمىگەچكە تىت - تىت بولات-
تى . ئاخىر ئۇ ، ھەجگە بېرىش ھەۋىسى بىلەن رامىزاننى مەككىدە
ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىقىقا تۇتۇندى .
توختى قايتىپ كەلگەندە ، ھاپىزبەگنىڭ ھەجگە سەپەر قىلغى-
نىغا ئەمدىلا ئۈچ كۈن بولغانىدى . ئابدۇرەھمان دەرھال بېرىپ
رەيھانغا توختىنىڭ كەلگەنلىك خەۋىرىنى يەتكۈزدى ، ئانىسى زۇم-
رەتخېنىم بىلەن توختىنىڭ ئىز - دېرىكى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋات-
قان رەيھان بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندا كۆز ئالدى بىردىنلا يورۇپ ،
ئۇزاقتىن بۇيان بۇلۇتلار ئارىسىدا پىنھان بولغان قۇياش ئېغىر

پەردىنى قايرىپ جامالىنى كۆرسەتكەندەك شادلىق تۇيغۇسىغا چۆمـ-
دى .شۇ خۇشاللىقىدا ئېتىلىپ بارغىنىچە زۇمرەتخېنىمنىڭ مەڭـ-
ـزىگە نەچچىنى سۆيۈۋەتتى ، ئاندىن ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ تۇزدەك
ياسىنىپ ،توختىنىڭ قېشىغا راۋان بولدى .بۇ ھال زۇمرەتخېنىمنى
ھەيران قالدۇرمىدى .چۈنكى ،بۇگۈن رەيھاننىڭ زارىقىپ كۈتكەن
ئارزۇسى چېچەك ئاچقانىدى .ئاق كۆڭۈل يالغۇز قىزىنىڭ تۇنجى
تەنتەنىسى زۇمرەتخېنىمنىڭ دىلىنىمۇ ئېرىتمەي قالمىدى .قىزىـ-
ـنىڭ ئازابلىرىغا تەڭ شېرىك ئانا «بىچارە قىزىم !»دېگىنىچە ئارقىـ-
ـسىدىن قاراپ قالدى .ئۇنىڭ كۆزلىرى ياشقا تولۇپ ،چانىقىدىن
تاشقان ئۈنچىلەر مەڭزى بويلاپ دومىلىماقتا ئىدى .

توختىمۇ رەيھاننى كۆرگەندە ئۆزىنىڭ قانداق بولۇپ كېتىشىـ-
ـنى بىلمەيتتى . كۆز ئالدىدا نە ئادەم ، نە ئۆي - ئىمارەتلەر مەۋجۇت
ئەمەس ، گويا پەرى پەيكەردەك گۈزەل نازىنىن مەھبۇب كېپىنەكـ-
ـتەك پىلدىرلاپ كېلىۋاتاتتى . بۇلبۇلنىڭ خەندان ئۇرۇشى قىزىلـ-
گۈلدىن بولسا ، گۈل قېتىنىڭ يىرتىلىشى بۇلبۇلدىن بولغاندەك ،
بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇقنىڭ جۇدالىق ئوتىدا پۇچىلانغان يۈرىكى
ۋىسال دەملىرىگە تەلپۈنۈپ تەڭ سوقماقتا ئىدى .

مانا كۈتكەن پۇرسەت يېتىپ كەلدى . ئىككىسىنىڭ دىدارلىـ-
ـشىشى ئارزۇ پىيالىلىرىنى شادلىق شارابى بىلەن تولدۇردى . زەيـ-
ـنەپخان ئانا ، ساۋۇر ،ئابدۇرەھمانلار چاڭقىغان ۋۇجۇدلارغا پۇرسەت
بېرىپ ،ئۆزلىرىنى چەتكە ئالدى . ئىككى تەن بىر -بىرلىرىگە چىرـ-
ـمىشىپ ، جۇدالىق كۆنلەرنى ئەسلەپ يىغلاشسا ، شېرىن ۋىسال
دەملىرىگە ئېرىشكىنىگە ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بولۇشاتتى . شۇنـ-
ـداق قىلىپ ، توختى ئۆز بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى بايان ئەيلەپ ،
ئەمەلگە ئاشۇرماقچى بولغان ئۇلۇغۋار پىلانلىرىنى ئەسكەرتتى . شۇ
تاپتا رەيھان توختىنىڭ ھەرقانداق بۇيرۇقى ئالدىدا پەرمانبەردار
ئىدى . شۇڭا ، مەقسىتىنى دەرھال چۈشەندى ، پاك ۋىجدانى ، باتۇرـ-
ـلۇق جاسارىتى ،پارلاق نىيەت- ئىقبالى ئۈچۈن ، ئاشىقىنى باغرىغا
كۈچەپ تارتتى .

— توختى ! —رەيىھان ياش يۇقى كۆزلىرىنى گويا يامغۇردىن كېيىنكى گۈل قۇياشقا باققاندەك تىكىپ ئىلتىجا قىلدى ،— مەنمۇ جەڭ قىلالايمەن . داستانلارنى كۆرگەنمەن ، خۇددى تۇمارىسقا ئوخشاش قورقۇمسىز قىزلارنى تەشكىللەپ جەڭ مەيدانىغا چۇشۇپ ، تۇمارىس خىسراۋنىڭ كاللىسىنى قانغا چىلاپ قويغاندەك ، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ بېشىنى قانغا چىلايمەن . مېنى بوش چاغلىماڭ ، قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭىزنى بىلىپ تۇرۇۋاتىمەن .سىزدىن پەخىرلىنىمەن .سىز بىلەن ھەمنەپەس بولۇپ ئۆمۈرلۈك بەخت - سائادىتىمىز ئۈچۈن كۈرەش قىلىمەن !

رەيھاننىڭ تال - تال كىرپىكلىرىدىكى ياش مونچاقلىرى خۇددى سەھەردە ئېچىلغان قىزىلگۈل بەرگىدىكى شەبنەمدەك يالتىراپ تۇراتتى . توختى ئۇنىڭ سەمىمىيلىكىدىن ، باتۇرلارغا خاس غەيرەت- شجائىتىدىن پەخىرلەنگەن ھالدا ئالىقىنىنى ئاپىرىپ ، تۇمارىسىمان قەيسەرلىكىدىن ئەنداز ئالماقچى بولۇۋاتقاندەك ياش دانىچىلىرىنى ئاۋايلاپ ئالىقانلىرىغا سىڭدۇرۇۋالدى .

— سىز ھازىرمۇ بىز بىلەن بىر سەپتە !— دېدى توختى پەخىرلىنىك تەلەپپۇزدا ،— سىزنىڭ تۆھپىڭىز بار .

رەيھان دەماللىققا چۈشەنمەي ، چاقچاق قىلىۋاتىدۇ ، دەپ ئويلاپ سورىدى :

— مېنىڭمۇ ؟

— شۇنداق .

— چاقچاق قىلىشقا ئۇستىكەنسىز .

— چاقچاق قىلىۋاتقىنىم يوق ، سىز بەرگەن پۇلغا سېتىۋالغان قورالار يىگىتلىرىمىزنىڭ قولىغا تەگدى .

— شۇنداقمۇ ؟

— توغرا ، پۇل بولمىسا قورال نەدىن كېلىدۇ . قورال بولمىسا دۈشمەننى قانداق يوقاتقىلى بولىدۇ . قورالىق دۈشمەنگە مۇشت بىلەن تەڭ كەلگىلى بولاتتىمۇ ؟ ! دېمەك ، سىز ئالىلىقاچان جەڭ مەيدانىغا قەدەم باستىڭىز . مەن كۆپچىلىك نامىدىن سىزگە رەھمەت

www.uyghurkitap.com

ئېيتىمەن .

رەيھان توختىغا يوللۇق تۇتقان بىر ھەميان پۇلنىڭ بۇنچىۋالا زور ئەھمىيەتكە ئىگە بولۇشىنى ئويلاپمۇ كۆرمىگەنىدى . ئۇ توختىنىڭ رەھمەت سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، چەكسىز شادلىققا چۆمدى :

— مەن يەنە ياردەم قىلىمەن ، ئەگەر زۆرۈر بولسىلا !

— ھېلىمۇ رەھمەت ، ئەمدى سىزنى خىجىل قىلىشنى خالىمايمەن .

— مەن سىناپ باقاي ، ئانامۇ سىلەرنى قوللايدۇ ، جەزمەن ياردەم بېرىدۇ .

ئىككىسىنىڭ پارىڭى قىزغىن داۋاملىشىۋاتقاندا ، لەمپە تام ئۈستىدە سۆيۈشۈۋاتقان بىر جۈپ پاختەكنىڭ تۇيۇقسىز ئۈركۈپ ئۇچۇپ كېتىشى دىققىتىنى بۇزدى . ساۋۇر بىلەن دەرۋازا ئالدىغا كەلگەن زەينەپخان ئانا ئۈنلۈك ئاۋازدا ئىككى قېتىم يۆتىلىپ ، ھويلىغا كىردى . ئاڭغۇچە توختى بىلەن رەيھانمۇ ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈشكە ئۈلگۈرگەنىدى . رەيھان ھازىر ئىلگىرىكىدەك غەمكىن ، يىغلاڭغۇ قىز ئەمەس ، بەلكى نۇزۇگۇم سۈپەت باتۇر ئىسيانكارغا ئوخشايتتى . ئۇ كۆڭلىدە : «توختىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشىگە جەزمەن ياردەم بېرىمەن ، ئەگەر ئاشۇ زىنداندىن ئىبارەت رېئال دوزاخنى يوقىتىدىغانلا بولسا» دېگەنلەرنى ئويلىدى .

ئۇلار ئىلھامبەخش پاراڭغا ئىچىكىپ كېتىپ قۇياشنىڭ پەسلىگىنىنىمۇ سەزمەي قالدى . رەيھان ئۆيگە قايتقاندا يېقىندىكى بىر مەسچىتتە مەزىننىڭ ناماز ئەسىرگە توۋلىغان ئەزىنى ئاڭلاندى . ئادەتتە ئەزان قۇلىقىغا كىرىشى بىلەن يول يۈرۈۋاتقانلار ، پاراڭلىشىۋاتقانلار ئورۇنلىرىدا جىم ئولتۇرۇپ ، ئەزان تۈگىگەندە ئالىقانلىرىنى يۈزىگە سۈۋاپ دۇئا قىلىشىۋېتىپ ، ئاندىن ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇراتتى . رەيھان شۇ تاپتا شېرىن خىياللار ئىلكىدە ھەممىنى ئۇنتۇغانىدى . رەيھان ئۆيگە يېتىپ بېرىشى بىلەن ئەنسىرەپ دەرۋازا تۈۋىدە يولغا قاراپ تۇرغان زۇمرەتخېنىم ئۇنىڭ چىرايىدىكى خۇشاللىقنى كۆرۈپ يېنىك تىندى ۋە :

— كەلدىڭمۇ ، قىزىم !— دەپ ماڭلاي چاچلىرىنى سىلىدى .
— كەلمىسەم بولامىدۇ ، ئانا !— رەيھان زۇمرەتخېنىمغا ئەركىلىدى .
— ئۇنى ماڭا كۆرسەتمەمسەن ؟
— جەزمەن كۆرستىمەن !— رەيھان ئاپتاپتەك كۈلۈپ ئېيتتى ،— هازىر ۋاقتى ئەمەس .
— نېمە ئۈچۈن ؟
— ئۇ خاتىرجەم ئەمەس .
— يەنە نېمە ئىش ؟
— چوڭ ئىش ، ئانا ، چوڭ ئىش !
— سەن بىلەمسەن ؟
— ئەلۋەتتە بىلىمەن .
— ماڭا ئېيتىپ بېرەلەمسەن ؟
— ياردەم بېرىشكە ۋەدە بەرسىڭىز ئېيتىپ بېرىمەن .
— تېزرەك دېگىن ، ياردەم بېرىمەن .
— بىزگە پۇل كېرەك .
— نېمىگە ئىشلىتىسىلەر ؟
— ساۋابلىق ئىش ئۈچۈن .
— ئوچۇق دېگىن ؟
— دېيەلمەيمەن ، ئانا ! مېنى قىستىماڭ ، كېيىن بىلىپ قالىسىز .
— قانچە پۇل كېتىدۇ .
— ئىلتىپات سىزدە ، لېكىن ئامال بار كۆپرەك بولغىنى ياخشى .
— ئاتاڭ نۇرغۇن پۇلنى ھەجگە ئېلىپ ماڭدى . ئۆيدە يەنە يېتەرلىك بار . بۇ پۇللارنى سېنىڭ ئۈچۈن يىغقان . قاچانلا ئىشلەتسەڭ ساڭا مەنسۇپ ، شۇنىڭدىن يېتەرلىك ئېلىپ ، توختىنىڭ كۆڭلىنى تىندۇر .
— ھازىرچە 100 سەر ئالاي .

— شۈنچە كۆپما !؟
— سېتىۋالىدىغان نەرسە قىممەت.
زۇمرەتخېنىم رەيھاننىڭ نېمە سېتىۋالماقچى ئىكەنلىكىنى نە-دىن بىلسۇن؟ ئۇ ھەيرانلىقىنى چاندۇرماي رازىلىق بەردى:
— بوپتۇ ئالغىن. ئەتە ئاپىرىپ بەر.
رەيھان خىلىدىن بۇيان بۇنچىلىك خۇشال بولۇپ باقمىغانىدى. زۇمرەتخېنىم ئۇنى بۇ ھالدا كۆرۈپ، قانداقتۇر بىرەر مۇھىم ئىشنى يوشۇرۇۋاتقانلىقىنى سەزدىيۇ، ئەمما سۈرۈشتۈرۈپ يۈر-مەي، ئۆز ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى.
رەيھان كېچىنى تۈرلۈك خىياللار بىلەن تەستە ئۆتكۈزۈپ، ئەككىنچى كۈنى ئەتىگەندە ساۋۇرنىڭ ئۆيىگە پۇلنى ئېلىپ بارغان-دا، ئۇلار ئەمدىلا ناشتا قىلىپ بولۇپ داستىخاننى يىغىشتۇرۇۋاتات-تى. رەيھان 100 سەر كۈمۈش ئورالغان تۈگۈچنى ئېچىپ توختى-نىڭ ئالدىغا قويۇۋىدى، ھەممەيلەن ئۇنىڭغا ھەيرانلىقتا قاراپ قې-لىشتى، توختى رەيھانغا ۋە زۇمرەتخېنىمغا يېنىشلاپ رەھمەتلەر ئېيتتى. رەيھان توختىدىن ئايرىلىشقا قىيمىسىمۇ ئۇنىڭ چوڭ بىر ئىشنى تەۋرەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. شۇڭا، پۇلنى خى-راجەت قىلىپ، تەييارلىقنى ۋاقتىدا پۈتكۈزمىسە بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ، سورىدى:
— يەنە ئىش بارمۇ؟
— بار، بولغاندىمۇ ناھايىتى مۇھىم ئىش دەڭە، مەن دەرھال ئاتۇشقا بېرىشىم كېرەك. يەكەندىكى ئىشلار ساۋۇر بىلەن ئىككىڭ-لارغا قالدى. زۆرۈرىيەت تۇغۇلسا ئابدۇرەھماننى ئەۋەتىڭلار. مېنى كىچىك ئاخۇنكامنىڭ ئۆيىدىن ئىزدىسۇن. تەپسىلىي ئىش-لارنى ساۋۇر بىلىدۇ.
— بولىدۇ، بىزمۇ تەييارلىق قىلىمىز. پۇل كېتىدىغان ئىش بولسا، يەنە مەن تەييار. ئۇنداق بولسا، ۋاقتىدا يولغا چىقىڭ. بىز قاچان كۆرۈشىمىز؟
— ھازىرچە بىرنېمە دېمەك تەس، ئىشقىلىپ، ئۇ-

زاقفا كەتمەيدۇ .
— سىزگە ئىشىنىمەن .
— رەھمەت !— دېدى توختى ،ئاندىن ساۋۇرغا تاپىلىدى ،— ئىشلار ساڭا قالدى . مەن خەۋەرچى ماڭدۇردىمەن .ئېھتىيات قىلىڭلار .
ئەتىسى ئەتىگەندە رەيھانمۇ ئاتايىن كېلىپ توختىنى بىرلىكتە يولغا سېلىپ قويدى . رەيھان توختىنىڭ ئىشلىرىدىن يۈزەكى خەۋەر تاپقان بولسىمۇ ، زىممىسىدىكى ۋەزىپىنىڭ ئېغىرلىقىنى ۋە خەتەرلىكلىكىنى تولۇق بىلىپ كەتمەيتتى . توختى بولسا بۈزرۈك خوجىنىڭ قېشىغا كەتكەن ئالاقچىنىڭ كەلمىگەنلىكىدىن ئەنسىرەپ ، خاتىرجەم بولالمايۋاتاتتى . ۋاقىت قىستاپ رامىزان ئېيى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى .
توختى نەچچە كۈن پىيادە يۈرۈپ كىچىك ئاخۇنىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە ، ھەسەن تۆرك بىلەن كىچىك ئاخۇن توختىغا خەۋەرچى ماڭدۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى . توختىنىڭ كىرىپ كېلىشى ئۇلارنىڭ مۈشكۈلىنى ئاسانلاشتۇرغانىدى .
توختى ئىشىك ئالدىغا كېلىشىگە كىچىك ئاخۇنىنىڭ ئىتلىرى دەرۋازىدىن يۈگۈرۈشۈپ چىقتى . كىچىك ئاخۇن توختىنىڭ ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولۇپ قالغىنىدىن بىرەر ھادىسە يۈز بەردىمىكىن دەپ ئەنسىرەپ ، چىرايىغا سەپسالدى . توختى شۇنچە يولنى پىيادە يۈرگەن بولسىمۇ ، ناھايىتى روھلۇق كۆرۈنەتتى .
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !— توختى نېرىدىنلا سالام قىلغىنىچە كېلىپ كىچىك ئاخۇن بىلەن ئىككى قوللاپ كۆرۈشۈپ ، سورىدى ،— بۇرادەرلەر تىنچلىقمۇ ؟ تەييارلىقلار پۈتتىمۇ ؟
— ئىشلار ياخشى كېتىۋاتىدۇ .
— ھەسەنجانچۇ ؟
—ئۇمۇ بايىلا كەلدى .
— ياخشى بوپتۇ ، رېھىمجان ئاكىدىن خەۋەر بارمۇ ؟
— ھازىرچە يوق .

ئىككىسى ھويلىدا مۇشۇنچىلىكلا ئەھۋاللىشىپ ئۆيگە كىرگەن-دە ، توختىنى كۆرگەن ھەسەن تۇرك دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ قىزغىن قول سىقىپ كۆرۈشتى ، ئاندىن تىنچلىق سوراپ ، ئۇنى سېغىنغانلىقىنى ئىپادىلىدى . ئۆيدە يەنە ھەسەن تۇركنىڭ ئىككى ئادىمىمۇ ئولتۇراتتى . توختى ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ بولغۇچە ھەسەن تۇرك :

— بۇ ئىككى پالۋان ھېلىقى قورالىلارنى ئوغرىلاپ چىققان ئەزىمەتلەر !— دەپ تونۇشتۇردى .

ھەممەيلەن تەڭلا كۈلۈشتى .

—قېنى توختى ، نېمە خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭىز ؟ ئاڭلاپ باقايلى ،— كىچىك ئاخۇن توختىغا سوئال نەزىرىدە قارىدى .

توختى جاۋاب ئورنىغا بېلىدىكى يەكەننىڭ بالداقلىق يۇڭ بەلۋېغىنى يېشىپ ، بىر ئۇچى تەرەپكە تۈگۈچلەنگەن خالتىنى يەرگە قاراتقاندى ، ئىككى دانە ھەميان شاراقىدە يەرگە چۈشتى . ئۆيدىكىلەر بۇنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي ئېسەنگىرەپ تۇرۇشقاندا ، توختى ھەميانىنى كىچىك ئاخۇنغا سۇنۇپ دېدى :

— پۇلىنى ساناپ تاپشۇرۇۋېلىڭ ، زۆرۈر ئىشلارغا ئىشلىتىلىدۇ .

بۇ رەيھان بەرگەن 100 سەر كۈمۈش ئىدى .

—سىزمۇ ئوغرىلىقنى بىلەمسىز نېمە ؟— ھەسەن تۇرك توختىغا چاقچاق قىلغانىدى ، ھەممەيلەن كۈلۈشتى .

— بىلمەيمەن ، بۇنى بىرسى ئىئانە قىلدى .

— مېنىڭچە ، ھېلىقى شاپائەتچى قىز ئىئانە قىلدىغۇ دەيمەن ؟— كىچىك ئاخۇن توختىغا مەنىلىك نەزەردە قارىدى .

— تاپتىڭىز ، ئۇنىڭ ئىسمى رەيھان . ئۆتكەنكى 30 سەرنىمۇ شۇ بەرگەن . بۇ قېتىمقىنى ئانىسىنىڭ رازىلىقى بىلەن بەردى .

— پاھ ! نېمىدېگەن سېخىيلىق بۇ !— ھەسەن تۇركنىڭ ھەيرانلىقتىن كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى .

— ئۇ دېگەن زىندان بېگىنىڭ قىزى ، ئاتىسى ھۆكۈمەت

ئىشىدىن بىزار بولۇپ ھەجگە كەتتى. بۇ پۇلنى ئايالى بەردى. ئەمەلدارلارنىڭمۇ ھەممىسىنى زالىم دېيىش خاتا. ئۇلارنىڭ ئىچىدىمۇ خەلقپەرۋەرلەر بار. بىراق، كۆڭلىدە ھېسداشلىق قىلسىمۇ، ئەمەلىي ھەرىكىتى بىلەن ئىپادىلىيەلمەيدۇ. رەيھان مەنسەپدارنىڭ قىزى بولسىمۇ، تونۇشقاندىن بۇيان بىزنى قوللاپ كېلىۋاتىدۇ. ئەينى چاغدا ھاياتىمىزنى ساقلاپ قالغان، ھېلىھەم يەنە ھاياتىمىزغا كېپىللىك قىلىش يولىدا بايلىق، مەنمەنلىكلەردىن كېچىپ، بىز بىلەن بىر سەپتە كۈرەشكە ئاتلىنىۋاتىدۇ. ئانىسىنىڭمۇ ئايانماي شۇنچە ياردەملەرنى قىلىۋاتقانلىقىدىن قارىغاندا، قوزغىلاڭنى قوللىغانلىقى ناھايىتى ئېنىق. ھەپسىدىمۇ ئاتىسى ھاپىزبەگنىڭ بىۋاسىتە جازاسىغا ئۇچرىمىدۇق. بۇنى بۇرادەرلەرنىڭ چۈشىنىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

توختىنىڭ رەيھان ھەققىدىكى چۈشەندۈرۈشى ئورۇنلۇق ئىدى. دېمىسىمۇ توختى ئېلىپ كەلگەن كۈمۈش نۇرغۇن خىراجەتلەرگە يېتەتتى. بۇنىڭ بىر قىسمىغا قورال ئالسىمۇ، قالغىنىنى ياردارلار ئۈچۈن دورا، قاتناش ۋاستىسى، تەمىنات قاتارلىقلارغا ئىشلەتسە بولاتتى. بۇنىڭغا ھازىرچە تۇرسۇننى ۋاقىتلىق مەسئۇل قىلدى. چۈنكى، تۇرسۇن كونا مەكتەپتە ئوقۇپ، خەت يېزىش ۋە ھېسابات ئىشلىرىنى ئاز - تولا ئۆگىنىۋالغانىدى. ئەمدىكى مۇھىم ۋەزىپە قوزغىلاڭ تەييارلىقىنى جىددىي پۈتكۈزۈپ، ئىشنى پىلان بويىچە باشلاش بولۇپ، توختىنىڭ ئاغۇدا تۇرۇپ قېلىشىغا توغرا كەلدى. بۇ جەرياندا ئۆزىنىڭ ۋە كىچىك ئاخۇن، ھەسەن تۆرك قاتارلىق قوزغىلاڭ باشچىلىرىنىڭ پاش بولۇپ قالماسلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، ۋاستە ئارقىلىق ئاممىنى قوزغاش، قورال تەييارلاشقا كىرىشتى، تېخىمۇ مۇھىمى رېھىمجاننىڭ كېلىشىنى كۈتتى.

تۈركىي كىتاب تورى
turkitap.com

ئون تۆتىنچى باب

شەۋۋالنىڭ 15 ـ كۈنى

بۈزرۈكخان خوجىنىڭ قىشقا كەتكەن رىھىمجاننىڭ شۇ كەمگىچە كەلمىگەنلىكى توختى قاتارلىقلارنى ئەنسىرەتمەكتە ئىدى. ئاتۇش، ئاغۇ، ئارازىل خەلقى تەپكىنى باسسىلا ئىتىلىدىغان ئوقتەك بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرۇۋاتاتتى. مۇھىم تەييارلىقلار پۈتكەن بولۇپ، بەلگىلەنگەن مۆھلەتتە بۈزرۈكخانغا قارىماستىن ئىشنى باشلىماي بولمايتتى. رىھىمجاننىڭ كەتكىنىگە بىر ئايدىن ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىرەر ئۇچۇر يوق ئىدى. بۇ ھال ئەندىشە پەيدا قىلماي قالمايتتى. تەقەززالىقتا ئاخىر خاتىمە بېرىلدى. 1857 ـ يىلى روزى ھېيتنىڭ 10 ـ كۈنى رىھىمجان قايتىپ كەلدى. بۇ 4 ـ ئاي ئىدى.

رىھىمجان توختى ۋە كىچىك ئاخۇنلار بىلەن كۆرۈشۈپ ھالئەھۋال سورىشاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئىغىز ئېچىشىنى كۈتمەي كىچىك ئاخۇن تەقەززالىق ئىلكىدە سورىدى:

— ئاكا، قېنى، نېمە خەۋەر بار؟ يولىڭىزغا قاراپ كۆزىمىز تۆت بولۇپ كەتتى!

رىھىمجان جاۋاب بېرىش ئورنىغا بەلۋېغىنىڭ بىر ئۇچىغا تۈگۈلگەن بىر تۇگۈچنى يېشىپ، بىر پارچە پالاك قەغەزگە يېزىلغان خەتنى ئېلىپ، كىچىك ئاخۇنغا سۇندى. كىچىك ئاخۇن خەتنى ئېچىپ ئۈنلۈك ئوقۇدى. خەت مۇنداق يېزىلغانىدى:

«ئاتۇشلۇق دېھقان قېرىنداشلارغا : يېتىپ مەلۇم بولسۇن-
كى ، سىلەرنىڭ قىلماقچى بولغان ساۋابلىق ئىشلىرىڭلار-
دىن خەۋەر تاپتىم .مېنىڭ قان تۆكۈلىدىغان ئىشقا رايىم
يوق ئىدى .بىراق ،بەل باغلىغىنىڭلار ناھايىتى ئۇلۇغ ئىش
ئىكەن... سىلەر روزا ھېيتىنىڭ 15- كۈنى قەشقەر شەھىرى-
گە يوشۇرۇنۇڭلار ، مەنمۇ ئاز - تولا ئادەملىرىم بىلەن
يېتىپ بارىمەن . ئوردىدا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ ، مې-
نىڭ نامىم بىلەن چۇقان كۆتۈرۈلگەن ھامان ، سىلەرمۇ
تەرەپ - تەرەپتىن ئوردىنى قورشاپ ، مېنىڭ نامىمنى تىلغا
ئېلىپ شوئار توۋلاپ ئوق چىقىرىڭلار . شۇ ئارقىلىق شە-
ھەرنى ئالىمىز ، ئاندىن خاتىرجەم يۈز كۆرۈشۈپ ، كېيىن-
كى ئىشلارنى مەسلىھەتلىشىمىز .

كەمىنە بۇزرۇكخاندىن .

ھىجرىيە 1273-يىل رامىزاننىڭ 15-كۈنى .»

كىچىك ئاخۇن بىلەن توختى خەتنى كۆرۈپ كۆزلىگەن مەق-
سەتكە يەتكەندەك بولدى ۋە شۇئان ھەسەن تۆرككە كىشى ئەۋەتتى .

— بۈگۈن ھېيتنىڭ نەچچىنچى كۈنى ؟— سورىدى توختى
كىچىك ئاخۇندىن .

— بۈگۈن ،— كىچىك ئاخۇن بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن
جاۋاب بەردى ،— ئون بىر .

— بېكىتىلگەن ۋاقىتقا تۆت كۈنلا قاپتۇ ، ئادەملەرنى تەشكىل-
لەيلى ، يېتەكچىلىرى ئېنىق بولسۇن . دەل تۆتىنچى كۈنى كېچىسى
ھۇجۇم باشلىنىدۇ . كېلىدىغان خەۋەر كېچىكىپ كەتكەچكە ئالدى-
راپ قالىدىغان بولدۇق .

— يەنە نېمە گەپ بار ؟— توختى رېھىمجاندىن سورىدى .

— دەپ كەلسەم تۇگىمەيدۇ ، ئۇكام ، مەن قەشقەردىن چىقىپلا
ئالدى بىلەن ۋەلىخان خوجامنى تېپىپ ، شۇ ئارقىلىق بۇزرۇكخان
خوجىنىڭ دېرىكىنى ئېلىش خىيالىدا ۋەلىخان خوجامنىڭكىگە بار-

سام بىر يەرگە كەتكەنىكەن . بۇزرۇكخان خوجامنىڭ تۇرار جايىنى بىلمىگەچكە ئىلاجسىز كۈتمەي بولمىدى . بىر كۈنى ئۇنىڭ قايتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئالدىغا چىقتىم ، ماڭا قىزغىن مۇئامىلە قىلىپ ئەھۋال سورىدى ، ئاندىن ئۆيگە كىرىپ كېتىپ نەچچە سائەت-تىن كېيىن ، بىر خىزمەتكارنى چىقىرىپ ، مېنى چاقىرتىپتۇ . مەن ھۆرمەت يۈزىسىدىن پەستە قول باغلاپ تۇرسام ، ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بېرىپ سورىدى :

— نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ ؟

— بۇزرۇكخان خوجامنى ئىزدەپ كەلگەن .

— نېمە ۋەجدىن ؟

— ناھايىتى مۇھىم ھەم جىددىي بىر ئىش بىلەن .

— بۇزرۇكخاننى تونۇمسەن ؟

— ياق .

— ئۇنداقتا سېنى قوبۇل قىلىشى ناتايىن . بۇزرۇكخاننىڭ تۇرار جايىنى بىلىدىغانلار كۆپ ئەمەس . مۇھىم ئىش بىلەن يىراق-تىن كەپسەن ، مەن ياردەم قىلاي .

— رەھمەت ، خوجام !

— ئۇنىڭ قېشىغا ئادەم ماڭدۇراي ، مەقسەتنى ماڭا دېگىن . خەۋەر كەلگۈچە تەخىر قىلىپ تۇرغىن ، خەۋەر كەلگەندە سېنى ئۆزۈم يولغا سېلىپ قويىمەن .

مەن ھەممىنى ئېيتتىم ، ئۇ بىر مۇلازىمنى چاقىرىپ ، مېنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشنى تاپىلىدى . شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ۋەلىخان خوجامنى كۆرمىدىم . بىر ھەپتىدىن كېيىن بىرەيلەن : «خوجام چاقىرىدۇ» دەپ ئۇنىڭ ھۇزۇرىغا باشلاپ كىردى . ئۇ ماڭا بۇ خەتنى بېرىپ ، دەرھال قايتىقىن دېدى . نەچچە كۈن كارۋانلارنىڭ مېڭىشى-نى ساقلاپ ، مىڭ بىر مۇشەققەت بىلەن ئەمدى كېلىشىم…

رىھىمجان باشتىن كەچۈرگەنلىرىنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتتى .

خەۋەرچى كەلگەندىن كېيىن ، كىشىلەر جىددىيلىشىپ قالغان بولسىمۇ ، كۈتۈۋېرىپ ناھايىتى تەقەززا بولغاچقىمىكىن ئاخىرقى

تۆت كۈن تولىمۇ ئاستا ھەم سۈرلۈك ئۆتۈۋاتقاندەك بىلىنەتتى . ھەممەيلەن ئۆز تەييارلىقى بىلەن ئىدى . مىلتىق يەتمىگەنلەر كال-تەك ، نەيزە ، قىلىچ دېگەندەك نەرسىلەر بىلەن قوراللاندى . ئاخىر كۈتكەن كۈن يېتىپ كەلگەندە ، بەللىرىگە نانلىرىنى تۈگۈپ ، بازار-چى سۈپىتىدە ئىلگىرى - كېيىن مېڭىپ ،قەشقەر شەھىرىگە كى-رىپ ،يامۇل ئەتراپىغا تارقاپ كۈننى كەچ قىلدى .قەشقەردەك قوي-نى كەڭ شەھەردە سەككىز — توققۇز يۈز ئادەمگە ھېچكىم دىققەت قىلىپ كەتمەيتتى .ھېيتگاھ جامەنىڭ ئالدىدىمۇ ھۆپپىگەر تىجارەت-چىلەر ،ئالارمەن - ساتارمەن ،يىراق - يېقىن يېزا - قىشلاقتىن كەلگەن ئادەملەر بىرەر مىڭدىن ئېشىپ كېتەتتى . بۇنداق ئەھۋالدا ، 1000 ئەتراپىدىكى ئاتۇش ، ئاغۇ - ئارازىللىقلار قەشقەر شەھىرىگە سىڭىپلا كېتەتتى ، ھېچكىمنىڭ دىققىتىنى قوزغىمايتتى ، پەقەت قوراللا ئاشكارىلانمىسا باشقا چاتاق چىقمايتتى . قورالنىڭ ئاز - تولا ئاشكارىلىنىپ قېلىشىدىنمۇ قورقۇش ھاجەتسىز ئىدى . چۈنكى ، بەزىلىرىنى تۆمۈرچىلەر سوقۇپ ، ئوۋچىلار بىلەن ئاشكارا سودىلى-شاتتى ، ھەتتا كوچىلاردا كۆتۈرۈپ يۈرۈپمۇ ساتاتتى . شۇنداقتىمۇ بىپەرۋالىق بىلەن تويلىشىپ كۆتۈرۈپ يۈرسە ئەلۋەتتە گۇمان پەيدا قىلىشى مۇمكىن ئىدى . ھېيتگاھدا ھەر ئاخشىمى دېگۈدەك ئەر-ئايال ، چوڭ - كىچىك نەچچە مىڭ ئادەم يىغىلىپ تاكى يېرىم كېچىگىچە بازار قىلاتتى . كېچىلىك بازار شۇنداق قىزىپ كېتەتتى-كى ، بىرەر ئادەمنى تېپىش دېڭىزدىن يىڭنە ئىزدىگەندەك ئىش ئىدى . مانا بۇنداق ئەۋزەل شارائىت قوزغىلاڭچىلار ئۈچۈن پايدىلىق ئىدى .

قەشقەر كوچىلىرىدىكى كېچىلىك بازار ئاخىرلىشىپ ، ھۆپپى-گەرلەر دۇكانلىرىنى تاقىدى ، رەستىلەردە ھېچكىم قالمىدى . بۇ چاغدا قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۇ يەر - بۇ يەردە ئارام ئېلىشىۋاتاتتى . يېرىم كېچىدىن ئۆتكەندە ، ھاكىم ئوردىسىنىڭ ئالدىدا «ياشىسۇن بۇزرۇكخان تۆرە ! » دېگەن شوئارلار توۋلىنىپ ، قىقاس - چۇقانلار شەھەر ئاسمىنىنى زىلزىلىگە كەلتۈردى . بۇنى ئاڭلىغان توختى

باشچىلىقىدىكى قوشۇن يوشۇرۇنغان جايىدىن چىقىپ ئۇ يەرگە يېتىپ باردى . ئارقا ـ ئارقىدىن ئېتىلىۋاتقان ئوقنىڭ ئاۋازى پۈتۈن شەھەرنى ئويغىتىۋەتتى . تەرەپ ـ تەرەپتە ئىتلار قاۋىشىپ ، توخۇلار چىللاشماقتا ئىدى . قەشقەر خەلقى ئۇزاقتىن كۈتكەن ئارزۇسى ئىجابەت بولغاندەك روھلىنىپ قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلدى . ئوق ئاۋازلىرى بارغانسېرى كۆپىيىپ ، سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ كۆيۈ-شىدىن كۆتۈرۈلگەن يالقۇن كۆككە ئۆرلىمەكتە ئىدى . كېچە ئىكەن-لىكىگە باقماي شەھەر كوچىلىرى ئادەمگە تولدى . ئۇيقۇدىكى ئوردا ئەمەلدارلىرى ۋە چېرىكلەر هودۇققان هالدا تۆشەكتىن ئالدىراپ قوپۇپ سىرتقا يۈگۈرۈشتى . ئەتراپ قوزغىلاڭچىلار بىلەن قورشال-غان بولۇپ ، مىلتىق ئېتىلىۋاتاتتى ، قاراۋۇللار كۆرۈنمەيتتى ، شۇ تاپتا خەبەر ئامبال مەهكىمىسى (مانجۇ قورالللىق قىسمى)بىلەن ئالاقىلەشكىلىمۇ بولمايتتى . پىداكارلىق كۆرسەتكەن يەرلىك چې-رىكلەرنىڭ جەسەتلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىد-لىپ ياتاتتى . مانجۇلار ئالاقزادە بولۇپ كەتكەنلىكتىن قەشقەر قور-غىنىغا ئارانلا كىرىۋالدى ، قۇتۇلۇپ قالغانلىرى ناھايىتى ئاز ساندا ئىدى . كۆپچىلىكى قورشاۋدىن چىقىپ بولغۇچە ئوق تېگىپ ئۆل-دى . ۋەلىخان تۆرە بىمالال ئوردىغا بېسىپ كىرىپ تەختتىن ئورۇن ئالدى . ئوردا قورغىنى ئىچىدىكى قېچىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنلەر بىلەن قاچقانلارنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرىنى «قىر ـ چاپ» قىلدۇرۇپ ھېچ-كىمنى تىرىك قويمىدى . ئۇ ناھايىتى تەدبىركارلىق بىلەن ئۆز ئادەملىرىنى مۇھىم قوۋۇقلارغا پاسىبانلىققا ئەۋەتىپ ، شەھەرنى تولۇق ئىگىلىدى ، ئەگەشمە قوشۇنلىرىغا ئايرىم بۇيرۇق بېرىپ ، تاڭ ئاتقۇچە شەھەردىكى مانجۇ مەمۇرلىرىنى ۋە سودىگەرلەرنى پۈ-تۈنلەي قىرىپ تاشلىدى . تاڭ ئېتىپ ، ئالەم يورۇغاندىمۇ نېمىشقى-دۇر ئۆزىنى ئاشكارىلاشقا ئالدىراپ كەتمىدى . كېچىلىك قوزغىلاڭ-غا قاتناشقانلار ئىچىدە ئاتۇش قوشۇنلىرىدىن باشقا ، جاي ـ جايلار-دىن كەلگەن ھەر تەبىقىدىكى ئاما بار ئىدى . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى بۇزرۇكخان قىياس قىلىپ ، قارىغۇلارچە ئۇنىڭ بايرىقى ئاس-

تىغا ئۇيۇشتى . ئۇ ناھايىتى چېۋەرلىك بىلەن ئۇلاردىن بىر قوشۇن تەشكىللىدى . بۇ قوشۇن تەركىبىدە پىيادە ۋە ئاتلىق ئەسكەرلەر بار ئىدى . قوشۇن يەنە ئايرىم - ئايرىم قىسىملارغا بۆلۈندى ، قىسىملارنىڭ بايراقلىرى بىر - بىرىدىن پەرقلىنەتتى . ھەربىر قىسىمدا 500 دىن ئادەم بولۇپ ، بىردىن پانسات قويدى . ئاتۇش ، ئاغۇ ، ئارازىل قوشۇنلىرى ئىككى قىسىمغا بۆلۈندى ، بۇنىڭغا توختى بىلەن كىچىك ئاخۇن پانساتلىققا تەيىنلەندى . قەشقەر پىدائىيلىرىدىن تەشكىللەنگەن قىسىمغا ھەسەن تۇرك پانسات بولدى .

ئۆپچۆرىدىكى يېزىلار ۋە شەھەرلەردىن توپلانغان پىدائىيلارغا ۋەلىخان تۆرە چېگرىدىن ئۆتكەندە ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن قىرغىزلار ۋە ئۆز ئادەملىرى ئىچىدىن تاللاپ پانسات قويدى . لېكىن ، شۇ چاغقىچە ۋەلىخان تۆرە ئۆزىنى ئاشكارىلىمىدى . بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ۋەلىخان تۆرە باشلاپ كەلگەن ئىشەنچلىك ناتونۇش ئادەملەر بېجىردى . قوشۇن تەشكىللىنىپ بولغاندىن كېيىن ئوردىنىڭ ئالدىغا رەتلىك تىزىلدى . ئالدى تەرەپكە يوغان بىر كات قويۇلۇپ ، ئۈستىگە زىلچىلار سېلىنىش ئارقىلىق سەھنە ياسالدى ، ئاندىن ئورۇندۇقلار تىزىلىپ ، بېشىغا سەللە ئورىغان ، ئۇچىسىغا بەقەسەم تون كىيىپ ، بەللىرىنى چاكان ياغلىق بىلەن چىگكەن 10 نەچچە ئادەم ئوردىدىن چىقىپ ئۆز سالاھىيىتى بويىچە ئورۇن ئالدى . ئۇلار ئارىسىدا بېشىدىكى ئۇچلۇق كۇلاسىغا مەللە رەڭ سەللە ئورىۋالغان ، ئەنجان بەقەسەمدىن تون كىيىپ ، بېلىنى گىلاۋا ياغلىقى بىلەن باغلىۋالغان ، سېرىق يۈز ، ئۇزۇن ئېڭەك ، چېقىر كۆزلىرىدىن ياۋا مۇشۇكتەك ۋەھشىيلىك چىقىپ تۇرىدىغان 40 — 45 ياشلار ئەتراپىدىكى ئېگىز بوي ئادەم ئالاھىدە گەۋدىلىنىپ تۇراتتى . ئۇ ئورنىدىن قوپۇپ ئالدىغا ئۆتۈپ ، پۈتۈن قوشۇنغا سەپسېلىپ چىقتى ،قۇياش تېخى ئەتىگەن بولۇشىغا قارىماي كېچىنىڭ زۇلمەت پەردىسىنى قايرىپ گويا قىزىل ياغلىق چىگكەن قىزدەك جىلۋە بىلەن شەرق ئۇپۇقىنى يورۇتقانىدى .گەۋدىلىك ئادەم بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ،قوشۇنغا كوماندا بەردى :

www.uyghurkitap.com

— كۆپچىلىك ، دىققەت !

كېيىنىشى ھەر خىل ، بىرىسى مىلتىقتىن تارتىپ بىرىسى كالتەك ـ چوماقىچە قوراللانغان دېھقانلاردىن تەركىب تاپقان بۇ قوشۇن قەددىنى رۇسلاپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىدى . ئەتراپتا بالىلار ۋە قېرى ـ چۈرىلەرمۇ بار ئىدى ، ئاندىن «گەۋدىلىك» ئادەم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— كۆپچىلىك ! مەن بۇزرۇكخان تۆرەم ئەۋەتكەن قەشقەر ئالتە شەھەرنىڭ خانى ۋەلىخان تۆرە بولىمەن !

كۇتۇلمىگەندە قوشۇن ئىچىدە بىردىنلا ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . ۋەلىخان تۆرىنىڭ «دىققەت» كە ئۈندەشلىرىمۇ ھېچكىمنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى . ۋەزىيەتنى ئالدىن مۆلچەرلەپ ئۈلگۈرگەن ۋەلىخان تۆرە ئاللىبۇرۇنلا تەپكىلىك مىلتىق بىلەن قوراللانغان قوغداش قوشۇنلىرىنى ئەتراپقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغانىدى . ھەرقايسى قىسىملارنىڭ ئارىلىقلىرىدا يەنە پاترۇللارمۇ بار ئىدى . ئۇلار ھەيۋە بىلەن كۆپچىلىكنى تىنجىتتى . ۋەلىخان تۆرە سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى :

— ئالتە شەھەرنى باشقۇرۇشنى بۇزرۇكخان تۆرەم ماڭا تاپشۇردى . ھازىردىن باشلاپ ھەممە شەھەر ـ يېزىلار ماڭا بەيئەت قىلىشى شەرت . كىمكى ناقايىللىق بىلەن بويۇن تولغايدىكەن ، بۇنداق جاھىل باشلارنى كېسىپ ، مۇنار قوپۇرىمەن ! قوشۇنغا كىرگەن ھەربىر مۇسۇلماننىڭ بۇيرۇقنى رەت قىلىش ، ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن چىقىپ كېتىش ھوقۇقى بولمايدۇ . زۆرۈر تېپىلغاندا ، ھەممە ئادەم جەڭگە چاقىرىلىدۇ . ئۆلگەنلەر شېھىت ، قالغانلار غازى بولىدۇ ! بۈگۈندىن ئېتىبارەن پايتەخت قەشقەر بولىدۇ . بۇيرۇق قىلىمەنكى ، شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا يېڭىسارغا قاراپ ئاتلىنىمىز ، ئاندىن ئەھۋالغا قاراپ بۇيرۇق بېرىلىدۇ . ھازىر ھەرقايسى پانساتلار بۇيرۇق كۈتسۇن !

ۋەلىخان تۆرە قەشقەر خەلقىنىڭ ئۆزىنى قوللىمايدىغانلىقىنى بىلەتتى . شۇڭا ، ئادەملىرىنى ئەڭ مۇھىم ئورۇنلارغا بېكىتىپ

بولغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى ئاشكارىلاپ ، خان دەپ ئېلان قىلدى ، ئۆپچۆرىدىكى يېزىلار ئۇنىڭ ئىلكىگە ئۆتتى . ئەمدى ۋەلىخان تۆرە ئۆزىنىڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن تەشكىللەنگەن قوشۇننى قەشقەرنى قوغداشقا قالدۇرۇپ ، قەشقەر ۋە ئاتۇش قوشۇنلىرىنىڭ ھۇجۇم نىشانىنى يېڭىسارغا قاراتتى . بۇزرۇكخان خوجىنىڭ نامى قەشقەرنى ئىشغال قىلىپ بولغاندىن كېيىنلا تىلغا ئېلىنمىدى ، شۇنداقلا ئۆزىمۇ كۆرۈنمىدى . بۇ ھال ،پۈتۈن قوزغىلاڭچى ئاممىنى ھەيران قالدۇرسىمۇ ، ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشەنمىگەچكە گۇمانلانغانلارمۇ ئانچە سۈرۈشتۈرۈپ كەتمىدى . ئەمدى ۋەلىخان تۆرىگە ئەگەشكۈسى كەلمەي ، تارقاپ كېتىمىز دېيىش خام خىيال ئىدى . بۇ نۆۋەتتە ۋەلىخان تۆرە ئاللىبۇرۇنلا ئويلاپ يەتكەن بولۇپ ، قوشۇننى ئالدىراپلا نەچچە قىسىمغا بۆلۈپ ، ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى پانساتلىققا تەيىنلىشىنىڭ سەۋەبىمۇ قوشۇندىكىلەرنىڭ ئىختىيارىي تارقىلىپ كېتىشىگە يول قويماسلىق ئۈچۈن ئىدى . توختى ، كىچىك ئاخۇن ، ھەسەن تۇرك قاتارلىقلار بۇنىڭدىن ھەيرانلىققا چۆمۈپ ، قاتتىق چۆچۈدى . توختى باشچىلىقىدىكى ئاتۇش قىسىملىرى پىيادە قىسىمغا ئايرىلغانىدى . كېچىلىك ئېلىشىشتا قولغا چۈشكەن قوراللارنىڭ ھەممىسى يىغىۋېلىنىپ ، ئۆزى تەشكىللىگەن قوشۇنغا تارقىتىپ بېرىلگەنلىكىدىن ئەجەبسىنگەن توختى شۇئان كىچىك ئاخۇن بىلەن ھەسەن تۇركلەرنى چاقىرتتى . ئۇلار كېچىكىپ بىلدىكى ، رېھىمجان ئېلىپ كەلگەن خەت ساختا ئىدى .

— ئىست ! بىز ئالدىنىپتۇق ،— دېدى توختى ئاچچىقتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ ،— ئۈچىغا چىققان ياۋۇز باندىتنىڭ يۇرتىمىزغا بېسىپ كىرىپ ، خەلقىمىزنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشىغا ھەمكارلىشىدىغان بولدۇق ، ئەمدى قانداق قىلىش كېرەكلىكىنى ئويلىشىش ئۈچۈن سىلەرنى چاقىردىم . بىز خاتالىق ئۆتكۈزۈپتۇق . تېزدىن تەدبىر قوللانمىساق بولمايدۇ !

— ۋاقتى ئۆتتى ،— دېدى كىچىك ئاخۇن ئۈمىدۋار ھالدا ،— ئۆتكەن ئىشنى ئورنىغا كەلتۈرگىلى بولمايدۇ . ھازىر

بېغىسارغا يۈرۈش قىلىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىمىز . بېغىسارنى ئېلىپ
بولغاندىن كېيىن يەنە يۈرۈش قىلىمىز . ۋەلىخان تۆرىنىڭ ئادەملى-
رى بۇ يۇرتنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنى بىلمەيدۇ ، شۇڭا ئۇرۇشقا
ئالدى بىلەن بىزنى سېلىشى مۇمكىن . شۇ پۇرسەتتە بىز ئۇنىڭ
قول ئاستىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ئۆز ئالدىمىزغا ھەرىكەت قىلايلى .
بىز خەلقنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك ئىش قىلساق ، خەلق ئاممىسى
بىزنى قوللايدۇ ،بىز قانات- قۇيرۇقىمىزنى يېتىلدۇرۇۋالغاندىن
كېيىن ،ۋەلىخانىنمۇ سۈپۈرۈپ تاشلايمىز .قېنى ھەسەنجاننىڭ نېمە
تەدبىرى باركىن ، ئېيتىپ باقسۇن .
ئەزەلدىنلا ئادەم تەكلىپ قىلىشقا قوشۇلمىغان ھەسەن تۇرك
پەقەت بۇزرۇكخان تۆرىنى تەكلىپ قىلىشقىلا رازىلىق بەرگەنىدى .
ئەمدى ئىشنىڭ باشقىچە بولۇپ چىقىشى كىچىك ئاخۇننىڭ دەسلەپ-
كى قارىشىنى ئىسپاتلىدى . بۇ ھال ، ھەسەن تۇركنى گۇمانلاندۇر-
دى ، يەنە بىر جەھەتتىن ، دەسلەپتە بۇزرۇكخان تۆرە ئېغىزغا ئېلى-
نىپ ، كېيىن ۋەلىخان تۆرىنىڭ پەيدا بولۇشى ئۇنىڭ دەسلەپكى
كۆزقارىشىنى رەت قىلاتتى . ئاخىر رېھىمجان ئېلىپ كەلگەن نامە-
نىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى جەزملەشتۈردى :
— بۇرادەرلەر !— دېدى ئۇ جىددىي تەلەپپۇزدا ،— رېھىمجان
ئېلىپ كەلگەن خەت ساختا ئىكەن . بىز ئالدىنىپتىمىز . بىزلا
ئەمەس ، پۈتۈن قەشقەر خەلقى ئالداندى . ۋەلىخان تۆرىدىن ئىبارەت
بۇ ياۋۇز قاراقچى بىزنىڭ قارارىمىزدىن پايدىلىنىپ ، بۇزرۇكخان
تۆرىنىڭ نامىنى سۇيىئىستېمال قىلدى . ئەگەر ئۇ بۇزرۇكخاننىڭ
نامىنى تىلغا ئالمىغان بولسا ئىدى ، 1847 ـ يىلى ئەتىيازدا قوزغال-
غان «خوجىلار يېغىلىقى»دا ئۆزلىرىنىڭ ۋەھشىيلىكى بىلەن سې-
سىق نامى پۇركەتكەن خوجىلارنىڭ بىرسى بولغان ۋەلىخان خوجىغا
ھېچكىم ئەگەشمىگەن بولاتتى . ئەمدى كېيىنكى قەدەمنى كىچىك
ئاخۇن ئويلىغاندەك باسماي ئامال يوق . ۋەلىخان ھازىرلا بىزنى
يەكلەپ ، ئولجا ئالغان قورالنىمۇ ئىختىيارىمىزغا بەرمىدى . ئۇنىڭ
غالجىرلىقى تۇتۇپ ، نۇرغۇن بىگۇناھ ئاممىنى قىرغىن قىلدى ،

مېنىڭ چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى . ئەڭ ياخشىسى ، بۆلۈنۈپ كېتەيلى .

ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ، دۇمباق ئۇرۇلۇپ ، قىسىملارنىڭ يېڭىسارغا ئاتلىنىشىغا بۇيرۇق چۈشتى .

ئەسلىدە ھەسەن تۇركىنىڭ ئېيتقانلىرى توغرا ئىدى . رېھىمجان بۇزرۇكخاننىڭ نەدىلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ۋەلىخاننى ئىزدەپ بارغاندا ، ۋەلىخان قەشقەر چېگرىسىدا ئازغىنە ئادەملىرى بىلەن پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ ، ئالتە شەھەرگە بېسىپ كىرىپ ئادەم توپلاپ توپىلاڭ كۆتۈرۈش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلىۋاتاتتى . ئىشى ئوڭدىن كەلمەي ئۆۋۈسىغا قايتقان ۋەلىخان تۆرە رېھىمجاننى كۆردى . رېھىمجان ئېلىپ بارغان خەۋەرنىڭ ناھايىتى مۇھىملىقىنى بىلىپ ئىچىدە خۇشال بولدى ـ دە ، نەچچە كۈنلەردىن كېيىن ئۆزى بىر پارچە خەتنى تەييارلاپ بۇزرۇكخان تۆرە نامىدىن رېھىمجانغا بەردى . رېھىمجان بارغان كۈنلەردە بۇزرۇكخان تۆرە تاشكەنتتە بولۇپ ،بۇ ئىشلاردىن زادىلا خەۋىرى يوق ئىدى .ۋەلىخان تۆرە خەتنى رېھىمجانغا بېرىپلا ، ئۆزى دەرھال قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىپ ،نەچچە كۈنلەردىن كېيىن چېگرىدىكى بىرىنچى قاراۋۇلخانا — مىڭيولغا يېتىپ كەلدى . بۇ يەردىكى بىرەر يۈزچە قاراۋۇل چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈپ چېگرىدىن ئۆتۈپ ، يول بويى بىر تۈركۈم ئادەملەرنى ئۆزىگە تارتتى . ھەر خىل تەبىقىدىكى بۇ كىشىلەرنىڭ سانى 300 گە يەتمەيتتى . ۋەلىخان ئۆزىنى يوشۇرۇپ ، نامىنى بۇزرۇكخان دېۋالدى . بۇزرۇكخاننىڭ نامىنى ئاڭلىغان خەلق ھۆرمەت يۈزىسىدىن پۇل ، ئات قاتارلىقلارنى تۇتتى . شۇنىڭ بىلەن ۋەلىخان ئادەملىرىنى بىردىن ئاتقا ئىگە قىلىپ ، دەرۋازا تاقىلىشتىن بۇرۇن شەھەرگە كىرىۋالدى ، تۈن نىسپىدىن ئۆتۈپ ، ھەممە ئادەم شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەندە ، بەلگىلەنگەن پىلان بويىچە ھۇجۇم قىلدى . ۋەلىخاننىڭ ئاتۇش قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ جەڭ لايىھىسىدىن پايدىلىنىپ ، بۇزرۇكخان تۆرىنىڭ نامىنى كۆتۈرۈپ چىقىشى ئۈنۈم بەردى ، بىر كېچىدىلا ئۇنىڭ بايرىقى ئاستىغا يىغىلغانلارنىڭ سانى

نەچچە مىڭغا يەتتى. ئەمدى ئۇ كىشىلەرنىڭ نارازىلىق بىلدۈرۈشىگە يول قويمايتتى، شۇنداقتىمۇ ئاتۇش قوزغىلاڭچىلىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ، ئۇلارنىڭ تولۇق قوراللىنىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن جەڭدە غەنىيمەت ئالغان قوراللارنى ئىلكىگە ئېلىۋالدى. ئۇنىڭ نىيىتى ئۇلارنى ھۇجۇمدا ئالدىدا ماڭدۇرۇپ، قارشى تەرەپكە يەم قىلىپ بېرىش ئىدى.

بۇگۈنمۇ يېڭىسارغا قىلغان يۈرۈشتە توختى مانجۇ، كىچىك ئاخۇن، ھەسەن تۆركىنىڭ قىسىملىرىنى قوشۇنىنىڭ ئالدىدا مېڭىشقا بۇيرۇدى. ۋەلىخان تۆرىنىڭ ئويى باشقا بولسىمۇ، قىسمىنىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى. قىسىم قەشقەردىن چىقىپ كۆپ ماڭماستىنلا خەۋەر يېڭىسارغا يەتتى. قەشقەردىكى قىرغىنچىلىقنىڭ جەريانىدىن ۋاقىپلانغان لاۋا خەلقى مۇسىبەت قايغۇسىغا چۆمدى. يېڭىسار ھاكىمى شۇئان ھەمراھلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ پاناھلىق ئىزدەپ يەكەنگە قاچتى.

ئون بەشىنچى باب

دەسلەپكى چېكىنىش

ئۇزاق تارىختىن بۇيان ئۆزىنىڭ تەبىئىي ئەۋزەللىكى بىلەن تونۇلۇپ كەلگەن قەدىمىي شەھەر يەكەن يەنىلا گۈزەللىكىنى يوقاتمىغانىدى. پۈتۈن ئەتراپىنى قاپلاپ تۇرغان بۈك - باراقسان ئورمانلار، ئەگرى - بۈگرى كوچىلار، بالىخانىلىق ئۆيلەر، كۆڭگۈرلىك ئازادە ھويلىلار، يوللارغا سايە تاشلىغان قېرى ئۈجمە دەرەخلىرى، قارىياغاچلار، ھەيۋەتلىك ئوردا - قەسىرلەرگە سىڭىشتۈرما بولغان قىڭغىر تاملىق ئېگىز - پەس ئۆيلەر، سودا دۇكانلىرى، كۆڭگۈردىلىك سېپىللار بۇ شەھەرنىڭ قەدىمىيلىكى بىلەن مىللىيلىقىنى ئىسپاتلىسا، جەننەتكە تىمسال باغلاردىن گۈپۈلدەپ دىماغقا ئۇرۇلىدىغان چېچەكلەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى گويا ئەتتار دۇكىنىنى ئەسلىتەتتى.

شۇنداق ئۇزاق ئۆمۈر، مۇناسىپ گۈزەللىك نېسىپ بولغان قەدىمىي شەھەر نېمىشقىدۇر خورلۇق ھېس قىلىۋاتقاندەك، ناپاك تائىپىلەرنىڭ تاپىنى ئاستىدا قالغىنىغا ئەپسۇسلىنىۋاتقاندەك، چىرايلىرى تۇتۇلغان، غەمكىن ھالەتتە ئىدى.

روزا ھېيت كەلگىنىگە خېلى كۈنلەر بولغان بولسىمۇ، ئەمما يىراق - يېقىندىكىلەر تېخىچە ھېيتلىشىپ بولالماي، قولتۇقلىرىغا داستىخانلىرىنى قىسىپ ئۇيان - بۇيان مېڭىۋاتقان ئەر - ئاياللار، توپ - توپ ئوغۇل - قىزلار، كۆرۈشكۈچىلەرنىڭ بىر - بىرلىرىنى مۇبارەكلەشلىرى روزا ھېيتنىڭ ھېلىھەم داۋاملىشىۋاتقانلىقىدىن

دىرەك بىرەتتى . دىمىسىمۇ ، بۇ شەھەردە روزا ھىيىت شەۋۋالنىڭ ئاخىرىغىچە تۈگىمەيتتى .
يەكەن خان ئوردىسىدىمۇ ھىيىت قىزغىن داۋام ئېتىۋاتاتتى . شەھەر ـ شەھەرلەردىن ھىيىت باھانىسى بىلەن ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ھىيىتىنى مۇبارەكلەپ كېلىۋاتقان سوۋغىلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدىغان-دەك ئەمەس ئىدى .ئۆزىنى شاھلارنىڭ شاھىدەك ھېسابلايدىغان ئەفرىدۇن ۋاڭ گويا پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ ھايات ـ ماماتلىقى چاڭ-گىلىدا تۇرغاندەك مەغرۇر ۋە خاتىرجەم ئىدى .شەھەر ـ شە-ھەرلەردىن سۈدەك ئېقىپ كېلىۋاتقان ئالتۇن ـ كۈمۈشلەر ئۇنىڭدا يېڭىدىن ـ يېڭى ئويلارنى پەيدا قىلىپ ،ۋېنزۇڭ (ئىسىنگورويجۇ) خان (1851— 1861)نى يوقلاپ كېلىش ئىستىكىنى تۇغدۇردى . ئۇ كۆز ئالدىرىنىڭ ئارامبەخش كۆلىرىدە يولغا چىقىشنى پىلانلاپ ، مۇشۇ پۇرسەتتە يەرلىك فېئودال ـ ئەمەلدارلارنى ئۆزىگە تارتىپ ، ئۇلارغا يېڭى مەنسەپلەرنى بېرىش ئارقىلىق ئۆزىگە مايىل قىلىش غەرىزىدە يۈرەتتى . بىراق ، تەختىدىن كۆزلەپ كېلىۋاتقان «توپان» بالاسىنى ياكى يەر- جاھاننى يالمىغۇدەك دەھشەتلىك يانغىنىنىڭ شىددەت بىلەن يېقىنلاۋاتقانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى .
ئەفرىدۇن بۈگۈن بامداتتىن كېيىن ئەتىگەنلىك ناشتىنى قى-لىپ ، قوبۇلخانىغا چىقتى . سالامغا كەلگەنلەر تەقەززالىقتا رەت ـ رەت تىزىلىپ كۈتۈپ تۇراتتى . ئەفرىدۇن كېلىشى بىلەن بەگلەر قول باغلاپ ، ئۇزاق ئۆمۈر ، سالامەتلىك تىلىدى . ئەفرىدۇننىڭ كەيپى چاغ ئىدى ، بەگلەرنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلىپ ، تارقى-لىشقا ئىجازەت بەردى . بەگلەر 4 — 5 قەدەمچە ئارقىسىچە چېكىنىپ ئەمدىلا ئۆرۈلۈپ مېڭىشىغا ئەفرىدۇن ۋاڭ خەزىنى-چى ۋەزىر مەغرۇلبەگنى چاقىردى .
ئەفرىدۇن ۋاڭ مەغرۇلبەگ بىلەن ھەمسۆھبەتتە بولۇش ئالدى-دا تۇرغاندا ، قوبۇلخانىنىڭ ئىچىگە :
— ۋاڭ ئالىيلىرى ! ۋاڭ ئالىيلىرى !...— دېگىنىچە يېڭىسار ھاكىمى كىرىپ كېلىپ ، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى .

مانجۇچە فورمىلىرىنى تاشلاپ پۇقراچە كىيىنگەن ، يۈز - كۆزلىرد-
نى چاك باسقان ، پۇت - قوللىرى دىرىلداپ ماغدۇرىدىن كېتەي
دەپ قالغان ھاكىم قار - يامغۇر ياش تۆكۈپ ، سەجدىدىن باش
كۆتۈرمەي داۋام قىلدى :— شەھەر قولدىن كەتتى ، ئالىيلىرى ،
شەھەر قولدىن كەتتى !
ئەفرىدۇن بولسا بۇ يىل كۈزدىكى بېيجىڭغا بېرىش سەپىرىدە
خانغا تارتۇق قىلىدىغان سوۋغا ئۈچۈن توپلانغان نەرسىلەرنى سۈ-
رۈشتۈرۈپ ، كۆڭلىنى تىندۇرماقچى بولۇپ تۇراتتى . مۇشۇنداق
چاغدا كەلگەن شۇم خەۋەردىن كەيپى ئۇچۇپ ، چۆچۈش ، غەزەپ
ۋە ئەندىشىدىن كۆزلىرىنى چەكچەيتتى ، مىخقا ئولتۇرۇپ سالغاد-
ىدەك ئورنىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى :
— نېمە گەپ ، تېز سۆزلە !
— قەشقەر قولدىن كەتتى !
— قاچان ؟
— شەۋۋالنىڭ 15 - كېچىسى .
— يېڭىسارچۇ ؟
—...
—تېز ئېيت !
— ھازىرچە تىنچ .
— نېمىشقا كەلدىڭ ؟
— خەۋەر قىلغىلى .
— شەھەر كىمگە قالدى ؟
—...
— ئادەم بارمۇ ! ؟
قوبۇلخانىنىڭ ئىككى تېمىغا تارتىلغان ئۈزۈن پەردىنىڭ ئار-
قىسىغا يوشۇرۇن ئورۇنلاشتۇرۇلغان قوغدىغۇچىلاردىن تۆتى ئېتىد-
لىپ چىقتى .
— بۇنى ئېلىپ چىقىپ كۆزدىن يوقىتىڭلار !
ئەفرىدۇن پەرمان چۈشۈرۈپ تۇرۇشىغا ، قوبۇلخانىغا يەنە بىر-

قانچىسى ئۇسۇپ كىرىپ :

— پاناھ بولغايلا ، ئالىيلىرى !— دېگىنىچە ۋاڭنىڭ ئايىغىغا باش قويدى .

بۇلار يېڭىسارنىڭ ھۆكۈمدارلىرى (شەرئەت ، ھۆكۈمەت پەرمانلىرىنى چۈشۈرگۈچىلەر) بولۇپ ، قاچقۇن ھاكىمنىڭ ئارقىسىدىنلا ئوردىغا يېتىپ كەلگەنىدى .

— جانابىي ۋاڭ ئالىيلىرى ! قەشقەر قولدىن كەتكەندىن كېيىن ، قوزغىلاڭچىلار ئاتلىق ، پىيادە يېڭىسارغا ھۇجۇم باشلىدى . بۇنىڭغا سەل قاراش بەك خەتەرلىكتۇر . بىز جېنىمىزنى ئېلىپ قېچىش ئۈچۈن ئەمەس ، بەلكى ئالىيلىرىنى ۋاقىپلاندۇرۇپ ، يۇرتىنى قوغداپ قېلىش مۇددىئاسىدا ھاكىمغا ئەگىشىپ ھۇزۇرلىرىغا يېتىپ كەلدۇق . بۇ ئاپەتنىڭ يۈز بېرىشى تەقدىردىن كەلگەن قازادۇر . دانالار :

قازا گەر يەتسە كۆھ①ھەم كاھ ② بولۇر ،
گەر فىلاتۇن بولسىمۇ ئەبلەھ③بولۇر .

دەپتىكەن ، ئۆزلىرىنىڭ مىسلىسىز ئەقىل - ئىدراكلىرى بىلەن تەقدىرگە تەدبىر قىلىپ ، يۇرتىمىزنى توپىلاڭچىلاردىن ئامان قىلغايلا .

بايا ھودۇقۇپ كەتكەن ئەفرىدۇن ئەمدى سەل ئېسىنى تاپتى . ئۇ ، پەسكارىغا چۈشۈپ ، تېخى ھېلىلا ھاكىمنى كۆزدىن يوقىتىشقا پەرمان چۈشۈرگەن تۆتىگە تاپىلىدى :

— يېڭىسار بەگلىرى ئوبدان كۈتۈلۈپ ، سارايغا ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن !

ئەفرىدۇننىڭ ئىنايىتىگە ئېرىشكەنلىكىدىن تەسىرلەنگەن بەگلەر كۆز يېشى قىلىشىپ ، سارايغا يول ئېلىشتى .

---

① كۆھ — تاغ .
② كاھ — سامان .
③ ئەبلەھ — دۆت .

ۋاڭ ئوردىسىدا بولسا تېخى 10 نەچچە مىنۇتنىڭ ئالدىدىكى خاتىرجەملىك، خۇشاللىقتىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى. ئېغىر غەم-قايغۇغا چۆمگەن ئەفرىدۇننىڭ خىيالىغا قوزغىلاڭچىلار قىيان سۇ-يىدەك دەرۋەپ يەكەن شەھىرىنى بېسىۋېلىپ، ئوردىنىڭ ئىچى قان كۆلچىكىگە ئايلانغان مۇدھىش مەنزىرە كېلىۋالدى.

كۇتۇلمىگەندە لاۋا شەھىرىنىڭ ئاخۇن ـ ئەشرەپلىرى ۋە يەنە نەچچىلىگەن بەگلەر مال ـ دۇنيالىرىنى تاشلاپ، جان قايغۇسىدا ئاھۇپەرياد چېكىپ، ئەفىرىدۇن ۋاڭىنىڭ ئالدىغا ئۆزلىرىنى ئېتىشتى:

— ئى باھادىر ۋاڭ ئالىيلىرى!— دېدى ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ياشتا ھەممىدىن چوڭ، لاۋا شەھىرىنىڭ ئاخۇنى،— يېڭىسار قولىدىن كەتتى. قوزغىلاڭچىلار توسقۇنسىزلا كىرىپ، شەھەرگە بەخىرامان ئورۇنلاشتى. بىز نېمە قىلىشىمىزنى، قايسى تەرەپكە مېڭىشنى بىلمەي، خەۋەر يەتكۈزگىلى كەلدۇق.

ئەفرىدۇنغا قەشقەر، يېڭىسارنىڭ قولدىن كەتكىنى ئېنىق بولغانىدى. ۋەلىخان تۆرە ھېچبىر چىقىمسىزلا مۇداپىئەسىز شەھەر يېڭىسارنى قولغا كىرگۈزۈپ، قوشۇنىنى تەرتىپكە سېلىشنى جىددىي تۇتۇۋاتاتتى. ئۇ يەنە قەشقەر ۋە لاۋا خەلقىگە پەرمان چۈشۈرۈپ، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ باش كىيىم ۋە ئۇستىۋاشلىرىنى بىر خىللاشتۇرۇش ئۈچۈن ھۈنەرۋەنلەرنى ئۇيۇشتۇردى. ئۇنىڭچە، قوشۇننى بىر خىل فورمىدا كىيىندۈرگەندە مۇنتىزىم تۈس ئالغان جەڭگىۋار ھالەت شەكىللىنىپ، دۈشمەنلىرىگە ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. ئەكسىچە ئەھۋالدا، ھەرەڭ ـ سەرەڭ كىيىنگەن بۇ دېھقانلارنى باشقىلاردىن پەرقلەندۈرۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. لايىھە بويىچە بېشىغا ئېگىز يېڭىسار تۇمىقى، ئۇچىسىغا ئالا چاپان تەييارلاش بېكىتىلدى. قوشۇن بىر خىل فورمىغا، روشەن بەلگىلەرگە ئىگە بولغاندىن كېيىن ھۇجۇمغا ئۆتۈش قارار قىلىندى.

ئەفرىدۇن كۆڭۈلسىز خەۋەرنى ئاڭلاپ، ئوردا ئەكابىرلىرىنى كېڭەشكە چاقىردى، ئۆز دەرىجىلىرى بويىچە ئولتۇرغانلارغا بىر-

بىرلەپ سەپسېلىپ چىقىپ ، جىددىي تەلەپپۇزدا چاقىردى :
— شاھمەنسۇربەگ !
— خوش !— دېگىنىچە ئالدىغا چىقتى يۈز ـ كۆزلىرىنى قويۇق ساقال باسقان ، جۇۋەك بىر ئادەم .
— پەرمان ! دەرھال 2000 لەشكەر بىلەن يولغا چىقىپ ، كۆكرەباتتا① ئىستىھكام قۇرۇپ ، دۈشمەننىڭ يولى توسۇلسۇن !
— خوپ !— شاھمەنسۇربەگ بۇيرۇقنى قوبۇل قىلىپ ، سورۇندىن چىقىپ كەتتى .
— ۋاڭ ئالىيلىرى ! — دېدى يېڭىساردىن قېچىپ كەلگەنلەردىن بىرسى ئورنىدىن تۇرۇپ ،— قوزغىلاڭچىلارنىڭ سانى بەك كۆپ ، قوراللىرى خىل ، شۇڭا 2000 لەشكەر ئازلىق قىلارمىكىن ، ئويلاپ كۆرگەيلا .
ئەفرىدۇن ئۇنىڭ تەكلىپىنى مۇۋاپىق كۆردى . يەكەندە بەدەخشان ، ھىندىستان ، كەشمىردىكى مەشھۇر جەڭلەردە ئەلەمدار بولۇپ داڭق چىقارغانلىقى بىلەن ماختىلىپ يۈرىدىغانلار بار ئىدى . ئەفرىدۇن ئۇلارنى ئەلەمدارلىققا بەلگىلەپ شاھمەنسۇربەگكە قوشۇپ يولغا سالدى .شاھمەنسۇربەگنىڭ ئادەملىرى كۆكرەباتقا يېتىپ بارغاندا ،قارا مىلتىق ، نەيزە ، قىلىچ ، ئايپالتا قاتارلىقلار بىلەن قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار گويا كەلكۈندەك دەۋرەپ كېلىۋاتاتتى . بۇنى كۆرگەن بەدەخشانلىق سىپاھ تېخى بىر پاي ئوقنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىماي تۇرۇپلا تىكىۋەتتى ، شاھمەنسۇربەگ قارىسا ، ئۇ ھېچ يەردە كۆرۈنمەيتتى . شۇنىڭ بىلەن لەشكەرلەر قاچ ـقاچ بولۇپ ، كۆكرەباتنى تاشلاپ چېكىندى . بۇ خەۋەرنىڭ ئوردىغا يېتىپ كېلىشى ئەمىر مەھرەمبېگى مۇھەممەت يۈسۈپبەگ بىلەن نېمە ئۈستىدىدۇر مەسلىھەتلىشىۋاتقان ئەفرىدۇننى ۋەھىمىگە سالدى . ئۇ پەرمان قىلدى :
— كۆكـرەباتتـىـن چېكىنـگـەن قوشۇن دەرھـال كېـلىـپ «بىگىل» دە مۇداپىئەدە تۇرسۇن ، پەرمان يەتكۈزۈلسۇن !

① كۆكرەبات — ھازىرقى ئاتلىشى كۆرەۋات .

قوزغىلاڭچى قوشۇن بولسا شىددەت بىلەن ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى . توختىنىڭ قوشۇنى باش ئەلەمدار بولۇپ ئالدىدا ، كىچىك ئاخۇن بىلەن ھەسەن تۆركلەر ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىۋاتاتتى . ئەگەر ئوخشىتىش توغرا كەلسە ، توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭ-چى قوشۇن يالماپ كېلىۋاتقان بىر ئوت ، ئەفرىدۇن قوشۇنلىرى بولسا كۆك قومۇش ئىدى . توختى باشچىلىقىدىكى قوشۇن ھۇجۇم بىلەن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ ، بىگىلدىن ئۆتۈپ ، ئۆلكىگە يەتتى .

ۋەلىخان تۆرە يېڭىسارنى ئىشغال قىلىپ بولغاندىن كېيىن ، يەتتە خوجا يېغىلىقىدىكى جەڭ تەجرىبىسىنى ئېسىگە ئالدى . خو-جىلار قەشقەرگە بېسىپ كىرىپ كاتتا تۆرە قورغانىنى ئالغانغا قەدەر شەھەر ئاھالىسى ئۇنىڭغا دەرۋازىنى ئېچىپ بەرمەي ، 8 - كۈنى قوقەندلىك ئاقساقال نامەتخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى شەھەر دەرۋا-زىسىنى ئاچقانغا قەدەر كىرەلمىگىنىدەك ساۋاقلار ۋەلىخاننىڭ يادىدا ئىدى . شۇڭا ، قەشقەر ئاھالىسىنىڭ دەرۋازىنى تاقىۋېلىشىدىن ئەن-سىرەپ ، يېڭىسارنى ئىلكىگە ئېلىپ بولۇپلا قەشقەرگە قايتىپ ، ھاكىم ئوردىسىدىن ئورۇن ئالدى . قەشقەر بىلەن يېڭىساردا مۇدا-پىئە تەدبىرلىرىنى قوللىنىپ ، ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا بولاتتى . لېكىن ، ۋەلىخان تۆرە قەشقەرگە ئۇزاق مۇددەتلىك خان بولالايدى-غانلىقىغا ئىشەنمەيتتى . ئۇنىڭ نۆۋەتتىكى مەقسىتى بايلىق توپلاش ئىدى . شۇڭا ، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقىدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، ئاتۇشلۇق دېھقان قوزغىلاڭچىلارنى جەڭگە كىر-گۈزۈپ ، ئۆزىنىڭ ئەگەشمە قوشۇنلىرىنى زاپاس قالدۇردى ؛ ئىككى شەھەرگە مۇستەھكەم ئورۇنلىشىۋېلىپ ، دەسلەپىدە ئۆلتۈرۈلگەن مانجۇ مەمۇرلىرى ، سودىگەرلەر ، گۆرۈكەشلەرنىڭ ئوقەتلىرىنى «مۇسادىرە» سۈپىتىدە ئىگىلىۋالدى . قالغانلىرىنى داۋاملىق ئۆل-تۈرگەندىن باشقا ، پۇقرالارغا نەق پۇل ، ئاشلىق سېلىقى قويدى ، يېڭى نىزاملارنى بەلگىلەپ ، يۈزىنى ياپمىغان ئاياللارنىڭ چېچىنى كېسىش ، ئالتە ياشتىن يۇقىرى ئەرلەرنىڭ ھەممىسى بېشىغا سەللە ئوراپ مەسچىتكە بېرىپ ، كۈندە بەش قېتىم ناماز ئوقۇش ، خىلاپ-

www.uyghurkitap.com

لىق قىلغانلارنى ئېغىر جازالاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى . پۈتۈن ئادەمنى ھاشارغا ھەيدەش ئارقىلىق قىزىل دەرياسىنىڭ سۈيىنى توسۇپ ، چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقىدىكى يېڭىشەھەرنى سۇغا باستۇرۇشقا كىرىشتى . بۇ چاغدا قوزغىلاڭچى قوشۇن يەكەنگە قاراپ ئىلگىرىلەۋاتاتتى . ئەفرىدۇن ۋاڭ ئۇرۇشقا ئۆزى قوماندانلىق قىلدى . ئوردىنىڭ باش مەسلىھەتچىسى «شەيخ ئىسلام ساھىب كەرەم» بىلەن «ئاخۇن مۇنەججىم زامان» ئىككىسى ئىلمىي نۇجۇم بىلەن كارامەت كۆرۈپ ، كېيىنكى غايىب ئىشلار ئۈستىدە خەۋەر بەرمەكتە ئىدى .لېكىن ، ئۇرۇش ئەھۋالى ئۇلارنىڭ دېگىنىگە ئوخشىمايۋاتاتتى .

بۈگۈن بامداتتىن كېيىن بەگلەر قوبۇلخانىدىن تارقاپ تۇرۇشىغا ، باش مىرزىبەگ كىرىپ كەلدى :

— ئۇرۇش مەيدانىدىن خەۋەر كەلدى !— دېدى ئۇ سەجدىگە باش قويۇپ .

ئەفرىدۇن بىردىنلا جىددىيلىشىپ ئىجازەت بەردى :

— ئىجازەت ! قېنى تۇرۇپ سۆزلەڭ !

— توپىلاڭچى ئوغرىلار ھۇدۇتسىز كۆپ ئىكەن . توسالغۇسىز باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ .

— قانداق قىلىمىز ، تۆرىلىرىم ؟— ئەفرىدۇن بۇرۇلۇپ ساھىب كەرەم بىلەن مۇنەججىم زامانغا تەنە نەزىرىدە قارىدى .

باشلىرىغا قازاندەك سەللىنى ئوراپ ، ئاق يەكتەك بىلەن گويا بىر ئانىدىن تۇغۇلغان قوشكېزەكلەردەك ئولتۇرغان ئاپئاق ساقاللىق بۇ ئىككى زات دەمال جاۋاب بېرەلمىدى . بىردەم ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن ، مۇنەججىم زامان ئېغىز ئاچتى :

— بىز قىلىدىغان تەدبىرنى قىلدۇق . خەبەر ئامبال جاڭجۈنگە ئىلتىماس سۇنايلى .

— توغرا گەپ بولدى ،— دېدى ساھىب كەرەم مۇنەججىم زاماننىڭ سۆزىگە قوشۇمچە قىلىپ ،— ھازىر شەھىرىمىز خەتەر ئاستىدا تۇرغاندا ، خەبەر ئامبال جاڭجۈن قولاق يوپۇرسا بولماس ،

دەرھال ئۇنىڭدىن ياردەم سورايلى .

— شۇنداق بولسۇن !— دېدى ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە شۇئان فور-مىسىنى كىيىنىپ مېڭىشقا تەييارلاندى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ يېڭىشەھەر قورغىنىغا كەلگەندە ، مانجۇ قى-سىملىرىمۇ جىددىي ھالەتتە ئىدى . ئۇ مەپىسى بىلەن ئىچكىرىلەپ كىرىپ ، خەبەر ئامبال جاڭجۇن مەھكىمىسى ئالدىغا بارغاندىلا چۈشتى ، مۇلازىم قاراۋۇللار ھەمراھلىرىنى سىرتتا قالدۇرۇپ ، ئۆزىنىلا جاڭجۇنىنىڭ قېشىغا باشلاپ كىردى .

خەبەر ئامبال ئىشنىڭ مۇشۇ دەرىجىگە يېتىشىنى ئالىلىقاچان بىلىپ ئولگۇرگەنىدى . بۈگۈن ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئىزدەپ كېلىشى دەل ئۇنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقتى . ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ كەلگەنـ-لىكى يۇقىرى ئاۋاز بىلەن مەلۇم قىلىنغاندىن كېيىن ، خەبەر ئامبال ئۇنى كۈتۈۋالغىلى ئىشىك ئالدىغا چىقتى .

— خەبەر ئامبال جاڭجۇن جانابلىرى !— دېدى ئەفرىدۇن ۋاڭ قول باغلاپ تۇرۇپ ،— قەشقەر ، يېڭىسار قولدىن كەتكەندىن كې-يىن ، توپىلاڭچىلار كۆكرەبات ۋە بىگىلدىن ئۆتۈپ ، ئۆلكىگە بې-سىپ كىردى . پات ئارىدا يەكەن شەھىرىگە ئاياغ باسسا ، ھەممىمىز ساق قالماسلىقىمىز مۇمكىن . مېنىڭچە ، پۈتۈن ئۇلۇغ - ئۇششاق ئاۋامنى شەھەر ئىچىگە جۇغلىساق ، دەرۋازىنى چىڭ ئېتىپ ساقلى-ساق ، ئاتارمەن ، چاپارمەن بولۇپ 1000 كىشى چىقارساق ، ھىندى ۋە كەشمىرلىكلەرنىڭ ئەلچىخانىلىرىدا 500 — 600چە قورالىلىق كۈچ بار . ئۇرۇش جابدۇقلىرى تەل . قوشۇنغا مانجۇ قىسىملىرى-نىڭ چېرىكلىرىدىن قوشۇپ ئەۋەتسەك ، دەيمەن . شۇنداق قىلمىغۇ-چە ئامان قالماقنىڭ ئامالى بولماس .

— ناھايىتى ياخشى !— دېدى جاڭجۇن يوتىسىغا ئۇ-رۇپ ،— شەھەرنى ئالالمايدۇ بىز تۇرۇپ ، مەن چىقىراي 500 چېرىك ، ھىندى ، كەشمىرلىك بىلەن قوشۇلۇپ ، ئوغرىلاردىن بىرىنىمۇ قويمىسۇن تىرىك . بىراق ، بۇ قوشۇنغا شاھ ئورنىدا كىم تۇغدار بولۇپ تۇرىدۇ؟ بۇنىڭغا قابىل كىشى بولۇشى كېرەك .

— قوۋۇق بېگى (ئىشىك ئاغىسى) چىقسۇن ! — دېدى ئەفرىدۇن ۋاڭ .

جياڭجۈن بىلەن ئىككىسى قوۋۇق بېگىنى سەردارلارغا باش قىلىپ ، ئەلەمدار ، سەرۋازلارنى تەيىنلىدى . تولۇق قورallanغان بىرلەشمە قوشۇن گويا پۈتۈن ئالەمنى سۈپۈرۈپ ماڭىدىغاندەك ھەيۋەتتە قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ئاتلاندى . ئۇلاردىكى قوراللارنى تېخى كىشىلەر كۆرۈش تۇگۇل خىيالىغا كەلتۈرۈشكىمۇ ئۈلگۈرمىگەنىدى . بىرلەشمە قوشۇن شۇ ئاتلانغانچە يۈرۈشنى داۋاملاشتۇرۇپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىنى توستى . سول تەرەپتە مانجۇ قىسىملىرى جاڭ ئۇرۇپ سەپراس تۇرسا ، ئوڭ تەرىپىدە ئاۋغانلار ناغرا چالماقتا ئىدى . بۇ ئىككى قوشۇننىڭ روبىروسىدا توختى مانجۇ قوماندانلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن جەڭ دۇمبىقىغا سۇنايىنى تەڭكەش قىلاتتى . جەڭ ساداسىدىن ئىلھاملانغان توختىنىڭ ئاتلىق يىگىتلىرى قوشۇندىن بۆلۈنۈپ چىقىپ ، قوللىرىدىكى ئۆتكۈر نەيزىلەرنى پۇلاڭلاتقان ھالدا ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ جەۋلان قىلغىنىچە سەپ تۈزۈپ تۇرۇشتى .

تۇيۇقسىز چىڭ لەشكەرلىرى مەخپىي يوسۇندا يۆتكەپ كەلگەن تەيفو بىلەن زەمبىرەكلەرنى قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قارىتىپ ئېتىشقا باشلىدى . بۇنىڭغا مىلتىق ئاۋازلىرى قوشۇلۇپ دەھشەتلىك گۈمبۈرلەش ساداسى پەيدا قىلدى . ھاۋانى ئىس - تۈتەكلەر قاپلىدى . چىڭ قوشۇنلىرى تەيفو - زەمبىرەكنىڭ ھىمايىسىدە بىردەك ئات سېلىپ ، ھۇجۇمغا ئۆتتى . چاڭ - توزانلار دەستىدىن خېلى يىقىندىكى ئادەملەرنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايتتى . شىددەتلىك ئېتىشىش بىرپەس داۋاملاشقاندىن كېيىن ، ئوق ئاۋازى ئازايدى . كۆچەپ ئۇرۇلغان جاڭ ئاۋازى بىلەن لەشكەرلەر ئۆز سەپلىرىنى تاپتى . ھاۋا سۈزۈلگەندە مەلۇم بولدىكى ، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئاللىقاچان چېكىنىپ كەتكەن ئىدى ،پەقەت ئۇلاردىن تالاپەتكە ئۇچرىغانلارنىڭ بىرقانچە جەسىتىلا تۇراتتى . بۇ قېتىمقى جەڭدە توختى مانجۇ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن مەغلۇپ بولغان بولسىمۇ ، زىيان

ئانچە كۆپ ئەمەس ئىدى . ئەگەر ۋاقتىدا چېكىنمىگەندە ئاددىي قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار تامامەن قىرىلىپ تۈگىگەن بولاتتى .

قوزغىلاڭچى قوشۇن شۇ چېكىنگىنىچە كۆكرەباتتىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى . يىغىلىشقا سۇناي چېلىنغاندا ، ۋەلىخان تەرەپتىن قوشۇلغان لەشكەرلەرنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى يېڭىسار قورغىنىغا قاراپ قاچقان بولۇپ ، بەزىلىرى خېلىدىن كېيىن يوشۇرۇنغان جايلىرىدىن چىقىپ كېلىشتى .

— قېرىنداشلار !— دېدى توختى ئات ئۈستىدە تۇرۇپ ئوڭ قولىدىكى مىلتىقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ پۇلاڭلاتقان ھالدا . ئۇ مىندۋالغان تورۇق ئارغىماق جەڭگە ئىنتىلىپ چاپچىيتتى . ئەپتىدىن لەشكەرلەر توپىغا ئۆزىنى ئۇرۇپ ، جەڭگە ئاتلانماقچى بولۇۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى .— بىزنىڭ چېكىنىشىمىز يېڭىلگەنلىك ئەمەس ، بەلكى زۆرۈرىيەت ! جەڭ دېگەن شۇنداق بولىدۇ ، گاھىدا چېكىنىمىز ، گاھىدا ھۇجۇم قىلىمىز . ئۆزىمىزنى قوغداپ دۈشمەننى يوقىتىش جەريانىدىكى قېچىشمۇ ، قوغلاشمۇ ئوخشاشلا غەلىبە . بىز بۈگۈن ئازراق بەدەل بېرىش ھېسابىغا دۈشمەن تەرەپنى ئىككى ھەسسە ئارتۇق زىيانغا ئۇچرىتىپ ، 25 دانە پەرەڭ مىلتىقى ئولجا ئالدۇق . شۇنى جاكارلايمەنكى ، چېكىنىش بۇنىڭدىن كېيىن بۈگۈنكىدەك بولماسلىقى كېرەك . ھۇجۇممۇ - چېكىنىشمۇ بۇيرۇق بىلەن بولىدۇ . ئەگەر جەڭدىن قورقىدىغانلار بولسا شۇ تاپنىڭ ئۆزىدىلا كېتىشكە رۇخسەت . جەڭ مەيدانىدىن ئىختىيارىي قاچىدىغانلار دۈشمەن قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىدۇ . پىكرىڭلار بارمۇ ؟

قوزغىلاڭچىلار تەڭلا ئىنكاس قايتۇرۇشتى :

— يوق ! ئەفرىدۇن ۋاڭنى يوقىتايلى ! ئۇنىڭ غالچىلىرىنى يوقىتايلى ! يوقالسۇن زالىم ئەمەلدارلار !

شوئار ساداسى قوزغىلاڭچىلارغا غەيرەت - جاسارەت بەخش ئەتتى . يىگىتلەر جەڭگىۋار ھالەتتە ئىدى . توختى ھەرقايسى قىسىملارنىڭ پانساتلىرىنى چاقىرىپ ، ئادەملەرنى تەرتىپكە سېلىشنى تاپشۇرماقچى بولدى . ئۇنىڭ يېنىدا كىچىك ئاخۇن بىلەن ھەسەن

تۇركلا قالغان بولۇپ ، پانساتلاردىن بىرسى ئۆلگەن ، بىرسى ئازراق ئادەملىرى بىلەن يېڭىسارغا قاچقانىدى .شۇنىڭ بىلەن «ئىگىسىز» قوشۇندىن بىر قىسىم تەشكىللىنىپ ، تۇرسۇن پانساتلىققا تەيىنلەندى .قەشقەر تەرەپتىن ھېچقانداق خەۋەر يوق ئىدى .يېڭىسار بىلەن بولغان ئارىلىق تېخى يىراقلىشىپ كەتكەن ،قوشۇن زاپاس تەييارلىۋالغان تەمىنات يەنە 1 — 2 كۈنلۈك بولاتتى . ئەگەر ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ئۆلكىگە ئۇلاشمىغاندا ، قوزغىلاڭچىلار ئاچ قېلىپ ئۆزلۈكىدىن تۈگىشەتتى . بىر تۈركۈملەرنىڭ قەشقەرگە چېكىنىشى ، بىر قىسىملارنىڭ تارقىلىپ كېتىشىدىن كېلىپ چىقىدىغان قوشۇننىڭ پارچىلىنىش خەۋپى توختىنى ئەنسىرەتتى . ئۇ ئادەملەرنى ئىستىراھەتكە قويۇپ بېرىپ ، پانسات ، يۈزبېشى ، ئونبېشى قاتارلىقلارنى يىغدى .

— قېرىنداشلار !— دېدى ئۇ ۋەزمىن تەلەپپۇزدا ،— بىز دەسلەپتە غەلىبە قىلغان بولساقمۇ ، بۇ نۆۋەت كۈچلۈك دۈشمەنگە تاقابىل تۇرالمىدۇق . ئۇلار قوراللىرىنىڭ ئىلغارلىقى بىلەنلا ئەمەس ، بەلكى ئادەملىرىنىڭمۇ بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپلۈكى بىلەن ئۈستۈن ئورۇندا تۇرغاچقا ، چېكىنىپ بەردۇق . ئەتە يەنە يۈرۈش قىلىمىز . يامان يېرى ، تەمىنات ئۈزۈلدى . بۇنى قانداق ھەل قىلىمىز ؟ تەدبىرلەر ئۈستىدە مەسلىھەتلىشەيلى…

توختىنىڭ گېپى تۈگىمەستىنلا كۆلتېرىم تەرەپتىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى . كېلىۋاتقانلارنىڭ دۈشمەن قوشۇنى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلغان پانسات - يۈزبېشىلار ئۆز ئادەملىرىنى «دىققەت»كە چاقىرىپ ، جەڭ تەييارلىقى ھالىتىگە ئۆتتى . چاڭ - توزانلار بارغانسېرى يېقىنلىشىپ ، نۇرغۇن ئادەم ۋە ئات - ئېشەكنىڭ قارىسى كۆرۈندى . يېقىنلاپ كەلگەندە ئايدىڭلاشتىكى ، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەم ئۇلاغ - چارۋىلارغا نەرسە -كېرەكلەرنى ئارتىپ كېلىۋاتاتتى . ئۇلار ئارىسىدىن قارا نوچى تۇماقنىڭ ئالدى تەرىپىنى قىستۇرۇپ كىيىپ ، ئۆشنىسىگە قارا مىلتىق ئېسىۋالغان 30 ياشلار چامىسىدىكى قارىمۇتۇق تەمبەل يىگىت ئالدىدا ئۆتۈپ سورىدى :

— توختى مانجۇ دېگەن كىم؟
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! توختى مانجۇ مەن بولىمەن،— توختى خۇش چىراي ھالدا ھېلىقى يىگىتنىڭ ئالدىغا بېرىپ، كۆرۈشۈش ئۈچۈن قول تەڭلىدى.
يىگىتمۇ دەرھال قول بېرىپ كۆرۈشتى:
— مېنىڭ ئىسمىم يولۋاس،— دېدى ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ،— بۇلار موغال، كۆلتېرىملىق دولانلار بولىدۇ. بىز تۇرۇۋاتقان ئىككى كەنتنىڭ يېرى قەشقەرگە، سۇيى يېڭىسارغا تەۋە ئىدى. بىز دولانلىق بولغانلىقىمىز ئۈچۈن ھەر ئىككى يۇرتتىن يەكلىنىپ، بىر خىل سېلىقنى ئىككى يۇرتقا تەڭ تۆلەپ، ياشىغۇدەك ماجالىمىز قالمىدى. سۇ بەرمەي دېھقانچىلىق قىلالمىدۇق. يېقىندا، توختى مانجۇ دېگەن كىشى پۈتۈن يوقسۇزلارنىڭ ھاكىمى بولۇپ، ئەزگۈچىلەرنى جازالىغىلى تۇرۇپتۇ، دەپ ئاڭلىدۇق. شۇڭا، يىگىتلەرگە ئوزۇق - تۈلۈك ئېلىپ، سېپىڭلارغا قوشۇلۇشقا كەلدۇق.
يولۋاسنىڭ گېپى تۈگىشىگىلا، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كەلگەن ئادەملەر:
— زالىم ئەمەلدارلارنى يوقىتايلى!
— ئەفرىدۇن ۋاڭنى يوقىتايلى!
— ياشىسۇن ئەركىنلىك!— دەپ شوئار توۋلاشتى.
ئۇلار 600 ئەتراپىدا ئىدى. بىرەر يۈزچە ئېشەك، 30 نەچچە ئاتقا ئارتىپ ئەكەلگەن ئاشلىق قوزغىلاڭچىلارنىڭ زاپاس تەمىناتى قىلىندى. بۇ، قوزغىلاڭچىلارغا نىسبەتەن «خۇدا كەچ قويسىمۇ ئاچ قويماس» دېگەندەك زور خۇشاللىق ئىدى.
— ئۆزىڭىز بۇلارنىڭ باشچىسىمۇ؟— توختى يولۋاستىن سورىدى.
— مەن ئىككى كەنتنىڭ يىگىتۋېشى.
— سىلەرنى قارشى ئالىمىز، قېنى كۆپچىلىك، يېڭى كەلگەن قېرىنداشلىرىمىزنى قارشى ئالايلى!

قوزغىلاڭچىلار خېلى ئۇزاققىچە چاۋاك چېلىشتى.
— كۆپچىلىك !— دېدى توختى تەمكىن ھالدا ،— موغال،
كۆلتېرىم پىدائىيلىرىغا ئىككى يۇرتنىڭ يىگىتۋېشى يولۋاسنى پاز-
سات بېگى قىلىپ تەيىنلىسەك قوشۇلامسىلەر !؟
«قوشۇلىمىز !»دېگەن ئاۋاز تەڭلا ياڭراپ ، يىراق - يىراقلارغا
كەتتى . كۆكرەباتتا ئولجا ئېلىنغان مىلتىقلار يولۋاسنىڭ ئادەملىد-
رىگە يېتىشىچە تارقىتىپ بېرىلدى . ئاتلار ئاتلىق قىسىمغا ، ئېر-
شەكلەر بولسا ئارقا سەپ تەمىنات ئىشلىرىغا ئىشلىتىشكە ئورۇن-
لاشتۇرۇلدى . قىسىملار باشقىچە روھلانغان بولۇپ ،«ئېزىتقۇ»غا
يۇرۇش قىلىش تەييارلىقىغا چۈشۈپ كەتتى .

ئون ئالتىنچى باب

ئادەتتىكىدىن قىسقا بىر كۈن

قوزغىلاڭچى قوشۇن يەكەندە تۇرۇشلۇق مانجۇ قىسىملىرىنىڭ زەربىسىگە ئۇچراپ كۆكرەباتقىچە چېكىنىپ ، مۇھاسىرە رايونلىرىنى قولدىن بېرىپ قويدى . جەڭدە ئۆلگەنلەر 20 ئەتراپىدا بولۇپ ، زىيان ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، قەشقەردىكى 15 - شەۋۋال غەلىبىسىدىن كېيىن قوشۇلغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر قىسمى قاياققىدۇر قېچىپ كەتكەن ، يەنە بىر قىسمى يېڭىسار قەلئەسىنى كۆزلەپ تىكىۋەتكەنىدى ، ئۇرۇش مەيدانىدا ئاتۇش دېھقانلىرىنى ئاساس قىلىپ قەشقەر ۋە يېڭىسار يېزىلىرىدىن قوشۇلغان 3000 ئەتراپىدىكى ئاتلىق ، پىيادىلەر يەنىلا جەڭگىۋار ھالىتىنى ساقلاپ تۇراتتى .

نۆۋەتتىكى جەڭ غەلىبىسى چىڭ قوشۇنلىرىنى شادلاندۇرغان بولسىمۇ ، نامەلۇم قورقۇنچ خۇشاللىقنى بېسىپ چۈشەتتى . زەپەر قازانغان مانجۇ قىسىملىرى شەھەرگە يېتىپ كېلىشتىن بۇرۇن ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ پەرمانى بىلەن پۈتۈن ئاھالە يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تىزىلىپ تۇرغانىدى . مانجۇ قىسىملىرى كېلىشى بىلەن تاكى ئۆتۈپ بولغۇچە چاۋاك بىلەن قارشى ئېلىندى . چېرىكلەر يېڭىشەھەرگە جۈنگەندىن كېيىن ، ئەفرىدۇن ۋاڭ ئوردىنىڭ ئەكابىر - ئەشرەپلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قوبۇلخانىغا كىردى . ئۇنىڭ چىرايىدا تېخى بىرنەچچە مىنۇت ئىلگىرى خەبەر ئامبال جاڭجۈن بىلەن ئىمىلەرنىدۇر دېيىشىپ كۈلۈشكەن چاغدىكى خۇشاللىقتىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى . چۈنكى ، ئۇنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ بې-

www.uygurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

سىپ كېلىشىدىن قورقۇپ قوزغالغان يۈرىكى ئۇرنىغا چۈشمەي ،
ھېلىھەم ئەندىشىلىك سوقۇۋاتاتتى . ئۇ ساڭگىلىغان قاپاقلىرى-
نى تۈرۈپ بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن :

— بۈگۈن دۈشمەننى مەغلۇپ قىلىپ ، يۇرتىنى ئامان
قىلدۇق ،— دېدى ئۆزىگە تىكىلىپ ئولتۇرغان ئەمەلدارلارغا تەكشى
قاراپ چىقىپ ،— توپىلاڭچىلارنىڭ كۆزدىن يوقالغانلىقى يامان
نىيەتلىرىدىن يېنىپ تارقاپ كەتكەنلىكىمۇ ياكى يوشۇرۇنۇپ پۇر-
سەت كۈتۈۋاتقانلىقىمۇ ، بۇنىسى ئېنىق ئەمەس . ھازىردىن باشلاپ
پۈتۈن سەركەردە - سەرۋازلار قول ئاستىدىكى لەشكەرلەرنى سەپ-
راس قىلسۇن . چېرىكلەر تارقاقلاشتۇرۇلۇپ يول - يوللارغا ئو-
رۇنلاشتۇرۇلسۇن . مۇھىم نىشان كۆكرەبات بىلەن كۆلتېرىم بول-
سۇن . بۇ جايلارغا لەشكەرلەرنىڭ ئاساسلىق قىسمى بىلەن بەگ-
لەرنىڭ ئەڭ يارامىلىقلىرى تەيىنلەنسۇن . پەرمان تېزدىن
ئىجرا قىلىنسۇن !

ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ يارلىقى بىلەن قىلىچ ،نەيزە ،تۆپەڭ بىلەن
قوراللانغان لەشكەرلەر ۋە كالتەك - چوماق بىلەن قوراللانغان
ئاۋامدىن بولۇپ كۈچلۈك پىيادە - ئاتلىق قوشۇن توپلاندى .

كۆلتېرىمغا مېھتەر ئۆمەر بارىدىغان بولدى ، ئۇنىڭغا 1000
چېرىك بېرىلدى . ئەڭ مۇھىم ئېغىزلارنىڭ يەنە بىرسى بولغان
ئېزىنتقۇغا مىردىۋان شېرىپبەگ بىلەن مەنسۇرقازى 1000 لەشكەر-
نى باشلاپ بېرىشقا تەيىنلەندى . ھەقىقەتەن بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى-
نىڭ بارغۇسى يوق ئىدى . شۇڭا ، ئۆمەربەگ كۆلتېرىمغا ئەمەس ،
بەلكى دوزاخقا كېتىۋاتقاندەك ئىلاجسىزلىق ئىچىدە ماڭدى ، شې-
رىپبەگ بىلەن مەنسۇرقازى ئېزىنتقۇدا مۇداپىئەدە تۇردى . قالغان
بەگلەر ئۆزىگە تەۋە قوشۇنلارنى باشلاپ يەكەننىڭ چوڭ - كىچىك
يول ئېغىزلىرىنى ساقلاشقا يۈرۈپ كەتتى .

ئۆمەربەگنىڭ كۆلتېرىمدە تەرەپكە كەلگۈسى يوق ئىدى .
«خۇدا ،— دەيتتى ئۇ ئىلتىجا قىلىپ ،— ھەممە قۇدرەت ئۆزۈڭ-
نىڭ ئىلكىدىدۇر ، ئامانلىق بەرگەيسەن !» ئۇنىڭ ۋۇجۇدىنى ۋەھ-

مە ئىگىلىگەن بولۇپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سايىسىنى كۆرمەي تۇ-
رۇپ يېمەك - ئىچمەكتىنمۇ قالغانىدى .
— بېگىم ، مەلۇم بولغايكى !— خەۋەرچى يۈگۈرگىنىچە كە-
رىپ مەلۇمات يەتكۈزدى ،— بىز تەرەپكە قاراپ بىر توپ ئادەم
كېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ ، چاڭ - توزاننىڭ ئارىسىدا پەرق ئېتەلمى-
دۇق .
بۇ خەۋەر ئۆمەربەگكە گويا بېشىغا گۈرزە بىلەن ئۇرغاندەك
تۇيۇلۇپ ، كۆزلىرىگە قىزىللىق تىقىلدى ، بەدەنلىرىنى تىترەك
باستى ، خىيالىدا خوتۇن - بالىلىرى مۇسىبەتكە چۆمۈپ ياقا يىرتىپ
يىغلىشىۋاتقان كۆرۈنۈش پەيدا بولۇپ ، تېخىمۇ ۋەھىمە باستى .
ئۇنىڭ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانلىرى بار ئىدى : «ئەگەر دۈشمەن
كېلىپ قالغۇدەك بولسا ، جېنىمنى ساقلاپ قېلىشىم كېرەك !» ئۇ
شۇنداق روھىي بېسىم ئىچىدە يۈرگەندە ئىشتىكەن بۇ خەۋەر خۇددى
ئۇۋدىن قاچقان توشقاندەك ئۇركۈتىۋەتتى . بىچارە «توشقان» چاڭ-
قاللار ئارىلاپ قېچىۋېرىپ ، ئادەمزات يوق بىر دەشتكە چىقىپ
قالدى . دەشتتە نەچچە كۈن يۈردى . يول تاپالماي گاھىدا شەرققە ،
گاھىدا غەربكە ماڭاتتى . ئاچ - زارلىقتىن ماغدۇرىدىن كەتكەندە
ئاخىر بىر چىغىر يولنى تاپتى- دە ، مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ ئېزىتقۇ-
غا كەلدى .
ئۆمەربەگ يېتىپ كەلگەندە ، يەرلىك بەگلەرمۇ قاتتىق ۋەھى-
مىدە قالغانىدى .
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !— سالامنىڭ چوڭىنى قىلدى ئۆمەر-
بەگ . ئۇنىڭ چىرايىدىن قانداقتۇر شۇملۇقنىڭ ئالامەتلىرى چىقىپ
تۇراتتى .
— نەدىن كەلدىڭلە ؟— سورىدى قازىبەگ ئەندىشىسىنى
ئىچىگە يۇتۇپ ، تەلەپپۇزدا .
— توپىلاڭچى دولانلىقلارنىڭ كۆپلۈكىدىن ھۇدۇقىنى بىلگىلى
بولماس . ئۇلار قومۇشلۇققا تۇتاشقان ئوتتەك قەھر - غەزىپى بىلەن
بۇ تەرەپكە كېلىۋاتىدۇ ، بۇرادەرچىلىكنىڭ يۈزىنى قىلىپ ، ئۆزلى-

رىنى خەۋەرلەندۈرگىلى كەلدىم .
ئۆمەربەگ يەتكۈزگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان قازى شۇ كۈندىن باشلاپ لەشكەرلەردىن يىراق تۇردى .
ئۆمەربەگنىڭ كۆرگەنلىرى توختى مانجۇ قوشۇنىغا قېتىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتقان موغال ۋە كۆلتېرىملىق پۇقرالارنىڭ ئىككىنچى تۈركۈمى بولۇپ ،غەزىپى تاشقان ئەر - ئايال ، قېرى - ياشلاردىن تەركىب تاپقان ، نەيزە ، كالتەك - چوماق بىلەن قوراللانغان دېھقان-لار ئىدى .
يول ھارغىنلىقى يەتكەن ئۆمەربەگ سەھەرنىڭ ئۇيقۇسىدا ياتـ-قاندا ، دولانلىق قوزغىلاڭچى قوشۇن بىردىنلا ھۇجۇم سىگنالى ياڭراتتى . ئۆمەربەگنىڭ خەۋىرى دەھشەتكە پاتۇرغان قازى مەنسۇر بىلەن مىردىۋان شىرىپبەگ لەشكەرلەردىن ئۆزلىرىنى چەتكە ئېلىپ ياتقاندى . تۇيۇقسىز ھۇجۇمدىن پىتراپ كەتكەن باشلىقسىز لەش-كەرلەر ئۇيقۇدىن ئۆندەرەپ تۇرۇپلا نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قې-چىشقا باشلىدى .

باشلىقسىز قالسا گەر جاھان لەشكىرى ،
ئازغىنا ئادەمنىڭ بولۇر ئەسىرى .
تولا قويغا گەر بولسا بىر پاسىبان ،
نەچچە بۆرىدىن تاپقۇسىدۇر ئامان .

دېگەندەك ، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا نەچچە يۈز ئەسكەرنىڭ جەسىتى ئاياغلار ئاستىدا پايمال بولدى ، پەقەت ئاز بىر قىسمى قېچىپ ، يەكەنگە تىكىۋەتتى .
دولانلىق قوزغىلاڭچىــلارنىڭ قەھر - غەزىپىنى كۆرۈپ جان- ئىمانى چىققان شىرىپبەگ شەھەرگە قاراپ قاچتى ،قازىبەگ بولسا ،ئارقىسىدىن تاپ بېسىپ ئەگەشتى .شىرىپبەگ جېنىنى ئاران قۇتقۇزۇپ ،ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئايىغىغا يىقىلدى - دە ، بېشىغا چۈشكەن قىسمەتتىن زارلاندى :

— ئالىيلىرى ، توپىلاڭچىلار بۇ تەرەپكە توپان بالاسىدەك باستۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ ، ئۇلارنى توسۇش يولىدىكى جەڭدە لەشكەرلەردىن نۇرغۇنى ئۆلدى ، قوراللار ئولجىغا كەتتى . پېقىر ئالىيلىرىغا بىرەر خەۋپ يېتىشىدىن ئەنسىرەپ ، جاننى بىر ياققا قايرىپ قويۇپ خەۋەر يەتكۈزگىلى كەلدىم .

ئۇشتۇمتۇت كەلگەن ۋەھىمىلىك خەۋەردىن چۆچۈگەن ئەفرىدۇن پەرمان چۈشۈردى :

— ئوردا ئۇلۇغ - ئۇششاقلىرى ھازىرلانسۇن !

خۇددى ئىشىك تۈۋىدە كۈتۈپ تۇرغاندەك نەچچە مىنۇت ئىچىدىلا ئوردا ئەكابىرلىرىنىڭ ھەممىسى ئۈنۈپ بولدى .

— قېنى قايسىڭلار ئاتلىنىپ توپىلاڭچىلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەلەيسىلەر ! ؟ دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ ، يۇرتنى ساقلاپ قالغانلار ئالىي ئىنئام بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ !— دەپ چاقىرىق قىلدى ئەفرىدۇن ۋاڭ .

يىغىلىشتا كەشمىرلىك ئەھمەد ئەلى ۋە يەنە بىرقانچە ھىندى ، كەشمىر ، كابۇللۇقلارمۇ بار ئىدى . ئۇلار ئارقا - ئارقىدىن : «مەن باراي ! مەن باراي !...» دېيىشىپ ئۆزلىرىنى مەلۇم قىلىشتى .

شۇنداق قىلىپ ، ئەفرىدۇن ئۆزلىرىنىڭ ئادەملىرى بىلەن ئۇلارنى قوشۇپ قوشۇن تەشكىللىدى . ئۇلار قوراللانغان پەرەڭ قوراللىرى چىڭ قوشۇنلىرىدىمۇ يوق ئىدى ، بۇ «پىدائىيلار» نىڭ ھەرقايسىسى ئۆز دۆلەتلىرىنىڭ فورمىسىدا ھەيۋەتلىك كىيىنىپ كېلىپ ، ئەفرىدۇن ۋاڭدىن ئىجازەت سورىدى .

— سىلەرگە ئۇتۇق تىلەيمەن !— ئەفرىدۇن ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويدى .

ئۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرغىنىچە چىقىپ كەتتى . توختى مانجۇنىڭ قوشۇنلىرىمۇ ئىلگىرىلەپ كېلىۋاتاتتى . ئىككى قوشۇن تاغارچىدا دوقۇرۇشۇپ ، بىر - بىرىگە ئات سالدى . ئەفرىدۇن تەرەپتىن كەلگەنلەر ئىچىدە دانۇ ھىندى دەپ بىر پالۋان بار ئىدى ، ئۇنىڭ يوغان گەۋدىسى بىلەن قاپقارا چىرايى گويا ئوت كەتكەن دەرەخكىلا

ئوخشايتتى . ئۇ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئىتىنى چاپتۇرغىنىچە توختىنىڭ ئالدىغا باردى . ئىتىنى بوراندەك چاپتۇرۇپ كەلگەن توختى قورال ئىشلەتمەيلا ئۇنى بىر پەشۋا بىلەن موللاق ئاتتۇردى، ئاندىن كېيىن ئىتىنى قايدۇرۇپ كېلىپ بىر نەيزە ئۇرۇپلا بېشىنى ئىككى پارە قىلىۋەتتى . ئىتىشىش - چېپىشىش شۇنداق كەسكىن داۋام ئەتتىكى، توختىنىڭ ئۇدۇلى ۋە ئىككى يېنىغا روبىرو بولغانلارنىڭ بىرسىمۇ ساق قالمىدى . ئۇنىڭ بىر قولىدا قىلىچ، بىر قولىدا نەيزە بار ئىدى . زەربە يېگەن دۈشمەننىڭ بەدىنىدىن ئىتىلىپ چىققان قانلار كېيىم - كېچەكلىرىنى قىپقىزىل قىلىۋەتتى . ئادەم ئۆلۈكلىرىدىن ئۆتۈش تەسكە توختىدى . قوزغىلاڭچىلار دۈشمەنگە جان تىكىپ ھۇجۇم قىلىپ، بىر قەدەممۇ ئىلگىرىلەتمىدى . ئەتىگەندىن تاكى كەچكىچە داۋاملاشقان كەسكىن جەڭدە دولان قوشۇنلىرىدىن 500 ئەتراپىدا، دۈشمەن تەرەپتىن بولسا 1500دىن ئارتۇق ئادەم ھاياتىدىن ئايرىلدى . ئاخىرىدا دۈشمەن تەرەپنىڭ ئۆلمەي قالغان 200چە ئادىمى قاچتى .

قوزغىلاڭچىلار قاچقانلارنى قوغلىماستىن، ئۆلگەنلەرنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋېلىشقا كىرىشىپ، 1300دىن ئارتۇق پەرەڭ مىلتىقى ۋە خېلى كۆپ ئوق - دورىلارنى غەنىيمەت ئالدى . جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن، توختى تەرەپ ئۆلگەن ئادەملىرىنىڭ جەسەتلىرىنى تېپىپ، دەپنە قىلدى . كىچىك ئاخۇن، ھەسەن تۆرك، تۆرسۇن، يولۋاس پانساتلارمۇ يۈزلەپ دۈشمەننى ئۆلتۈرۈپ، جەڭدە نۇسرەت قازانغانىدى . قوزغىلاڭچىلار ئۆز سەردارلىرىنىڭ پالۋانلىقىنى كۆرۈش بىلەن غەلىبىگە بولغان ئىشەنچى ئېشىپ، ئەتىكى جەڭگە تەييارلىق قىلىشقا كىرىشتى . ياردارلار بىخەتەر جايلارغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

دانۇ ھىندىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تاپقان ئەفرىدۇن ۋاڭ خەبەر ئامبال بىلەن كۆرۈشۈپ لەشكىري ياردەم تەلەپ قىلدى . خەبەر ئامبال بۇنىڭغا جىددىي پوزىتسىيە تۇتۇپ، تولۇق قوراللانغان نەچچە مىڭ ئاتلىق، پىيادە چېرىكنى كېچىلەپ جەڭ مەيدانىغا يولغا سال-

دى . چىرىكلەرنىڭ كۆپلۈكىدىن ئاخىرى باغدا بولسا ، بىشى چۆل-
لۈككە ئۈلاشتى .ئۇلار تاڭ ئېتىشىغىلا ئۇرۇش مەيدانىغا يېتىپ
كەلدى . كەسكىن ئېلىشىش يەنە باشلىنىپ كەتتى .مەيدانىنى جەسەت
ۋە داد- پەرياد قاپلىدى .يارىدارلارمۇ ناھايىتى كۆپ ئىدى .قوزغىلا-
ڭچىلاردىن 300چە ، دۈشمەن تەرەپتىن1800ئەتراپىدا ئادەم چىقىم
بولدى . ئاخىر چىڭ قوشۇنلىرى چېكىنىش ھىيلىسىنى ئىشلە-
تىپ ،تەيفو - زەمبىرەك ،تۆپەڭ بىلەن ھۇجۇم قىلدى . كەچ كىرى-
شى بىلەن ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز تۇرالغۇلىرىغا ياندى .دۈشمەن
تەرەپنىڭ ئادەملىرىدىن تولىسى ئۆلۈپ ،ئازراقلىرىلا تەيفو - زەمبە-
رەكنىڭ ھىمايىسىدە تىرىك قالغانىدى .توختى بۇرادەرلىرى بىلەن
جەڭ مەيدانىنى ئارىلاپ ، كەشمىرلىك نەبىنىڭ جىنى تېخى چىقمى-
غانلىقىنى بايقىدى . ئۇنىڭ بىر قولى مۇرىسىدىنلا كېسىپ تاشلان-
غان بولۇپ ، توختى كۆرۈپلا تونۇۋالغانىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ زەئىپلە-
كىگە باقماي قىلىچىنى ئوينىتىپ يۈگۈرۈپ كېلىۋىدى ، توختى
مانجۇ بىر زەرب بىلەن يەنە بىر قولىنىمۇ مۇرىسى بىلەن قوشۇپ
ئۈزۈپ تاشلىدى . جەڭ مەيدانىدا خارتىلداپ ياتقان چالا ئۆلۈك ئات ،
ئىڭراۋاتقان چەت ئەللىك ياللانمىلارنىڭ ئۆز تىللىرى بويىچە نىمە-
لەرنىدۇر سۆزلەپ ۋايساشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . توپ - زەمبە-
رەكلەرنىڭ تۈتۈنلىرى ، ئادەملەرنىڭ ئاياغلىرى ئاستىدىن كۆتۈ-
رۈلگەن چاڭ - توزانلار تەسىرىدىن كۈندىكىدىن بالدۇر قاراڭغۇ
چۈشكەندەك بىلىنەتتى . قوزغىلاڭچى قوشۇن ھەرقايسىسى ئۆزلە-
رىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكلىرىنى چىقىرىپ قورساق ئەستەرلەشكە
كىرىشتى . قاراڭغۇ چۈشكەندە ئەتراپقا قاراۋۇللارنى قويۇپ ، چاپان-
لىرىنى بېشىغا قويۇپ ئۇيقۇغا كېتىشتى .

بىر كۈنلۈك كەسكىن جەڭدە ھارغىنلىق يەتكىنىگە قارىماي ،
ئۇيقۇسى قاچقان توختى يىگىتلەرنى ئارىلاپ يۈرۈپ ، كىچىك ئاخۇن
بىلەن ھەسەن تۇركنى تاپتى :

— بۇرادەرلەر !— دېدى ئۇ سەپداشلىرىغا مەسلىھەتسىلىپ ،—
بۈگۈن جەڭگە ئاتلانغىنىمىزغا 10 نەچچە كۈن بولدى . نۇرغۇن

قېرىنداشلاردىن ئايرىلدۇق ، يەنە نۇرغۇن كىشىلەر سېپىمىزگە قوشۇلدى . ئىشتىلگەن خەۋەردە ، ۋەلىخان تۆرە قەشقەر ، يېڭىسار ئەتراپىدىكى يېزا - كەنتلەردىن ۋە تاغدىكى قىرغىز ، قازاقلاردىن تويلىغان لەشكىرىنى 20 مىڭغا يەتكۈزۈپتۇ . لەشكىرىي تەمىناتنى ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ساقلاۋاتقانمىش . ئەمما ، قوشۇنلىرى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىۋەرگەچكە ، پۇقرالارنىڭ دۈشمىنىگە ئايلىنىپتۇ . بىز ئالدىنقى سەپتە قان كېچىپ جەڭ قىلىۋاتساق ، ۋەلىخاننىڭ ئادەملىرى ئارقىمىزدىن بۇلاڭچىلىق قىلغىلى تۇرۇپتۇ . بىلىشىمىز كېرەككى ، ئىلگىرى دۈشمىنىمىز ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ غالچىلىرى ئىدى . ئەمدى ۋەلىخانمۇ دىققىتىمىزنى قوزغاۋاتىدۇ . بۇ ئەھۋالدىن سىلەرنى ۋاقىپلاندۇرماقچىمەن . ئىككىنچى ئىش ، ئەمدى توپلىشىپ جەڭ قىلىش ئۇسۇلىمىزنى ئۆزگەرتەيلى ، قوشۇن ئۈچكە بۆلۈنسۇن ، كىچىك پانسات قوشۇنلىرىنى باشلاپ مانجۇ چېرىكلىرىنىڭ ئۆتەر يولىنى توسسۇن ؛ ھەسەن پانسات چۆل تامان ئاتلىنىپ ، ئارقا تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئالسۇن ؛ زاپاس قىسىم بولسا بۇيرۇق كۈتسۇن . بىرى ، كۆلتېرىم ، يەنە بىرى ، كۆكرەبات تەرەپتىن قىستاپ ، دۈشمەنگە قورشاپ ھۇجۇم قىلايلى . زاپاس قوشۇندىن بىر بۆلەك ئادەم ئاجرىتىپ قارنقۇم ، تاغارچى تەرەپكە ئەۋەتەيلى . شۇ ئارقىلىق مانجۇ چېرىكلىرىگە زەربە بېرىپ ، ئۇلارنى بىر قەدەم ئىلگىرىلىگۈسىز قىلىۋېتەيلى...

توختى مانجۇنىڭ گېپى تېخى ئاخىرلاشمىغانىدى ، كىچىك ئاخۇن لوقما سېلىپ ئېيتتى :

— ئادەملىرىمىز كۆپ تالاپەتكە ئۇچرىدى . چارە - ئامال تېپىپ تولۇقلاشقا توغرا كېلىدۇ . سۆتلۈك مازار ، ئاجرىتقۇ ، سۆگەتلىك ، جاھانباغ قاتارلىق جايلاردا دېھقانلار ئۆزلىرى تەشكىللىنىپ ، ئەمەلدارلارنى ئۇرۇپ ، ئۆلتۈرۈپ ، قوزغىلاڭنى باشلىۋېتىپتۇ . بىز تېزدىن ئادەم ئەۋەتىپ ئۇلارنى قوراللاندۇرۇپ ، قىسىمغا قوشۇشىمىز زۆرۈر . شۇنداق قىلغاندا ، دۈشمەنلەرنىڭ سېپىلدىن باش چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس .

— شۇنداق ،— دېدى توختى مانجۇ كىچىك ئاخۇننىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپ ،— خەلق ئۆز دۈشمەنلىرىنى تونۇپ يېتىدۇ . ھەممە- لا جايدا بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز بار ، ھەتتا يەكەن شەھىرىنىڭ ئىچىدىمۇ...

توختى بىردىنلا توختاپ قالدى . يەكەننى تىلغا ئېلىشى ھامان ئېسىگە رەيھان ، ساۋۇرلار كەلگەنىدى ، كۆز ئالدىدا رەيھان پەيدا بولۇپ ، «توختىكا !...» دەپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقاندەك ، جەڭ مەي- دانىدا يۈزلىرىگە قونغان چاڭ - توزانلارنى مەڭزىنى مەڭزىگە ياققاندا ئاققان ئىسسىق ياشلىرى بىلەن يۇيۇۋاتقاندەك ، تەشنالىقتىن قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىگە ئوتتەك لەۋلىرىنى جۈپلەپ ھاياتلىق سۈيى بىلەن نەمدەۋاتقاندەك گۈزەل كۆرۈنۈشلەر لىپ قىلىپ ئۆت- تى . رەيھاننىڭ ئايرىلىدىغان چاغدا ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلالماي پەقەت كۆز ياشلىرى بىلەنلا ئىپادىلىگەن يۈرەك سىرلىرىنى ئەسلە- گىنىدە يۈرەك - باغرى ھىجران ئوتىدا كاۋاپتەك پۇچىلاندى . توختى رەيھاننىڭ كىچە- كۈندۈز ۋىسال ئىزدەپ قانچىلىك ئازاب چېكىۋاتقانلىقىنى چۈشىنەتتى ، ئۆزى يوقىرى تەبىقىدىن بولسىمۇ ، زالىملارغا ئۆچلۈكىنى ، پۇقراپەرۋەرلىكىنى بىلەتتى . ئۇنىڭ ۋىج- دانىنى ئۆزىنىڭكىدىن ھەرگىز كەم كۆرمەيتتى . شۇ ۋەجدىن ، يەكەن شەھىرى قوينىدىمۇ ئەفرىدۇن ۋاڭ ھاكىمىيىتىگە قارشى كۈچلەرنى تەشكىللەۋاتقانلىقىغا ئىشىنىپ ، يەكەن شەھىرىنىڭ ئى- چىدىمۇ بىزنىڭ قوشۇنلىرىمىز بار دېمەكچى ئىدى .

توختى ھەرگىز خاتا پەرەز قىلمىغانىدى . رەيھان توختىنى ئۇزىتىپ قويغاندىن كېيىن ھەر كۈنى دېگۈدەك زەينەپخان ئانىنىڭ- كىگە كېلىپ تۇردى . ساۋۇر ، زەينەپخان ئانا ، ئابدۇرەھمانلارنى كۆرسە خۇددى توختىنى كۆرگەندەك بولۇپ ، كۆڭلى ئاز - تولا تەسەللى تاپاتتى . ياخشى كۆرگەن ئادىمىنىڭ باسقان ئىزلىرىمۇ گۈل كۆرۈنگەندەك ، زەينەپخان ئانىنىڭ كىچىككىنە ھويلىسى ئۆ- زىنىڭ ھەشەمەتلىك قەسرىدىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق بىلىنەتتى . چۈنكى ، بۇ يەردە ئاشىقىنىڭ باسقان ئىزلىرى بار ئىدى .

توختى مۇشۇنداق شېرىن ھەم ھەسرەتلىك ئەسلىمىلەر قاينى-مىدا ئۈزۈۋاتقاندا، ھەسەن تۆرك قوشۇمچە قىلدى:

— بىز دەسلەپتە ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يەرلىك ئەمەلدارلارنىلا دۈشمەنلىرىمىز دەپ تونۇپ، پەقەت شۇلا-رنى يوقىتىپ ئورنىغا ئادالەتپەرۋەر كىشىلەرنى دەسسىتىش نىيىتى-دە قوزغالغانىدۇق. ئەمدى بىلدۇقكى، ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ غالچىسى بولۇپ، چىڭ ھۆكۈ-مىتى خەلقنىڭ رايىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئۆزى چەتتە تۇ-رۇپ، يەرلىك ئەمەلدارلارنى ئەمەل - مەنسەپ بىلەن گوللاپ، شۇلارنىڭ قولى بىلەن بىزنى ئەزگىلى تۇرۇپتۇ. بىز بۇنى بىلمەي، ئۇيغۇر بەگلىرىدىن كۆرە مانجۇلارنىڭ ھوقۇق تۇتقىنى ياخشى ئىدى دەپ يۈرۈپتىمىز. نۆۋەتتىكى جەڭدە ئەفرىدۇنغا ئوق ئاتساق، ئۇلار «ئەيىۇ»لاپ چىقىۋاتىدۇ. بۇ، سىنىڭ پۇتۇڭغا سانجىلغان تىكەن، مىنىڭ كۆزۈمگە كىرگەن بىلەن ئوخشاش دېگەنلىكقۇ؟ مەن ئىلگە-رىمۇ ئېيتقانىدىم، ۋەلىخان تۆرىمۇ مانجۇلار بىلەن ئوخشاش، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ قەبىھ ھالدىكى ئۇچىغا چىققان زالىم. بىز بۇ دۈشمەنلەر بىلەن كۈرەش قىلىپ يوقاتمىساق، ئۇلار بىزنى يوقىتى-دۇ. مانجۇلار ئەفرىدۇندىن پايدىلانغانىدەك ۋەلىخان تۆرە بىزدىن پايدىلانماقچى بولۇۋاتىدۇ. لېكىن، ھازىر ئۇنىڭغا قارشى جەڭ قىلىدىغان چاغ بولمىسىمۇ، يامان نىيەتلىرىگە ھوشيار تۇرۇشىمىز كېرەك. بىز يۇقىرىقى پىلان بويىچە بۆلۈنۈپ يولغا چىقىپ، يېزا-كەنتلەرنى ئىگىلىشىمىز، ئۆزىمىزگە تۇرغۇدەك جاي، چېكىنگۈ-دەك يول تەييارلاپ قويۇشىمىز كېرەك، بىراق ئۆز ھەلەكچىلىكى-مىز بىلەن بولۇپ كېتىپ، بىزنى قوللىغان پۇقرالاردىن دۈشمە-نىڭ ئۆچ ئېلىشىغا ئىمكان بەرسەك ھەرگىز بولمايدۇ. قالغان ئىشلارنى توختىنىڭ مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئىشىنىمەن.

— مەسلىھەت شۇنداق بولسۇن! — دېدى توختى، — ھازىر ئادەملىرىڭلارنى پەم بىلەن ئويغىتىپ، شەپىسىز يولغا چىقىڭلار، كىچىك ئاخۇن پانسات قوشۇننى باشلاپ كۆكرەبات تەرەپ بىلەن

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ماڭسۇن ! ھەسەن پانسات كۆلتېرىم بىلەن ماڭسۇن ! ئىككى قىسىمنىڭ ئۇچرىشىدىغان نىشانى تاغارچى بولىدۇ .

توختى پىلان بويىچە ھەرقايسى قىسىملارنى بىر - بىرلەپ ئورۇنلاشتۇردى . قوشۇن ئىچىدە پىدائىي بولۇپ چىققان خوتۇن- قىزلارمۇ بىرەر يۈزدىن ئاشاتتى . ئۇلار يارىدارلارنى پەرۋىش قىلىش ، ئورۇنلاشتۇرۇش ، ئارقا سەپ تەمىنات ئىشلىرى مۇلازىمىتىگە قالدۇرۇلدى .

دۈشمەن تەرەپكە كەلسەك ، بۇگۈنكى مەغلۇبىيىتىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن ئەفرىدۇن ۋاڭ خەبەر ئامبالغا مەلۇم قىلىشقا ئادەم ئەۋەتتى ، ئارقىدىن مەيگە ئولتۇرۇپ كېچىلەپ ئۆزى باردى . بۇ چاغدا خەبەر ئامبال مەسلىھەتچى ئەمەلدارلىرى بىلەن سۆھبەت ئۈستىدە ئىدى .

ئەفرىدۇن ئىشىكتىن كىرىپلا :

— خەبەر ئامبال جانابلىرى !— دېگىنىچە تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئالدىغا بېرىپ كۆرۈشتى ، ئاندىن ئۇنىڭ تەكلىپى بىلەن يېنىدىن ئورۇن ئېلىپ گېپىنى داۋام قىلدى ،— جانابلىرى ، بىز جەڭدە شۇنچە تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ ئارقا - ئارقىدىن تالاپەتكە ئۇچراپ ، يېزا- كەنتلەرنى قولدىن بېرىپ قويدۇق . يېزا قولدىن كەتسە ، سىلەرگە تاپشۇرىدىغان ئوزۇق - تۈلۈك ، ئوتۇن - سامان ، پۇل - مالغا تەسىر يېتىدۇ . ھازىر ھەممىمىز بىر - بىرىمىزنى ئەمەس ، ئۆز مەنپەئىتىمىزنى قوغداۋاتىمىز دېسەكمۇ بولىدۇ . يەكەننىڭ ۋەزىيىتى قىل ئۈستىدە تۇرۇۋاتىدۇ . قەشقەر بىلەن يېكەنسار ۋەلىخان تۆرىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتتى . ئۈچتۇرپان ، ئاقسۇ ، كۇچا ، قاراشەھەرلەرنىڭ يوللىرى توسۇلۇپ قالغاچقا ، بىزگە تاپشۇرىدىغان ئولپاننى يەتكۈزۈپ بېرەلمىدى . خوتەندىن كېلىدىغانلارمۇ ئۆتەلمەپتىمىش . مۇشۇنداق خەۋپ خىرىس قىلىۋاتقاندا ، تەدبىر قوللانمىساق بولماس . شۇڭا ، ئىزدەپ كەلدىم .

— بىزمۇ ئاشۇ مەسلىھەت ئۈستىدە ئىدۇق ،— دېدى خەبەر ئامبال تولا چوتكىلاپ گۆشلىرى قاچقانلىقتىن قېرى ئېشەكنىڭكىدە

ـدەك بولۇپ كەتكەن ھىڭگاڭ چىشلىرىدىنى كۆرسىتىپ يالغاندىن كۈلۈپ ،— سىز ناھايىتى ۋاقتىدا كەلدىڭىز . بىز سوغۇقانلىق بىلەن مەسلىھەتلىشەيلى...

ئامبالنىڭ بايىقى كۈلكىسى بىردىنلا غايىب بولۇپ تەلەتى سۆرۈنلەشتى ، دورداي كالپۇكلىرى تۆمۈر رەڭگە كىردى ، پاناق بۇرنىنىڭ تۆشۈكلىرى كېڭەيدى ، ياپما قاپاقلىرى كۆتۈرۈلۈپ ، گازىر كۆزلىرىنىڭ پاختىسى گەۋدىلەندى ، قىلچىسىمان قاشلىرى ، ساقال دىدارى يوق ئېڭەكلىرى غەلىتە تۈس ئالدى . ئالۋاستى سىياقىدىكى بۇ ئادەم جىددىي تەلەپپۇزدا ئەفرىدۇندىن سورىدى :

— نېمە دېمەكچىسىز ؟

— مېنىڭچە ، سىزنىڭ قىسىملىرىڭىزدىن ئىككى گۇرۇپپا لەشكەر كونىشەھەرنى قوغداپ ، پاسىبانلىق قىلسا دېمەكچىمەن . چۈنكى ، قوراللىرىڭلار بىزنىڭ يەرلىك قىسىمنىڭكىدىن خىل ھەم تولۇق . ھەرقانچە كۈچلۈك دۈشمەن ھۇجۇم قىلىپ كەلسە ، زەربە بېرەلەيدۇ .

— دېگىنىڭىزدەك بولسۇن ! بىر قىسىم لەشكەرلەر شەھەرنىڭ سىرتىغا ئورۇنلاشسۇن ، يەنە بىر قىسىم چېرىكلەر ئىككىگە بۆلۈنۈپ ، بىر تۈركۈمى بېگىل يولىنى ، يەنە بىر تۈركۈمى تاغارچى يولىنى توسسۇن . مىشار كۆۋرۈكى ۋە جاھانباغقىمۇ مەلۇم ساندا چېرىك ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن . بۇلار كېچە - كۈندۈز ھوشيار تۇرۇپ ، يېڭىشەھەر بىلەن كونىشەھەرنىڭ پاسىبانلىقىنى قىلسۇن .

يەكەن تەۋەسىدىكى كەنتلەرنىڭ كۆپ قىسمى توختى مانجۇ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار قولىغا ئۆتكەن بولسىمۇ ، ئىككى شەھەر يەنىلا دۈشمەن ئىلكىدە ئىدى . يەنە كېلىپ شەھەر ئەتراپى مانجۇ قىسىملىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدە بولۇپ ، مۇداپىئەسى مۇستەھكەم ئىدى . شۇڭا ، قوزغىلاڭچىلار كۆپ قېتىم ھۇجۇم قىلىپ كۆرگەن بولسىمۇ ، مۇداپىئە ئىستىھكاملىرىنى بۆسەلمىدى .نەتىجىسىز ئورۇنۇش بىلەن نەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى .قوزغىلاڭچىلاردا زەمبىرەك ، تەيفو بولمىغاچقا ، شەھەر سېپىلىگە ھۇجۇم قىلىش

تېخىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئاخىر توختى مانجۇ چارە ـ تەدبىر ئۈستىدە باش قاتۇرۇشقا كىرىشتى .

ئون يەتتىنچى باب

ئۆز مۇشتىدا يېرىلغان باش

يەكەن يېزىلىرى ئاساسەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىشغالىيىتىگە ئۆتۈپ ، دۈشمەن قوشۇنلىرى ئىككى شەھەرنىڭ ئەتراپلىرىدىلا قال- دى ، ھاۋا كۈندىن - كۈنگە ئىسسىپ ، دېھقانلار تېرىقچىلىقنى باشلىۋەتتى . دېھقانلارنىڭ كۆزدە جۇغلىۋالغان ئاشلىق - تۈلۈكلىر- رىمۇ تۈگەش ئالدىدا تۇراتتى . بۇ ئەھۋال قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۈچۈنمۇ پايدىسىز ئىدى . ئۆزىنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەركىبى چاغ- لايدىغان ۋەلىخان تۆرە قەشقەردىن بىر قېتىممۇ تەمىنات ئەۋەتىپ باقمىدى . ئۇنىڭدىن ياخشىلىق كۈتكىلى بولمايتتى . نەچچە مىڭ ئادەمنىڭ ھايات - ماماتى توختى قاتارلىق بىرنەچچە باشچىغا باغلىق بولۇپ قالدى . دۈشمەن تەرەپ جىم تۇرۇۋالغاچقا ، ئىستىھكاملىرى- نى بۇزۇش ئاسانغا چۈشمەيتتى . ئاخىر توختى تەدبىر ئويلاپ ، ئاتۇشلۇق يىگىتلەردىن بىرسىنى دۈشمەننى ئالداپ ئېلىپ چىقىشقا ئورۇنلاشتۇردى . بۇ ۋەزىپىگە تاللانغىنى بەشيۈزبېشى كېرەم ئى- دى . كېرەم شۇ كۈنىلا يولغا چىقىپ ، چەت كەنتلەر بىلەن يۈرۈپ ، دۈشمەن قىسىملىرى توسۇپ تۇرغان جايدىن ئۆتۈپ ، يېڭىشەھەر دەرۋازىسىنىڭ ئالدىغا باردى . دەرۋازىنى پاسىبانلار مەھكەم قوغدا- ۋاتاتتى .

— مېنىڭ مۇھىم بىر سۆزۈم بار ئىدى ! — دېدى ئۇ قورۇق- چىلارغا ،— بۇنى پەقەت خەبەر ئامبال جاڭجۇنگە دەيمەن ، مېنى ئۇنىڭ قېشىغا باشلاپ كىرىڭلار . كېچىكىشكە زىنھار بولمايدۇ .

— يوقال !— دېدى قاراۋۇل قاپقىنى تۇرۇپ .
— بوپتۇ ، ئۆزۈڭگە پايدىلىق ئىشقا يول قويۇشمۇ-
دۇڭ !— دېدى كېرەم ئارقىسىغا يېنىپ ، — خەبەر ئامبال كاللاڭ-
نى ئالسا ئۆزۈڭدىن كۆر !
— توختا !— قاراۋۇل كېرەمنى توختىتىپ سورىدى ،—
شۇنداق مۇھىم نېمە گەپ ئىدى ؟
— مەلۇمات .
— ئېيتە ، مەن يەتكۈزسەممۇ بولىدۇ .
— مەلۇماتنى خەبەر ئامبالنىڭ ئۆزىگە دېگەن بولسام ، ئۆل-
تۈرسىمۇ ، ئىلتىپات قىلسىمۇ ئارمىنىم قالمايتتى . ئەگەر بۇنى
سىرتتا ئېغىزدىن چىقىرىپ ، ئىش بۇزۇلسا كىم ئىگە ؟
پاسىبان چېرىك شېرىكىگە بىرنېمىلەرنى دېدىيۇ ، كىرىپ
كەتتى . بىردەمدىن كېيىن قايتىپ چىقىپ كېرەمنى باشلاپ
ماڭدى :
— مەن بىلەن ماڭ !
ئۇلار دەرۋازىدىن كىرىپ خېلى ماڭدى ، ئاندىن لەشكەرلەر
گازارمىسىدىن ئۆتۈپ ، خەبەر ئامبالنىڭ تۇرارگاھىغا كەلدى . كې-
رەم بوسۇغىدىن كىرىپلا ئالدىراپ سەجدىگە باش قويۇپ
ئېيتتى :
— ياشىغايلا ! ياشىغايلا ! تۈمەن مىڭ يىل ياشىغايلا !
كېرەمگە «ياشىغايلا » دېگەن خەنزۇچە سۆزنى توختى ئۆگىتىپ
قويغانىدى .
كېرەمنىڭ نەچچە ئېغىز مەدھىيە سۆزى خەبەر ئامبالنى سۆ-
يۈندۈرۈۋەتتى . ئامبال ۋۇجۇدىغا سىڭىپ كەتكەن ھىيلىگەرلىك
ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ئىجازەت بەردى :
— ئورنۇڭدىن تۇرۇپ ، قانداق گېپىڭ بولسا ئېيتىۋەر !
— مەن ئاتۇشتىن كەلدىم . ئاتۇشنىڭ كۆكبېشى ئىدىم . بىز
يۇرت بەگلىرى ۋاڭ خوجامنىڭ سايىسىدا كۆپ راھەت كۆرگەن
بولساقمۇ ، ئۇنىڭغا جاۋاب قايتۇرۇش پۇرسىتىگە ئىگە بولالمىغان-

دۇق . ھازىر ئوردىنىڭ بېشىغا كۈن چۈشكەنلىكىنى ، خەبەر ئامبال جاڭجۈن كۈچ چىقىرىپ يەكەننى قولدىن بەرمەي ساقلاپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئاتۇشنىڭ بايلىرى ۋە پۇقرالار بىرلىكتە نەچچە ئون جىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش ، نۇرغۇنلىغان ئاشلىق ، چارۋا تەييارلاپ ، قەشقەرنىڭ سىرتىدىكى يول بىلەن يەكەنگە مېڭىش ئالدىدا تۇرغاندا ، ئارىمىزدىن خائىن چىقىپ ۋەلىخان خوجىنى باشلاپ كېلىپ ، مال- مۈلۈكلەرنى ئېگىلىۋالدى . ئۇ ھازىر ئاتۇش خەلقىنى باي كۆرۈپ ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇپ بۇلاۋاتىدۇ . كۆپچىلىك مەسلىھەتلىشىپ خىزمەت كۆرستىش پەيتى كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، قانداق قىلىش ئۇستىدە ئۆزلىرىگە مەسلىھەت سالغىلى مېنى ئەۋەتتى . ھازىر ئاتۇشتا ۋەلىخان خوجىنىڭ 400دەك ئادىمى بار . لېكىن ، قوراللىرى خىلدەك قىلىدۇ . ئەگەر مۇۋاپىق كۆرسىلە ، زەمبىرەك ، تەيفو ، تۆپەڭ بىلەن قوراللانغان چېرىكتىن نەچچە مىڭنى ئەۋەتسىلە ، بىزگە يىراقتا تۇرۇپ مەدەتكار بولۇپ بەرسە ، ۋەلىخان خوجىنىڭ ئادەملىرىنى ئاتۇشلۇقلار ئۆزىمىز تۇتۇپ ، ۋەلىخان خوجىنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ئالدىلىرىغا ئېلىپ كېلىمىز . ۋەلىخان خوجا ئۆلسىلا ، قەشقەر ئۆزلۈكىدىن قوللىرىغا قايتىپ كېلىدۇ ، ئەمما بۇنىڭغا ھەمدەم بولمىسىلا ، ئۆزلىرىگە تەۋە جۇغلانمىنى ۋەلىخان خوجا ئېلىپ كېتىدۇ . قاراپ تۇرۇپ شۇنچە دۇنيانى ئۇنىڭغا بەرسەك قانداق بولىدۇ ؟ بۇنىڭدىن كۆرە ئۆلگىنىمىز ياخشى ئەمەسمۇ !

پۇل بىلەن ئاشلىقنىڭ گېپىنى ئاڭلىغان ئامبال تاقەتسىزلىنىپ تۇرالماي قالدى . ئۇ خۇشاللىقىدا ئورنىدىن تۇرۇپ پايپاسلاپ بېرىپ ، كېرەمدىنى ئۆزى يۆلەپ تۇرغۇزدى ۋە سورىدى :

— بۇ كەمگىچە تىكىۋەتكەن بولسا قانداق قىلىمىز ؟

— ئاتۇش خەلقى يول - يوللارنى توسۇپ تۇرۇۋاتىدۇ . ۋەلىخاننىڭ مىڭ جېنى بولغان تەقدىردىمۇ قاچالمايدۇ .

— ناھايىتى ياخشى !— دېدى ئامبال چىرايى ئېچىلغان ھالدا ،— بىرىڭلار كىرىڭلار !

فورما كىيگەن بىرسى كىرىپ كەلدى . ئامبال بۇيرۇق چۇشۇردى :

— بۇ ئادەمگە بىر يامبۇ ئىنئام بېرىلسۇن !

مۇلازىم دەرھال يامبۇدىن بىرنى ئېلىپ كىرىپ كېرەمگە بەردى . كېرەم يېنىشلاپ «رەھمەت» ئېيتىپ مانجۇچە تەزىم بەجا كەلتۇردى .

— بۇ ئازغىنە كۆڭلۈم ، — دېدى خەبەر ئامبال ، — ئىش روياپقا چىققاندىن كېيىن ساڭا يەنە مەنسەپ بېرىمەن ، ئاتۇش خەلـ. قىنىڭ ھەممىسىنى تارتۇقلايمەن . چېرىكلەر سەن بىلەن يولغا چىقىپ ، ئاتۇشتىكى ئوغرىلارنى تۇتۇپ ، ۋەلى خوجىنىڭ كاللىسىـ. نى ئېلىپ كەلسۇن . بۇگۇن تەييارلىقنى پۇختا قىلىپ ، ئەتە ئاتلىنىڭلار !

شۇنداق قىلىپ ، كېرەمنىڭ ھىيلىسى خەبەر ئامبالنى ئىشەنـ. دۇردى ، ھەتتا ئۇنىڭ ئىنئامىنى ھەم مەنسەپ ئۇچۇن بەرگەن ۋەدىسىنىمۇ ئالدى . كەچ كىردى ، كېرەم كېچىنى لەشكىري گاـ. زارمىدا ئۆتكۈزۇپ ، ئەتىسى سەھەردە خىل قورال‌لار بىلەن قوراللانـ. غان 3000 چېرىكنى باشلاپ ئاتۇشقا قاراپ يولغا چىقتى . زەمبەـ. رەك ، تەيفولىرىنى ئاتلارغا سۆرىتىپ ئىلگىرىلەۋاتقان چېرىكلەر يېڭىشەھەرنى كەينىدە قالدۇرۇپ تېز سۇرئەتتە كېتىپ باراتتى . قۇياش تىكلەشكەنسېرى ئاپتاپ تەپتىدىن بوشاشقان چېرىكلەرگە قورال‌لىرىمۇ ئېغىرلىق قىلىپ ، ھارغىنلىق يەتمەكتە ئىدى . ئالدى تەرەپتە كىچىككىنە بىر ئېرىق بارلىقىنى بىلگەن كېرەم ئۇلارنىڭ باشلىقىغا :

— بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتسەك خېلى ماڭمىغۇچە سۇ يوق . لەشكەرلەر بىرئاز ئارام ئېلىۋالغاچ ، ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرۇۋالسا بولارمىكىن !— دەپ مەسلىھەت سالدى .

شۇنىڭ بىلەن پۈتۈن لەشكەرلەر قورال‌لىرىنى قويۇپ ، ئېرىق بويىدا يۈز ـ كۆزلىرىنى يۇيۇشقا كىرىشتى . پۇرسەتنى كۇتۇۋاتقان توختى مانجۇنىڭ بۆكتۇرمە قوشۇنلىرى ئاسماندىن چۇشكەندەكلا

تەرەپ - تەرەپتىن پەيدا بولۇپ ، چېرىكلەرنى قورشاپ چاناشقا
باشلىدى . ھودۇقۇپ كەتكەن چېرىكلەر مىلتىقلىرىنى ئېلىشقىمۇ
ئۈلگۈرەلمەي پىتراپ قېچىشقا باشلىدى . ئالاھازەل بىرەر سائەتچە
داۋاملاشقان قىر- چاپتا 3000 چېرىكتىن پەقەت ئاز قىسمىلا قې-
چىپ كېتەلىدى . توختى مانجۇ تەرەپتىن بولسا بىرمۇ ئادەم چىقىم
بولمىدى . 3000 مىلتىق باغلانغان 14 سولۋاس① ،تۆت دانە زەمبە-
رەك ، تۆت دانە تەيفو ، تۆپەڭ قاتارلىقلار ئولجا ئېلىندى . قوشۇن
كەينىدىن ئېلىپ مېڭىلغان 80 تۆمۈر ھارۋىدىكى تاغارلاپ ئۇن -
گۈرۈچ ، تۇڭلاپ ياغ قاتارلىق تەمىناتلار قولغا چۈشتى ، يەنە خېلى
كۆپ راسخوت خىراجەتلىرىمۇ بار بولۇپ ، ئاتۇشنى ئېلىپ بولغان-
دىن كېيىن قەشقەرنىمۇ قايتۇرۇۋېلىش خام چوتى بويىچە ھەر
ئېھتىمالغا قارشى تەييارلىق چوڭ قىلىنغانىدى .

ئەفرىدۇن سالامەت قېچىپ بارغان چېرىكلەردىن بۇ خەۋەرنى
ئاڭلاپ ، سېپىل دەرۋازىسىنى مەھكەم تاقاتتى . خەۋەر ئامبال ئال-
دانغانلىقىنى بىلىپ ھەرقانچە ئەپسۇسلانسىمۇ ئورنىغا كەلمىدى ،
بەلكى توختى مانجۇ ھازىرلا كېلىپ بوغۇزلاپ تاشلايدىغاندەك ۋەھ-
مىگە چۈشۈپ ، شەھەر دەرۋازىسىنى تاقاتقانىنىڭ ئۈستىگە تۇرالغۇ-
سىدىن چىقىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمىدى . توختى ئادەم تەشكىللەپ
مەھەللىلەرنى ئارىلاپ ، جەڭدە ئۆلگەنلەرنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىنى
يوقلىدى . قېرى- چۈرى ، يوقسۇزلارغا مېھىر - شەپقەت يەتكۈزدى .
ئۇنىڭ نامى جەڭدىكى باتۇرلۇقى بىلەنلا خەلققە يۇر بولۇپ قالماس-
تىن ، ئىنسانپەرۋەرلىك خىسلىتىمۇ ئەتراپقا تارقالدى .

دۈشمەن قوشۇنلىرى سېپىلنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ چىققىلى
ئۇنىمايۋاتاتتى . توختى مانجۇ دۈشمەننى ئىندىن چىقىرالماي جىلە
ئىدى . توساتتىن ئىشەكلىك بىر قېرى بوۋاي پەيدا بولۇپ قالدى .
ئۇنىڭ جۇل - جۇل قىشلىق كىيىملىرى ئاقۋالداققىلا ئوخشايتتى .
ئۇ ئەسلىدە پەيزاۋاتقا كېلىپ ئولتۇراقلىشىپ قالغان دولانلىق بو-
لۇپ ، بۇ يۇرتتىن چىققان توختى ئىسىملىك پالۋاننىڭ يەكەننى

① سولۋاس — ئوت قويۇشتا ئىشلىتىلىدىغان قورال .

قولغا كىرگۈزۈپ ، پۇقرالارغا راپاۋەتچىلىك قىلغانلىقى ھەققىدىكى ھېكايەتلەر قۇلىقىغا يەتكەن . نەتىجىدە ، يەكەنگە بېرىپ بىر كۆ-رۈشمەك ئىستىكى قەلبىنى ماكان ئەتكەن . ئۆزى بىلىملىك كىشى بولغاچقا ، «قۇرۇق قول» دىدارلىشىشقا رايى قويماي ، بىر پارچە شېئىرىي ئەرزنامە پۈتكەن . ئۇنىڭ بۈگۈن يەكەن دىيارىغا ئاياغ بېسىپ قوزغىلاڭچى قوشۇننى تاپقاندىن كېيىن ئىزدەپ - سوراپ يۈرۈپ توختىنىڭ قېشىغا كېلىــشــى ئىكەن . ئۇنىڭ ئېچىنىش-لىق تۇرقىغا كۆزى چۈشكەن توختى ئەھۋالنى ئۇقۇش ئۈچۈن ئالدىغا بېرىشىغا ، ئۇ قويىنىدىن چىرايلىق قاتلانغان ۋاراقچىنى ئېلىپ سۇندى . قەغەزگە مۇنۇلار يېزىلغانىدى :

«پەيزاۋاتتىن چىقىپتۇدەك توختى باتۇردەك تۆرە ،
قىلغىنى خاندىنمۇ ئارتۇق قەھرىمانلىقتا ئۆرە .
ئاڭلىدۇق خاننى بېيجىڭدا ، خەلىپىنى رۇمدا دەپ ،
نېمە پايدا سورىمىسا ياتتىڭمۇ دۇم يا ئوڭدا دەپ .
توختى مانجۇ[1] باتۇرۇمغا مەن پېقىرنىڭ ئەرزى بار ،
توغرىسى ، مەنلا ئەمەس ئامۇخاسنىڭ دەردى بار .
ھۇزۇرۇڭغا تەستە كەلدىم ئەرزۇھالىم ئېيتقىلى ،
پەھلىۋانىم ، رەھىم ئەيلەپ ئەتكىن خالاس دەردتىن مېنى .
«ئىشى ئوك»نىڭ ئېتىزىدا تۇرسا قىردىن تېشىپ سۇ ،
مەن بىچارە سۇ تۇتالماي بولدى يېرىم پوستەك — شو .
يەردىن ھوسۇل چىقتى ئاز ، ئالۋانغا بەردىم بارىنى ،
ئاق ئاشلىقنى ساڭغا تۆكتۇم ، باللار يېدى چالىنى…
يەرنى ئاران قىلسام ئوسا چاچقىلى يوقتۇر ئۇرۇق ،
تولا قاتراپ ئۆتىنگە يالاڭ تاپان بولدى يورۇق .
تەستە بىر قوش ئۇينى تاپسام يوق ئىكەن بۇقۇسىسى ،
قىلغۇچە تەل ئۇنى ، ھەيھات ! كەتتى يەرنىڭ ئوسىسى .
نېمى يوق ئېتىزنى ھەيدەپ سۇندى بۇقۇسا چىشى ،

① مانجۇچە تىل بىلگەچكە «مانجۇ» دەپ لەقەم قويۇۋالغان .

ئۆي ئورۇقلۇقتىن ماڭالماي تىرىدى يەرنى بېشى .
سالغۇلۇق مۇمكىنمۇ سۆرەم تۇرسا ئېتىز چالمىلىق ،
تاشلىۋەتسەم شۇ پېتى ئاپتاپتا بولغاي سالمىلىق .
ئاش ۋە نان پىشۇرغۇدەك يوقتۇر بىساتىمدا ئوتۇن ،
بەش قىزىم يانتاق چېپىپ ،چاۋار تېرەر تىنماي خوتۇن...
ئىلتىپاتىڭ بىزگىمۇ يەتسۇن دىبان قىلدىم دۇئا ،
مەن كەبى بىچارىلەر كۈتىدۇ سەندىن پاناھ .»

ناتونۇش يۇرتداشنىڭ بۇ ئەرزنامىسى باتۇرلارغا مەدھىيە ، قوشۇنغا ئىلھام ئىدى . كۆپچىلىك تەسىرلىنىپ ، ئاتىغانلىرىنى ئىئانە قىلىشتى . توختىمۇ ئۇنىڭغا يېتەرلىك خىراجەت بېرىپ چىرايلىق ئۇزىتىپ قويدى . ئۇ توقۇغان بېيىتلار شۇنىڭدىن باشلاپ خەلق ئەدەبىياتىدىن ئورۇن ئالدى . بۇنىڭ مۇئەييەن تەشۋىقاتلىق رولى بولۇپ ، ۋەلىخان تۆرە دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ رەھبەرلىك ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋېلىپ ، بۇلاڭچىلىق ، قىرغىنچىلىق قىلمىشى ئارقىلىق خەلقنىڭ ئەركىنلىك يولىدا زۇلۇمغا قارشى جەڭدە تۆككەن پاك قانلىرىنى بۇلغاۋاتقان بىر پەيتتە ، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ ئىناۋىتىنى تىكلەش ئۈچۈن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى . بۇ ھېكايە دولان تەۋەسىگە تارقىلىش بىلەن زور بىر تۈركۈم دېھقان ياشلىرى ئىختىيارىي ھالدا كېلىپ سەپكە قوشۇلدى . توختى مانجۇنىڭ قوشۇنلىرى ۋەلىخان تۆرە بىۋاسىتە باشقۇرىدىغان قوشۇنلاردىن پەرقلەنسىمۇ ، قەشقەر تەرەپتە يەنىلا ۋەلىخان تۆرە قوشۇنلىرى دېگەن نامدا ئاتىلاتتى . ۋەلىخان خوجا بۇ قوشۇننىڭ جەڭگىۋارلىقىنى بىلگەچكە يۈز ئۆرۈپ كېتىشتىن قورقۇپ ، ئارىلىشىۋالمىدى . ئەمما ، تەمىنات ۋە خىراجەت بەرمەي ، قۇدرەت تېپىشىغا ئاستىرتتىن توسالغۇلۇق قىلىپ تۇردى . ئەمەلىيەتتە ۋەلىخان خوجا بىلەن ئاللىقاچان چەك - چېگرا ئاجراتقانلىقى ئېنىق ئىدى . ۋەلىخان تۆرىنىڭ كۆزلىگىنى بىلەن دېھقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەقسىتى تۈپتىن ئوخشىمايتتى . لېكىن ، بىلمىگەنلەر بۇنى دەماللىققا

پەرق ئېتەلمەيتتى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ بولسا ، شەھەرگە بېكىنىۋالغانچە قارىسىنى كۆرسەتمەيۋاتاتتى . شۇنداقتىمۇ ئەتراپنى مۇستەھكەم قورشاۋغا ئالـ
غان قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ قوراللىرى سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللارغا بەتلەكلىك ئىدى .

كىتاب تورى بېكىتى

ئون سەككىزىنچى باب

تاقالغان شەھەر

خەبەر ئامبال خىللانغان 3000 كىشىلىك قوشۇننى ئاتۇشقا يولغا سالغاندىن كېيىن، ئۆزىگە تاغدەك ئىشەنچ باغلاپ «بۇلارنىڭ ئاتۇش، قەشقەر، يېڭىسارنى قايتۇرۇپ ئېلىشىغا يەكەندىن قوشۇن چىقىرىپ، قوزغىلاڭچىلارنى بىراقلا تازىلاپ تۈگىتىدىغان بولدۇم» دېگەن خام خىيال بىلەن، قىزغىن شىشخال ئويناپ ئولتۇراتتى، تەرلىگىنىدىن سوغا پىشلىغان ئىتتەكلا بولۇپ كەتكەن ئۈچ نەپەر چېرىك بوسۇغىدىن پۇت ئېلىپلا توۋلاشتى:

— جاڭجۈن ئالىيلىرى! جاڭجۈن ئالىيلىرى...

ئۇلارنىڭ چىرايلىرى تاتىرىپ، ياغاق يۈزلىرى تېخىمۇ تارتىشىپ كەتكەنىدى.

ئەنسىز ۋارقىرىغىنىچە كىرىۋاتقان ئۈچ چېرىكنى كۆرگەن ئامبال شىشخالنى تاشلاپ ئورنىدىن تۇردى. چېرىكلەر ئۈچىسىدىكى فورمىسى بىلەنلا قالغان بولۇپ، مىلتىق، بېشىدىكى موزىلىرىمۇ كۆرۈنمەيتتى. بۇنىڭدىن بىرەر يامان ئەھۋالنىڭ يۈز بەرگەنىنى سېزىش تەس ئەمەس ئىدى. ئۇلار ئامبالنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— دوكلات! — دېگىنىچە سالام بېرىپ تىك تۇرۇشتى.

— بىرىڭ سۆزلە! — دېدى خەبەر ئامبال تاقەتسىزلىنىپ.

— قوشۇن يول ئۈستىدە قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۆكتۈرمىسىگە ئۇچراپ، قارشىلىق بىلدۈرۈشكە ئۈلگۈرەلمەي پۈتۈنلەي دېگۈدەك قىرىلىپ تۈگىدى، بىز يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ ناھايىتى قىيىندا قې-

چىپ كەلدۇق .

— يول باشلىغۇچى چەنتۇ قېنى ؟

— قوزغىلاڭچىلار تەرەپكە ئۆتۈپ كەتتى .

ئامبال بۇنى ئاڭلاپ ، ھوشىدىن كەتكىلى تاسلا قالدى .

— يوقىلىش !— دەپ ۋارقىرىدى ئۇ چېرىكلەرگە .

ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قىزىللىق تىقىلغان ، يۈزلىرى تاتارغان بولۇپ ، تۇرغان جايىدىن جىددىي قەدەم بىلەن ئالدى - كەينىگە ماڭاتتى . تامغا ئېسىقلىق قىلىچنى زەرب بىلەن ئېلىپ قىنىدىن يېرىم سۇغۇرۇپ يەنە قىنىغا سېلىپ قوياتتى . غەزەپتىنمۇ ياكى قورقۇنچتىنمۇ ، ئەيتاۋۇر ، پۈت - قوللىرى بەزگەك كېسىلى تەگكەندەك تىترەيتتى . بۇنداق كەيپىيات نەچچە مىنۇت داۋاملاشقاندىن كېيىن بىردىنلا گۇرۇچى چىقىپ كەتكەن ھېسپتەك بوشىشىپ ، ئۆزىنى ئورۇندۇققا تاشلىغىنىچە ئولتۇردى . ئاڭغۇچە شىشىخال ئوينىشىپ بېرىۋاتقان ئولپەتلىرى ئۇنىڭ قەھرىدىن قورققان بولسا كېرەك ، بىر - بىرلەپ ئۆزلىرىنى چەتكە ئالغانىدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن 3000 كىشىلىك خىللانغان قوشۇن ، ئىلغار قورال - ياراغ ۋە قاپ - قاپلاردىكى تەمىناتلار نېرى كەتمەيتتى . تۇرۇپ - تۇرۇپلا « خېي !··· » دەپ يوتىسىغا شاپىلاقلايتتى . مىجەزى بىردىنلا غەلىتىلىشىپ ، ئۆيىنىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا توختىماي ماڭاتتى .

ئامبال نۇرغۇن ئويلىنىشلاردىن كېيىن ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيىتىنى تەن ئېلىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا چېقىلىشىنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى . چۈنكى ، قوزغىلاڭچى قوشۇن ھازىر بۇرۇنقىدەك تاياق- توقماق بىلەن قوراللانغان بىر توپ تەرتىپسىز دېھقانلار ئەمەس ، بەلكى باشلىرىغا بىر خىل قارا نوچى تۇماق كىيگەن ، ئۇچىسىدىكى كىيىملىرىمۇ ئوخشاش ،ئادەم سانىنى كۆرسىتىپ تۇرىدىغان رەڭگارەڭ تۇغ- ئەلەملەرنى كۆتۈرگەن ، قوراللىرى خېلى ئىلغار ، مۇكەممەل تەرتىپ- ئىنتىزامغا ئىگە يېرىم ئارمىيە قاتارىغا كىرىپ قالغانىدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە چىڭ لەشكەرلىرىنىڭ بۇ قې-

تىمقى مەغلۇبىيىتى ئادەتتىكى قوراللاردىن باشقا ، تەيفو ـ زەمبە-
رەك ، تۆپەڭ ، 14 دانە سولۋاس بىلەن تەمىن ئەتكەندىن باشقا ،
3000 ئادەمنىڭ بىر ئايدىن ئارتۇق تەمىناتىغا يەتكۇدەك ئاشلىق
ۋە خىلى كۆپ نەق پۇلغا ئېرىشتۇرگەنىدى .
خەبەر ئامبال مەھكىمىسى قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۈچىنى مۆل-
چەرلەپ ، هازىرچە سىپىلنى تاقاپ مۇداپىئەدە تۇرۇش ، ئىلى جاڭ-
جۇنىگە مەلۇمات يوللاپ ئادەم تەلەپ قىلىش قارارىغا كەلدى .
ئامبالنىڭ چاقىرىشى بىلەن كاتىپ يۈگۈرۈپ كىردى .
— بۇيرۇق !— دېدى ئامبال قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، —
هازىردىن باشلاپ شەھەر دەرۋازىلىرى تاقىلىپ ، قاراۋۇللۇق كۈ-
چەيتىلسۇن ! ھەرقانداق ئادەمنىڭ يول خېتىسىز شەھەرگە كىرىش-
چىقىشى مەنئى قىلىنسۇن ! قارشىلىق بىلدۇرگەنلەر ئېتىپ تاشلان-
سۇن ! لەشكەرلەر قوۋۇقلارغا بۆلۈنۈپ ، سىپىل ئۈستىگە ئورۇن-
لاشسۇن ! ئىچكى توپلاڭدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، شەھەر خەلقىمۇ
ياخشى نام بىلەن سىپىل ئۈستىگە ئېلىپ چىقىلىپ كونتروللۇقتا
تۇتۇپ تۇرۇلسۇن ! پۈتۈن قىسىم جىددىي هالەتكە ئۆتۈپ ، ئۇرۇش
تەييارلىقىدا تۇرسۇن ! پەرمان ئەفرىدۇن ۋاڭغا يەتكۈزۈلۈپ ، ماس-
لىشىپ ئىجرا قىلىنسۇن !
كاتىپ خەبەر ئامبالنىڭ بۇيرۇقىنى تولۇق خاتىرىلەپ ، چى-
قىپ كەتتى . ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىپ ،
كىرىش ـ چىقىش مەنئى قىلىندى . چېرىكلەر توپ- توپ بولۇشۇپ
سىپىل ئۈستىدىن ئورۇن ئېلىشتى . شەھەر خەلقى ئەندىشىگە چۈ-
شۈپ ، كېيىنكى كۈنلىرىدىن ئەنسىرىمەكتە ئىدى .
شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىش بىلەن تەڭ سودا دۇكانلىرىمۇ
ئېچىلمىدى . بىر ھەپتە ئىچىدە پۈتۈن تىجارەت توختاپ ، قەدىمدىن
تارتىپ گۈزەللىكتە ۋە تۇرمۇش ئاسايىشلىقى جەھەتتە جەننەتكە
تىمسال يەكەن شەھىرى ئىمارەتلىرىنىڭ قۇببە ـ پەشتاقلىرىدا هۇۋ-
قۇش سايرايدىغان غەمخانىگە ئايلىنىپ قالغانىدى . يوقسۇزلارنىڭ
كۈن ئۆتكۈزمىكى قىيىنلىشىپ ، نارازىلىق كۈندىن ـ كۈنگە كۆپە-

يېۋاتاتتى ، غەلۋە ـ ماجىرا ھە دېگەندە يۈز بېرىپ تۇراتتى . بۇنىڭ-
دىن خەۋەر تاپقان ئەفرىدۇن ۋاڭ چۆچۈش ئىچىدە دىققەت نەزىرىنى
ئاغدۇرۇپ ، كۆپ ئويلىنىشلاردىن كېيىن تەدبىر قوللىنىش قارارى-
غا كەلدى . ئۇنىڭچە ، ئامال تېپىپ شەھەر خەلقىنىڭ كۆڭلىنى
ھۆكۈمەتكە مايىل قىلىش ، پۇقرالارنى تەشكىللەپ ، باشقۇرۇشنى
ئەمەلدارلارغا تۇتقۇزۇش ، قالغان ئىشنى ئاللادىن تىلەشتىن باشقى-
سى ياخشىلىق ئېلىپ كەلمەيتتى . يەكەن شەھىرىدە خەلقنىڭ ھۆر-
مىتىگە سازاۋەر ئىككى كىشى بار ئىدى ، ئۇنىڭ بىرى ، قازى كالان
بولۇپ ، يەكەن خەلقى دانىشمەنلىكتە خوجا جۇمھۇرغا ، ئادالەتپەر-
ۋەرلىكتە نۇشىرۋان ئادىلغا ئوخشىتاتتى ؛يەنە بىرى ، كىشىلەر ئۇ-
لۇغ ھېسابلاپ چوقۇنىدىغان ھەزرىتىم دېگەن كىشى بولۇپ ، دۇئا
ۋە قارغىشلىرىغا پەۋقۇلئاددە ئېتىبار بىلەن قارىشاتتى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ بېشىغا كۈن چۈشكەندە بۇ ئىككى كىشىدىن
پايدىلىنىش نىيىتىگە كەلدى ، ئۈچ ئات تەييارلاپ ،قازى كالاننى
ئوڭ تەرىپىدىكە ، ھەزرىتىمنى سول تەرىپىگە ئۆتكۈزۈپ ، كو-
چىمۇ ـ كوچا يۈرۈپ ، پۇقرالارنى خاتىرجەملەندۈرمەكچى بولدى .
ئۇنىڭدىن باشقا ، بارغانلا يېرىدە مەسچىت ـ مەسچىتلەرنىڭ ئالدىغا
جامائەتنى يىغدۇرۇپ ئۆزى ۋەز ئېيتاتتى :

— ئەي خالايىق !— دەيتتى ئۇ كۆپچىلىككە مۇراجىئەت
قىلىپ ،— سىلەرگە شۇنى جاكارلايمەنكى ، بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئە-
مەلدارلار سىلەرنىڭ دەرد ـ ھالىڭلارنى ماڭا يەتكۈزمەپتۇ . مەن
ئۇلارنى جازالايمەن . مانا ھازىردىن ئېتىبارەن سىلەرنى ئۆزۈم
يوقلاپ تۇرىمەن . مەندىن ئۆتكەن سەۋەنلىكلەرنى كۆڭلۈڭلاردىن
چىقىرىۋېتىپ ، توپىلاڭچىلارغا يانتاياق بولماڭلار .سىلەرگە خۇدانى
گۇۋاھ قىلىپ كېپىللىك بېرىمەنكى ، بۇگۈندىن باشلاپ پۈتۈن
شەھەر خەلقىگە باي- كەمبەغەل دېمەستىن قارىقويۇق تۇرمۇش پۇلى
تارقىتىپ بېرىلىدۇ . بۇنىڭغا يېنىمدا تۇرغان قازىكالان بىلەن ھەز-
رىتىم گۇۋاھتۇر .

ئەفرىدۇن دېگىنىنى ئەمەلدە كۆرسىتىش ئۈچۈن خەزىنىنى

ئېچىپ ھەممە ئادەمگە پۇل تارقاتتى . ئەمەلدارلارغا خەلققە ياخشى مۇئامىلىدە بولۇپ ، ئۆزىگە مايىل قىلىشنى تاپىلىدى .

بىر كۈنى ئەفرىدۇن ۋاڭ كۆڭلى بىئارام ھالدا سارىيىدا خەبەر ئامبال بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئولتۇراتتى ، تۇساتتىنلا كىرىپ كەلگەن خەزىنىچىبەگ مۇھەممەتئىمىن ئېيتتى :

— ۋاڭ ئالىيلىرى ! شەھەر خەلقىگە پۇل تارقىتىش تېخى ئاخىرلاشماستىنلا خەزىنىنىڭ يېرىمى تۈگىدى . شۇڭا ، پۇل تارقىتىشنى توختاتساقمىكىن دەيمەن .

— بولمايدۇ !— دېدى ئەفرىدۇن ۋاڭ ،— داۋاملاشتۇرۇلۇپ ئاخىرى ئۈزۈلسۇن . تارقاتقان پۇل شەھەردىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ . ۋاقتى كەلگەندە بىرىگە 10نى قېتىپ قايتۇرۇۋالىمىز .

ئەفرىدۇن ئۆز سۆزىنى تەستىقلاتماقچى بولغاندەك خەبەر ئامبالنىڭ كۆزىگە قارىغانىدى :

— شۇنداق !— دەپ ئېپادە بىلدۈردى خەبەر ئامبال ،— بۇ پۇللارنى سىز تاپقان ، يەنە تاپالايسىز . سىز ئامان بولسىڭىز ، بىز ھەم خاتىرجەم .

مۇھەممەتئىمىنبەگ «خوپ !» دېگىنىچە چىقىپ كەتتى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ بىلەن خەبەر ئامبال كېيىنكى ئىشلار ئۈستىدە مۇزاكىرىلىشىشكە كىرىشتى ، گەرچە ئەفرىدۇن ئۆزىنى «پادىشاھ ، خان» دەپ بىلسىمۇ ، خەبەر ئامبال خۇددى گەجگىسىگە بەتلىنىپ تۇرغان تاپانچىدەك ئۇنىڭ ھەممە ئىشلىرىنى نازارەت قىلىپ ، باسىدىغان قەدىمىدىن تارتىپ ھەربىر ئېغىز سۆزلىرىگىچە بەلگىلەپ بېرەتتى ، يەرلىك ئەمەلدارلارنى مانجۇلار ئۆزلىرىنىڭ توقال خوتۇنىغا ئوخشاش كۆرۈپ ، لازىم بولغاندا ئىشلىتەتتى ، ئېھتىياجى تۈگىگەندە كۆزگە ئىلىپمۇ قويمايتتى . خەبەر ئامبال ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولۇپ چىقىپ كەتتى . نېمىلا بولمىسۇن ھازىرقى مۇھىم ئىش شەھەر مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش ئىدى . شۇڭا ، خەبەر ئامبال دىۋانبېگى ، باش مىرزىبەگ ۋە چوڭ - كىچىك ھەممە بەگلەرنى تىزىملاپ ، سېپىل دەرۋازىسىنى بېقىشقا تەيىنلەشنى ئەف-

ـرىدۇنغا تاپىلىدى . ئەفرىدۇن ۋاڭ خەبەر ئامبالنىڭ دېگىنى بويىچە بەگلەرنى بىر - بىرلەپ ئورۇنلاشتۇردى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ مەرتىۋىلىك بەگلەردىن بىرقانچىنى ئەگەشتۈرۈپ ، ئاۋۋال «دەرۋازەئى ئالتۇن»غا باردى ، ئاندىن باش مىرزىبەگكە پەرمان چۈشۈردى :

— تىزىم بويىچە ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن !

مىرزىبەگ ھەرقايسى ئورۇنلارغا بىر - بىرلەپ ئادەم بەلگىلىدى :

— «دەرۋازەئى ئالتۇن»غا لاۋا ھاكىمى مەسئۇل بولۇپ قاراۋۇللۇق قىلسۇن !شاھ بەگلىرىگە باشچىلىق قىلىپ ،كېچە - كۈندۈز پاسىبانلىقنى بوشاشتۇرمىسۇن !شەھەر خەلقى كالتەك - چوماقلىرىنى ئېلىپ ، سېپىل ئۈستىدە كۆزەتچىلىك قىلسۇن ! ئاخۇنلار «ۋەزائىف» ئوقۇپ ، مۇشكۇل ئىشقا ئاسايىشلىق تىلىسۇن ! بۇ يەرگە تەيىنلەنگەن چېرىكلەر مەسئۇل بەگنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىپ ، جەڭگىۋار ھالەتتە تۇرسۇن !— مىرزىبەگ تىزىمنى ئوقۇپ تۈگىتىپ ، ۋاراقچىنى قاتلاپ قوينىغا سالدى ، ئاندىن ئەزان ئېيتقاندەك توۋلىدى ،— تەيىنلەنگەن ئادەملەر ۋاڭ ئالىيلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا پاسىبانلىق ئورۇنلىرىغا قارار تاپقاي !

ئىسمى تىلغا ئېلىنغانلار شۇئان ھازىر بولدى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ «دەرۋازەئى ئالتۇن»دىن ئايرىلىپ ، «دەرۋازەئى خانىقا»غا كەلدى . بۇ يەردە ئىنايەتبەگ ئىسىملىك بىرسى بار بولۇپ ، يېڭىسار ھاكىمىدەك شەھەرنى تارتقۇزۇپ قويۇپ قېچىپ كەلگەن ئىدى . ئۇ تېبابەت ئىلمىدىن خەۋەردار بولغاچقا ، كۆزەتچىلەرنىڭ سالامەتلىكىنى تەكشۈرۈشكە تەيىنلىدى . شەيخۇلئىسلام ساھىب كىرام بىلەن ئاخۇن مۇنەججىم زامانىنى ئىلمى نۇجۇم ئاساسىدا ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىپ ، كەلگۈسىدە يۈز بېرىدىغان ئىشلاردىن خەۋەر بېرىپ تۇرۇشقا بەلگىلەندى . بۇ جايغا تەيفو ۋە نەيزىلىك لەشكەرلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، پات - پات ئوق چىقىرىپ ، ھەيۋە كۆرسىتىشنى تاپىلىدى .

«دەرۋازەئى قابغات»قا ئەلەم ئاخۇننى مەسئۇل قىلىپ ، پىتەر-لىك لەشكەر ئاجرىتىپ بەردى . شاھ نەسەبىدىن بولغان زاھىت خوجامنى نىگاھبان (قاراۋۇل)لىققا ئورۇنلاشتۇردى . خەزىنىچى مۇھەممەتئىمىنبەگنى ئەلەمدارلىققا تەيىنلەپ ،قولىغا نۇرغۇن چىر-رىك تۇتقۇزۇپ ،پاتروللۇق ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى . قاراۋۇللۇققا قويۇلغانلار ئىچىدە يەنە ئۇلۇغ - ئۇششاق بەگلەر ،ئاخۇن ،موللا - ئىماملارمۇ مەلۇم سالماقنى ئىگىلەيتتى .

«دەرۋازەئى مەسخىرە»گە مۇپتى ئاخۇن (قەبرىسى ھازىر سىر-سىق كۆلدە) سەردار ، خاتىپ ئاخۇن ۋە خەزىنىچى مەغرۇلبەگ ئىككىسى ياردەمچى بولدى . بىر بۆلەك چېرىك ھەمدە شەھەر ئاھا-لىسى قاراۋۇللۇققا ئورۇنلاشتۇرۇلدى .

«تېرەكباغ دەرۋازىسى»غا قازى ئاخۇن مەسئۇل قىلىنىپ ، زەپەر ئاخۇن دېگەن تېۋىپ كىشى يانداپ بېرىلدى . ئۇ كېسەلنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ ھەممىسىگە ئوخشاشلا «قەشرىماش» بۇيرۇش بى-لەن مەشھۇر ئىدى ، ئەلەمداربەگ شاھ مەنسۇر بۇ يەردىكى ئەلەمدار ۋە چېرىكلەرگە مەسئۇل قىلىندى . پاششاپ بەگ نەئمان مىراب ئەتراپقا مەخپىي ئادەم چىقىرىپ ، جاسۇسلۇق قىلىشقا قويۇلدى . بۇ ئەتراپ ناھايىتى مۇھىم بولۇپ ، روبىروسىدىكى «سۇتلۇك ما-زار»دا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئادەملىرى بار ئىدى .

يۇقىرىقىلاردىن باشقا ، مۇھىم دەپ قارالغان جايلارغا كۆپلەپ قاراۋۇللار قويۇلدى . مەسچىتنىڭ ئىماملىرى كېچىنى مەسچىتتە ئۆتكۈزۈپ ، ئاللادىن ھۆكۈمەتكە بەختەرلىك ، پادىشاھقا نۇسرەت تىلەشكە بۇيرۇلدى . شەھەردىكى ئاخۇن - ئەشرەپلەرمۇ نامىزىدا دۇئا - تىلاۋەت قىلىپ ، ھۆكۈمەتنىڭ ئامانلىقىغا ئاللادىن مەدەت تىلەشكە ئورۇنلاشتۇرۇلدى . ئىشلار قانائەتلىنەرلىك ئورۇنلاشتۇ-رۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئەفرىدۇن ئوردىغا قايتتى ، ئەمما نى-مىشقىدۇر كۆڭلى تىنمايۋاتاتتى .

— پەرمان !— ئەفرىدۇن باش مىرزىبەگكە بۇيرۇق چۈ-شۈردى ،— پۈتۈن مازار ، مەسچىتلەردە داشقازان ئېسىلىپ ، خەت-

ـمقۇرئان قىلىنسۇن ، مەسچىت ـ خانىقالاردا خەتمە باشلانسۇن .
تالىبۇل ئىلىملەر يىغىلىپ كېچە ـ كۈندۈز ئۇزۇلدۇرمەي «ۋەزا-
ئىف» ، «ئەۋراد» ئوقۇپ ،ئامانلىقىمىز ئۇچۇن ئاللاغا ئىلتىجا قىل-
سۇن .بارلىق تەلەپكارلار پادىشاھغا ئامانلىق تىلەپ ،ھەممە كارى-
بارىغا خەيرىيەت تىلىسۇن .پەرمان دەرھال ئىجرا قىلىنسۇن !
مىرزىبەگنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بىلەن شۇ سائەتنىڭ ئۆزىدىلا
جاكارچىلار كوچىمۇكوچا ئايلىنىپ يۇرۇپ ۋارقىراشقا باشلىدى :

«ئى خالايىق ! قۇلاق سېلىڭلار ، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار ،ھازىردىن
باشلاپ ئۆي ـ ئۆيدىن قازان ئاچىقىپ زاراتگاھلىققا ،مەسچىت ـ
خانىقالارنىڭ ئالدىلىرىغا ئېسىپ زاراخەتمە قىلىنىپ خەتمىقۇر-
ئان ئوقۇلسۇن ! »

شۇنداق قىلىپ ، قۇرئان ساۋاتى بارلارنىڭ ھەممىسى يىغىلىپ
مەسچىت ـ مەسچىتلەردە خەتمە باشلاندى ، قارىي ـ موللىچاقلارنىڭ
قىرائەت ئاۋازلىرى شەھەرنى لەرزىگە سالدى . «پىرىيانە يەكەن»
دۇئا ـ تىلاۋەت ساداسىدىن زىلزىلىگە كېلىپ ،ئامۇخاس يەتمىش
ئىككى مىڭ مالائىكىنىڭ ھەممىسى ئەرشتىن چۈشۈپ ، ئۆزلىرى
ھەمداستىخان بولۇپ ئولتۇرغاندەك ھاياجانغا چۆمدى . تېخى نەچچە
سائەت ئىلگىرىلا ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەمەلدارلىرىغا قارغىش-
نەپرەت ياغدۇرۇپ غەزەپلەنگەنلەر قىرائەتنىڭ مۇڭىدىن دىللىرى
ئېرىپ ، ھېساب ـ كىتابلىرىنى قىيامەتكە قالدۇرۇشتى .
پۈتۈن شەھەر خەلقى چېرىكلەر بىلەن بىر قاتاردا سېپىل
ئۈستىگە ھەيدەپ چىقىلدى . پۇقرالارنىڭ قولىغا چوماق ، كالتەك-
لەر تۇتقۇزۇلغانىدى . نۇرغۇن ئائىلىلەردە ئاشلىق ئۈزۈلۈپ قال-
غاچقا ، باللار ئاچلىقتىن قىرىلىپ كېتىۋاتاتتى . چوڭلار ئىچىدىمۇ
ئۆلۈم ـ يېتىم كۈنسېرى كۆپىيىۋاتاتتى . دەرۋازىسى مەھكەم تاقال-
غان يەكەن شەھىرى گويا دېڭىزدىكى يېگانە كېمىدەك قوزغىلاڭچى-
لارنىڭ مۇھاسىرىسى ئىچىدە قالغانىدى . توختى مانجۇنىڭ قوشۇن-

لىرى ئىككى شەھەر ئارىلىقىدا ئات چاپتۇرۇپ يۈرۈپ دۈشمەننى جەڭگە چاقىرىپ ، مازاق قىلاتتى . خورلۇققا چىدىمىغان ئەفرىدۇن ۋاڭ سېپىل ئۈستىدە تۇرغانلارغا : «ئېتىڭلار !» دەپ ۋارقىرايتتى ، ئەمما سېپىل ئۈستىدىن ئېتىشقا جۈرئەت قىلغانلارنى قوزغىلاڭچىلار ئۇدۇللۇق ئۇجۇقتۇرۇۋېتەتتى . ئاخىر ئەفرىدۇن تەرەپ ھىنددى ، ئاۋغان ، بالتو ، پەنجابىلاردىن 1000 كىشىلىك ئاتلىق قوشۇن تەييارلاپ ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى ئاتلاندۇرغاندى ، ئۇلارنىڭ ئەمەلدارلىرىنىڭ كۆپچىلىكى ئۆلۈپ ، تىرىك قالغانلىرى ئېغىر يارىلىنىپ شەھەرگە ئاران كىرىۋالدى . قوزغىلاڭچىلار شەھەرنى ئالالمىغىنىغا خاپا بولسا ، شەھەر خەلقى قاپسىلىپ قالغىنىغا خاپا ئىدى . ئىككى تەرەپنىڭ تەقەززالىقىغا ھېچنېمە توغرا كەلمەيتتى . ئۇرۇشنىڭ ئۇزاققا سوزۇلۇپ كېتىشى شەھەر خەلقى ئۈچۈنمۇ ، دېھقانلار ئۈچۈنمۇ پايدىسىز ئىدى . بۇنى ھېس قىلغان توختى مانجۇ پانساتلار بىلەن كېڭىشىپ ئىشنى باشقا تەرەپتىن باشلىماقچى بولدى .

ئون توققۇزىنچى باب

ئوت ئىچىدىن كەلگەن كۆلكە

ياز پەسلى كىرىپ، ئېكىنزارلىقلار يېشىللىققا پۈركەنمەكتە ئىدى. باغلاردا غورىلارنىڭ ئالدى سارغىيىشقا باشلىدى. لېكىن، يەكەن شەھىرىنىڭ ئورمانزارلىق ئارىسىدىكى قەبرىستانلىقتەك جىمجىتلىقى ئادەمنىڭ ئىچىنى پۇشۇراتتى. بۇرۇنقىدەك ھەر يىلى 5 - ئاينىڭ 18 - كۈنلىرىدىن باشلاپ ئۈجمە يېگىلى سەھراغا ماڭىدىغان باللار، ئۈجمە سەيلىسىدىكى چېلىشنى قىزىتىش ئۈچۈن ئالدىرايدىغان تەمبەل يىگىتلەر، ئەپكەشلىرىگە ئالا غورا قاچىلانغان سېۋەتلەرنى ئېلىپ، ئەپكەشنىڭ سىلكىنىشىگە پۈتىنى كەلتۈرۈپ يېنىك دەسسەپ كېتىۋاتقان باققاللار، ئۈستۈۋېشى ئاددىي، يۈزلىرى يېرىم يېپىقلىق قېتىقچى قىز - جۇۋانلار، ھەر ھەپتىنىڭ بازار كۈنلۈكى يوللارغا سىغىشماي شەھەر دەرۋازىسىدىن كىرىپ-چىقىۋاتقان ھارۋىلار، مەپىلەر، ئاتلىق - پىيادىلەر، «پوش - پوش!» دەپ ۋارقىرايدىغان ئوتۇنچىلار، ئۇلاغ بازىرىغا چارۋا ھەيدەپ ماڭغان دېھقان - چارۋىچىلار، يول بويلىرىدا باشلىرىغا تېۋەڭلىرىنى ئېلىپ «يوغان نان!» دەپ كۆتۈرۈپ يۈرگەن ناۋايلار...نىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى. چېك لەشكەرلىرى سېپىل ئەتراپىدىكى ئۆيلەرنى پۈتۈنلەي كۆيدۈرۈپ، باغ- ئورمانلارنى بۇزۇپ تۈزلەۋەتكەچكە، نەچچە يۈز مېتىرلاپ ئارىلىقتا تۈزلەڭلىك ھاسىل بولغانىدى.

شەھەردىكى ئەرلەر ھەر كۈنى ئەتىگەندە سېپىل ئۈستىگە ھەي-

ـدەپ چىقىلاتتى . ئۇلارنىڭ قوللىرىغا تۇتقۇزغان ئاق كالتەكلەر يىراقتىن كۆز يەسلىدىكى ئورۇلۇش ئالدىدا تۇرغان پالاقسىز قوناق شاخلىرىدەك كۆرۈنەتتى .ئەمەلدارلار خەلقنى زورلاپ قوزغىلاڭچى قوشۇننى تىللاتقۇزاتتى . ئەمما ، قوزغىلاڭچى قوشۇن تەرىپىدىن بىر پاي زەمبىرەك ئوقى ئېتىلىشى هامان «مىڭ قاغىغا بىر كېسەك ئېتىپتۇ» دېگەندەك ، ھەممىسى دۇم يىتىۋېلىشاتتى . يەنە بىر كەمـ. لەردىن كېيىن پەيدا بولۇپ چۇقان سېلىشاتتى . نىمە دەۋاتقانلىقىنى ئۆزلىرىدىن بۆلەك ھېچكىم بىلمەيتتى . بۇنىڭغا جاۋابەن قوزغىلاڭـ. چى قوشۇن ئىنكاس قايتۇرمايتتى ياكى بىرنەچچە پاي ئوق چىقىـ. ـرىپ قوياتتى .

ئالاھازەل سېپىل دەرۋازىسى تاقالغىنىغا بىر ئايدىن ئېشىپ كەتتى . شەھەر خەلقى سېپىل ئىچىگە قامىلىپ ، سىرت بىلەن مۇناسىۋىتى ئۈزۈلدى . مەنسەپدار ، چېرىكلەرمۇ شۇ قاتاردا بوغۇلۇـ. ۋاتاتتى . قوزغىلاڭچى قوشۇن شەھەرنى ھەر تەرەپتىن قورشاپ ، بىرقانچە نۆۋەت ھۇجۇم قىلىپ باققان بولسىمۇ ، بۆسۈپ كىرەلمىـ. ـدى ، بۇنداق بولۇۋەرسە قوزغىلاڭچى قوشۇنغىمۇ پايدىسىز ئىدى . قوزغىلاڭچىلار دېھقانلاردىن تەشكىل تاپقاچقا ، بىر جەھەتتىن بەزىـ. لىرىنىڭ يەرلىرى تېرىقسىز ، بەزىلىرىنىڭ ئائىلىسىدە قېرى - چۆرىلەرگە قارايدىغان ئادەم يوق بولۇشتەك ئەھۋاللار ئۇلارنى خاـ. تىرجەمسىزلەندۇرسە ، يەنە بىر جەھەتتىن قوشۇن ئىچىدە پىدائىي قېرى - ئاجىزلارمۇ بار ئىدى . ۋاقىت ئۇزىرىپ كەتسە ، كۈتۈلمىـ. گەن قىيىنچىلىقلارنىمۇ يۈز بەرمەيدۇ دېگىلى بولمايتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇزاققا سوزۇلغان جەڭنى كۈتۈپ تۇرۇش ئۈچۈن قوزغىـ. لاڭچىلاردا دۈشمەن قوشۇنلىرىدىن ئولجا ئالغان ئاشلىقتىن باشقا ، زاپاس ئوزۇق - تۈلۈك يوق ئىدى . ۋەلىخان تۆرە بولسا قەشقەر ، يېڭىسار ، ئاتۇش يېزىلىرىغا قەدەم بېسىپ ، بىر تەرەپتىن چېرىك توپلىسا ، يەنە بىر تەرەپتىن خەلققە ئالۋان سېلىپ بايلىق توپلاۋاتاتـ. تى . قوزغىلاڭچىلار يېڭىساردىن يەكەنگە يۈرۈش قىلغاندىن باشلاپ ۋەلىخان تۆرە ئۆزىنىڭ ئادەملىرىنى قالدۇرۇپ قېلىپ ، توختى

باشچىلىقىدىكى جەڭ قىلىۋاتقان قوشۇنغا يېقىن تۇرمىدى . ھازىر ئۇلارنىڭ ئارىسىدا مۇناسىۋەت قالمىدى دېيىشكىمۇ بولاتتى ، لېكىن ۋەلىخان تۆرىنىڭ ئۇلارنى ئالدىراپ قويىۋۈەتكۇسى يوق ئىدى . چۈنكى ، توختى باشچىلىقىدىكى قوشۇننىڭ يەكەننى ئىشغال قىلىپ تۇرۇشى ۋەلىخان تۆرىنىڭ قەشقەردىكى ھۆكۈمرانلىقى ئۈچۈن خاتىرجەملىك بېرەتتى . بۇنىڭغا چېتىشلىق ئىشلارنى ھەر ئىككى تەرەپ ئۆزلىرى بىلىشەتتى .

توختى مانجۇ تولىمۇ زېرەك ، ئەقىللىق يىگىت ئىدى . تەدبىر قوللىنىپ پايدىسىز ۋەزىيەتنى ئوڭلاش ئۇنىڭ قولىدىن كېلەتتى .

ئادەملەر نۆۋەت بىلەن غىزالىنىپ ، ھەرقايسىسى ئۆز ئورۇنلىرىدا دۈشمەننى كۈتۈپ تۇرۇۋاتقاندا ، توختى خەۋەرچى ماڭدۇرۇپ ، «ئونبېشى»دىن يۇقىرى دەرىجىلىكلەرنى چاقىرتتى :

— قېرىنداشلار !— دېدى ئۇ سالماق تەلەپپۇزدا ،— بۇ يەردە تۇرۇۋاتقىنىمىزغا بىر ئايدىن ئاشتى . قوشۇنىمىزدىكى 3500 دىن ئارتۇق ئادەم ئىچىدە قېرىلار 500 دىن ئاشىدۇ ، يارىدارلارمۇ بار ، جەڭگە يارايدىغانلار 2500 ئەتراپىدا كېلىدۇ . ئاشۇ ئادەملەرنىڭ ھەممىسى تاماق يېيىشى لازىم . بىراق ، يەكەننىڭ زاپاس ئاشلىقى شەھەر ئىچىدە ، مەن مۇنداق بىر لايىھەنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمەن :

بىرىنچى ، قېرى - چۆرىلەرنى قىسقارتىپ ، ئائىلىسىگە قايتۇرۇپ خاتىرجەم تۇرمۇش شارائىتى يارىتىپ بېرىش ؛

ئىككىنچى ،قىسمنى ئىككىگە ئايرىش : بىر بۆلىكى داۋاملىق شەھەرنى قورشاپ دۈشمەنگە زەربە بېرىش ؛يەنە بىر بۆلىكى دەريادىن ئۆتۈپ دولان دىيارىغا تارقاپ ،ھەرقايسى يېزا - كەنت ئەمەلدارلىرىنىڭ ھارام ماللىرىنى خەلققە ئۈلەشتۈرۈپ بېرىپ ، پۇقرالارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ؛

ئۈچىنچى ، قاغىلىق ، پوسكام ، گۇما قاتارلىق جايلارنى ئىگىلەپ ، ھۆكۈمەت ئامبىرىدىكى ئاشلىقنى قولغا كىرگۈزۈپ زاپاس ئوزۇق - تۈلۈك تەييارلاش ، مالىيەدىكى پۇلنى خىراجەت قىلىپ ، كىيىمنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئارقىلىق تەشكىلىي قۇرۇلۇشنى

www.uyghurkitap.com

كۆچەيتىش ؛

تۆتىنچى ، پىدائىيلارنى قوبۇل قىلىپ ، ئادەملىرىمىزنى تولۇقلاش .

ئەگەر يۇقىرىقى لايىھىگە قوشۇلساڭلار ، مەخپىيەتلىكنى قاتتىق ساقلاپ ، كېچىسى يول يۈرۈپ ، تاڭ سەھەردە دەريادىن ئۆتىمىز .

توختىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغانلىرى ھەممەيلەننىڭ كۆڭلىگە يېقىپ ، كۆپچىلىكنىڭ ماقۇللۇقىدىن ئۆتتى .

— ھەسەن پانسات بىلەن كىچىك ئاخۇن پانسات يەكەن شەھىرىنى داۋاملىق قورشاشقا مەسئۇل بولىدۇ ! — دېدى توختى بۇيرۇق قىلىپ ، — كېرەم بىلەن تۇرسۇننىڭ قىسىملىرى دەريادىن ئۆتۈپ بۇيرۇق بويىچە ھەرىكەت قىلسۇن !

— پىكرىم بار ! — دېدى ھەسەن تۇرك ، — كۈتۈپ يېتىۋېرىپ ئىچىم تىتىلداپ كەتتى . ھېچبولمىغاندا دەريادىن ئۆتىدىغان قىسىمنى ئۆزىتىپ قويسام دەيمەن .

— بولمايدۇ ! — توختى ئۇنىڭ پىكرىنى كەسكىن رەت قىلدى ، — يەكەننى مۇھاسىرە قىلىش ھەممىدىن مۇھىم ، بۇيرۇقنى ئىجرا قىلىڭ .

— خوپ ! — ھەسەن تۇرك بۇنىڭدىن باشقا زۇۋان سۈرمىدى .

ئەمدىكى ئىش دەريادىن ئۆتۈش مەسىلىسى ئىدى . دەريانىڭ ئۇ تەرىپىدە دولانلىقلار ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ، يەكەنگە كىرىپ-چىقىدىغانلار دەريانىڭ شەرق تەرىپىدىكى كېمىدىن ئۆتمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى . دەريا دولقۇنلاپ ئاقاتتى ، سۇنىڭ شىددىتىگە گەپ توغرا كەلمەيتتى . شۇ سەۋەبتىن ، كۆۋرۈك سېلىش مۇمكىن بولمىغاچقا ، ھۆكۈمەت چوڭ - كىچىك كېمىدىن ئالتىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، 1000 چېرىكنى كېچە - كۈندۈز قاراۋۇللۇق قىلىشقا قويغانىدى . كېمىلەر يىغىشتۇرۇۋېتىلسىلا يەكەنگە كىرىشكە بولمايتتى . دەريا بويىغا سېلىنغان ھەربىي گازارمىدىكى قوشۇن كۈچلۈك قوراللانغانىدى . قوزغىلاڭ يۈز بېرىپ ، شەھەر خەۋپ

ئاستىدا تۇرغان مەزگىللەردە ئەفرىدۇن ۋاڭ ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ ، يەنە 500 چېرىك بىلەن خىل قورالارنى ئەۋەتتى . بۇنىڭ-دىن يەنىلا خاتىرجەم بولالمىغان مىڭبېشى ئەتراپقا چارلىغۇچى ماڭدۇرۇپ ، نۆۋەتتە قوزغىلاڭچىلارنىڭ مۇددىئاسى شەھەرنى ئې-لىش بولۇپ ، دەريادىن ئۆتۈش غەربىي يوقلۇقىدىن خەۋەر تاپتى . شۇنداقتىمۇ ، بىرەر پېشكەللىك يۈز بەرسە ، كېمىلەرنى تاشلاپ قېچىشنى پىلانلاپ قويغانىدى .

كېرەم بىلەن تۇرسۇنلار ئىلگىرى بۇ تەرەپلەرگە كۆپ كەلگەچ-كە جۇغراپىيىلىك ئالاھىدىلىكىدىن خەۋەردار ئىدى . ئىككىسى مەسلىھەتلىشىپ ، چېرىكلەر ئۇيقۇغا پاتقاندا شەبخۇن ئۇرۇپ ، كې-مىلەرنى قولغا كىرگۈزۈش قارارىغا كەلدى - دە ، كېچىلەپ يۈرۈپ سۇبھى يورۇشتىن بۇرۇن دەريا بويىغا باردى . بۇ چاغدا ، مىڭبېشى تېخى ئۇخلىمىغانىدى . كېرەم پەم بىلەن قاراۋۇلنىڭ ئارقا تەرىپى-دىن كېلىپ ، ۋارقىراپ بولغۇچە كانىيىدىن بوغۇپ ، بىقىنىغا شەمشەر تىقتى . بۇنى سېزىپ قالغان ئىككىنچى قاراۋۇلنى ئوقيا بىلەن ئاتتى ، قاراۋۇل نەچچە قەدەم قېچىپلا يىقىلدى . ئاڭغۇچە قوزغىلاڭچى قوشۇن گازارما ئەتراپىنى قورشاپ ، تەرەپ - تەرەپتىن ئوق چىقاردى . ئالاقزادە بولغان مىڭبېشى ۋە چېرىكلەر باشلىقلىرى-دىن بىرنەچچىسى قېچىپ كەتتى . باشلىقسىز قالغان چېرىكلەر پىتراپ قالايمىقان ئوق چىقىرىشقا باشلىدى ، قېچىشقا ئۈلگۈرمى-گەن چېرىكلەردىن نۇرغۇنى ئۆلدى . ئوق ئاۋازلىرى ئەتراپنى زىل-زىلىگە كەلتۈردى . يورۇق چۈشكەندە دەريا بويىدا چېرىكلەردىن بىرسىمۇ قالمىغانىدى .ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغان مەكىت ، تاسقىمە خەلقى تەرەپ - تەرەپتىن يۈگۈرۈشۈپ كېلىپ ، قوزغىلاڭچى قو-شۇنلار بىلەن كۆرۈشتى . بېلىقچىلار قايغۇچاقلىرىنى سۆرىشىپ كېلىشتى . قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ ئادەملىرى ئالتە كېمىگە پات-مايتتى . دېھقانلار ياغاچ كەلتۈرۈپ سال ياسىدى . شۇنداق قىلىپ ، دولانلىقلار 1000 كىشىلىك قوشۇننى قارشى ئېلىپ ، كېمە ، قاي-غۇچاق ، ساللارغا ئولتۇرغۇزۇپ تۆۋەنگە ئاقتۇرۇپ ، مەكىت تەۋە-

سگە ئېلىپ باردى. ئۇلار كېمىدىن چۈشۈپ مەكتەپ بازىرىغا كىرگەندە، نەچچە يۈزلىگەن كىشىلەر ئالدىغا چىقىپ قارشى ئالدى. بۇلار دولانلىق دېھقانلار بولۇپ، دەريا تەرەپتە ياڭرىغان ئوق ئاۋازىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەكتەپ بازىرىدا تۇرۇشلۇق مەمۇرىي ئەمەلدارلار بىلەن چېرىكلەرنى ئۆلتۈرۈپ، پىدائىي بولۇش ئۈچۈن تەييارلىنىپ تۇرغانىدى. قوزغىلاڭچىلار يېڭى قوشۇلغانلار بىلەن بىرلىشىپ بەشكەنت بازىرىغا باردى. ئۇ يەردىكى ئەمەلدارلارنىڭ مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ يوقسۇزلارغا ئۈلەشتۈرۈپ بەردى. قوزغىلاڭچى قوشۇن پوسكامغا يېتىپ بارغاندا، مەمۇرىي ئەمەلدارلار چېرىكلەرنىڭ ھىمايىسىدە قاغىلىققا قاچقانىدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن پوسكامنى ئىلىكگە ئالغاندىن كېيىن، مۇۋاپىق ئادەم قالدۇرۇپ، «ئىككىسۇ» ئارقىلىق قاغىلىققا يۈرۈپ كەتتى.

قاغىلىق ئەڭ گۈزەل يۇرتلارنىڭ بىرى بولۇپ:

«ئېيتى قاغىلىق، لېكىن بۇلبۇلغا جاي،
بۇلبۇلغا ئەمەس، بەلكى جايى ھۇماي.»

دېگەن مىسرالار تەرىپىگە مۇۋاپىق ئىدى، مۇداپىئەسى جەھەتتىنمۇ مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك ئالاھىدىلىكلەرگە ئىگە بولغاچقا، قاچقان ئەمەلدارلار ۋە چېرىكلەر ئەمىر مەھرەمنى پاناھ تارتىپ ئۇنىڭ قول ئاستىغا توپلانغانىدى. بۇ يەردىكى 2000 چېرىككە مۇھەممەت يۇسۈپ مىڭبېشى پانسات بولغىنىغا ئۇزاق بولمىغانىدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن كېلىشتىن بۇرۇن بازارنىڭ دوقمۇش - دوقمۇشلىرىغا پوتەي سېلىنىپ، كېچىلىرى خەلقنىڭ كوچىلارغا چىقىشى چەكلەندى. ئاتلىق چېرىكلەر بازار ئەتراپىدا ئات چاپتۇرۇپ كۆزەتچىلىك قىلىپ، گۇمانلىق ئادەمنى ئۇچراتقان ھامان تۇتۇپ باغلاپ، مىڭبېشىغا تاپشۇراتتى. مۇشۇنداق ئەنسىزلىك قاپلىغان قاغىلىققا بىر كۈنى سەھەردە قوزغىلاڭچىلار بېسىپ كىردى. ھەر ئىككى تەرەپ

تەڭ ئوق ياغدۇرۇپ ئاھالىنى تېخىمۇ پاراكەندىچىلىككە سېلىۋەت-
تى . ئەمما ، ئۇزاقتىن بۇيان يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ زۇلمىغا چى-
دىماي قارشىلىق كۆرسىتەي دېسە قولىدا قورال بولمىغاچقا ، ئامال-
سىز يۇرۇۋاتقان بىر تۈركۈم ياشلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، قوزغى-
لاڭچىلارنىڭ يېتىپ كېلىشى تاغدەك ئىشەنچ بەخش ئەتتى . ئۇلار-
نىڭ بارات ئىسىملىك يىگىتۇېشى بولۇپ ، قاغىلىق خەلقى ئۇنىڭ
سۆزىگە كىرەتتى . مۇھەممەت يۇسۇپ مىڭبېشى قول ئاستىدىكى
چېرىكلىرىنى ئىشقا سېلىپ ، قوزغىلاڭچى قوشۇننى ئىلگىرىلىگى-
لى قويماي قاتتىق جەڭ قىلىۋاتقاندا ، بارات بىرقانچە چېۋەر يىگىت-
نى تاللاپ ،بەگ ئوردىسىغا قاراپ يۈگۈردى . چېرىكلەرنىڭ ھەممى-
سى جەڭدە بولغاچقا ئوردىدا 10 نەچچە بەگ بىلەن ئەمىر مەھرەم
بېگىلا قالغانىدى . يىگىتلەر قولىدىكى كالتەك- چوماقلار بىلەن
بەگلەرنى ئۇرۇپ ئۆلتۈردى ، بارات ئەمىر مەھرەمنى تۇتۇۋېلىپ ،
شەمشىرى بىلەن مالنى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلىۋەتتى . يىگىتلەر
ئۇنىڭ بېشىنى ئۇزۇن خادىغا ئېسىپ ، كوچا ئېغىزىدا جەڭ قىلى-
ۋاتقان مۇھەممەت يۇسۇپ مىڭبېشىنىڭ ئارقىسىدىن خەلقنى ئە-
گەشتۈرۈپ چۇقان كۆتۈرگىنىچە باستۇرۇپ كەلدى . مۇھەممەت
يۇسۇپ مىڭبېشى كۈتمىگەندە ئۆزلىرىنىڭ قورشاۋ ئىچىدە قالغانلى-
قىنى ، چېكىنىش يوللىرىنىڭمۇ ئۈزۈلگەنلىكىنى كۆردى - دە ،
چېرىكلەرگە بەلگە بېرىپ ،بۆسۈپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى . چې-
رىكلەر ئەھۋالنىڭ ئۆزلىرىگە پايدىسىزلىقىنى بىلىپ تەمتىرەپ
تۇرغاندا ، قوزغىلاڭچى قوشۇن ھۇجۇمغا ئۆتتى .تۇرسۇن ئېتىنى
چاپتۇرۇپ كېلىپ ،قېچىپ كېتىۋاتقان مىڭبېشىنى بىر نەيزە ئۇ-
رۇپ ئاتتىن يىقىتتى ،ئاندىن ئاتتىن چۈشۈپ بوغۇزلىۋەتتى . مىڭ-
بېشى ئۆلگەن ھامان چېرىكلەرنىڭ سېپى قالايمىقانلاشتى .قوزغى-
لاڭچى قوشۇن ئۇلارنىڭ بىرسىنىمۇ تىرىك قويماي قىرىپ تاشلاپ ،
خەلقنىڭ ھىمايىسىگە ئېرىشتى ،قاغىلىقنى غەلىبىلىك قولغا كىر-
گۈزۈپ ، باراتنى بەگ قىلىپ تەيىنلىدى ، ئاندىن كېرەمنى قاغىلىق-
تا قالدۇرۇپ ،تۇرسۇننى گۇمىنى ئېلىشقا ئەۋەتتى .

ئەمىر مەھرەم بىلەن مۇھەممەت يۈسۈپ مىڭبېشى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ ئۇزاق يىللىق سىناقلىرىدىن ئۆتكەن سەركەردىلىرى ئىدى .ئۇلارنىڭ پاجىئەسى ئەفرىدۇننى قاتتىق ساراسىمىگە سېلىۋەتتى .ۋاڭنىڭ ئوردىسىدا موللا ئابدۇغاپپار ،موللا ياقۇپ مىكروپى دەپ ئىككى شائىر بار ئىدى ،ئۇلارنىڭ كۈنى ئەفرىدۇن ۋاڭ ۋە خەبەر ئامبال (خان ئامبال)نى ماختاش ـ مەدھىيىلەش بىلەن ئۆتەتتى .خۇشامەتچىلىكتە شۇنچىلىك ۋايىغا يەتكەن ئىدىكى ،ئۇلارنىڭ پوقىنى «ئالتۇن» ، سۈيدۈكىنى «ئابىھايات» دېيىشتىن يانمايتتى . ئەمەلدارلارنى مۇبالىغىلەشتۈرۈپ ماختاپ ، ئەمگەكچى خەلقنى ئەڭ پەسكەش ئورۇنغا چۈشۈرۈپ قويۇشاتتى . ھەرئىككىسى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ پۇشتىدىن قىز بولۇپ تۆرىلىپ ، خەبەر ئامبالغا خوتۇن بولالمىغىنىغا ئەپسۇسلىنىدىغانلاردىن ئىدى .

— موللا ئابدۇغاپپار !— ئەفرىدۇن ۋاڭ چاقىردى .

— خوش !

— بۇگۈنكى جەڭ خاتىرىسىگە مەھرەم بېگى بىلەن مۇھەممەت يۈسۈپ مىڭبېشىنىڭ نام ـ شەرىپلىرى يېزىلسۇن !

— خوپ !— موللا ئابدۇغاپپار قەسىدە دەپتىرىنى ۋاراقلاپ ئاق بېتىنى تېپىپ مۇنداق يازدى :

«دەرىخاكى ئەيلەپ ئازابى شەدىت ،
تۇتۇپ مىرمەھرەمنى قىلدى شەھىت .
مۇھەممەت يۈسۈپ مىڭبېشى دەرىخ ،
تۇتۇپ بى دەرىخ ھەلقىگە سۈردى تىغ .»

موللا ياقۇپ مىكروپى ھەم شۇ يەردە ھازىر ئىدى ، ئۇمۇ خاتىرىسىگە نەزم پۈتۈشتىن قىسىر قالمىدى :

«قاغىلىقتا ئىشقاۋۇل ئەمىر مەھرەمنى دولانلار
شاھادەتكە يەتكۈزدى بوغۇزلاپ نابكار ئىسيان ،

مىڭبېشى يۈسۈپ بىلەن ۋە باشقا نەچچە مىڭ چېرىك
شېھىت بولغاچ جەڭلەردە خۇدايىم بېرىدۇئىمان .»

— يازغىنىڭلارنى ئوقۇڭلار !— دېدى ئەفرىدۇن ۋاڭ كۆزىنى مۇشۇكتەك يۇمۇپ ئولتۇرۇپ .

موللا ئابدۇغاپپارنىڭ نەزمىسى تۈگەپ ، موللا ياقۇپ ئوقۇۋاتاتتى ، تىڭشاپ ئولتۇرغان ئەفرىدۇن ۋاڭ ئېيتتى :

— ئاخىرىغا يەنە ئىككى مىسرا قوشۇلسۇن !

— خوش !— موللا ياقۇپ ئەفرىدۇنىنىڭ مۇددىئايىنى ئاڭقىرالماي توختاپ قالدى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ چاقىردى :

— موللا ئابدۇغاپپار !

— خوش !

— «قاراقچىلار ھۇجۇم قىلىپ شەھەرگە يېتىپ كەلسە ، ئۆچىنى ئالۇر بىر كۈن خەبەمبان شاھ باھادىرخان» دەپ يازساق بولامدۇ ؟

خۇشامەتچىلەر ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ تالانتىنى شۇنداق ماختاشتىكى ، بىرسى «پاساھەتلىك» دېسە ، بىرسى «يارقىن» دەيتتى . ئىشلەتمىگەن تىللىرى قالمايۋاتاتتى .

قوزغىلاڭچىلارغا كەلسەك ، كىرەمنىڭ قوشۇنلىرى قاغىلىقتا قالدى . تۇرسۇن قوشۇنلىرىنى باشلاپ گۇمىغا يول ئالدى . مۇساپە سايلىق ، قۇملۇق بولسىمۇ قوشۇنىنىڭ ئىرادىسىنى تەۋرىتەلمىدى . ئۇلار يېتىپ كەلگەندە شەھەر قۇرۇقدىلىپ قالغان ، ھەممە ئادەم تاغقا قېچىپ كەتكەنىدى . ئۇلار «قاچقۇن»لارنىڭ مۆككەن جايلىرىنى تېپىپ ، چېرىكلەرنى ئۆلتۇردى ، خەلقنى ماكانىغا قايتۇرۇپ كەلدى .

شۇنداق قىلىپ ، تۇرسۇن بىلەن كىرەمنىڭ قوشۇنلىرى مەكىت ، تاسقىمە ، بەشكەنت ، پوسكام ، ئىككىسۇ ئارىسى ، قاغىلىق ، توققۇزكەنت ، كۆكيار ، يولئېرىق ، شىخو ، چىغان ، ئازغان ، سال-

كوس ، كۇلياڭ ، سانجۇ ، شىخشۇ ، ئوساس ، قوش ئەرەپ ، راباتچى ، يېڭىئاۋات ، سۇلتانئېرىق ، قىزىلمەسچىت ، ئالبۇقچە ، خانئېرىق ، ئوتۇنچىلىق ، كامرا ، ئوردا ئۆستەڭگى ، ئارال ، تاتار ، سوپىلانە ، ئاسلانبېغى ، يارباغ ، ياڭاقلىق ، دارخانشە ، قارازاغ ، قورۇلچاش ، تاغارچى ، چىغىرىمشار ، ئېزىنتقۇ ، موغال ، كۆلتېرىم قاتارلىق جايلارنى چاقماق تېزلىكىدە ئىگىلىدى ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان پىدائىيلارنى قوشقاندا ئادەم نەچچە مىڭغا يەتكەن بولۇپ ، قوزغىلاڭچىلار ھەيۋەتلىك زور قوشۇنغا ئايلانغانىدى . ئالدىدا تۇغ - ئەلەمدارلار ، ئارقىدىن خىللانغان قوراللىق قىسىم ، ئاندىن يېڭى ئەسكەرلەر ، ئاتلىق قىسىم ، ئاشلىق ھارۋىلىرى رەت-رەتتى بىلەن زەپەر مارشى ياڭرىتىپ ماڭغاندا ، دولان خەلقى ئۆز يىگىتلىرىنىڭ ھەيۋەتلىك جاسارىتىنى كۆرۈپ ، ھەركىم تاپقىنىنى ئايىماي ، كۆڭۈللىرىنى ئىزھار قىلىشتى .

ئازغىنە ۋاقىتتا قازانغان غەلىبە قوزغىلاڭچى قوشۇننى غەيرەتكە كەلتۈرۈپ قالماي ، يەكەن خەلقىدە ئىشەنچ پەيدا قىلدى . بۇنىڭدىن ئىلگىرى ، بىر تەرەپتىن ۋەلىخان تۆرىنىڭ قەشقەردىكى زالىملىقى ، يەنە بىر تەرەپتىن ئەفرىدۇن ۋاڭ تەرەپدارلىرىنىڭ قوزغىلاڭچى قوشۇننى «بۇلاڭچى قوشۇن» دەپ قارىلاپ تەرغىبات تارقىتىشى نەتىجىسىدە يەكەن خەلقى گۇمانلىنىپ يۈرگەنىدى . يەكەن شەھىرىدە ئەكسىيەتچى ئەمەلدارلارنىڭ ئىغۋالىرىغا ئىشىنىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى يامان ئادەملەر بولسا كېرەك ، دەپ قارايدىغانلارنى يوق دېگىلى بولمايتتى . پەقەت ساۋۇرنىڭ بىرەر يۈز ئەتراپىدىكى مەسلەكداشلىرى بىلەن رەيھان ۋە ئۇنىڭ ئانىسى زۇمرەتخېنىملا توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ قىلىۋاتقان ئىشلىرىنى چۈشىنەتتى . بۇگۈن كېرەم ، تۇرسۇنلارنىڭ سەپەرۋەر قىلىشى بىلەن گۇما ، قاغىلىق ، پوسكام ، مەكىت قاتارلىق ئۇلۇسلاردىن قوزغىلاڭچىلار سېپىگە قوشۇلغان پىدائىي يىگىتلەرنىڭ بىر قىسمى يەكەن سېپىلى ئەتراپىغا جەم بولدى . ساۋۇر بىلەن ئىنىسى ئابدۇرەھمانمۇ سېپىل ئۈستىگە مەجبۇرىي ھەيدەپ چىقىلغانىدى . ساۋۇر

قوزغىلاڭچى قوشۇنىنىڭ ئۇياقتىن- بۇياققا ئات چاپتۇرۇپ يۈرگەنلى-
كىنى، رەڭگارەڭ تۇغ - ئەلەملەر ئاستىدا قوراللىرىنى سىپىلگە
قارىتىپ كۈتۈپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنى كۆرگىنىدە ئۆزىنىڭ نەدە
تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئۇنتۇغان هالدا هاياجانغا چۆمدى: «ئۇ يەردە
توختى بار، ئۇ قوزغىلاڭچىلارنى يېتەكلەپ جەزمەن غەلىبە قىلى-
دۇ. ئەنە ئاۋۇلار بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىز، بايلار، زالىم ئەمەل-
دارلار پەس كۆرۈپ كەلگەن دولان يىگىتلىرى! ئەمدى ئەمەلدارلار
خەلقنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى كۆرۈپ قويسۇن، ئۇقلىرىنىڭ تەمىنى
تېتىپ باقسۇن، نېمىدېگەن هەيۋەتلىك تۇغ - ئەلەملەر، بىر خىل
كىيىنگەن سەر خىل جەڭچىلەر! ئەمدى گەپ بىزدە قالدى. دەرۋا-
زىنى ئېچىپ بېرەلىگەن بولساقلا ئىش پۈتەتتى. بىراق، بىز يەنىلا
مانجۇلارنىڭ كونتروللۇقىدا تۇرۇۋاتىمىز. رەيھان قانچە ئازابلىنى-
ۋاتىدىغاندۇ، ئۇنى تاپاي، تەسەللى بېرەي، ئۇ هازىر بەك يالغۇز،
بىچارە...» ساۋۇر خىياللار قاينىمىدا ئۈزۈۋاتقاندا، كىمدۇر بىرسى
ۋايساش تەلەپپۇزىدا:
— قاراڭلار، ئوغرىلارغا ئەلەم كۆتۈرگەن يەنە نۇرغۇن ئوغرى-
لار قوشۇلدى!... دېدى.
ساۋۇر يېنىغا قاراپ، يالاڭ ئاياغ، ئاق ماتادىن ئۇزۇن كۆڭ-
لەك، سوغىدەك ئاق دوپپا كىيگەن 25 — 30 ياشلاردىكى بىرسى-
نىڭ قولىنى شىلتىپ سۆزلەۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئەمما، شۇنچە
ئادەملەردىن هېچكىم ئۇنىڭ سۆزىگە ئىپادە بىلدۈرۈپمۇ قويمىدى.
— ئۇنداق ئەمەس! — دېدى ساۋۇر، — ئۇلار سىز - بىزگە
ئوخشاش نامراتلار، ئۇلارنى «ئوغرىلار» دېگەندىن كۆرە «ئوغرى-
لار» نىڭ زىيانكەشلىكىگە ئۇچرىغانلار دېسىڭىز جايىغا چۈشەتتى.
— ئۇنداقتا ئوغرىلار كىم؟ — سورىدى هېلىقى ئادەم.
— پۇقرالارنىڭ تاپقانلىرىنى بۇلاپ - تالىغانلار بولمامدۇ!
— ئۇنداقتا...
ساۋۇرنىڭ قىسقا، ئەمما چوڭقۇر مەنىلىك بۇ جاۋابى هېلىقى
ئادەمنى ئېسەنگىرىتىپ قويدى. يېنىدا تۇرغانلار ساۋۇرغا قاراش-

تى . ئۇلارنىڭ بۇنداق سۆزلەرنى يەنە قانچىلىك بولسا شۇنچىلىك ئاڭلىغۇسى باردەك قىلاتتى . «ئارتۇق گەپ ئىشەككە يۈك» دېگەن-دەك ، ساۋۇر باشقا گەپ قىلمىدى .

— بۇ يىگىت ئوبدان جاۋاب بەردى !— دېدى چارساقال بىر كىشى ،— كەتمەن چاپقانلار نېمە ئۈچۈن نامرات ؟ قامچا ، قورال تۇتقانلار ، مۆھۈر تۇتقانلار نېمە ئۈچۈن باي ؟ ئەمگەكچىلەرنىڭ قان-تەر ئاقتۇرۇپ تاپقىنى نەگە كەتتى ؟ بايلارنىڭ مال - دۇنياسى نەدىن كەلدى ؟ بۇنىڭ تەكتىگە يەتسەكلا ، كىمنىڭ ئوغرى ، كىمنىڭ توغ-رىلىقىغا جاۋاب تاپالايمىز .

— ئۇنداقتا ، ئۇلارچۇ ؟— سورىدى ئارىدىن بىرسى .

— ھېساباتچى دېيىش كېرەك ،— چارساقال ئادەم جا-ۋاب بەردى ،— ئۇلار ھېساب - كىتاب قىلىمىز دېيىشۋاتىدىغۇ !

— كىم بىلەن ؟

— ئوغرى بىلەن ، ئوغرىلارنىڭ ئەڭ چوڭى بىلەن - دە !

مەنىلىك سوئال - جاۋابلار كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتى-ۋاتقاندا ، ئۇزۇن كىرىدىچ قامچا كۆتۈرۈۋالغان يۈزبېشى توپلىنى-ۋالغانلارغا ۋارقىرىدى :

— نېمە گەپ ! ؟

— ئوغرىنىڭ گېپى ، بېگىم !— ھېلىقى چارساقال ئادەم جاۋاب بەردى .

— قايسى ئوغرىنىڭ ؟

— قولىدا قامچا ، ئاستىدا ئات بار ، مىلتىق ، تەيفو - زەمبى-رەكلەرگە ، زورلۇق - زومبۇلۇققا تايىنىپلا تەشنالىقى ئۈچۈن قان ئىچىدىغان ئوغرىلارنىڭ .

— ياخشى ! ئوغرىلاردىن نەپرەتلىنىش كېرەك !

يۈزبېشى شۇنداق دەپ ئارقىسىغا يېنىشىغا ، تورغانلار پاراقىدى-دە كۈلۈشۈپ كەتتى . بۇ كۈلكىنىڭ نېمە ئۈچۈنلىكىنى ئاڭقىرىش ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى . شۇڭا ، كۆپچىلىككە قوشۇلۇپ كۈلۈپ قويۇپ يولىغا ماڭدى . كۈلكە بارغانسېرى ئەۋجىگە كۆتۈرۈلمەكتە

ئىدى . يۈزبېشى بىردىنلا ئەقلىنى تاپقاندەك بولدى - دە ، ھېلىقى ئادەم سۆزىنى ئۆزدىگە ھەم ئەفرىدىۈن ۋاڭغا دارىتمىلىغانلىقىنى بىلدى . بىراق ،بۇنى ئىسپاتلىيالمايتتى ،چۈنكى قوزغىلاڭچى قو-شۇندىمۇ ھېلىقى ئادەم ئوتتۇرىغا قويغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى دې-گۈدەك مەۋجۇت ئىدى ،يۈزبېشى ئويلىدىكى ،شۇنچىلىك ئوخشى-تىشلارنى تۈيدۇرماي جايىغا تەگكۈزۈپ قىلغان ئادەم ھەرقانداق سوراقتا سوراقچىنى تەمتىرىتىپ قويالايتتى . يۈزبېشى پات - پات ئارقىسىغا قارىغىنىچە توپنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى .

كەچ كىرىپ ، ناماز ئەسىر ۋاقتى بولغانىدى ، ساۋۇر ئادەم-لەرنى ئارىلاپ تەكشۈرۈپ يۈرگەن ئونبېشىنى تاپتى ، ئۇ بىر مە-ھەللىلىك بولغاچقا ، ساۋۇرغا تونۇش ئىدى .

— بېگىم ! ئانام ئاغرىپ قالغانىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە يېگۈدەك نەرسىمۇ قالمىغان ، كۆرۈپ كېلەي دېگەنىدىم ،— رۇخسەت سوردى-دى ساۋۇر .

— بارغىن !— دېدى ئونبېشى رۇخسەت بېرىپ ،— ئەتە كەل-سەڭمۇ بولىدۇ ،— ئاندىن ساۋۇرغا سېپىلدىن چۈشۈش باغاقچىسى-نى بەردى .

ساۋۇرنىڭ ئۆيگە بېرىش نىيىتى يوق ئىدى .ھاپىزبەگ ھەجگە كەتكەندىن كېيىن زۇمرەتخېنىم بىلەن رەيھاننىڭ ئوتتۇن - ياغاچ ، يېمەك - ئىچمەككە ئوخشاش ئۆي ئىشلىرىدىن رۇستەم خەۋەر ئالغاندىن باشقا ، ئۆز ۋاقتىدىكىدەك سۆۋۈنىپ خۇشامەت قىلىپ بوسۇغىدىن كەتمەيدىغانلارنىڭ ئەمدى قارىسىنىمۇ كۆرگىلى بول-مايتتى . ساۋۇر ياكى ئابدۇرەھمان زۇمرەتخېنىملارنىڭ يىرىقىنى يېقىن قىلىپ بېرىپ يۈرۈپ ، بۇ ئائىلە بىلەن ئوبدانلا چىقىشىپ قالغانىدى . ساۋۇر كېتىدىغان چاغدا زۇمرەتخېنىم : «ئانىڭىزغا ئال-غاچ كېتىڭ» دەپ گاھىدا يېمەكلىك ، گاھىدا كىيىم - كېچەك قاتارلىقلارنى كۆتۈرتۈپ قوياتتى . سېپىل تاقالغاندىن بۇيان نۇرغۇن شەھەرلىكلەر تەمىناتلىرى تۈگەپ سىرىقتال ھالغا چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ ، ساۋۇرنىڭ ئۆيىدىكىلەر تېخى بىر كۈن ئىلگىرى ئۆيىدە

يېگۈلۈك قالمىغان تۈل خوتۇن زەيتۇنخان بىلەن يەنە بىر قوشنىسى-
غا بىرەر ھەپتە يەتكۈدەك ئاق ئۇن، ياغ قاتارلىقلارنى ھەدىيە
قىلدى. بۇ ئەسلىدە زۇمرەتخېنىم بەرگەن نەرسىلەر ئىدى.
ساۋۇر سېپىل ئۈستىدىن چۈشۈپ ئۇدۇللا ھاپىزبەگنىڭ قەس-
رىگە باردى. ساۋۇر كىرىپ كەلگەندە رەيھان كىتاب كۆرۈپ ئولتۇ-
راتتى، ساۋۇرنى كۆرۈپلا كەلگەن بەتكە خەتچۈك قىستۇرۇپ قو-
يۇپ، ساۋۇرنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى:
— ئابدۇرەھمانچۇ؟
— سېپىل ئۈستىدە.
— قانداق كەلدىڭىز؟
— رۇخسەت سورىدىم.
— ئىش بارمىدى؟
— يوق، توختىنى ئەسلەپ قالدىم. ئۇلارنىڭ قوشۇنىغا يەنە
نەچچە مىڭ ئادەم قوشۇلدى، تۇغ - ئەلەملىرىنىڭ كۆپلۈكىدىن
قارىغاندا ئادەم بەك نۇرغۇن بولسا كېرەك. ئەپسۇسكى، بىز ھېچ
ئىش قىلالمىدۇق. سىزدىن ئەنسىرەپ تۇرالماي…
ياندىكى ئۆيدە گەپ تىڭشاپ تۇرغان زۇمرەتخېنىم چىقىپلا
ساۋۇرنىڭ سۆزىنى بۆلدى:
— سىلەر نېمە ئۈچۈن ھېچ ئىش قىلالمايسىلەر؟ قىلاي دېسەڭ-
لار ئىش دېگەن كۆپقۇ؟ توختى نېمە ئۈچۈن جەڭ قىلىدۇ، بىلەم-
سىلەر؟
— خەلقنى قۇتقۇزىمەن دەپچۇ! — دېدى رەيھان.
زۇمرەتخېنىم سورىدى:
— سىلەرچۇ؟ ئۇنىڭ قىلغىنىنى قىلالامسىلەر؟
— بىز قانداق قىلالايمىز، ئانا!؟ — رەيھان كۆڭلىدە ئانىسى-
نى بىزنى مازاق قىلىۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ ئاغزىنى ئۈمچەيتتى.
— ساۋۇر! گەپ قىلمايسەنغۇ؟ — دېدى زۇمرەتخېنىم.
ساۋۇر زۇمرەتخېنىمنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى (قوللاۋاتامدۇ
ياكى مەسخىرە قىلىۋاتامدۇ) بىلەلمەي، يەرگە قاراپ تۇراتتى.

— سىلەرمۇ خەلقنى قۇتقۇزغۇچىلار-دە !— زۇمرەتخېنىم جىددىي تەلەپپۇزدا ئېيىتتى ،— بىگىم ئۆزىنى قۇتقۇزغىلى پۇل - پۇچەكنى كۆتۈرەلىشىچە ھەجگە ئېلىپ ماڭدى . مەنمۇ ئاخىرەتلىكىمگە ئاز - تولا تەييارلىق قىلىپ قويايمىكىن دەيمەن . ئاڭلىشىمچە ، سوئال - سوراق پەرىشتىلىرى يېمەيمىش - ئىچمەيمىش ، ئۇلارغا پەقەت ساۋابلىق كېرەكمىش . شۇڭا ، مەنمۇ ئاران قالغان جېنىمنى تىكىپ سىلەرگە ئەگىشىپ ، توختى پالۋاندەك خەلقنى قۇتقۇزايمىكى دەيمەن .

زۇمرەتخېنىمنىڭ ھۆڭدىن پوك چىققاندەك بۇ سۆزلىرى ساۋۇر بىلەن رەيھاننى ھەيران قالدۇردى ، ساۋۇر كىنايە قىلىۋاتسا كېرەك دېگەن مەنىدە چۇشەندى . ئەمما ، ئاغزىنى ئېچىپلا قالغان رەيھانغا ئانىسى ئاغزىغا كەلگەننى دەۋاتقاندەك بىلىنەتتى .

— ئەجەبلىنىۋاتامسەن ، قىزىم !— زۇمرەتخېنىم رەيھاننىڭ كۆڭلىدىكىنى سېزىۋالغاندەك ئېيتتى ،— مەن چاقچاق قىلمىدىم ، راست گەپ قىلىۋاتىمەن . سەن ئۈچۈن بولسىمۇ شۇنداق نىيەتكە كەلدىم . سېنىڭ باتۇرۇڭ ئاجايىپ قەيسەر يىگىت ، ئۈچەمەس ئىز قالدۇردى ، ئۇنى تاللاپ توغرا قىپسەن . ئۇنىڭدىن مېنىڭمۇ پەخىرلەنگۈم كېلىۋاتىدۇ . ئۇ ھازىر يېڭىلمەس قاپلانغا ئايلاندى . ۋاڭ غوجام قورقۇپ سېپىدىلىنىڭ ئىچىگە مۆكۈۋالدى . قانداق ، گېپىم توغرىمۇ ؟ !— ساۋۇر بىلەن رەيھان تەڭلا كۈلۈشتى . زۇمرەتخېنىم سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ،— قىزىم ، سەن ئۇنى تاللىغان ئىكەنسەن ئۆلۈمدىمۇ - كۆرۈمدىمۇ بىللە بولۇشۇڭ كېرەك . ئۈمىدىم ، سىلەرمۇ ئەلنى قۇتقۇزغۇچىلار . ئەل - يۇرت سىلەردىن رازى بولسۇن !

—نېمە دەيدىغانسىز ،ئانا ،مېنى گاڭگىرىتىپلا قويدىڭىزغۇ !— رەيھان ئەركىلەپ ئانىسىنىڭ بېلىگە ئېسىلدى ۋە ئۇنىڭ مېھرىبانلىقىدىن كۆڭلى سۆيۈنۈپ ، يۈزىنى كۆكسىگە ياقتى .

ئانىنىڭ قەلبى شۇتاپتا يالغۇز قىزىنىڭ ئىسسىق ياشلىرى بىلەن پۇچىلانماقتا ئىدى . كۆڭلى بۇزۇلغان ئانا رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن يېشىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ ئېيتتى :

— يىغلىما ، قىزىم ، قەيسەر بول ! سىلەرمۇ توختىدەك جىد-
نىڭلارنى تىكىپ خەلقنى ئازابتىن قۇتقۇزۇڭلار . شەھەر دەرۋازىسى
تاقالغىلى ئىككى ئاي بولاي دېدى ، شۇنىڭدىن بېرى ئېلىم-
سېتىم توختىدى . ئاچارچىلىق باشلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ ، تى-
لەمچىلەر ئاۋۇپ قاپتۇ . مەن بۇگۈن ئارقا - ئارقىدىن ئون نەچچە-
نى ئۇزاتتىم . سۇرۇشتۇرسەم ، ئۆمرىدە تىلەمچىلىك قىلىپ باقمى-
غانلار ئىكەن . بىزدە ئاشلىق - تۈلۈك ، پۇل - پۇچەكلەر ئاز- تولا
بار . سىلەر ئوزۇق- تۈلۈكى تۈگەپ جان تەلپىزىدە قالغانلارنى
قۇتقۇزۇڭلار .مەن ساۋۇرنى مىڭبېشىدىن ئۆي خىزمىتىگە سوراي-
مەن . مېنىڭچە ، بۇمۇ ئوخشاشلا جەڭ ، لېكىن ھەممىسى مەخپىي
بولسۇن . ماڭا ئىش تېپىپ بەرمەڭلار ، مېنىڭ بەرگەنلىكىمنى
ھېچكىم بىلمىسۇن ، قانداق ؟

زۇمرەتخېنىمنىڭ مۇنداق دېيىشىنى ئويلاپمۇ باقمىغان رەيھان
بىلەن ساۋۇر خۇشاللىقلىرىدىن قانداق ئىپادىلەشنى بىلەلمەي
قېلىشتى .

شۇنداق قىلىپ ، رەيھان بىلەن ساۋۇر يەنە بىرقانچە ئىشەنچ-
لىك بۇرادەرلىرىنى ئىشقا سېلىپ يوشۇرۇن تەكشۈرۈپ ئىنقىلاپ ،
قۇتقۇزۇش ئىشلىرىغا كىرىشىپ كەتتى . رەيھان مۇشۇ ئارقىلىق
توختىنى ياخشى كۆرگەنلىكىنى ، قوللىغانلىقىنى ، سېغىنغانلىقىنى
ئىپادىلىمەكتە ئىدى . رەيھاننىڭ توختىغا بولغان مۇھەببىتى شۇن-
داق پاك ئىدىكى ، ئۇنىڭغا كېلىشۋاتقان ھەرقانداق ئاپەت ئۇچۇن ئۆز
جېنىنى پىدا قىلىشتىن يانمايتتى . بۇنى زۇمرەتخېنىم ئېنىق چۈ-
شىنەتتى . شۇ ۋەجدىن يىلدىن - يىلغا ئېشىپ تۇرىدىغان زاپاس
ئۇن ، ياغ ، گۈرۈچ ، پۇل قاتارلىقلارنى ئاچ - زار بىچارىلەرگە
ئۈلەشتۈرۈپ بەردى . ئۇنىڭ بۇ سېخىيلىقى قىزىنىڭ كۆڭلى ئۈ-
چۈنمۇ ياكى ئاخىرەت ئۈچۈن ساۋابلىق ئىزدىگەنلىكىنىمۇ بىلگىلى
بولمايتتى .

يىگىرمىنچى باب

بوھراندىكى نالە - زار

يەكەن شەھىرى كۈندىن - كۈنگە چۆلدەرەپ، ئاپتاپ تەپتىدىن كۆيۈپ سارغايغان سېپىل تاملىرى 1000يىللاردىن بۇرۇنقى كونا قەلئە سىياقىغا كىرىپ قالغانىدى. تۆت ئەتراپى تۇپتۇز، ئادەمزاتسىز بولۇپ، ئۇچار قاناتلارمۇ كۆرۈنمەيتتى. بۇنداق غېرىبانە هالى بىلەن ئۇ گويا «مىڭبىر كېچە» هېكايىلىرىدىكى سىرلىق شەھەرگە ئوخشايتتى. سېپىل دەرۋازىلىرى بىر تاقالغىنىچە ئېچىلمايۋاتاتتى.

قوزغىلاڭچى قوشۇن سېپىل ئەتراپىنى ئايلاندۇرۇپ ئەگرى - بۈگرى خەندەك كولاپ سۇ توشتۇرۇۋېتىپ، يىراقتىن دۈشمەن هەرىكىتىنى كۆزەتمەكتە ئىدى، ئۇلار كۈندە كۈتۈۋېرىپ جىلە بولۇشاتتى. بەزىلىرى كەلگۈسى ئارزۇلىرىنى ئويلاپ شادلانسا، بەزىلىرى ئۆتمۈشىنى ئېسىگە ئېلىپ غېرىبلىق تۇتۇپ، پەس ئاۋازدا ناخشا ئېيتىشاتتى. غىڭشىپ ئېيتىلىۋاتقان مۇڭلۇق ناخشا بۇرادەرلىرىنىڭ دىللىرىنى ئېرىتەتتى. بەزىلەر تەقدىرنىڭ ئادالەتسىزلىكىدىن زارلىناتتى، ئاھ ئۇرۇپ ئاللاغا ئىلتىجا قىلىشاتتى.

سېپىل ئىچىدە بولسا ئەھۋال تېخىمۇ بەتتەر ئىدى. شەھەر خەلقىنىڭ تارتىۋاتقان كۈنلىرىگە تاقەت قىلغىلى بولمايتتى. شەھەر دەرۋازىسى تاقىلىپ، كىرىپ - چىقىش چەكلەنگىنىگە توپتوغرا ئىككى ئاي بولغان بولۇپ، كۆپلىگەن ئۆيلەردە يېگۈلۈك تۈگەپ، ئوچاققا ئوت يېقىلمىدى. كۆللەر قۇرۇپ كەتتى. كىشىلەر شەھەرنىڭ تېگى قۇرغاق بولۇشىغا قارىماي ئۆيلىرىگە قۇدۇق قېزىشتى.

بۇرۇنقى تۈگمەنلەرنىڭ ئورنىدا قۇيۇنلار پىقىرايتتى . ئاندا ـ ساندا
ئۆيلەردە ئىلگىرىكى چاقنىڭ ئورنىنى يارغۇنچاق ئېلىپ ، غولدۇر-
لىغان ئاۋاز ئاڭلىناتتى . تۈزسىز يارما ئېشى يېلىڭداپ كەتكەن
قورساقنى ئېىسىپ ، ئۇچەيلەردە «هارۋا» هەيدەيتتى . گۆش توغرال-
غان ئاش دورىلىققىمۇ تېپىلمايتتى . ماش ـ كۆكتات دېگەن نەرسى-
دىن ئەسەرمۇ يوق ئىدى . كۆكتات يېگۈسى كەلگەنلەر ئىككى ئاي
ئىلگىرى تاشلىۋېتىلگەن قۇرۇق چامغۇر كۆكلىرىنى تازىلاپ يەيت-
تى . بىر باش پىياز بەرگەن كىشىنىڭ ئېتى «سېخىي» دەپ
ئاتىلىپ ، «ساهىب نىياز» دېگەن نام بېرىلەتتى . ئوتۇن يوقلۇقىدىن
ئۆي ـ ئۆيدە تېزەك قالانغاچقا ، سىرتنىڭ هاۋاسى قىغ پۇرايتتى .
ئات ـ ئېشەكلەرمۇ ئاچ قېلىپ ، قورساقلىرى قۇرۇق ساناچقا ئايلاد-
غانىدى . پۈتۈن شەهەر خەلقىدە ئاشلىق غېمى ئەۋج ئېلىپ ، ئاشلىد-
قى بارلارمۇ كېچىلىرى ئۇخلىماي ئۆيلىرىنىڭ ئاستىغا كۆمۈپ ،
ئۈتتۈرلۈق ئېلىپ يەيتتى . ئەگەر بىرەر ئۆيدە بولمىسا مىڭ پاتمان
ئاش ، بىراۋنىڭ ئاچلىقتىن جان تالىشىۋاتقىنىنى كۆرسىمۇ بەر-
مەيتتى بىر تال ماش . شەهەردە قەهەتچىلىك بولۇپ ، پۇلغا هېچكىم
نەرسە ساتمىدى . ساڭدىكى ئاشلىقلارنى چېرىكلەر يەپ تۈگەتتى .
باشقا شەهەرلەردىن كېلىدىغىنى توختىدى . بىچارە شەهەر ئاهالىسى
كېچىنى ئاچ قورساق تەستە ئۆتكۈزۈپ ، كۆزى مىڭ تەستە ئۇيقۇغا
بېرىپ بولغۇچە مەزىنلەرنىڭ ئەزانلىرى ئاڭلىناتتى . تەيەممۇم قى-
لىپ نامازنىڭ رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىپ ئۈلگۈرگۈچە ، سېپىل
ئۈستىگە هەيدىلەتتى . قورساقنىڭ ئاچلىقى ئادەملەرنى دومچەيتىپ
قويغاچقا ، چوڭ ـ كىچىك هەممىسىنىڭ قولىدا بىردىن هاسا ، پۈتۈن
ئادەم بوۋاي ـ موماي لارغا ئايلانغانىدى .
ئاخۇن ـ ئەشرەپلەرنى ، موللا ـ ئىماملارنى خەبەر ئامبال
ئوبدان تويدۇرۇپ ئەل ئارىسىغا چىقىرىپ ، خەلقنى كۆرگەن كۈند-
گە شۈكۈر قىلىشقا ئۈندەش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرغانىدى . ئۇلار
دەيتتى :
— ئى خالايىق ! سىلەر نامازغا چىقماي ، ئۆشرە ـ زاكات

www.uyghurkitap.com

بەرمەي ، ئەرلەر سەللە ئوراشتىن ، ئاياللار يۈزىنى يېپىشتىن باش
تارتىپ ، ئىنساپ كۆتۈرۈلگەنلىكتىن ئاللا سىلەرنى جازالىدى .
مۇشۇ ئالەمدە چىداپ گۇناھىڭلارنى تۈگىتىۋالساڭلار ، ئۇ ئالەملە-
كىڭلەر ئوبدان بولىدۇ ، پۇلسىراتتىن ئاسان ئۆتەلەيسىلەر ، كۆرۈ-
ۋاتقان كۈنۈڭلار ئاللانىڭ سىلەرگە قىلغان سىناق ئىلتىپاتىدۇر !

ئەر - ئايال ، چوڭ - كىچىك ھەممە ئادەم ئاخۇن - ئەشرەپ ،
ئىمام - مەزىنلەرنىڭ دالالىتى بىلەن ئەمەلدارلارغا ماسلىشىپ ،
ئېتىقاد يۈزىسىدىن ساۋابلىق تېپىشقا كىرىشكەنىدى .ئۇلار جېنىمۇ
ئېغىر كېلىۋاتقىنىغا قارىماي سېپىل ئۈستىگە خىش ،تاش توشۇشقا
مەجبۇرلىناتتى .ئەمەلدارلار ئادەم بېشىغا ۋەزىپە قويۇپ ،ئورۇندى-
غانلارغا بىردىن نان مۇكاپات بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى .خەلق
ھالىدىن كېتىپ ماغدۇرسىزلانغان بولسىمۇ ، نالە - زار قىلىپ
يۈرۈپ ئىشلەيتتى ،پەقەت چوڭ - كىچىك مەنسەپدارلار ،كوچا -
مەھەللە ئاقساقاللىرى ،ئىمام - مەزىندىن يۇقىرى دىنىي زاتلار ،
ھۆكۈمەت خادىملىرى ۋە ئائىلە تاۋابىئاتلىرىلا يۇقىرىقى زۇلۇمدىن
مۇستەسنا ئىدى . ئىككى ئاي مابەينىدە سېپىل ئۈستىگە تۈمەن
مىڭلاپ تاش - كېسەكلەر دۆۋىلىنىپ ، ئۈستى - ئۈستىگە چۆرىدەپ
تىزىلدى . شەھەر ئىچىدە تاش - كېسەك تېپىدىكى نەرسىلەر تۈ-
گەپ ، ھەتتا پۇقرالارنىڭ تاملىرى ئۆرۈۋېتىلىپ ، ئاستىغا باسقان
تاش - كېسەكلەرمۇ ئامان قالمىدى . ئەمەلدارلار ھەددى - ھېساب-
سىز سەركوپ[1] باغلاپ سېپىل ئۈستىگە تىزدۇردى . 5000 ئۇستا
مەرگەننى سېپىل كۇنگۇرىلىرىگە ئورۇنلاشتۇردى . ئۇلار خەلقنىڭ
بىردەم جىم تۇرۇشىغا يول قويمايتتى . پۈتۈن خەلق كاناي بىلەن
باشقۇرۇلاتتى ، كاناي قەيەردە چېلىنسا شۇ يەرگە بېرىشقا مەجبۇر
ئىدى .

خەزىنىچى ئىمىنبەگ ، زاھىتبەگ ، سادىق پاششاپ ، ۋاھىد-
خان ، مىراپبەگ خوجا نەئىمانلار كېچە - كۈندۈز خەلقنى سېپىل
ئۈستىدە كونترول قىلىپ ، «جان - دىل بىلەن خىزمەت قىلغۇچى»

---

① سەركوپ — باش يانجىغۇچى .

دېگەن نام بىلەن شەرەپلىنىپ ۋاڭدىن ئىنئام ئالدى.

ئىمام ئابدۇلھېكىم ئاخۇنۇم، ئاۋۇت ئاخۇنۇم ۋە باش رىۋىستاندىن مۇھەممەتيار «يامانلار»غا ئاگاھ بولۇشقا بەلگىلىنىپ، كېچە - كۈندۈز شەھەرنى ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇلار تەرىپىدىن نۆۋەتىكى مەۋجۇت ئەھۋالغا نارازىلىقى سېزىلگەن ئادەم ئۆزىنى يوق دېسە بولاتتى. نىياز ھاجى، شېرىپ ئاخۇنۇم ۋە يەنە خوجا ئىسمائىل، ئىبراھىمباي، ھەسەنباي جاسۇسلۇق ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىندى، ئۇلار قولىغا تاياق چاغلىق قورال ئالماي، بىچارە سىياقىدا خەلق توپلاشقان يەرگە باراتتى، كېچىلىرى خەلقنى تۇتۇپ باغلاپ ئۇرۇش بىلەن خىزمەت كۆرسىتەتتى. 15 ياغاچچى سېپىل تاقالغاندىن بۇيان ئەلنى قوراللاندۇرۇش ئۈچۈن كالتەك ياساش بىلەن ھەلەك ئىدى. ناۋادا جېدەل چىقىرىپ غوۋغا پەيدا قىلغۇچىلار يولۇقسا، شۇ يەردىلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىلەتتى. بىر قىسىم يالاقچىلار ھەتتا خىزمەت كۆرسىتىش نىيىتىدە بىگۇناھ ئادەملەرنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئۇرۇپ، خەلقنى ئەمەلدارلارغا تىكلىپ قارىغۇسىز، گەپ قىلغۇسىز قىلىۋېتەتتى. نەيزە بىلەن قوراللانغان 300 كىشى كېچە - كۈندۈز سېپىلنى چۆرگىلەپ، يامان ئادەملەرنى چارلاش باھانىسىدە ھەربىر ئادەمنى تەكشۈرۈپ تۇراتتى، گەپ - سۆزى ياكى مېڭىش - تۇرۇشى باشقىچە دەپ گۇمان قىلىنغانلارنى شۇئان تۇتۇپ بەگلەرگە تاپشۇراتتى. ئۇبدان نەرسە ئۇچراپ قالسا، ئىگىسىنى قورقۇتۇپ ئەرزان ئېلىۋېلىپ قىممەت ساتاتتى. شەھەردە داۋاملاشقان قەھەتچىلىك تۈپەيلىدىن بەش تەڭگىلىك گۈرۈچ دەسلەپتە 13 تەڭگىگە چىقتى، كېيىن بولسا ئالتۇنغىمۇ تېپىلمىدى. «پىرىيانە يەكەن» نامىنى ئالغان بۇ شەھەر مىسلى زىندانغا ئايلانغانىدى، ئاچ - زېرىن قېلىپ قىينالغان كىشىلەر ئاللادىن ئۆزلىرىگە ئۆلۈم تىلەيتتى، شۇ مىنۇتنىڭ ئۆزىدىلا باقىيغا كېتىشنى ئىستەيتتى. شەھەر خەلقىنىڭ خارابلاشقان تۇرمۇشىدىن مەھبۇسلارنىڭ كۈنىنى مىڭ مەرتىۋە ياخشى دېيىشكە بولاتتى. چۈنكى، مەھبۇسلارغا كۈنلۈكى ئۆلۈپ قالماسلىق ئۈچۈن بېرىلىدىغان بىر ھېجىر

ئۇماچ كەم بولمايتتى ، پۇقرالارنىڭ ئۆلۈپ - تىرىلىشى بىلەن
ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى .
جاكارچىلار پۇقرالارنى ئارىلاپ يۈرۈپ : «توپىلاڭچىلار بې-
سىپ كېلىپ قالسا ، ھەممە ئادەم ئۆزى تىزغان تاش - كېسەكلىرد-
نى تاشلاپ مۇداپىئە كۆرىدۇ ، چىنەپ ئاتقانلار نان بىلەن مۇكاپاتلد-
نىپ ، بىكار ئاتقانلار جازالىنىدۇ» دەپ ، كانىيى يىرتىلغۇدەك
توۋلاپ يۈرەتتى . پۇقرالار ئارىسىدا شۇنداق كىشىلەرمۇ بار ئىدد-
كى ، بىر قېتىم تويغۇزۇپ قويۇپ ، نېمە قىل دېسە ، باش تارتمايد-
تى ، «بۇيرۇق بېجىرىش» ئۇچۇن ئۆز قېرىنداشلىرىغا تاش ئېتىش-
تىن ئايانمايتتى .
توختى سېپىل ئۈستىدىكى ئادەملەرنىڭ ھەرىكىتىدىن شەھەر
خەلقىنىڭ پاجىئەسىنى مۆلچەرلەپ ئۈلگۈردى . ئۇنىڭ سېپىلگە
ھۇجۇم قىلىشتىن بۇرۇن دولان يۇرتلىرىنى ئىگىلەپ تەشۋىقات
ئېلىپ بېرىشى ئېزىلگەن خەلققە ئۆز مۇددىئاسىنى چۈشەندۈرۈپ ،
ئۇلارنىڭ قوللىشىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بولسا ، پوسكام ،
قاغىلىق ، گۇما قاتارلىق جايلارنى فەتىھ قىلىشى قوشۇنىنىڭ ئارقا
سەپ تەمىناتىنى زاپاسلاشتۇرۇشنى مەقسەت قىلاتتى . ھەقىقەتتە
ھەر ئىككىلا تاكتىكا سېپىلگە ھۇجۇم قىلىش تەييارلىقى ئىدى .
مانا ئەمدىكى گەپ ھۇجۇم تەييارلىقىنى پۈتكۈزۈپ ، شەھەرگە بۆ-
سۈپ كىرىشتە قالغانىدى . قوشۇندىكىلەرنىڭ غەيرىتى ئۇرغۇپ قو-
ماندا بېرىلىشنى كۈتۈۋاتاتتى .
توختى ياش بولۇشىغا قارىماي مەلۇم بىلىمگە ئىگە ئىدى . ئۇ
چاغ شەنسىڭدىن كىتاب ئوقۇش ، خەت يېزىشنىلا ئۆگىنىپ قالماس-
تىن ، باشقا تەرەپكە مۇناسىۋەتلىك تەلىماتلارنىمۇ ئالغانىدى . ھازىر
قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەزىپىسى تومەنلىگەن ئادەمنى زالىملارنىڭ
زۇلمىدىن ئازاد قىلىپ ، كىشىلىك ئەركىنلىكىنى قولىغا ئېلىپ
بېرىش ، خاتىرجەم ياشاش مۇھىتى يارىتىش ئىدى . توختى شۇڭا
سېپىل ئىچىدىكى خەلقنى ئويلاپ خاتىرجەم بولالمىدى ، شەھەر
بىلەن يېزىنىڭ مۇناسىۋىتى ئىككى ئايغىچە ئۈزۈلۈپ كەتسە خەلق

تۇرمۇشىغا قانداق ئاقىۋەت ئېلىپ كېلىدىغانلىقىنى ئەقىل - ھوشى جايىدا بولغان ئادەم ئوبدان بىلەتتى . توختىنى ئازابلاۋاتقىنىمۇ دەل مۇشۇ ئىدى . توختى ۋاقىت تاپسىلا قوشۇندىكىلەرنى ئارىلاپ يۈ- رۈپ ، گاھىدا قىزىق چاقچاقلارنى قىلىپ چىقىشىپ قوياتتى ، گا- ھىدا ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈش توغرىسىدا ئاگاھلاندۇراتتى . مۇۋەپ- پەقىيەتلىك بولغان نەچچە قېتىملىق جەڭلەردىن كېيىن توختىنىڭ ئىلگىرىكى «توختى مانجۇ» دېگەن نامى ئۆزگىرىپ ، توختى پالۋانغا ئايلانغانىدى . بۇ نام يۇرت- يۇرتلارغا پۇر كەتكەنىدى . ھەقىقەتەنمۇ جەڭدە توختىنىڭ ئالدىدىن دۈشمەن تىرىك قۇتۇلالمايتتى ، توختى مانجۇ دېگەن ئىسىم تىلغا ئېلىنسا ، خەۋەر ئامبالمۇ چۆچۈيتتى .

بىر كۈنى خەۋەر ئامبال ئەفرىدۇن ۋاڭ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ :

— كىشىلەر «توختى مانجۇ» دېسە ، مەن ئۇنى مانجۇلاردىن ئىمان ئېيتىپ مۇسۇلمانلاشقان بولسا كېرەك ، دېمەك ئۇنىڭ مۇ- سۇلمان بولۇشى ئىلاجسىزلىقتىن بولغان ، يامان يېرى كەلسە بىز تەرەپكە ئۆتىدۇ دەپ ئويلىغانىدىم ، ئاڭلىسام ئۇ مانجۇ ئەمەسكەن . شۇنىڭغا ھەيرانمەن ، ئۇيغۇرلار نېمە ئۈچۈن ئۆز ئادىمىگە «مانجۇ» نامىنى بېرىدۇ ؟ — دەپ سورايدۇ .

ئەفرىدۇن ۋاڭ ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە مىرزىبەگ قەستەن جاۋاب بېرىدۇ :

— جانابلىرى ، ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن تارتىپ قوللىنىپ كېلىد- ۋاتقان تىل ئىشلىتىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن بىر ئادەمنىڭ يۇر- تى ، كەسپى ، بەيئەت قىلغان بەگلىرى ، يەيدىغان ئەڭ ئامراق نەرسىلىرى ياكى قازانغان بىرەر غەلىبىسى ۋە ياكى ھۈنەر - خۇسۇسىيەتلىرىنى خۇددى فامىلىگە ئوخشاش ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا ئۇلاپ ئاتايدىغان ئادەت بار . ئاڭلىشىمچە ، توختى مانجۇلارغا ئۆچ بولغاچقا ، پاقلان گۆشىگە ئامراقلارنىڭ ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «پاق- لان» دېگەن نامنى قوشۇپ ئاتىدىغاندەك ، مانجۇ گۆشىنى يېگۈچى دېگەن مەنىدە ئىسمىنىڭ ئاخىرىغا «مانجۇ» دېگەن نامنى قوشۇپ

ئاتىۋالغانمىش !— دېگەن .
بۇنى ئاڭلىغان خەبەر ئامبالنىڭ تەنلىرى سىرقىراپ كەتكەنلى-
كى چىرايىدىن بىلىنگەن .
بىر كەچلىكى توختى ئاكۇپلارنى ئارىلاپ يۈرۈپ ھەسەن تۇرك-
نىڭ قېشىغا كەلدى . قوشۇندىكىلەر ھەسەن تۇركنى «تۇرك»
دېگەندىن كۆرە ، پۈتۈن قوشۇننىڭ تۆۋرۈكى بىلىپ ھۆرمەتلەيتتى .
بىر قېتىملىق جەڭدە ھەسەن تۇركنىڭ ئالدىغا ئۇدۇلمۇئۇدۇل كې-
لىپ قالغان بىر مانجۇ ، ئۇنىڭ چۆچەكلەردىكى دىۋىدەك ھەيۋەتلىك
تەقى - تۇرقىنى كۆرۈپلا قورققىنىدىن قىلىچ تېگىپ بولغۇچە
ئۆرۈلۈپ كېتىپ ، ئارقىسىدىن كېلىۋاتقانلار چېپىۋېتىپ مالدەك
قاچقانلىقى جەڭچىلەر ئارىسىدا خېلى چاغلارغىچە ھېكايە قىلىنىپ
كۈلۈشمەك بولغانىدى . ئۇنىڭ يىگىتلىرىمۇ بىر - بىرىدىن قېلىش-
مايتتى .
ھەسەن تۇرك يېنىدىكى بىر جەڭچىنىڭ قولىدىكى ئوقيانى
ئېلىپ ، سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇلنى قارىغا ئېلىۋاتقاندا ، توختى
ئۇنىڭ مۈرىسىنى تۇتتى . ئۇ شۇنداق قاراپلا قولىدىكى ئوقيانى
جەڭچىگە بېرىپ ، كۈلگىنىچە دېدى :
— ئاتاي دەپ تۇرغاندا كېلىپ ئۇنى قۇتقۇزۇپ قالدىڭىز-دە !
— جەڭ توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشسەكمىكىن دەيمەن . سىز
ئادەم ئەۋەتىڭ ، ئونبېشىدىن يۇقىرىلارنىڭ ھەممىسى ئارقا سەپكە
يىغىلسۇن !
توختى گېپىنى تۈگىتىپ ئاكوپنىڭ ئىچى بىلەن يۈرۈپ كەت-
تى . ئۇ ئۇچرىغانلىكى جەڭچى بىلەن كۆرۈشۈپ ھال سوراپ ماڭ-
دى . مۇداپىئە ئاكوپلىرىدىن تەخمىنەن بىر چاقىرىم يىراقلىقتا بىر
دېھقاننىڭ ئۆيى بار بولۇپ ، شەھەرگە قارايدىغان تەرىپى كۆجۈم
باغ ئىدى . بۇ يەردىكى قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ قوماندانلىق ئورنىنى
دۈشمەن تەرەپ كۆرەلمەيتتى .
توختى جەڭچىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ يېتىپ بارغۇچە چاقىرىل-
غانلارنىڭ كۆپىنچىسى بېرىپ بولغانىدى .قالغانلارمۇ ئارقا - ئارقى-

www.uyghurkitap.com

ـدىن ئۆلگۈرۈپ كېلىشتى .

— كۆپچىلىك !— دېدى توختى تەمكىن تەلەپپۇزدا ،— بىز
بۇ نۆۋەت بۆلۈنۈپ جەڭ قىلىپ يەكەن يېزا - كەنتلىرىدىن باشقا ،
دولان يۇرتلىرى بىلەن قوشۇپ پوسكام ، قاغىلىق ، گۇما قاتارلىق
جايلارنى ئېلىپ ، نۇرغۇن قورال - ياراغ ، تەمىناتلارغا ئىگە بول-
دۇق ، ئۇ جايلار ئىلكىمىزگە ئۆتۈپ ، دۈشمەن كونتروللۇقىدىن
قۇتۇلدى . ھازىرقى ۋەزىپىمىز يەكەن شەھىرىنى ئېلىش . ناۋادا
ئۇرۇش سوزۇلۇپ كەتسە ، شەھەر ئىچىدە ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ ،
بىگۇناھ كىشلەرنىڭ جېنىغا زامىن بولۇشىمىز مۇمكىن . شۇڭا ،
دەرھال تەدبىر قوللىنىپ ، شەھەرنى ئېلىشىمىز كېرەك ، بىراق
سېپىللىرى ئېگىز ، دەرۋازىلىرى مۇستەھكەم ، پۇختا مۇداپىئە
كۈچىگە ئىگە بۇنىڭدەك جاينى كۈچلۈك دۈشمەننىڭ قولىدىن تارتى-
ۋېلىش ئاسان ئەمەس ، شەھەرگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن ، دەرۋازى-
ـدىن ھەم سېپىلنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىدىن كىرىپ ، تەرەپ -
تەرەپتىن چاقماق تېزلىكىدە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ .
بۇنىڭ ئۈچۈن ، بىزدە باتۇر جەڭچىلەردىن باشقا ، سېپىلگە چىقىدى-
غان شوتا ، ئوق ئۆتمەس مۇداپىئە ھارۋىلىرى ، ئوت تۇتاشتۇرغۇچى
ئوق مەشئىلى ، پارتلاتقۇچ دورا يېتەرلىك تەييارلىنىشى لازىم .
ھەرقايسى قىسىملار ئەتراپتىكى دېھقانلاردىن ياغاچ ماتېرىياللارنى
سېتىۋېلىپ ، ھازىردىن باشلاپ ئىككى كۈن ئىچىدە تولۇق تەييار-
لىق قىلىپ بۇيرۇق كۈتسۇن . قىسىمدىكى ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ھەممى-
سى ئاجرىتىلىپ ، شوتا ، چاقلىق ھۇجۇم ھارۋىسى ، ئوت تۇتاشتۇر-
غۇچى كامالچە ياسالسۇن . كۆپلەپ سەركوپ باغلانسۇن ، ياخشى
تەدبىرى بارلار سۆزلىسۇن . بولمىغاندا مۇشۇ مىنۇتتىن باشلاپ
تەييارلىق قىلىنسۇن !

— مېنىڭچە ، بىر بۆلەك پالاڭ تەييارلىساقمىكىن دەيمەن ،
— دېدى ھەسەن تۇرك ،— تەرەپ - تەرەپتىن سېپىل ئۈستىگە شوتا
قويۇشتىن باشقا ، شەھەر دەرۋازىلىرىغا پالاڭ دۆۋىلەپ ئوت قويۇ-
شىمىز كېرەك . دۈشمەننىڭ شەھەرگە بېكىنىۋېلىپ دەرۋازىنى

تاقىۋالغانلىقى بىزدىن ئاجىزلىقىنى ئىسپاتلىدى .شۇنداقتىمۇ خەلق-نى ئالدىغا سېلىۋالغاچقا ، ئېغىر قورالLارنى ئىشلىتىشكە ئەپسىز . شۇڭا ، دەرۋازىغا ھۇجۇم قىلغاندا ئوقياچى قوشۇن ئوق ئۈزۈپ ، دۈشمەننى باش كۆتۈرگۈزمىسۇن . دەرۋازىغا ئوت تۇتاشقان ھامان ئاتلىق ، پىيادە قىسىم تەڭ ھەرىكەتكە كېلىپ ھەر تەرەپتىن ھۇ-جۇمغا ئۆتسۇن .

— شۇنداق بولسۇن !

كۆپچىلىك قوشۇلدى . يىغىن ئاخىرلىشىپ ، ھەممىسى ئۆز ئىشلىرىغا مېڭىشتى .

كىتاب تورى بېكىتى
turkitap.com

يىگىرمە بىرىنچى باب

ئوتلۇق قەسەم

ھىجرىيە 1273- يىلى زۇلھەججە (ئەرپات ئېيى)نىڭ 25- كۈنى (مىلادىيە 1857- يىلى قۇربان ھېيتتىن 15 كۈن ئۆتكەندە) ئەتىگەندە، توختى ھەسەن تۇرك بىلەن ئالدىنقى كۈندىكى ئۇرۇش تەييارلىقى توغرىسىدىكى تەدبىرلەر ئۈستىدە سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى، چارلىغۇچى يىگىتلەر كىيىنىشى قەلەندەرلەردەك، تەقى - تۇرقىدىن مىللىتىنىمۇ پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان، 30 ياشلار ئۆپچۆرىسىدىكى ساقال - بۇرۇتسىز بىر ئادەمنى باغلاپ ئېلىپ كىردى.

— دوكىلات! — دېدى چارلىغۇچىلارنىڭ باشلىقى، — يىگىتلىرىمىز تەكشۈرۈشكە چىققانىدى، كېچىدە قوشۇنىمىزدىن ئۈچ ئادەم ئايرىلىپ تېرەكباغنىڭ ئارقىسى بىلەن مېڭىپ سىپىلنىڭ تۈۋىگە بارغاندا، بىرسىنى سىپىلدىن ئارقان تاشلاپ ئېلىپ چىقىپ كېتىپتۇ، يەنە بىرسى يەردىن يېرىم كۆتۈرۈلگەندە ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ، بۇنى بولسا تىرىك تۇتۇپ كەپتۇ.

— ئىسمىڭ نېمە؟ — دېدى توختى سوراق قىلىپ.

— سەلمان.

— نېمە ئادەمسەن؟

— تىڭتىڭچى.

— كىمنىڭ؟

— خەبەر ئامبالنىڭ.

— نەگە باردىڭ؟

— ...

— سۆزلە !؟— توختى دەس ئورنىدىن تۇردى .

— قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلىگىلى كەلگەن .

— ھېلىقى ئىككىسى نېمە ئادەم ؟

— ئۇچىمىز ئوخشاش .

— ئەھۋال ئىگىلەپ نېمە قىلماقچى ؟

— ئاساسلىق يوقىتىش توچكىسىنى ئېنىقلاپ ، ھۇجۇم قىلماقچى ئىكەن .

— قاچان ھۇجۇم قىلىدىكەن ؟

سوراق تۈگىمەستىنلا گۈمبۈرلەپ زەمبىرەك ، تەيفو ئېتىلىشقا باشلىدى ، ئارقىدىن مىلتىق ئاۋازى ۋە چېرىكلەرنىڭ ئۆز تىللىرى بىلەن بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىراشلىرى ئاڭلاندى . توختى :

— ئېتىۋەت بۇ مەلئۇننى !— دەپ سەلمانىنى چارلىغۇچىلارنىڭ باشلىقىغا تاپشۇرۇپ ، جەڭچىلەرنىڭ قېشىغا يۈرۈپ كەتتى .

بۇ چاغدا نۇرغۇن ئادەم تۈنۈگۈنكى ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە ئەتراپتىكى كەنتلەرگە ياغاچ توشۇغىلى كەتكەنىدى . قارىغاندا ، سېپىلدىن ئارقان تاشلاپ تارتىۋېلىنغان ھېلىقى تىڭتىڭچى مەلۇمات يەتكۈزۈش بىلەن دۈشمەن پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ھۇجۇم باشلىغاندەك قىلاتتى .

قوزغىلاڭچى قوشۇنمۇ دەرھال ئۆزىنى ئوڭلاپ جەڭگە ئاتلاندى . ئوقياچىلار پىيادە جەڭچىلەرگە يول ئېچىپ نورۇز دۆڭگە قارىتىپ ئوق ياغدۇردى . تۈنجى ئوق سېپىل ئۈستىدىكى پۇقرالارنى جەڭگە دەۋەت قىلىۋاتقان ھاجىنىڭ پېشانىسىگە تېگىپ ، جېنىنى جەھەننەمگە يوللىدى . ئوقيانىڭ ئوقى كۆپلۈكىدىن نورۇز دۆڭگە دۆۋىلىنىپ كەتتى . ئەمما ، ئوقنى كىم ئاتقانلىقىنى ، نەدىن كېلىۋاتقانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى . دۈشمەن تەرەپنىڭ ئەندىشىگە چۈشكىنىنى سېزىپ قالغاندەك قوزغىلاڭچى قوشۇن شىددەت بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى . قورققان ئاۋۋال مۇشت كۆتۈرەر دېگەندەك ، سې-

پىل ئۈستىدىن زەمبىرەك ، تەيفو ، تۆپەك ئېتىش داۋاملىشىۋاتات-
تى . ھەر ئىككى تەرەپ ئېغىر قوراللارنى توختاتمىغانىدى . قوزغى-
لاڭچى قوشۇن شۇنداق جەڭ قىلدىكى ، ئوق تېگىپ بىرسى يىقىل-
سا ، ئورنىغا ئۇنى كېلىپ سەپلىنەتتى . نەچچە يۈز كىشى پالاك
كۆتۈرۈپ دەرۋازىغا يۈگۈرۈشتى ، دۈشمەن قىسىملىرىمۇ ئوت كۈ-
چىنى كۆپەيتتى . دەرۋازىغا ئوت تۇتىشىپ كەتكەچكە ، جەڭچىلەر
كىرەلمىدى . ھەسەن تۆرك جىددىيلىشىپ قالدى . زەمبىرەك ئوق-
لىرىنىڭ تۇتۇنلىرى ھاۋانى گىرىمسەنلەشتۇرۇۋەتكەن ئىدى . ئاخىر
بولماي ھەسەن تۆرك جەڭگە ئۆزى ئاتلىق ئاتلىنىپ «دەرۋازەئى
خانىقا»غا قاراپ چاپتى . دۈشمەن تەرەپ قوماندانلىرى ھەيرانلىق
ئىلكىدە كۆردىكى ، ئاتلىق بىر ئادەم ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ ،
گاھى دۈم يېتىپ ، گاھى ئۆرە تۇرۇپ ، گۆرۈي بەدىنىنى گاھى
ئوڭ تەرەپكە ، گاھى سول تەرەپكە تاشلاپ ئوق تەگكۈزمەي ، سول
قولىدا تىزگىن ، ئوڭ قولىدا مىلتىق تۇتقان ھالدا سىپىل ئۈستى-
دىكى چېرىكلەردىن نەچچىنى ئارقا - ئارقىدىن موللاق ئاتتۇردى .
يىراقتىن بۇنىڭغا كۆزى چۈشكەن ئەفرىدۇن ئۆلەر - تىرىلىشىگە
باقماي خەبەر ئامبالنىڭ قېشىغا يۈگۈردى . ھەمساتتا قاپاق دەرۋازى-
سىدىن 500 لەشكەر چىقىرىپ ، ھەسەن تۆرك قوشۇنلىرىغا روبىرو
قىلدى . ھەسەن تۆركنىڭ ئاتلىق قىسىملىرى شىددەت بىلەن قوز-
غىلىپ چېرىكلەرگە ئوت ئاچتى . ھەسەن تۆرك چەبدەسلىك بىلەن
ئېگەرگە قىستۇرۇلغان نەيزىنى ئالدى . چېرىكلەر تۆت تەرەپتىن
قاپسىلىپ ، چېكىنىش يولى ئۈزۈلگەنىدى . قوزغىلاڭچىلار ئۆلارنى
سۈر - توقاي قىلىپ قوغلاپ جاھانباغ ئالدىدىكى تۈزلەڭگە ئاپىرى-
شىغا شۇنداق دەھشەتلىك جەڭ بولدىكى ،ھەسەن تۆركنىڭ ئالدىغا
ئۇچراپ قالغانلىرىنىڭ غازاڭ تۆكۈلگەندەك ئۆلۈمى چىڭ لەشكەر-
لىرىنىڭ كۆرەش ئىرادىسىنى سۇندۇرۇۋەتتى ،ھەسەن تۆرك ھەر-
بىر نەيزە ئۇرغاندا ، گاھىلىرىنىڭ قانلىرى ئاغزىدىن شاخىنا ئۆلاغ
ساڭقىغاندەك ئېتىلىپ چىقسا ، گاھىلىرى نەيزىنىڭ زەربىدە خېلى
نېرىغا قاڭقىپ چۈشەتتى .ھەسەن تۆرك جەڭدە گويا تانكىدەك يول

ئېچىپ ماڭسا ، جەڭچىلەرى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ بوراندەك ئىلگىرى-
لەيتتى . چېرىكلەر قاچقان بىلەنمۇ شەھەرگە كىرەلمەيتتى . دەرۋا-
زىنى ئاچسا ، ئۇلاردىن بالدۇر قوزغىلاڭچى قوشۇن كىرىۋېلىشتىن
ئەنسىرەيتتى . شۇنداق قىلىپ ، چىڭ قىسىملىرىدىن بىرسىمۇ قال-
ماي يەر چىشلىدى . زەمبىرەك ، تەيفو ، تۆپەڭ قاتارلىق ئېغىر
قورال-لار سېپىل ئۈستىنى ئوققا تۇتتى . چاڭ - توزان ، ئىس -
تۈتەكلەر يەكەن ئاسمىنىنى قاپلاپ ، قۇياش نۇرىنى توستى . ئوقيا
ئوقىدىن قورقۇپ كەتكەن چېرىكلەر سېپىلدىن باش چىقىرالماي ،
كۆنگۈرىنىڭ دالدىسىدا نىشانغا قارىمايلا قارىسىغا ئوق چىقارماقتا
ئىدى . 1000غا يېقىن لەشكەردىن ئايرىلغان دۈشمەن بۇرغا چېلىپ
چېرىكلىرىنى يىغدى . توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار دۇم-
باق چېلىپ غەلىبىسىنى تەبرىكلىدى . ھەر ئىككى تەرەپ ئېتى-
شىشتىن توختىدى . خەبەر ئامبال بىلەن ئەفرىدۇن ئەتە يەنە ئۇ-
رۇش قىلىشنى ياكى مۇداپىئەدە تۇرۇۋېرىشنى تېخىچە قارار قىلمى-
غانىدى . بۈگۈنكى ئۇرۇشنىڭ چىقىمى خەبەر ئامبالنىڭ ئىچىنى
ئېچىشتۇرۇۋەتتى . زەمبىرەك ، تەيفودىن ئېتىلغان ھەربىر پاي ئوق
گويا ئۆز مۇشتى ئۆز بېشىغا تەگكەندەك تۇيغۇ بېرەتتى . «ئۆزۈمە-
دىن ئۆتكەن ، قولۇمدىن كەتكەن» دېگەندەك ، قوزغىلاڭچى قوشۇن-
نىڭ تەدبىرلىرىگە ئالدىنىپ ، تەيفو - زەمبىرەك ، تۆپەڭ ، مىل-
تىق ، تەمىنات قاتارلىقلارنى قولدىن كەتكۈزگەنىنىڭ تاشايىنىدا
3000 لەشكەرنىڭ جېنىغا زامىن بولمىغان بولسا ، قوزغىلاڭچى
قوشۇنلار بۈگۈنكىدەك كۈچلىنىپ كېتەلمىگەن بولاتتى ، ئۆزىنى
دانا چاغلاپ ھېچكىمگە تەڭ قىلمايدىغان ئەخمەق سانغۇن ئۆز تىغىنى
ئۆز قولى بىلەن كۆكسىگە ئۇردى . بۇنى ئەفرىدۇن ۋە باشقا بەگلەر-
دىن تارتىپ چېرىكلەرگىچە ئوبدان بىلەتتى . خەبەر ئامبالمۇ دەردى-
نى ئىچىگە يۇتۇشقا مەجبۇر ئىدى .

قوزغىلاڭچى قوشۇن ئېھتىيات يۇزىسىدىن تۇرارگاھىنى تىڭ-
تىڭچىلار كۆرگەن جايدىن ئىككى يول بېشىغا يۆتكىدى . ئاندىن
كېچىنى قولدىن بەرمەي ھەرىكەتكە كېلىپ ئەتىكى جەڭگە تەييارلىق

قىلدى .
قوزغىلاڭچىلارنىڭ يىراقلاپ كېتىشۋاتقانلىقىنى كۆرگەن خەۋەر ئامبال بولسا دەرۋازىنى ئاچالمىغانغا ئىچى پۇشۇپ ، توپىلاڭچىلار شەھەرگە ھۇجۇم قىلىشتىن ۋاز كەچتى بولغاي دەپ پەرەز قىلدى . ئەمما ، ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ پۇختا تەييارلىق كۆرۈۋاتقانلىقىنى بىلمەيتتى .

كەچ كىرىش بىلەن ئۇرۇش توختىغاندەك ۋەزىيەت شەكىللەن-گەن بولسىمۇ ،كېچە يەنىلا جىمجىت ئەمەس ئىدى .كۆتۈلمىگەندە ئوقيا ئوقلىرى تەگكەن چېرىكلەرنىڭ «ئەييۇ» لىشى پات - پات ئاڭلىنىپ تۇراتتى .ئوقنىڭ نەدىن كېلىۋاتقانلىقىنى ، كىمنىڭ ئات-قانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى . لەشكەرلەر ھازىرلا پېشانىسىگە ئوقيا ئوقى تېگىپ جېنىدىن جۇدا بولىدىغاندەك دەككە - دۈككە ئىچىدە تاڭنى ئاران ئاتقۇزدى . تاڭ يورۇغاندا باش - كۆزلىرى يېرىلغان ، ئوقيا ئوقى سانجىلغان ئۆلۈكلەر مەلەقتەك ياتاتتى ، نىمجانغا ئايلانغان نەچچە يۈز چېرىك ئىڭرىشاتتى . بۇ ھال سېپىل ئۈستىدىكىلەرنى ئەندىشىگە سېلىپ ، شۇ سائەتتىن باشلاپ ئالدى تەرەپكە شەھەر خەلقىنى ئۆتكۈزدى . چېرىكلەر سېپىل ئۈستىدىكى ئۆلۈكلەرنى يىغىشتۇرۇۋاتقاندا ، شەھەرنىڭ تۆت ئەتراپىنى قورشاپ نەچچە مىڭلىغان قوراللىق ئادەم يېتىپ كەلدى . ئادەملەرنىڭ كۆپ-لۈكىدىن يەكەن شەھىرى گويا قايىنامغا چۆكۈپ كېتىۋاتقان كېمىگە ئوخشايتتى . «كۆزگە ئىلمىغان پۇتقا چوماق» ياكى «خەسنى سەل چاغلىساڭ كۆزۈڭگە كىرەر» دېگەندەك ، شۇنچە ئېغىر قوراللار قايرىلىپ قېلىپ ، ئوقيا ئوقلىرى ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ بېشىنى ئاي-لاندۇرۇۋەتكەنىدى . چىڭ قوشۇنلىرى ئېسىنى يىغىشقا ئۈلگۈرمەي تۇرغاندا ، قوزغىلاڭچى قوشۇن توپاندەك بېسىپ كەلدى . بىر كەمدە بىر راۋاق پەيدا بولدىكى ، شەكلى مەدرىسەدىكى پەشتاققا ئوخشايد-تى ، ئادەمسىز مىڭىپ دەرۋازا تەرەپكە كېلىۋاتاتتى . بۇنى كۆرگەن دۈشمەن قىسىملىرىنىڭ ھەيرانلىقى ئېشىپ ، كۆرۈۋاتقىنىنىڭ قاد-داق نەرسە ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىشەلمىدى . راۋاق بولسا بارغاد-

سىرى يىقىنلاۋەردى . ئايان بولدىكى ، بۇ پۇتۇنلەي ياغاچتىن ياسال-
غانىكەن . يەنە نۇرغۇن ئۇن ساندۇقى ۋە تاختايلارمۇ بار ئىدى .
قوزغىلاڭچىلار بۇلارنى تۆپى - تۆپىگە تىزىپلا پوتەيگە باراۋەر قىلىپ
قوپۇرۇپ چىقتى . بۇنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ بىمالال ئۇرۇش قىل-
غىلى ۋە سېپىل ئۈستىگە چىققىلى بولاتتى ، ھەتتا ئىچىگە تەيفو
ئورۇنلاشتۇرسىمۇ ئەپلىك ئىدى . ئەفرىدۇن بۇنىڭمۇ ياغاچتىن يا-
سالغانلىقىنى بىلدى . دۈشمەن تەرەپمۇ ئوت قويۇش ئۇچۇن ئوقتىن
مۇداپىئە كۆرىدىغان مۇشابەھەت[1] ياسىغانىدى .

ئەفرىدون ۋاڭ بۇيرۇدى :

— يۇرەكلىك دىلاۋەرلەردىن 500 كىشى مۇشابەھەت بىلەن
دۈشمەننىڭ نەرسىلىرىگە ياغ چېچىپ ئوت قويۇپ كۆيدۈرۈۋەتسۇن !

شۇنداق قىلىپ ، چېرىكلەردىن نەچچە يۈزىنىڭ قوغدىشى بى-
لەن بىرنەچچىسى چاقماق تېزلىكىدە ياغاچ پوتەيگە يېتىپ بېرىپ
ياغ چېچىپ ئوت يېقىۋېتىپ قاچتى . كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە
ئارىلىقتا راۋاق بىلەن ياغاچ پوتەي كۆيۈپ كەتتى . ئاڭغۇچە قوزغى-
لاڭچى قوشۇن تەرەپ - تەرەپتىن شوتىلارنى كۆتۈرۈپ كېلىپ
سېپىلگە قويدى ، قوللىرىدا پالتا ، بازغان بارلار «دەرۋازەئى مەس-
خىرە»نى چېقىشقا باشلىدى .

يەنە بىر بۆلۈك قوشۇن سۇتلۇكمازار تەرەپكە يۈرۈش قىلىپ ،
غەزەپ بىلەن ھۇجۇم باشلىدى . دۈشمەن بۇ يەرگە ئالدىن ئادەم
ئورۇنلاشتۇرغانىدى . قوزغىلاڭچىلار شوتا ئارقىلىق سېپىلگە چى-
قىشقا باشلىغاندا ، ئۈستىدىن تاش - كېسەكلەرنى تاشلاپ زەربە
بەردى . مەسئۇل بەگ نىدا قىلىپ :

— كىمكى شوتىنى تارتىپ سېپىل ئۈستىگە ئالسا ، ھازىرنىڭ
ئۆزىدىلا ئاشلىق ۋە كۈمۈش بىلەن مۇكاپاتلىنىدۇ !— دەپ ئېلان
قىلغانىدى ، پۇلنىڭ قىزىقتۇرۇشىدا بىردەمنىڭ ئىچىدە نەچچىسى
ئوق تېگىپ ئۆلدى . قوزغىلاڭچىلار ئارقا - ئارقىدىن شوتا كەلتۈر-

---

① مۇشابەھەت — بىر - بىرىگە ئوخشاش ، ئوتتۇرىسىدا ئارىلىق بار نەرسە ، كۆچمە مەنىسى ئىككى تەرىپى توسىملىق ئوت قويۇش قورالى .

گەن بولسمۇ ، ئاش بىلەن پۇلنىڭ قىزىقتۇرۇشى ياكى زورلۇق ئاستىدا سىپىل ئۈستىدىن تاش ـ كېسەك ياغدۇرىدىغانلار كۆپىيە-يىپ ، قوشۇننى زادىلا ئىلگىرىلەتمىدى . بىر تۇركۇم چېرىكلەر گاھ سىپىلدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلىپ ، گاھ قېچىپ كېتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى گاڭگىرىتىپ قويدى . ھەسەن تۇرك غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولۇپ جەڭگە كىرمەكچى بولدى .

— سىز كىرمەڭ !— توختى ھەسەن تۇركنى توستى ،— دۈشمەننىڭ گاھ قېچىپ ، گاھ چىقىپ يۈرۈشىدە ئوپئوچۇقلا نەي-رەڭ بار . بىزنى غەزەپلەندۈرۈپ قوشۇندىن ئايرىپ چىقىپ ،بىر-بىرلەپ يوقىتىشنى كۆزلەۋاتىدۇ . قوشۇن چېكىنسۇن !

ئەمما ، ھەسەن تۇرك بۇنىڭدەك جەڭدە ئۆزىنى زادىلا تۇتالمايد-تى . دۈشمەن چېرىكلىرى يەنە سىپىلدىن چىقىپ ئىلگىرىلەۋاتات-تى . ھەسەن تۇرك تورۇق ئارغىماقنى مىنىپ قوغلاپ يېتىشىپ ، غەزەپتە چاناشقا باشلىۋىدى ، بىر دەمدىلا ئىككى پارە بولغان ،پۇت-قوللىرى ئۈزۈلگەن چېرىكلەر بىرەر يۈزگە يەتتى ، قالغانلىرى ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە باقماي قېچىشقا باشلىدى . ھەسەن تۇركنىڭ يىگىتلىرى بولسا ئوڭ ـ سول تەرەپتىن شىددەت بىلەن ئىلگىرىلە-ۋاتاتتى . ئەفرىدۇن ئەسلىدە ھەسەن تۇركنى ئايرىپ چىقىش مەق-سىتىدە بۇ تەدبىرنى قوللانغانىدى . ھەسەن تۇركنىڭ يېقىن كېلىد-شىنى كۈتۈپ تۇرغان يۈزبېشى يېنىدىكى چېرىككە ھەسەن تۇركنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى :

— ئات !

شۇئان ئۈزۈلگەن ئوق تېگىپ ئات يىقىلدى . چېرىكلەر شىد-دەت بىلەن ئوققا تۇتۇپ تۇردى . يۈزبېشى يەنە ۋارقىرىدى :

— بېشىنى ئېلىپ چىق !

قوزغىلاڭچى قوشۇن جەڭچىلىرى يېتىپ كەلگۈچە دۈشمەنلەر-دىن نەچچىسى چۈشۈپ ، ھەسەن تۇركنىڭ جەسىتىنى سىپىل ئۈس-تىگە ئاچىقىپ كەتتى .

— بېشىنى كېسىپ بېرىڭلار !— دېدى ئەفرىدۇن ھېلىقى

يۈز بېشىغا .
— پەتنۇس ئېلىپ كېلىڭلار !
كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئارىلىقتا بىر پەتنۇس كەلتۈرۈلدى . ئەفرىدۇن ۋاڭ ھەسەن باتۇرنىڭ بېشىنى پەتنۇسقا ئېلىپ خەبەر ئامبالنىڭ قېشىغا ماڭدى .
بۇ چاغدا خەبەر ئامبال ھەسەن تۈرك ۋە دېھقان قوشۇنلىرىنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەيرانۇھەس بولۇپ تۇراتتى ، ئەفرىدۇن :
— جانابلىرى ! جانابلىرى !— دېگىنىچە ھىجىيىپ بېرىپ ، پەتنۇستىكى باشنى ئالدىدا قويدى .
— بۇ كىم ؟— سورىدى خەبەر ئامبال .
— ھەسەن تۈرك دېگەن شۇ !
كاللىنىڭ كۆزلىرى ئوچۇق بولۇپ ،خۇددى ھايات ۋاقتىدا غەزەپلىنىۋاتقاندەك قورقۇنچلۇق ئىدى .خەبەر ئامبالنىڭ يۈرىكى قارتتىدە قىلدى ۋە شۇئان چەتكە قارىۋالدى-دە ،قولىنى شىلتىدى :
— ئاپىرىڭلار !
— جانابلىرى !— دېدى ئەفرىدۇن ،— ئۇنىڭ بېشىنى ئېسىپ قويايلى ، تېنىنى پارچىلاپ جانابلىرىنىڭ ئىتلىرىغا تاشلاپ بېرەيلى . ئالتە شەلىك لومۇدىلارنىڭ ئەدىپىنى شۇنداق بېرىش كېرەك !
ھەسەن تۈركنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن قوزغىلاڭچىلار ئىچىدە كۇتۇلمىگەن قالايمىقانچىلىق يۈز بەردى ، سەپ پاتپاراق بولۇپ ، پۈتۈن قوشۇن ھەسەن تۈركنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن ئۆلەر-تىرىلىشى بىلەن كارى بولماي دەرۋازىغا قاراپ ئېتىلدى . دۈشمەن سېپىل ئۈستىدە تۇرۇپ بىر - بىرلەپ چەنلەپ ئېتىۋەرگەچكە ، يىگىتلەر ئارقا- ئارقىدىن قۇربان بولدى . توختى دەرھال قوشۇن-نىڭ جەڭدىن چېكىنىپ چىقىشىغا بۇيرۇق بېرىپ ، دۇمباق چال-دۇردى . جەڭ ۋاقتىنچە توختاپ ، ھەسەن تۈركنىڭ يىگىتلىرى كۆزلىرى قىزارغان ھالدا قايتىپ كەلدى . شۇ ئارىلىقتا ھەسەن تۈركنىڭ بېشى سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىگە بېكىتىلگەن ئېگىز خادىنىڭ ئۇچىغا ئېسىلغان ئىدى . بۇ ھال دۈشمەننىڭ ئىنسان

قىلىپىدىن چىققان رەھىمسىزلىكنى ئىسپاتلاپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئۆچمەنلىكىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى.

توختى، كىچىك ئاخۇن قاتارلىقلار جانجىگەر سەپدىشى، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ تۈۋرۈكى — پالۋان ھەسەن تۆركىكە چوڭقۇر ماتەم بىلدۈرۈپ كۆز يېشى قىلىشتى. قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئادەم تەشكىللەپ جەڭ مەيدانىدىكى جەسەتلەرنى تېپىپ، تاڭ ئاتقۇچە دەپنە قىلدى، ئاندىن قوشۇننى ئارقىغا چېكىندۈرۈپ، ئىككى يول بېشىغا ئاپاردى، جىددىي يىغىلىش قىلىپ، كېيىنكى جەڭ توغرۇلۇق مەسلىھەتلەشتى. پوسكام، قاغىلىق، گۇما، دولان قاتارلىق جايلاردىكى زاپاس قوشۇننى مۇۋاپىق ئىخچاملاپ، قالغانلىرىنى جىددىي ئېلىپ كېلىشكە ئادەم ماڭدۇردى.

خەبەر ئامبال بىلەن ئەفرىدۇن بولسا، ھەسەن تۆركىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ جەڭدىن رايى ياندى دەپ ئويلىشىۋاتاتتى. قوشۇننىڭ مۇسىبەتنى كۈچكە ئايلاندۇرۇپ ئىنتىقام ئېلىش ئۈچۈن تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيتتى.

توختى ھەسەن تۆركىنىڭ پاجىئەسىدىن كېيىن، گەۋدىسىنىڭ يېرىمىدىن ئايرىلغاندەك بولدى، ھەسەن تۆرك چالا ساۋات بولسىمۇ، نۇرغۇن ئىشلاردا تەجرىبىلىك بولۇپ، كۆزقاراشلىرى توختىغا ياقاتتى. ھەسەن تۆركىنىڭ قۇربان بولۇشى قوزغىلاڭچى قوشۇن ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولغىنى بىلەن، قوشۇننىڭ دۈشمەنگە بولغان غەزەپ- نەپرىتىنى كۈچەيتىپ، جەڭگىۋارلىقىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغان ئىدى. ئۆزلىرىنىڭ مىللىي قەھرىمانى، رەھبىرى، جەڭلەردىكى سەپدىشى ھەسەن تۆركىنىڭ سىپىل ئۈستىدىكى خادىغا ئېسىقلىق بېشى گويا ھەممەيلەننى جەڭگە چاقىرىۋاتقاندەك كۆز ئالدىدىن نېرى كەتمەيتتى. مىڭلىغان پىدائىيلار ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەسرەت چېكىپ تۇرغاندا، توختى باشلىق قوماندانلار قوشۇننى ئارىلاپ، جەڭچىلەرنىڭ كەيپىياتىنى ئىگىلىدى، ئاندىن توختى زەمبىرەكنىڭ ئۈستىگە چىقىپ مىلتىقنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ دېدى:

— قېرىنداشلار ! بىز بۈگۈن دۈشمەن قوشۇنلىرىنى زور چىقىمغا ئۇچرىتىپ ، 1000دىن ئارتۇق ئادەمنى يوقاتقان بولساق-مۇ ، 1000 ، 10مىڭ ، ھەتتا 100مىڭ ئادەمگە تەڭ قىلغىلى بول-مايدىغان پالۋانىمىز ھەم يولباشچى رەھبەر ھەسەن باتۇردىن ئايرىل-دۇق . دۈشمەنلىرىمىز شۇنداق رەھىمسىز ئىكەنكى ، جەسەتلىرد-مىزدىنمۇ ئۆچ ئېلىپ ، بەدەنلىرىمىزنى پارچىلاپ ئىتقا تاشلاپ بەرسە ، باشلىرىمىزنى ئېسىپ قويۇپ خەلقىئالەم ئالدىدا خورلىدى . مانا بۇ قىساسنى جەزمەن ئېلىشىمىز ، ئەۋلادتىن - ئەۋلادقا ۋەسد-يەت قالدۇرۇشىمىز ، جۇملىدىن دۈشمەنىنىڭ ياۋۇز خۇي - پەيلد-دىن قېرىنداشلىرىمىزنى ئەبەدىلئەبەد ئاگاھلاندۇرۇشىمىز لازىم ، بىز پۈتۈن كۈچنى مەركەزلەشتۇرۇپ يەكەن شەھىرىنى ئېلىپ ، ھەسەن باتۇرنىڭ بېشى ئېسىلغان خادىغا ئەفرىدۇن ۋە ئۇنىڭ خوجا-يىنلىرىنىڭ بېشىنى ئېسىپ ، ئالتۇن تۇپراقلىرىمىزنى ئىپلاس ئاياغلارنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلدۇرۇشىمىز كېرەك !...

نەچچە مىڭلىغان قوشۇن بىردەك ئاۋازدا توۋلاشتى :

— يوقالسۇن ئەفرىدۇن ۋاڭ !

— يوقالسۇن مىللىي زۇلۇم !

— دۈشمەندىن ئىنتىقام ئالايلى !

— ياشىسۇن مىللىي ئازادلىق كۈرەش !

شوئارلار ئەتراپنى زىلزىلىگە كەلتۈردى . ھەرقايسى قىسىم-لارنىڭ جەڭچىلىرى پانساتلارنىڭ ئەتراپىغا توپلىشىپ :

— ھەسەن پانساتنىڭ بېشىنى قايتۇرۇپ كەلمىگۈچە تاماق يېمەيمىز ،بىزگە رۇخسەت قىلىڭ ،ھازىرلا جەڭگە چىقىمىز !— دەپ خىجىل قىلىشاتتى .

جەڭچىلەر مۇشۇنداق روھىي كەيپىيات ئىچىدە تۇرغاندا ، چار-لىغۇچىلار گۇرۇپپىسىنىڭ تىڭتىڭچىلىرى ئاتلىرىنى ئۇچقاندەك چاپتۇرۇپ توختىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ :

— مۇھىم خەۋەر !— دېدى .

توختى ئۇلارنى بىر چەتكە ئاپىرىپ ، باشلىقىغا ئېيتتى :

— ئەمدى سۆزلەڭ !
— دۈشمەن ياردەمچى قوشۇنلىرى ئاقسۇغا يېتىپ كەپتۇ. ۋەلىخان تۆرە 15 مىڭ كىشىلىك قوشۇن بىلەن ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىپ، ئاقسۇ دەرياسىنىڭ «خانكۆۋرۈك» دېگەن يېرىدە دېھقانلارنى بۇلاپ - تالاپ، ئاشلىق، كىيىم - كېچەك، يوتقان - كۆرپىلىردىگىچە قويماي يىغىپ يۇرگەندە، قالماق، مانجۇ ۋە باشقا مىللەتلەردىن تەشكىللەنگەن زور قوشۇننىڭ ئىلى تەرەپتىن يەكەنگە ياردەم بەرگىلى كېلىۋاتقانلىق خەۋىرى تارقىلىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان يەرلىك خەلق ۋەلىخان تۆرە قىسىملىرىغا قارشى چىقىشقا باشلاپتۇ. ۋەلىخان تۆرە ئىلى قوشۇنلىرىنىڭ ئۆزلىرى تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، دېھقانلاردىن ئۆچ ئېلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي قەشقەرگە قاراپ قېچىپتۇ. دۈشمەن قوشۇنلىرى بىز تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتقۇدەك…
— ھەسەن پانساتنىڭ دېگىنىدەك بوپتۇ !— دېدى توختى ۋەلىخان تۆرىدىن نەپرەتلىنىپ، ئاندىن سەل خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋېلىپ داۋام قىلدى،— ۋەلىخان تۆرە بۇ كەمگە قەشقەردە بۇلاڭچىلىق قىلىۋاتاندۇ ياكى بۇلايدىغاننى بۇلاپ ئەنجانغا تىكىۋەتكەندۇ. ھەسەننىكام ماڭا، ئۇنىڭ يەتتە خوجا توپىلىڭىدىمۇ، ئۆزلىرىنى پەيغەمبەر ئەۋلادى دەپ، خەلقنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ يۇرگەن يەتتە قاراقچىنىڭ مانجۇلار ئاقسۇغا كەپتىمىش دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپلا، توپلىغان مال - دۇنياسىنى ئېلىپ قاچقانلىقىنى سۆزلەپ بەرگەندى، شۇڭا خوجىلارنىڭ گېپى چىقسىلا رەھمەتلىكنىڭ ئەرۋاھى ئۇچاتتى. يەنە نېمە ئىنكاس بار؟
— ئاڭلىشىمىزچە،— دېدى تىڭتىڭچىلار باشلىقى توختىنىڭ سوئالىغا جاۋابەن،— ئۇ تەرەپتىكى پۇقرالار بىزنىمۇ ۋەلىخان تۆرىنىڭ قاراقچىلىرى دەيدىكەن.
— بۇ بىر ئوقۇشماسلىق،— توختى يېنىدا تۇرغانلارغا چۈشەندۈرمەكچى بولغاندەك تەكشى قاراپ چىقىپ دېدى،— دەسلەپكى سەۋەنلىكىمىز بۇنىڭغا سەۋەبچى بولغان، ئەينى چاغدا بۇزرۇكخان

خوجىنىڭ نامىدىن پايدىلىنىپ ئاممىنى قوزغىۋېلىش پىلانىمىز
توغرا ئىدى . چۈنكى ، بىزدە ئۇ چاغدا قارا مىلتىقتىن باشقا نەرسە
يوق ئىدى ، قارا مىلتىقمۇ تېخى يېتەرلىك ئەمەس ئىدى . ئەپسۇس-
كى ، تەجرىبىسىزلىك ۋە ئېھتىياتسىزلىقىمىزدىن ۋەلىخان تۆرى-
نىڭ ئالدىمىغا چۈشتۇق . تېخىمۇ يامان يېرى بىز ئېسىمىزنى
تېپىپ بولغۇچە ھەممە ئادەم ئالدىنىپ ، ئۇنىڭ ئىتائىتىگە كىرىپ
قالدى ، «ئۆزىمىزدىن ئۆتكەن ، قولىمىزدىن كەتكەن» دەپ بىزگى-
مۇ ئامال بولمىدى . ۋەلىخاننىڭ بىزنى يەكەنگە ماڭدۇرۇپ ، ھېچ-
قانداق ياردەم بەرمەي يېتىۋالغانلىقىمۇ يوقىلىشىمىزنى ئارزۇ قىلى-
دىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى . ئۇ بىزنىڭ يەكەندىكى زور قوشۇننى
توسۇپ تۇرۇشىمىزنى كۆزلىدى . بىزمۇ ئۇنىڭ يېڭىسارنىڭ يېڭى
شەھەردىكى مانجۇ قىسىملىرىنى باش چىقارتماي توسۇپ تۇرۇشى-
دىن پايدىلاندۇق . ئۇنداق قىلمىساق ھەر ئىككى تەرەپ مەۋ-
جۇت بولۇپ تۇرالمايتتۇق . ۋەلىخاننىڭ مەقسىتى— بايلىق توپ-
لاش . بىزنىڭچۇ؟ ئەركىنلىكنى ئىزدەش . ۋەلىخان تۆرە خەلقنى
قاقشاتتى . بىزچۇ؟ قاقشىغانلارنى قۇتقۇزدۇق . ۋەلىخان تۆرە دەس-
لەپتىلا ئۆزىنى خان دەپ ئېلان قىلىپ ، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ
ئالىي ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋالغانلىقى ئۈچۈنلا بىزنىڭ نامىمىز
ئۇنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىپ ، نەپرەتلىك نامغا ئورتاقلىشىپ قال-
دۇق . بۇ بىر ئۇقۇشماسلىق ، خەلق كەلگۈسىدە جەزمەن پەرق
ئېتىۋالىدۇ . ئەھۋال مانا شۇنداق ، قانداق دېدىم؟

— ئەلھەق راست!— دېدى كىچىك ئاخۇن ،— بۇ چاتاقنى
تاپقان ئادەم دەل مەن . ۋەلىخان تۆرىنىڭ مەقسەتلىك قۇرغان قاپقى-
نىغا دەسسەپ ، ئۇنى خاتا تونۇپ قاپتىمەن ،ئۇنىڭ ئەپت - بەشىرى-
سى ئاشكارىلاندى . بىلمىگەنلەر بىزنى ۋەلىخان تۆرىنىڭ نامى بى-
لەن ئاتاپ ، ھەق- ناھەقنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىشى مۇمكىن .
بىز خەلقنىڭ ئازادلىقى ، ئەركىنلىك ۋە باراۋەرلىكى ئۈچۈن كۈ-
رەش قىلغۇچىلار ، ئۇلار (ۋەلىخان تۆرە) ئەكسىيەتچى بۇلاڭچىلار ،
بىزنىڭ ئادالەت ئۈچۈن تۆككەن پاك قانلىرىمىزنى خەلق دۈشمىنى

ۋەلىخان تۆرىنىڭ ئىپلاس نامى بىلەن بۇلغىنىۋەتسە ئادالەتسىزلىك
بولىدۇ . تارىخنىڭ بۇنى جەزمەن پەرقلەندۈرىدىغانلىقىغا ئىشىنىـ
مەن . بىزنىڭ ئەركىنلىك يولىدا تۆككەن قانلىرىمىزنى قارىـ
لاپ ، ۋەلىخان تۆرە نامى بىلەن دېھقانلارنىڭ ئازادلىق ھەرىكىـ
تىگە تۆھمەت قىلغۇچىلار تارىخنى بۇرمىلىغۇچىلاردۇر .

— بولدى ، بۇ پاراڭ شۇ يەرگىچە بولسۇن ، ئەمدى بىز بىر
بۆلەك قوشۇننى بۇ يەردە قالدۇرۇپ ، ئاساسىي قوشۇن مانجۇ قىـ
سىملىرىنىڭ يولىنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن مارالبېشىغا
يۈرۈش قىلسۇن . يۈزبېشىدىن يۇقىرى دەرىجىلىكلەر دەرھال يىـ
غىلسۇن !

توختى گەپنى خۇلاسىلەپ ، بارگاھقا قاراپ ماڭدى . كىچىك
ئاخۇن ئۇقتۇرۇش قىلىشقا ئادەم تەيىنلەپ بولۇپ ، توختىنىڭ ئارـ
قىسىدىن ئەگەشتى .

شۇنداق قىلىپ ، 3000 ئادەم يەكەندىن مارالبېشىغا ئاتلىنىـ
دىغان ، يولدا بۆكتۈرمە قىلىنىپ ، ئۇنىڭغا كىچىك ئاخۇن مەسئۇل
بولىدىغان بولدى ، توختى 10 مىڭ ئادەمنى ئېلىپ مارالبېشىغا يول
ئالدى . يەكەن شەھىرى قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ مۇھاسىرىسىدە
بولغاچقا ، خەۋەر ئامبال ياردەمچى قوشۇننىڭ كېلىدىغانلىقىنى بىلـ
سىمۇ ، سىرت بىلەن ئالاقىلىشەلمەيتتى ، ئۇلارنىڭ ئالدى ئاقسۇغا
يېتىپ كەلگەنلىكىنى تېخىمۇ بىلمەيتتى .

يىگىرمە ئىككىنچى باب

قان ئىزدىگۈچىلەر

قەشقەر ۋە يېڭىسارنىڭ كونا شەھىرى ئاتۇش دېھقانلار قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ ئىلكىگە ئۆتۈپ كەتكەنلىك خەۋىرى يەكەندىكى مانجۇ دېۋىزىيىسىنىڭ ئەمەلدارى خەبەر ئامبالغا يەتكەندىن كېيىن ، شۇئان مەخسۇس كىشى ئارقىلىق مەلۇمات يوللاپ ، خانغا مەلۇم قىلغانىدى . ۋېنزۇڭ خان يەكەندىن بارغان مەلۇماتتىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، مىڭ بىر مۇشەققەتتە ئېرىشكەن ئاغزىدىكى بىر پارچە لوق گۆش قولدىن كېتىۋاتقاندەك ئەندىكتى ، ئاندىن يارلىق چۈشۈرۈپ ئۈرۈمچى ، قاراشەھەر ، تارباغاتاي ۋە لەنجۇ ، گەنجۇ ، سۇجۇ ، ئىلى قاتارلىق شەھەرلەردىن ئاتۇش دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرۇشقا زور قوشۇن تەشكىللەپ ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى . يارلىقتا يەنە قابىلىيەتلىك ئۇرۇش قوماندانلىرىدىن خەبەر ئامبال جاڭجۇن ، تىدۇ ، زۇڭدۇلار ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىپ بېرىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى يىلتىزىدىن قۇرۇتۇۋېتىش تاپشۇرۇلغانىدى .

يارلىق كەلگەن كۈندىن باشلاپ لەشكىري قىسىملار جەڭگە تەييارلاندى . جايلاردىكى يەرلىك ھۆكۈمەتلەر خىراجەت ئۈچۈن خەلقتىن تۈمەن - تۈمەن سەرلەپ كۈمۈش يىغىپ تاپشۇردى . بۇ پۇللار چېرىكلەرگە يۇرۇش قىلىشتىن بۇرۇن تارقىتىپ بېرىلدى . پۇلنىڭ كۆپلۈكىدىن كۈمۈشلەر مىس ئورنىدا بولۇپ قالغانىدى . شۇنداق قىلىپ ، باش قوماندان زۇڭدۇ ، تىدۇ ، جاڭجۇنلەرنىڭ باشچىلىقىدا تەيفو - زەمبىرەك ، جىفو ، مىلتىق ، ئوقيا ۋە شەم-

شەر ، خەنجەر ، سىپەرلەر بىلەن قوراللانغان زور قوشۇن ئاتلىق ،
پىيادە بولۇپ جەنۇبىي شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقتى . زاپاس قورال-
ياراغ ، ئوزۇق- تۈلۈك يۈكلەپ قوشۇننىڭ كەينىدىن ماڭغان تۆگە-
ھارۋىلارمۇ نەچچە مىڭغا يېتەتتى . تۇغ - ئەلەملەرمۇ شۇنچىلىك
كۆپ ئىدىكى ، ھەربىر ئەلەم 1000 ئادەمنى كۆرسىتەتتى . ئەلەم-
ئەلەملەر بويىچە ئارىلىق قالدۇرۇپ ، ئارقا - ئارقىدىن كېلىۋاتقان
چېرىكلەرنىڭ ئاخىرى قەيەردە ئىكەنلىكىنى كۆرۈش مۇمكىن ئە-
مەس ئىدى . ئېنىقكى ، چىڭ سۇلالىسى نامراتلىقنىڭ دەستىدىن
بىر تال دان دوزاخقا چۈشۈپ كەتسە جاندىن كېچىپ ئارقىسىدىن
سەكرىگۈدەك دەرىجىدە تۇرۇۋاتقاچقا ، جەنۇبىي شىنجاڭدەك ئاشلىق
ماكانىنى قولدىن بېرىپ قويۇشقا ھەرگىز قىيمايتتى . شۇڭا ، گەن-
سۇ ، شىنجاڭدىكى قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ئىشقا سېلىنغانىدى .
ئىلىدىن قوزغالغان لەشكەرلەر مۇزداۋان بىلەن مېڭىپ ئاقسۇغا
ھەممىدىن بۇرۇن يېتىپ كەلدى . بۇ چاغدا ئاقسۇغا ھۇجۇم قىلىش
ئۈچۈن ئايكۆلنىڭ خانكۆۋرۈك دېگەن يېرىگە يېتىپ كەلگەن ۋەلى-
خان تۆرە تىڭتىڭچىلاردىن ئىلى قوشۇنلىرىنىڭ ئاقسۇغا كەلگەنلىك
خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، كېچە - كۈندۈز يول يۈرۈپ قەشقەرگە قارار
تاپتى ، ئاندىن ئارامىمۇ ئالماي شەھەردىكى ئاتاقلىق بايلار ، تىجارەت-
چىلەر ، ھۈنەرۋەنلەر ۋە ئالدىغا ئۇچرىغانلا خەلقنىڭ ئۆيلىرىنى
ئاختۇرۇپ بۇلاڭچىلىق قىلىشنى باشلىۋەتتى . قارشىلىق كۆرسەت-
كەنلەرنى قول ئاستىدىكى نەچچە مىڭ لەشكەرنى ئىشقا سېلىپ
ئۆلتۈردى . يۈزنى يايمىغان ، بېشىغا سەللە ئوراپ كۈندە بەش ۋاق
مەسچىتكە بېرىپ ناماز ئوقۇمىغانلارمۇ تۈزۈمگە خىلاپلىق قىلغۇچى-
لار دەپ قارىلىنىپ تىرىك قالمىدى . گۇناھكارلارنىڭ كاللىسىنى
ئۆز قولى بىلەن چېپىش ۋەلىخان تۆرە ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان
ئىشلاردىن ئىدى .ئۇنىڭ يېنىدا بىرەر «ئورۇنسىز» سۆز - ھەرى-
كەت قىلىپ قويغان ، ھەتتا ئاغزىنى ئېچىپ ئەسنەپ سالغان ئادەم-
مۇ چېپىپ ئۆلتۈرۈلەتتى . كېسىلگەن باشلار مۇناردەك دۆۋىلىنىۋې-
تىلگەنىدى . قىزىل دەرياسىنىڭ بويىدا خەنزۇلار ۋە يەرلىك مۇ-

سۇلمانلارنىڭ باشلىرىدىن قوپۇرۇلغان بىر مۇنار خېلى نېرىدىن كۆرۈنەتتى .

ۋەلىخان تۆرە بۈگۈن كېچە قەشقەر شەھىرىدە يەنە بىر قېتىم قىرغىنچىلىق ، بۇلاڭچىلىق ئېلىپ بېرىپ ، توپلىغان مال - دۇنيالىرىنى ئات - ئۇلاغقا ئارتىپ ، بىر تۈركۈم ئەگەشكۈچى قو- شۇنلىرى بىلەن قوقەندكە يولغا سېلىنىۋەتتى . ئۆزى بىر تۈركۈم ئاتلىق قوشۇنلىرى بىلەن پۈرسەت كۈتۈپ قەشقەردە قالدى . يەكەن شەھىرىدە بولسا خەبەر ئامبال ياردەمچى قوشۇننىڭ ئاقسۇغا يېتىپ كەلگەنلىكىنى بىلمىسىمۇ ، توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار- نىڭ يەكەننى تاشلاپ كەتكەنلىكىدىن بىرئاز كۆڭلى تىنىدى ، شۇن- داقتىمۇ قاراۋۇللۇقنى بوشاشتۇرمىدى . ئۇ يەرلىك خان ئەفرىدۇن قاتارلىقلار بىلەن بىر - بىرلىرىنى تەبرىكلىشىپ ، مەي - شارابلار ئىچىشەتتى .

بىر كۈنى تاڭ ئېتىپ خېلى ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ ، ئەفرى- دۇن ۋاڭ ئاخشامقى كەيپچىلىك تەسىرىدىن تېخى ئورنىدىن تۇرمى- غانىدى ، مىرزىبەگ ئىشىكنى چەكتى .

— كىم ؟— ئەفرىدۇن ۋاڭ ئۇيقۇسىنى بۇزغۇچىنىڭ قاپ يۈرەكلىكىدىن نارازى بولۇپ چالۋاقىدى .

— مەن مىرزىبەگ ، ئالىيلىرى .

— ھە ، نېمە ئىش ؟

— ھەسەن تۈركىنىڭ كاللىسى يوقاپ كېتىپتۇ .

—نېمە دېدىڭ ! ؟

— ئېسىقلىق باش ئالمىشىپ قاپتۇ .

ئەفرىدۇن تېزدىن كىيىنىپ ھۇجرىسىدىن قوبۇلخانىغا چىقتى .

— ئەمدى سۆزلە !

— ھەسەن تۈركىنىڭ كاللىسىنىڭ ئورنىدا ئۇنىڭ بېشىنى كەسكەن يۈزبېشىنىڭ كاللىسى ئېسىقلىق تۇرىدۇ .

— قېنى ؟

— ئىسسىقلىق جايىدا قالدى .

— كاللۋا !— ئەفرىدۇن ۋاڭ چاللۋاقىدى ،— خاتا كۆرۈپسەن ، سىپىل ئۈستىدە شۇنچە قاراۋۇل ، ئادەملەر تۇرۇپ ئۇنىڭ بېشى نەگە كېتىدۇ ؟

ئەفرىدۇن شۇنداق دېسىمۇ يۈرىكى پوك - پوك ئىدى . شۇڭا ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ بېقىش ئۈچۈن سىپىل ئۈستىگە قاراپ ماڭدى . كۆردىكى ، ھەقىقەتەن باشقا بىر ئادەمنىڭ كاللىسى ئېسىقلىق تۇراتتى . كاللا خان جەمەتى زاھىت خوجامنىڭ ئوغلى ئەخمەت يۈزبېشىنىڭ بولۇپ ، ھەسەن تۆركنى ئاتقانمۇ ، جەسەتلىرىنى پارچىلاپ ، كاللىسىنى كېسىپ خادىغا ئاسقانمۇ شۇ ئىدى . ئۇنىڭ پۇت- قوللىرى كېسىلىپ ، گەۋدىلىرى پارچىلىنىپ ، ھەسەن تۆرك قانداق پاجىئەگە ئۇچرىغان بولسا ، ئۇمۇ شۇنداق قىلىنغاندى . يېنىدا جەسەتنى قاچىلاپ كەلگەن بىر تاغار تۇراتتى . بۇ ، باشقا جايدا ئۆلتۈرۈلۈپ ، سىپىل ئۈستىگە ئېلىپ چىقىلغانلىقىنى ئىسپاتلايتتى . ئەفرىدۇن ۋەقەنى شەھەر خەلقىدىن كۆرۈپ ، شۇئان خەبەر ئامبالغا مەلۇم قىلدى .

خەبەر ئامبال يېتىپ كېلىشى بىلەن ئەفرىدۇن ۋاڭ كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ، خوجايىنىغا ھاللاندى :

— كۆرسىلە ، جانابلىرى ! شەھەر ئىچىدىمۇ ئوغرىلار بار ئىكەن . دەرھال بىرىنىمۇ قويماي تازىلاش كېرەك . ھازىردىن باشلاپ ئۆي - ئۆيىدى ئاختۇرۇشنى بۇيرۇيمەن ، بۇنىڭغا ئۆزلىرى نېمە دەيلىكىن ؟

— شۇنداق بولسۇن . بۇ ئىشنى يەرلىك قىسىملىرىڭىز بېجىرسۇن !— دېدى خەبەر ئامبال ، ئاندىن ئارقىغا يېنىپراق بۇرۇلۇپ قوشۇپ قويدى ،— بۇ ئادەمنىڭ پارچىلىرىنىمۇ ئىتىمغا ئاپارغۇزۇپ بېرىڭ !

خەبەر ئامبال ئەفرىدۇننىڭ جاۋابىنى كۈتمەيلا قايتىپ كەتتى . ئۇنىڭ مۇنداق دېيىشىدە مەلۇم مەقسەت بار ئىدى . گەرچە ھەسەن تۆرك ئەشەددىي دۈشمىنى بولسىمۇ ، باشقا مىللەت ئىچىدىن چىققان

بۇ پالۋاننىڭ جەڭدىكى كارامىتىنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەن
چاغلار ئېسىدە ئىدى . ئۇنىڭ شەمشەر ئۇرۇشلىرى ، نەيزە بىلەن
چېرىكلەرنىڭ بەدىنىنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىپ ، ئاندىن ئېلىپ تاش-
لاشلىرى ، لەشكەرلەرنىڭ ھالى دەھشەتلىك بوراننىڭ شىددىتىدىن
يەرگە چاپلاشقان ئۆسۈملۈكتەك بولۇپ ، ئۇنىڭغا يېقىن كېلە -
كەلمەي يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ جاندىن ئايرىلىشلىرىنى كۆرۈپ ،
قىسسەلەردىكى جاڭ فېي ، لى كۈيلەرگە سېلىشتۇراتتى . ئەمما ،
ئۇلارنىڭ ئوبرازىمۇ بۇنىڭغا يەتمەيتتى . خەبەر ئامبال ئۆزىنى باش-
قىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان دىلاۋەرلەردىن سانايتتى ، ئاسانلىقچە
قايىل بولمايتتى . دەرۋەقە باتۇرلۇقى بىلەن تونۇلۇپ دېۋىزىيىنىڭ
خەبەر ئامباللىق دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەنىدى . ھەسەن تۈرك ھۇ-
جۇم قىلىپ كېلىۋاتقاندا تىرىك تۇتۇپ ، ئۆزىگە قايىل قىلىشنى ،
چوڭ مەنسەپ بېرىپ پايدىلىنىشنى ئويلاۋاتقاندا ئەفرىدۇن ئاتتۇرۇ-
ۋەتتى . شۇ چاغدا ، دۇنياغا كەمدىن - كەم كېلىدىغان بىر پالۋاننىڭ
ئۆز ئىچىدىن چىققان كېرەكسىز ، تەمەخور غالچىنىڭ قولىدا ئۆ-
لۈپ كەتكىنىگە ئەپسۇسلانغانىدى . شۇڭا ، ئەفرىدۇننىڭ كۆز ياش-
لىرىدىن پاجىئەگە يولۇققۇچىنىڭ ئۇنىڭ يېقىنلىرىدىن ئىكەن-
لىكىنى پەملەپ ، مازاق قىلىشى ئىدى .
ئەفرىدۇننىڭ بولسا خەبەر ئامبالنىڭ دېگەنلىرىنى بەجا كەل-
تۈرمەي ھەددى ئەمەس ئىدى .چۈنكى ،مەنسەپنى شۇلار بەرگەن ،
خالىسا بېرىدۇ ، خالىسا قايتۇرۇۋالىدۇ- دە !ئۇ پەقەت قول كۆيدۈر-
مەسلىك ئۈچۈن پايدىلىنىۋاتقان كۆسەي ئىدى ، خالاس . يەرلىك
ئەمەلدارلار ئۇلارنىڭ سايىسىدا گىدىيىپ ، كىشىلەرنى كۆزگە ئىل-
ماي كۆرەڭلەپ يۈرگەن بىلەن خوجائاكىلىرىنى كۆرگەندە قۇيرۇق
ئاستىنى ياغلاپ قويغان ئېشەكتەك ھاڭرىيالماي ئۇنى ئىچىگە چۈ-
شۈپ كېتەتتى . شۇ سەۋەبتىن ياخشچاق بولۇش ئۈچۈن ، خەلقنى
بوزەك قىلىشتا ئۇلارنىڭ چۈشىگىمۇ كىرمەيدىغان تەدبىرلەرنى
كۆرسىتىپ ، خۇشامەت يولىدا ھوقۇق قۇدرىتىنى ئۆز خەلقىگىلا
كۆرسىتەتتى .

ئەفرىدۇن خەبەر ئامبالنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن پارچىلانغان جەسەتنى نائىلاج تاغارغا سېلىپ يېغى شەھەرگە چىقارتتى . بۇ ، «كىشىگە سانىساك ئۆزگە ، قاشقا سانىساك كۆزگە» دېگەننىڭ ئۆزى ئىدى . ئەمما ، بۇنىڭ دەرد - ئەلىمى يۈرەك قېتىدا لاۋۇل-داپ ، خىزمەتكارلار تاغارنى زەمبىلگە سېلىپ ئېلىپ ماڭغاندا كۆز ئالدىدا تۇرغان ئادەمنى پەرق ئېتەلمەيۋاتقاندەك توۋلاپ سالدى :

— باش مىرزىبەگ !

— خوش !

— پەرمان ! چوڭ - كىچىك بەگلەر چېرىكلەرگە ماسلىشىپ ، پۈتۈن ئۆيلەرنى ئاختۇرۇپ ، قان ئىزلىرىنى تاپسۇن ، ھەسەن تۇركىنىڭ بېشى...

تۇرۇپلا ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتكەن ئەفرىدۇن ئەسلىي «ئۆز جايىغا ئېسىلسۇن !» دېمەكچى ئىدى . بىردىنلا ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزىنىڭ بېشى ئېسىلىپ قالىدىغاندەك دەھشەتلىك خىياللار كۆڭ-لىگە كېلىپ :

— بولدى ، ئاختۇرۇش باشلانسۇن !— دەپ سېپىلدىن چۈشۈپ كېتىشكە تەمشىلىۋاتاتتى ، مىرزىبەگ سورىدى :

— بەگلەرنىڭ ئۆيلىرىنىچۇ ؟

— ئوردا ئىچى ، قەسىرلەردىكى ئوردا ئەمەلدارلىرىنىڭ ئۆي-لىرىدىن باشقىلىرى تولۇق ئاختۇرۇلسۇن !

بىردەمدىن كېيىن پۈتۈن شەھەردە ئاختۇرۇش باشلاندى . قى-يا- چىيالار ، قارغىش - تىللاشلار ھەممە يەرنى قاپلاپ ، خەلقنىڭ يوتقان- كۆرپە ، كىگىز - بىساتلىرى كوچىغا تاشلاندى . چېرىكلەر ئەر - ئايال دېمەستىن ھەممە ئادەمنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى قايرىپ ، قان يۇقىنى ئىزدىمەكتە ئىدى . ئۆزىنى قاچۇرغانلار تەن جازاسىغا ئۇچرايتتى . ئۇلار شۇ تەقلىتتە بىر كۈن ئاختۇرۇپ ھېچقانداق دەلىل- ئىسپات تاپالمىدى . شۇنداقتىمۇ ، شەھەر ئىچىدە دۈشمەن بار دېگەن گۇمان بىلەن كوچىلاردا كۆزەتچىلەرنى كۆپەيت-تى . لېكىن ، ھەرقانچە ئاختۇرسىمۇ ھېچنېمىگە ئېرىشەلمەيتتى ،

ئىنتىقام ئالغۇچىلار ئاللىقاچان شەھەردىن چىقىپ كەتكەنىدى .

ئەفرىدۇن ۋاڭ ئەھۋالنى خەبەر ئامبالغا مەلۇم قىلغاندا ، قىلچىلىك ھەيرانلىقى قوزغالمىدى . پەقەت ھەسەن تۇرك ئۆلگەن بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ شۇنچە كۆپ قاراۋۇل ، ئادەملەرگە تۇيدۇرماي ئىسقىلىق باشنى ئالماشتۇرۇپ ئېلىپ كەتكەنلىكى خەبەر ئامبالغا ھەسەن تۇركتىنمۇ ئېشىپ چۈشكۈدەك باتۇردىن يەنە بارلىقىنى ھېس قىلدۇرغانىدى .

— ئەمدى بولدى قىلىڭلار !— دېدى خەبەر ئامبال ئەفرىدۇن ۋاڭغا ،— شۇنچە كۆپ قاراۋۇلنى كۆزگە ئىلماي باشنى ئېلىپ كەتكەن ئادەم سىلەرگە تۇتۇق بېرەمدۇ ! ئۆپكەڭلارنى بېسىپ ، ئۆزۈڭلارنىڭ بېشىنى يوقىتىپ قويماي ئوبدان ساقلاڭلار ئەمدى . تىڭتىڭچىلار شەھەردىن چىقىپ ئوغرىلارنىڭ (قوزغىلاڭچى قوشۇننى دېمەكچى) ھەرىكىتىنى ئىگىلىسۇن . نەتىجىسىنى ماڭا مەلۇم قىلىپ تۇرۇڭ . گۇمانلىق ئادەم بايقالسا ، تەخىرسىز تۇتۇپ سوراق قىلىنسۇن . باشقا ئىشلارنى ئۆزىڭىز بىر تەرەپ قىلىڭ . يەنە گەپ بارمۇ ؟

ئەفرىدۇن خەبەر ئامبالنىڭ تەنە سۆزلىرىدىن خىجىللىق ھېس قىلىسىمۇ ، چاندۇرمىدى . خوجايىنىنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى قۇللۇق بىلدۈرۈپ قوبۇل قىلىپ ، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى . ئەمما ، ئەفرىدۇننىڭ كاللىسىنى «زادى بۇ ئىشنى كىم قىلدى» دېگەن سوئال زادىلا ئارام تاپتۇرمايتتى . ئەفرىدۇنلا ئەمەس ، بەلكى پۈتۈن شەھەر خەلقى ئاشۇ سوئال ئۈستىدە ئويلانماقتا ئىدى . ئەمما ، ھېچكىم جاۋاب تاپالمايۋاتاتتى ، بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا ، سېپىلنىڭ كۆلگە سۇ كىرىدىغان سۇڭگۈچىدىن سىرتقا چىقىپ كەتكەن ئەر - ئاياللارنىڭ ئىزلىرىنى تىڭتىڭچىلار بايقاپتىمىش ، ئۇلاردىن بىرسى سۇڭگۈچ بىلەن ئۆمىلەپ سېپىلنىڭ سىرتىغا چىقىپ تۇرۇشىغا ، قاياقتىندۇر كەلگەن ئوقيا ئوقى پېشانىسىگە تېگىپ ئۆلۈپتىمىش . شۇنىڭ بىلەن باشقىلىرى چىقالماي تۇرۇپ قاپتۇمىش ، دېگەندەك مىش - مىش گەپلەر پەيدا بولدى . ئەمما ، مانا مەن كۆردۈم دېگەن

ئادەم يوق ئىدى .

بەزىلەر «قان ئىزدىگۈچى» چېرىكلەر ئەلەم ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ، خوتۇن - قىزلىرىنىڭ كۆڭلەك - ئىشتانلىرىنى قايرىپ يۈرگەنىكەن ، ئەلەم ئاخۇنۇم «هۇ بىهايالار !» دەپ ئۇلارغا ئېتىلىپتۇ . ۋاڭ بېگىمنىڭ «قارشىلىق بىلدۈرگەنلەرنى ئەدەپلەپ قويۇڭلار» دېگەن تاپشۇرۇقى بويىچە تازا ئۇرۇپ چىقىپ كېتىپتۇ . ئەلەم ئاخۇنۇم ۋاڭ بېگىمنىڭ هوزۇرىغا كىرىپ : يۈزى يېپىقلىق خوتۇن - قىزلىرىمنىڭ كۆڭلەك - تامباللىرىنى قايرىپ قان ئىزدەيمىز دەپ هاقارەتلىدى دەپتىكەن ، ۋاڭ بېگىمنىڭ يېنىدىكى ئەكابىر - ئەشرەپلەر يوتىلىرىنى شاپىلاقلاپ كۈلۈشۈپ كېتىپتىمىش ، دېيىشىپ چاقچاقتا ئايلاندۇرسا ، يەنە بەزىلەر تىلغا ئالغىلى بولمايدىغان تېخىمۇ تېتىقسىز گەپلەرنى توقۇپ ، «قان ئىزدىگۈچى» لەرنى مازاق قىلىشاتتى .

بۇ گەپ - سۆزلەر ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ قۇلىقىغا يېتىۋىدى :

— مەن قاتىلنى ئىزدەڭلار دېسەم ، «قان ئىزدەش» ۋەقەسىنى كىم پەيدا قىلدى ؟— دەپ چالۋاقىدى .

دېمەك ، ئەفرىدۇن ۋاڭ ئاختۇرۇشتىنمۇ هېچبىر نەپكە ئېرىشەلمىدى .

يىگىرمە ئۈچىنچى باب

ئالماشقان باش

ھەسەن تۈركىنىڭ ئۆلۈمى پۈتۈن قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدۈردى. كاللىسى كېسىلىپ سېپىل ئۈستىدىكى خادىغا ئېسىلغانلىقى پۈتكۈل شەھەر خەلقىنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىۋەتتى. ئۇ كۈنى ساۋۇر زۇمرەتخېنىمنىڭ ئىش - كۈشلىرىگە قاراشقىلى كەتكەن بولۇپ، ئابدۇرەھمان سېپىل ئۈستىدە ئىدى. ساۋۇر ھويلىدا ئوتۇن كەسلەۋاتقاندا، ئابدۇرەھمان چىرايى تاتارغان ھالدا ھاپىزبەگنىڭ قەسرىگە كىرىپ كەلدى - دە، چاقىردى:

— ئاكا!

ساۋۇر بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئىنىسىنىڭ ئۆمسە چىرايىدىن بىرەر ھادىسە يۈز بەرگەنلىكىنى سەزدى.

— نېمە ئىش؟

— ئاكا! ئەفرىدۇننىڭ ئادەملىرى ھەسەن باتۇرنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، گەۋدىسىنى پارچىلاپ خەبەر ئامبالنىڭ ئىتىغا ئېلىپ كەتتى. بېشىنى سېپىل ئۈستىگە خادا قاداپ، ئۇچىغا ئېسىپ قويدى.

— كىم پارچىلىدى؟

— ھېلىقى زاھىت خوجامنىڭ ئوغلى ئەخمەت يۈزبېشى.

— كىم ئۆلتۈرۈپتۇ؟

— ھەممىنى شۇ ئەخمەت يۈزبېشى قىپتۇ...

ئۇلار سۆزلىشىپ تۇرغاندا، رەيھان ئۆيدىن چىقتى:

www.uyghurkitap.com

— ئابدۇرەھمان، كەلدىڭىزمۇ، نېمىشقا ئۆيگە كىرمەيسىز؟

— جىددىي خەۋەر !— ئىنىسىنىڭ ئورنىدا ساۋۇر ئىنكاس قايتۇردى.

رەيھان ساۋۇرنىڭ ئەپتىدىن توختىغا بىرەر ئىش يۈز بەرگەن ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ، ۋۇجۇدىنى جىددىيلىك قاپلىغان ھالدا ساۋۇرنىڭ ئالدىغا كەلدى. قىزنىڭ چىرايى بىردىنلا ئۆزگىرىپ باشقىچىلا تۈس ئالغانىدى.

— قېنى، تېز ئېيتىڭ!

— ھەسەن باتۇرنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ، بېشىنى كېسىپ سېپىل ئۈستىگە ئېسىپ قويۇپتۇ. جەسىتىنى پارچىلاپ يېغىشەردىكى خەبەر ئامبالنىڭ ئىتلىرىغا تاشلاپ بېرىپتۇ.

رەيھان بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بېشىغا ئاسماندىن تاش يامغۇرى چۈشكەندەك ئەندىكىپ، كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى.

— ئىنتىقام ئېلىش كېرەك !— دېدى رەيھان،— جەزمەن ئىنتىقام ئېلىپ، ھەسەن باتۇرنىڭ جېنىنى كىم ئالغان بولسا، بىزمۇ شۇنىڭ جېنىنى ئالايلى، ئۇلار قانداق قىلغان بولسا، بىزمۇ شۇنداق قىلايلى.

— ئامال يوق !— ساۋۇر بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— ئامال تېپىلىدۇ. كىم ئۆلتۈرۈپتۇ؟

— ھەممىدىنى زاھىت خوجامنىڭ ئوغلى ئەخمەت يۈزبېشى قىپتۇ.

شۇ چاغدا ئۆيدىن زۇمرەتخېنىم چىقىپ، ئۇلارنىڭ پارىڭىغا ئارىلاشتى:

— نېمە ۋەجىدىن ئۇ جاللاتنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ قالدىڭلار؟

— ئۇنىڭ جاللاتلىقىنى قانداق بىلىسىز، ئانا؟— رەيھان ئانىسىنىڭ شۇنچە پەس ئاۋازدىكى پاراڭنى ئاڭلاپ قالغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ سورىدى.

— مەن نېمىشقا بىلمەيمەن !— زۇمرەتخېنىم غەزەپلىك تەلەپ-

پۈزدا ئېيتتى ،— ئۇ مېنىڭ تاغامنى چاناپ ئۆلتۈرگەن !
— قاچان ؟
— سەن كىچىك چاغدا .
— نېمە سەۋەبتىن ئۆلتۈرگەن ؟
— بىر كۈنى كەچتە ئەخمەت ئاتىسى زاھىت خوجام بىلەن ئوردىدىن چىقىپ ئۆيى تەرەپكە كېتىۋاتقانىكەن ، تاغام ناماز شامغا تەرەت ئېلىشتىن بۇرۇن كىچىك تەرەت قىلىپ تۇتقان چالمىنى تاشلىشىغا ئۈلگۈرۈپ ئەخمەت كېلىپ قاپتۇ . چالما دومىلاپ بېرىپ ئەخمەتنىڭ ئالدىغا كەپتۇ . پەسكەش جاللات «مېنى ھاقارەتلىدى» دەپ تاغامنى شۇ يەردىلا چاناپ ئۆلتۈرۈپتۇ .
— شەرىئەتكە بارمىدىڭلارمۇ ؟
— شەرىئەتتە خوجا ئەۋلادىغا ئۆلۈم كەلمەيدىكەن .
— نېمە ئۈچۈن ؟
— پەيغەمبەر ئەۋلادى بولغانلىقى ئۈچۈن .
— ئادالەتسىزلىك بوپتۇ !— رەيھان غەزەپلىنىپ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى .
— شۇنداق ، قىزىم ، ئۇنى ئۆلتۈرگىلىمۇ ئادەم چىقىپ قالار .
— بۇ ئىنتىقامنى بۈگۈنلا ئېلىشىمىز لازىم ! قاتىلنىڭ بېشىنى ھەسەن باتۇرنىڭ بېشى بىلەن ئالماشتۇرىمىز .
رەيھاننىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ساۋۇرنىڭ ۋۇجۇدىغا بىردىنلا كۈچ - قۇۋۋەت كىرگەندەك بولدى - دە ، دەرھال ئىسپادە بىلدۈردى :
— جەزمەن ئالماشتۇرىمىز ، بۈگۈن كېچىدىن قالمايدۇ !
— قەۋەت ھوشيار بولۇپ ، چاندۇرۇپ قويغۇچى بولماڭلار ، ئۇنىڭ ئۆيى بۇ يەرگە يېقىن ،بىزنىڭ دەرۋازىنىڭ ئالدى بىلەن ماڭىدۇ !—زۇمرەتخېنىم سەل تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ،— ئۇنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن شەھەردە قىرغىنچىلىق يۈز بېرىشى مۇمكىن ، ياخشىسى سىلەر توختىنى تېپىپ ئۇنىڭغا يارىلاشساڭلا بولاتتى .

بۇ گەپلەر رەيھان ئۆزاقتىن بۇيان دېيەلمەي كېلىۋاتقان ئارزۇ-
لار ئىدى . گەرچە زۇمرەتخېنىم بۇنى ساۋۇر ، ئابدۇرەھمانلارغا
قارىتىپ ئېيتقان بولسىمۇ ، رەيھان ئۆزىنىمۇ شۇلار قاتا-
رىدا ھېسابلىدى .

— قانداق قىلىمىز ؟— رەيھان ساۋۇردىن سورىدى .

— مەن ھازىرلا بىرىپ ئادەملىرىمىزگە خەۋەر قىلاي ، ئۇلار
تەييارلانسۇن . بىز بىرنەچچىمىز مۇشۇ ئەتراپتا يول توسۇپ ، ئەخ-
مەت يۈزبېشىنى تۇتايلى...

رەيھان گەپنى بۆلۈپلا ئېيتتى :

— بىخەتەر بولسۇن دېسەك ، بىزنىڭ قەسىرگە ئەكىرىپ ئۇ-
جۇقتۇرايلى .

زۇمرەتخېنىم قوشۇلغاندەك تەلەپپۇزدا :

— قانداقلا بولمىسۇن دىققەت قىلىڭلار !— دەپ ھۇجرىسىغا
كىرىپ كەتتى .

— ئەمدىكى ئىش بىزگە قالدى ،— دېدى رەيھان ساۋۇرغا ،—
سىزچە قانداق قىلىمىز ؟

— مېنىڭچە ، شەھەر ئىچىدىكى ئادەملىرىمىز 500 دىن ئاشى-
دۇ ، بىراق بىزدە كالتەك ـ چوماقتىن باشقا قورال يوق ، شۇڭا
شەھەردىن چىقىپ ، توختىنىڭ قوشۇنلىرىنى تاپساق دەيمەن . ئۇ-
نىڭ ئۈچۈن دوستلۇقنى يەتكۈزىدىغان پەيت كەلدى .

— توغرا ئېيتتىڭىز ،— رەيھان ساۋۇرنىڭ پىكرىنى قول-
لىدى ،— دوستلۇق ، مۇھەببەت دېگەنلەرنى باشقا كۈن كەلگەندە
سىناش كېرەك . قوم بىلەن ئالتۇن سۇدا ئايرىلغاندەك ، پاك مۇ-
ھەببەت ، ھەقىقىي دوستلۇق مۇشۇنداق كۈنلەردە سىنىلىدۇ . بىز
ئۇنىڭغا ياردەم بېرىپ ھايات ـ ماماتتا ھەمنەپەس بولمىساق ، ھەر-
گىزمۇ يۈز كېلەلمەيمىز ، ناۋادا ئۇنىڭ ئورنىدا مەن بولغان بول-
سام ، مەنمۇ كەچۈرمىگەن بولاتتىم .

— سىز دېگەن قىز بالا .

— قىز بالا جەڭ قىلالامدۇ ؟ سىز ئوقۇمىغان ئادەم ، كۆپ

ئىشلارنى بىلمەيسىز . تارىختا ئۆتكەن قەھرىمانلار ئىچىدە قىزلارمۇ ئاز ئەمەس . ئۇچتۇرپان جىگدە يىغىلىقىدا يەتتە قىز تارىختا ئۆچ- مەس ئىز قالدۇردىغۇ ! سىزنىڭ نەچچە يۈزلەپ يىگىتلىرىڭىز بول- سا ، مېنىڭمۇ نەچچە ئونلاپ قىز دوستلىرىم بار . ئۇلارمۇ تەييار تۇرۇۋاتىدۇ . مەن توختىنى تېپىپ ، ئۇنىڭغا ھەمدەم بولىمەن . ئۇنىڭغا تېگىدىغان ئوقنى پاك گەۋدەم بىلەن توسىمەن !

— توختى ئۆلمەيدۇ ، ئۇ ئۆلسە بولمايدۇ !— ساۋۇر ئىتتىكلا دېۋەتتى .

— شۇنداق !— دېدى رەيھانمۇ قۇۋۋەتلەپ ،— ئۇ مەڭگۇ ئۆل- مەيدۇ . ئەمدى بۇگۈنكى گەپكە كېلەيلى ، ئەخمەت يۈزبېشىنى تو- نۇمسىز ؟

— تونۇيمەن . بىز ئىشنى مۇشۇ جايدا پۈتكۈزەيلى . زۇمرەت- خېنىممۇ بىلىپ قالمىسۇن . ئابدۇرەھمان ، سەن بېرىپ ئادەملىرد- مىزگە يەتكۈزگىن ، دۆرىقازا كوچىسى تەرەپتىكى چوڭ كۆلگە سۇ كىرىدىغان سۇغۇچ ئەتراپىغا يوشۇرۇنسۇن . يىگىتلەردىن باتۇر بىلەن غالىب دەرھال بۇ يەرگە كەلسۇن . دېگەنلىرىمنى ئورۇندىغاد- دىن كېيىن ، سېپىل ئۇستىدىكى خەلقلەرگە ئارىلىشىپ ، باش ئېسىلغان جايدىكى ئادەملەرنى كۆزەتكىن .

ئابدۇرەھمان ۋەزىپىنى ئاتقۇرۇش ئۇچۇن چىقىپ كەتتى . ئۇ- زاق ئۆتمەيلا ھېلىقى ئىككى يىگىت كىرىپ كەلدى - دە ، ئورۇنلاش- تۇرۇش بويىچە قەسىرگە يوشۇرۇنۇپ دالدىلاندى . ئاردىن ئىككى سائەت ئۆتۈپ ، شام بىلەن خۇپتەن ئارىلىقىدا ئەخمەت يۈزبېشى غىڭشىپ غەزەل ئوقۇغىنىچە ئوردا تەرەپتىن چىقىپ كەلدى . قە- سىر دەرۋازىسىغا روبىرو بولۇشىغا ، كۈتۈپ تۇرغان رەيھان كىچىك ئىشىكتىن چىقىپ :

— خېلىدىن سىلىنى ساقلاپ تاقىتىم تاق بولدى . ئانام ئۆزلىد- رى بىلەن كۆرۈشمەن دېگەندى ،— دېدى ۋە دەرۋازىنى ئېچىپ ئەخمەتنى تەكلىپ قىلىپ ، ئۆزى ئارقىغا چېكىندى .

ئەخمەتنىڭ كۆڭلىگە «ھاپىزبەگ يوق ، (قورساق توق ، كۆ-

گۈل شوخ› دەپ ، زېرىككەن بولسا كېرەك ، ھاپىزبەگ بولغاندىمۇ
قېرىپ قالدى ئەمەسمۇ » دېگەن خىياللار كەچتى . ئۇ زۇمرەتخېنىم-
نىڭ كىچىك چاغلىرىنى ئوبدان بىلەتتى ، تولىمۇ گۈزەل قىز
ئىدى . شۇڭا ، «مانا بۇگۈن قول يەتمىگەن شاپتۇل نېسىپ بولىد-
غان بولدى » دەپ ئويلاپ :

بوۋاي كىرىچنى تارتار ئوق ئاتالماس ،
ئەگەر ئۇ ئاتسا ئوقنى چىڭ قادالماس .
ناۋادا ياتسا ياندا نازىنىن قىز ،
كېچە تاڭ ئاتقۇچە ھەزلە قاتالماس .

دېگەن مىسرالارنى ئىچىدە ئوقۇپ ، كۈلۈپ قويدى ۋە رەيھانغا :
— قېنى باشلاڭ ! — دەپ دەرۋازىدىن كىرىشىگىلا ، ئىككى
تەرەپتە ساقلاپ تۇرغان يىگىتلەر كاپپىدە گېلىدىن بوغقىنىچە دار-
قىرىتىپ سۆرەپ ئاقتىخانىغا ئېلىپ كىردى .
بۇ يەردە ھەرقانچە تۋۇلغان بىلەنمۇ ھېچكىم ئاڭلىمايتتى .
— ئۇنىڭ گېلىنى قويۇپ بېرىڭلار ! — دېدى ساۋۇر يىگىتلەر-
گە ، ئاندىن خىتاب قىلدى ، — ئاڭلاپ تۇر ، مۇناپىق ! شەرىئەتتە
خوجا ئەۋلادىغا ئۆلۈم جايىز بولمىغان بىلەن ، خەلقنىڭ قانۇندا
قاتىلنىڭ كىملىكىدىن قەتئىينەزەر ئوخشاشلا ئۆلۈمگە ھۆكۈم قى-
لىنىۋېرىدۇ . سەندىن زۇمرەتخېنىمنىڭ تاغىسى بىلەن ھەسەن با-
تۇرنىڭ خۇنى ئۈچۈن ھېساب ئالىمىز ، ھەسەن باتۇرنى قانداق
پارچىلىغان بولساڭ ، سېنىمۇ شۇنداق پارچىلاپ ، ئۇنىڭ بېشىنىڭ
ئورنىغا سېنىڭ بېشىڭنى ئاسىمىز . قېنى يىگىتلەر ، بۇنى
پارچىلاڭلار !
ساۋۇرنىڭ گېپى تۈگىگۈچە قورقىنىدىن يېرىم جېنى
چىقىپ بولغان ئەخمەت ئەمدى قانچە توۋا قىلسىمۇ كارغا
كەلمەيتتى .
يىگىتلەر ئەخمەتنى بوغۇزلاپ بېشىنى كېسىپ بولۇپ ، تېنىنى

پارچىلاپ تاغارغا تىقتى ، كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ ، تاڭ ئې-تىشقا ئاز قالغاندا سېپىلگە چىقىدىغان پەلەمپەيگە يېتىپ باردى . قاراۋۇل چېرىك بۇلارنى كۆرۈپ توۋلىدى :

— كىم ! ؟

— ئاخشام سېپىل ئۈستىدىكىلەرنىڭ كەچلىك تامىقىنى بې-رەلمىگەن ئىدۇق ، نان ئېلىپ ماڭدۇق !

يىگىتلەر شۇنداق دەپ ، زەمبىلنى كۆتۈرۈپ ئۈستىگە چىقىپ كەتتى . سېپىل ئۈستىدە بولسا ئادەم بېشىنىڭ ئېسىقلىق تۇرغىنىغا ئىچى ئاغرىپمۇ ياكى قورقۇپ تېنى ئەيمىنگەنلىكتىنمۇ ، ئەيتاۋۇر ، ئادەملەر نېرىراق بېرىپ ئۇخلىشىۋاتاتتى . ساۋۇرلار تاغاردىكى جە-سەتنى تاشلاپ قويۇپ ، باشنى ئالماشتۇرۇپ سېپىلدىن چۈشۈپ كېتىۋاتقاندا ، قاراۋۇل چېرىك ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك ئۇياق-بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى .تاڭ ئاتقاندا تەكشۈرگەندە ،ئۆزىگە گەپ كې-لىپ قېلىشتىن قورقتىمۇ «ھېچكىم كەلمىدى »دەپ تۇرۇۋالدى .

ساۋۇرلار ئەخمەت يۈزبېشىنى پىلان بويىچە بېسىقتۇرۇپ بو-لۇپ قايتىپ بارغاندا ، 10نەچچە قىز بىلەن زۇمرەتخېنىم يىغلىشىپ ئولتۇراتتى .

— ئۇكام ساۋۇر !— دېدى زۇمرەتخېنىم ،— سەن بۇ ئامانەت-نى ساق - سالامەت ئۆز ئىگىسىگە ، يەنى توختىغا تاپشۇر . مەن ئارزۇيۇمنىڭ ئەكسىچە بۇنىڭ ئاتىسىغا چۈشۈپ مەغلۇپ بولغان-دىم . ئەمدى قىزىم بولسىمۇ مۇرادىغا يەتسۇن . مانا بۇ قىزلار ئۇنىڭ دوستلىرى ، پاك ۋىجدانى بىلەن زۇلۇمغا قارشى ئاتلانغان جەڭچىلەر ، ھېچبولمىسا ، ياردارلارنى بېقىشقا ۋە ئاش - غىزا تەييارلاشقا يارايدۇ . تاڭ ئېتىشتىن بۇرۇن چىقىپ كېتىڭلار !

زۇمرەتخېنىم گېپــىنــى تۈگــىتــىــپ ، تەييارلاپ قوي-غان كىيىم - كېچەك ، يېمەكلىكلەرنى بەردى . ئانا - بالا يىغلاشقى-نىچە خوشلاشتى . ئۇلار قاراڭغۇدا دەرۋازىدىن چىقىپ كەتتى . دېدەك قىز سوراپ كەتــكەچــكە ، زۇمرەتـخېــنىم كېچىنى يالغۇز ئۆتكۈزدى .

www.uyghurkitap.com

ساۋۇر سۈڭگۈچكە بارغاندا بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى ، بىر
ئىسقىرتىش بىلەن يىگىتلەر يوشۇرۇنغان جايلىرىدىن چىقىپ كەلـ
دى . ئۇلار بىر ـ بىرلەپ سۈڭگۈچتىن چىقىپ ، سېپىل ئەتراپىدىـ
كى تۈزلەڭدىن ئۆمىلەپ ئۆتۈپ قوزغىلاڭچى قوشۇنلار كولىغان
خەندەكلەرگە يوشۇرۇندى . توختى قوشۇننى باشلاپ ئىككى يول
بېشىغا كېتىپ قالغانىدى ، ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالمىدى . سېپىلـ
نى قورشاپ تۇرۇشقا قالدۇرغان پوسكام قىسىملىرىمۇ كۈندۈزلىـ
رى يوشۇرۇنۇپ ، كېچىلىرى ئوق چىقىرىپ دۈشمەننى پاراكەندە
قىلىپ يۈرەتتى . سېپىل ئەتراپىدىكى جەڭ مەيدانلىرىدا يىغىشتۇـ
رالمىغان جەسەتلەر ھەممىلا يەردە تۇراتتى . ساۋۇر توختىنى تاپالـ
مىغانسېرى تىت ـ تىت بولدى ، ھېچبولمىغاندا ئۇنىڭ ئادەملىرى
بىلەن ئۇچرىشالىسىمۇ بىر نۆرى ئىدى . ھازىر ساۋۇرنىڭ يىگىتلىـ
رى ئارىسىدا 100دىن ئارتۇق ئوقياچى مەرگەنلەر بار ئىدى . ئۇلار
خەندەكلەر بىلەن يېقىنلاپ بېرىپ سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇللارنى
پاراكەندە قىلىشقا باشلىدى . خەبەر ئامبال قوزغىلاڭچىلارنى قاچتى
دەپ خاتا ئويلىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، سېپىل دەرۋازىسىنى داۋامـ
لىق چىڭ تاقىدى . سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇل چېرىكلەرنىڭ
غايىب ئوقتا ئۆلۈپ تۇرغانلىق خەۋىرى تىڭتىڭچىلار ئارقىلىق توخـ
تىغا يەتكەندە ، كىمنىڭ قىلىۋاتقانلىقىنى بىلەلمىدى ، ھەتتا پوسـ
كام قوشۇنلىرىمۇ ئويلاپ يېتەلمىگەنىدى . ساۋۇر ئاخىر شەھەرنى
قورشاپ تۇرۇشقا قالدۇرۇلغان پوسكام قوشۇنلىرى بىلەن تونۇـ
شۇپ ، بىرلەشتى . بۇنى توختى ، كىچىك ئاخۇنلار تېخىچە بىلمەيتـ
تى . ئۇلار تاكى دۈشمەننىڭ ياردەمچى قوشۇنلىرى كەلگەندە ، توخـ
تىدىن بۇيرۇق چۈشۈپ «مارالبېشىنىڭ ئاچال ئەتراپىغا يېتىپ
بېرىپ ، زور قوشۇن بىلەن بىرلەشسۇن» دېگەنگە قەدەر دۈشمەننى
ئۈستىلىق بىلەن ئەدەپلەپ ، باش كۆتۈرگۈزمىدى .

يىگىرمە تۆتىنچى باب

تۈيۈقسىز زەربە

ۋەلىخان تۆرە ئاقسۇنى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن يۈرۈش قىلىپ خانكۆۋرۈككە كەلگەندە، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ بۇ يەرگە ئايىغى يەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئارقىغا چېكىنىپ قاچتى. ئەمما، ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ قەشقەرگە ياكى يەكەنگە باردىغانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇڭا، ئۇلار قايسى تەرەپكە ماڭمىسۇن، ئۆزىنىڭ تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئۆتەڭ - ئۆتەڭدە ئادەم قالدۇرۇپ يول توسۇپ كاشىلا تۇغدۇرۇش ئارقىلىق قەشقەرگە بېسىپ كىرىش سۈرئىتىنى ئاستىلىتىپ، قېچىش تەييارلىقى ئۈچۈن پۇرسەت چىقارماقچى بولدى.

ئاقسۇ خەلقى بولسا، ۋەلىخان تۆرىنىڭ قەشقەردىكى ياۋۇزلۇقىنى ئاڭلىغانىدى. بۇ نۆۋەت ئاقسۇنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، غەم - ئەندىشىگە چۆشتى. ئويلىمىغاندا ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ كېلىشى نىجاتلىق ئاتا قىلىدىغاندەك ياخشىلىق كۆتۈپ، ئۇلارنى قىزغىن قارشى ئالدى.

ئىلى لەشكەرلىرى ئاقسۇدا توختىمايلا يەكەنگە يول ئالدى. ۋەلىخان تۆرىنىڭ قالدۇق قارشىلىق بىلدۈرگۈچى قىسىملىرى چىڭ لەشكەرلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرمەيلا تىكىۋەتتى. نەتىجىدە ئىلى لەشكەرلىرى يۈرۈشنى قارشىلىقسىز داۋاملاشتۇرۇپ مارالبېشىغا كەلگەندە توختى مانجۇنىڭ 10 مىڭ كىشىلىك بۆكتۈرمىسىگە ئۇچرىدى.

www.uyghurkitap.com

ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ قەدىمى مارالبېشىغا يەتكەندە ناماز پېشىن بولغانىدى. هاۋادا قوغۇشۇندەك ئېسىلىپ تۇرغان بۇلۇتلار شەرق تەرەپتىن چىققان شامالنىڭ هەيدىشى بىلەن مارالبېشى ئاسمىنىغا توپلىنىپ، بىردەمدىلا مۆلدۈر ئارىلاش يامغۇر بولۇپ چۈشتى. چىڭ لەشكەرلىرى يامغۇردىن پاناهلىنىش ئۈچۈن توختىشىغىلا، قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۆكتۈرمە قوشۇنلىرى يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئېتىلىپ چىقتى. مىلتىق ئاۋازىدىن كېيىن بىر توپ ئاتلىق قوزغىلاڭچىلار يېتىپ كەلدى. ئىلى لەشكەرلىرى ئۆزلىرىنى ئوڭلاشقا ئۈلگۈرمەي نەچچە يۈز ئادىمىدىن ئايرىلدى. ئۇزاق ئۆتمەي يامغۇرمۇ توختىدى. ئىككى تەرەپنىڭ گىرەلەشمە جېڭى باشلىنىپ كەتتى. مىلتىق قايرىلىپ قېلىپ، نەيزە، قىلىچ، خەنجەر ئىشلىتىلمەكتە ئىدى. هېرىققان چىڭ لەشكەرلىرى قىرىلىپلا كەتتى، تەيفو - زەمبىرەكلىرى كارغا كەلمىدى. نامازشامغىچە داۋاملاشقان جەڭدە دۈشمەن تەرەپ كۆپ چىقىمغا ئۇچرىدى. ئەمما، لەشكەرلىرىنىڭ تولىلىقىدىن بىرمۇ ئادىمى ئۆلمىگەندەك قىمىرلاپ يۈرۈشەتتى. ئەمەلىيەتتە دۈشمەن تەرەپتىن 2500 ئەتراپىدا، قوزغىلاڭچىلاردىن 500دىن ئارتۇق ئادەم چىقىم بولغان بولۇپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە هەر ئىككى تەرەپ ئۆز ئادەملىرىنى يىغىۋالدى.

ئىلى جاڭجۈنى بۈگۈنكى كۈتمىگەن مەغلۇبىيەتتىن ساۋاق ئېلىپ، تەدبىرىنى ئۆزگەرتتى. قوزغىلاڭچى قوشۇن بۈگۈنكى غەلىبىسىدىن خۇشالدەك كۆرۈنسىمۇ، ئۆلگەن بۇرادەرلىرى ئۈچۈن ياش تۆكمەكتە ئىدى. رەسمىي تۈن قاراڭغۇسى چۈشكەندە ئەتراپقا كۆزەتچىلەرنى يېتەرلىك قويۇپ، قالغانلار مىلتىقلىرىنى قۇچاقلاپ يېتىپ ئۇيقۇغا كەتتى. كۈندۈزدىكى جەڭدە هارغان جەڭچىلەر ئۇخلاۋاتقاندا، بىردىنلا قىيا - چىيا ئاۋاز ئاڭلىنىپ، ئەتراپنى مىلتىق، تەيفو - زەمبىرەكلەرنىڭ گۈمبۈرلەشلىرى قاپلىدى. چۆچۈپ ئويغانغان جەڭچىلەر ئېسەنگىرەپ قالدى. تاڭ تېخى سۈزۈلمىگەندى. قوشۇن قاراڭغۇدا پاتپاراق بولۇپ قالايمىقانلاشتى. ئەمدى ئېلىشقانمۇ بىكار ئىدى. توختى دەرهال چېكىنىشكە بۇيرۇق چۈ-

شۇرۇشى بىلەن دۇمباق چېلىندى . شۇنداق قىلىپ ، دۈشمەن تە-
رەپنىڭ كىچىلىك ھۇجۇمىدا قوزغىلاڭچىلار 3000 ئەتراپىدا ئادەم
ۋە قورالدىن ئايرىلىپ ، چېكىنىپ سالجىلىققا كېلىپ توختىدى .

توختى مارالبېشىغا ماڭىدىغان چاغدا ، كىچىك ئاخۇننى يەكەن-
دىكى دۈشمەننى سېپىلدىن باش چىقارتماسلىق ئۈچۈن پات - پات
ھۇجۇم قىلىپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ كەتكەنىدى . كىچىك ئاخۇن
ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ ئالامەت كۆپ ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، پوسكام ،
قاغىلىق ، گۇمىدىكى زاپاس قىسىملارغا ئادەم ئەۋەتكەن بولسىمۇ ،
پەقەت پوسكامدىكىلەرلا يېتىپ كېلەلىدى . كىچىك ئاخۇن ئۇلارنى
يەكەننى مۇھاسىرە قىلىپ تۇرۇشقا قالدۇرۇپ ، ئۆز قىسمىنى
ئېلىپ توختىنىڭ قىسىملىرىغا ياردەمگە ماڭدى . ياردەمچى قوشۇن
سالجىلىققا يېتىپ بارغاندا ، توختىنىڭ مەغلۇپ بولۇپ چېكىنگەن
قوشۇنى بىلەن ئۇچرىشىپ ، ئىككى قوشۇن بىرلەشتى .

توختى بىلەن كىچىك ئاخۇن قوشۇنلىرى ئەمدىلا بىرلىشىپ
تۇرۇشىغا ، ئىلى لەشكەرلىرى ئىز بېسىپ قوغلاپ كەلدى . جەڭ
شۇنداق شىددەتلىك بولدىكى ، تەيفو - زەمبىرەك ، جىغولار ئۈزۈل-
دۈرمەي ئېتىلىپ ، قۇلاق - مېڭىنى يەيتتى . ئاسماننى قويۇق
ئىس- تۈتەك قاپلىغانىدى . گۈمبۈرلىگەن دەھشەتلىك ئاۋازلار ،
ئادەملەرنىڭ قىيا - چىيالىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ، ساينىڭ
تېشىدەك ياتقان جەسەتلەر ، كۆزدىن ، پۇتتىن ، قولدىن ئايرىلغان-
لارنىڭ ئېچىنىشلىق نالە - پەريادلىرى ، قان پاتقىقىغا مىلىنىپ
نىمجان ھالەتتە ياتقانلار جەڭ مەيدانىنى قورقۇنچلۇق تۈسكە كىر-
گۈزگەنىدى . يەكەندىكى مانجۇ دېۋىزىيىسىنىڭ ئەمەلدارى خەبەر
ئامبال تېخىچە ياردەمچى قوشۇننىڭ ئۈچۈرىنى ئالالماي تەقەززالىق
ئىلكىدە تۇرغاندا ، سالجىلىقتىكى زەمبىرەك ئاۋازى «قۇلىقى»غا
يەتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ياردەمگە ئادەم ئەمەس ، بەلكى خىسلەتلىك
سۇمۇرغ كەلگەندەك خۇشال بولۇپ كەتتى ۋە پۈتۈن لەشكەر باشلىق-
لىرىنى يىغىلىشقا چاقىرتتى .

— يۇرتداشلار !— دېدى خەبەر ئامبال ناھايىتى خۇشال

كەيپىياتتا . ئۇزاقتىن بۇيان ئۇنىڭ بۇگۇنكىدەك خۇشال بولغىنىنى ھېچكىم كۆرمىگەنىدى ،— بىزگە ئامەت كەلدى . ئەنە تىڭشاڭلار، ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەكلەر ، جەزم قىلىمەنكى ، بىزنىڭ قوشۇندىن باشقىلاردا يوق .

زەمبىرەك ، تەيفونىڭ كائىناتنى لەرزىگە سالىدىغان ئاۋازى توختىماي كېلىۋاتاتتى . بۇنى يىغىلىشتىكى ھەممەيلەن ئاڭلىدى . خەبەر ئامبال سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ھازىر سىپىلنى قورشاپ تۇرغان توپىلاڭچىلارمۇ شىرىكلىرىگە ياردەمگە كەتكەن بولۇشى مۇمكىن ، شۇڭا دەرھال سىپىلدىن چىقىپ ھۇجۇم قىلايلى ، جەڭگە ئاتلىنىڭلار !

خەبەر ئامبالنىڭ پەرىزى توغرا بولۇپ ، سىپىلنى قورشاپ تۇرغانلار ئازلا ئادەم ئىدى . ئۇلار چىڭ لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ ئۆزىنى دالدىغا ئالدى . خەبەر ئامبال لەشكەرلىرىگە شەخسەن ئۆزى قوماندانلىق قىلىپ سالجىلىققا قاراپ كېتىۋاتقاندا ، ئوق ئاۋازى بىردىنلا توختاپ قالدى . دەرۋەقە ، توختىنىڭ قوشۇنلىرى يېڭىلىپ ،بىگىلگە چېكىنگەنىدى . ئىلى لەشكەرلىرى قوغلىماستىن يەكەنگە مېڭىپ ، ئارا يولدا خەبەر ئامبال بىلەن ئۇچراشتى . ئىككى قوشۇن بىرلىشىپ يەكەن شەھىرىگە كىردى .

توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى قوشۇن گەرچە ئاجايىپ قەھرىمانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ ، خىل قوراللار بىلەن قوراللانغان ، ئادىمى نەچچە ھەسسە ئارتۇق كېلىدىغان كۈچلۈك دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش ئاسان ئەمەس ئىدى ، ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغىلاڭچى قوشۇن مارالبېشىدىكى كېچىلىك جەڭدە ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ قاتتىق زەربىسىگە ئۇچراپ نۇرغۇن چىقىم تارتقاندىن باشقا ، سالجىلىقتىكى ئۇرۇشمۇ پايدىسىز بولۇپ چىقتى . قوزغىلاڭچىلار بىگىلگە چېكىنگەندە ئەسلىدىكى ئادەملىرىنىڭ يېرىمى قالغانىدى . گۇما ، قاغىلىقتىكى قوشۇن تېخچە يېتىپ كېلەلمىگەچكە ، توختى جىددىيلەشمەكتە ئىدى .

دۈشمەن تەرەپكە نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ياردەمچى لەشكەرلەر

ئەفرىدۇنغا يېڭىدىن جان كىرگۈزگەندى . ئۇ ۋېنزۇڭ خان ئىنئام قىلغان كىيىملىرىنى كىيىپ داقا - دۇمباقلىرىنى چالدۇرۇپ شەھەر خەلقىنى باشلاپ ئىلى لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىغا قارشى ئالغىلى چىقتى .

ئىلى لەشكەرلىرى يېڭىشەھەر بىلەن كونىشەھەرنىڭ ئارىسىغا چۈشۈپ ، رەتمۇرەت بارگاھ قۇردى . خەبەر ئامبال بىلەن ئىلى جاڭجۈنى مۇداپىئە ئارقىلىق كېيىنكى لەشكەرلەرنى ساقلاپ تۇردى . شەھەر ئەتراپىدا بىر تۈركۈم قوزغىلاڭچى قوشۇن بولۇپ ، كۈندۈزلىرى كۆرۈنمەيتتى ، كېچىلىرىلا شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ ، ئىلى لەشكەرلىرىگە ئاراملىق بەرمەيتتى . توختى ، كىچىك ئاخۇنلارمۇ بۇنى زادى كىمنىڭ قىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەيتتى . ئەمما ، بۇ نامەلۇم ئادەملەرنىڭ يەكەندىكى دۈشمەننى پاراكەندە قىلىپ تۇرۇشى نەتىجىسىدە ، بىگىلگە چېكىنگەن قوزغىلاڭچى قوشۇن قارىقۇمدىكى تارقاق ئادەملىرى بىلەن جەم بولۇۋالدى . ئەپسۇسكى ، گۇما ، قاغىلىقتىكى قوشۇنلار ۋاقتىدا كېلەلمەي ، كۈچنى زورايتىش مۇمكىن بولمىدى . خەبەر ئامبال توختى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچى دولانلىقلارنىڭ قارىقۇمدا توپلىنىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ دېۋىزىيە بويىچە لەشكەر تارتىپ ماڭغاندا ، قارشى تەرەپتىن توختىنىڭ قوشۇنلىرى كېلىپ قالدى ، ئىككى قوشۇن يېڭىباغ دېگەن جايدا ئۇچراشتى . دۈشمەن تەرەپنىڭ قورالىمۇ خىل ، ئادىمىمۇ كۆپ ئىدى . يېرىم كۈن داۋاملاشقان قاتتىق ئېلىشىشتىن كېيىن توختىنىڭ قوشۇنلىرى ھەفرىگە چېكىندى ، ئاندىن بىگىل كۆۋرۈكىنى توستى . بىگىل كۆۋرۈكى توسۇۋېلىنسا باشقا جايدىن ئۆتۈش مۇمكىن ئەمەس ئىدى . خەبەر ئامبال بۇ نۆۋەت ئۆزىدە بار لەشكەرلەردىن باشقا ، ئىلى لەشكەرلىرى تەركىبىدىكى موڭغۇل قىسىملىرىنىمۇ ئېلىپ كەلگەنىدى ، ئىلى موڭغۇللىرى ئاتلىق سۇدىن ئۆتۈپ ، ھەفرىدىن ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى ، ئۇلارنىڭ قوغدىشى بىلەن چېرىكلەر كۆۋرۈكتىن بىخەتەر ئۆتۈۋالدى . قوزغىلاڭچى قوشۇن ئادەم جەھەتتە نەچچە ھەسسە كۆپ بولغان ، قوراللىرى خىل لەشكەرلەر بىلەن جان

تىكىپ ئېلىشقان بولسىمۇ ، كۆپ چىقىم تارتىپ چېكىنىشكە مەجـ-
بۇر بولدى . ئالدىنقى جەڭدە چىڭ قوشۇنلىرىدىن ئۆلجا ئالغان
ئىككى تەيفو ، بىرقانچە زەمبىرەك ، مىلتىق قاتارلىق قورالالار
دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ كەتكەندىن باشقا ، يەنە بىر قىسىم تەمىناتـ-
لىرىدىنمۇ ئايرىلدى . شۇنداقتىمۇ قوزغىلاڭچى قوشۇندىكى پىدا-
ئىيلارنىڭ جاسارىتى قىلچە بوشاشمىغانىدى . ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار-
لىقىغا ھەيران قالغان خەبەر ئامبال خاتىرىسىگە مۇنداق يازدى :

ھەيران مەن جەڭلەردە يەپ نەچچە ئەدەپ ،
ئوت ، ئوقتىن قورقماسقا نېمىدۇر سەۋەب .
ئەتيانى مەشئەلدەك كۆيۈپ تۇرسىمۇ ،
ئېتىلىپ رەقىبكە كەلگىنى ئەجەب .

ئىككى تەرەپ كەسكىن جەڭ ئۈستىدە تۇرغاندا ، ئۈرۈمچى ،
ماناس لەشكەرلىرى بىلەن قاراشەھەر تۇرغۇتلىرىنى ئېلىپ شى
دارىن يېتىپ كەلدى . بۇ چاغدا خەبەر ئامبالنىڭ لەشكەرلىرىنى
مەغلۇبىيەت كۈتۈۋاتاتتى ، نەچچە تۈمەن لەشكەرنىڭ قىزىل ۋە سېـ-
رىق ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ ، تەيفو - زەمبىرەكلەرنى سۆرىشىپ
كېلىشى يېڭىلىش ئالدىدىكى لەشكەرلەرنى جانلاندۇرۇۋەتتى . قوز-
غىلاڭچى قوشۇن چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى . ئېتىز - ئېرىق ،
زىرائەتلەر ھەددى - ھېسابسىز لەشكىري قوشۇننىڭ ئايىغى ئاستىدا
يانجىلىپ ، بەيگە مەيدانىغا ئوخشاپ قالدى . بىرلەشكەن ئىككى
قوشۇننىڭ لەشكەر سانى 40 مىڭدىن ئاشاتتى .شۇنداقتىمۇ ،قوزغىـ-
لاڭچى قوشۇن غەلىبە قازىنىشتىن ئۈمىدىنى ئۈزمىگەنىدى .ئۇلار
چېكىنىپ قارىقۇمغا بارغاندا چىڭ بىرلەشمە لەشكەرلىرى بىلەن
يېرىم كۈن جەڭ قىلدى ، جەڭدە 1000 چە ئادىمىدىن ئايرىلدى .
چىڭ لەشكەرلىرىمۇ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراپ ، قارىقۇم قىزىل قۇمغا
ئايلانغانىدى . توختى بىلەن كىچىك ئاخۇن ئىككىلىسى يارىلانغاچقا ،
ساغۇچاق دېگەن جاينى ئارامگاھ قىلدى . ئۇ يەرنىڭ ئوت - چۆپلىرى

مول ئىدى . مۇھاپىزەتچىلەر توختىنىڭ يارىسىنى تازىلاپ تېڭىپ تۈرۈشىغا ، ئاتلىق تىڭتىڭچى يىگىتلەر كەلدى . ئۇلارنىڭ باشلىقى توختىدىن ئەھۋال سوراپ ، ئاندىن دوكلات قىلدى :

— مەلۇمات !

— قېنى ، سۆزلەڭ !— توختى ئالدىدا تىك تۇرغان بۇرۇتلۇق تەمبەل يىگىتكە ئىجازەت بەردى .

— تەكشۈرۈپ كۆرۈشىمىزچە ، چىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئاخىرقى تۈركۈمى «تىدۇ»نىڭ قوماندانلىقىدا ئاقسۇغا كەپتۇ . ئادىمى 30 مىڭ ئەتراپىدا ئىكەن .

«شى دارېن» قوماندانلىقىدىكى لەشكەرلەر بۇ يەرگە ئاياغ باسقىنىغا 15 كۈن بولغاندا ، «تىدۇ» قوشۇنلىرى كەلگەنىدى . يېڭى كەلگەنلەر ئۇرۇمچى ، ماناس قوشۇنلىرى ۋە قاراشەھەر تۇرغۇتلىرى بىلەن بىرلىشىدىغان بولسا ، ئۇلارنىڭ تولىلىقىدىن جەڭ قىلىپ يوقىتىش ئەمەس ، بەلكى جىم تۇرۇپ بەرسىمۇ ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىشكە نۇرغۇن ۋاقىت كېتەتتى .

— كىچىك ئاخۇنكا !— توختى جاراھىتىنى تاڭدۇرۇۋېتىپ چاقىردى .

پېشانىسى تېڭىقلىق كىچىك ئاخۇن توختىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى :

— بىز ئىككىگە ئايرىلايلى ،— دېدى توختى ،— بىزدە ھەممىسى بولۇپ يەنە 8000 ئادەم بار . قاغىلىق ، گۇمىدىكىلەر كەلسە تۆت — بەش مىڭ ئادەم قوشۇلىدۇ . سىز 5000 ئادەم بىلەن دۈشمەننى چۆللۈككە باشلاپ ئاپىرىپ زەربە بېرىپ ، ئاندىن چېكىنىگەن بولۇپ قەشقەر تەرەپكە مېڭىڭ ، ئۇلار جەزمەن قوغلايدۇ . ۋەلىخان تۆرە كەتمىگەنلا بولسا ، بىزنى قوغداش ئەمەس ،ئۆز جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن بولسىمۇ ھەمدەمدە بولۇشى مۇمكىن .مەن 3000 ئادەمنى ئېلىپ ،دولان يۇرتلىرىنى ئارىلاپ مېڭىش جەريانىدا قوشۇننى زورايتىپ مارالبېشى ئاچالغا يېتىپ بېرىپ ، كېلىۋاتقان دۈشمەننىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرەي . سىز قەشقەردىن چىقىپ

پەيزۇات بىلەن مارالبېشىغا كېلىپ، سىزچە بۇ پىلان بولامدۇ-قانداق؟

— شۇنداق بولسۇن! — كىچىك ئاخۇن دەرھال قوشۇلدى.

شۇنداق قىلىپ، توختى 3000 ئادەمنى باشلاپ، تۈيدۈرماي مارالبېشىغا يۈرۈپ كەتتى. كىچىك ئاخۇن 5000 ئادىمى بىلەن كۆكرەباتتىن ئۆتۈپ «قىزىل»دا بارگاھ قۇردى. چىڭ بىرلەشمە چوڭ قوشۇنى ئىز قوغلاپ كۆكرەباتقا كىرىش بىلەن، بىپايان دەشتلىك چىڭ چېرىكلىرىگە تولدى. گاھى كۆك، گاھى قىزىل بايراقلار زېمىن ئۈستىنى قاپلىغانىدى. ئۇلارنىڭ غوۋغاسىغا تۇ-رۇپ بولمايتتى. بۇ يەردە «ماياق جىلغىسى» دەپ بىر مەنزىل بولۇپ، ئۇلارنىڭ مۇدھىش قەدىمى يېتىش بىلەن «ئاياغ جىلغى-سى»غا ئايلاندى. لەشكەرلەر قىزىلغا يەتكەندە كىچىك ئاخۇننىڭ قوشۇنلىرى ئاللىقاچان تاماقلىرىنى يەپ قوزغىلىپ كەتكەنىدى. قىزىل خەلقىمۇ قوزغىلاڭچى قوشۇنغا قېتىلىپ كەتكەچكە بۇ ئەتراپ توختاۋسىز چىقىپ تۇرىدىغان قۇيۇننىڭ ماكانىغا ئايلانغانىدى.

كىچىك ئاخۇن قوشۇنلىرى تۇيلۇقتىمۇ توختىماي «سۆگەتبۇ-لاق» ئۆتىڭگە ئۇلاشتى. بۇ جاينىڭ جۇغراپىيىلىك تۈزۈلۈشى ئىستراتېگىيىلىك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، يولنىڭ بىر تەرىپىدە چەش قۇم، بىر تەرىپىدە تاغ بار ئىدى. بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتمەكچى بولغانلار تاغدىكى يول بىلەن يۈرمەي مۇمكىن ئەمەس ئىدى. تاغ يولى ئىنتايىن تار بولۇپ، چارۋا مال تىزىلىپ تەستە ئۆتەلەيتتى. ئادەملەرنىڭ مېڭىشى تېخىمۇ تەس ئىدى. بۇ يولنى توسۇۋالغان بىر ئادەم 1000 ئادەمگە تېتىيتتى. كىچىك ئاخۇن قوشۇنى چىڭ لەشكەرلىرىنى نەق مۇشۇ جايغا باشلاپ كەلدى. قوشۇندىكىلەر ئەپلىك جايغا يوشۇرۇنۇپ دۈشمەننىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى.

چىڭ لەشكەرلىرى تەركىبىدىكى نەچچە يۈزلىگەن ئاتلىق چې-رىكلەر تۇيلۇقتا كەلگەندە پىيادە قىسمىدىن ئايرىلىپ، قوزغىلاڭ-چىلارنى قوغلاپ ئالدىدا كەتكەنىدى. ئاتلىقلار يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن كىچىك ئاخۇننىڭ ئادەملىرى ئوقيادىن ئوق ياغدۇردى.

ئاتلىق چېرىكلەر خۇددى پىشقان مېۋىلەردەك تۆكۈلۈشكە باشلىدى . ئۆلمىگەنلەر نېمە قىلارىنى بىلمەيلا قېلىشتى . ئاخىر بىر پاي ئوق چىقىرالماي ، زور قوشۇن يېتىپ كەلگۈچە ھەممىسى ئۆلۈپ تۈگىدى .
شى دارىن ،خەبەر ئامبال ، ئىلى جاڭجۈنى قوشۇننى باشلاپ يېتىپ كەلگەندە ئاتلىق چېرىكلەر تۈگەل چېكىنىشكە تاش پاتقان ، كۆزلىرى يۇمۇلماستىن تىللىرىنى چىشلىگەن ھالدا ياتاتتى .ئۇلار ئەھۋالنى ئۇقۇپ بولغۇچە تەرەپ - تەرەپتىن يېغىۋاتقان تاش يامغۇرىدا قېلىپ ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئارىلىقتا نەچچە يۈز ئادىمىدىن ئايرىلدى . قورقۇپ كەتكەن لەشكەرلەر ئۆلۈم نۆۋىتىنىڭ ئۆزىگە قاچان كېلىشىنى كۈتۈشۈپ تۇرغاندا ، چېكىنىش كانىيى چېلىندى ، ئاندىن چىڭ لەشكەرلىرى تاغقا قارىتىپ توپ - زەمبىرەكتىن شىددەتلىك ئوق ياغدۇردى .
تاغ ئۈستىدە داۋاملىق يوشۇرۇنۇپ تۇرۇش پايدىسىز ئىدى . كىچىك ئاخۇن قوشۇنلىرىنى باشلاپ جەڭگە ئاتلاندى . ئۆلگەن چېرىكلەرنىڭ ئاتلىرى يېنىغا ئادەم كەلتۈرمەي ھەريان پىتراپ يۈرۈشەتتى . قوزغىلاڭچىلار يوشۇرۇنغان جايدىن چىقىپ ئېتى بارلار ئۆز ئېتىنى ، پىيادىلەر چىڭ لەشكەرلىرىنىڭ ئېتىنى مىنىپ جەڭگە ئاتلاندى . كىچىك ئاخۇن قوشۇنىنىڭ ئالدىدا ئات چاپتۇرۇپ دۈشمەن لەشكەرلىرىنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كەتتى . ئۇ ھەر ھۇجۇمغا ئۆتكەندە مانجۇ ، موڭغۇل ، سولۇت ، چەمپەن چېرىكلىرىدىن يۈزلەپ - يۈزلەپ ئۆلتۈرەتتى . جەڭ شۇنداق شىددەتلىك ئېلىپ بېرىلدىكى ، قوزغىلاڭچى دېھقانلارنىڭ باش - ئاخىرىغا كۆز يەتمەيدىغان زور قوشۇننى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۆزىنى جەڭگە ئۇرۇۋاتقانلىقىغا ھەيرانلىقى ئاشقان شى دارىن ئۇرۇش خاتىرىسىگە مۇنداق يازدى :

تەگدى تاش يېرىلدى باش ، كىم ئاتتىكىن كۆرەلمىدۇق ،
ئەنسىرەپ جان ۋەھىمىدىن بىز ئالغا ھېچ يۈرەلمىدۇق .

قولىدا نەيزە ـ قىلىچنى ئۆيىنىتىپ كەلسە دولان ،
زەمبىرەك ، جىغو تۆرۈپمۇ قورقۇتۇپ سورەلمىدۇق .

شۇنداق قىلىپ ،سۆگەتبۇلاقتىكى جەڭ قاراڭغۇ چۈشكۈچە داۋاملاشتى .ئىككى تەرەپ ئۆز ئادەملىرىنى پەرق ئېتەلمىگۈدەك بولغاندا جەڭدىن توختاشتى . بۈگۈنكى جەڭدە دۈشمەن تەرەپ كۆپ چىقىم تارتقانىدى . ئەمما ، قانچىلىك ئادەم ئۆلگەنلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى . كېچىك ئاخۇن كېچە قاراڭغۇسىدىن پايدىلىنىپ تاغ يولى ئارقىلىق يېڭىسارنى ياناپ مېڭىپ خانئېرىققا چىقىپ ،يوپۇرغا بىلەن مارالبېشىنى قارارلاپ يۈرۈپ كەتتى .

چىڭ لەشكەرلىرى سۆگەتبۇلاقتىكى تاغ يولىدىن ئىككى كۈندە ئۆتۈپ بولدى . ئۇلار قوزغىلاڭچى قوشۇننى قەشقەرگە كەتتى دەپ پەرەز قىلىپ يېڭىسارغا كەلگەندە شەھەردە ئادەم كۆرۈنمەيتتى ، پەقەت ناھايىتى ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگەنلىكتىن قېرىپ ئىككى مۈرىسى بېشى بىلەن تەڭلەشكەن ، تۈگۈلگىنىدىن تىزلىرى قۇلىقىدىن ئېشىپ كەتكەن ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ ئالدى ـ كەينىدىن كۆرىدىغان ئەينەكتەك بولۇپ قالغان بىر بوۋاي ئېگەك سۆڭىكىنى كۆكرىكىگە تىرەپ ئولتۇراتتى .

چىڭ لەشكەرلىرى يېڭىشەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇپ ، ئامباللار بىلەن كۆرۈشتى ، يېڭىسارنى ئېگىلەپ ئىككى كۈن تۇردى ، ئاندىن مەسلىھەتلىشىپ ،3ـ كۈنى قەشقەر شەھىرىگە تىڭتىڭچى چىقىرىشتىن ئۈچنى ماڭدۇردى .تىڭتىڭچىلار كۆردىكى ،شەھەر كوچىلىرى ئۆلۈكلەر بىلەن تولۇپ ،ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى ،گۈزەللىكى ،باياشاتلىقى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيادا داڭقى مەشھۇر گۈزەل قەشقەر مۇدھىش قەبرىستانلىققا ئايلانغانىدى . تىڭتىڭچىلار سورىدى :

— بۇ نېمە ئىش ؟

— ۋەلىخان تۆرە ئاقسۇدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىر تۈركۈم ئادەملىرىنى قاياققىدۇر يولغا سېلىۋېتىپ ، ئۆزى يەنە بىر

قىسىم قوشۇنلىرى بىلەن قالغانىدى ،— دېدى تۇرغانلار ئارىسىدىن
بىر كىشى جاۋابەن ،— نەچچە كۇنلەر ئىلگىرى چىڭ لەشكەرلىرى
يەكەن تەرەپتىن جەڭ قىلغاچ كېلىۋاتقۇدەك دېگەن گەپ تارقالدى .
بىر كۇنى ۋەلىخان تۆرە قوشۇنلىرىنى باشلاپ يېڭىسار تەرەپكە
مېڭىۋىدى ، ئۇرۇشقىلى بارغۇدەك دەپ ئاڭلىدۇق ، ئۇلار يېڭىسارغا
بېرىپ چىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قارىسىنى كۆرمەي ئۇركۇپ ، ئالدىغا
ئۇچرىغاننى بۇلاپ قايتىپ كەلگەندە قەشقەر خەلقى دەرۋازىنى تاقى-
ۋېلىپ شەھەر ئىچىگە كىرگۇزمىدۇق . ۋەلىخان تۆرە ئاچچىقىغا
پايلىماي دەرۋازىغا ئوت قويۇپ كىرىپ ، ئۇچرىغانلا ئادەمنى ئۆلتۇ-
رۇپ ، ئۆلگەنلەر بېشىدىن ئىككى مۇنار قوپۇرۇپ قويۇپ ، توپلىغان
بايلىقىنى ئېلىپ ، ئادەملىرىنى ئەگەشتۇرۇپ قېچىپ كەتتى .
دەرۋەقە ، ۋەلىخان تۆرىنىڭ ۋەھشىيلىكى قەشقەر كوچىلىرىنى
جەسەت بىلەن تولدۇرۇپ گۆرىستانلىققا ئايلاندۇرغانىدى . كوچا
دوقمۇشىغا دۆۋىلەپ قويۇلغان ئادەم باشلىرى يىراقتىن يېرىلغان
ئانارلارنى ئۇستى - ئۇستىلەپ تىزىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى .
تىڭتىڭچىلار خەبەر ئامبالغا ئەھۋالنى دوكلات قىلغاندا ،چوڭ
بەگلەردىن ئىككىنى تاللاپ 100چېرىك بىلەن ئالدىدا ماڭدۇردى ،
كەينىدىن زور قوشۇن ئاتلاندى .ئۆزىچە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەمم-
ىسىنى قاچۇردۇق دەپ ئويلىغان خەبەر ئامبال ئۇلارنىڭ مارالبېشىغا
يىغىلىپ يول توسۇپ تۇرغانلىقىنى بىلمەيتتى .

يىگىرمە بەشىنچى باب

قانلىق ئېدىر

توختىنىڭ قىسىملىرى مارالبېشى بازىرىدىن چىقىپ ، قەشقەرگە قايرىلىدىغان ئاچالغا يېقىن جايدىكى ئېدىرلىقنى ئۆزگە ئىستىھكام قىلدى . ئېدىرلىقنىڭ بىر قىسمىنىڭ ئاستى شېغىللىق بولۇپ ، ئۈستىنى بورانلار قۇمغا باستۇرۇۋەتكەنىدى . قالغان قىسمى ئەسلىدىنلا قۇملۇق بولۇپ ، ئېتىز قىرلىرىسىمان قۇم دۆۋىلىرى پايانسىز ئېدىرلىق ھاسىل قىلغانىدى . ھۆل - يېغىن پەسىللىرىدە ياغقان يامغۇرلار تارام - تارام ئېقىنلار بىلەن خالىغان تەرەپكە راۋان بولسا ، بىر قىسىم جاي شۇنچە يامغۇر بىلەنمۇ تەشنالىقى قانماي قاغجىرىغان پېتى تۇراتتى . ئارىلاپ ئۆسۈملۈكلەر دالدىسىدا دۆۋىلىنىپ قالغان قۇم دۆۋىلىرى ئۇرۇش ۋاقتىدا مۇھىم ئىستراتېگىيىلىك رولنى ئوينايتتى . بىراق ، بۇ يەردە ئۇزاق تۇرغىلى بولمايتتى . چۈنكى ، سۇ يوق ئىدى ، قۇدۇق كولىغان بىلەنمۇ سۈيى تۇزلۇق چىقاتتى .

توختىنىڭ قوشۇنلىرى بۇ جايدا تۇرۇۋاتقىنىغا ئۈچ كۈن بولغان بولسىمۇ ، كېلىدىغان دۈشمەن تېخىچە كۆرۈنمەيتتى . گۇما ، قاغىلىقتىكى قىسىملارنىڭ كېلىشى بىلەن ئادەم سانى 10 مىڭغا يەتتى ، توختىنىڭ خىيالى بولسا كىچىك ئاخۇندا ئىدى . ئۇنىڭ قوشۇنى ئېلىشىۋاتقان دۈشمەن 30 مىڭدىن ئاشاتتى .توختى ئارقا- ئارقىدىن تىڭتىڭچىلارنى ماڭدۇرغان بولسىمۇ ،تېخىچە خەۋەر يوق ئىدى .5- كۈنى بولغاندا ،ئاقسۇ تەرەپكە كەتكەن تىڭتىڭچىلار قاي-

تىپ كېلىپ، توختىغا مەلۇمات يەتكۈزدى :
— مەلۇمات !
— سۆزلەڭ .
— «تىدۇ» دېگەن ئامبال 14 مىڭ لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇغا كەلدى . بۇ نۆۋەت كەلگەنلەر لەنجۇ ، گەنجۇ ، سۇجۇ لەشكەرلىرى ئىكەن . ئۇلارنىڭ كەينىدىن يەنە 15 مىڭ لەشكەرنى باشلاپ «زۇڭ-دۇ» دېگەن ئامبال كېلىۋاتقۇدەكمىش . دۈشمەن قوشۇنى ئاتلىقىشتا 14 مىڭ بولغان بىلەن ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭدىن كۆپ بولسا كېرەك ، ئاقسۇ شەھىرىگە سىغماي قىزىل كۈۋرۈك ئەتىراپىدىكى يەرلەرنى ئىگىلەپ ، يوللارمۇ توسۇلۇپ كېتىپتۇدەك...
— ئۇقتۇم ، ئارام ئېلىڭ !
توختى ئۇنىڭ دوكلاتىنى ئاڭلاپ بولۇپ ، دۈشمەنگە تاقابىل تۇرۇش تەدبىرلىرى ئۈستىدە ئويلىنىۋاتاتتى ، مارالبېشى تەرەپ-تىن چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى ، ئارقىدىن قىزىل ئەلەملەر كۆرۈن-دى . توختى جەزم قىلدىكى ، بۇلار كىچىك ئاخۇننىڭ قوشۇنى بولۇپ ، ھازىر 2000 ئەتراپىدا ئادىمى قالغانىدى . توختى تەقەززا-لىق ئىلكىدە كىچىك ئاخۇننىڭ ئالدىغا باردى . كىچىك ئاخۇنمۇ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ توختىنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئىككىيلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . كىچىك ئاخۇن ئادەملىرى تەرەپكە بۇرۇ-لۇپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى .
— كۆڭلىڭىزدىكىنى چۈشەندىم ،— توختى كىچىك ئاخۇنغا تەسەللى بېرىپ ئېيتتى ،— شۇنچە كۆپ دۈشمەنگە ئازغىنە ئادەم بىلەن تاقابىل تۇرۇپ ھايات قېلىشىنىڭ ئۆزى بىر مۆجىزە . دۈش-مەن لەشكەرلىرى نەدە قالدى ؟
— سۆگەتبۇلاقتا ئايرىلدۇق . ھازىر قەشقەردە بولسا كېرەك .
— ۋەلىخان تۆرىچۇ ؟
— سىزنىڭ پەرىزىڭىز توغرا چىقتى .
— قانداق ؟
— 15 مىڭ ئادەمنى ئەگەشتۈرۈپ قېچىپتۇ .

ئۇيغۇر كىتاب تورىيكتى
www.uyghurkitap.com

— نەگە ؟

— قوقەندكە بولماي نەگە بولاتتى !

— قەشقەرنىڭ هازىرقى ئەھۋالىنى ئۇقتىڭىزمۇ ؟

— ئۇقتۇم .

— قانداقكەن ؟

— چىڭ قوشۇنلىرى بېسىپ كىرگەن كۈنى ۋەلىخان تۆرىدىن بىزار بولغان قەشقەر خەلقى چىڭ لەشكەرلىرىدىن ياخشىلىق كۈتۈپ ئالدىغا چىققانىكەن ،چىڭ لەشكەرلىرى شەھەرگە كىرىپ بولغاندىن كېيىن ،خەلقنىڭ مال - چارۋىلىرى ،ئاشلىق - تۈلۈكلىرى ،ئوت - سامانلىرىنى بۇلاپ - تالاپتۇ . قوزغىلاڭغا قاتناشقانلارنى ناھايىتى قاتتىق قىيىن - قىستاققا ئاپتۇ . سەللا گۇمانلىق دەپ قارالغانلارنى قاتتىق قىيناپتۇ . قىيىن - قىستاققا چىدىماي يالغان ئىقرار قىلغان نۇرغۇن بىگۇناھ ئادەملەر جىنايەتچىلەر قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىنىپتۇ . خەلقنىڭ دەسلەپكى كۆلكىسى ئەمدىلىكتە يىغا - زار ،ھەسرەت- نادامەتلەر بىلەن ئالمىشىپتۇ . ۋەلىخان تۆرە بىلەن كەتكەنلەرمۇ ئامالسىزلىقتىن كېتىپتۇ . كەتمىگەن بولسا ، مۇشۇ قاتاردا بەرىبىر ئۆلتۈرۈلەر ئىكەن .

— يېڭىسارچۇ ؟

— يېڭىسار خەلقى ۋەلىخان تۆرىنىڭ قىرغىنچىلىقىدا قېچىپ تاغلارغا چىقىپ كەتكەنىكەن . ئېھتىمال بۇ كەمگە ئۇلارنى تاپتۇرۇپ كېلىپ ، قەشقەردە قىلغاننى قىلىۋاتقاندۇ .

توختى بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ خىيالغا چۆمدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ھەسەن تۆرك پاجىئەسى ، جەڭگىۋار ئوبرازلار بىر - بىرلەپ ئۆتتى ، يەكەن خەلقىنى ئويلىغاندا ۋۇجۇدىنى تىترەك باستى . ساۋۇر ، ئابدۇرەھمان ، سۆيۈملۈك مەھبۇبى رەيھان ۋە زۇمەرەتخېنىملارنى ئويلىدى . دۈشمەن قەشقەردە قىلغانلىرىنى يەكەندىمۇ قىلغانمىدۇ ؟ ئۇنداقتا ، ساۋۇر ، رەيھانلار ئائىلىسى قانداق بولغاندۇ ؟ تۇرۇپلا كۆڭلىگە ھەسەن تۆركنىڭ بېشىنىڭ ئالمىشىپ قېلىش ۋەقەسى كەچتى . بۇنى سىپىل ئەتراپىدا دۈشمەنگە زەربە

بىرىپ تۇرۇۋاتقان نامەلۇم قوشۇن ۋەقەسىگە باغلاپ، ساۋۇرنىڭ ئىشى بولسا كېرەك دەپ بىلدى. چۈنكى، ساۋۇر ناھايىتى يۇرەكـ لىك يىگىت بولغاچقا، توختى يەكەندىكى تەشكىللەش ئىشلىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرغانىدى.

شۇنداق خىياللار بىلەن بىر نۇقتىغا تىكىلگىنىچە ئولتۇرغان توختىنى كىچىك ئاخۇننىڭ:

— ئاۋۇ تەرەپتىن بىر ئاتلىق كېلىۋاتىدۇ!— دېگەن ئاۋازى چۆچۈتۈۋەتتى.

— قېنى؟

— ئەنە، ئاچال تەرەپتىن كېلىۋاتىدۇ.

ئىككىسى ئېگىز قوم دۆۋىسىنىڭ تۆۋىدە ئىدى، توختى ئورنىـ دىن تۇرۇپ قاراپ:

— بىزنىڭ تىڭتىڭچى ئىكەن!— دەپ، يول تەرەپكە ماڭدى.

بىر پەستە تىڭتىڭچى يىگىت يېتىپ كەلدى. توختى ئۇنىڭ دوكلاتىغا تەقەززا بولۇپ سورىدى:

— يېڭى خەۋەر بارمۇ؟

—بار.

توختى بىلەن كىچىك ئاخۇن ئۇنى بىر چەتكە تارتتى:

— ئالدىرىماي تەپسىلىي سۆزلەڭ!

— دۈشمەن قوشۇنلىرى داۋزىتاغ ئۆتىڭىگە كېلىپ چۈشكەن ئىكەن، ئاچال تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتىدۇ. قەشقەرگە بارامدۇ ياكى يەكەنگە بارامدۇ، ھازىرچە بىلەلمىدۇق.

— يەكەنگە بارىدۇ،— دېدى توختى،— ئۇلار قەشقەر بىلەن يېڭىسارنى ۋەلىخان تۆرىنىڭ قولىدا دەپ بىلىدۇ. مېنىڭچە، ۋەلىـ خان تۆرىنىڭ قاچقانلىقىنى ئۇقمىسا كېرەك.

— دۈشمەن تەرەپنىڭ تىڭتىڭچىلىرىنى ئۇچراتتىڭلارمۇ؟

— ياق.

— ئادەملىرى كۆپمىكەن؟

—بۇنىڭغا گەپ توغرا كەلمەيدۇ، ئۇۋىسى بۇزۇلغان قارا چۇـ

مۇلىنىڭ ئۆزى ،بېشى نەدە ،ئاخىرى نەدە ،بىلگىلى بولمايدۇ .
— خەۋەرچى !— توۋلىدى توختى .
— بار !— 18 ياش ئەتراپىدىكى ئېگىز بوي بىر يىگىت يۈگۈرۈپ كەلدى .
— ئادەملەر قورساقلىرىنى تويدۇرۇپ جەڭگىۋار ھالەتتە ئۆتسۇن !
— خوپ !
— كىچىك ئاخۇنكا !— ئادەملىرى تەرەپكە كېتىۋاتقان كىچىك ئاخۇن قايتىپ كەلدى ،— يارىڭىز قانداق ؟
— ھېچ ۋەقەسى يوق .
— ئۇنداق بولسا ، سىزنىڭ ئادەملىرىڭىز ھازىرچە ئارام ئېلىپ بۇيرۇق كۈتسۇن ، جەڭگە ئەھۋالغا قاراپ ئاخىرىدا كىرسۇن .
— نېمىشقا ؟
— ھازىرچە ئارام ئېلىپ ، زاپاس تۇرۇپ تۇرسۇن .
يۈزبېشى ، مىڭبېشى ، پانساتلار بىر - بىرلەپ چاقىرتىلىپ ، ئايرىم - ئايرىم ۋەزىپە ئورۇنلاشتۇرۇلدى .
— بۈگۈن ئايغا نەچچە ؟— توختى كىچىك ئاخۇندىن سورىدى .
— ھىجرىيە يىلى ئۆرۈلگىلى بۈگۈن15كۈن بولدى ،— كىچىك ئاخۇن جاۋابەن چۈشەندۈرۈپ ئېيتتى ،— ھىجرىيە بويىچە ھېسابلىغاندا بۈگۈن 1274 - يىل مۇھەررەم (1 - ئاي)گە 15 ; مىلادىيە ھېسابىدا 1857- يىل 7 - ئاي كىردى . بىز قوزغالغىلى ئاي ھېسابىدا تۆت ئاي ، كۈن ھېسابىدا ساق 90 كۈن بولدى .
— توغرا دېدىڭىز ،— توختى كۈلۈپ تەستىقلىدى ،— مىلادىيە 1857- يىل دېگىنىڭىز شيەنفىڭ 7- يىلى بولىدۇ . ئۆتكەن يىل خوجايىنىمدىن سورىسام ،بۇ يىل شيەنفىڭ 6-يىل (ئەجدىھا يىلى) ، كېلەر يىلى يىلان يىلى كىرىدۇ دېگەنىدى . سىزنىڭ دېگەنلىرىڭىز توغرا چىقتى .
كىچىك ئاخۇن چاقچاق قىلدى :

— سىز يەنىلا ئۆزىڭىزنىڭ مانجۇ يىلىنى قوللىنىدىكەنسىز-
دە ! ھە ، راست...

كىچىك ئاخۇن گەپ باشلاشقا تەرەددۇتلىنىۋاتقاندا ، ئاچالنىڭ
يۇقىرى تەرىپىدىكى تۇپتۇز سايلىقتا سېرىق ، قىزىل ۋە باشقا
رەڭلەردىكى بايراقلارنى كۆتۈرۈشكەن چىڭ چېرىكلىرى پەيدا بول-
دى . توختىنىڭ بۇيرۇق بېرىشى بىلەن پۈتۈن قوشۇن ئۆزىنى
دالدىغا ئالدى . چېرىكلەر ئېدىرلىقتا كەلگەندە كەچ پېشىن بولغان-
دى . توختى بەلگە ئوقى چىقىرىپ بۇيرۇق بېرىش بىلەن يولنىڭ
ئىككى تەرىپىدىكى پىستىرما قوشۇن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ ، ھەش - پەش
دېگۈچە دۈشمەننىڭ تۆت — بەش يۈزچە لەشكىرىنى قىرىۋەتتى ،
قالغانلىرى ئالاقىزادە بولۇپ ئارقىغا قاچتى . بۇ ئارىلىقتا دۈشمەن
تەرەپ ئۆزىنى ئوڭلىۋېلىپ ، رەسمىي ھۇجۇمغا ئۆتتى . ئىككىلا
تەرەپنىڭ توپ - زەمبىرەكلىرى بەس - بەستە ئېتىلماقتا ئىدى .
تېخى ھېلىلا نۇر چېچىپ تۇرغان قۇياش ئىس - تۈتەكلەر ئارىسىدا
غايىب بولدى . قويۇق پۇرۇخ ئىسى جەڭ مەيدانىنى سايىۋەندەك
قاپلىدى . گۇمبۇرلەشلەردىن قۇلاقلار پاڭ بولۇپ ، بىراۋنىڭ ئاۋا-
زىنى يەنە بىراۋ ئاڭلىغىلى بولمايتتى ، ھازىر ساق ئادەم بىر ئوق
بىلەنلا يوق ئىدى . ئات ، ئادەم ئۆلۈكلىرى دەستىدىن دەسسىگۈدەك
يەر چىقمايتتى . گويا ئاسماندىن قان يامغۇرى ياغقاندەك ئادەملەر-
نىڭ ئۈستىۋاشلىرىمۇ قان ، يەر - زېمىنمۇ قان ئىدى . ئادەملەر توپ
ئوقلىرىغا قارىماي نەيزە ، شەمشەرلىرىنى ئوينىتىپ گىرەلەشمە
جەڭگە كىرىشىپ كەتكەن ، بوغۇزلانغان كانايلاردىن قان ئوقچۇپ
چىقاتتى ، تېنىدىن جۇدا بولغان باشلار تىلىنى توغرا چىشلەپ
سەكرەيتتى . دۇنياغا ئادەمزات ئاپىرىدە بولغاندىن بېرى بۇنىڭدەك
ۋەھشىيلىك كۆرۈلمىگەن دېسەك مۇبالىغا بولمايتتى . ئۆچمەنلىك
شۇ دەرىجىگە يەتكەن ئىدىكى ، تۇتۇشقانلا ئادەم بىر - بىرىنى ئۆل-
تۈرمەي قويمايتتى . ئاخىر قوزغىلاڭچى قوشۇنلار گىرەلەشمە جەڭ-
دە كۈچلۈك كېلىپ ، دۈشمەن قوشۇنلىرى چېكىندى . توختى ئېھ-
تىيات يۈزىسىدىن ئادەملىرىنى قايتۇرۇپ كەلدى . يېرىم كۈن

داۋاملاشقان قاتتىق ئېلىشىشتا قوزغىلاڭچىلار تەرەپتىن 2000 دىن ئارتۇق ئادەم چىقىم بولدى. دۈشمەن قوشۇنىدىن ئۆلگەنلەر 5000 دىن ئاشاتتى.

ئەتىسى سۈبھى يورۇشقا دۈشمەنلەر يەنە زەمبىرەك ئېتىشقا باشلىدى. ئاخىرىغىچە ئېلىشماي بولمايتتى. قۇياش چىقىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا دۈشمەن تەرەپ ياردەمگە ئەۋەتكەن «زۇڭدۇ» باشچىلىقىدىكى 15 مىڭ چېرىك يېتىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىككى تۈركۈمدىكى لەشكەرلىرى ئالدىدا قوزغىلاڭچى قوشۇن ئازلا ئىدى. چۈشكىچە داۋاملاشقان جەڭدە توختىنىڭ ئادەملىرىدىن كۆپى ئۆلۈپ 2000 ئەتراپىدا قالدى. دۈشمەن تەرەپنى ئالساق «تىدۇ»نىڭ ئادەملىرىدىن نەچچە يۈزىلا قالغانىدى. كىچىك ئاخۇنمۇ قوشۇننى باشلاپ جەڭ مەيدانىغا كىرىپ كەتكەنچە قايتىپ چىقمىدى. شۇنداقتىمۇ قاراپ تۇرۇشقا بولمايتتى. ئەمدى جەڭگە توختى ئۆزى ئاتلاندى، ئۇنىڭ يىگىتلىرى ماھىر چەۋەندازلاردىن ئىدى. يىگىتلەر شۇنداق جەڭ قىلدىكى، روبىرو كەلگەن چېرىكلەرنىڭ بىرسىمۇ تىرىك قالمىدى. جەڭ قىيامىغا يەتكەندە مارالبېشى تەرەپتىن 1000 دەك ئادەم چىقىپ كەلدى. ئۇلارنىڭ قوللىرىدا چوماق، كالتەك بار ئىدى. ئۇلار كېلىپلا جەڭگە كىرىپ كەتتى. بۇ ساۋۇر تەشكىللىگەن قوشۇن بىلەن پوسكام قوشۇنلىرى ئىدى. توختى ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ساۋۇرنى تونۇدى. توختىنىڭ ئۈستىۋېشى غەرق قان ئىدى، ساۋۇر بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋاللاشقۇسى بولسىمۇ، پۇرسەت يوق ئىدى، ساۋۇرنىڭ يىگىتلىرى ئويناتقان كالتەك-چوماق شۇنداق كارغا كەلدىكى، زەربىسىگە ئۇچرىغان ئادەم ئۆلۈپ ياكى چالا ئۆلۈك بولۇپ يىقىلاتتى، ئاتنىڭ ئايىغىدا دەسسىلىپ كاردىن چىقاتتى. بۇلار توغرىسىدا شۇ كۈنكى بىر خاتىرىگە مۇنداق يېزىلغانىدى:

قولىدا چوماق بار، مىلتىق يوق تۇرۇر،
ۋە لېكىن جەڭلەردە ئۇ قەۋەت باتۇر.

ئات سىلىپ كىرگەندە جەڭ مەيدانىغا ،
زەربىدىن چېرىكلەر مەلەقلەپ ياتۇر .

قوزغىلاڭچى قوشۇن قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، چىڭ چېرىكلىرى ھەددىسىز كۆپ ئىدى . شۇ سەۋەبتىن ، قوزغىلاڭچىلار جىق چىقىم تارتتى . توختىمۇ ئېغىر يارىلاندى ، شۇنداقتىمۇ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىۋاتاتتى . توختىنىڭ يان تەرىپىدە ئوخشاش كىيىنگەن قارا كىيىملىك سەككىز نەپەر ئاتلىق يىگىت پەيدا بولدى ، ئۇلارنىڭ قوللىرىدا قىلىچ بار ئىدى ، ئېگەردە قىستۇرۇقلۇق نەيزە ، مۇرىسىدە بولسا ئوقيا تۇراتتى . ئۇلار بىر - بىرلىرىنى قوغداپ ، دۈشمەننىڭ بىر توپ پىيادە قىسىملىرىنى ئايرىۋېلىپ چاناشقا باشلىدى . توختى بۇلارنىڭ يېڭىدىن كېلىپ سەپكە قوشۇلغانلار ئىكەنلىكىنى بىلدى . ئاجايىپ ئىش ، توختىنىڭ ئالدىغا نەيزىسىنى ئوينىتىپ كېلىۋاتقان بىر چەۋەنداز چېرىك ئارىلىق نەچچە مېتىر قالغاندا ئۇشتۇمتۇت ئېتىدىن يىقىلىپ ئۆلدى . ئۇنىڭ دۈمبىسىدە ئوقيا ئوقى قاداقلىق تۇراتتى . ۋەھشىي چېرىكلەردىن يەنە بىرنەچچىسى توختىغا ئېتىلىپ كەلدى . قارا كىيىملىكلەر ھۇجۇمنى كېلىۋاتقان دۈشمەنگە قارىتىپ ئوقيا بىلەن نەچچىنى موللاق ئاتتۇردى . بۇ چاغدا توختى قانسىراپ ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى . شۇنداقتىمۇ بەزىسىگە قىلىچ ئۇرسا ، بەزىسىگە نەيزە سانجىپ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇۋاتاتتى . كۈتۈلمىگەندە يان تەرىپىدىن بىر توپ لەشكەر ھۇجۇم قىلىپ كەلدى . بۇنى كۆرگەن قارا كىيىملىكلەردىن بىرسى ئايرىلىپ چىقىپ دۈشمەننىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئوقيا ئاتتى . ئەمدى دۈشمەنلەر ئارقىغا بۇرۇلۇپ ھېلىقى يىگىتكە ھۇجۇم قىلدى . ئاڭغىچە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ يېتىپ كېلىپ ، ئېلىشىش باشلىنىپ كەتتى . دۈشمەن تەرەپتىن بىرنەچچىسى ئۆلۈپ ، بىرنەچچىسى چېكىندى . توختى جەڭ قىلغاچ ، ئىچىدە ھېلىقى يىگىتلەرنىڭ جەڭ ماھارىتىگە ئاپىرىن ئېيتاتتى . ئۇشتۇمتۇت توختىنىڭ كەينىدىن بىر

چېرىدىك ئات چاپتۇرۇپ كەلدى . ھېلىدىقى قارا كىيىملىك پالۋان ئاگاھلاندۇرۇپ :

— توختى !— دەپ توۋلىغىنىچە كېلىپ ، ئۇقيا بىلەن دۈشمەننى ھالاك قىلدى . توختى بۇنىڭ رەيھانىنىڭ ئاۋازى ئىكەنلىكىنى بىلدى . دەرۋەقە ئاشۇ پالۋان جەڭچى توختىنى ئۆلۈمدىن قۇتقۇزۇپ ، چىراغ ئەتراپىدىكى پەرۋانىدەك ئايلىنىپ جەڭ قىلغان باتۇر— رەيھان ئىدى . ئۇ توختىنى ئاللىقاچان تونۇغانىدى . شۇڭا ، جان پىدالىق بىلەن قوغدىدى . توختىنىڭ ئارزۇسى يولىدا جېنىنى ئايىماي بىر سەپتە تۇرۇپ جەڭ قىلدى . توختى يارىسىنى ئۇنتۇپ بىردىنلا كۈچ- قۇۋۋەتكە تولدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئۆلۈم ئەمەس ، بەلكى پارلاق قۇياش نۇر چېچىپ تۇراتتى . توختى رەيھانىنىڭ ئەجدادلىرىمىزدىن چىققان ئايال قەھرىمان تۇمارىس ، يەتتە قىزلىرىمىزنى مىسال قىلىپ ئېيتقان سۆزلىرىنى ئەسلىدى . رەيھان توختى بىلەن يانمۇيان ئات چاپتۇرۇپ دۈشمەنگە ھۇجۇم قىلىپ كېتىۋاتقاندا ، تۇساتتىن ئوق تېگىپ يىقىلدى . دۈشمەن نەيزىسىنى رەيھانغا تەڭلەپ يۈگۈرۈپ كەلدى . توختى ئات چاپتۇرۇپ بېرىپ بىر قىلىچ ئۇرۇپلا دۈشمەننىڭ بوينىنى ئۈزۈۋېتىپ ، رەيھاننى ئاتنىڭ ئالدىغا تارتىپ ئالدى - دە ، جەڭ مەيداندىن چېكىنىپ چىقتى . يول بويىدىكى ئېگىز دۆڭنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە ، ئارقا تەرەپتىن كەلگەن ئوق توختىنىڭ دۈمبىسىدىن تېشىپ ئۆتۈپ ، ئاتتىن يىقىلدى ، رەيھان ئاتتىن چۈشۈپ توختىنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئالدى . توختى بولسا رەيھاندىن رازى بولۇپ ، جاسارىتىدىن پەخىرلەنگەن ھالدا تەشنالىق بىلەن باقماقتا ئىدى . رەيھانىنىڭ قان - ياشلىرى توختىنىڭ يۈزلىرىگە تامچىدى . توختى ھاياتلىق دۇنياسىدىن بارغانسېرى يىراقلاپ كېتىۋاتقاندەك ، تۇرۇپلا يەرنىڭ ئاستىغا چۈشسە ، تۇرۇپلا پەلەكنىڭ قەرىگە ئۆرلەۋاتقاندەك تۇيغۇدا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، ئۇيقۇسى كەلگىنىنى سەزدى . ئۇ ماغدۇرسىزلىنىپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ ، يۈزلىرىگە چۈشۈۋاتقان ئوتتەك ياشلارنى بىلىپ ياتاتتى .

— يىغلىماڭ !— توختى ئاخىرقى مادارىنى يىغىپ كۆلۈمسىرىدى ، ئەمما ئۇنىڭ كۆز چاناقلىرىمۇ ياشقا تولغانىدى ،— ئارمانىم يوق . سىز مېنىڭ ھەقىقىي تۇمارىسىم ، سىزنى كۆرەلىگىنىمدىن پەخىرلەندىم . ئەپسۇس ، خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق ئالقىشلىرىنى كۆرەلمىدۇق !

توختى رەيھاننىڭ قولىنى تۇتتى ، لەۋلىرى قۇرۇپ ، تىلىنى مىدىرلاتقىدەكمۇ ھالى قالمىدى . يۈرىكىدە رەيھانغا دەيدىغان نۇرغۇن سۆزلىرى بار ئىدى . بىراق ، قانچە ئۇرۇنۇپمۇ ئىپادىلىيەلمىدى . ئەتراپىدا ساۋۇر بىلەن بىرقانچە يىگىت ۋە قارا كىيىملىك قىزلار تۇرغانلىقىنى غۇۋا كۆردى . ئۇلارنىڭ ياش سىرغىۋاتقان كۆزلىرى بىرنېمىلەرنى دەۋاتقاندەك قىلاتتى . بىراق ،ئاڭلىيالمىدى ، تەسەللىمۇ بېرەلمىدى .

رەيھان توختىنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ ئولتۇرۇپ روھى چىقىپ كېتىۋاتقاندەك بولدى .ئۇ توختىدىن ئايرىلىپ بىر كۈن ياشاشنىمۇ خالىمايتتى ،شۇ تاپتا خۇدادىن ئۇنىڭ جېنى بىلەن ئۆز جېنىنى بىر قاتاردا قەبزى روھ قىلىشىنى تىلەۋاتاتتى .

توختى تېخى ھايات ئىدى ، رەيھان ئاستا ... ئېڭىشىپ ئىسسىق لەۋلىرىنى لەۋلىرىگە قويدى ، توختى كۆزىنى لاپپىدە ئېچىپ رەيھانغا كۈلكە بىلەن تەسەللى بەرمەكچى ئىدى ، ئەمما كۆز ئالدىدا ئالەم چۆرگىلەپ ، رەيھاننىڭ قۇچىقىدا ياتقان پېتى پەلەكتە پەرۋاز قىلىپ ، ناھايىتى يىراقلارغا كېتىۋاتقاندەك بولدى . بۇ ئۆلۈم ئالدىدىكى ئەڭ ئاخىرقى دەقىقە بولۇپ ، پەقەت رەيھاننىڭ تىنىقلىرى بىلەنلا نەپەسلىنىپ تۇرۇۋاتاتتى . ئۇ رەيھاننىڭ قولىنى ئاداققى قېتىم چىڭ قىستى ، بۇ مەڭگۈلۈك مۇھەببەتنىڭ بېشارىتى ئىدى ، ئاندىن بىر ئۇمچىيىپلا كۆزى ئوچۇق پېتىچە ئالەمدىن كەتتى . ئەتراپىدىكىلەر ئۇنىڭ جان تەلپىنىپ قىلغاندىكى ئىپادىلىرىدىن ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى بىلىپ يۇم- يۇم ياش ئاقتۇرغىنىچە روھىغا دۇئا قىلىشتى . رەيھان لەۋلىرىنى تېخىچە ئۇنىڭ ئاغزىدىن ئالماي خۇدانى يوقاتقىنىچە تۇراتتى ، يەنە بىر توپ چېرىكلەر ۋارقىرىشىپ

كەلدى . ماتەمدارلار ئۆزلىرىنى ئوڭلاپ بولغۇچە بىر پاي ئوق كېلىپ رەيھانغا تەگدى . ئوق دەل يۈرەكنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتكەندى . رەيھان لەۋلىرىنى توختىنىڭ لەۋلىرىدىن ئاجراتمىغان پېتى مەڭگۈلۈك ئويقۇغا كەتتى .

يىگىتلەردىن نەچچىسى جەڭ مەيدانىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ، ياۋۇز دۈشمەنگە زەربە بەردى ، ئاندىن قۇربانلارنىڭ نامىزىنى شۇ يەردىلا ئوقۇپ ، ئۆز كىيىملىرى بىلەنلا ئاپىرىپ مارالبېشىغا ماڭىدىغان يولنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى قۇم دۆڭنى كولاپ ، دەپنە قىلدى ، توختىنىڭ ئۆلۈمىنى جەڭ ئۈستىدىكىلەر تېخى ئۇقمىغانىدى .

ساۋۇر قاتارلىقلار توختى بىلەن رەيھاننى دەپنە قىلىپ بولغاندىن كېيىن يەنە جەڭگە ئاتلاندى . ئەمدىكى ئېلىشىش قىلىچ ، نەيزە بىلەنلا داۋاملاشماقتا ئىدى . كەچ كىرىپ جەڭ توختىغاندا ، قوزغىلاڭچى قوشۇندىن پەقەت بىرنەچچە يۈزلا ئادەم قالدى . كىچىك ئاخۇن ، يولۋاس ، تۇرسۇن ، كېرەم قاتارلىقلارنىڭ ھېچقايسىسى كۆرۈنمەيتتى . ھايات قالغانلار توختىنىڭ شېھىت بولغانلىقىنى ئاڭلاپ قايغۇرۇشتى . كېچىسى جەڭ مەيدانىنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ خېلى كۆپ جەڭچىلەرنىڭ جەسىتىنى تاپتى . بۇلارنىڭ ئارىسىدا كىچىك ئاخۇننىڭ جەسىتىمۇ بار ئىدى . جەسەتلەر توختى بىلەن رەيھاننىڭ ئەتراپىغا دەپنە قىلىنىپ ، بېشىغا ئايرىم - ئايرىم شاخ بەلگە قاداپ قويۇلدى ، توختىنىڭ بېشىغا قادىغان خادىغا ئاق لاتا ، رەيھاننىڭكىگە قىزىل لاتا ئەلەم سۈپىتىدە ئېسىپ قويۇلدى ، ئاندىن ئۆلمەي قالغانلار مەسلىھەت بويىچە ئۆز يۇرتلىرىغا تارقاپ كەتتى .

«تىدۇ» بىلەن «زۇڭدۇ» دېھقانلار قوزغىلاڭچى قوشۇنىنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىن ، قالدۇق لەشكەرلىرىنى باشلاپ قەشقەر بىلەن يەكەنگە قاراپ ئىلگىرىلىدى . بۇ خەۋەر يېتىپ كېلىش بىلەن يەكەن شەھىرىنىڭ خېلىدىن بۇيان تاقىلىپ تۇرغان دەرۋازىلىرى ۋە قەشقەر يېڭىشەھەر قورغىنىنىڭ قوۋۇقلىرى ئېچىلىپ ، ئەفرىدۇن ۋاڭنىڭ يۈرىكى ئىزىغا چۈشتى . ئۇلارنىڭ ئەمدىكى ئىشى دېھقانلارنى تۇتۇپ خالىغانچە قاماپ سوراق قىلىش ئىدى . نۇرغۇن

بىگۇناھ كىشىلەرنى قوزغىلاڭچىلارنىڭ شېرىكى دەپ قىيىن - قىس-
تاق ئارقىلىق ئىقرار قىلدۇرۇپ ، جاللاتلارغا كاللىسىنى ئالدۇر-
دى . ئەفرىدۇننىڭ قولىدا ئۆلگەنلەر ۋەلىخان تۆرىنىڭ قولىدا ئۆل-
گەنلەردىن ھەرگىز كەم ئەمەس ئىدى . بۇنىڭلىق بىلەن بولدى
قىلماي ، ئۇرۇشتىن كېيىن تارقاپ كەتكەنلەرنىڭ دېرىكىنى قى-
لىپ ، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغىچە قىرىپ تاشلىدى . ئۆز يۇرتىنى
تاشلاپ كېتىپ قۇتۇلۇپ قالغانلار بولسا ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە
توختى مانجۇنىڭ زاراتگاھلىقىنى يوقلاپ دۇئا- تەكبىر قىلىشنى
تاشلىمىدى .

«ئاتۇش دېھقانلار قوزغىلىڭى»دا ، ئېزىلگەن دېھقانلارنىڭ
ئىستىبدات چىڭ ھاكىمىيىتىنىڭ يەرلىك ئەمەلدارى ئەفرىدۇن
ۋاڭنىڭ زۇلمى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىگە قارشى جەڭ قىلىپ تۆك-
كەن قېنى بىلەن بويالغان بۇ ئېدىرلىقنىڭ نامى « توختى مانجۇنىڭ
قۇمى» دەپ ئاتالدى ، ئىنقىلابچىلارنىڭ دۈشمەنگە قارشى قانلىق
كۆرەشلىرى رىۋايەتكە ئايلاندى . قەھرىمانلار دەپنە قىلىنغان قۇم
دۆۋىسى ھېلىغىچە ساقلىنىپ ، ئەجدادىنى ياد ئېتىدىغانلار يەنىلا
تۇغ شادىلىرىنى يېڭىلاپ «قەبرە» ئورنىنى يوقاتماي كەلگەن بول-
سىمۇ ، كونىلارنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈشى بىلەن كېيىنكىلەر ئاستا -
ئاستا ئۇنتۇپ ، بىرەر دەرۋىش كۆمۈلگەن جاينى «ئۇلۇغ مازار»
ئاتاپ ، نەچچە كۈنلۈك يولنى پىيادە بېسىپ كېلىپ تاۋاپ قىلىشقا
ئادەتلەنگەن بۇ يۇرتتا ، كەلگۈسى ئەۋلادلىرى ئۈچۈن قان كېچىپ
جەڭ قىلغان مىللىي قەھرىمانلىرىنىڭ باسقان ئىزلىرىنى ئەسلىگى-
لى ئادەم چىقماسلىقى ئانچە ئەجەبلىنىپ كېتىدىغان ئىش ئەمەس
ئىدى .

يەنە شۇ قېتىمقى جەڭدە قانلىرى ئېدىرلاردا قىيان ياساپ
ئېقىپ ،زېمىننىڭ تۇپراق قەۋىتىگىچە قىزىل لاي ھاسىل قىلغان
ئون نەچچە مىڭ پىدائىي شېھىت كېپەنلەشمۇ نېسىپ بولماي ،
تىتما- تالاڭ كىيىم - كېچەكلەر بىلەن جەڭ مەيدانىدا قېلىپ ،
ئەتلىرى يىرتقۇچلارغا يەم بولغان ، سۆڭەكلىرى ئېدىرلىقنى ئېپىند-

دائىي ئورمانلىقتەك قاقشاللىقتا ئايلاندۇرغانىدى . يىللار بورىنى بەزىلىرىنى تۇپراققا كۆمۈپ ، بەزىلىرىنى قاياققىدۇر ئۇچۇرۇپ تۈگەتتى .

ساقلىنىپ قالغىنى پەقەت دېھقانلار قوزغىلىڭى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئەفرىدۇن ۋاڭ ئۆزىنى «شاھ باھادىرخان» دەپ ئاتاپ ، ئوردا خۇشامەتچىلىرىدىن خەلق دۈشمىنىگە ئايلانغان موللا ئابدۇغاپپار بىلەن موللا ياقۇپ مىكىرۋىدىغا يازدۇرغان جەڭ خاتىرىسى بولدى ، خالاس .

مەن ھەرقېتىم ئاشۇ ئىبدىرلىقنى بېسىپ زاراتگاھلىقنىڭ يېنىدىن ئۆتكەندە ، شېھىت بولغان نەچچە مىڭ قوزغىلاڭچى ھاياتتەكلا كۆڭۈل كۆزلىرىم ئالدىدا نامايان بولىدۇ ، كېپەنسىز ئەرۋاھلار ئالدىمنى توسۇپ :

بۇ ئىبدىر باش بىلەن بولغان ئىدى ساي ،
قىياندەك قان ئېقىپ قۇملار قىزىل لاي ؛
ئازادلىق يولىدا شۇنچە قان تۆكۈپ ،
نېمىشقا قالدۇق بىز تىلغا ئېلىنماي ؟

دەپ سوئال قويۇۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ . ئۇنىڭ ئۈستىگە تەقدىرنىڭ قىسمىتى بىلەن ئەينى چاغدىكى جەڭ خاتىرىلىرى قولۇمغا چۈشۈپ قالغانلىقتىن ، ئۆز ۋاقتىدىكى ئوردا ئەمەلدارلىرى بىلەن ئىنقىلابچى باش قەھرىمانلارنىڭ ئىسىم ۋە ئىشلىرىدا ياسالمىلىق كەلتۈرۈپ چىقىرىشتىن ساقلىنىپ ، ئىنقىلاب جەريانلىرىنى بىرقەدەر ئەينەن سۈرەتلەپ بېرىش ئىمكانىيىتىگە ئېرىشكەچكە ، ئەركىنلىك بابىدىكى قانلىق ئىزلارنىڭ دېرەكسىز غايىب بولۇپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن بۇ خاتىرىنى يېزىپ قالدۇردۇم .

2001- يىل 12- ئاينىڭ 13- كۈنى يېزىپ پۈتكۈزۈلدى ،
2002-يىل 2-ئاينىڭ 16-كۈنى تۈزىتىپ تاماملاندى ، ئاۋات .

这部长篇小说主要描写在19世纪50年代南疆人民反对封建统治者的斗争。

مۇھەررىرى : تۇردى قۇربان يامغۇر

مەسئۇل مۇھەررىرى : رىزۋانگۇل ئابلىمىت

مەسئۇل كوررېكتورى : ئارزۇگۇل سىدىق

ناتونۇش يىگىت

ئاپتورى : مۇھەممەت ئوسمان ئەمرى

قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى نەشر قىلىپ تارقاتتى

(قەشقەر شەھىرى تاربوغۇز يولى 14 - قورۇ ، پوچتا نومۇرى : 844000)

جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرىدا سېتىلىدۇ

شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

فورماتى :1230×880 مم 1/32

باسما تاۋىقى : 10.625 قىستۇرما ۋارىقى :3

2003 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى

2009 - يىل 8 - ئاي 2 - نەشرى

2009- يىل 8- ئاي 1- بېسىلىشى

تىرىژى :3000 — 1

ISBN 978—7—5373—1838—9

باھاسى :28.00 يۈەن

سۈپەتتە مەسىلە كۆرۈلسە ئالماشتۇرۇپ بېرىلىدۇ

تېلېفون : 0998 — 2653927